

II.MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYETE BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET (1908-1923)

FİLİZ

ÇOLAK

Batı Anadolu, Osmanlı Devleti'nin insan yapısı, tarihsel ve doğal koşulların etkisi ile esnek, yumuşak ve değişimlere açık bir bölgedir. İktisadi faaliyetler açısından da geniş bir alternatifler yelpazesine sahip olan bölge, Türkiye'nin iktisadi hayatında her dönemde önemli bir rol oynamıştır. Üretim kaynakları açısından zengin olan bu bölgede halkın en önemli geçim kaynağını ihracata dayalı üretim oluşturmaktadır.

1908 yılının Temmuz ayında İttihat ve Terakki Partisi'nin gayretleriyle ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Büyük umutlarla başlayan bu dönemde bir yandan devletin siyasi itibarı yükseltilmeye çalışılırken diğer yandan tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Ancak 1912 yılından itibaren birbirini takip eden savaşların çıkması üzerine bu iyi niyetli adımlardan beklenen neticeler elde edilememiş, devlet ekonomisi daha da kötüleşmiştir.

II.Meşrutiyet dönemindeki bu gelişmeler, Batı Anadolu kapsamında ele alınıp incelenerek İmparatorluğun üretim ve dış ticaretinde bu bölgenin payı saptanmaya çalışılmıştır. Mütareke döneminde ise Anadolu'nun diğer yöreleri gibi bu topraklar da işgal edilmiştir. İşgal yıllarında bölgedeki üretim ve ticari hayat durmamıştır. Ancak savaş öncesi döneme göre durgunluk ve gerileme yaşanmıştır.

Savaş nedeniyle yakıp yıkılan bu topraklarda bir de, 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havaliyi terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski üretim seviyesine getirmek uzun zaman alacaktır. Bu rağmen savaş ertesinde bölgenin ticari önemi devam etmiş, İmparatorluk dönemindeki genel özellikler, Cumhuriyetin ilk yılındaki görünümünü de belirlemiştir.

**PRODUCTION AND FOREIGN TRADE IN WESTERN ANATOLIA
FROM THE 2ND CONSTITUTIONAL TO REPUBLIC (1908-1923)**

FILIZ

COLAK

Western Anatolia is an elastic, soft region that is open to the changes with the effect of the structure of human, historical and natural conditions of Ottoman State. The region that has a range of wide alternatives in view of economic activities has played an important role of the economic life of Turkey in every period. The most important living sources is the production based on export in the region that is rich in view of production resources.

A new period started for Ottoman State with the constitutional monarchy announced for two times with the attempts of The Union and Development Party in July of 1908. In that period starting with the great hopes, on the one hand the political esteem of state was tied to improve and it was launched steps to develop the agriculture, industry and trade on the other. But upon blowing the wars following to each other after 1912 the results expected from those goodwill steps couldn't be obtained, the economy of state became worse.

The developments in the period of 2nd constitutional monarchy were examined in the scope of Western Anatolia and it was tried to determine the share of that region in production and foreign trade of the Empire. In the Armistice Period, those lands were occupied like that the lands in other regions of Anatolia. The production and trade life continued in that area during occupation years. But stagnation and recession were experienced compared to prewar. The fact that the Greeks left the region as a mass after 1922 in addition to destroying those lands because of war and exchanging the remaining caused decreasing the producing population in that region. It was long term and hard work to open the emptied and destroyed places for settlement, to make the exchangers become producers and to equip the farmers with various producing means. Consequently to bring the region to its old producing level needed a long time, in spite of that fact, the trade importance of region went on after war and the general characteristics in the period of Empire went on during the first years of the Republic.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

II.MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYETE
BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET
(1908-1923)

Filiz ÇOLAK

Danışman
Prof.Dr.Ergün AYBARS

İZMİR-2005

Doktora tezi olarak sunduğum “ *II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)* ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Filiz

Çolak

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün ... /.../20005 tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ..... maddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora öğrencisi Filiz Çolak'ın "*II.Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)*" konulu tezini incelemiş ve aday ...../.../2005 tarihinde, saat .....'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayalı tezini savunmasından sonra ..... Dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek ..... olduğuna oy ..... ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: **Konu Kodu:**   **Üniv. Kodu**

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının

Soyadı: **ÇOLAK**

Adı: **Filiz**

Tezin/Projenin Türkçe Adı: **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Batı Anadolu'da Üretim ve Dış Ticaret(1908-1923)**

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: **Production and Foreign Trade in Western Anatolia from the 2nd Constitutional to Republic(1908-1923)**

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: **Dokuz Eylül
Üniversitesi**

Enstitü: **Atatürk İlkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü**

Yıl: **2005**

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: **Türkçe**

Doktora:

Sayfa Sayısı: **xxi+361 sh.**

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı:

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: **Prof.Dr.**

Adı: **Ergün**

Soyadı: **Aybars**

Ünvanı: **Prof.Dr.**

Adı: **Sabri**

Soyadı: **Sürgevil**

Ünvanı: **Yrd.Doç.Dr.**

Adı: **Kenan**

Soyadı: **Kırkpınar**

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Üretim
- 2- Ticaret
- 3- Batı Anadolu
- 4- İzmir
- 5- İthalat ve İhracat

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1. Production
2. Trade
3. Western Anatolia
4. Izmir
5. Importation and Exportion

Tarih:

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

ÖNSÖZ

Batı Anadolu, Osmanlı Devleti'nin diğer yörelerinden farklı özelliklere sahip, zengin bir iktisadi hayatı ile dış dünyaya açık ve rahat ilişki kurabilen bir bölgesidir. İktisadi faaliyetler açısından da geniş bir alternatifler yelpazesine sahip olan bu bölge, Türkiye'nin iktisadi hayatında her dönemde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla bu bölgedeki gelişmeler iyi izlenilmeden genel çerçeveye bakarak hüküm vermek yanılgılara yol açabilmektedir. Çünkü bu bölgede sosyal ve iktisadi hayatta özellikle XIX.yy'da görülmeye başlayan gelişmeler, İmparatorluğun merkezi İstanbul'la boy ölçüşebilecek düzeyde olmuş ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine katılma sürecinde, Balkanlarla birlikte, ilk sırada yer alan bölgelerden birisi olmuştur.

Batı Anadolu'daki tarım, maden ve sanayi ürünleri ile halı ve dokumacılık gibi el sanatları, Osmanlı Devleti'nin gereksinimini karşılamasının yanısıra İmparatorluğun ihracat maddeleri arasında da ilk sıralarda bulunmaktadır. Bu nedenle bölgedeki üretimin durumu her dönemde önemini korumuş ve Avrupa Devletleri tarafından da yakından takip edilmiştir.

Bu bölgenin üretim kaynakları açısından zengin olmasının dışında bir diğer özelliği de İmparatorluğun en önemli ihracat limanına sahip olmasıdır. Anadolu'nun Batı'ya açılan şehri durumundaki İzmir şehri, açık denizin tesirlerinden uzak bir limana sahip olması, sahile yakın bir mesafede suların derinleşmesi nedeniyle gemilerin girip çıkmasına elverişli bulunmasıyla, dünya ticaretinde rakipsiz bir yer edinmiştir. XIX.yy'ın son çeyreğinde İzmir yavaş yavaş İmparatorluğun diğer limanlarının (İstanbul, Selanik, Beyrut, Mısır/İskenderiye ...) önüne geçerek Osmanlı Devleti'nin ihracatında birinci, ithalatında İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer almıştır.

Batı Anadolu ve İzmir şehri, Osmanlı ekonomisi içerisinde özel bir mevkie sahip olmakla beraber Batı emperyalizminin Anadolu üzerindeki çatışma alanını da oluşturmaktadır. Bölgedeki en önemli gelir kaynağını ihracata dayalı üretimin oluşturması "Batı Anadolu'nun Üretim ve Dış

Ticaretî” başlıklı tez konusunu seçmemizde etkili olmuştur. Bilindiği üzere üretim geniş kapsamlı bir kavramdır. Buradaki üretim kelimesinden kastımız ihracata yönelik üretim kaynaklarıdır(pamuk, üzüm, incir, arpa, buğday, afyon, meyankökü, palamut, halı-kilim, maden...). Osmanlı tarihinin son çeyreğindeki gelişmelerin Türkiye Cumhuriyet Tarihi üzerindeki inkar edilemez etkileri göz önünde tutularak incelememizin dönemi II.Meşrutiyet’in ilanı başlayıp Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı ile noktalandırılmıştır. 1908-1923 yılları arasını kapsayan bu on beş yıllık dönem, bir yandan İmparatorluğun olumsuz gidişatını durdurma adına yapılan uygulamalara ve çekişmelere sahne olurken diğer yandan birbiri ardı sıra girilen savaşlar ve yanlış politikalar sonucunda kaybedilen topraklarla Osmanlı Devleti’nin tarihteki yerini almasıyla sona ermiştir. Çalışmamızda bu yıllar arasında İmparatorluğun izlediği genel iktisadi siyaset Batı Anadolu’daki gelişmelerle incelenmeye çalışılmıştır. XIX.yy’da Batı Anadolu tanımına Aydın Vilayeti’nin tümü, Hüdavendigâr Vilayeti’nin güney ucu ve Konya Vilayeti’nin güney-batı kesimleri giriyordu. Bugünkü yönetsel sınırlara göre bu alan, İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Muğla, Burdur ve Denizli illerinin tümünü, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Balıkesir ve Kütahya illerinin bazı bölümlerini kapsamaktadır. Bu geniş alanın merkezi konumunda Aydın Vilayeti bulunduğu için bu çalışmada Aydın Vilayeti esas alınmıştır.

Tez çalışmamızın giriş bölümünde hem 1908 öncesinde Osmanlı Devleti’nin üretim ve ticaret politikaları özetlenmeye çalışılmış hem de İzmir ve çevresinin üretim kaynakları ve ticaret potansiyeli gösterilmiştir. Birinci bölümde, II.Meşrutiyet’in ilanından Dünya Savaşı’na kadar ki süreç ele alınmıştır. Bu yıllar arasındaki gelişmeler, genelden özele inilerek incelenmiştir. Önce İmparatorluğun üretim ve dış ticaret siyaseti ve rakamlarla üretim ve dış ticaretinin görünümü çıkarılmış ardından İzmir ve çevresinin durumuna değinilmek suretiyle bu bölgenin Osmanlı Devleti’nin üretim ve dış ticaretindeki payına vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm, I. Dünya Savaşı yıllarına ayrılmıştır. Savaş boyunca hem Osmanlı Devleti’nin hem de bölgenin genel görünümü elde edilen veriler nispetinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Mütareke dönemi incelenmiştir. Mondros’tan Mudanya’ya

kadar ki dönemi kapsayan bu bölümde Anadolu'nun işgali, işgallerin üretim ve ticaret üzerindeki etkisi ve bu topraklar üzerinde söz sahibi olan iki hükümetin uygulamaları gösterilmiştir. Dördüncü bölümde, Mudanya Mütarekesi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen bir yıllık süreç içerisindeki sorunlar ve çözümleri ile 1923 yılının üretim ve dış ticaret verileri incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise tezin bütünüyle ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamın başlangıcından itibaren öneri ve desteklerini eksik etmeyen danışman hocam sayın Prof.Dr. Ergün Aybars başta olmak üzere sayın Prof.Dr.Sabri Sürgevil ve Yrd.Doç.Dr.Kenan Kırkpınar'a çok teşekkür ederim. Tez konum ile ilgili Fransızca eserlerin çevirisinde yardımını esirgemeyen meslektaşım Necati Çayırılı'ya, tezimi okuma zahmetine katlanarak kelime yanlışlarım konusunda beni uyaran çok değerli dostum ve arkadaşım Tülin İşcan'a, grafiklerin hazırlanması ve metnin düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen Cengiz Toptaş ve Turgut Yanık'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalarımda yardımcı olan başta Ö.Faruk Ünal ve Seyit Ali Kahraman Beyler olmak üzere diğer tüm çalışanlara, İzmir Milli Kütüphanesi'nin emektar çalışanlarına ve tezi hazırlarken bana uygun bir çalışma ortamı sağlayarak maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babama teşekkürü borç bilirim.

Filiz

Çolak

İzmir-2005

ÖZET

Batı Anadolu, Osmanlı Devleti'nin insan yapısı, tarihsel ve doğal koşulların etkisi ile esnek, yumuşak ve değişimlere açık bir bölgedir. İktisadi faaliyetler açısından da geniş bir alternatifler yelpazesine sahip olan bölge, Türkiye'nin iktisadi hayatında her dönemde önemli bir rol oynamıştır. Üretim kaynakları açısından zengin olan bu bölgede halkın en önemli geçim kaynağını ihracata dayalı üretim oluşturmaktadır.

1908 yılının Temmuz ayında İttihat ve Terakki Partisi'nin gayretleriyle ikinci kez ilan edilen Meşrutiyet ile Osmanlı Devleti için yeni bir dönem başlamıştır. Büyük umutlarla başlayan bu dönemde bir yandan devletin siyasi itibarı yükseltilmeye çalışılırken diğer yandan tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Ancak 1912 yılından itibaren birbirini takip eden savaşların çıkması üzerine bu iyi niyetli adımlardan beklenen neticeler elde edilememiş, devlet ekonomisi daha da kötüleşmiştir.

II.Meşrutiyet dönemindeki bu gelişmeler, Batı Anadolu kapsamında ele alınıp incelenerek İmparatorluğun üretim ve dış ticaretinde bu bölgenin payı saptanmaya çalışılmıştır. Mütareke döneminde ise Anadolu'nun diğer yöreleri gibi bu topraklar da işgal edilmiştir. İşgal yıllarında bölgedeki üretim ve ticari hayat durmamıştır. Ancak savaş öncesi döneme göre durgunluk ve gerileme yaşanmıştır.

Savaş nedeniyle yakıp yıkılan bu topraklarda bir de, 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havalıyı terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski üretim

seviyesine getirmek uzun zaman alacaktır. Bu rağmen savaş ertesinde bölgenin ticari önemi devam etmiş, İmparatorluk dönemindeki genel özellikler, Cumhuriyetin ilk yılındaki görünümünü de belirlemiştir.

SUMMARY

Western Anatolia is an elastic, soft region that is open to the changes with the effect of the structure of human, historical and naturel conditions of Otoman State. The region that has a range of wide alternatives in view of economic activities has played an important role of the economic life of Turkey in every period. The most important living sources is the production based on export in the region that is rich in view of production resources.

A new period sterted for Otoman State with the constitutional monarchy announced for two times with the attempts of The Union and Development Party in July of 1908. In that period starting with the great hopes, on the one hand the political esteem of state was tied to improve and it was launched steps to develop the agriculture, industry and trade on the other. But upon blowing the wars following to each other after 1912 the results expected from those goodwill steps couldn't be obtained, the economy of state became worse.

The developments in the period of 2nd constitutional monarchy were examined in the scope of Western Anatolia and it was tried to determine the share of that region in production and foreing trade of the Empire. In the Armistice Period, those lands were occupied like that the lands in other regions of Anatolia. The production and trade life continued in that are during occupation years. But stagnation and recession were experienced compared to prewar. The fact that the Greeks left the region as a mass after 1922 in addition to destroying those lands because of war and exchanging the remaining caused decreasing the producing population in that region. It was long term and hard work to open the exptied and destroyed places for settlement, to make the exchangers become producers and to equip the farmers with various producing means. Consequently to bring the region to its old producing level needed a long time, in spite of that fact , the trade importance of region went on after

war and the general characteristics in the period of Empire went on during the first years of the Republic.

II.MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYETE BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET (1908-1923)

Önsöz	v-vii
Özet.....	viii
Summary	ix
İçindekiler.....	x-xv
Kısaltmalar.....	xvi
Tablo ve Grafikler Listesi	xvii-xxi
Ekler Listesi.....	xxi

GİRİŞ : 1908 ÖNCESİ BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE TİCARİ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

	Sayfa
A.ÜRETİM	
1.Osmanlı Devleti'nin Üretim Politikası.....	1-10
1.a- Tarım.....	1-5
1.b- Orman ve Maden.....	6-10
2.Batı Anadolu'nun Üretim Kaynakları.....	10-28
2.a- Tarım Ürünleri.....	11
2.a.1- Hububat ve Bakliyat	11-13
2.a.2- Sanayi Ürünleri.....	13-20
2.a.3- Meyve.....	20-22
2.b-Orman ve Maden Ürünleri.....	22-26
2.c- Küçük El Sanatları.....	26-28
B. DIŞ TİCARET	
1. Osmanlı Devleti'nin İktisat Politikası.....	29-37
1.a- Tanzimat Öncesi Osmanlı Dış Ticaret Politikası.....	29-32
1.b- Tanzimat Dönemi Ticaret Sözleşmeleri ve “Mali” Gümrük Politikası.....	32-37

2. İzmir Limanı ve Gümrüğü'nün Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretindeki Yeri.....	37-40
3. Batı Anadolu'ya Yabancı Sermayenin Girişi ve Yükselişi.....	40-45
4. Batı Anadolu'da 1908 Öncesi İthalat ve İhracatın Durumu.....	45-54
4.a- İthalat.....	46
4.a.1- Ürünlere Göre.....	47-48
4.a.2- Devletlere Göre.....	48-49
4.b- İhracat.....	49-50
4.b.1- Ürünlere Göre.....	50-53
4.b.2- Devletlere Göre.....	53-57

I.BÖLÜM : II.MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARI (1908-1914)

A. II.MEŞRUTİYET'İN İLANI ve YENİ HÜKÜMETİN ÜRETİM ve DIŞ TİCARET POLİTİKALARINA GENEL BİR BAKIŞ

1. İttihat ve Terakki Partisi'nin Tarım Politikası.....	66-69
2. İttihat ve Terakki Partisi'nin Ekonomiye Bakışı.....	69-72

B. ÜRETİM

1. Meşrutiyetin İlk Yıllarında Üretimi Arttırma Çabaları.....	72-74
2. Osmanlı Devleti'nin Üretim Miktarları.....	74-80
2.a- Tarım Ürünleri.....	74-78
2.a.1- Hububat ve Bakliyat.....	74-76
2.a.2- Sanayi Ürünleri.....	77-78
2.a.3- Meyve.....	78
2.b- Orman ve Maden Ürünleri.....	78-79
2.c- Küçük El Sanatları.....	79-80
3. Batı Anadolu'nun Üretim Miktarları.....	80-88
3.a- Tarım Ürünleri	80-84
3.a.1- Hububat ve Bakliyat.....	80-82
3.a.2- Sanayi Ürünleri	82-84
3.a.3- Meyve.....	84-85

3.b- Orman ve Maden.....	85-87
3.c- Küçük El Sanatları.....	87-88

C. TİCARET

1. Siyasi Gelişmelerin Ticarete Etkisi.....	88-95
1.a-Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan Mallarına Boykot.....	88-92
1.b- Trablusgarb Savaşı.....	92-93
1.c- Balkan Savaşları.....	94-95
2. 1908-1914 Yılları Arasında Dış Ticaretin Durumu.....	95-121
2.a- İthalat.....	95-96
2.a.1-Ürünlere Göre.....	96-101
2.a.2- Devletlere Göre.....	102-105
2.b- İhracat.....	105-106
2.a.1- Ürünlere Göre.....	106-114
2.b.2- Devletlere Göre.....	115-118
2.c- Fiyatlar.....	118-121

II.BÖLÜM : I.DÜNYA SAVAŞI YILLARI (1914-1918)

A. İTTİHAT-TERAKKİ VE “ MİLLİ İKTİSAT ” POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

1. Milli İktisat'ta Üretim.....	148-152
1.a-Üretimde Düşüş ve Babıali'nin Tarımsal Üretimi Arttırma Girişimleri.....	149-151
1.b- Umur-ı Ziraiye Komisyonu.....	151
1.c- Mükellefiyet-i Kanun-ı Muvakkatiyyesi.....	151-152
1.d- Zırai Hizmet Kanunu.....	152
2. Milli İktisat'ta Dış Ticaret.....	153-175
2.a- Kapitülasyonların Kaldırılması ve Ticarete Etkisi.....	153-156
2.b- Gümrük Vergilerinde Düzenleme.....	156-163
2.c-İhracat Heyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri.....	163-166
2.d- Tevhid-i Meskukat Kanunu.....	166-167
2.e- Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye'nin Kurulması ve Faaliyetleri.....	167-168

2.f- İktisadiyyat Meclisi'nin Kuruluşu ve Umur-ı İktisadiye Nezaretini Girişimi.....	168-172
2.g- Savaş Nedeniyle İhracı Memnu' Mallar.....	172-175

B. SAVAŞ YILLARINDA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET

1- Üretim.....	175-180
2- Dış Ticaret	181-187
2.a- İthalat.....	182-183
2.a.1- Ürünler Göre.....	182-183
2.a.2- Devletlere Göre.....	183
2.b- İhracat.....	183-192
2.b.1- Ürünler Göre.....	184-185
2.b.2- Devletlere Göre.....	185
2.c- Fiyatlar.....	186-187
3. Savaş Yıllarında İzmir.....	187-192

III. BÖLÜM : MÜTAREKE DÖNEMİ (1918-1922)

A.MONDROS MÜTAREKESİ VE BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE TİCARET

1. Mondros Mütarekesi ve İşgaller.....	199-209
1.a- Anadolu'da İlk İşgaller.....	202
1.b- İzmir ve İstanbul'un İşgalleri.....	202-209
1.b.1- İzmir'in İşgali.....	202-207
1.b.2- İstanbul'un İşgali	207-209
2. Mütareke Ertesinde İstanbul Hükümetleri'nin Üretim ve Ticaret Politikaları	209-215
2.a- Osmanlı İthalat ve İhracat Heyeti'nin Kurulması.....	213-214
2.b- Osmanlı Devleti'nden İhracı Memnu' Mallar.....	214-215
3- Mütareke'den İşgale Kadar İzmir.....	215-218

B. İŞGAL DÖNEMİNDE ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİN DURUMU

1. İşgal Altında İstanbul Hükümetleri'nin Tarım ve İktisadi İcraatları...	218-222
1.a- İstanbul Hükümetleri'nin Tarıma Bakışı.....	218-220

1.b- İstanbul Hükümetleri'nin İktisadi İcraatları.....	220-222
2. I.TBMM Hükümetleri'nin Tarım ve İktisadi İcraatları.....	222-233
2.a- Tarım.....	223-227
2.b- Ticaret.....	227-233
3. Sevr Antlaşması ve İktisadi Yönü.....	233-236
4. İşgal Yıllarında Üretim ve Dış Ticaretin Durumu.....	236-256
4.a- Üretim.....	236-240
4.a.1-Osmanlı Devleti.....	236-338
4.a.2- İzmir ve Çevresi.....	238-240
4.b- Dış Ticaret.....	241-256
4.b.1- Osmanlı Devleti.....	241-246
4.b.2- İzmir ve Çevresi.....	246-254
4.b.3- Fiyatlar.....	254-256

IV.BÖLÜM : KURTULUŞ'TAN CUMHURİYETE EKONOMİK YÖN ARAYIŞLARI ve DIŞ TİCARETİN DURUMU (1922-1923)

A. LOZAN KONFERANSI VE İKTİSADİ MÜCADELE

1. Lozan Görüşmelerinde Ankara Hükümeti'nin İktisadi Yaklaşımı....	265-269
2. Lozan Görüşmelerinde İtilaf Devletleri'nin İktisadi Yaklaşımı.....	269-271
3. Lozan Antlaşması'nın İktisadi Yönü.....	272-274

B. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE “ MİSAK-I İKTİSADİ ”

1. İktisat Kongresi'nin Toplanma Nedeni ve Hazırlıklar.....	274-291
1.a. İktisat Kongresi'nin Toplanma Nedeni.....	274-276
1.b. İktisat Kongresi'nin Hazırlıkları.....	276-279
2. Kongrenin Faaliyetleri.....	280-288
2.a. Misak-ı İktisadi.....	281-283
2.b. İktisat Esasları.....	283-288
3. Kongre Münasebetiyle İzmir'in Hali.....	288-291

C. İŞGAL SONRASI ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİN DURUMU

1. Üretim.....	291-294
1.a- Türkiye'nin Üretim Miktarı.....	293

1.b- İzmir ve Çevresinin Üretim Miktarı.....	293-294
2. Dış Ticaret.....	294-304
2.a- Türkiye'nin İthalat ve İhracatı.....	294-304
2.a.1- İthalat.....	294-299
2.a.1.a- Ürünlere Göre.....	295-296
2.a.1.b- Devletlere Göre.....	296-299
2.a.2- İhracat.....	299-304
2.a.2.a- Ürünlere Göre.....	300-301
2.a.2.b- Devletlere Göre.....	301-304
2.b- İzmir'in İthalat ve İhracatı.....	304-312
2.b.1- İthalat.....	305-307
2.b.1.a- Ürünlere Göre.....	305-307
3.b.1.a- Devletlere Göre.....	307
2.b.2- İhracat.....	307-311
2.b.2.a- Ürünlere Göre.....	308-309
2.b.2.b- Devletlere Göre.....	309-311
2.b.3- Fiyatlar.....	311-312
SONUÇ.....	327-333
BİBLİYOGRAFYA.....	334-351
EKLER.....	352-361

KISALTMALAR

1. **a.g.e** ; Adı geçen eser
2. **a.g.m**; Adı geçen makale
3. **a.g.t**; Adı geçen tez
4. **TCTA** ; Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
5. **BOA**; Başbakanlık Osmanlı Arşivi
6. **BCA**; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
7. **BOA, T.TZT.İHR** / Ticaret, Ziraat, Nafia Nezareti ,İhracat Komisyonu
8. **BOA, A.MKT.MHM** / Sadaret Mektubi Mühime Kalemi
9. **BOA, DH.UMVM** / Dahiliye Nezareti , Umur-u Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Belgeleri
10. **BOA, DH.KMS** /Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
11. **BOA, DH.MB.HPS**, /Dahiliye Nezareti,Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri
12. **BOA, DH.EUM.AYŞ**/ Dahiliye Nezareti,Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi Belgeleri
13. **BOA, DH.EUM.MH** /Dahiliye Nezareti, Muhasebe kalemi Kataloğu
14. **BOA, DH.EUM.THR** / Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat
15. **BOA, MV**/Meclis-i Vükela Mazbataları
16. **BOA, Y.E.E**/ Yıldız Tasnifi, Yıldız Esas Evrakı
17. **BOA, Y.A.HUS** / Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
18. **BOA, Y.A.RES** / Yıldız Tasnifi, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
19. **BOA, Y.PRK.TŞF** / Yıldız Perakende, Teşrifat
20. **BOA, Y.PRK.ML**/Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı
21. **MMZC**; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
22. **TBMMZC**; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

23. **İT**; İttihat ve Terakki Partisi
24. **DEÜ**; Dokuz Eylül Üniversitesi
25. **ODTÜ**; Ortadoğu Teknik Üniversitesi
26. **İÜ**; İstanbul Üniversitesi

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 : 1897 Yılında Osmanlı Devleti'nde Tüketilen Odun ve Kömürün Miktar ve Kıymeti.....	7
Tablo 2 : Aydın Vilayeti'nde Maden Üretimi(1902-1907).....	26
Tablo 3 :Osmanlı Devleti'nin Halı-Kilim İthalat ve İhracatı (1873-1875)....	27
Tablo 4 : İzmir'in Dış Ticareti (1852-1907).....	56
Tablo 5 : İzmir'e İthal Edilen Başlıca Ürünler(1869-1907).....	57
Tablo 6 : Başlıca Devletlerin İzmir'e Yaptıkları İthalat.....	59
Tablo 7 : İzmir'den İhraç Edilen Ürünler.....	61
Tablo 8 : İzmir'den Başlıca Devletlere Yapılan İhracat.....	63
Tablo I-9 : Osmanlı Devleti'nin 1909 ve 1913 Sayımlarına Göre Hububat ve Bakliyat Ekim Alanları ve Üretim Miktarlarının Yüzdesi.....	76
Tablo I-10 : Osmanlı Devleti'nin 1909 ve 1913 Sayımlarına Göre Sanayi Ürünleri Ekim Alanları ve Üretim Miktarlarının Yüzdesi.....	78
Tablo I-11 : Osmanlı Devleti'nde Maden Üretimi (1908-1913).....	79
Tablo I-12 : Osmanlı Devleti'nde Bağlık alan ve Bu alandan Elde Edilen Üzüm Miktarı(1909,1913).....	84
Tablo I-13 : Batı Anadolu'da Halıcılık (1910-1913).....	87
Tablo I-14 : 1909 ve 1913 Yıllarında Aydın Vilayeti'nde Ekili Tarım Alanları	122
Tablo I-15 : 1909 ve 1913 Yıllarında Aydın Vilayeti'nde Ekili Araziden Alınan Ürün Miktarı.....	123
Tablo I-16 : Tütün, Pamuk, Üzüm ve İncir Üretimi(1908-1913).....	124
Tablo I-17 : Aydın Vilayeti'nde Elde Edilen Madenin Miktar ve Kıymeti (1908-1911).....	125
Tablo I-18 : İstanbul-Galata ve İzmir Limanlarından Yapılan İthalat ve İhracatın Osmanlı Devleti İthalat ve İhracatındaki Yeri(1908-1913).....	126
Tablo I-19 : Mal Gruplarına Göre Osmanlı Devleti ile İzmir ve	

Çevresine Gerçekleşen İthalat Miktarı(1908-1913).....	128
Tablo I -20: Mal Gruplarına Göre Osmanlı Devleti ile İzmir ve Çevresine Gerçekleşen İthalat Kıymeti(1908-1913).....	129
Tablo I-21: İzmir ve Çevresine İthal Edilen Belli Başlı Ürünlerin Miktarı(1908-1913).....	130
Tablo I-22: İzmir ve Çevresine İthal Edilen Belli Başlı Ürünlerin Kıymeti (1908-1913).....	130
Tablo I-23: Ülkelere Göre Osmanlı Devleti'nin İthalat Kıymeti(1908-1913)	133
Tablo I-24: Mal Gruplarına Göre Osmanlı Devleti ile İzmir ve Çevresine Gerçekleşen İhracat Miktarı(1908-1913).....	135
Tablo I-25: Mal Gruplarına Göre Osmanlı Devleti ile İzmir ve Çevresine Gerçekleşen İhracat Kıymeti(1908-1913).....	136
Tablo I-26: Aydın Vilayeti'nden Maden İhracatı (1908-1911).....	137
Tablo I-27: İzmir ve Çevresinden İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin Miktarı (1908-1913).....	139
Tablo I-28: İzmir ve Çevresinden İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin Kıymeti (1908-1913).....	139
Tablo I-29: Ülkelere Göre Osmanlı Devleti'nden İhracat Kıymeti(1908-1913)	142
Tablo I-30: Temel Tüketim Maddelerinin İzmir Piyasasındaki Satış Fiyatları(1908-1913).....	144
Tablo II-31: 1914 Sayımına Göre Osmanlı Devleti'nin Ekili Alanları.....	193
Tablo II-32: 1914 Sayımına Göre Osmanlı Devleti'nin Üretim Miktarları.....	194
Tablo II-33: Harp Yıllarında Bazı Ürünlerin İstihsal Miktarları(1914-1918)...	195
Tablo II-34: Harp Yıllarında Maden Üretimi.....	195
Tablo II-35: Harp Yıllarında Bazı Ürünlerin İhraç Miktarı.....	196
Tablo II-36: Harp Yıllarında Dış Ticaret.....	196
Tablo II-37: Muhtelif Devletlerin Osmanlı Dış Ticaretindeki Yeri.....	197
Tablo II-38: Temel Tüketim Maddeleri Fiyatlarının Savaşın Son İki Yılındaki Gelişimi.....	197
Tablo II-39: Savaş Yıllarında İzmir'de Temel Tüketim Maddelerinin Satış Fiyatları.....	198

Tablo III-40: İzmir Şehrinin İşgal Dönemi Dış Ticareti.....	251
Tablo III-41: İzmir Gümrük İdaresi'nin Gelirleri.....	251
Tablo III-42: İngiltere'nin İzmir Şehrinden İthalat ve İhracatı.....	252
Tablo III-43: Osmanlı Devleti'nin 1914 ve 1919 Yıllarına Ait Ekim alanları...	257
Tablo III-44: Mütareke Döneminde Başlıca İhraç Maddelerinin Üretim Miktarları.....	257
Tablo III-45: Mütareke Döneminde Anadolu ve Trakya'da Hububat ve Bakliyat Üretimi.....	258
Tablo III-46: Mütareke Döneminde Maden Üretimi.....	258
Tablo III-47: Ülke İtibariyle İstanbul, Galata ve Haydarpaşa Gümrüklerine Yapılan İthalat Miktarı(1919-1920).....	259
Tablo III-48: Ülke İtibariyle İstanbul, Galata ve Haydarpaşa Gümrüklerine Yapılan İthalat Kıymeti(1919-1920).....	260
Tablo III-49: Ülke İtibariyle İstanbul, Galata ve Haydarpaşa Gümrüklerine Yapılan İhracat Miktarı(1919-1920).....	261
Tablo III-50: Ülke İtibariyle İstanbul, Galata ve Haydarpaşa Gümrüklerine Yapılan İhracat Kıymeti(1919-1920).....	262
Tablo III-51: Mütareke Döneminde Bazı Maddelerin Toptan, İthal ve İhraç Fiyatları.....	263
Tablo IV-52: 1913 ve 1923'de Türkiye'ye İthal Edilen İlk Beş Ürün Grubu....	296
Tablo IV-53: 1913 ve 1923'de Türkiye'den İhraç Edilen İlk Beş Ürün Grubu..	301
Tablo IV-54: 1913 ve 1923'de İzmir Limanı'na İthal Edilen İlk Beş Ürün Grubu.....	306
Tablo IV-55: 1913 ve 1923'de İzmir Limanı'ndan İthal Edilen İlk Beş Ürün Grubu.....	309
Tablo IV-56: 1923 Yılında İzmir Borsasında İşlem Gören Bazı Ürünlerin Fiyatları.....	312
Tablo IV-57: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'na Gerçekleşen İthalat Miktarı.....	313
Tablo IV-58: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'na Gerçekleşen İthalat Kıymeti.....	314
Tablo IV-59: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen	

İhracat Miktarı.....	316
Tablo IV-60: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen	
İhracat Miktarı.....	317
Tablo IV-61: 1923'de Ülke İtibariyle Türkiye'nin İthalat ve İhracatı.....	319
Tablo IV-62: 1923'de Ülke İtibariyle İzmir Limanı'nın İthalat ve İhracatı....	321
Tablo IV-63: 1923'de İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Miktarı.....	323
Tablo IV-64: 1923'de İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Kıymeti.....	325
Grafik 1: İzmir'in Dış Ticareti(1852-1881).....	55
Grafik 2: İzmir'in Dış Ticareti (1882-1907).....	55
Grafik 3 : İzmir'e İthal Edilen Belli Başlı Ürünler(1869-1907).....	58
Grafik 4: Başlıca Devletlerin İzmir'e Yaptıkları İthalat	60
Grafik 5: İzmir'den İhraç Edilen Ürünler.....	62
Grafik 6 : İzmir'den Başlıca Devletlere Yapılan İhracat.....	64
Grafik 7: Osmanlı Devleti'nin İthalatında İstanbul ve İzmir Limanlarının	
Yeri(1908-1913).....	127
Grafik 8: Osmanlı Devleti'nden Gerçekleşen İhracatta İstanbul ve	
İzmir Limanlarının Yeri (1908-1913).....	127
Grafik 9: İzmir Limanı'ndan İthalat ve İhracat (1908-1913).....	127
Grafik 10: İzmir ve Çevresine İthal Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Miktarı(1908-1913).....	131
Grafik 11: İzmir ve Çevresine İthal Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Kıymeti (1908-1913).....	132
Grafik 12: Ülkelere Göre Osmanlı Devleti'nin İthalat Kıymeti(1908-1913).....	134
Grafik 13: Aydın Vilayeti'nden Maden İhracatı (1908-1911).....	138
Grafik 14: İzmir ve Çevresinden İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Miktarı(1908-1913).....	140
Grafik 15: İzmir ve Çevresinden İhraç Edilen Belli Başlı Ürünlerin	
Kıymeti(1908-1913).....	141
Grafik 16: Ülkelere Göre Osmanlı Devleti'nden İhracat Kıymeti.....	143
Grafik 17: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'na Gerçekleşen İthalat	

Kıymeti.....	315
Grafik 18: 1923 Yılında Türkiye ve İzmir Limanı'na Gerçekleşen İhracat	
Kıymeti.....	318
Grafik 19: 1923 Yılında Türkiye'nin İthalat ve İhracatı(Ülke İtibariyle).....	320
Grafik 20: 1923 Yılında İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen İthalat ve İhracat (Ülke İtibariyle).....	322
Grafik 21: 1923 Yılında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünlerin Miktarı ...	324
Grafik 22: 1923 Yılında İzmir Limanı'ndan İhraç Edilen Ürünlerin Kıymeti....	326

EKLER

EK-1: Osmanlı Devleti'nden İhracı Memnu Mevad Listesi

EK-2: Dersaadette Bir İhracat Heyeti Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat

EK-3: Memalik-i Osmaniye'den Memalik-i Ecnebiyye'ye İhracı Memnu
Mevad Listesi

EK-4: 1900'lü Yıllarda Liman İdare Binası ve Rıhtım

EK-5: Liman

EK-6: İlk Üzüm Ürününün İzmir'e Gelişi

EK-7: İç Liman ve Pasaport, 1895'ler

EK-8: İncir İşçileri

EK-9: İncir İşletmesi, 1900 Civarı

GİRİŞ

1908 ÖNCESİ BATI ANADOLU'DA ÜRETİM VE TİCARİ HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

A.ÜRETİM

Osmanlı Devleti'nde üretim çok büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Üretimin tarıma dayalı olması, toprak mülkiyetini ve bunun evrimi konusunu öne çıkarmaktadır. Bir diğer üretim kaynağı orman ve madenlerden elde edilir.

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN ÜRETİM POLİTİKASI

1.a- TARIM

Osmanlı Devleti bir tarım imparatorluğuydu. Halkının çoğu geçimini tarımdan sağlıyor, vergi gelirlerinin çoğu tarımsal kaynaklardan alınıyor ve ihracatının çoğunu tarım ürünleri oluşturuyordu. Osmanlı nüfusunun büyük çoğunluğu, %75-80'i kırsal alanda yaşıyordu ¹. Bu nedenle Devlet, özellikle tımar sistemi içerisinde toprakların boş kalmamasını, üretimin sürekliliğini sağlayacak kuralları, toprağı üç yıl üst üste boş bırakılması halinde tasarruf hakkının kalkması gibi hükümleri yürürlükte tutmuştur. Örneğin zırai işletmecilikte emek(kiracı) ve toprağı tasarruf eden arasındaki mahsulden yüzde olarak pay almaya dayanan bir usulün de geçerli olduğu bilinmektedir ².

İmparatorluğun son döneminde bugünkü Türkiye'yi oluşturan tarım arazisi 5.4 milyon hektar dolayında tahmin edilmektedir. Bu miktarın % 80'inde tahıl, % 7'sinde sebze, % 7'sinde sanayi bitkileri ve % 4'ünde de meyve üretimi yapılmaktaydı³. Doğal olarak, tarımsal üretim, bölgelere göre farklılıklar gösteriyor ve yıllara göre de önemli ölçüde değişebiliyordu.

XIX.yy boyunca şehirlerinin nüfusunun artmış olması ve demiryollarının yapımıyla iç pazarların genişlemesi üretim artışını sürekli kılan iç talebin artmasının en önemli sebeplerinden birisidir. Bir diğer etken ise, dış talepteki artıştır. XIX.yy

¹ Donald Quataert, “ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme* ”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (bundan sonra TCTA olarak kısaltılmıştır.), c:VI, İstanbul, 1985, s.1556

² Ömer Lütfi Barkan “ *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi* ”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1999, s.324-325

³ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1990, s.12

boyunca Anadolu'dan Avrupa ve Kuzey Amerika pazarlarına yapılan ihracat on kattan fazla artmıştır. Bu ihracatın % 90'dan fazlası tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, fındık, zeytinyağı gibi zırai mallardan oluşuyordu. İhracata dönük üretim esas olarak Batı ve Orta Anadolu, Marmara ve Doğu Karadeniz bölgeleriyle Adana yöresinde yoğunlaşmıştır ⁴.

XIX.yy'da tarım politikasındaki yenilikler Tanzimat dönemindeki uygulamalarla atılmıştır. Bu dönemde öncelikle zırai gelişme politikalarını oluşturacak ve uygulayacak bir zırai bürokrasisi kurulmuştur. Giderek sayıları ve etkinliği artan bu kadroların uyguladığı zırai gelişme politikasının temel hedefleri üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik zırai ürünler üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, ithal ikamesi amacıyla kurulan yerli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yurt içi üretimle karşılanması ve zırai üretim araç ve metodlarının modernleştirilmesiydi. Bu hedeflere uygun olarak ekonomik gelişmeyi engelleyen problemlerin tespit edilerek çözümünü amaçlayan çalışmalar yapılmış, çeşitli teşvik edici ve düzenleyici politika tedbirleri uygulamaya konmuş ve zırai eğitim yoluyla tarım metodlarını modernleştirilmesine gayret gösterilmiştir ⁵.

Tanzimat'ın zırai üretimin teşviki amacıyla getirdiği ilk önemli değişme zırai ürün ticaretinin serbestleştirilmesidir. Alınan kararlarla geleneksel ekonominin iki önemli örneği olan devlet tekelleri ve devlet mubayaalarının büyük ölçüde tavsiye edilmiştir. Böylece zırai ürün ve hammaddelerin ticareti üzerine konmuş sınırlamaların kaldırılması ve piyasa ekonomisi düzenine geçilmesi yönünde önemli bir adım atılmış oluyordu. Ancak daha önemlisi bu iki kararla devletin geçmişte iktisadi nitelikteki kararlarına yön veren mali, politik ve idari tercihleri bir yana bırakarak üretimi ve üreticiyi korumaya dönük bir tavır ortaya koymasındı ⁶.

Üretim alanlarının genişletilmesine yönelik ikinci bir teşvik, *Tapu Nizamnamesi*'ne konan bir hükümlerle "boz ve kıraç" yerleri tarla haline getirecek çiftçiye bu toprakların düşük bir tapu harcı alınarak karşılıksız verilmesinin sağlanmasıydı. Ayrıca bu topraklarda yapılan üretimden 1 yıl öşür vergisi alınmayacaktı. Taşlık bir alanın tarıma aşılması halinde bu süre 2 yıl olacaktı.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, " *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi* ", *Türkler*, c:14, Ankara, 2002, s.217

⁵ Tefik Güran, " *Zırai Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839-1876* ", *150.Yılında Tanzimat*, Yayına Hazırlayan : H.Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s.219

⁶ Tefik Güran, *agm*, s.224

Zırai teşvik tedbirlerinin üçüncüsü ve daha önemli bir uygulaması, dışarıdan getirilecek tarım araç ve gereçlerinin gümrük vergisi dışında bırakılmasıdır. 1880 yılında yapılan bir düzenlemeyle ihtiyaç sahipleri tarafından ithal edilecek tüm tarım araçları gümrük vergisi dışında tutuldu. Kısa bir süre sonra tüccarın ticari amaçlarla getireceği araçlar da kararın kapsamı içine alındı.

1890 yılında vergi dışı tutulma süresi 10 yıl daha uzatıldı ve örnek çiftliklerle deneme tarlaları için dışarıdan getirilecek tohum, ağaç fidanı ve kimyasal gübreler gibi modern araçlara da gümrük muafiyeti sağlandı. 1901’de sona eren tarım araçlarının vergi dışı tutulma süresi yeniden 10 yıl daha uzatıldı.

Modern tarım araçlarının kullanılmasını yaygınlaştırma çalışmaları 1907 yılında kurulan “*Alet ve Edevat-ı Zıraiye Depolar*” ile yeni bir güç kazandı. Bu depolar modern tarım araçları ithal ederek çiftçilere iskeledeki maliyet fiyatıyla satacaktı. Bozulan yada kırılan araçların onarımı, depo tarafından ücretsiz yapılacaktı. İlk elde bu depolardan 12 ilde kuruldu.

Dışarıdan ithal edilerek tarım araç ve gereçlerinin gümrük dışında bırakılması yoluyla modern tarım araçlarını yaygınlaştırma çalışmalarının başarısı sınırlı olmuştur. Çünkü izlenen teşvik politikasının kapsamı ve uygulama şekli iyi belirlenmemiştir. Teknik incelemeler sonunda ülke koşullarına uyacak, tarım yöntemlerini modernleşmesine en çok katkıda bulunacak ve geniş köylü kitlelerince benimsenecek araçlar ithalinin teşviki yerine genel bir gümrük vergisi bağışıklığı hem kaynak israfına yol açmış ve hem de teşvik politikasının başarı şansını önemli ölçüde azaltmıştır. İthaline izin verilen modern tarım araçlarının önemli bir bölümü, yerli iklim ve toprak koşullarına ve koşum hayvanlarının güç ve beden yapılarına uymuyordu. Ayrıca bu araçlar sermayesi sınırlı olan Osmanlı üreticisi için oldukça pahalıydı⁷.

Zırai teşvik tedbirlerinin bir diğer uygulama alanı ise ticari değeri yüksek piyasaya dönük bazı ürünlerin üreticisine tanınan vergi istisnaları olmuştur. Osmanlı klasik döneminde tarım alanında ekilen ürünler içerisinde büyük bir alanı hububat ürünleri kaplamaktadır. Hububat içinde de buğday ve arpa ilk sıralardadır. Çünkü buğdaya ve diğer tahıllar hem insanların temel yiyecek maddelerini hem de dönemin askeri ve ulaşım şartları gereği büyük önemi bulunan hayvanların yiyeceklerini de

---

⁷ Tefik Güran, “*Tarım Politikası (1839-1913)*”, **Osmanlı**, c:III, Ankara, 1999, s.310

sağlamaktaydılar. Osmanlı döneminde hububat üretiminin tarım faaliyetine damgasını vurduğu açık; öte yandan, nüfus artışı veya hububat ihtiyacının yeterince karşılanamamasına yol açan birtakım gelişmeler sonucunda buğdayın yerine kalitesi daha düşük olmakla birlikte dönüm başına daha fazla verim alınan darı vb tahılların ekimi de ağırlık kazanabiliyordu ⁸.

Osmanlı Devleti'nde hububatın yanında kendir, kenevir, pamuk, susam gibi yağ ve lif bitkilerinin üretimlerine de önem verilmiştir. Bu tür iktisadi bitkilerin üretilmeleri halinde vergi indirimleri yapıyordu. Mesela pamuk için bu tür bir uygulama XIX.yy'ın ikinci yarısında yapılmıştır. 1861 yılında başlayan Amerikan İç Savaşı'nın Osmanlı pamuğuna olan dış talebi arttırması üzerine pamuk üretimini geliştirebilmek için pamuk üreticisine özel bazı kolaylıklar sağlandı. Ekime açılan boş toprakları için Tapu Nizamnamesi ile sağlanan 1-2 yıllık öşür vergisi muafiyeti pamuk ekilmesi durumunda 5 yıl olarak uygulanacaktı. 10 yıl süreyle gümrük vergileri sabit tutulacak ve kaliteli pamuk üretiminin teşviki amacıyla pamuğun kalitesi ne olursa olsun aynı miktarda vergi alınacaktı. Pamuk üretiminin yaygınlaştığı bölgelere yol ve köprü gibi altyapı yatırımlarının yapımında öncelik verilecekti ⁹. Benzer bir uygulama Bursa gibi bölgelerde dut, zeytin, pirinç, susam gibi iktisadi bitkilere uygun toprakları işleyen köylülere de uygulanmıştır. Yeni yetiştirilecek zeytinliklere 25, aşılana yabani zeytin ağaçlarına 20 yıl süreyle öşür vergisi istisnası tanınmıştır. İpekböcekçiliği geliştirmek için yeni yetiştirilecek dutluklar, ilk ürün yılından itibaren 3 yıl süre ile öşür vergisi kapsamı dışına alındı. Ayrıca ekim yapılmayan boş topraklarda 50 dönüm dutluk yetiştirenlerin bakır, 100 dönüm dutluk yetiştirenlerin gümüş ve 500 dönüm dutluk yetiştirenlerin altın madalya ile ödüllendirilmesi kararlaştırıldı ¹⁰.

Teşvik tedbirlerinin bir diğer alanı patates üretimidir. 1888 yılında üretimine 5 yıl süreyle öşür vergisi muafiyeti getirildi. 1893 yılında Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerine ekiminin nasıl yapılacağını açıklayan broşürlerle birlikte 19 ton patates tohumu gönderildi ¹¹.

⁸ Mehmet Öz, “ *Osmanlı Klasik Döneminde Tarım* ”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, s.70

⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1988, c:VII, s.252-253 ; Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, 1982, s.64

¹⁰ Tefvik Güran, *agm, Osmanlı*, c:III, s.310

¹¹ Enver Ziya Karal, *age*, c:VIII, s.450

Tarım politikasının bir diğere yönü de zırai kredi ilişkilerinin düzenlenmesiydi. Küçük üretici bir kırsal yapıda üretimin devamının sağlanabilmesi için köylü çeşitli nedenlerle krediye ihtiyaç duymaktaydı. Kuruluş döneminde tımar sistemi üretici için güvenli bir ortam oluşturmaktaydı. Çünkü üreticinin korunması ve üretiminin devamlılığının sağlanması tımar sahibinin de menfaatineydi. Fakat tımar sisteminin etkinliğini yitirdiği ve yerine yeterli bir sistemin geliştirilemediği daha sonraki dönemlerde üretici özel kredi piyasasının yıkıcı etkilerine açık duruma geldi ve devlet bu problemin çözümüne dönük çoğu etkisiz kalan tedbirler almak zorunda kaldı.

Küçük üreticinin özel kredi piyasasına karşı korunmasına yönelik çabalar Tanzimat hareketiyle birlikte daha sistematik ve yoğun hale geldi. 1844'te kredi ilişkilerini düzenleyici belirli hukuki kurallar saptanarak önce pilot bölge olarak seçilen Kütahya'da uygulandı ve alınan bu tedbirler aşamalı olarak diğere bölgelere de yaygınlaştırıldı. Hatta devlet doğrudan üreticiye kredi verme uygulamasını başlattı. 1843'te "ziraat sermayesi" adı ile bir fon oluşturuldu ve bu fondan imparatorluğun çeşitli bölgelerine "1843-1846 yılları arasında 12.5 milyon guruştan fazla kredi sağlandı. Ayrıca imparatorluğun bütünü için zırai kredi ihtiyacının tespit edilmesine çalışıldı ve özellikle pilot bölge olarak seçilen İzmir ve Gelibolu için özel bir fon oluşturularak belirli bir düzenleme çerçevesinde zırai kredi uygulamasına başlandı.

1863'ten sonra Memleket Sandıkları ve 1888'de Ziraat Bankası resmi birer zırai kredi kurumu olarak kuruldu. Bu kurumlar kısa sürede önemli gelişmeler göstererek özel kredi piyasasına alternatif haline geldiler. Fakat kredilerin dağıtımında aynı ölçüde etkili olamadılar. Özellikle küçük üretici köylünün zırai kredi ihtiyaçlarını karşılama konusunda başarısız kaldılar. Bu nedenle devletin zırai kredi piyasasını düzenleme çabalarına rağmen Osmanlı küçük üretici köylüsü, özel kredi piyasasının yıkıcı etkilerine açık kalmaya devam etti ¹².

1.b- ORMAN VE MADEN

Orman: Tanzimat'ın ilanı tarihine kadar Osmanlı Devleti'nin ormanlar ve hele onların bakım ve yeniden yetiştirilmeleri hakkında almış olduğu esaslı bir

¹² Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1986, s.360 ; Tefik Güran, *agm*, s.310-311

tedbire rastlanmamaktadır. Bu sahada alınmış olan kararlar, dar amaçlı ve sınırlı sayıda kalan fermanlar ve bazı kanunname hükümleridir. Dolayısıyla Tanzimat dönemi ormancılığı Mahzar Diker'in çok yerinde bir nitelemesiyle, *Mutlak başıboş dönem*¹³ olarak değerlendirilmektedir. Ancak Tanzimat'tan itibaren memleketin gerek askeri ve gerekse sosyal ve kültürel sahada batılılaşmak için yaptığı hamle, ormancılık konusu üzerinde de kıvılcıklara vesile olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın ilanının hemen akabinde 1840'ta, merkezi İstanbul'da bulunan ve Ticaret Nezareti'ne bağlı bir Orman Müdürlüğü kurulmuştur. 1841'de yayınlanan bir genelgeden anlaşıldığına göre, taşrada da, çeşitli yörelerde orman müdürleri adıyla görevlendirmeler yapılmıştır. Orman müdürleri, çoğunluk kereste yada yakacak odun ticareti ve dışsatımı yapılan kıyı bölgelerinde görevlendirilmiştir¹⁴. Ancak kurulan bu Orman müdürlüğü ormanlarla ilgili bir düzenleme içine girmemiş bunun için daha uzun bir süre beklemek gerekecektir.

Ormancılıkla ilgili düzenlemelere Kırım Savaşı'nın (1853-1856) ardından Fransa'dan getirtilen uzmanlarla başlanılmış ve ilk adımlar bu uzmanların rehberliğinde atılmıştır. II.Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte, “...ormanların bir usul-ı cedide ve muntazamaya rapti için”, kimileri birkaç kez olmak üzere üç grup halinde 10 Fransız ormancı getirilmiştir. Bu ormancılardan Louise Tassy, gerek iklimi gerekse sürdürdüğü etkinliklerin niteliği ve kalıcılığı yönünden özellikle anılmaya değerdir. L.Tassy, İmparatorlukta kaldığı süre içinde, “Orman Mektebi”nin açılmasının(17 Kasım 1857) yanı sıra; 1869'da yürürlüğe konan ve ülkedeki ormanların işletilmesiyle ilgili ilk kapsamlı yasal düzenleme olan **Orman Nizamnamesi**'nin hazırlanmasında katkılarda bulunmuştur¹⁵.

Devlet, orman işlerini düzenlemek için bu uzmanlara teşkilat kurmak, kanun hazırlamak ve tatbikatını göstermek gibi vazifeler vermiştir. Fakat yapılan tavsiyeler tutulmamış, teklif edilen esaslı tedbirler alınmamış ve Orman Nizamnamesi'nin(1868) gerekçesinde belirtildiği gibi ahalinin adet ve geleneğine dokunmaktan çekinerek bu işi zamanla halletmek istemiştir.

Osmanlı Devleti orman davasının halli için iki yol bulmuştur. Bunlardan birincisi, köylüye baltalık vermek, ikincisi de miri(devlet) ormanlarından tayin

¹³ Mahzar Diker, **Türkiye'de Ormancılık, Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, 1947, s.24

¹⁴ Yücel Çağlar, “ **Tanzimat'tan Cumhuriyete Ormancılık ve Gelişimi** ”, TCTA, c:VI, İstanbul, 1985, s.1565

¹⁵ Yücel Çağlar, **agm**, s.1566

olunmak üzere ücretsiz faydalanmalarına izin vermektir. Ancak bu yollardan biride kesin olarak iltizam ve tatbik edilmemiş, yanlış da olsa halkın görenek ve geleneğine dokunmadan, fıkıh ve mecelle esasları bozulmadan hazineye para sağlanmak istenmiştir ¹⁶.

1308(1890-1891)'de kurulan Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, II.Meşrutiyet devrine kadar devam etmiş 2 Kasım 1911 tarihinde çıkan bir irade ile, bu nezaretin adı Ticaret ve Nafia Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Ve nafia, ticaret, sanayi, istatistik unvanlarını taşıyan müdürlüklerinden nafia hariç kalmak üzere, diğerleri, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti halini almıştır. Bu durum Meşrutiyet'in sonuna kadar devam etmiştir ¹⁷.

XIX.yy'ın sonlarında (1897'de) Osmanlı Devleti'nde mevcut ormanların miktarı 9.500.943 hektar olup bununun 1.672.000 hektarı (% 17.6) Aydın Vilayeti'nde bulunmaktadır. Bu ormanlardan yakacak için elde edilip 1897 yılında tüketilen odun ve kömürün miktar ve kıymeti ise şöyledir;

TABLO-1
1897 YILINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE TÜKETİLEN ODUN VE KÖMÜR MİKTARI

	ODUN		KÖMÜR	
	MİKTAR (çeki*)	KIYMET (guruş)	MİKTAR (kantar*)	KIYMET (guruş)
Osmanlı Devleti	2.176.730	2.936.330	1.142.537	3.823.286
Aydın Vilayeti	67.000	114.500	139.820	397.572

Kaynak: Prof.Dr.Tevfik Güran, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Ankara, 1997, s.177

Tablodaki rakamlara bakıldığında Aydın Vilayeti'nde tüketilen odun miktarının genel toplamın % 3 'ünü, kömür miktarının ise % 12.2'ini teşkil ettiği görülmektedir.

Ormanlar, Osmanlı Devleti idaresi altında bilhassa II.Meşrutiyet'e kadar sadece tabiatın insanlara bahşettiği bir gelir kaynağı olarak telakki edilmiş ve ancak bu gelirin sağlanması için ilgi gösterilmiştir. Bu alandaki ciddi yasal düzenlemeler II.Meşrutiyet döneminde hayata geçirilecektir.

Maden : Tarihin her devrinde madenler, çok geniş bir kullanım alanına sahip olmasından dolayı toplumlar için büyük bir öneme sahip olmuştur. Madenlerin bu

¹⁶ Mahzar Diker, *age*, s.22

¹⁷ **Türk Ziraat Tarihine Bakış**, İstanbul, 1938, s.244

önemi toplumda duyulan tedavül ihtiyacını karşılamasından yani ticari hayatta mübadele aracı olmasından veya gerek askeri gerekse değişik alet ve edevatın yapımında kullanılmalarından kaynaklanmıştır. Bundan dolaydır ki tarih boyunca bütün toplumlar madenlere ilgi duymuş ve bunun sonucunda da yaşadıkları bölgelerde mevcut olan maden yataklarını işletmeye çalışmışlar yada önceden çalışır durumdaki maden ocaklarının faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Madenlerin tarih boyunca bütün toplumlar için taşıdığı önem ve değer tabii olarak Osmanlı toplumu için de geçerli olmuştur. Madenlerin veya biraz daha genel anlamıyla madencilğin Osmanlı Devleti için taşıdığı önemi daha açık göstermesi açısından dikkati çeken bir husus vardır ki oda, taht değişiklikleri esnasında her yeni Osmanlı padişahının madenlerin bol üretim yapar durumda olmaları ve bunun da idareci zümrenin madencilere iyi davranmaları konusunda fermanlar yayınlamasıdır¹⁸.

İmparatorluk topraklarında işletilen başlıca madenler gümüş, altın, bakır, demir, şap ve lületaşı idi. Maden konusunda bilhassa Aydın Vilayeti zengindir. Aydın'ın güneyinden doğusuna doğru Karadeniz'e kadar olan arazide zengin maden yatakları bulunur. Ancak Osmanlı Devleti'nde külliyetli miktarda maden imtiyazı verildiği halde, madencilik sanatı gelişmediğinden maden hususundaki bu zenginlikten pek yararlanılamamıştır. Osmanlı Devleti'nde madencilğin gelişmemesinin nedeni işletme malzemeleri ile makine ithalatı ve maden ürünlerinin diğer bölgelere sevki için ulaşımın yetersiz olmasıdır¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX.yy a kadar yani Batılı girişimcilere ülkede maden işletme imtiyazlarının verilmeye başlandığı döneme kadar madenler üzerinde her ne şekilde olursa olsun devletin mülkiyet hakkına sahip olduğu görülmektedir²⁰. Bunda çeşitli faktörler etkili olmuştur. Birincisi, madenlerin devlet için arzetmiş olduğu hayati önem , ikincisi de Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyet ve denetim hakkının genelde devlete ait olmasıdır²¹

XIX.yy boyunca bu sektörde önemli değişiklikler oldu. Önce, en verimli maden ocaklarından bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan çekilmesi sonucu kaybedildi. İkincisi yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupalı yatırımcıların

¹⁸ Fahrettin Tızlak, “ *Osmanlı Devleti'nde Madencilik* ”, *Osmanlı*, c:III, Ankara, 1999, s.312

¹⁹ “ *Memalik-i Osmaniye'de Madencilik* ”, *İKDAM*, 22 Mayıs 1917, nr:7285

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c:VI, Ankara, 1988, s.246

²¹ Fahrettin Tızlak, *agm*, s.313

Osmanlı topraklarındaki iktisadi faaliyetlerine maden işletmeciliğinin de dahil olmasıyla Osmanlı madenlerine yönelik büyük Avrupa talebidir²².

XIX.yy'ın ikinci yarısından itibaren Anadolu madenleri imtiyaz avcılarının yoğun faaliyetlerine sahne olmuştur. Yabancılara önce Osmanlı tebaasının kurduğu maden şirketlerine ortak olma hakkı tanınmış²³, sonra 1868 tarihli Maden Nizamnamesi'nin 20.maddesi ve 1867'de çıkarılan yabancılara emlak edinmelerine dair kanunu kabul eden yabancı tebaaya, Osmanlı kanunlarına uymak şartıyla, tek tek veya müştereken maden çıkarma izni verilmiştir²⁴.

Osmanlı Devleti'nin XIX.yy'ın ortalarına kadar maden arama ve çıkarma işlemlerini düzenleyen bir yasası yada benzeri yönetmelikleri yoktu. Şer'i hükümler bu konuda da geçerliydi. 1858 yılında, *Arazi Kanunnamesi* uyarınca “... kimin uhdesinde olursa olsun arazi-i emiriye ve mevkufede zuhur eden madenler hazineye intikal etmiş, arazi mutasarrıfları madenden hisse almağa yetkili kılınmadıklarından kendilerine maden işletilmesi dolayısıyla ziraat ve tasarruftan tatil edilen toprakların kıymeti kadar bir tazminat verilmiştir. Sair arazide zuhur eden madenler arazi sahiplerinin tasarrufunda kalmakla beraber, beşte bir nispetinde bir devlet hissesine tabi tutulmuşlardır.”²⁵

Arazi Kanunnamesi'nin genel hükümlerinin yetersizliği iyice ortaya çıkınca, Hükümet, 1861 yılında bir “**Maden Nizamnamesi**” yayınlamıştır. Bu nizamname

bir mukaddeme ile maden taharrisine ve maden imaline ve madenden alınacak rüsumata ve kalhane fabrikalara ve bir de eyalet maden mühendislerinin vazifelerine müteallik olmak üzere 5 fasıl ve 50 maddeden meydana gelmektedir²⁶. 1810 tarihli Fransız kanunundan esinlenilerek hazırlanan bu Nizamname, 1858 tarihli Arazi kanunu'nun 107.maddesi ile memluk ve miri topraklarda mutlak suretle benimsenen “mütemmim cüz'ü” ilkesinden, bazı istisnai hükümler dışında, esasta ayrılmış ve

²² Donald Quataert, “*19.yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik*”, TCTA, c:IV, İstanbul, 1985, s.914

²³ Orhan Kurmuş,*age*, s.127-130

²⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, “*Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri*”, **150.Yılında Tanzimat**, Yayına Hazırlayan:H.Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s.108

²⁵ Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye**, İstanbul, 1971, s.32-33

²⁶ Bu nizamnamenin özeti için bakınız: **1323 Senesi Maden İstatistiği**, I.Sene, Dersaadet, 1325, s.3 v.d

toprak mülkiyetinden bağımsız olabilen bir *maden işletme hakkı* tanımıştır²⁷. Ayrıca, Nizamname maden imtiyaz fermanının verilmesinde belirli şartların yerine getirilmesini öngörmüştür. Öte yandan , Nizamname yabancıların maden şirketlerine ancak hissedar olabileceklerini kabul etmiştir (Madde-16)²⁸. 1868 tarihli Maden Nizamnamesi'nden sonra yabancılara, ekseriyeti Batı Anadolu'da olmak üzere krom, kükürt , kömür ve zımpara gibi madenleri çıkarmak için imtiyazlar verilmiştir.

Sonraki yıllarda, 1869, 1887 ve 1906 tarihlerindeki nizamnamelerle ve münferit kararlarla maden arama ve çıkarma faaliyetleri ve bunların ihracı sürekli olarak gelişen koşullara paralel bir biçimde düzenlenmeye çalışılmıştır²⁹. Bu konuda en son nizamname 1908 yılında meydana getirilmiştir³⁰.

2. BATI ANADOLU'NUN ÜRETİM KAYNAKLARI

XIX.yy'da Batı Anadolu içine Aydın Vilayeti'nin tümü, Hüdavendigar Vilayeti'nin güney ucu ve Konya Vilayeti'nin güney-batı kesimleri giriyordu. Bugünkü yönetsel sınırlara göre bu alan, İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Muğla, Burdur ve Denizli illerinin tümünü, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Balıkesir ve Kütahya illerinin bazı bölümlerini kapsamaktadır³¹. Bu geniş alanın merkezi konumunda Aydın Vilayeti bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Aydın Vilayeti arazisi esas alınmıştır³². XIX.yy'ın sonlarında, 1890'da, bu vilayet 53.808 km²'lik bir alana yayılmakta idi. Bu alanın % 35.7'si (19.250 km²) ekilebilir arazi, % 11.7'si (6.337 km²) ormanlık arazidir. Geriye kalan % 52.5'lik (28.221 km²) kısım ise tarıma elverişsiz alandır. Vilayette ekili arazinin % 33.5'i İzmir Sancağı'nda, % 25.1'i Saruhan Sancağı'nda, , % 16.8'i Aydın Sancağı'nda, % 13.3'ü Denizli Sancağı'nda ve % 11.1'i Menteşe Sancağı'nda bulunmaktadır³³. Bu alanda yetiştirilen başlıca ürünler şöyledir:

2.a- TARIM ÜRÜNLERİ

²⁷ A.Gündüz Ökçün, “*XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları*”, *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara, 1987, s.113

²⁸ Nizamnamenin çeşitli maddeleri için bakınız; **1323 Senesi Maden İstatistiği**, s. 3 vd

²⁹ Örneğin krom madeninin imali ve ihracının artırılması için Hükümet 11 Muharrem 1325 tarihli bir Meclis-i Vükela karamamesini yürürlüğe koymuştur; **BOA, MV, Dosya no:115/16, 11 M 1325**

³⁰ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.41-42 ; Enver Ziya Karal, *age*, c:VIII, s.456

³¹ Orhan Kurmuş, *age*, s.15

³² Aydın Vilayeti, 1864 tarihli “*Teşkilat-ı Vilayet Kanunu*” gereğince kurulmuş olup, İzmir, Aydın, Saruhan(Manisa), ve Menteşe (Muğla) sancaklarından oluşuyordu. 1890'da Vilayet sınırına Denizli 'nin de katılmasıyla sancak sayısı 5 çıkmıştır. Vilayet merkezi İzmir Sancağı'dır. Bak: Düstur, Tertib-i Evvel, c:II, s.24-35, Salname-i Devlet-i Aliyye, 1870, s.218

³³ F.Rouge, **Smyrne, Situation Commerciale et Economique** , Paris-Nancy, 1892, s.73

2.a.1- HUBUBAT VE BAKLİYAT

Buğday ve Arpa: Osmanlı topraklarında yetişen mahsullerin başında hububat gelmektedir. Hububat içinde de ilk sırayı daima halkın ve ordunun başlıca gıda maddesi olan ekmeğin yapımında kullanılan *buğday* ile hayvan yiyeceği olan *arpa* almaktadır. Her iki üründe buğdaygiller familyasına ait bitki türleridir (Buğday-triticum, arpa-hordeum). Dünyada en önemli buğday ve arpa üreticileri ülkeler Rusya, ABD, Kanada, Arjantin, Türkiye, Hindistan, Çin, Fransa, İspanya, Almanya ve İtalya'dır. Türkiye'de en yaygın buğday ve arpa ekim alanları ise İç Anadolu Bölgesi (Özellikle Konya, Ankara ve Eskişehir)'nde bulunmaktadır³⁴.

Bu iki ürün, miktar itibariyle de gelir kalemlerinin en başında bulunmaktadır. Bunun bir sebebi de Osmanlı Devleti'nde kazanın kapalılığı prensibinin uygulanmış olmasıdır. Gerçekten, Osmanlı topraklarında hububatın normal şartlar altında kaza dışına çıkması yasaklanmış; ancak, mahsulün az olması, dondurucu soğuklar, çekirge gibi tabii afet hallerinde bol olan bölgelerden nakline izin verilmiştir³⁵.

Yulaf: Buğdaygiller familyasının avena cinsinden tahıl bitkisi ve bunun besin olarak yararlanılan taneleri verilen isimdir. Buğdaya ve arpaya göre oldukça yeni bir üründür. Yulaf, çavdar dışında kalan tüm tahıl bitkileri arasında toprak seçiciliği en az olan bitkidir; bu yüzden yeterli nemin bulunduğu en verimsiz topraklarda bile yetişebilir. Yulafa zarar veren başlıca hastalık pas ve rastıktır.

Genel olarak bir yulaf tanesi çok yüksek miktarlarda karbonhidratın yanı sıra % 13 protein, % 7.5 yağ, kalsiyum, demir, B1 vitamini ve nikotinic asit içerir. Yulaf en çok hayvan yemi olarak kullanılır. Taneler kırma yada ezme halinde at, sığır, koyun ve tavuklara yedirilir. İnsanların beslenmesinde de kullanılan bu tahılın unu ekmek yapımına uygun olmadığından daha çok bisküvi yapılır. Sanayide ise yulaf kavuzlarından önemli bir kimyasal bileşik olan furfural elde edilir.

Dünyada en önde gelen yulaf üreticisi ülkeler ABD, Rusya, Kazakistan, Kanada, Fransa, Polonya, Finlandiya, Almanya ve Avustralya'dır. Türkiye'de toplam tahıl üretiminin yaklaşık % 1'ini oluşturan yulaf en çok Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yetiştirilir³⁶.

Darı: Buğdaygiller familyasından, çeşitli tahıl bitkileri ve bu bitkilerin besin maddesi ya da hayvan yemi olarak kullanılan tanelerine verilen isimdir. Birçok ülkede başta kocardarı, kumdarı ve cindarı olmak üzere pek çok darı türü yetiştirilir. Türkiye'de en çok bu darı türleri

³⁴ "Arpa", Ana Biritannica , İstanbul, 1987, c:II, s.336, "Buğday", Ana Biritannica , c:V, s.71

³⁵ Mübahat Kütükoğlu, XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, İzmir, 2000, s.138

³⁶ "Yulaf", Ana Biritannica, c:32, İstanbul, 1994, s.271

yetiştirilmektedir. Besin değeri mısıra oranla daha düşük olan darı yüksek miktarda karbonhidrat, % 10 protein, % 3-4 yağ, kalsiyum, az miktarda demir B1 vitamini ve nikotinik asit içerir.

Darı taneleri ekmek, pide olarak tüketildiği gibi, hayvan yemi olarak, ayrıca yemeklik yağ, nişasta, alkollü içki ile boza üretiminde ve dokuma sanayinde de kullanılır. Sapları hayvan yemi, yapı malzemesi ver şilte dolgusu olarak değerlendirilir. En çok ABD’de ve Afrika’nın güneyinde yetiştirilir. Türkiye’de ise darı üretiminde en büyük payı alan Güneydoğu bölgesini sırasıyla Ege, Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri izler³⁷.

Çavdar: Buğdaygiller familyasının yaygın bir kültür bitkisi de çavdardır. Tanelerinin uzun ve yassıca olması ile buğdaydan ayırt edilmektedir. Çavdarın vatanının Anadolu olduğu sanılmaktadır. Anadolu’nun kimi bölgelerinde buğday ve çavdar karışımı undan ekmek yapılır. Çavdar, serin iklimlerde ve verimsiz topraklarda yetişebilir, böyle yerlerde buğdayın yerini tutmaktadır³⁸.

Burçak: Baklagiller familyasından anayurdu Akdeniz yöresi olan burçak, kuraklığa dayanıklı ve her türlü toprakta yetişebilen bir bitkidir. Hayvan yemi olarak kullanılır ve bu amaçla ekimi yapılır. Türkiye’de yaygın olarak ve özellikle tanesi için yetiştirilir. Koyunlar için değerli bir yemdir. Ayrıca yeşil yem, silo yemi ve yeşil gübre olarak da kullanılır³⁹.

Çeltik : Buğdaydan sonra en fazla sarf edilen gıda maddelerinden birisi olan pirinç, çeltik mahsulünden elde edilir. Çeltik bitkisi su içindeki tarlalarda yetiştirilir. Bunun için çeltik üretimine en uygun yerler akarsu yatakları veya pınarların yanındaki tarlalardır. İzmir kazasında bu şarta uygun arazi Torbalı ve Gümüldür havalilerinde bulunur. Gerçekten Torbalı’nın kuzeybatısında yer alan Diryanda Nehri ve Kayaş pınarı Diryanda, Karahalil, Kayaş, Emirdoğan, hatta az olmakla beraber Oğlananası köylerinde; Gümüldür Nehri, Tahtalı ve Çineme suları ise Gümüldür, Çineme, Eşen, Mesavli ve çok az olmakla beraber Palamut’ta çeltik ekimi yapılmasını mümkün kılmıştır⁴⁰.

2.a.2- SANAYİ ÜRÜNLERİ

Pamuk; Pamuk, en iyi olarak nemli, alüvyonlu, kumlu ve besin bakımından zengin topraklarda yetişen bir bitkidir. Pamuğun, koza adıyla anılan meyvesinde beş bölme ve altı tohum bulunur. Tohumların çevreleri pamuk lifleriyle kaplıdır. Meyveler olgunlaştığında koza çatlar ve

³⁷ “Darı”, Ana Britannica, c:9, İstanbul, 1987, s.610-611

³⁸ Reşat İzbirak, *Bitki Coğrafyası*, Ankara, 1976, s.211

³⁹ “Burçak”, Ana Britannica, c:5, İstanbul, 1987, s.116 ; *Büyük Larousse*, c:4, İstanbul, 1986, s.2110-2111

⁴⁰ Mübahat Kütükoğlu, *age*, s.148

lifler dışarı çıkar. Kozalar toplandıktan sonra tohumlarla lifler ayrılır. Lifleri dokumacılıkta kullanılırken tohumlarından da yağ çıkarılır. Anadolu'nun en fazla pamuk üretimi yapılan yeri Adana Ovası'dır⁴¹.

Aydın Vilayeti'nde pamuk, kuzeyde Bakırçay ve Gediz ovalarında, güneyde Küçük ve Büyük Menderes ovalarında yetiştirilmektedir. Kuzeyde yetiştirilen pamuk (Akhisar, Kırkağaç, Bergama, Turgutlu, Manisa ve Menemen) biraz sert olmasına karşılık bembeyazdır; güneye inildikçe (Bayındır, Ödemiş, Aydın ve Denizli) pamuk ipek gibi yumuşaklaşır, rengi daha sarıya kaçır⁴². Buralar kadar olmamakla beraber öteden beri İzmir kazasında da, hemen her köyde, az veya çok pamuk ziraatı yapılmaktadır⁴³. İzmir'de yıllık ortalama pamuk üretimi 30.000 balyadır (=7.500.000 kg.)⁴⁴.

Pamuk üretiminde İzmir ve bölgesinin hakimiyeti 1700 yılından itibaren 60 yıl içinde %1041 ve yine aynı yıldan itibaren 80 yılda %12400 oranlarına çıkmıştı. Tabiatıyla başlıca ihraç ürünü olan pamuk bazı dönemlerde devreden çıkabiliyordu. Örneğin Sarıbeyoğlu isyanı iki yıl boyunca bölgedeki pamuk üretimini durdurmuştu. Veba salgınları da aynı etkiyi yapıyordu. Pamuk hakimiyeti İzmir'de 1793'den itibaren Amerika'da üretimin artması ve çırçır makinelerinin kullanılması ile hızlı bir düşüşe geçti⁴⁵. Bu düşüşün başlıca iki nedeni vardı. Birincisi, Amerikan pamuğunun hem kalitece hem de fiyatça ucuz olması, ikincisi, Türkiye'den pamuk ithal etme tekeli elinde bulunduran Levant şirketinin ithal ettiği pamuk karşılığında Türkiye'ye mamul mal satma zorunlu bırakılması söylenebilir⁴⁶. 1820 yılında Fransız tüccarlar Anadolu'ya sattıkları kumaşın pamuğunu karşılayacak miktarda dahi yöreden pamuk almaz oldular. Bu yıldan sonra artık İzmir pamuk ithal etmeye başladı⁴⁷. Bu ithalat içerisinde iplikten başka tam mamul mallar yani mensucatta vardır. İngiliz pamuklu mensucatı ithalatının bu senelerde ne kadar çabuk artış gösterdiğinin somut bir ifadesini dış ticaret rakamlarına bakılarak görülebilir. Örneğin 1828'de İngiltere'den Türkiye'ye 10.834 İngiliz lirası değerinde pamuklu mensucat ihracatı gerçekleşmişken üç yıl sonra, 1831'de, bu rakam 9.7 kat artarak 105.615 İngiliz lirasına ulaşmıştır⁴⁸.

İzmir yoluyla ihraç edilen pamuk, başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İspanya, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Hollanda, Belçika, Almanya ve Romanya'ya gönderilmektedir⁴⁹.

⁴¹ Reşad İzbirak, *age*, s.230-231

⁴² Karl Von Scherzer, *İzmir 1873*, İzmir, 2001, çev:İlhan Pınar, s.64

⁴³ Mübahat Kütükoğlu, *age*, s.159

⁴⁴ Xavier Heuschling, *L'Empire de Turquie*, Paris, 1860, s.127

⁴⁵ Çınar Atay, " *XVIII. Ve XIX. Yüzyılda İzmir'de Ticari Gelişim* ", *Ege Mimarlık*, sayı:15, 1995/1, İzmir, s.34

⁴⁶ Orhan Kurmuş, *age*, s.61

⁴⁷ Çınar Atay, *agm*, s.34

⁴⁸ Ömer Celal Sarç, " *Tanzimat ve Sanayimiz* ", *Osmanlı*, c:III, Ankara, 1999, s.425

⁴⁹ Cevat Sami- Hüseyin Hüsnü, *İzmir 1905*, İzmir, 2000, çev:Erkan Serçe, s.209

Meyankökü; Meyankökü, baklagiller familyasından bir ağaççıktır. Buna sadece meyan da denir. Boyu 1-1.5 m.yi bulur. En yaygın olduğu yer Ön Asya ve Güney Avrupa'dır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yetişir ve ekonomik değeri vardır. Köklerinde acımsı bir şekerli lezzet vardır. Bundan şerbet yapıldığı gibi, sıkılarak çıkarılan suyuna "meyan balı" denilmektedir. Meyankökü, ilaç yapımında kullanılmaktadır. Batı Anadolu'da özellikle Nazilli, Aydın, Tire ve Alaşehir'de yetiştirilen meyan kökü aynı zamanda önemli bir ihraç maddesidir⁵⁰. Meyankökü ticareti özellikle İzmir Limanı aracılığıyla yapılmaktadır⁵¹.

Türkiye'de faaliyet gösteren en eski İngiliz şirketlerinden birisi olan Mac Andrews ve Forbes Şirketi meyan kökünden meyanbalı üretmek ve ihraç etmek için kurulmuştur. Çiğneme ve sarma tütünün işlenmesinde, şekerleme ve bira benzeri içkiler yapımında kullanılan meyanbalı için, Avrupa ülkelerinde ve özellikle de İngiltere'de geniş bir pazar vardı. Köylüler meyan bitkisini tarlalara zararlı ve değersiz saydıkları için, şirketin hammadde bulması son derece kolaydı. O kadar ki, köylüler, nasıl olsa tarlalarından temizleyecekleri meyan bitkisinin toplamaları için bir şirketin kendilerine üste para vermesini anlamakta güçlük çekiyorlardı⁵².

Palamut: Anadolu'da tabii olarak yetişen ve çeşitli mahsuller veren türlü ağaçlar vardır. Bu ağaçlardan bir kısmı iktisadi hayatımızın muhtelif sahalarında kullanılırlar. Bu tür ağaçlardan birisi de verdiği *palamut* mahsulü itibarıyla milli ekonomimize büyük değerler katan *meşe palamutudur*. Yaklaşık 20 senede yetişen ve uzun yıllar dayanan meşe palamudu için yaşlılar "*Zeytin babadan palamut dededen kalır*" deyişini kullanmaktadırlar .

Palamut bahçelerinden bir dönümde 25 ağaç bulunur. Bir ağaçtan ortalama 70 okka palamut toplanır⁵³. Palamut, "Pelit" denilen botanik manadaki gerçek meyve ile bunu saran kadehten ibarettir. Pelitin hayvan yemi, yakacak, bazen de gübre olarak kullanılmasına karşılık, kadeh, ihtiva ettiği *tanen* maddesi yüzünden dericilikte, boyacılıkta, farmakolojide kullanılmaktadır⁵⁴. Kadehlerde %27.4-31 arasında olan tanenli maddeler tırnaklarda %41-43.6 yı bulur⁵⁵. Palamut meşesi ihtiva ettiği zengin tanen maddesi sayesinde ki; Doğu Akdeniz bölgesinde oturan milletlerin bütün tarih boyunca iktisadi hayatlarında etkili olmuş, ayrıca bu bölgede ileri bir deri sanayinin gelişmesine yardım etmiştir .

⁵⁰ Reşat İzbirak, *age*, s.234

⁵¹ "*Aydın Vilayeti'nde Meyankökü Mahsulü* ", *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:4 Nisan 1922, s.100-101

⁵² Orhan Kurmuş, *age*, s.111-113

⁵³ "*Palamut* ", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sayı:6, Haziran 1929, s.165

⁵⁴ Selahattin İnal, *Türkiye'nin Palamut Meşesi Varlığı*, İstanbul, 1955, s.6

⁵⁵ Ali Kemal Yiğitoğlu, "*Palamutlarımız*" *Orman ve Av*, sayı:9, Ankara, 1940, s.257-263

Palamut, milli deri endüstrisinin bitkisel tanenli madde ihtiyacını tamamen karşıladığı ve bu endüstriyi dış memleketlere karşı bağımsız kıldığı gibi, ayrıca memlekette bir de palamut hülasesi sanayisinin doğmasına sebep olmuştur. Dünya ticaretine intikal eden palamudun yaklaşık %73'ini Türkiye sağlamaktadır. Bu sebeptendir ki, Dünya palamut piyasası ülkemizin etkisi altındadır ⁵⁶.

Anadolu'da palamut meşelerinin bulunduğu saha pek geniş değildir. Batı Anadolu'nun Büyük Menderes vadisinden itibaren Marmara Bölgesi'nin batı sahilleri arasında kalan alanda yetişir. Belli başlı ekim sahaları şunlardır: Ayvalık, Çanakkale, Alaşehir, Salihli, Menemen, Demirci, Eşme, Bergama, Gediz, Akhisar, Nazilli, Burdur, Ödemiş, Dikili, Borlu, Tavas, Konya ve Uşak ⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde senelik 1.300.000 kantar (1 kantar=56.41 kg) kadar palamut üretilir. Avrupa'nın yıllık sarfiyatı 1.000.000 kantar olup bu miktarın büyük bir kısmı İzmir ve ikinci derece Çanakkale limanlarından Avrupa'ya ihraç edilirdi ⁵⁸.

Anadolu'da yıllık palamut üretiminin yaklaşık % 90'ını Ege Bölgesi, %10'unu Marmara ve Akdeniz Bölgesi karşılamaktadır. Dünya pazarında aranan palamutları veren Ege Bölgesi'nin en önemli üretim merkezleri ise Manisa, İzmir, Aydın, Denizli ve Muğla vilayetleridir ⁵⁹. Dolayısıyla palamut ihracatında İzmir şehri ve İzmir Limanı Türkiye palamutçuluğunun merkezi konumunda yer almıştır.

Afyon: Parlak renklere çiçekler açan güzel yapraklı haşhaş bitkisinden çok çeşitli şekillerde faydalanılmaktadır. Tohumları % 44-54 yağ ihtiva ettiğinden haşhaş yağı çıkarılır. Bu yağ yemeklik olarak kullanıldığı gibi ressamlık ve sabunculukta kullanılır. Yağı çıkarıldıktan sonra kalan küspesi değerli bir hayvan yemidir. Haşhaş sapları bilhassa tutuşturucu olarak kullanılmaya elverişlidir. Bunlardan ayrı olarak bitkinin esas önemi ağrı kesici ve uyuşturucu olarak kullanılan eski bir ilaç olmasıdır. Öksürük kesici, spazmları giderici etkileri vardır. Bugün afyondan elde edilen morfin, kodein ve papaverin gibi alkaloidler tıpta kullanılmaktadır. Morfin iyi bir ağrı kesici olmasına mukabil çabuk alışkanlık yaptığından ihtiyat ile kullanılmalıdır ⁶⁰.

Afyon ziraatı Anadolu'nun büyük bir kısmında yapılabilmektedir. En önemli üretim merkezleri : Afyonkarahisar, Balıkesir, Bolu, Kütahya, Tokat, Denizli, Amasya, Konya, Burdur, Çanakkale, Edirne, Tekirdağı, Amasya, Antep, Maraş, Niğde, Malatya, Aydın, Bursa, Eskişehir, Manisa, Uşak, Sivas, İzmir ⁶¹.

⁵⁶ Selahattin İnal, *age*, s.6

⁵⁷ H.Nezih, **İhracat Maddelerimiz**, İzmir, 1928, s.101-102

⁵⁸ Hasan Fehmi, **Coğrafya-ı Zirai, Sınai ve Ticari**, İstanbul, 1311, s.176-177, II.kitap

⁵⁹ Ali Kemal Yiğitoğlu, *agm*, s.259-260 ; M.A.Eten, "**Valeks**", **İzmir Tecim ve Endüstri Odası Bülteni**, sayı:1, 1936, s.1-5 ; "**Palamut Mahsulü-2**", **Osmanlı Ziraat ve Ticaret Mecmuası**, nr:16, 5 Ağustos 1323, s.200

⁶⁰ Eren Akçiçek, **Eren'ce**, **Halk Bilim Yazıları**, İzmir-1997, s.142

⁶¹ Hüseyin, **Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası**, İstanbul,1303 ; **Nevsal-i İktisat**, İzmir-1323, s.36 ; "**Haşhaş Ziraatı ve Afyon Ticareti**", **Ziraat ve Ticaret Gazetesi**, 6 Teşrinsani 1924, nr:27, s.295-297 ; Mehmet Hikmet, **Coğrafya-ı Umrani**, İstanbul-1312, s.54 ; "**Afyon Mahsulü ve İleride Piyasanın Hali**", **Osmanlı**

Türk afyonları yabancı ülkelerde daha ziyade *İzmir Afyonu* ve *İstanbul Afyonu* adlarıyla tanınmıştır⁶². İzmir afyonlarının görünüşü yumuşak ve rengi sarıya çalar parlak esmerdir. Havada kuruduktan sonra daha fazla donuklaşır ve daha sert olur. Kokusu keskin ve tadı acımsıdır. İstanbul afyonlarının rengi İzmir'e göre daha koyu olmakla beraber genel özellikleri aynıdır⁶³. Isparta'nın İslamköyü mahsulü ve Uşak afyonları İzmir piyasasının, Zile, Tokat ve Hacıköy malları İstanbul piyasasının birinci derece mallarıdır⁶⁴. Çünkü burada yetişen afyonlar % 12-15 derecesinde morfini ihtiva etmektedir⁶⁵.

İzmir piyasasında afyon “İslamköy”, “Bigadiç”, “Yerli”, “Seçme Karahisar”, “Ada Karahisar” isimleriyle satılmaktadır. Bunlardan başka bir de “Aşağılık” çeşidi vardır ki ona da “Çıkıntı” ismi verilmektedir⁶⁶.

XIX.yy'da Türk afyonlarının en büyük alıcısı Fransa idi. 1840'da Fransa'ya 48.000 Frank değerinde afyon ihracatı yapılmışken 1857'de bu rakam 212.445 Franka, 10873'de 705.000 Franka yükselmiştir. Bu tarihten sonra Fransa afyon ticaretindeki yeri yavaş yavaş İngiltere kaptırmaya başlamıştır. 1880'de Fransa'ya 194.000 Frank değerinde afyon ihracatı gerçekleşmiştir⁶⁷.

Keten, Kenevir: İzmir ve çevresinde pamuktan sonra gelen sanayi bitkisi keten ve kenevirdir. Her ikisi de yıllık otsu bitkilerden olup ılıman iklimlerde suları akıtılmış kumlu balçık topraklarda yetişir. Keten, değirmi, içi boş ve kazık gibi köklü olan bir bitkidir. Mavi renkte çiçek açan bu bitkinin meyvesi olgunlaştığında, her gözde bir tohum bulunan on gözlü bir kapsül halini alır. Lif ketenleri bulutlu ve nemli, yağ ketenleri ise güneşli havayı sever. Ketenin çabuk kuruma ve nem tutma özelliğinden dolayı ince lifleri dokuma sanayinde ince kumaşların yapımında kullanılırken kaba liflerinden sicim, halat, çuval ve balık ağı yapılır⁶⁸.

Kenevire gelince ; Kendir adıyla da anılan bu bitki nemli ve ılık iklimlerden yetişmekle beraber soğuğa da oldukça dayanıklıdır. Sulak topraklardan hoşlanır. Bu da lif ve tohum keneviri olarak iki cinstir. Lif kenevirinin yapraklarının hafif sararması hasat mevsiminin geldiğinin

---

Ziraat ve Ticaret Gazetesi, nr:6, 27 Mayıs 1323, s.72-73

⁶² Prof.Dr.Turhan Baytop, **Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İstanbul,1963, s.165

⁶³ "**Afyon**", **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Kasım 1926, s.681

⁶⁴ H. Zeki, **Mıntıkamızın Kitabı**, TC İzmir Ticaret ve Sanayi Odası , İzmir-1930, s.65

⁶⁵ M.B.C Collas, **La Turquie en 1864**, Paris, 1864,s.219

⁶⁶ Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, **age**, s.214

⁶⁷ Charles Issawi, **The Economic History of the Middle East (1800-1914)**, Landon, 1966, s.15

⁶⁸ "**Keten**", **Ana Biritannica**, c:13, İstanbul, 1989, s.226

işaretidir. Lifleri çok sağlam olduğundan halat, çuval, çadır ve yelken bezi yapımından kullanılır. Tohum kenevirinden çıkarılan yağ ise yumuşak sabun yapımı ve boyacılıkta kullanılır ⁶⁹.

Susam: Çok eski çağlardan beri yağlı tohumları için yetiştirilen değerli bir tarım bitkisidir. Tohumlarda yaklaşık % 44-60 yağ bulunmaktadır. Bu yağ yemeklik olarak kullanıldığı gibi sabun gibi bazı ilaç ver kozmetik yapımında da kullanılır. Yağı çıkarıldıktan sonra geriye besleyici değeri oldukça yüksek bir küspe kalır; bundan da bazı gıda maddeleri hazırlanır yada hayvan yemi olarak kullanılır.

Orta ve Güney Amerika, Afrika, Ortadoğu ve Asya ülkeleri en çok susam yetiştirilen yerlerdir. Sudan, Venezuela, Hindistan, Nijerya, Çin, Meksika bu üretimde ilk sıraları alan devletlerdir. Türkiye’de ise, başlıca Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, Ege (Aydın, Torbalı ve Selçuklu) ve Marmara bölgelerinde yapılan susam ekiminde ilk sırayı Şanlıurfa almaktadır ⁷⁰.

Kökboya: Boya elde edilen bitkilerden birisi olan kökboyası, çalı büyüklüğünde ve görünüşünde, odunsu bir bitkidir. Kırmızı renkte, uzun ve sürüngen kök sapı vardır. Bileşiminde alizarin, purpurin renk maddeleri vardır ⁷¹. Bu bitki Anadolu’nun hemen hemen her tarafında yetişebilmekteyse de , en iyisi ve en tanınmış Bakır kasabasının mahsulüdür. Kırkağaç yakınlarındaki bu kasabanınkinden başka Manisa, Akhisar ve Gelenbe’nin kökboyası da en iyiler arasındadır. Kıbrıs, Karaman ve Suriye’ninkiler düşük kalitelidirler ⁷².

Cehri, Anadolu’da yün boyamada, özellikle halıcılıkta yaygın olarak kullanılmıştır. Eskiden bu bitkinin boyası “Türk kırmızısı” adıyla Avrupa’da tanınırdı. İzmir’den ihraç edilir, en çok İngiltere’ye gönderilirdi. XIX.yy’da ticarete önemli bir yer tutmaktadır. Alizarin, sentetik olarak yapıldıktan sonra, kökboyası önemini yitirmiş, fakat değerini kaybetmemiştir ⁷³.

Cehri: Kuzey yarım küresinde yetişen ve kendi adını taşıyan familyaya bağlı olan bir bitkidir. Cehri, nohut büyüklüğünde, armut biçiminde, zeytin yeşili renkte bir bitkidir. Anadolu’nun bir çok bölgesinde, özellikle İç Anadolu’da (Kayseri) yetiştirilir⁷⁴. Bazı türlerinden tıpta faydalanılsa da, asıl yararlanma yeri boyacılıktadır. Cehri boyası, bitkinin meyvelerinden elde edilir. Sentetik boyalar yayılmadan önce, çok parlak ve güzel görünümlü olan “cehri sarısı” dokumacılıkta, kökboyası gibi özellikle halıcılıkta önemli yer tutmuştur ⁷⁵.

Cehrinin Anadolu halkı arasında boya olarak kazanmış olduğu şöhret, onu geniş bir iç ticaret maddesi haline getirmiştir. Başta Kayseri olmak üzere, Konya, Ankara, Tokat, İzmir, Samsun ve Mersin, bu ticaretin başlıca merkezleri olmuşlardır. Cehrinin başlıca alıcısı, tıpkı

⁶⁹ Reşat İzbirak, *age*, s.230

⁷⁰ “*Susam*”, *Ana Britannica*, c:28, İstanbul, 1984, s.417

⁷¹ Reşat İzbirak, *age*, s.228

⁷² Karl Von Scherzer, *age*, s.64

⁷³ Tuncer Baykara, “*Kökboya*”, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1999, s.181-185

⁷⁴ Karl Von Scherzer, *age*, s.68

⁷⁵ Reşat İzbirak, *age*, s.229

kökboyada olduğu gibi, İngiltere'dir. Fakat XIX.yy sonlarına doğru Fransa öne çıkmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa'yı Amerika ve Avusturya izlemektedir⁷⁶. Cehri ihracatı, XIX.yy ortalarına doğru bilhassa İzmir Limanı'ndan yapılıyordu⁷⁷. 1852'de İzmir'den ihraç edilen cehri miktarı 650.000 kg idi⁷⁸. 1873-74'de Osmanlı Devleti'nden 2.820 kıyye (1 kıyye=1,282 kg) cehri ihraç edilmişken⁷⁹ ertesesi yıl bu miktar 5 kat artarak 13.811 kıyyeye ulaşmıştır⁸⁰.

Tütün: Yıllık bir bitki olan tütün bitkisinin kullanılan yeri büyük yapraklarıdır. Bu yapraklar toplandığı zaman yeşildir ve hafif bir kokusu vardır. Tütün kokusunun oluşması için bu yapraklar çürütülmeden ve bayatlatılmadan kurutulur⁸¹.

Tütün Anadolu'da özellikle Batı Anadolu bölgesinde yetiştirilir. Bu bölgede yetiştirilen tütünler dünya piyasasının aranılan maddeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bölgenin en önemli ihraç ürünlerinden birisidir⁸².

Zeytin : Zeytin, Akdeniz ülkelerinde eski çağlardan beri bilinen ve ziraatı yapılan üründür. Osmanlı Devleti toprakları arasındaki Batı Anadolu kıyıları özellikle zeytin yetiştirmeye çok elverişlidir. Şartlar müsait olduğu takdirde kıyı şeridinden 200 m.lik bir mesafe içinde 600-700 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde yetiştirilir. Ağaç, dikildikten sonra 4-8 yıl sonra mahsul vermeye başlarsa da en yüksek verim 10-15.yıllarda alınır⁸³. Zeytin uzun yaşayan bir ağaç olup 700-800 yıl yaşayanları vardır. Killi, kireçli, derin, kuru ve su geçiren topraklarda iyi yetişir. Zeytin tanesi olarak veya yağı çıkarılarak mutfaklarda yer almasının yanında sanayide sabun yapımında, sert ve parlak olan odunu ise mobilyacılıkta kullanılır⁸⁴.

Anadolu'nun tarımsal ürünleri içerisinde önemli bir yer tutan zeytin ve zeytinyağı, tüketim maddesi oluşunun yanısıra üretici olan ülkeler için aynı zamanda vazgeçilmez bir ihracat maddesi olma özelliğini de taşımaktadır. XIX.yy'ın ikinci yarısında, İzmir'deki İngiliz tüccarları, "zeytin ülkesi" diye tanımladıkları İzmir Körfezi'nin kuzeyindeki bölgeye de sızmak ve faaliyetlerini sürdürmek yolunda yoğun çaba göstermişlerdir.

2.a.3- MEYVE

⁷⁶ M.B.C Collas, *age*, s.219

⁷⁷ Tuncer Baykara, "*Cehri Üzerine Notlar*", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1999, s.192-193

⁷⁸ Xavier Heuschling, *age*, s.130

⁷⁹ **1289 Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, BOA, Y.PRK.ML, Dosya no:1/25, 19 S 1294

⁸⁰ **1290 Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, BOA, Y.PRK.ML, Dosya no:1/26, 19 S 1294

⁸¹ Reşat İzbırak, *age*, s.224-225

⁸² "*Türkiye'nin Tütün İstihsalatı* ", *İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, sayı:2, Şubat 1927, s.93

⁸³ "*Zeytin* ", *Ana Biritannica*, c:22, İstanbul, 1990, s.569-570

⁸⁴ Reşat İzbırak, *age*, s.208-209

Üzüm: Üzüm, asmağiller familyasının vitis cinsinden, çok yaygın olarak bilinen meyvelerinden birisidir. Kökeni Avrasya'dır. Sıcak-ılıman iklim bölgelerinin hepsinde yetiştirilir. Ekonomik değeri büyük olan üzüm, yaş ve kuru olarak yenildiği gibi, alkol ve şarap yapımında da kullanılmaktadır. Anadolu, üzüm yetiştirilen başlıca bölgelerden birisidir⁸⁵.

Üzüm genellikle kurutulmuş olarak XIX.yy'ın ikinci yarısında önemli bir ihraç maddesi olmuştur. Dünyanın önde gelen üzüm üreticileri Fransa, İtalya, Rusya, Türkiye, İspanya, Yunanistan, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve ABD'dir. Kuru Üzüm üretimi, nemli ve soğuk yöreler dışında Anadolu'nun tüm bölgelerinde yetiştirilir. Türkiye üzüm üretiminin 1/3'ine yakın kısmı Batı Anadolu topraklarında yetiştirilir. Bu nedenle XIX.yy'ın ikinci yarısından itibaren İzmir Limanı'nın en önemli ihraç ürünleri arasında ilk sıralarda yer almıştır⁸⁶. Kuru üzüm üretiminde XX.yy başlarına kadar ilk sıraları tutan Türkiye, İran ve Yunanistan'ın yerini bu yüzyılın ortalarından itibaren ABD ve Avustralya almıştır⁸⁷.

İncir: Dutgiller familyasından meyve ağacı ve bu ağacın yumuşak, etli meyvelerine verilen isimdir. Anadolu'dan Kuzey Hindistan'a kadar uzanan bölgelerin yerli bitkisidir. Şekerce zengin olan, ayrıca A, B, C, D vitaminleri ile kalsiyum, fosfor ve demir elementlerini içeren olgun meyveler Akdeniz ülkelerinde taze olarak ya da kurutularak tüketildiği gibi, hamken reçel yapılarak da değerlendirilir. Ayrıca meyvelerden hazırlanan şuruplar halk arasında müshil ilacı olarak kullanılır. Dünyadaki başlıca incir üreticisi ülkeler Türkiye, İtalya, Cezayir, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'dır⁸⁸.

Anadolu'da incirin, ekonomik bir değer oluşturacak biçimde en uygun koşullar altında gelişmesine elverişli yerleri Aydın Vilayeti'ndedir. Aydın'ın özellikle Germencik, Erbeyli, Ömerbeyli, Umurlu, Köşk, Nazilli, Bozdoğan, Reşadiye, Karapınar, Söke kaza ve köylerinde yüksek kaliteli incir elde edilmektedir. Bu bölgede senelik ortalama 400.000 kantar* incir üretilirdi⁸⁹.

İzmir ilinin Selçuk, Ödemiş ve Bayındır havalisi de incir sahasından sayılmakta; fakat ürünleri ikinci kaliteden bulunmaktadır. Türkiye'nin kuru incir ihracatı yurt dışında daha ziyade "İzmir inciri" adıyla tanınmıştır⁹⁰.

⁸⁵ Reşat İzbirak, *age*, s.216-217

⁸⁶ Karl Von Scherzer, *age*, s.71

⁸⁷ "Üzüm", *Ana Britannica*, c:21, İstanbul, 1987, s.486

⁸⁸ "İncir", *Ana Britannica*, c:16, İstanbul, 1994, s.340

* Kantar = 56.41 kilo

⁸⁹ "Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik", *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:5, Mayıs 1922, s.133

⁹⁰ Karl Von Scherzer, *age*, s.13

Avrupa'nın kuru incire olan raĒbeti XIX.yy'ın son eyreĒinden itibaren sürekli olarak artmaya başlamıştır. rneĒin 1873'de kuru incirin, İzmir'in toplam ihracat içindeki payı % 4 iken, bu pay 1887'de % 15'e ulařmıřtır⁹¹. İncir ürününün ihracatta böyle önemli bir yere sahip olmasından dolayı İzmirli incir tüccarına oldukça yüklü bir kazanç saĒlarken, İzmir halkı da bu ürün sayesinde geçimini saĒlamakta, birkaç süren incir mevsimi boyunca adeta bayram yapmaktadır.

Batı Anadolu'nun en önemli tarımsal ürünlerinden olan incirin pazar payını başta İngiltere olmak üzere Amerika, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Mısır gibi ülkeler oluřturmaktadır⁹².

2.b- ORMAN VE MADEN ÜRÜNLERİ

AĒaların hemen hemen hepsi, çeşitli deĒerlerde odun verirler. Bunlardan kereste elde edilir. Kereste, yapı işlerinin başlıca malzemelerinden biri olarak kullanılmak ve marangozlukta yararlanılmak üzere kesilip biçilerek işlenmeye hazırlanmış aĒalara verilen addır. Kerestenin doĒal kaynaĒı ormandır. Anadolu'da ormanlar arazinin ancak % 12.67'sini işgal eder. Aydın Vilayeti'nin % 16.63' ormanlık alandır⁹³. 1860'lara kadar İzmir ve çevresi yoĒun miktarda fıstık çamı ormanlarıyla kaplıydı. Bu ormanlık alanın büyük bir kısmı bu yıllarda yapımına başlanan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolları nedeniyle ortadan kaldırılmıştır. Bu durum doĒal olarak bölgenin iklimi üzerinde de etkili olmuş, önceleri düzenli olarak bol miktarda yaĒan yaĒmurlar, demiryolu yapımından sonra sel felaketleri derecesinde yaĒmaya bařlamıřtır⁹⁴.

XIX.yy sonlarında (1883-1884) Aydın Vilayeti'nde yaklaşık 10 milyon dönüm orman arazisi bulunmaktaydı. Bunun arazinin 4.5 milyon dönümü Menteşe ormanları , 2 milyon dönümü Aydın ormanları, 1 milyon dönümü Denizli ormanlarıdır⁹⁵.

Aydın Vilayeti'ndeki ormanlardan elde edilen mahsulat arasında ketre, am kabuĒu, defne yapraĒı, mazi, palamut, ıra, katran, ceviz kökü kabuĒu, mersin yapraĒı , sümbül soĒanı, am aĒacı ve fıstık aĒacından imal edilen keresteyi sayabiliriz. 1905 yılında Aydın Vilayeti'ndeki ormanlık alan 6.337.000 dönümdür. Bu miktarın 1.162.000 dönümü İzmir, 703.000 dönümü Saruhan(Manisa) , 524.000 dönümü Aydın, 1.037.000 dönümü Denizli ve 2.911.000 dönümü Menteşe(MuĒla) sancaklarında bulunmaktadıır⁹⁶.

⁹¹ **Tariş Tarihi**, İzmir, 1993, s.15

⁹² **Tarişbank Tarihi, Milli Aydın Bankası TAŞ**, Yayına Hazırlayanlar; Hsn Erkan, Sabri Yetkin, Oktay Gökdemir, zlem Yıldırım, N.OĒuzhan Altay, İzmir, 1993, s.36

⁹³ Faik Sabri, *age*, s.180

⁹⁴ Karl Von Scherzer, *age*, s.14

⁹⁵ **H 1301 Aydın Vilayeti Salnamesi**, s.263

⁹⁶ Cevat Sami-Hüseyin Hüsnü, *age*, s.34

1906 yılında Aydın Vilayeti'nde ormanlardan elden edilen mahsulatın kıymeti 2.868.853 guruştur. Ertesi yıl alınan ürünün miktarı bir önceki yıla göre az olması nedeniyle kıymetinde bir düşüş olmuştur. 1907 yılı orman mahsulatı kıymeti 1.400.479 guruş kıymetinde gerçekleşmiştir ⁹⁷.

1908 yılında Aydın Vilayeti'nde bulunan ormanlık alan toplamı 19.913.600 dönümdür. Bu alanın Vilayet içindeki dağılımına bakıldığı zaman en geniş alanı 14.913.600 dönüm ile Saruhan Sancağı kaplamaktadır. İkinci sırada 2.245.000 dönüm arazi ile İzmir Sancağı yer almaktadır. Üçüncü sırada 1.340.000 dönüm ile Denizli Sancağı, dördüncü sırada 860.000 dönüm ile Aydın Sancağı ve son olarak beşinci sırada 318.000 dönüm ormanlık arazisi ile Manisa Sancağı bulunmaktadır ⁹⁸.

Batı Anadolu ormanlarının en önemli ağaç cinsi palamut veren meşedir. Palamut mahsulü bu civarın, bilhassa Aydın Vilayeti'nin en önemli ihracat eşyasından birisidir. Menteşe ormanlarından yıllık üretilen kereste miktarı 1908-09 istatistiklerine nazaran 46.000 m³ e ulaşmaktadır. Bu ormanlık alandan elde edilen yakacak miktarı 40-42.000 çeki (Çeki=4 kantar=250 kilo) odun ile 100-150 bin kantar (Kantar=56.41 kilo) kömürden ibarettir. Yıllık 10-12.000 liraya ulaşan orman hasılatına gelince bunlar sığıla yağı, çam kabuğu, salep gibi maddelerdir. Aydın Vilayeti ormanları kereste ve yakacak ihracatı bakımından önem taşımamaktadır. Yıllık 14-15.000 m³ imal edilen kerestenin yarısına yakını Saruhan vilayeti ormanları verir. Yıllık 28-30.000 çekiye balığ olan odun ile 90.000 kantar kömür vilayetin ihtiyacını bile temine kafi değildir ⁹⁹.

Aydın Vilayeti'nde bulunan maden kaynakları; zımpara, krom , cıva, manganez, antimuan, çinkolu simli kurşun, arsenik ve linyittir. İzmir Vilayeti'nde keşfolunan madenler; zımpara, krom, manganez, kömür, simli kurşun, bakır, kükürt, çinko, beyaz ve simli mermerdir ¹⁰⁰.

M1307(1891-1892) Aydın Vilayeti Salnamesi'ne göre vilayet dahilinde 100'den fazla maden olup bunun yalnız 55'i muamele-i resmiye altına alınmıştır. Bu 55 madenden de ancak 25'nin imtiyazı alınmış ve fakat 2'si emaneten idare olunmak üzere 16'sı işlenmekte ve kalan 9'u henüz kullanılmamaktadır. İşlemekte olan 16 madenden 6 tanesi zımpara, 5'i krom, 2'i linyit, 1'i antimuan ve emaneten idare olunan 2 madenin 1'i kayrak taşıdır. Keşfedilip numunesi Maliye Nezareti'ne irsal olunan 9 madenin ise 6'sı zımpara , 2'i manganez, 1'i de kromdur. Muamele-yi resmiye altına alınmış olan 55 madenden 15'i İzmir Sancağı, 3'ü Aydın Sancağı, 27'i Menteşe Sancağı ve 1'i de Denizli Sancağı'nda bulunmaktadır ¹⁰¹.

⁹⁷ Memalik-i Osmaniye'nin 1323 Senesi Orman İstatistiği, Dersaadet , 1325

⁹⁸ H 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.764

⁹⁹ A.H, " Tabii Servetlerimizden Garbi Anadolu Ormanları", İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı:7, Mayıs 1340, s.317

¹⁰⁰ 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi, s.227

¹⁰¹ M 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi, c:II, s.697-698

1897 yılında Osmanlı Devleti'nde madenler ve taş ocaklarından vuku' bulan hasılat kıymeti 9.522.134 guruş olup , bunun 742.624 guruşu (%.7.79) Aydın Vilayeti'nden elde edilmiştir¹⁰².

Aydın Vilayeti'nde *krom* madeni yatakları; Kemikli, Toparlar, Çenker, Çayhisar, Hamidköy, İnlüce, İplikçıdağı, Tahtakerre, Kemikli kızlar, Karaçam, Garbi Karaağaç, Nikfer, Okçular, İncirli, Hacı Ali Vereseşi Çiftliği, Söğütlü, Eldirek, Cafer deresi, Honas ve Karamanlı taraflarında bulunmaktadır. 1902-1907 yılları arasında Aydın Vilayeti'nde üretilen krom madeni (Bakınız:Tablo-2)¹⁰³. XIX.yy ortalarında dünyada krom üretilen yegane yer Batı Anadolu idi. Bu tarihlerde kimya ve metalürji sanayindeki gelişme dolayısıyla krom fazla aranan bir maden haline gelmişti. Krom, hafif, sert ve güçlü paslanmaz çelik yapımında kullanıldığı gibi, kimya sanayinde de önemli bir yer tutmaktadır (boyama, dericilik vb)¹⁰⁴. Böyle olunca Anadolu'da krom çıkarmak için imtiyaz talepleri de artmıştı. Bu konuda İngilizler önde geliyordu. Nitekim 1872'de İzmir'deki İngiliz tüccarından Hadkinson Melis, Biga Sancağı'na bağlı Kal'a-ı Sultaniye'deki bazı köylerde krom çıkarmak için 99 yıllığına imtiyaz almıştı¹⁰⁵. 1875'den sonra ise İzmirli tüccarların krom işletmek için imtiyaz alma hususunda birbiriyle mücadeleye girdikleri görülmektedir. Ancak, bu teşebbüslerin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁰⁶. 1880'li yıllarda ise Mac Andrews ve Forbes Şirketi bu sahaya da el atacaktır¹⁰⁷. XX.yy başlarında, II.Meşrutiyet dönemi öncesinde Aydın Vilayeti'nin krom üretimi 3.776 tonilato-13.198 tonilato arasında gerçekleşmiştir. En az üretim 1905 yılında alınmışken en fazla üretim 1907 yılında elde edilmiştir (Bakınız: Tablo-3).

Zımpara taşı ise, metal kesme, parlatma ve düzgünleştirme işlemlerinin vazgeçilmez ögesidir. Aydın Vilayeti dahilindeki madenlerin, ihracat ve kullanım açısından da en önemlisi *zımpara* madenidir. Soğuyunca genişlemek gibi özelliğe sahip olan antimuan , çeşitli kurşun alaşımlarını sertleştirmek, top ve tüfek mermisi yapımında ve matbaa harfleri dökümünde kullanılmaktadır. Karbon çeliği yapmak için ise mutlaka manganez gerekir. Karbon çeliğini oksijen ve kükürttten arındıran manganezin bu üretim dalında yerini tutacak hiçbir maden yoktur¹⁰⁸. İzmir'de 1, Tire'de 1, Kuşadası'nda 5, Seferihisar'da 3, Akhisar'da 1, Gördes'te 1, Karacasu'da 1, Söke'de 1, Buldan'da 2, Tavas'ta 1 tane olmak üzere toplam 17 fermanlı zımpara madeni vardır¹⁰⁹. İzmir mıntıkasındaki zımpara madeni XIX.yy'ın sonlarına doğru Amerikalılar tarafından keşfedilmiştir. İzmir'deki başlıca

¹⁰² Prof.Dr.Tevfik Güran, *age*, s.171

¹⁰³ **Memalik-i Osmaniye'nin 1323 Senesine Ait Maden İstatistiği**, İstanbul, 1325, s.88-90

¹⁰⁴ Orhan Kurmuş, *age*, s.171-172

¹⁰⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.109-110

¹⁰⁶ Orhan Kurmuş, *age*, s.141

¹⁰⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.110

¹⁰⁸ Orhan Kurmuş, *age*, s.172

¹⁰⁹ Hüseyin Rıfat, *Aydın Vilayeti'nin 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir, 1914, s.177

zımpara ocakları Tire, Alaca, Kasaba, Güllük, Nazilli, Aziziye, Hüseyin çavuşlar ve Söke'dedir. XX.yy başlarında (1902-1907) Aydın Vilayeti'ndeki zımpara üretimi tedricen artan bir grafik izlemiştir. Bu yıllar içerisinde en düşük üretim miktarı 1902 yılında alınan 14.827 tonilato olmuştur. Sonraki yıllarda üretim miktarı 26.282 tonilatoya kadar çıkmıştır (Bakınız:Tablo-2) ¹¹⁰:

Aydın Vilayeti'nde 2 Aydın'da ve 1 Söke'de olmak üzere 3 fermanlı *linyit madeni* vardır. Senelik ihracatı 13-15.000 ton civarındadır. XX.yy başlarında Aydın Vilayeti'nde linyit üretimi sadece 1902 ve 1904 yıllarında gerçekleşmiştir. 1902'de 5.605 tonilato olan üretim miktarı 1904'de yarı yarıya düşmüştür (Bakınız: Tablo-2).

Simli kurşun; Nif'te 1, İzmir'de 4 tane olmak üzere toplam 5 adettir. Balya civarında ve Aydın Vilayeti dahilinde de simli kurşun madenleri vardır. Ödemiş'in Mescitli karyesinde 1 tane *antimuan* madeni vardır. *Mika madeni*; Gördes'te 1, Demirci'de 1 tane olmak üzere toplam 2 tanedir¹¹¹. En mühim *cıva* madenlerimiz Torbalı civarında ve Karaburun havalisinde bulunmaktadır ¹¹².

TABLO-2
AYDIN VİLAYETİ'NDE MADEN ÜRETİMİ(Tonilato)
(1902-1907)

SENE	Linyit	Krom	Zımpara	S.Kurşun	Antimuan	Cıva	Manganez
1902	5.605	12.018	14.827		185		649
1903		11.097	19.737		173		1326
1904	2.645	4.296	16.979		237		
1905		3.776	23.497		493		
1906		12.897	23.794		881	67	
1907	4.538	13.198	26.282	771	586	98	

Kaynak: Memalik-i Osmaniye'nin 1323 Senesine Ait Maden İstatistiği, İstanbul, 1325

2.d- KÜÇÜK EL SANATLARI

¹¹⁰ H.Nezihi, *age*, s.206 ; “ *Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat* ”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:34, Teşrinsani 1923, s.343

¹¹¹ Hüseyin Rifat, *age*, s.177

¹¹² Kamuran Ali, “ *İktisadi Vaziyetimiz ve İstikbal* ”, İSTANBUL, 14 Nisan 1919, nr:135

Batı Anadolu’da halıcılık, XIX.yy’ın ortalarına kadar köylülerin uğraştıkları bir ev sanayi olup geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Bölgede dokunan halılar İzmir Limanı’ndan yurt dışına ihraç edildiğinden bu halılar daha ziyade “Smyrna(İzmir) halıları”¹¹³ olarak kayıtlara geçmiştir.

Batı Anadolu’da bu yüzyılda halıcılık henüz organize olamamış, verimsiz çalışan büyük bir üretim potansiyeli görünümündedir. O dönemde Osmanlı Devleti’nin mamul madde olarak ihraç ettiği sayılı ürün arasında halı önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun başlıca nedenlerinden biri halı üretiminin örgütlü bir lonca sistemi dışında, evlerde yapılmış olmasıdır ¹¹⁴.

Avrupa’da ise Sanayi Devrimi ile alım gücü yükselmiş bir kesim oluşmuş ve bu kesimde el dokusu Doğu halısı alma isteği artmıştır. Buna bağlı olarak halı üretimi, organize edildiği takdirde dış ticaretini üstlenecek kuruluşlara çok büyük karlar sağlayabilirdi. Ayrıca, üretimin evlerde kadınlar ve çocuklar tarafından yapılması, bu işle uğraşacak kuruluşlara üretimi yapan kesimin ücretini istediği sevide tutabilme olanağı sağlamaktaydı.

İngilizlerin halıcılığa sızmalarının ilk izleri 1860’lı yıllardan itibaren görülmeye başlamıştır ¹¹⁵. O yıllara kadar Batı Anadolu ticari halıcılığı, köylülere malzeme verip sipariş üzerine iş yaptıran Osmanlı tüccarlarının denetimi altında kalmıştı. Osmanlı tüccarlarının sipariş üzerine dokudukları ticari halılar dışında, Batı Anadolu’da çeyizlik halılar olarak geleneksel örnekler, 1860’lardan sonra üretilmeye başlanmıştır.

M1289(1873-4) ve M1290(1874-5) yıllarında Osmanlı Devleti’nin halı-kilim ithalat ve ihracatının değeri aşağıda gösterilmiştir:

TABLO-3
OSMANLI DEVLETİ’NİN HALI-KİLİM İTHALAT VE İHRACATI **(1873-1875)**

1873-1874		1874-75	
İthalat(grş)	İhracat(grş)	İthalat(grş)	İhracat(grş)
11.555.329	739.900	8.297.393	972.467

Kaynak; 1289, 1290 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri, BOA, Y.PRK.ML, Dosya No:1-25/1-26

1880’li yıllara gelindiğinde İngilizler Batı Anadolu halıcılığını tamamen tekelleri altına almışlardı. İngilizlerin İzmir’de kurduğu 6 büyük halı ticaret evi (P.De Andre Co, J.Baker, Habif ve Polako, Dydney La Fontaine, T.A. Spartalı Co ve Sykes Co.) halı ipliklerinin

¹¹³ “ L’ Activité Économique De Smyrne ”, Correspondance D’Orient, 15 October 1909, nr:26, s.861

¹¹⁴ Elvan Anmaç, “ XIX.yüzyıl Başlarında Batı Anadolu Halılarının Değişim Süreci ”, Türkler, c:14, Ankara, 2002, s.336

¹¹⁵ İlhan Tekeli, “ Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü ”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.135

hazırlanmasından dokunan halının ihracatına kadar tüm işlem aşamalarını denetimleri altında tutmuşlardır. Yüksek fiyata satılan, geleneksel motifler kullanılarak yapılan ince kalite halıların üretimine devam etmişlerdir¹¹⁶. 1890 yılında İngiltere’den , Avrupalıların zevkine uygun desenler getiren bu şirketler, bu desenleri Batı Anadolu’da dokutmuşlar, ancak yüksek fiyata satılan, geleneksel motifler kullanılarak yapılan ince kalite halıların üretimine de devam etmişlerdir ¹¹⁷.

Batı Anadolu’da 1884 yılında 155.000 m² olan halı üretimi, İngilizlerin bu işi çok sıkı takip etmeleri sonucunda 1893 yılında 367.876 m² ‘ye yükseldi ¹¹⁸. Aynı yıllar arasında İzmir’in halı ihracatının değeri de 3 milyon franktan 7.5 milyon franka çıktı. İhracatın % 70’e yakın kısmı İngiltere’ye yapılıyordu. Bu yıllarda İzmir valisinin halılarda kökboya yerine anilin boya kullanılmasını yasaklaması bu sistemi bir süre bunalıma soktuysa da, bu sorunun açılması zor olmadı.

Batı Anadolu halıcılığında İngiliz firmalarının üstünlüğüne XX.yy’ın başlarında kurulan yeni firmalar rakip olmaya başladı. Yüzyılın başında bir Avusturya firması, Uşak yakınında kurduğu bir fabrikada 12000 m² halı üretmeye başlamıştır. Bunu diğerleri izledi. 15 kadar Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi firması kuruldu. Rakip örgütlenmelerinin gelişmesi üzerine, 6 İngiliz firması “*Oriental Carpet Manufacturers Ltd.*” yi kurarak 400.000 liralık bir kapitalle faaliyetlerinin modernleştirdiler ve Orta ve güney Doğu Anadolu’ya yaydılar. Birinci Dünya Savaşı öncesinde yalnız Uşak, Simav, Gördes, Demirci, Kula, Isparta, Eğridir, Burdur ve Buldan’da 8165 halı tezgahını denetleyerek, 456.000 m² halı üretenlerdi ¹¹⁹.

Halılar önce kervanlarla en yakın tren istasyonuna, oradan da trenle İzmir’e sevk edilirdi. Halılar 140 kg.lık balyalar halinde dürülür(katlanır), keçi postlarına sarılarak develere yüklenirdi. İzmir’e gelen halı balyaları burada açılır, tozu silkinir, fırçalanarak yeniden balyalanır ve sonra 250-300 kg.lık balyalar halinde İzmir’den ihraç edilirdi¹²⁰. İzmir halılarının alıcıları arasında Amerika, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Belçika ve İspanya yer almaktadır .

B. DIŞ TİCARET

¹¹⁶ İsmail Öztürk-Elvan Anmaç, “ *İzmir’in Batı Anadolu Halıcılığındaki Yeri* ”, *İzmir, Kent Kültür Dergisi*, sayı:3, İzmir, 2001, s.124-127

¹¹⁷ Elvan Anmaç, “ *XIX. Yüzyıl sonu XX.yy Başı Batı Anadolu Ticari Halıcılığı* ”, *Osmanlı*, c:III, s.523

¹¹⁸ Orhan Kurmuş,*age*, s.104

¹¹⁹ İlhan Tekeli, *agm*, s.135

¹²⁰ Paul Lindau, “ *1900’lerde İzmir* ”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1985, sayı:38, s.166-168

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSAT POLİTİKASI

Doğu-Batı ticaret yolu üzerindeki topraklarda kurulan Osmanlı Devleti, kendinden önce bu topraklarda hakim olan devletler gibi ticaretin gelişmesi için daha kuruluş yıllarından itibaren bir takım çalışmalar yapmıştır. Osmanlı ekonomisi geleneksel olarak ticaret serbestisini ve özellikle dış ticaretin geliştirilmesini bir ilke olarak benimsemiştir. Bunun yanında ticari faaliyetlerde tekelci eğilimlerin güçlenmesine, üretici ve tüketiciyi zarara uğratacak durumların ortaya çıkmasına mani olmak için bir denetim mekanizması kurmuştur. İç ve dış ticaret devlet denetimi altındadır. Osmanlı toprakları, dönemin iki önemli ticaret güzergahı olan ipek ve baharat yollarının üzerinde bulunması nedeniyle bu yollardan elde edilen gümrük gelirleri devlet ekonomisi için önemli bir kaynak oluşturuyordu. Bunun için ticaretin denetimi ve yolların güvenliğinin sağlanması devletin sorumluluğu altındadır.

Güvenli bir piyasa ortamının oluşmasını devlet bir görev olarak telakki etmiştir. Bunun yanında denetim, dışarıya altın ve gümüş çıkışının yasaklanması ve bunun için yabancı tüccarın yine mal ile ülkesine dönmelerinin sağlanması, bazı stratejik malların ihracının yasaklanması ve malların belli yerlere tahsis edilmesi şeklinde gözükmemektedir ¹²¹.

1.a- TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Osmanlı Devleti'nin iktisat siyasetinin en göze çarpan tarafı, Osmanlı ülkesi mahsulünden halkın ihtiyacı karşılandıktan sonra artan miktarın ihraç edilmesine izin verilmesidir. Bununla birlikte kapitülasyonlarla lüks mallar ve hammadde ithali özendirilmektedir. Yabancı tüccara tekel hakkı şeklinde imtiyaz tanıyor, dış ticarete, ihracata ithalat üzerindeki fazla vergiler koymak suretiyle iç ticaret aleyhinde muafiyetler tanıyordu ¹²². Dolayısıyla bu tip ithalat tümüyle tüketime yönelikti ¹²³. Yenileşme döneminde Osmanlı Devleti, mamul madde ithalatçısı, ham ve yarı mamul ihracatçısı olarak Batı emperyalizminin tesiri altına girmeye başladı. Piyasalarda mal bolluğu olması amacıyla dış ticaretin teşvik edilmesine ve ilke olarak ithalatın yasaklanmasına rağmen Osmanlı dış ticaretinin XVIII.yy ortalarına kadar fazla verdiği söylenebilir. Bunun sebeplerinden bir tanesi terbiyevi ithalattır. Yani ithal edilen mallar, ithal ikamesinin başarılı bir örneği olarak , tekrar ihraç edilebilecek kaliteli mal üretimine örnek teşkil etmiştir. Yine ülkeye mal getiren yabancı tüccarın, para ile değil, mal ile dönmeleri gereği ilkeleştirilmiştir. Bu da üretimi , dolayısıyla ihracatı arttıran bir faktördür ¹²⁴. Ancak bu gelişme, bir yandan İmparatorlukta tüketim

¹²¹ Ahmet Tabakoğlu, *age*, s.365

¹²² Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü)*, c:II, İstanbul, 1975, s.132

¹²³ Çağlar Keyder, “ *Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi* ”, TCTA, c:III, İstanbul, 1985, s.643

¹²⁴ Ahmet Tabakoğlu, “ *Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları* ”, Osmanlı, c:III, Ankara, 1999, 23

alışkanlıklarını dönüştürerek el zanaatlarının çökmesini öngörüyor, diğer yandan da bu olgunun Osmanlı ödemeler dengesi üzerinde uzun dönemli etkileri Osmanlı Devleti’ni dünyaya borçlu bir konuma getirecektir ¹²⁵. Böylece Osmanlı ekonomisi dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine süratle katılmış olacaktır. ¹²⁶

XVIII.yy’ın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti’nden ihraç edilecek emtia, yerli (Müslüman veya reaya) tüccar tarafından iskelelere getirildiğinden dahili gümrükler bunlar tarafından ödeniyor, ecnebi tüccar da % 3 ihraç gümrüğü ödeyerek malı alıp götürüyordu. Fakat XVIII.asır sonlarından itibaren sanayi inkılabıyla Avrupa’da daha fazla ham maddeye ihtiyaç duyulması ecnebi tüccarı tahrik etmiş, malı daha ucuza alıp fazla kar edebilmek için Anadolu mahsulatını istihsal edildiği yerde satın alma yoluna gitmiştir. Ancak ahitnameler gereğince, müstemmin tüccar, Osmanlı şehir ve limanlarından alıp götürdüğü emtia için sadece % 3 resm ödediğinden, dahili ticarete alınan amediyye, reftiyye* gibi rüsumatı da –malı memleket dışına çıkardığı için dahili ticaret diye bir şeyin söz konusu olamayacağı iddiasıyla- reddediyordu. Böylece devlet, iki büyük kayıpla karşı

karşıya kalmış oluyordu. Birincisi, ham madde büyük çapta dışarı akıyor; ikincisi ise, hazine varidat kaybına uğruyordu.

XIX.yy başlarında, 1802’de, Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin elçilerine birer nota göndererek, bundan böyle Anadolu’da ticaret yapacak yabancıların Osmanlı reayası olan tüccarların ödemekle mükellef bulunduğu vergileri ödemeye mecbur tutulacaklarını bildirdi. Bu durum 1805 tarifesinde zikredildiği gibi , 1809 Kal’a-i Sultaniye Antlaşması’nın 6.maddesinde de yer aldı.

Bundan böyle, Avrupalı tüccarlar limanlardaki ticaretten başka memleket dahilinde de çeşitli şekillerde ticaret yapar oldular. Bu dahili ticaret; 1.Osmanlı emtiasının, yine Osmanlı memleketleri içinde alım ve satımı; 2.Yabancı ithal mallarının dahilinde satımı; 3.Osmanlı emtiasının ihracat için, mahallinden alımı şeklinde cereyan ediyordu .

Birinci durumda Avrupalı tüccar Osmanlı reayasıyla aynı statüye tabi kılınmış olmakla beraber, ikinci ve üçüncü şıklardaki durumlarda hala eskiden beri ödemekte olduğu % 3 vergi hakkını muhafaza ediyordu.

¹²⁵ Immanuel Wallerstein-Hale Decleli-Reşad Kasaba, “ *Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme Süreci* ”, *Toplum ve Bilim*, 23, Güz 1983, çev:Ali Selman, s.46

¹²⁶ Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ekonomisiyle bütünleşme sürecinin ne zaman başladığı konusunda çeşitli görüşler vardır. D.Quataert, bu süreci XVI.yy’dan başlatırken C.Issawi, Reşad Kasaba ve Şevket Pamuk XVIII.yy ve sonrasında başladığını ifade etmektedirler. Bakınız: Donald Ouataert, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, 1987, çev:Sabri Tekay; Şevket Pamuk, “ *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermaye İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı, 1854-1914* ”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s.131-162 ; Charles Issawi, *The Economic History Of Turkey 1800-1914* , Chicago, 1980 ; Immanuel Wallerstein-Hale Decleli-Reşad Kasaba, *agm*, s.41-53

* **Amediyye**; Osmanlı hudutları içerisinde herhangi iki yer arasında -kara veya deniz yoluyla- naklolunan eşyadan varıldığı yerde alınan vergi. M.Zeki Pakalın, *age*, c:I, , s.57
Reftiyye; Osmanlı memleketleri dahilinde bir yerden bir yere veya bir ecnebi memleketine nakledilen emtiadan mahrecinde(çıkış yerinde) alınan vergi. Tanzimat’tan sonra bunun yerine *ihracat*, amediyye yerine de *ithalat* tabirleri kullanılmıştır. M. Zeki Pakalın, *age*, c:III, s.22

1823'ten itibaren bazı ürünlerin ihracı tezkereye bağlandı. Örneğin meşe palamudu, debbağ esnafının ihtiyacı karşılandıktan sonra, tezlere alan tüccar tarafından ihraç edilebiliyordu. Tezkere usulü daha sonraları mazi, kökboya, kuru incir, zeytinyağı, yün ve balmumuna da uygulandı.

Tanzimat öncesinde ticareti kısıtlayıcı bir başka yöntem, *yed-i vahid* usulü, diğer bir deyişle ürünün alım satımı üzerine devlet tekeli konmasıydı. Önce afyona uygulanan yed-i vahid, daha sonra ipek, tahıl, zeytinyağı, pamuk, tiftik ve yapağı gibi malları da kapsadı. Yed-i vahide tabi ürünün toplanması o yörenin ihtisab nazırına devredilir; ihtisab nazırı ise alım satım yetkisini elinde mühürlü tezkeresi olan Müslüman ve reaya tüccara verirdi. Tüccar malın üretildiği yere giderek üreticiden malını satın alır, rüsumunu öder ve sonra İstanbul'a sevk eder yada ihracı yasaklanmamışsa yabancı tüccara satardı ¹²⁷. Ancak bu uygulama köylünün bu ürünlerini değerlendirmesine de engel olmuş¹²⁸ ve adeta boğaz tokluğuna çalışır duruma gelmiştir ¹²⁹.

1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'nden ihracı yasak olan, ancak özel izin ile ve önemsenmeyecek kadar miktarlarda olarak nadiren ihraç edilen maddeler vardır ki bunların başında hububat ürünleri gelmektedir. Bu ürünler içinde de ilk sırayı buğday, ikinci sırayı ise arpa almaktadır ¹³⁰. Bundan başka zeytinyağı, pabuç, çizme, sahtiyan, at, silah, pamuk ipliği, barut yapağı, kendir urganı, kükürt, yelken bezi, balmumu ve çadır, gön, yapağı ihracı da yasaktı. Daha sonraki yıllarda yayınlanan bir hükümde bunların önemlileri tekrarlanmış (buğday, silah, barut, at, pamuk ipliği, balmumu, sahtiyan, gön) ve ihraç yasağı listesine pamuk, kurşun, don yağı, meşin, deri ve zift ilave edilmişti. Belgeler ihraç yasağı gerekçesi olarak en çok Avrupa'nın dar'ul harp olmasını ileri sürmektedir. Yani bu yasaklamanın amacı, orduyu, esnafı ve tüketiciyi korumaktı ¹³¹.

Batı bölgelerinde mal dolaşımının sıkı denetim altına alınması, bunların kaçak yolla Avrupa'ya ihraç edilmelerine engel olmak amacı taşıyordu. Ancak ülke içinde başka bölgelerde veya tabi ülkelerde mal darlığının görülmesi halinde buralara mal sevkıyatı yapılırdı ¹³².

1.b- TANZİMAT DÖNEMİ TİCARET SÖZLEŞMELERİ VE “MALİ” GÜMRÜK POLİTİKASI

¹²⁷ Mübahat Kütükoğlu, *age*, I, s.64-70

¹²⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2002, s.108

¹²⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c:VI, Ankara, 1988, s.219

¹³⁰ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı – İngiliz İktisadi Münasebetleri, 1838-1850*, II, İstanbul, 1976, s.28

¹³¹ Sabahaddin Zaim, “*Yükselme Devrinde Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu*”, *Osmanlı*, c:III, Ankara, 1999, s.41

¹³² Ahmet Tabakoğlu, *agm*, *Türkler*, s.223

Tanzimat'ın başlangıcı olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı, dünya ekonomisi içerisinde Osmanlı Devleti'nin artık çevre olan konumunun meşrulaşmasını ifade ediyordu. Bu anlamda Hatt-ı Hümayun, devletin artık bağımlı olduğu bir sistemde artıdan kendine düşen payı güvence altına almaya girişebileceği yasal bir çerçeve sağlıyordu ¹³³ .

Tanzimat devrinde Osmanlı Devleti'nin dış ticaret politikasının ne olduğunu anlayabilmek için bu dönemde çeşitli devletlerle imzaladığı ticaret antlaşmalarına bakmakta fayda vardır. Bu antlaşmaların imzalanmasında iki dönem dikkati çekmektedir . Bu dönemlerden birincisi 1838-1846 ve ikincisi 1860-1862 yılları arasındadır . Birinci dönem II.Mahmut'un son dönemlerinde 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan *Balta Limanı Antlaşması* ile başlar ve Abdülmecit zamanında devam etmek üzere Fransa, Sardanya, İsveç ve Norveç, İspanya, Felemenk, Danimarka, Toskana, Prusya ve Belçika devletleriyle imzalanan antlaşmalarla devam eder ¹³⁴. Bu antlaşmalar içerisinde en önemlisi hiç şüphe yok ki diğerlerine de örnek teşkil eden Balta Limanı Antlaşması'dır.

Dört yıllık (1834-1838) diplomatik ve iki yıllık (1836-1838) tarife müzakereleri sonrasında 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile imzalanan *Balta Limanı Antlaşması*, Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Sonraki yıllarda diğer Avrupa devletlerinin de benzerlerini yapacakları bu antlaşmada, o zamana kadar ki antlaşmalarla verilmiş olan ancak bu defa değiştirilmeyen şartların bundan böyle de geçerli sayılacağı belirtildikten sonra son yıllarda şikayet konusu olan maddelerin alacakları şekil üzerinde duruluyordu.

Balta Limanı Antlaşması'nın getirdiği en önemli yenilik, *ihraç yasağı*, *yed-i vahid* ¹³⁵ ve satın alınan malların nakli için gerekli *tezkiye usulünün* kaldırılmasıdır. Ayrıca 1826'dan beri çeşitli adlarla alınmakta olan bütün dahili resimler kaldırılmakta ve yerine dahili gümrük resmi olarak % 9 oranında bir resim konulmaktaydı. İthal mallarında ise, yabancı tüccarın, getirdiği malı memleket içine götürmesi halinde ödeyeceği resim sadece % 2 idi. Bunların dışında harici gümrük resmi aynen % 3 olarak muhafaza edilmekteydi. Antlaşmanın diğer bir maddesindeki “ *her türlü ticaret* ” ibaresiyle de, bu resimleri ödeyen tüccar, başka herhangi bir engelle karşılaşmaksızın Osmanlı topraklarında, perakende ticarete dahil olmak üzere, her türlü ticareti serbestçe yapabilecek duruma geliyordu ¹³⁶. Osmanlı Devleti bu antlaşmayla az olan pazarlık gücünü ithalatı değil de ihracatı sınırlandırmak ve vergilendirmek için kullanmıştır. Oysa bu dönemde Batılı ülkelerin giderek artan çoğunluğu ithalatı kısmak, kotaya bağlamak ve buna karşılık ihracatı geliştirmek, teşvik etmek için birbiriyle kıyasıya bir yarış içindeyken

¹³³ Immanuel Wallerstein-Hale Dicleli-Reşad Kasaba, *agm*, s.48

¹³⁴ Yusuf Kemal Tengirşek, “ *Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti* ”, *Tanzimat-I*, İstanbul, 1999, s.289

¹³⁵ İlber Ortaylı *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* adlı eserinde *yed-i vahid* uygulamasının 1838 Ticaret Antlaşması'yla kaldırılmasının bir sorumsuzluk yada gaflet yüzünden değil, Babıali'nin gümrük gelirlerine şiddetle ihtiyacı olması nedeniyle İngiliz elçisi Ponsoby'nin bu isteğini kabul ettiği ve hatta 1838 Antlaşması'nın Avrupa sömürüsü için yeni bir kapı açmadığını sadece mevcut düzenin kağıda dökülmesi olarak ifade etmektedir. Bakınız; s.108

¹³⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.94

Osmanlı Devleti'nin bu adımı izahı kolay görünmeyen bir tavidir¹³⁷. Bir başka görüşe göre ise, bu antlaşma ile Osmanlı tahıl ürünleri ile ham ipeği uluslar arası pazara girme imkanı elde etmiştir¹³⁸. 1838-1846 yılları arasında yukarıda belirttiğimiz ticaret antlaşması, diğer Avrupa devletleriyle de imzalanmış, Balta Limanı Antlaşması'nda İngiltere'ye verilen imtiyazlara onlarda sahip olmuşlardır.

Görüldüğü üzere bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatta uygulayabileceği gümrük vergileri oldukça düşük düzeylerde saptanmıştır. Daha da önemlisi, Osmanlı Devleti, bu antlaşmaları imzalayarak bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme, örneğin daha sonraki yıllarda yerli sanayi korumak amacıyla gümrük duvarlarını yükseltebilme hakkından vazgeçmiş oluyordu¹³⁹. Böylece 1838 ve sonrasında imzalanan ticaret antlaşmaları, Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaret ve sanayisinin çıkarları doğrultusunda dış ticarete açılması için gerekli yasal koşulları sağlamış oluyordu. Bu bakımdan 1838 tarihi Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine açılış sürecinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, 1838 ve sonrasında imzalanan ticaret antlaşmaları, Sanayi Devrimi'nden ve Napolyon Savaşları'ndan sonra Avrupa'da ve dünyada ortaya çıkan yepyeni siyasi, iktisadi ve askeri dengelerin bir ürünüdür¹⁴⁰. XIX.yy'ın ikinci yarısında, Osmanlı devlet yapısı, Avrupa mali sermayesinin Osmanlı Devleti'ne sızmasına izin verdi. Demiryolu ve diğer benzer altyapısal yatırımlar, bazı durumlarda İmparatorluktaki ilk doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını oluştururken, Avrupa ile olan ticari ilişkilerin de artmasına hizmet etti¹⁴¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti bir ihracat sektörü geliştiremediğinden, Osmanlı ekonomisi genelde Avrupa ekonomisi için yiyecek ve hammadde sağlayan bir ülke olmaktan çok, mamul mallar için bir pazar olmak durumundaydı. İhraç malları olmadığına göre Avrupalı tüccarların mallarına alıcı yaratmak için Avrupa'dan Osmanlı ekonomisine fon aktarılmalıydı. Yani ithalat ihracatı aşmalıydı¹⁴².

Osmanlı Devleti'nin engelsiz bir dış ticarete açıldığı bu süreçte sadece yabancı çıkarlar etkili olmamış, yerli varlıklı çevrelerin de bakış açıları gelişmeleri etkilemiştir. Yabancı çıkarlarla zaten yüzyıllar sürmüş bir uyuşma tarihi içinden gelmekte olan pazara yönelik büyük toprak sahipleri ve yeterli aracı sınıflar, 1838'de başlayan yeni dönemi adeta sevinçle karşılamışlardır. Daha 1820'lerde, bir Türk toprak beyinin, *"Dış ticareti, olanaklı olan her yolla desteklemek ve kolaylaştırmak, akıllı bir hükümetin görevidir. Çünkü arazilerimize değer veren ve hasatlarımızı*

¹³⁷ Mehmet Genç, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi"*, V.Milletlerarası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul), Ankara, 1990, s.14

¹³⁸ Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914, Kalkınmasız Evrim*, çev:Ayşe Edirne, İstanbul, 2000, s.410

¹³⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, s.20

¹⁴⁰ Şevket Pamuk, *"19.yy'da Osmanlı Dış Ticareti"*, TCTA, c:III, Ankara, 1985, s.653

¹⁴¹ Şevket Pamuk, *"Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermaye İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı, 1854-1914"*, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1978 Özel Sayısı, s.131-162 ; Charles Issawi, *age*, s.183-184

¹⁴² Çağlar Keyder, *agm*, s.647

servete dönüştüren tek şey dış ticarettir.” demesi, Osmanlı hükümetinin 1838’de İngilizlere geniş ayrıcalıklar vermesinin ardında sadece dış politika endişelerinin bulunmadığını, yerli varlıklı çevrelerin serbest ticarete açılmakla kendi çıkarlarını da gözettiklerini belirten önemli bir örnektir¹⁴³.

İlki Fransızlarla 29 Nisan 1861’de yapılan, onu diğer devletlerle(1861’de İngiltere, Fransa ve İtalya, 1862’de Rusya, Birleşik Amerika, Peyiba, İsveç ve Norveç, Danimarka, İspanya, Prusya ve Avusturya) yapılanların takip ettiği **Kanlıca Ticaret Antlaşması**’nda Balta Limanı Antlaşması’yla yabancılara tanınan imtiyazlar aynen muhafaza edilmekle beraber, bazı maddelerin ticaretine sınırlamalar getiriliyordu¹⁴⁴. Bu cümleden olarak, **tuz** ve **tütünün** Osmanlı ülkelerine ithali yasaklanıyor, ancak, isteyen yabancı tüccar, memleket içinde, “*en ziyade mahzar-ı müsaade*” yerli tüccar statüsünde, bu maddelerin ticaretini yapmak veya herhangi bir resim ödemeksizin, sadece ihraç miktarını bildirmek şartıyla, ülke dışına göndermek hakkına sahip oluyordu.

Antlaşmanın görüşmeleri sırasında bu maddeye ilave olmak üzere Fransa sefaretine verilen bir tavrıyla, yerli tuzun memleket ihtiyacına yetmemesi ve ithaline ihtiyaç duyulması halinde Fransız tuzunun, diğer memleketlerden gelen ve en çok müsaadeye mahzar olan tuz olarak muamele göreceği belirtilmişti. Yine bu antlaşmayla **barut** ve **harp malzemesi** de ithali yasak mallar kapsamına giriyordu¹⁴⁵.

1860-61 yıllarında yapılan ticaret sözleşmelerinin süreleri 28 yıl olarak saptanmıştı. Bu süre içinde taraflar, gerekli göreceklere değişiklikleri yedinci, on dördüncü ve yirmi birinci yıllar sonunda önerebileceklerdi¹⁴⁶.

Osmanlı ticaret ve gümrük politikasına değişiklik getiren ve modern gümrük anlayışına yaklaşmasını mümkün kılan, **gümrüklerde himaye sistemi** de ilk defa bu antlaşmalarla başlatıldı. İhracatı teşvik için, kademeli olarak ihraç gümrüğü resimleri düşürülüyor; ithal gümrüğü resimleri ise, aynı oranda olmamakla beraber, yükseltiliyordu. 1869’dan sonra sadece % 1 oranında alınacak olan ihracat resmi, hiç şüphe yok ki, ihracatın artmasına imkan sağlayacaktı; fakat ithalat resimlerindeki yükseliş, ithalatı azaltacak seviyeye ulaştırılamayacaktır¹⁴⁷.

İthalattan alınan vergiler 1861’de % 8’e, 1905’de % 11’e, 1908’de % 15’e çıkarıldı. Ancak Osmanlı bürokrasisini gümrük vergilerini yükseltmek için emperyalist ülkelere başka tavizler vermeye iten neden, yerli sanayi korumak değildi. % 8’lik, % 11’lik vergiler zaten çökmüş

¹⁴³ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul, 1994, s.6

¹⁴⁴ Enver Ziya Karal, **age**, c:VII, s.260-261

¹⁴⁵ Mübahat Kütükoğlu, **agm**, s.94

¹⁴⁶ Zafer Toprak, “**Tanzimat’tan Sonra İktisadi Politika**”, TCTA, c:III, Ankara, 1985, s.669

¹⁴⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **agm**, s.95

olan zanaatların canlanması için yeterli olamazdı. İthalata uygulanan vergilerin arttırılması, hazineye ek gelir sağlamaktan öte bir amaç taşımıyordu¹⁴⁸.

1881-1908 yılları arasında, Avrupa'nın İmparatorlukta ticaret ve yatırım faaliyetleri artarken Osmanlı ekonomisi ve özellikle Anadolu ekonomisi tarımsal niteliğini korudu. Dönemin sonlarına doğru Anadolu'daki toplam nüfusun %75-80'i tarım kesimindeydi. Tarımın Anadolu'nun gayri safi bölgesel hasılatına katkısının İmparatorluk gayri safi milli hasılatı içindeki % 52'lik payı payının biraz üzerinde, % 59 düzeyinde olduğu tahmin edilmektedir. Anadolu'nun Osmanlı ihracatındaki payı 1840'da % 35 iken 1913'de % 29'a düşmüştü. Demek ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerin göre Anadolu daha yavaş geliyor ve dünya pazarıyla bütünleşmesi daha eksik kalıyordu. Anadolu'dan yapılan toplam ihracatın (değer olarak) en az % 80-85'ini tahıl,üzüm, tütün, pamuk ve haşhaş gibi tarım ürünleri oluşturuyordu. 1881'de Anadolu'nun başlıca ihraç ürünü tahıl iken, 1908'e gelindiğinde tütün toplam ihracatın % 12'lik payıyla ilk sırayı almıştı¹⁴⁹.

1908'e gelindiğinde Osmanlı ekonomisinin iyice zayıf düştüğüne ve Osmanlıların, dünya pazarı bir yana yerel pazar için bile imalat yapamadığına hiç kuşku yoktur. Ne var ki iktisadi boyunduruk Avrupalı sahiplerinin elinde iki yüzü keskin bir kılıç olmuş ve Osmanlıların iktisadi güçsüzlükleri, kısa dönemde, Osmanlı Devleti'nin, hatta bazı işçilerin yararına dönüştürülebilir hale gelmişti¹⁵⁰.

2. İZMİR LİMANI VE GÜMRÜĞÜ'NÜN OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ TİCARETİNDEKİ ÖNEMİ

Batı Anadolu kıyılarının merkezi bir yerinde kurulmuş olan tarihi merkez İzmir Limanı; bizzat kendi iktisadi mıntıkasının; iklim, toprak, ulaşım, liman vs şartları bakımından elverişli olması ve bu kıyılarda kendine rakip olabilecek bir iskelenin mevcut olmaması, ard ülkesinin zengin, geniş ve kalabalık nüfuslu olması, Anadolu'nun Akdeniz'e, batı dünyasına açılan tabii ve ticari giriş-çıkış kapısı bulunması, Küçük Asya limanları içerisinde en uzun rıhtıma sahip olması gibi özellikleriyle Osmanlı kentleri içerisinde ayrıcalıklı bir mevkide yer almıştır¹⁵¹.

İzmir'in yükselişini başlatan ilk hareket, XVI.yy'ın sonunda Halep'in, Avrupa ile Asya arasındaki ticaretteki önemini yitirmeye başlamasıyla olmuştur. Yaklaşık aynı dönemde, ilkin Erzurum ve Bursa'dan geçip Balkanlara doğru devam eden ve Venedik'e kadar uzanan yol

¹⁴⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1800-1913) , Ticaret, Sermaye ve Üretim İlişkileri**, Ankara, 1984, s.20

¹⁴⁹ Donald Quataert, *age*, s.19

¹⁵⁰ Donald Quataert, *age*, s.22

¹⁵¹ “ *Türkiye'nin En Mühim Şartlara Sahip İktisat Havzası:İzmir/İzmir'in Limanı ve Vazifesi* ”, **MESLEK**, 30 Kanunevvel 1340, sayı:3, s.9 ; Selçuk T.Trak, **İktisadi ve Ticari Türkiye**, c:III, İzmir, 1953, s.231-232

kullanılmaya başladı; ardından, bu yolun batı kesimi güneye doğru, yani Bursa'dan İzmir'e doğru kaymaya başladı. Böylelikle Halep ve Bursa'nın silikleşmesi pahasına İzmir, Avrupa'nın Asya ile yaptığı ticarete önemli bir transit noktasına dönüştü ¹⁵².

İzmir'in dış ticarete yaşadığı bu dönüşümün yanında iç ticareti de oldukça işlek bir konuma gelmiştir. İstanbul'un gereksinimi olan meyve, sebze, kuru yemiş büyük ölçüde İzmir Limanı'ndan yükleniyordu. Bu ürünler içinde kara ve kızıl üzüm, badem, incir, nar vb. ilk sırada yer almaktadır. İzmir'den İstanbul'a sevk edilen ürünlerin büyük bölümü Saray'ın tüketimine ayrılıyordu. Devlet görevlileri, İzmir çevresinden günlük fiyat üzerinden alınan ürünlerin İzmir Limanı'na getirilmesini sağlar ve bunların gemiyle İstanbul'a gönderilmesine özen gösterirlerdi ¹⁵³.

İzmir, XVII.yy başlarında İngilizler ve Hollandalıların en önemli ve hemen hemen tek iskelesiydi. Bu yüzyılda Fransız ticaretinin egemen olduğu Halep zararına bu şehirden yükünü doğrultanlar oldu. Özellikle Türkiye'deki yerli ürünlere ilgi duyan ve bunlarla mübadele için çok daha fazla mamul maddeye sahip olan İngilizlerle Hollandalılar, İzmir ve İstanbul ticaretinde hakim durumdayken, Doğu ticaretini sürdürmek çabasında olan Fransızlar Halep'e el atmışlardı ¹⁵⁴.

XVII.yy ortalarında İzmir, yalnız Küçük-Asya'nın değil, İran'ın da mallarını pazara sürdüğü yer konumuna gelmiştir. Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşın sona ermesi İran ipeğinin Anadolu'ya gelmesine olanak sağlamıştı. Daha önce Halep'in zenginliğine olanak sağlayan bu ticaret şimdi Anadolu'da, savaş sonrasında kuzey kervan yolunun gelişmesiyle İzmir'e kaymaya başlamıştır ¹⁵⁵. Bu ülkenin ürettiği 22 bin balya ipeğin aşağı yukarı 3 bini 1670'lerde İzmir'e geliyordu. İran kervanları da yılda 400-500 balya deve yünü ve bir dizi kimyevi madde taşıyordu. Bunun yanı sıra Küçük-Asya'nın yüksek yaylaları İzmir'e önemli ölçüde keçi yünü sağlıyordu ki bu, ipekle birlikte bu şehirde yapılan ticaretin başlıca maddesiydi ¹⁵⁶. Anadolu'nun yaylarından Ege'ye inen verimli vadilerde özellikle pamuk yetiştirilirdi. 1620'de Osmanlı Devleti'nin pamuk ihracını yasallaştırması Batı Anadolu'daki pamuk ekim alanlarının genişlemesine neden oldu. Pamuk öylesine çoktu ki, büyük bir kısmının ülkedeki diğer imalat alanlarında tüketilmesine rağmen her yıl 10 bin balya kadar pamuk ticaret için bir yana ayrılabilirdi ¹⁵⁷.

¹⁵² Reşat Kasaba, “ *İzmir* ”, *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Editörler:Çağlar Keyder – Y.Eyüp Özveren – Donald Quataert, çev:Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1994, s.4

¹⁵³ Zeki Arıkan, “ *XV-XVI. Yüzyıllarda İzmir* ”, *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s.65

¹⁵⁴ Çınar Atay, *agm*, s.33

¹⁵⁵ İlhan Tekeli, *agms*.127

¹⁵⁶ Stefenos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c:I, İstanbul, 1977, s.519-520

¹⁵⁷ Abdullah Martal, “ *16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi* ”, *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, s.265

İngilizler buna karşılık 20-30 bin parça yünlü kumaş, kalay, kurşun, karabiber ve gümüş taşıyordu. Hollandalılar ise baharat ve 6-7 bin parça Londrine adıyla bilinen kendi kumaşlarından getiriyorlar, dönüşte de ipek, tiftik götürüyorlardı ¹⁵⁸.

İzmir ticaretinin bu yıllarda dışa açılması etkileyici olmakla beraber, İzmir ve çevresindeki üretim etkinliklerinin Avrupa pazarıyla bağ kurmasını içermemektedir. 1650 ile 1750 arasındaki yüz yıl içinde İzmir daha çok Avrupa'nın Asya ticaretinde bir konak olmaktan öteye gidememiştir. Bu dönemin büyük bölümünde İzmir Limanı'nda alınıp satılan malların çoğu, örneğin İran ipeği, Ankara tiftiği ve Asya'dan gelen değerli mallar, Batı Anadolu bölgesi dışından getiriliyordu. Ancak XVIII.yüzyıldadır ki, Batı Anadolu'da üretilen ham pamuk, halı, meyve ve doğal kökboyası gibi ürünler İzmir'den ihraç edilen malların listesinde ilk sıraya yükselecektir ¹⁵⁹.

XVIII.yy'da Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti'nde en çok yoğunlaştığı şehir ve limanlar arasında artık İzmir'de önemli bir yer tutmaktadır (Diğer önemli limanlar Selanik, Halep ve Kıbrıs idi.) ¹⁶⁰. Bu yüzyılda İzmir, tüm Osmanlı ihracatının % 20'sini 1700-1745 yılları arasında Fransa'ya yapmıştı. 1745-1789 yılları arasında ise Fransa'ya yapılan Osmanlı ihracatının % 34'ü İzmir'den yapılmıştı. İzmir ithalatta da aynı yüksek oranlara sahipti. Osmanlı Devleti'nin en büyük ithalat limanı olan İstanbul ile kıyaslarsak 1776-1779 ve 1786-1789 arasında İstanbul sırası ile % 19.8 ve % 26 oranına sahip iken İzmir bu yıllarda % 34.2 ve % 31 oranlarına sahipti. Genel ortalamada Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin sattığı malların % 30'u XVIII.yy'ın ikinci yarısında İzmir'den girmişti ¹⁶¹.

XIX.yy'da İngiltere'nin gelişmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin hammadde ihtiyacı ve Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı yine hammadde gereksinimlerini karşılamak üzere İzmir Limanı büyük bir yük üstlenmişti. Buna rağmen İngiltere'nin denizlerdeki hakimiyeti daima İzmir'e olumsuz etkiler yapmayı amaçlıyordu.

1838 aynı zamanda Karadeniz limanları ile İzmir'in bağlantısının kurulduğu yıllar olmuştur. Bundaki en önemli sebeplerden birisi de Akdeniz'de XIX.yy ortalarına doğru güvenliğinin azalmasıdır ¹⁶².

İzmir, Anadolu'nun en önemli ihraç limanı olması dolayısıyla rıhtıma kavuşması da diğer limanlara nazaran erken olmuştur. Bunda şüphesiz 1866'da

---

¹⁵⁸ Stefenos Yerasimos, *age*, s.521

¹⁵⁹ Reşat Kasaba, *agm*, s.6

¹⁶⁰ Aydın Yalçın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara, 1979, s.299-300

¹⁶¹ Orhan Kurmuş, *age*, s.45

¹⁶² Çınar Atay, *agm*, s.34

tamamlanan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryollarının da rolü olmuştur¹⁶³. Aydın demiryolunun ilk kısmının bitirilmesiyle beraber Tuzlaburnu (Alsancak) ile Kışla(Konak) arasında bir kordon yapılması fikri gündeme gelmiş (1862); daha sonra bu fikir bir rıhtım şekline dönüşmüş ve inşası da 1865'de üç İngiliz tarafından kurulan bir kumpanyaya verilmiştir. Rıhtım, denizin bazı kısımlarının doldurulmasıyla yapılacağı için, Kumpanya tarafından doldurularak kazanılacak bu yerler de Kumpanyanın malı olacak ve tayin edilen iki nokta arası beş merhalede tamamlanacak, ilk iki kısım bitip burada ticari muamele başladıktan sonra rıhtıma çıkarılacak mallardan rıhtım resmi alınabilecekti. Ancak ticari mallar rıhtım resmine tabi olacak, yolcu eşyasından resm istenmeyecekti. Toplanacak resimlerin % 12'si ise Devletin olacak ve Kumpanya rıhtım tarifesini kendi başına yükseltmek hakkına haiz olacaktı. İmtiyaz müddeti rıhtımın bitiminden itibaren 25 yıl idi ¹⁶⁴.

1850'lerde İzmir'in Osmanlı dış ticareti içinde % 7.5 kadar olan payı, 1870'lerde dört katlık bir artışla % 30'a yükseldi. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin ithalatının % 20'si, ihracatının da % 43'ü İzmir'den gerçekleşmiştir ¹⁶⁵. Bu oranlar, İmparatorluğun en büyük ihraç merkezi olarak İzmir'in taşıdığı önemi göstermektedir. Bununla birlikte XIX.yy boyunca İzmir her şeyden önce bir ihracat limanı olarak kalmıştır. Karadan uzun ulaşım yolu yabancı mallara uygun gelmemiş ve bu durum mamul mallara rekabette bir üstünlük sağlamamıştır ¹⁶⁶.

3. BATI ANADOLU'YA YABANCI SERMAYENİN GİRİŞİ VE YÜKSELİŞİ

Yabancı tüccarlar, aracılarla birlikte çalışmalarının yanı sıra, Batı Anadolu ticaretine doğrudan girmeye çalıştılar. Gümrük indirimleri, hükümetin denetimi azaltması ve hükümetin dışındaki korumacılık ile yargı alanının gelişmesi ve bölgenin demografik yapısı Batı Anadolu'yu yabancı ticaret çıkarları açısından dünyanın en çekici ve en umut veren bölgelerinden biri haline getirdi. 1847 ile 1880'ler arasında, İzmir'deki yabancıların sayısı 15.000'den 50.000'e yükseldi;

kentin toplam nüfusa oranları ise % 15'ten % 25'e çıktı. Avrupalılar beraberlerinde sermaye, uzmanlık, üretim araçları ve yatırım planları, hatta bir noktada Afrika'da köle ithal ederek bölgeyi koloni yapma düşüncelerini bile getirdiler. Böylelikle İzmir ve hinterlandı XIX.yy boyunca dünyanın en seçkin kültürel ve ticari merkezlerinden biri haline gelmiştir ¹⁶⁷.

¹⁶³ Georges Carles, **La Turquie Economique**, Paris, 1906, s.61

¹⁶⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.127

¹⁶⁵ Abdullah Martal, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret**, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1992, s.85-107

¹⁶⁶ Setefenos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, c:II, İstanbul, 1977, s.655

¹⁶⁷ Ethem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, **The Otoman City Between East and West , Aleppo, Izmir and Istanbul**, Cambridge, 1999, s.128-130

XIX.yy'ın sonlarında (1889) bütün Batı Anadolu'daki 55.4676 yabancıların 50.000'i İzmir'in içinde ya da hemen yakın çevresinde yaşıyordu. İç bölgelerdeyse, yabancılar ekonomik faaliyetin önceden varolan kanallarını ve bunları denetleyenleri -yani yerel aracılı-kabullenmek zorunda kalmışlardı. Ticaret artık büyük ölçüde iç kesimlerden kaynaklanıyor olsa da, kıyı kesimi ve özellikle İzmir, bu etkinliğin odağında ve merkezi olmayı sürdürdü. Çoğunlukla mal sınıflandırmak, tartılmak, paketlenmek ve sigorta edilmek üzere kıyıya naklediliyordu. 1853'de çağdaş bir gözlemci ihracat mevsiminde İzmir'i şöyle tasvir etmektedir: *“Başlarından ve kuyruklarından birbirine bağlı deve kervanlarının Küçük Asya'nın her tarafından kente gelemeye başladığı meyve mevsiminde, İzmir'de her şey canlılık ve faaliyet içinde. Genellikle beş altı deva bir arada bulunuyor... erkek, kadın ve çocuklardan oluşan gruplar hiç durmaksızın meyveleri ihracat için paketliyor... Olgunlaşmamış, ama gen de yeşil olan meyve, yapraklarından ve dallarından ayrılıp sandıklara konuyor... Ustabaşı her katı (deniz suyuyla) ıslatıyor... İncir paketlenince, sandıkların kapakları çivileniyor... ve derhal ihraç edilmek üzere gemilere yükleniyor. Bu incirler yolculuk boyunca olgunlaşıp sakarin buharıyla kaplanacaklar. Taze meyveyle yüklü gemilerden Londra'ya ilk ulaşana ödül verileceği söyleniyor.”*¹⁶⁸

İzmir Limanı'nın bölge içinde topladığı ve ihraç ettiği ürünlerin miktarında demiryolu ve rıhtım inşası öncesi ve sonrası arasında büyük fark vardır. Toplanan ürünlere talep XIX.yy'da kuzey batı Avrupa nüfusunun gıda ihtiyacından gelmekteydi. Avrupa'da, kentsel nüfusun artan satın alma gücü ve temel gıda maddelerinin şimdi buharlı gemilerle daha uzaklardan getirilebilmesi İzmir'den talebi daha çok lüks gıda maddelerine doğru kaydırmış, bunu daha sonra sanayi bitkileri izlemiştir. İzmir'in 1800'lerin başında ve ortasında ihracat listelerinin en önemli maddesi buğday ve bakliyat olmasına rağmen 1870'lerde bu ürünler artık kuzey ve güney Amerika'dan getirildiği için lüks yiyecek maddeleri olan incir ve üzüm İzmir'in ihracatı içinde etkin hale gelmiştir.

İzmir özellikle 1850'lerden sonra yeni ticaret örgütlerinin ve bunları hem besleyen hem de kontrol eden yeni kurumların yerleştiği bir şehirdir. Artık konsolosluklar dış ticaretin, sarraflar da mali yönün düzenlenmesinde hakim kurumlar değillerdir. En büyük ihracatçılar, bankalarla, sigortacılarla ve dış ticaret çevreleri ile en iyi temas kuran yabancı tüccarlar ve onların şirketleri oluyordu. Hepsi yabancı olan bankaların, hava gazı, tramvay, rıhtım ve demiryolları şirketlerinin yabancı müdürleri ile beraber yabancı büyük tüccarlar İzmir şehrine akıtılan artık ürün kontrolünde birbirlerini destekleyerek çok önemli roller oynuyorlardı ¹⁶⁹.

1850'lerin sonu 1860'ların başında Batı Anadolu'da demiryollarının yapımı, bu bölgede rakipsiz İngiliz egemenliği dönemini başlattı. Dönemin ucuz ve yeni ulaşım olanağı olan demiryolları İngiltere'nin bölgedeki siyasal etkisini güçlendirip, İngiltere için yeni bir “nüfuz alanı”

¹⁶⁸ **The Illustrated London News**, 17 Aralık 1853, s.532 (Reşat Kasaba'dan alıntı, s.12)

¹⁶⁹ Mübaccel Kıray, *“Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri : Tarihsel Perspektif İçinde İzmir”*, ODTÜ Gelişme Dergisi, c:I, Ankara, 1971, s.471-472

yaratacağı gibi İzmir ile hinterlandı¹⁷⁰ arasındaki mal akımını hızlandıracak, İngiliz mallarının daha geniş bir alanda kolaylıkla satılmasını sağlayacaktı. İngiltere'nin dış ticaretine yaptığı hizmetlerden dolayı "Sir" unvanı verilen ve İzmir'deki İngiliz kolonisinin en seçkin kişisi olan James Whitthall'ın demiryolu yapımı hakkındaki şu sözleri adeta bu yüzyıldaki İngiliz politikasını özetler niteliktedir: " ...İlk adım demiryolları yapmak olmalı. Bu demiryolları İngilizler tarafından yapılacak, İngilizler tarafından işletilecek ve İngilizlerin malı olacak. Çok karlı olacaklar ve şimdiye kadar tarıma açılmamış bölgeleri çok verimli yapacaklar. Demiryolu şirketleri küçük muhtar cumhuriyetler biçiminde gelişecek. " ¹⁷¹

1862'de Aydın Demiryolu'nun Efes'e bağlanması, Selçuk, Aydın, Nazilli, Sultanhisar, Söke, Kasaba (Turgutlu), Ödemiş, Tire ve Bayındır gibi merkezlere ulaşımı büyük ölçüde kısaltmıştı. Buralara gidiş dönüş eskiden bir haftayı alırken, bu demiryolu bağlantısından sonra yalnız iki günde tamamlanabiliyordu. 1860'larda İzmir Limanı'nın yakın çevresindeki bölgeden getirilen ürünler, İzmir'deki tüm ticari faaliyetin yaklaşık üçte birini oluşturmaya başlamıştır ¹⁷². Demiryolunun faaliyete geçmesi aynı zamanda bölge ticaretinde yıllardır önemli bir rol oynamış olan develerle yapılan kervan ticaretinin de tarihe karışmasına neden olmuştur ¹⁷³.

İzmir-Aydın Demiryolu'nun faaliyete geçmesinden yaklaşık 10 sene sonra 1873-1877 yılları arasında İzmir gümrüklerinin yıllık geliri ortalama 230.000 sterline ulaşmıştır. Gümrük giriş kapısı olan 20 liman arasında bu rakam İstanbul'dan sonra en yüksek gümrük geliri olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin toplam gümrük gelirlerinin %12'sini oluşturuyordu. Aydın Vilayeti'nin bütün giderleri karşılandıktan sonra devlet hazinesine transfer olan miktar, yılda ortalama 770.000 sterlin dolayındaydı. 1910 yılında bu miktar 1.700.000 sterline kadar yükseltecektir ¹⁷⁴.

Demiryolları yapımını bölgenin İngiltere ile olan ticaretinde hızlı artışlar ve madencilik, sanayi ve belediye hizmetlerinde İngiliz yatırımları izledi. Kısa süre içinde olsa, İngiliz sermayesinin bölgede toprak satın alıp kapitalist çiftlikler işletmeyi denedikleri görüldü ¹⁷⁵. O dönemde İngiltere'nin Mısır dahil olmak üzere, Ortadoğu'ya ihracatının yaklaşık % 75'i başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu'dan geçmekteydi

¹⁷⁶

---

¹⁷⁰ İzmir'in doğal hinterlandı, kuzeybatıda İzmir Körfezi, güneybatıda Kuşadası Körfezi, kuzeydoğuda Yalvaç Ovası ve güneydoğuda Eğridir Gölü'nün güney ucunun tanımladığı alandır. Bölge kuzeyde Bozdağlar, güneyde Mardan Baba, Karıncalı ve Söğüt Dağları, kuzeydoğu ve kuzeyde de Sandıklı ve Sultan Söğüt Dağları tarafından kuşatılmıştır. Bölgenin orta batısında bulunan Aydın Dağları Nazilli'nin kuzeyinde Bozdağlar ile birleşir. Bu iki sağ sırası arasında kalan Büyük ve Küçük Menderes vadileri tarih boyunca Ege kıyılarını Orta Anadolu platosuna bağlayan kervan yollarının doğal geçiş noktaları olmuştur. O.Kurmuş, *age*, s.52

¹⁷¹ Orhan Kurmuş, *age*, s. 21, 33

¹⁷² Reşat Kasaba, *agm*, s.13

¹⁷³ Roger Owen, *The Middle East in the World Economy (1800-1914)*, London, 1993, 113

¹⁷⁴ Orhan Kurmuş, *age*, s.49

¹⁷⁵ Şevket Pamuk, *agm*, s.148

¹⁷⁶ Çağlar Keyder, Y.Eyüp Özveren, Donald Quatert, " *Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri, Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler* ", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri(1800-1914)*, Editörler:Çağlar Keyder – Y.Eyüp Özveren – Donald Quataert, çev:Gül Çağalı Güven, İstanbul, 1994, s.131

İngilizlerin Batı Anadolu'da toprak satın almaları 1866 yasasından sonra iyice hızlandı. 1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli bütün toprakların en az üçte birinin İngilizlerin tapulu malı haline gelmişti ¹⁷⁷. Ancak, toprağın görece bol ve emeğin görece kıt olduğu Batı Anadolu koşullarında, İngiliz sermayedarları büyük işletmeleri için gerekli olan ücretli işçileri kolayca sağlayamadılar. Kendi topraklarını işleyen yada ortakçılık yapan köylüleri topraklarından koparamadılar ¹⁷⁸.

Yabancıların elinde bu kadar çok toprak birikmesini kuşkuyla karşılayan Hükümetin yabancılara ait topraklardan özel bir vergi almak için bir yasa çıkartmak için çalışmalar yapıldığı duyulduysa da bu yasanın çıktığı veya uygulandığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır ¹⁷⁹.

1890'lardan sonra İngiltere'nin bu bölgedeki rakipsiz durumu değişmeye başladı. İngiliz sermayesinin Osmanlı Devleti'nden genel olarak çekilmesi ve Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ticaretini hızla arttırmasının sonuçları Batı Anadolu'da görülmeye başladı. Bu arada 1894'de İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolunun İngiliz sermayesince bir Fransız-Belçikalı ortaklığına satılması bölgedeki İngiliz etkisinin zayıflamasında rol oynadı ¹⁸⁰.

Bölgedeki İngiliz etkisinin azalmaya başlamasına rağmen, zaman zaman İngiliz Parlamentosu'nda bazı politikacılar tarafından, Osmanlı Devleti'nin doğal kaynaklarından yararlanılması ve bunun için İmparatorluğa bazı yardımlarda bulunulması gerektiği hatırlatılmaktadır. Örneğin, İngiliz Parlamento üyelerinden Sir Smith Barlet'in 1898-99'ta parlamentoya sunduğu raporunda ; “ *Memalik-i Mahsurasa-ı Şahane'de kesretle bulunan servet-i tabiiyyenin tevsi' istimali maksadıyla İngiliz sermayedarlarını celb için şimdi pek müsait bir zamandır. İngilizler esasen ticaretle vakıf bir kavimdir. Bunları aleldevam Devlet-i Aliyyelerine işlerine alakadar edecek bir şey var ise o da İngiliz sermayedarlarının Memalik-i Mahrusalarına teşebbüsat-ı naftıya para tevdi eylemektir. Bunun neticesi her iki memleket için siyasi ve mali bir çok kavaidi mucib olur. İngiliz sermayelerinin celbini teşvik için suhuletle icra ve istifadesi mümkün olan bazı imtiyazlarla İngiliz sermayedarlarına verilmesi münasıb olur. Bunlar meyanında etya-ı malum imtiyazlar zikr olunur; Birincisi Dersaadet'in ve Memalik-i Mahrusa-i Şahaneleri şehirlerinin elektrikle tenviri, ikincisi sefain tamirine mahsus İzmir ve Boğazlar içinde doklar tesisi, üçüncüsü şimendüfer inşası ve dördüncüsü Memalik-i Şahaneleri için bir İtibar-ı Umumiye Bankası tesisi.* ”¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nin İngiliz emperyalizmi yörüngesinden çıkıp Alman emperyalizminin etki altına girmesi sürecini İzmir'in ünlü Levanten ailelerinden Whittall ailesinin son temsilcilerinden olan E.Whittall şöyle özetlemektedir; “ *Uzun yıllar boyunca Türkiye'deki*

¹⁷⁷ Orhan Kurmuş, *age*, s.79

¹⁷⁸ Şevket Pamuk, “ *Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)* ”, *Türkler*, c:14, Ankara, 2002, s.246

¹⁷⁹ Orhan Kurmuş, *age*, s.79

¹⁸⁰ Şevket Pamuk, *agm*, s.161 dipnot 15

¹⁸¹ **BOA, Y.PRK.TŞF, Dosya no:5/78, 1316**

ticaretimizin azaldığını gördük. Buna rağmen her şeye göğüs gererek canla başla çalıştık. Sonunda işlerin düzeleceğini sanıyorduk. Ama bir gün kendimizi kapı dışarı edilmiş bulduk. Kibarca ve yavaş bir biçimde, ama gene de kapı dışarı edildik.”¹⁸²

4. BATI ANADOLU’DA 1908 ÖNCESİ İTHALAT VE İHRACATIN DURUMU

XVIII.yy’dan itibaren Avrupalı tüccarların Osmanlı Devleti’nde en çok yoğunlaştığı şehir ve limanlar arasında artık İzmir’de önemli bir yer tutmaya başlamıştır ¹⁸³. 1745-1789 yılları arasında Fransa’ya yapılan Osmanlı ihracatının % 34’ü İzmir’den yapılmıştı. İzmir ithalatta da aynı yüksek oranlara sahipti. Osmanlı Devleti’nin en büyük ithalat limanı olan İstanbul ile kıyaslanırsa 1776-1779 ve 1786-1789 arasında İstanbul sırası ile % 19.8 ve % 26 oranına sahip iken İzmir bu yıllarda % 34.2 ve % 31 oranlarına sahiptir¹⁸⁴.

XIX.yy’da İngiltere’nin gelişmesi, Amerika Birleşik Devletleri’nin hammadde ihtiyacı ve Endüstri Devrimi’nin ortaya çıkardığı yine hammadde gereksinimlerini karşılamak üzere İzmir Limanı büyük bir yük üstlenmişti. Bu yüzyılın önemli bir mihenk taşı oluşturan 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması, İzmir ticaretinde de kayda değer bir gelişmeyi başlatmıştır ¹⁸⁵.

İzmir Limanı’nın XIX.yy’ın ikinci yarısındaki ithalat ve ihracatına dair rakamlarını Osmanlı resmi kayıtları bulunmadığı için, İzmir’de görev yapan İngiliz konsoloslarının raporlarında¹⁸⁶ değinilen rakamlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır .

4.a- İTHALAT

İzmir Limanı, İmparatorluk içerisinde daima ihracat limanı olarak ön plana çıkmaktadır. Tablo-4’de gösterilen, İngiliz konsolosluk raporlarında verilen rakamlara göre oluşturulan 1863-1907 yılları arasında İzmir’in dış ticaretine baktığımız zaman ithalatın ihracatın gerisinde kaldığı net bir şekilde görülebilmektedir.

İzmir’e ithal edilen malları çoğunlukla İngiltere, Fransa, Amerika, Hollanda, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya’nın kolonilerinden elde ettikleri ürünler ile işlenmiş sanayi ürünleri oluşturmaktadır; Kahve, şeker, çay, pamuklu ve yünlü mensucat, pamuk ipliği, madeni eşya v.s¹⁸⁷.

¹⁸² Orhan Kurmuş’tan alıntı, s.169

¹⁸³ Aydın Yalçın, *age*, s.299-300

¹⁸⁴ Çınar Atay, *agm*, s.33 ; Orhan Kurmuş, *age*, s.45

¹⁸⁵ Mübahat S.Kütükoğlu, “ *İzmir Ticaretinde Liman ve Gümrüklerin Rolü* ”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, s.290

¹⁸⁶ İzmir’deki İngiliz Konsoloslarının raporları iki değerli araştırmacımız tarafından incelenerek bizlerin kullanımına sunulmuştur; Mübahat S.Kütükoğlu, “ *İzmir Ticaretinde Liman ve Gümrüklerin Rolü* ”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, s.285-312 (Makale sonundaki ek tablolar) ; Gündüz Ökçün, *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)*, İzmir, 1998 . Biz sayın Mübahat S. Kütükoğlu’nun tablolarındaki rakamları esas aldık.

¹⁸⁷ J. Lewis Farley, *The Recourse of Turkey*, London, 1863, s.96

1863'de İzmir Limanı'ndan gerçekleşen toplam ticaret 8.563.502 sterlin olup bunun %43.56'sını ithalattan sağlanmıştır. Sonraki yıllarda ithalat değerinde bir düşüş görülmektedir. 1863'deki seviyesine erişememekle birlikte 1867'de İzmir ticaretinde bir canlılık görülmektedir.

1870, Avrupa'da harp senesidir ve bu harb sadece Fransız ticaretini değil, diğer Avrupa memleketlerinin ticaretini de etkilemiştir. Bu durum İzmir'in ithalatını da etkilemiş, 1869'a nazaran düşüş gerçekleşmiştir. Ertesi yıl ithalatta artış kaydedilerek 1863 seviyesi yakalanmıştır.

1876 ve 1877 senelerinde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında meydana gelen isyanların (Hersek ve Bulgar isyanları) İzmir bölgesinde meydana getirdiği huzursuzluk ithalatını olumsuz yönde etkileyerek gerilemesine neden olmuşsa da 1878'den itibaren tekrar yükselişe geçmiştir.

1884-1888 arasında ise ithalat tekrar gerilemeye başlamıştır. XX.yy başlarında kadar , 1892 ve 1894 yılları haricinde, ithalat değeri 3 milyon sterlinin altında gerçekleşmiştir. Bu durum XX.yy başlarında da devam etmiş ancak 1904 senesinden itibaren tekrar yükselerek 3 milyon sterlinin üzerine çıkmıştır. II.Meşrutiyet'in ilanı öncesi, 1907 yılında 3.182.921 sterlin olarak gerçekleşen ithalat, hala 1863 senesinin gerisindedir (Bkz;Tablo-4).

4.a.1- ÜRÜNLERE GÖRE

İzmir Limanı'na ithali gerçekleşen belli başlı ürünler; Pamuklu, ipekli ve yünlü ürünler, kereste, madeni eşya, şeker ve kahvedir (Bkz;Tablo-5). Bu mallar içerisinde ilk sırada, 1889-1899 yılları dışında, pamuklu ithalatı bulunmaktadır. Pamuklu ithalatını yünlü ve ipekli ithalatı izlemektedir.

1869-1907 yılları arasında pamuklu ithalatına baktığımız zaman bazı yıllarda keskin düşüşler yaşandığını görmekteyiz. 1876'ya kadar 1 milyon terlin üzerinde gerçekleşen ithalat ertesi yıl birden 146.800 sterline düşmüştür. İki yıl sonra tekrar 1 milyon sterlini aşan pamuklu ithalatı 1880'de 966.164 sterline düşmüş, ertesi yıl yükselmesine rağmen 1882'den itibaren tedricen düşmeye devam etmiş, 1889-1894 arasında ise en düşük seviyesine gerilemiştir. XX.yy başlarında tekrar yükselmesine rağmen 1907'ye kadar ki dönemde bir daha 1 milyon sterlini aşamamıştır. Pamuk ipliği ithalatı da benzer süreci geçirmiştir.

Yünlü mamuller ithalatında 1892'ye kadar bir istikrar mevcuttur. XX.yy başlarındaki yünlü ithalatı ise, 1906 ve 1907 yılları istisna edilecek olursa, 50.000 sterline bile ulaşamamıştır. 1906'daki ithalat 1890'ların en düşük rakamı olan 1894'ün %32.8'i kadardır.

İnşaat kerestesi ise, 1892'ye kadar aşağı-yukarı muntazam bir artış göstermiştir. Fakat 1900'lü yılların başında, yünlü mamuller kadar olmasa da, kereste de büyük bir düşüş görülmektedir. Ancak 1903'de 1900'deki seviyesine eriştikten sonra artış tempolu bir şekilde devam etmiştir.

1880 sonrasında İzmir'e yapılan kömür ithalatında da bir azalma görülmektedir. Başlangıç noktaları Aydın ve Kasaba(Turgutlu) demiryolları şirketlerinin kömüre olan ihtiyacı dolayısıyla İzmir'in kömür ithalatı yine de büyük rakamlara ulaşmıştır.

Şeker ve kahve ithalatında da iniş-çıkışlar görülmektedir. Özellikle şeker ithalatında bu durum daha da belirginleşmektedir. 1869-1907 yılları arasında şeker ithalatı ortalama 100.000 sterlin seviyesinde gerçekleşmiştir. Şeker ithalinde, 1869-70 en düşük yıllar, 1890-91 ise en yüksek yıllardır. Kahve ithali ise şekerle göre daha istikrarlı görünmektedir. 1869-1907 yılları arasında en düşük kahve ithali 62.352 sterlin ile 1891'de, en yüksek kahve ithali ise 360.644 sterlin ile 1881'de elde edilmiştir(Bkz;Tablo-5).

1890'da Osmanlı Devleti'nin toplam ithalatı içerisinde İzmir'in payı % 47.1'dir. Bu yılda İzmir Limanı'na ithal edilen malların , Osmanlı Devleti ithalatı içerisindeki payı %50 ve üzerinde yer tutan maddeler şunlardır; alkol ve rom %73.9'u, bira %79.5, baharat/biber, tarçın %56.9, pirinç %76, şeker %58.1, yiyecek maddeleri, balık, havyar %76.1, soda %98.5, yün, yünlü kumaş, kav, anason %99, pamuk ipliği % 77.4, çerçi eşyası %73, , çuval, amerikan bezi, kanaviçe %97, çelik %76, çivi %62.6, teneke %52.8, demir çubuk %96.5, dikiş makinesi %82.2, kurşun ve maden kırıntısı %85.8, kap kacak %99, çinko %62, kibrit %69, boya %95.5, tuğla, kiremit, kireç, çimento %77.9, kağıt %60.5, petrol %51, sabun %57, cam ve porselen eşya %72.8, giyim eşyası %83, döşeme tahtası %99.7,. Ayrıca aynı tarihte ithalatın tamamı İzmir'den yapılan maddeler de bulunmaktadır. Bunlar ise; çile ipek, kereste, tahta kalıp, silahlar, bone ve şapkalar, mantar, manifatura eşyası ve dokumalar, patates, potas, saksı.¹⁸⁸.

4.b.2- DEVLETLERE GÖRE

İzmir Limanı'na gerçekleşen ithalatta ülkelerin payına bakacak olursak ilk söylenmesi gereken şey İngiltere'nin belirgin bir üstünlükte olduğudur. 1868'den 1900'e kadar geçen dönem içerisinde İngiltere'nin ithalatı 1 milyon sterlin seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu seviyenin altına 1870, 1875, 1885, 1891-92 ve 1895 yıllarında düşülmüştür. İngiltere'nin İzmir Limanı ithalatındaki payının 1877-1880 ortalaması olan

¹⁸⁸ “ *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX.yy Sonunda Üretim ve Dış Ticaret* ”, Maliye Tetkik Kurulu, sayı:659-660, , Ankara, 1970, Burada V.Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı eserindeki veriler kullanılmıştır.

%45.2'den 1881-1884 arasında % 44'e düşmesi, Almanya'nın pamuklu dokuma, pamuk ipliği , yünlü kumaş, hırdavat ve demir eşyası gibi mallarda İngiliz mamulleriyle başarılı bir biçimde rekabete başlaması sonucundadır. Bu devrede İngiltere'den ithal edilen pamuklu ve keten kumaşların değeri % 30 oranında azalırken, Alman pamuklularının ithalatı % 48 arttı. Gene bu devrede İngiltere'den ithal edilen pamuk ipliğinin % 28 oranında azaldığı görüldü ¹⁸⁹. XX.yy başlarında ise 1905 ve 1906 yılları dışında, 1 milyon sterlin seviyesine ulaşamamıştır.

İngiltere'yi Fransa ve Avusturya izlemektedir. Fransa'nın İzmir'e ithalatı, İngiltere'ye oranla daha istikrarlı bir görünümde dir. XIX.yy'ın son çeyreğinde Fransa'nın ithalat değeri ortalama 500.000 sterlin civarında gerçekleşirken 1899'dan itibaren belirgin bir düşüş gerçekleşmiştir. En düşük değer 1900 yılındaki 171.000 sterlindir ki bu rakam %100'den fazla bir gerilemeyi göstermektedir.

Avusturya'dan İzmir'e ithalat ortalama 500.000 sterlin seviyelerindedir. En yüksek değer 1869'da 1.120.500 sterlin ile sağlanmıştır ki bu rakam İngiltere ithalatında da fazladır. İngiltere sadece bu yılda ithalatta ikinci sırada kalmıştır. II.Meşrutiyet'e kadar olan dönemde Avusturya ithalatı en düşük değerini 210.000 sterlin ile 1900 yılında gerçekleştirmiştir. Ancak hemen ertesi yıl ithalat 500.000 sterlin seviyesini yakalamıştır.

İzmir ithalatında dördüncü sırada Rusya bulunmaktadır. 1868-1876 yılları arasında ortalama 200.000 sterlin civarında gerçekleşen ithalat 1877'de 82.625 sterline düşmüştür. Ertesi yıl tekrar yükselen Rusya ithalatı 1881-1885 arasında en düşük değerlerine gerilemiştir. 1889 yılında tekrar 195.791 sterline yükselen ithalat bundan sonraki yıllarda da, 1906 yılı dışında, bu seviyesini korumuştur.

İzmir ithalatında yer alan diğer devletler ise Hollanda, İtalya ve Amerika'dır. İtalya 1868'den itibaren belirgin bir yükseliş içerisinde bulunurken Hollanda, düşüş grafiği sergilemektedir. Amerika ithalatında ise dalgalanmalar mevcuttur. 1886 sonrasında Amerika ithalatında keskin bir düşüş başlamaktadır. 1902'de tekrar 1860'lı yıllardaki seviyesini yakalayan Amerika, iki yıl sonra yine düşmeye başlamıştır (Bkz;Tablo-6).

4.b- İHRACAT

1863'de İzmir'in toplam ticareti 8.563.502 sterlin olup bunun %56.4'ünü ihracat oluşturmaktadır. Aynı yılın ithalat değerinden %13 fazla olan ihracat kıymeti İzmir Limanı'nın ihracat limanı olan karakteristik özelliğine de uymaktadır. Sonraki yıllarda da ihracat geliri daima ithalatın üzerinde gerçekleşmeye devam etmiştir(Bkz;Tablo-4).

---

¹⁸⁹ Orhan Kurmuş, *age*, s.164-165

1864'den itibaren ihracatta ufak dalgalanmalar görülmektedir. 1870, Avrupa'da harp senesidir ve bu harp Avrupa devletlerinin İzmir'den gerçekleştirdikleri ticareti de etkilemiştir. 1869'a göre gerileyen ihracat değeri ancak 1872'de tekrar yükselecek ve 1863 yılı seviyesini yakalayacaktır. Ertesi yıl seviye korunmakla birlikte 1874 ve 1875 senelerinde düşerek 4 milyon sterlinin altına inilmiştir.

1876 ve 1877 yıllarında İzmir ihracatında, 1874 ve 1875'e göre bir artış görülmekle birlikte 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca bilhassa çekirge afeti gibi sebeplerle toprak mahsullerinde görülen düşüşler de ihracatın azalmasında rol oynamıştır¹⁹⁰. 1877'de 4.687.491 sterlin olan ihracat, 1878'de %24.5'lik bir düşüşle 3.542.944 sterlin olarak gerçekleşmiştir.

1882'den itibaren yükselişe başlayan ihracatın bu durumu 1888'e kadar devam etmiştir. 1888'de 4 milyon sterlin seviyesinin altına düşülmesine rağmen ertesi yıl tekrar yükselmiştir. 1890-92 arasında ise gerileyen ihracat değeri 1894-95 yıllarında yükselmiştir.

XX.yy'a 4.157.405 sterlinle başlayan ihracat değeri II.Meşrutiyet'e kadar ufak dalgalanmalarla bu seviyesini korumuş hatta 1905 ve 1906 senelerinde artarak 5.5 milyon sterline ulaşmıştır(Bkz;Tablo-4).

4.b.1- ÜRÜNLERE GÖRE

XIX.yy'da İzmir'den yapılan ihracatta 15 madde rol oynamaktadır. Bunlar arasında palamut, kökboya, palamut, pamuk, yün-tiftik, kuru üzüm ve incir, arpa, buğday, ham ipek, sünger, maden ve halı özellikle dikkati çekmektedir(Bkz;Tablo-7). Bu ürünlerin ihracatında, ithalatta olduğu gibi, en büyük alıcı olarak İngiltere belirmektedir¹⁹¹.

1890 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam ihracatı içerisinde İzmir'in % 61.4 tür. Bu yılda İzmir Limanı'ndan ihraç edilen malların, Osmanlı Devleti ihracatı içerisinde %50 ve daha fazlasını tutan maddeler şunlardır.; ceviz tahtası %58.3, mısır %60, arpa, kepek, çavdar %88.3, boynuz, kemik % 95.9, kenevir %93, yaş ve kuru meyve % 99, palamut %96.7, boya %64.2, muhtelif üzüm %99.3, meyankökü %74.6, pamuk %55, pamuk tohumu %85.8, halı %99, darı %84.6, zeytinyağı %98.3. Ayrıca sadece İzmir'den ihracı yapılan maddeler ise; badem, çam fıstığı, muhtelif tohumlar, ceviz, kestane, anason, rastık, krom, çinko, eski bakır ve demir madeni, zımpara, sünger, peynir ve paçavra. ¹⁹².

¹⁹⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.293

¹⁹¹ Orhan Kurmuş, *age*, s.28

¹⁹² “ *Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX.yy Sonunda Üretim ve Dış Ticaret* ”, Maliye Tetkik Kurulu, sayı:659-660 , Ankara, 1970. Burada V.Cuinet'in *La Turquie d'Asie* adlı eserindeki veriler kullanılmıştır.

İzmir ihracatında kuru üzüm ve incir önemli bir yere sahiptir. İzmir'den ihraç edilen değişik cinsteki üzümlerin alıcıları da farklıdır. Fransa, siyah üzümün alıcısıdır ve 1878'den itibaren bağlarındaki filoksera sebebiyle İzmir'den yaptığı ithalat miktarında büyük artış olmuştur. Gerçekten, 1877'de 7.000 ton civarında olan ithalatı, 1878'de 20.000, 1880-81'de 25.000 tona yükselmiştir. İzmir'den yapılan üzüm ihracatında 1877'de Fransa'nın %10.5 olan payı 1880'de %52.6'ya yükselirken, bu artan talep karşısında İzmir ve çevresinde ekili bağ alanları da genişlemiştir. 1890'da düşmeye başlayan üzüm ihracatı 1894'de 648.935 sterline kadar inmişse de 1902'den itibaren eski seviyesine ulaşmış; hatta 1905'de 1.800.000 sterlini aşarak, o tarihe kadar ki en yüksek ihracatı gerçekleştirmiştir.

Her sene aynı bollukta olmamasına rağmen, ihracat değeri bakımından artış gösteren diğer bir mahsul de incirdir. 1878'den sonra devamlı bir artış göstererek 1884'de en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu seviye devam ettirilememiş, hatta 1898 yılı incir ihracatı, 14 sene öncesine nazaran %76.6 olarak gerçekleşmiş ve ihracat 1884'deki seviyesine ancak 1902'de ulaşabilmiştir.

Hububat ihracatında en önemli ürün arpadır. Bu grup malların ihracında zaman zaman düşüşler olmaktadır. 1880 ve 1881 senelerinde yaşanan kuraklık, hububat ihracatının gerilemesine neden olmuştur¹⁹³. Sonraki yıllarda verimin artması ihracatın da artması sağlamıştır.

Avrupa'da sanayi hammaddeleri olarak aranan mallar arasında yer alan palamut, afyon ve pamuk İzmir ihracatında hatırı sayılır bir mevkidedirler. 1869'da 560.000 sterlin olarak gerçekleşen palamut ihracatı 1870-72 arasında kısa süreli bir düşüş yaşamış ancak 1873'den itibaren tekrar yükselişe geçmiş, 900.000 sterline kadar yükselmiştir. 1898 sonrasında 500.000 sterlinin altına düşen palamut ihracatı II.Meşrutiyet'e kadar bu seviyelerde bulunmuştur.

XIX.yy afyon ticaretinde İzmir Limanı daima önemli bir rol oynamıştır. Türk afyonlarının en büyük alıcısı İngiltere'dir. İngiltere'yi Amerika, Fransa ve Hollanda¹⁹⁴ takip etmektedir. Fransa, XIX.yy boyunca hemen hemen bütün afyon ihtiyacını Anadolu'dan temin ediyordu. Bu özelliğini XX.yy başlarından itibaren daha da arttırmıştır. 1869-1907 yılları arasında afyon ihracatı en yüksek değerini 1871-72 yıllarında gerçekleştirmiştir. En düşük değer ise 1891 yılına aittir(Bkz;Tablo-7).

Tekstil sanayisinin ana hammaddelerinden birisi olan pamukta İzmir Limanı'ndan ihraç edilen mallar arasındadır. İzmir'den ihraç edilen pamuğun en büyük alıcısı İngiltere'dir. İzmir'den 1869-1872 yılları arasında ortalama 400.000

¹⁹³ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.293

¹⁹⁴ Hollanda'nın İzmir'den afyon ticareti hakkında kapsamlı bir çalışma Prof.Jan Schmid'e aittir. Bu çalışmada XIX.yy başlarında XX.yy ortalarına kadar Hollanda'nın ithalat ettiği afyonun miktar ve kıymetleri ile fiyatlar ile İzmir'de bu işle uğraşan Hollandalı tüccarlar hakkında detaylı bilgiler mevcuttur; Prof. Jan Schmid, **From Anatolia to Indonesia Opium Trade and the Dutch Community of İzmir 1820-1940**, İstanbul, 1998

sterlin değerinde ihraç edilen pamuk, 1873'de büyük bir düşüş göstermiştir: 81.000 sterlin. Ancak ertesi yıl bu kez hızlı bir artışla 631.730 sterline çıkmıştır¹⁹⁵. Birkaç yıl bu seviyede devam eden pamuk ihracatı 1878'den itibaren tekrar gerilemeye başlamıştır. Bu gerilemedeki en büyük etken Amerikan İç Savaşı'dır. Çünkü İzmir'den ihraç edilen pamuğun en önemli alıcılarından birisi de, İngiltere üzerinden Amerika'dır. Burada yaşanan savaş, alımları doğrudan etkilemektedir¹⁹⁶. Pamuk ihracatında yaşanan bu inişli-çıkışlı grafik sonraki yıllarda devam etmektedir. 1869-1907 yılları arasında en düşük değerini 1898'de 45.070 sterlinle yapan pamuk, XX.yy başlarında ortalama 200.000 sterlin seviyelerinde ihracat ile II.Meşrutiyet dönemine girmiştir (Bkz.Tablo-7).

Batı Anadolu'nun en önemli el sanatlarından birisi olan halıcılık aynı zamanda ihraç malları arasında da yer alarak bölge halkına hatırı sayılır bir gelir kaynağı sağlamaktadır. 1869'da 138.000 sterlin gerçekleşen halı ihracatı ertesi üç yılda düşüş kaydetmekle birlikte 1874'de tekrar 100.000 sterlinin üzerine çıkmıştır. Bu yükseliş uzun süreli olmuş bir daha bu seviyenin altına inmemiştir. XIX.yy'ın son çeyreğinde 100.000-200.000 sterlin aralığında gerçekleşen halı ihracatı XX.yy başlarından itibaren belirgin bir şekilde yükselişe geçmektedir. 1898-1907 yılları arasında 300.000 sterlini aşan halı ihracatı, en yüksek değerini 1903 yılında 361.653 sterlin ile gerçekleştirmiştir. Bu yıllar arasındaki en düşük değer bile, 1907'de 276.283 sterlin, XIX.yy'da ki ihracat değerlerinin çok üzerindedir (Bkz;Tablo-7).

4.b.2- DEVLETLERE GÖRE

Batı Anadolu ve bölgenin en önemli ticaret merkezi olan İzmir ihracatında, tıpkı ithalatında olduğu gibi tartışmasız İngiliz üstünlüğü görülmektedir. 1838 tarihli ticaret antlaşmasından sonra yavaş yavaş bölgedeki ticari üstünlüğü ele geçiren İngiltere'nin XIX.yy son çeyreği ve XX.yy başlarında İzmir Limanı ihracatındaki payı %30-60'ı arasında değişmektedir. XX:yy başlarında, 1900-1907 yılları arasında İngiltere'nin ihracattaki payı %50'nin üzerinde gerçekleşmiştir(Bkz;Tablo-8). İngiltere bu bölgeden özellikle afyon, palamut, pamuk ve zımpara taşı ithal etmektedir. 1898'de zımpara taşı ihracatının 1/3'ü İngiltere'ye satılmıştır. İhracatın yarısı ise ABD ve Almanya'ya yapıyordu. 1899 ve 1901 yılları arasında zımpara ihracatının ortalama % 62'sini İngiltere satın alırken, ABD % 16.2'sini ve Almanya % 9.5'ini alıyordu¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Pamuktaki bu gerilemeyi İzmir'den ihraç edilen pamuk miktarına baktığımız zaman da net bir şekilde görebiliriz: 1860'da 57.000 balya pamuk ihraç edilmişken 1865'de 83.654 balya'ya yükselmiştir. Ancak hemen ertesi yıl önemli bir gerileme görülmektedir. Bu yılda İzmir'den sadece 34.850 balya pamuk ihraç edilmiştir. 1868 yılında yükselme olmakla birlikte yine de 1860 yılının gerisindedir(47.195 balya). 1871'den itibaren yavaş yavaş yükselmeye başlayan pamuk ihracatı 1876'da 75.073 balyaya ulaşmıştır. Bu yükselişi tıpkı 1860'larda olduğu gibi, düşüş takip etmiştir; 1877'de 53.756 balya , 1878'de 34.980 balya ve 1879'da 13.431 balya. Roger Owen,*age*, s.112

¹⁹⁶ Charles Issawi, **An Economic History of the Middle East and North Africa** , New York, 1982, s.33

¹⁹⁷ Şevket Pamuk, *age*, s.199

İngiltere'nin ticaret hacminin diğer devletlere nazaran hayli yüksek rakamlara ulaşmasının sebebi, bu ülkedeki transit ticaretten kaynaklanmaktadır. Nitekim, ABD ile ticaretin bir kısmı İngiltere üzerinden yapılmaktadır. Mesela, afyonun en büyük alıcısı durumunda olan İngiltere 1899 mahsulünün 4/5'ini çekmişse de bunun büyük kısmı İngiltere'den Amerika'ya sevk edilmiştir. Dolayısıyla istatistiklerde İngiliz ticareti pek yüksek görüldüğü halde Amerika ticareti Avusturya, Fransa hatta Hollanda ve Almanya'nın gerisinde görünmektedir¹⁹⁸.

İngiltere'yi genellikle Avusturya, bazı yıllarda ise Fransa izlemektedir. Avusturya'nın payı %8-21 arasında değişmektedir. Avusturya'nın en düşük payı 1881, en yüksek payı ise 1872 yılında gerçekleşmiştir. Fransa'nın İzmir ihracatındaki payı yaklaşık %3-16 arasındadır. Fransa ihracatında XX.yy başlarından itibaren belirgin bir düşüş yaşanmıştır(Bkz;Tablo-8). Bu düşüşte Fransa'nın ticaretinde himaye sistemine geçişi etkili olmuştur. Himaye sistemiyle koza, ibrişim, keten fabrikası, gemi inşaatı ve seyr-ü sefain konularında müteşebbislere mükafat ve ikramiye verilerek teşvik yoluna gidilirken Türk kuru üzümüleriyle diğer bazı emtiaya yüksek vergiler konularak ithallerini güçleştirmiştir¹⁹⁹.

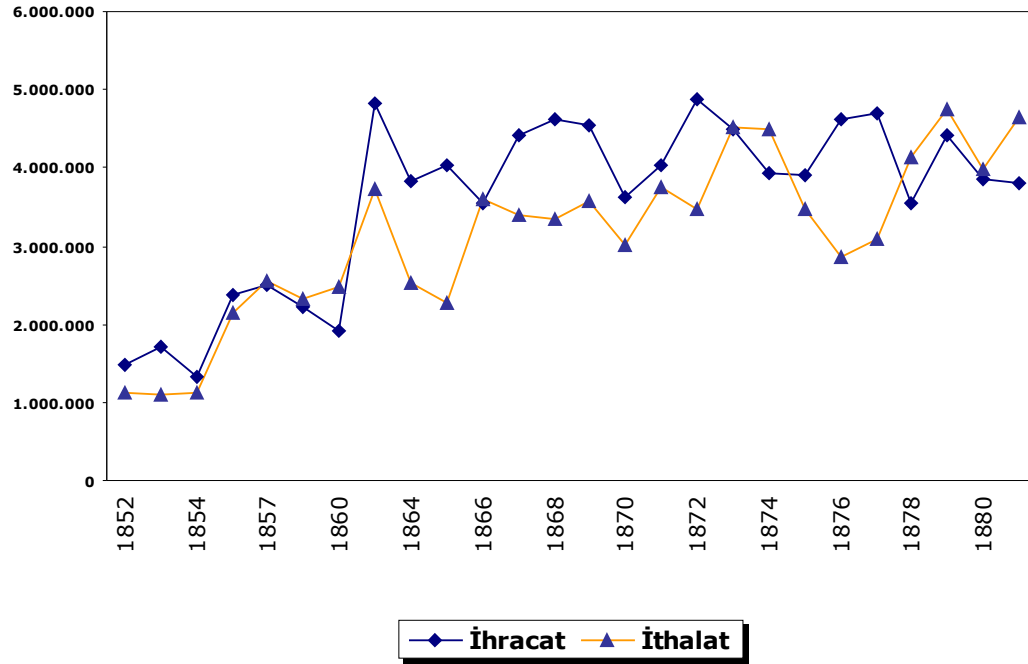
İzmir ihracatında ilk üç sırada yer alan bu devletlerden sonra ihracatta bulunulan diğer devletler arasında Rusya, İtalya, Hollanda ve Amerika gelmektedir. Bu devletlerin ihracattaki payları cüzi kalmakta, bazı yıllarda en yüksek değerleri olan % 8-12.6'lık paylara ulaşabilmektedirler. Örneğin İtalya'nın İzmir ihracatındaki en yüksek payı % 8.1 ile 1876'da, Hollanda % 11.1 ile 1886'da, Rusya %12.6 ile 1870'de ve Amerika % 12.5 ile 1883 yılında gerçekleştirebilmişlerdir (Bkz;Tablo-8).

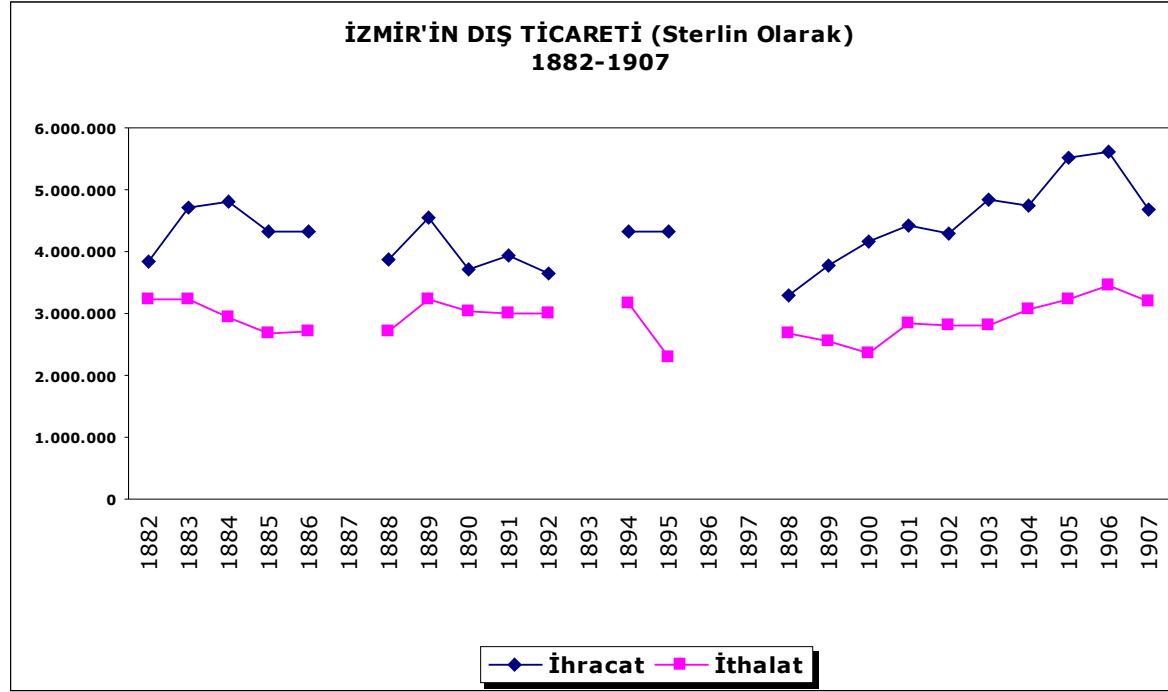
¹⁹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “*XX.yy Başlarında İzmir Ticareti*”, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000, s.318

¹⁹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *agm*, s.318-319

**İZMİR'İN DIŞ TİCARETİ (Sterlin Olarak)
1852-1881**

GRAFİK - 1

GRAFİK - 2

TABLO-4
İZMİR'İN DIŞ TİCARETİ
(sterlin olarak)

Yıllar	İhracat	İthalat	Toplam	Yıllar	İhracat	İthalat	Toplam
1852	1.472.211	1.131.117	2.603.328	1882	3.841.862	3.215.921	7.057.783
1853	1.705.748	1.093.074	2.798.822	1883	4.710.756	3.233.064	7.943.820
1854	1.329.599	1.134.926	2.464.525	1884	4.820.383	2.928.591	7.748.974
1855	2.367.142	2.141.681	4.508.823	1885	4.315.340	2.692.947	7.008.287
1857	2.497.232	2.549.472	5.046.704	1886	4.331.536	2.706.736	7.038.272
1859	2.213.235	2.320.417	4.533.652	1887			
1860	1.923.319	2.485.991	4.409.310	1888	3.867.083	2.710.445	6.577.528
1863	4.832.979	3.730.523	8.563.502	1889	4.535.975	3.236.139	7.772.114
1864	3.842.285	2.538.228	6.380.513	1890	3.708.149	3.030.559	6.738.708
1865	4.046.338	2.271.221	6.317.559	1891	3.927.182	2.985.851	6.913.033
1866	3.558.640	3.589.690	7.148.330	1892	3.647.512	3.010.472	6.657.984
1867	4.407.570	3.403.900	7.811.470	1893			-
1868	4.632.270	3.353.625	7.985.895	1894	4.323.839	3.158.263	7.482.102

1869	4.540.350	3.586.780	8.127.130	1895	4.334.097	2.280.727	6.614.824
1870	3.620.450	3.007.340	6.627.790	1896			-
1871	4.043.280	3.760.040	7.803.320	1897			-
1872	4.866.800	3.460.600	8.327.400	1898	3.294.529	2.677.948	5.972.477
1873	4.499.000	4.518.380	9.017.380	1899	3.782.781	2.562.885	6.345.666
1874	3.940.000	4.490.000	8.430.000	1900	4.157.405	2.369.236	6.526.641
1875	3.896.000	3.483.400	7.379.400	1901	4.413.370	2.849.304	7.262.674
1876	4.630.000	2.860.000	7.490.000	1902	4.275.233	2.804.773	7.080.006
1877	4.687.491	3.082.420	7.769.911	1903	4.833.931	2.802.364	7.636.295
1878	3.542.944	4.139.907	7.682.851	1904	4.754.533	3.060.803	7.815.336
1879	4.406.699	4.755.609	9.162.308	1905	5.504.162	3.214.518	8.718.680
1880	3.852.479	3.980.411	7.832.890	1906	5.603.188	3.448.516	9.051.704
1881	3.803.639	4.656.134	8.459.773	1907	4.690.107	3.182.921	7.873.028

KAYNAK; 1852-1860 arası için J.Lewis Farley, *The Resources of Turkey*, London, 1863, s.78, 1863-1907 arası için Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü" , İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000 , s.285-312 (Ek tablolar) ve Charles Issawi, *The Economic History of the Turkey(1800-1914)*, Chigago, 1980, s.111'den yararlanılmıştır.

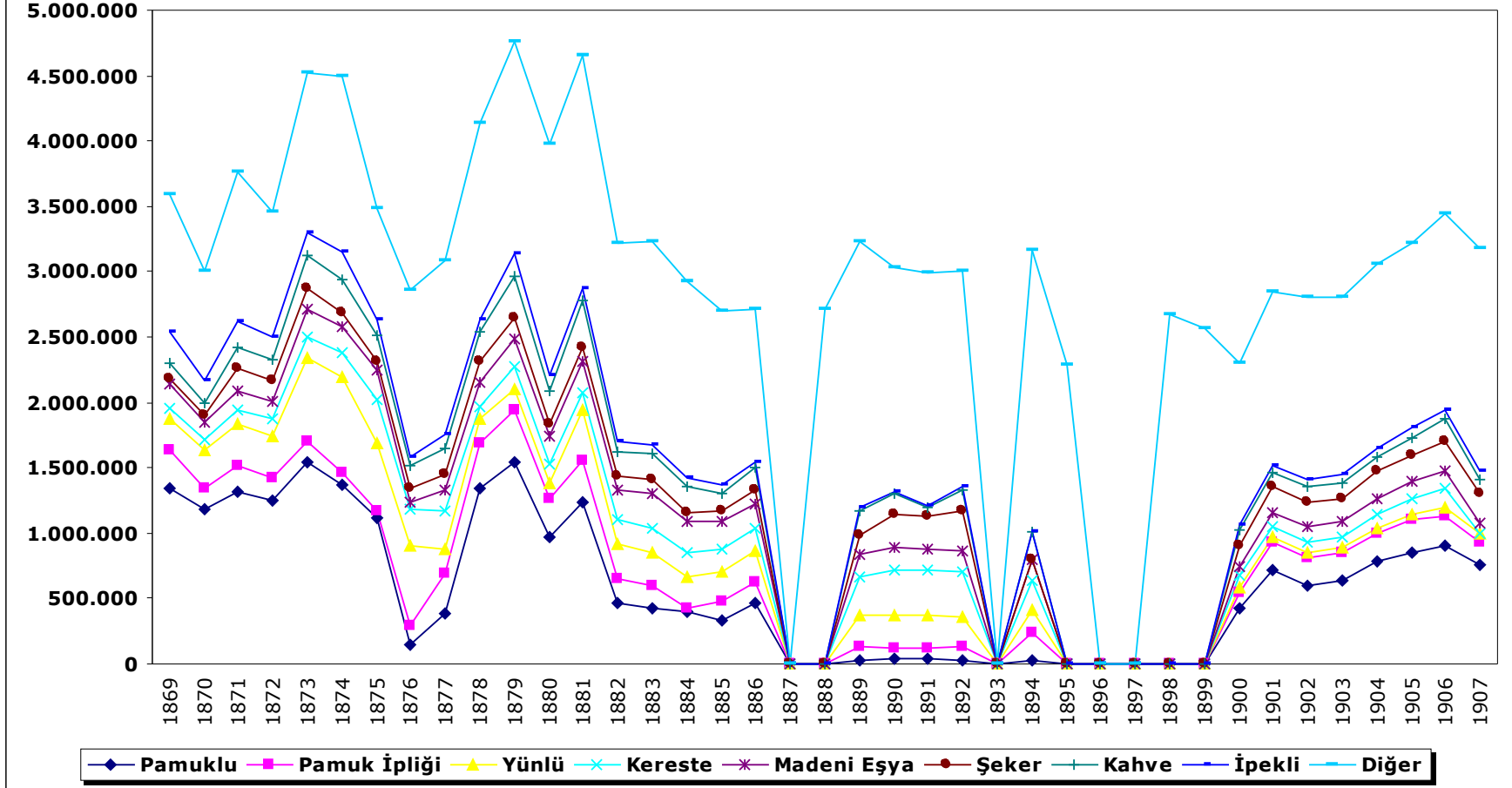
TABLO-5
İZMİR'E İTHAL EDİLEN BAŞLICA EMTİA
(sterlin olarak)

Yıllar	Pamuklu	Pamuk İpliği	Yünlü	Kereste	Madeni Eşya	Şeker	Kahve	İpekli	Diğer	Toplam
1869	1.343.000	288.600	249.640	75.000	184.320	42.620	120.000	240.000	1.043.600	3.586.780
1870	1.183.000	166.250	281.630	81.000	137.020	47.370	101.200	176.000	833.870	3.007.340
1871	1.316.000	200.280	314.250	114.000	145.170	170.460	165.420	196.000	1.138.460	3.760.040
1872	1.256.000	165.480	324.800	129.000	135.290	150.615	167.520	166.000	965.895	3.460.600
1873	1.544.336	162.554	632.000	164.000	211.200	164.280	246.245	172.400	1.220.965	4.517.980
1874	1.365.800	94.456	732.200	187.000	205.500	98.600	255.780	210.000	1.340.664	4.490.000
1875	1.115.800	52.760	520.000	327.040	232.200	65.560	204.350	117.000	848.690	3.483.400
1876	146.800	151.300	601.000	287.000	55.200	108.400	165.000	62.100	1.283.200	2.860.000
1877	380.810	314.800	183.416	291.430	155.462	122.233	196.280	116.008	1.321.901	3.082.340
1878	1.348.608	340.040	184.532	100.379	186.433	153.592	231.389	92.080	1.502.854	4.139.907
1879	1.535.950	407.756	162.596	166.402	208.519	161.438	325.550	165.876	1.621.522	4.755.609
1880	966.164	295.362	125.660	145.458	215.329	84.708	261.719	107.940	1.778.071	3.980.411
1881	1.230.056	323.046	386.068	132.182	248.031	105.853	360.644	83.496	1.786.758	4.656.134
1882	468.750	188.100	265.920	180.000	224.745	103.400	197.802	78.360	1.508.844	3.215.921
1883	431.613	168.600	252.000	190.354	257.720	106.950	198.861	73.840	1.553.126	3.233.064
1884	405.383	16.500	249.510	180.998	231.863	74.000	197.045	63.400	1.509.892	2.928.591
1885	329.900	154.800	220.800	166.576	221.890	72.900	140.738	56.130	1.329.213	2.692.947

1886	464.000	165.000	238.000	167.275	194.618	100.000	180.000	38.000	1.159.843	2.706.736
1889	29.104	103.992	232.604	298.488	180.146	145.655	176.077	27.200	2.042.873	3.236.139
1890	35.040	85.836	245.024	354.995	168.224	258.349	149.562	15.920	1.717.608	3.030.558
1891	33.808	81.924	250.584	356.544	158.032	248.973	62.352	19.240	1.774.394	2.985.851
1892	28.480	103.481	222.300	355.144	154.180	305.792	164.576	18.280	1.658.239	3.010.472
1894	32.640	206.640	173.420	221.472	167.120		206.640		2.150.331	3.158.263
1900	421.286	122.267	39.330	89.499	78.513	149.171	118.466	49.691	1.236.013	2.304.236
1901	720.534	212.091	44.253	72.779	112.951	188.847	114.878	53.139	1.329.832	2.849.304
1902	594.832	222.343	36.111	77.594	115.707	189.826	121.085	52.273	1.395.002	"
1903	644.783	200.865	41.525	84.909	117.386	172.669	120.348	66.823	1.353.056	2.802.364
1904	779.873	214.395	43.167	103.305	126.118	211.851	101.603	73.346	1.407.145	3.060.803
1905	853.705	243.902	49.821	122.183	131.008	192.703	138.561	70.691	1.411.944	3.214.518
1906	904.567	230.514	56.920	154.902	133.618	223.951	166.324	72.465	1.505.615	3.448.876
1907	763.725	171.823	55.451		90.796	216.265	112.398	68.053	1.704.410	3.182.921

KAYNAK; Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü" , İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000 , s.285-312 (Ek tablolar)

**İZMİR'E İTHAL EDİLEN BAŞLICA ÜRÜNLER (Sterlin Olarak)
(1869-1907)**

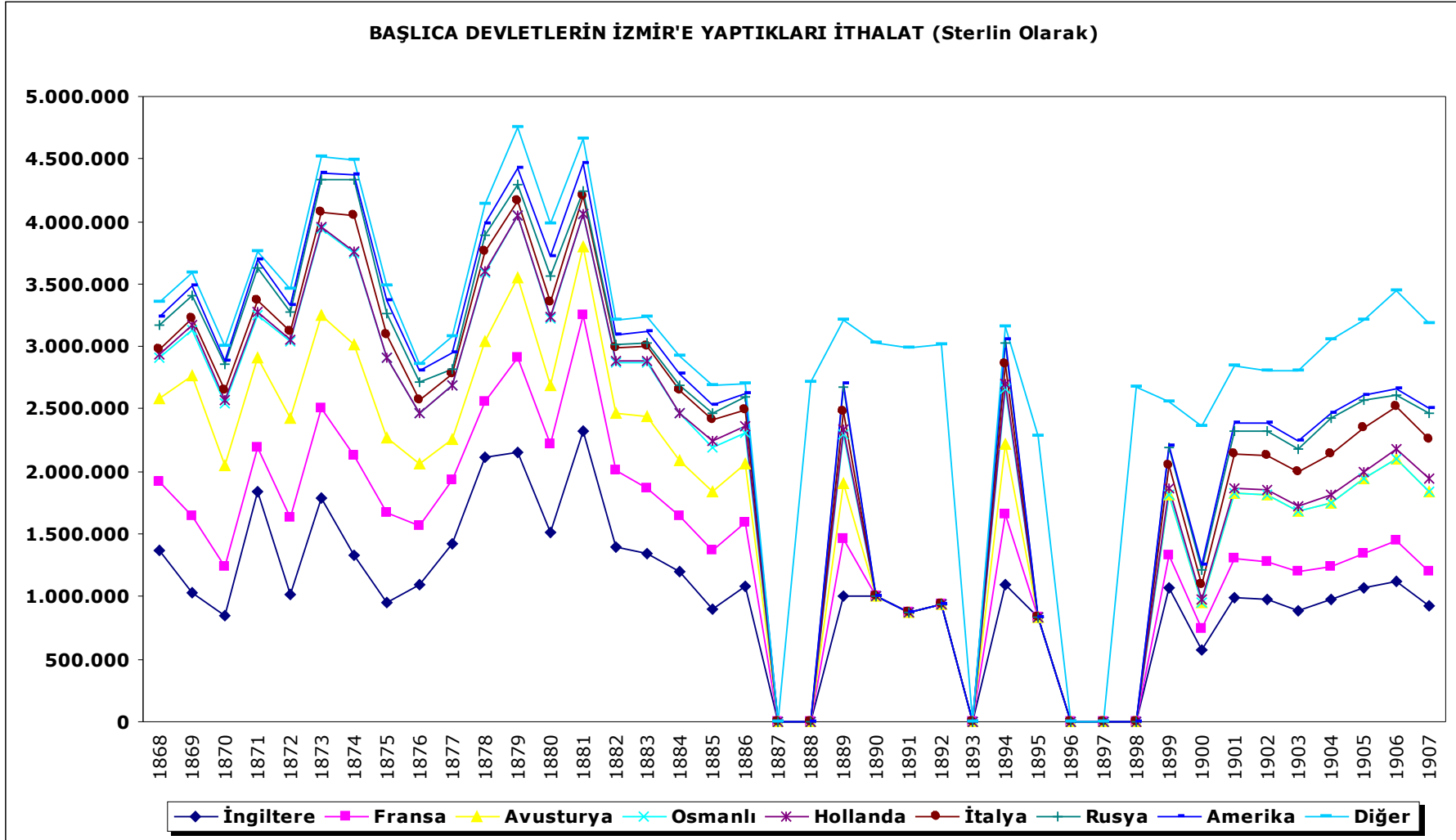
GRAFİK - 3

TABLO-6
BAŞLICA DEVLETLERİN İZMİR'E YAPTIKLARI İTHALAT

(sterlin Olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Avusturya	Osmanlı	Hollanda	İtalya	Rusya	Amerika	Diğer	Toplam
1868	1.366.150	556.940	663.900	318.155	32.120	38.620	197.080	68.890	111.770	3.353.625
1869	1.029.380	621.140	1.120.500	361.202	34.630	56.930	187.510	78.560	96.928	3.586.780
1870	844.600	395.730	815.260	490.640	22.690	78.710	213.733	27.570	118.407	3.007.340
1871	1.841.210	348.440	719.340	341.130	28.310	84.300	271.590	60.340	65.380	3.760.040
1872	1.022.270	604.773	805.270	606.327	14.506	70.908	153.886	46.820	135.840	3.460.600
1873	1.793.630	713.490	737.812	702.342	5.806	114.820	272.830	49.148	128.502	4.518.380
1874	1.334.070	795.601	889.188	731.333	10.371	292.633	281.636	44.270	110.898	4.490.000
1875	955.500	712.700	600.400	641.100	3.000	175.100	181.000	98.200	116.400	3.483.400
1876	1.100.934	464.420	500.279	397.140	3.904	105.330	138.500	93.237	56.256	2.860.000
1877	1.421.905	504.867	333.167	429.105	2.802	82.625	39.250	139.955	128.744	3.082.420
1878	2.114.486	443.850	480.316	547.942	16.467	163.018	122.869	89.207	161.752	4.139.907
1879	2.159.450	749.392	641.622	490.105	8.229	121.043	124.597	132.939	328.232	4.755.609
1880	1.520.029	697.321	466.059	541.135	6.797	119.417	218.219	155.628	255.806	3.980.411
1881	2.328.419	918.209	548.223	260.681	4.105	139.651	44.728	217.056	195.062	4.656.134
1882	1.395.040	619.343	455.502	408.406	10.600	95.850	26.788	87.548	116.844	3.215.921
1883	1.347.656	521.202	565.876	441.070	12.644	109.929	25.050	93.001	116.636	3.233.064
1884	1.206.343	436.287	441.811	376.834	9.534	173.036	49.627	92.998	142.121	2.928.591
1885	904.193	460.186	471.902	359.502	44.365	179.718	50.028	61.726	161.327	2.692.947
1886	1.079.442	507.801	472.915	254.863	50.721	132.725	100.242	22.296	85.731	2.706.736
1889	1.010.745	450.719	446.443	383.808	50.524	143.556	195.791	17.748	516.808	3.216.142
1890	1.005.861								2.024.698	3.030.559
1891	877.584								2.108.267	2.985.851
1892	944.122								2.066.350	3.010.472
1894	1.099.342	563.388	551.935	450.727	38.974	159.710	164.643	22.582	106.962	3.158.263
1895	841.014								1.439.713	2.280.727
1899	1.071.324	261.100	483.685		55.637	181.716	139.417	19.274	350.731	2.562.884
1900	572.000	171.000	210.000		20.800	123.400	121.650	29.640	1.120.746	2.369.236
1901	996.939	306.655	517.981		43.862	277.960	174.745	71.012	461.150	2.850.304
1902	979.263	306.560	530.164		35.682	278.134	191.105	66.149	417.716	2.804.773
1903	883.452	313.124	481.546		49.703	267.834	187.902	66.407	552.396	2.802.364
1904	981.815	254.643	518.763		54.531	325.704	295.766	42.167	587.414	3.060.803
1905	1.069.368	278.934	596.508		53.615	353.624	220.015	33.976	608.478	3.214.518
1906	1.116.265	331.698	648.616		79.100	342.165	93.566	47.416	789.690	3.448.516
1907	923.301	282.000	630.725		103.318	325.345	207.787	28.159	682.286	3.182.921

KAYNAK; Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü" , İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000 , s.285-312 (Ek tablolar)

GRAFİK - 4

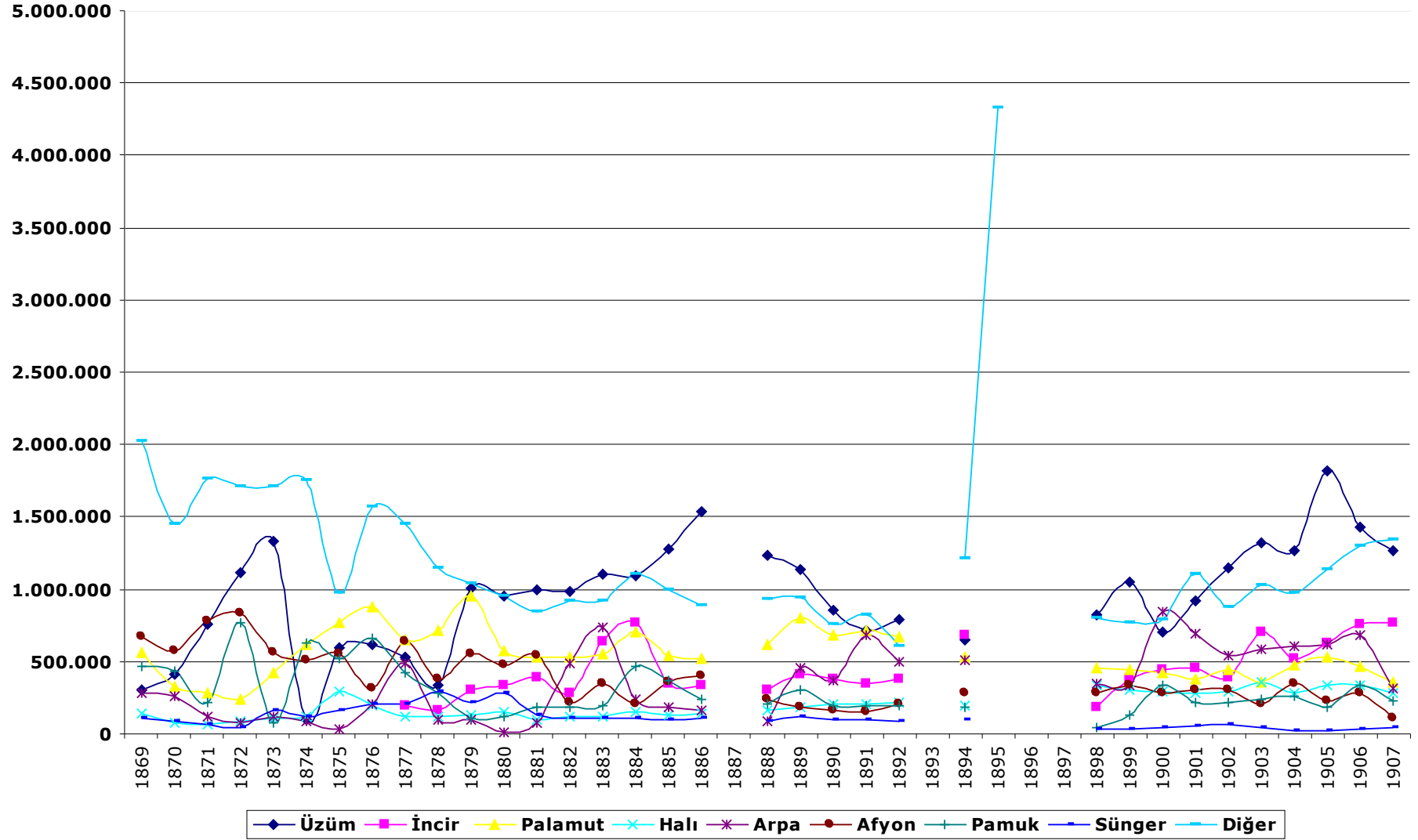

TABLO-7
İZMİR'DEN İHRAÇ EDİLEN ÜRÜNLER

Yıllar	(sterlin olarak)									
	Üzüm	İncir	Palamut	Halı	Arpa	Afyon	Pamuk	Sünger	Diğer	Toplam
1869	298.320		560.000	138.000	276.870	675.800	461.320	104.280	2.025.760	4.540.350
1870	412.000		326.400	70.530	264.100	571.040	431.750	90.210	1.454.420	3.620.450
1871	760.000		277.160	68.200	115.000	784.500	216.800	61.000	1.760.620	4.043.280
1872	1.115.000		232.800	84.000	72.510	837.500	770.000	42.100	1.712.890	4.866.800
1873	1.328.000		426.000	104.080	120.000	566.400	81.000	163.110	1.710.410	4.499.000
1874	100.800		620.000	120.000	82.800	513.400	631.730	115.200	1.756.070	3.940.000
1875	597.000		764.140	292.500	31.400	552.500	520.000	165.400	973.060	3.896.000
1876	612.000		879.230	196.103	206.000	309.450	655.751	204.433	1.567.033	4.630.000
1877	526.234	193.186	646.075	122.282	486.523	635.180	423.747	207.836	1.446.428	4.687.491
1878	333.290	166.516	717.763	117.620	101.013	383.400	278.326	293.583	1.151.433	3.542.944
1879	1.008.268	301.252	957.133	127.596	96.688	551.326	111.408	216.404	1.036.624	4.406.699
1880	953.727	338.438	573.172	147.984	12.328	472.067	116.169	281.263	957.331	3.852.479
1881	999.156	386.176	528.334	102.360	75.639	544.200	188.477	134.921	844.376	3.803.639
1882	987.900	280.000	526.500	118.350	488.247	221.200	185.335	113.174	921.156	3.841.862
1883	1.104.574	640.000	548.000	120.465	732.350	340.920	193.578	105.844	925.025	4.710.756
1884	1.090.702	765.000	699.500	148.544	235.495	208.700	465.650	105.846	1.100.946	4.820.383
1885	1.282.137	350.000	537.000	128.040	185.693	358.864	372.826	100.000	1.000.780	4.315.340
1886	1.540.340	337.150	524.272	142.800	158.850	395.502	232.807	107.480	892.335	4.331.536
1888	1.237.634	300.605	618.751	159.060	87.813	242.240	210.776	83.138	927.066	3.867.083
1889	1.137.716	412.355	801.529	181.560	450.864	185.760	306.195	114.864	945.132	4.535.975
1890	859.013	379.996	676.997	208.944	371.350	159.528	197.734	95.530	759.057	3.708.149
1891	712.794	341.012	718.680	204.860	679.275	154.624	196.902	100.130	818.905	3.927.182
1892	785.388	376.556	670.000	220.000	500.000	209.408	192.593	86.558	607.009	3.647.512
1894	648.935	676.589	530.745	192.600	504.063	286.350	180.640	95.627	1.208.290	4.323.839
1895									4.334.097	4.334.097
1898	820.729	178.577	453.900	336.500	347.640	277.144	45.070	33.825	801.144	3.294.529
1899	1.048.406	380.237	441.131	301.050	340.512	332.662	133.134	36.627	769.022	3.782.781
1900	698.521	447.833	427.473	294.973	839.716	285.568	330.903	47.411	785.007	4.157.405
1901	925.081	457.264	379.825	284.157	696.593	300.478	215.003	51.884	1.103.085	4.413.370
1902	1.148.129	389.907	443.072	293.597	540.897	301.035	217.420	61.813	879.363	4.275.233
1903	1.323.538	700.472	353.104	361.653	579.532	206.906	235.565	42.688	1.030.473	4.833.931
1904	1.265.219	524.094	471.402	281.203	603.520	346.530	264.388	26.214	971.963	4.754.533
1905	1.823.445	626.487	531.264	331.892	619.708	225.686	186.508	18.902	1.140.270	5.504.162
1906	1.424.563	753.896	460.115	332.574	684.522	277.864	331.708	37.306	1.300.640	5.603.188
1907	1.263.693	764.291	353.548	276.283	312.123	111.194	231.513	38.442	1.339.020	4.690.107

KAYNAK; Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü" , İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000 , s.285-312 (Ek tablolar)

İZMİR'DEN İHRAÇ EDİLEN ÜRÜNLER (Sterlin Olarak)

GRAFİK - 5

TABLO-8

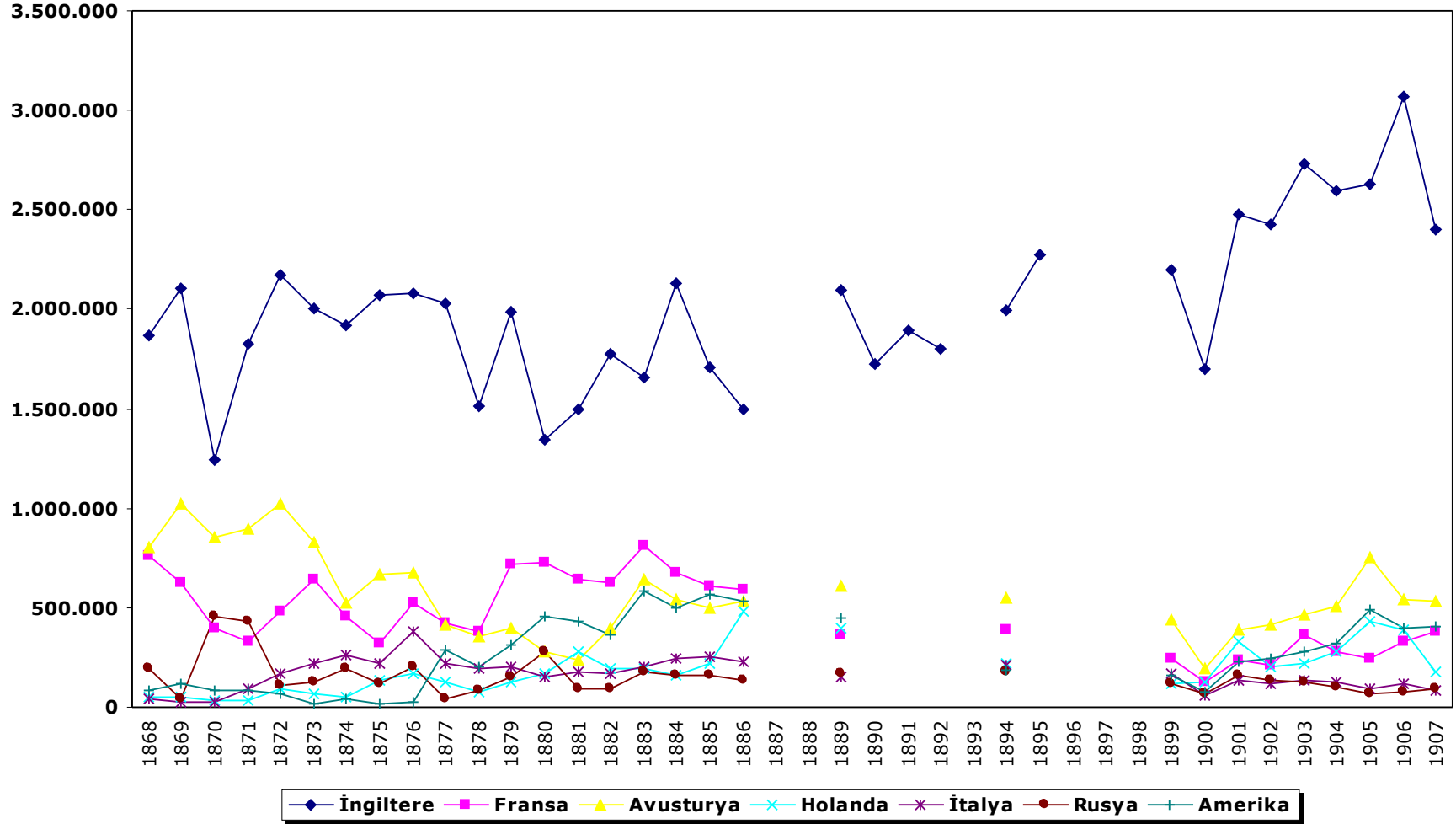
İZMİR'DEN BAŞLICA DEVLETLERE YAPILAN İHRACAT(Sterlin Olarak)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Avusturya	Hollanda	İtalya	Rusya	Amerika	Diğer
1868	1.871.270	759.190	802.360	46.820	41.560	194.680	86.320	540.920
1869	2.104.500	621.940	1.021.310	51.320	23.640	41.620	114.910	293.730
1870	1.243.800	396.090	857.310	36.350	27.230	456.180	86.350	318.160

1871	1.824.020	325.640	900.350	30.890	90.680	429.750	87.300	132.980
1872	2.174.716	484.381	1.021.917	96.284	167.373	113.925	64.670	232.870
1873	2.004.600	640.978	829.020	67.293	216.908	124.696	17.875	322.294
1874	1.916.310	460.262	524.122	48.468	260.811	191.145	41.494	98.043
1875	2.068.600	322.300	664.100	131.200	215.900	121.500	20.600	119.400
1876	2.080.646	526.580	674.805	169.130	378.422	200.359	29.560	113.698
1877	2.027.450	423.337	413.295	122.672	216.927	46.375	290.228	539.289
1878	1.513.908	382.242	358.419	74.895	192.981	83.259	204.082	252.756
1879	1.988.625	722.597	395.844	127.187	206.823	150.709	313.066	278.738
1880	1.340.185	725.993	279.622	165.238	152.343	275.512	460.080	264.984
1881	1.497.775	640.928	233.006	279.973	175.197	89.988	431.437	341.493
1882	1.778.632	622.056	393.894	191.256	165.567	90.900	367.447	146.148
1883	1.653.829	811.366	641.120	192.572	204.272	177.448	582.500	215.975
1884	2.128.034	673.828	545.244	159.526	247.818	158.365	502.582	348.340
1885	1.706.565	605.812	501.982	216.608	254.417	159.358	563.849	255.688
1886	1.499.038	588.109	536.683	482.299	225.370	136.211	536.235	207.964
1889	2.092.475	360.739	608.653	401.282	153.557	167.318	446.197	261.824
1890	1.723.346							1.984.803
1891	1.895.436							2.031.746
1892	1.797.395							1.850.117
1894	1.991.549	391.407	549.359	222.714	207.686	180.101	187.667	503.356
1895	2.278.227							2.055.870
1899	2.194.600	243.049	442.350	114.990	173.017	121.988	156.647	336.140
1900	1.700.000	131.000	198.140	123.000	56.500	70.000	73.800	1.804.165
1901	2.475.098	238.621	389.435	327.664	139.180	163.036	224.096	456.240
1902	2.429.886	213.621	410.859	199.373	118.179	133.521	248.847	520.947
1903	2.733.886	363.116	467.100	217.314	136.518	125.631	283.113	507.753
1904	2.594.601	275.312	503.098	276.873	129.683	104.168	323.572	547.226
1905	2.625.164	244.381	754.322	434.168	95.167	69.321	493.562	788.077
1906	3.064.892	326.874	538.276	387.561	117.283	72.105	396.142	700.055
1907	2.401.640	383.091	533.044	176.398	81.398	91.309	402.644	620.583

KAYNAK; Mübahat S. Kütükoğlu, " Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü" , İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000 , s.285-312 (Ek tablolar)

İZMİR'DEN BAŞLICA DEVLETLERE YAPILAN İHRACAT (Sterlin Olarak)

GRAFİK - 6

I. BÖLÜM

II.MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARI

(1908-1914)

A. II.MEŞRUTİYET'İN İLANI VE YENİ HÜKÜMETİN ÜRETİM VE DIŞ TİCARET POLİTİKALARINA GENEL BİR BAKIŞ

XX.yy.a gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu bir yandan dıştan ve içten parçalanırken, diğer yandan ekonomik ve mali yönden de batının denetimi altına girmişti. Bunun sonucu olarak, ulusal servet hızla dışarı akmakta, halk yoksullaşmaktaydı. II.Abdülhamit'in istibdat rejimi dolayısıyla yenileşme çabaları ve halkın demokratik gelişimi yavaşlamıştı.

1905'de Uzak Doğu'da Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi, bir Asya devletinin batılı bir devleti yenebilmesinin mümkün olabileceğini de göstermiş, meşruti bir idare sayesinde Osmanlı Devleti'nin de aynı başarıyı gösterebileceği umudunu uyandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin çöküntü içinde olduğunu gören Balkan Devletleri Makedonya topraklarını paylaşmak için amansız bir mücadeleye girişmişlerdi. 1908 yılına gelindiğinde Makedonya patlamaya hazır bomba gibiydi. 8-9 Haziran 1908'de İngiltere Kralı ve Rus Çarı Reval'de bir araya gelerek Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar sorununu görüştüler. Yayınladıkları bildiri de ise Makedonya'da ıslahat yapılmasını istediklerini belirttiler. Bu toplantı İttihat ve Terakki Partisi mensuplarında İngiltere'nin Rusya ile anlaşarak, Alman tehlikesi karşısında Türkiye'yi Rusya'nın kucağına attığı ve dolayısıyla İmparatorluğun Avrupa topraklarının parçalanacağı kuşkusunu yarattı. İttihatçılar bu gidişatı ancak 1876 Anayasası'nın tekrar işlerliğinin kazandırılmasıyla bertaraf edileceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Makedonya'daki faaliyetleri hızlandırdılar²⁰⁰.

İşte Reval görüşmelerinin yarattığı bunalımlı hava içinde, asker ve sivillerden oluşan 400 kişilik çetesiyle Resne'de dağa çıkan Niyazi Bey'in hareketi ihtilalin de başlaması anlamına gelmektedir. Padişaha çekilen telgraflarda yine Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve "Bir Millet Meclisi'nin" toplanması isteniyordu. 23 Temmuz 1908'de Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup subaylar

²⁰⁰ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1986, s.35

meşrutiyeti ilan ettiklerini ve hükümetin bunu onaylamadığı takdirde dağdan askerleri ile birlikte inmeyerek mücadelelerine devam edeceklerini bildirdiler²⁰¹. II.Abdülhamit bu durum karşısında mücadele edemeyerek yıllar önce kendisinin yürürlükten kaldırdığı meşrutiyeti **24 Temmuz 1908**'de yayınladığı bir Hatt-ı Hümayun ile tekrar yürürlüğe koydu: "*Kanun-ı Esasi'nin ilanı benim zamanımda olmuştur. Bunun müessisi benim; bir müddet hasbe'l-lüzum mer'iyeti tatil edilmişti. Heyet-ı Vükelaya gidiniz, bunları söyleyiniz ve ilanı için mazbatanın yazılmasını irade ettiğimi tebliğ ediniz.*"²⁰² Kızı Ayşe Sultan ise daha sonra bu günü şöyle anlatacaktır: "*Biliyorsunuz ki ilk meşrutiyeti ben ilan etmiştim ve daima Meşrutiyet taraftarı olarak kaldım. Lakin biz Japonlar gibi millet-i vahide değiliz. Muhtelif unsurlardan müteşekkil olan İmparatorluğumuzda yıkılmak tehlikesi bizi çok korkutmuştu. Bu sebepten bir zaman için kaldırmaya lüzum görüldü. Kızım! Millet bugün eskisi gibi cahil değildir. Oldukça terakki etmiştir. Mektepler açılmış, zabitler yetişmiş, meşrutiyeti idrak edecek hale gelmiştir. Gazeteler ne kadar aleyhimizde bulunurlarsa bulunsunlar, inşallah meşrutiyet idaresini yürütmek azm-i kararındayım. Her türlü güçlüklerle göğüs gereceğim. Yaşımız altmışı geçti. Ahir ömrümüzde son vazifemizi yapmak, devletin ve milletin arzusunu ifa etmek en büyük emelimizdir. Madem ki millet istiyor milletimin arzusu her ne ise o olacaktır. Yalnız Allah'tan muvaffakiyet dilerim.*"²⁰³ Ayşe Sultan'ın hatıralarındaki bu ifadelerle rağmen Padişahın mücadele azmini kıran en önemli etken subayların büyük bir kısmının meşrutiyet taraftarı olması, Kanun-ı Esası tatbik edilmezse Rumeli'de veliahda biat edileceğine ve hutbenin onun adına okunacağına dair gelen tellerle, 100.000 kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürünülebileceğine dair Serez'den gelen teldir²⁰⁴.

Parlamentonun tekrar açılması kararıyla başlayan bu yeni dönemde "*Hürriyet rüzgarının hafif hafif esmeye başlaması ve yüzlere temas etmesiyle*"²⁰⁵ ile halk bir anda her şeyin düzene gireceğini ve memleketin refah ve saadete kavuşacağı

²⁰¹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1996, s.135

²⁰² **Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1990, s.374-375

²⁰³ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, İstanbul, 1994, s.136-137

²⁰⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c:I/2, Ankara, 1983, s.59

²⁰⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 2002, s.32

sarhoşluğuyla günlerce kutlamalar yaptı. Ancak bu kutlamalar kısa süre sonra yerini hayal kırıklıklarına ve aldatılmışlık hissine bırakacaktır. Dolayısıyla “*Hürriyetin İlanı*”, Yusuf Hikmet Bayur’un haklı bir tespitiyle bütün ümitleri kısa sürede boşa çıkarmıştır: " *Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat’i olarak boşa çıkarmıştır* "206.

II.Meşrutiyet rejimi birincisinden daha uzun sürdü; fakat o da başarısızlık, acı ve hayal kırıklığı ile sona erdi. İçerde ve dışarıda , tehlikeler pek büyüktü; Meşrutiyet’in savunucuları hem pek az, hem de pek yeteneksiz idiler207. İslahat yapmak isteyenler, tecrübesizliğin, tereddüdün ve muhafazakarlığın pençesinden kurtulamamışlardı. Meşrutiyet onlar için çok partili rejim ve parlamenter bir hükümetin *şeklen* gerçekleştirilmesi demek olmuştur208.

1. İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ’NİN TARIM POLİTİKASI

Osmanlı aydını uzun bir dönem Osmanlı Devleti’ni bir tarım ülkesi olarak görmüştür. II.Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi (kısaca İT) Alman iktisadi politikasının etkisiyle ulusçuluğu benimsemiştir. İT, tarım-sanayi seçeneğinde uzlaştırıcı bir tavır almıştır. İttihatçılar sanayileşmeden yana çıkar, sanayileşme için özendirici önlemler alırlarsa da, örgütün taşrada toprak sahibi eşraftan güç aldığını görmezlikten gelemeler209.

İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, daha meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olması için tarıma dayanması gerektiğini “*Biz bugün de yarın da bir ziraat memleketiyiz* ” sözleriyle özetlemektedir. Cavit Bey’e göre, Osmanlı, tarım bakımından pek elverişli bir konumda bulunuyordu. Tarıma elverişli toprakları, zengin madenleri , Osmanlı Devleti’ni kısa sürede tahıl ve maden ambarına dönüştürebilirdi. Cavit Bey, bu arada tarımın pazara açılmasını sağlayacak demiryolu, yol, liman vb bayındırlık işlerine önem veriyor, yerli ve yabancı sermayenin sanayi yerine bu alanlara yönelmesi

²⁰⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *age*, c.I/2, s61.

²⁰⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, 1988, çev:Metin Kıratlı, s.210

²⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, İstanbul 1996, s.15

²⁰⁹ Zafer Toprak, “ *II.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce* ”, TCTA, c:III, İstanbul, 1985, s.640

gerektiğini söylüyordu. Doğanın Osmanlı'ya bahşettiği tarım olanakları böylece değerlendirilebilir, Osmanlı tarımı kısa sürede dış pazarlara açılabilirdi ²¹⁰.

Cavit Bey'in bu düşüncelerine destek siyasal yönü ağır basan ve İttihatçılarca örgütlenen Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden gelmiştir. Dernek, kırsal kesimde İT'nin ilişkilerini pekiştirmeyi amaçlamakta ve her fırsatta tarımın ülke ekonomisindeki önemini vurgulamaktadır.

Meşrutî yönetimin ilk aylarında basında yer alan yazılarda hükümetin ziraatı geliştirici önlemler alınması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bunlardan Hüseyin Kazım konu ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade ediyordu; “ *En az masrafla en çok hasılat almak fen-i vaziyeti olan ziraatın tekamülü her şeyin tekamülüne vabestedir. Şu halde “ ziraatımız pek ziyade muhtaç-ı ıslahadır” demek bunu tasdik ve itirafta hiç kimse duçar-ı tereddüt olmamak lazım gelir. Sinaide ticarete bizlerden pek ileri giden akvama karşı rekabet-i hayatiye de bulunabilmeği şimdilik bir yana bırakarak en evvel memleketimizde usul-u ziraatın ıslahı ve hasılat-ı araziyenin tenvir ve teksiri için ne gibi şeylere ihtiyacımız olduğunu öğrenmeliyiz. Bugün hükümet-i meşrutinin en büyük vazifesi ziraatın esbab-ı terakkisini hazırlamaktır. Ancak bu sayede temin-i hayat edebilir; memleketimizin şerait-i ticariye ve iktisadiyesi ancak bununla kesb-i salah ve intizam eder. Bizde ziraatı terakki ettirebilmek için her şeyden evvel usul-u idare-i hükümeti düzeltmek, memleketin şerait-i iktisadiyesini, itibar-ı maliyesini tanzim etmek, ziraat pek az bir faizle para bulabilmeliyiz. Ziraat işte o zaman yüzümüzü güldürür ve her sene yüz binlerce halkın İstanbul'a ve Memalik-i Mütecavereye gitmelerine gerek kalmaz; herkes vatanında, ailesinin yanında tok yaşayabilir.* ”²¹¹

Bir diğer yazar da, hükümetin ziraat işlerini ya doğrudan yada dolaylı olarak üzerine alması gerektiği zorunluluğuna dikkat çekerek sözlerine şöyle devam etmektedir: “...Hükümet, esasen teşkilat, tedrisat, teşvikat ve tanzimat-ı ziraiye ile bu zanaatı taht-ı tesirinde bulundurduğu gibi tarik ve meabirin ve vesait-i nakliyenin teksir ve ıslahıyla da bi'l vasıta terakki ziraat temin eder. Ziraat-i Osmaniye Hükümet-i Meşrutî-i Cedidemizden mühim hidamat ve teslihat bekler. Bu nokta-ı

²¹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, 1983, s.118

²¹¹ Hüseyin Kazım, “ *Ziraatımız I*”, TANİN, 1 Eylül 1324, nr:45

nazardan da meşrutiyete bir vazife, büyük bir mesuliyet teveccüh ediyor. Vakıa ziraatımız hükümete mümkün mertebe bar olmamağa çalışmalı.. Elden geldiği kadar emr-i muvaffakiyeti mesai zatiye ve teşebbüsat-ı hazıra zirainin rehber-i tekamül olmak vazifesiyle mükelleftir. Bu babda en ciddi hidematın nahiye, kaza, liva, vilayat-ı memuriyet-i mülkiyesinden intizar bulunduğu ve hüsniyet, vakıf ve metanetle çalışarak Meclis-i İdare ile teşvik-i mesai edildiği takdirde netice-i muvaffakiyete derdest olunacağı şüphesizdir. ”²¹²

İttihatçıların tarımı geliştirme düşüncelerine karşı eleştiriler *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi* sütunlarında yükselmiştir. Gazete de, “ *Filhakika memleketimiz bugün de, yarın da ziraat memleketi ise de bundan maksat ila-nihaiye Avrupa’ya hadım mahsulat ihracıyla meşgul olacağız ve kendi mahsulatımızın mevad-ı mamulesini her vakit beş on misli fiyatla satın alacağız demek*” olmadığını, “*memleketimizde ziraatın feyz ve terakkiye mahzar olması için sanayi-i ziraiyenin de teşekkül etmesi*” gerektiğini ileri sürüyordu ²¹³.

Özetle İttihatçılara göre, Osmanlı Devleti tarım ülkesi olmakla beraber geliştirebileceği sanayi kollarını asla ihmal etmemelidir. Ancak bu iki sektörün çıkarları çatıştığında tarım yeğlenmelidir. “*Çünkü memleketimizi esaret-i iktisadiyeden kurtaracak olan şey sanayi değil, ziraattır.*”²¹⁴

Meşrutiyetin ilk yıllarında Orman ve Maadin ve Ziraat ve Baytar Mecmuası’nın 31 Ağustos 1326 / 13 Eylül 1910 tarihli sayısında “ *Memalik-i Osmaniyye’de Ziraatın Terakkisi için Ziraat İdare-i Umumiyyesi’nin Teşkilat ve İcraatına Dair Malumat* ” başlığı taşıyan bir rapor yayınlanmıştır. Bu rapor adı geçen mecmua tarafından *Memalik-i Osmaniye’nin Ziraat Programı* olarak adlandırılmıştır.

Bu program aslında gerçek bir tarım programı değildir. Daha çok, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından tarım alanında yürütülen çalışmalar hakkında bilgi veren, bu çalışmaların hangi aşamada olduğunu gösteren bir ara raporu niteliğindedir. Bununla birlikte, *Memalik-i Osmaniye’nin Zirai Programı* Osmanlı tarımında karşılaşılan sorunları, bu sorunları çözmek için benimsenen politikaları ve uygulamayı göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

²¹² Salih Keramet, “ *Ziraat ve Hükümet* ”, TANİN, 20 Mart 1909, nr:228

²¹³ Zafer Toprak, *age*, s.110

²¹⁴ Zafer Toprak, *agm*, s.640

Programda tarımsal gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için dört ana koşulun varolması gereği üzerinde durulmaktadır: a- Asayişin sağlanması , b- Ulaştırma, c- Tarımsal kredi, d- Tarımın çağdaş yöntemlere uygun olarak yapılması²¹⁵.

İT'nin 1913 yılındaki parti kongresinde kabul edilen programının iktisadi kısmında ziraatın teşvik edilmesi ile ilgili maddeler bulunmaktadır . 18. maddede “ Ziraatın terakki ve inkişafı için ucuz faizli uzun tekasitli sermayenin erbab-ı ziraata temin ve tedariki maksadıyla memleketimizde itibarı akar “Kredi Fonsiye” bankası tesis ve küşadına gayret olunacaktır. ” ifadesiyle ziraatın ilerlemesi ve gelişmesi için çiftçilere düşük faizli ve uzun vadede taksitle ödeyebilecekleri kredileri verebilecek “Kredi Fonsiye” bankasının kurulmasına gayret edileceği , 24. maddede aşarın kadastro usulünün taksimi suretiyle arazi vergisine dönüştürülünceye kadar yürürlükteki kanunlarla ilgili mükellefleri şikayetleri dikkate alınacağı, 25. maddede adaletsiz ve oransız bir şekilde alınan temettü vergisinin düzeltilmesi için bir kanun hazırlanacağı ve hazırlanacak bu yeni kanunda yabancılarından da vergiye mükellef tutulacağı, 26.maddede Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılmasına çalışılacağı, 27. maddede ağnam resminin de mevsim şartlarına ve bölgesel farklılıklara göre yeniden düzenleneceği ve 28. maddede ise çiftçiler, orakçılar, aylıkçılar ve yarıcılar arasındaki ilişkiyi düzenleyecek yeni bir kanun hazırlanmasına çalışılacağı ifade edilmektedir.²¹⁶

2. İTTİHAT VE TERAKKİ PARTİSİ'NİN EKONOMİYE BAKIŞI

1908 Meşrutiyeti'ni gerçekleştiren İttihat ve Terakki Partisi'nin belli başlı hedeflerinden biri, Avrupa'dan bağımsılaşabilmek amacıyla milli bir ekonomi ve milli burjuvazi yaratabilmektir. İttihatçılar bu hedeflerine ulaşabilmek için kararlı davrandırlarsa da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar ki altı yıl boyunca, mücadeleleri esas olarak siyasal nitelikte kaldı²¹⁷.

İttihat ve Terakki Partisi'nin(İT) ekonomi ile mücadeleleri Cihan Harbi yıllarında belirginleşecektir. Bu nedenle Meşrutiyetin ilk yıllardaki partinin ekonomik görüşünü, partinin kongre kararları ve programlarındaki maddelerden

²¹⁵ A.Gündüz Ökçün, “ Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı, 1910 ” İktisat Tarihi Yazıları, Ankara, 1997, s.191-192

²¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul, 1995, s.216-217

²¹⁷ Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, İstanbul, 1999, çev:Fatmagül Berktaş, s.30

yola çıkılarak tespit etmeye çalışılmıştır. İT meşrutiyetin ilanından sonraki ilk kongresini aynı yıl içerisinde yapmıştır. Burada alınan kararlar *Kongre Kararları ve Siyasi Program* olarak ilan edilmiştir. *Kongre Kararları ve Siyasi Program* ²¹⁸ incelendiğinde “terakkiyat-ı memleketin” sağlanması için (Kongre Kararları, Madde-13) , teşvik ve ödüllerle şahsi girişimleri canlandırmak, sanayi, ticaret ve tarımı geliştirmek, işçi-işveren arasındaki hukuki ilişkileri düzenlemek çiftçiyi topraklandırmak, aşar oranını azaltmak ve ilerde kadastro usulüne geçmek gibi konular yer almakta (Siyasi Program, 13, 15 ve 18.maddeler) diğer belgelerde de farklı yaklaşımlar görülmemektedir.

Diğerlerinde olduğu gibi, gerek 1911 ve gerekse 1913 yıllarına ait kongre programlarında²¹⁹ iktisat ile ilgili ayrı bölümler bulunmaktadır. Cemiyetin 1913 kongresinde Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nın sonunda etkisini göstermeye başlayan milliyetçi akımın ekonomi politikası üzerinde de kendisini hissettirmeye başladığı görülmektedir. Kongre programının “ *İttihat ve Terakki Fırkası milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılması nedenlerini tamamlamayı en kutsal amaç sayar.*”²²⁰ şeklindeki 2.maddesi de bunu göstermektedir. Bu kongre, daha basın tarafından kullanılmış olsa da cemiyetin ilk defa milli iktisat kelimesini kullanması ve kapitülasyonları kaldırma için uygun bir ortam arayacağının anlaşılması açısından önemlidir.

1913 yılındaki Parti Kongresi'nin dört bölümden oluşan programının 18-33. maddeleri arası “*Kısm-ı iktisadi*” başlığını taşımaktadır. Program, aşarın arazi vergisine dönüştürülmesine, aşar ve ağnam resimlerinin oranının düşürülmesine yönelik vergi sistemlerinde bazı değişiklikler yapılması (22, 23, 26. maddeler), ticari mevzuat , şirketler ve kredi kurumlarının şartlara uydurulması (18, 20, 30, 31. maddeler), ziraatın teşviki (18, 24, 25, 26, 27, 28. maddeler) gibi maddelerden oluşmaktadır. Yabancıların temettü vergisi kapsamına alınması hakkındaki 25. madde dışında iktisadi bağımsızlığı sağlamaya yönelik hiçbir hüküm yoktur.

II.Meşrutiyet'in ilk beş yılında (1908-1913) izlenen ekonomik politika *liberal ekonomi* olmuştur. Bu politikanın önde gelen savunucusu Maliye Nazırı Cavit

²¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s.208-210 ; Feroz Ahmad, *age*, s.34

²¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s.212-218

²²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, c:III, İstanbul, 1989, s.235

Bey'dir. Cavit Bey, daha II.Meşrutiyet'in ilk aylarında verdiği demeçlerde koruyucu dış ticaret politikasını şiddetle eleştirmektedir. “ *usul-ı himaye amelenin en büyük düşmanıdır . Filhakika memlekette bir, iki fabrika tesis edilerek gözler boyanır; fakat bu sanatlar hep sahte sanatlardır. Birkaç sermayedarın zengin olması neticesini husule getiren bu usul binlerce kimsenin zararıyla daima müterafıktır. Teessüs eden sanatlarda da hırs-ı menfaatten başka bir şey takip olunmaz; sermayedarlar vatandaşlarının zararına olarak zahmetsizce terakkiyat-ı ilmiye ve sinaiyyeyi takip etmek etmeksizin zengin olmak tarikini bulunca elbette bu yoldan çıkmak istemezler* ”²²¹

Cavit Bey, yabancı sermayenin ülkeye sokulması için her türlü kolaylığın gösterilmesi taraftarı olmasına rağmen yabancıların mali kontrolüne ise her zaman karşı olmuştur. Bunun için de devletin mali siyasetini Düyun-u Umumiye'den kurtarmak üzerine kurmuş, borçlanma konusunda da Düyun-u Umumiye'nin hükümete kefil ve aracı olmasına da razı olmamıştır ²²². Avrupa piyasalarının ünlü borç arayıcılarından olan Cavit Bey, kapitülasyonların yıkıcı ve insafsız karakterini de bir felaket olarak tanımlamış ve kapitülasyon içerikli baskıların ezikliği altındaki ruh halini de yansıtmıştır ²²³. Bu yıllarda kurulan anonim şirketlerde yabancı-gayri Müslim unsur ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur ²²⁴.

Babıali'nin dış ticaret politikası “iktisadi” amaçlara yöneliktir. Gelir kaygısı ikinci plana bırakılmış, ülke ekonomisinin gerektirdiği önlemler doğrultusunda yeni bir gümrük politikası gündeme gelmiştir.

O güne değin uygulanan “mali” gümrük politikası devlet hazinesine önemli gelir sağlamış, ancak mükelleflerin vergi ödeme gücü günden güne sınırlanarak devletin bir kalemde yükselen gelirleri diğer bir kalemde düşürmüştü. Bu tür bir iktisat politikası sonuçta ülke ekonomisini çökertmişti. Oysa yeni “iktisadi” gümrük politikası bazı gümrük gelirlerini düşürse de, tarım ve sanayi gelişerek vatandaşların

²²¹ Mehmet Cavit, “ *Neşriyat ve Vekayi-i İktisadiyye*”, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, sayı:2, 10 Kanun-ı sani 1324, s.272-273

²²² Mehmet Emin Elmacı, *II.Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, s001, s.43

²²³ Tarık Zafer Tunaya, *age*, c:III, s.331-332

²²⁴ Zafer Toprak, *age*, s.58

vergi ödeme gücünü giderek arttıracak, gümrük gelirlerindeki düşüş diğer vergilerle giderilecektir ²²⁵.

B.ÜRETİM

1-MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARINDA ÜRETİMİ ARTTIRMA ÇABALARI

İzmir-Urla ve Manisa'da bulunan üç adet Amerikan Asma Çubuğu Fidanlığı'nda üretilen fidanlardan 1908'lerde üreticiye yılda yaklaşık 1 milyon fidan karşılıksız dağıtılmıştır. Benzer yardımlar dut fidanı, gül fidanı ve pamuk tohumunda da yapılmıştır ²²⁶.

1909 yılının ilk aylarında, yani Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilkbaharda kuraklık nedeniyle memlekette büyük bir buğday sıkıntısı baş gösterdi. 7 Nisan 1909 tarihinde “ *Fakir çiftçilere tavizen tohumluk ve büyük şehirlere daha ucuz buğday temini* ” maksadı ile zahirenin gümrük muafiyetini kabul eden kanun yayımlandı. Bir sene sonra, yani 8 Mayıs 1910'da tarihinde de “ *Sıhhi cihetlerin de göz önünde bulundurulması için* ” *Pirinç Ziraatı Kanunu* çıkarıldı.

17 Temmuz 1909 tarihinde yayınlanan bir kanunla; *üzümden gayri mevattan istihsal olunan ispirtonun yalnız sanayide istimal olunacağı ve bunlardan meşrubat yapılmayacağı; ve üzüm mahsulatından gayri mevattan mamul ve muzırrısıhha ispirotoy havi meşrubatı külliyeinin ithalinin men'* edildiği hakkındaki kanun yayımlandı. Aynı zamanda Hükümet ziraat hacminin arttırılması için gerekli olan 3.990.900 liranın tedarik edebilmek için istikraz/borçlanma yoluna gitmiş ve bunun için bir kanun layihası hazırlayarak 6 Cemayizelevvel 1327 tarihinde yürürlüğe koymuştur ²²⁷.

Kıtlık çiftçilerinin tarlalarına ekecek tohumluk bulmasını da güçleştirmişti. Çiftçiler tarlalarına ekecek tohumluk bulmakta zorlanıyorlardı. Bu güçlük karşısında Hükümet ertesi yıl tekrar yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için meseleye bizzat el koymuştur. Bu sıkıntının giderilmesi için önce yurt dışına zahire ihracını yasaklayan Hükümet²²⁸, daha sonra tohumluk dağıtım işleminin Ziraat Bankası

²²⁵ Zafer Toprak, “ *Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika* ”, TCTA, c:III, Ankara, 1985, s.670

²²⁶ Bünyamin Duran, “ *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler(1870-1914)* ”, V.Milletlerarası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul), Ankara, 1990, s.332

²²⁷ BOA, MV, Dosya no:128/11, 6 Ca 1327

²²⁸ BOA, DH.MUİ, Dosya no:1-4/65, 8 L 1327

kanalıyla yapılmasına karar verdi ²²⁹. Tohumluk dağıtılması esnasında çıkabilecek suistimallere karşı da 10 Kasım 1909'da, Ticaret ve Nafia Nezareti'nin isteğiyle Dahiliye Nezareti tarafından tohumluk ihtiyacı olan bölgelerin ve çiftçilerin belirlenmesi için bir inceleme başlatıldı²³⁰.

1910 senesi bütçesinde iskan işlerine ayrılan ödeneğin yetersizliği nedeniyle 9 Ocak 1911 tarihinde Kosova ve Suriye vilayetlerinde bulunan muhacirlerin iskan ve iaşesi ve tohum ve alât-ı ziraiyelerinin satın alınması için, İskan ödeneğine 15.000 lira ilave dilmiştir.

Ziraat alet ve gereçlerinin 10 sene müddetle gümrük vergisinden muafiyeti hakkındaki kanun layihası teklifi Meclis-i Mebusan'ın 24 Ocak 1910 tarihli oturumunda görüşülmüş ve kabul edilmiştir²³¹.

21 Mayıs 1911 tarihine kadar ipek mahsulatından alınmakta olunan tellaliye namındaki resim, belirtilen tarihte kaldırılarak bu tarihten itibaren ipek mahsulatından yalnız hisse-i maarif ve menafi ve teçhizat ve zammı cedit olmak üzere on iki buçuk (sekizde bir) öşür alınmağa başlandı.

Filokseranın yayılmasını önlemek için, 20 Aralık 1911 tarihinde bir kanun çıkarıldı. Fakat gereği gibi uygulanamaması yüzünden etki sahasının daraltılması yerine çoğalması neticesiyle karşılaşıldı.

Amerika'dan gümrüksüz olarak ithaline öteden beri müsaade edilen pamuk tohumlarından başka, Orta Asya'dan getirilecek pamuk tohumlarının da gümrük vergisinden muafiyeti sağlanarak pamukçuluğun terakkisine çalışılmak istenmiş ise de tatbik edilen usuller olumlu bir netice vermemiştir ²³².

Ziraatın geliştirilmesi için yeni tekniklerden yararlanılması için de 13 Nisan 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Avrupa'dan uzman getirilmesine karar verilmiştir ²³³.

21 Şubat 1914'de çıkarılan bir başka kanunla da , 1915 senesi Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere, ihya edilen bağlar beş, yenilenen bağlar tesis tarihlerinden itibaren on sene müddetle öşür ve vergiden muaf tutuldu ²³⁴.

²²⁹ BOA, DH.MUİ, Dosya no:1-4/24, 25 L 1327

²³⁰ BOA, DH. MUİ, Dosya no:1-4/11, 27 L 1327

²³¹ BOA, MV, Dosya no:148/54, 23 M 1329 ; MMZC, c:2, Ankara, 1986, s.403

²³² TAKVİM-İ VEKAYİ, 15 Teşrinevvel 1327, nr:1268 ; MMZC, c:1, Ankara, 1991, s.51, 195

²³³ BOA, MV, Dosya no:176/14, 6 Ca 1331

²³⁴ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul, 1938, s.245-246

Zirai üretimin arttırılması için kimyevi gübre olarak kullanılan azotit sütün Osmanlı Devleti'ne serbestçe ithaline 31 Mart 1914 tarihli kanun-ı muvakkat ile izin verilmiştir²³⁵.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN ÜRETİM MİKTARLARI

2.a- TARIM ÜRÜNLERİ

2.a.1- HUBUBAT VE BAKLIYAT

1909 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam arazisi 940.327.000 dönüm olup bu arazinin ekili bölümü 63.163.700 dönümdür. Bu ekili arazinin büyük bir kısmında hububat ekimi yapılmıştır. Hububat ekiminde buğday ve arpa ilk sırayı almakta, onları çavdar, yulaf, burçak, kaplıca ve darı ekimi takip etmektedir²³⁶.

Osmanlı Tarım İstatistikleri'ndeki verilere göre hazırladığımız aşağıdaki Tablo I-9²³⁷ Osmanlı Devleti'nin hububat ekim alanı ve bu araziden alınan ürün miktarının yüzdeleri yer almaktadır. Ancak tarım istatistiklerindeki rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. 1909 yılı istatistiğinin giriş bölümünde yer alan açıklamalarda belirtildiğine göre; diğer ülkelerde tarım istatistiklerinin düzenlenmesinde izlenen yöntemden farklı olarak ekili arazi miktarı yerine gayri-safi üretimden alınan oşür vergisine dayanılarak önce üretim miktarlarının, daha sonra ekili arazi miktarlarının tahmini yapılmıştır. Bu yüzden istatistiklerde üretim miktarları ile ilgili rakamların, muhtemelen % 25-30'lara varan oranda daha düşük

gösterilmiş olan ekili arazi miktarlarına göre daha sağlıklı veriler olarak görülmesi gerektiği ve iyi bir ürün yılı olmamasına rağmen zirai verim düzeyinin olduğundan çok daha yüksek görüldüğü ifade edilmektedir. Biz buradaki verileri, ihtiyatı elden bırakmamak kaydıyla, dönemin tarımı hakkında genel bir fikir verebilmek amacıyla kullandık.

²³⁵ TAKVİM-İ VEKAYİ, 21 Mart 1330, nr:1776

²³⁶ 1325 Tarım İstatistiği

²³⁷ Tabloları oluştururken 1909 ve 1913 yıllarına ait Tarım İstatistiklerindeki verilerde düzenlemeler yapılmıştır. İstatistikte üretim miktarları olarak kile ve kıyye ifadeleri yer almaktadır. Kile olarak ifade edilen verilen önce kıyyeye çevrilmiştir. Kıyyenin kg.a çevrilmesinde 1 kıyye=1.283 gr. , alan ölçüleri çevrilirken 1 dönüm=919,3 m² ve 1 hektar=10.88 dönüm olarak alınmıştır. Bu uygulama, Tevfik Çavdar'ın , **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914**, Ankara, 2003 tarihli çalışmasına dayanarak yapılmıştır.

Tablodan da görüleceği gibi İmparatorluk hububat ekili arazisinin yaklaşık olarak yarısına yakın bir bölümüne, % 49'una, buğday ekilmiştir. Buğdayı % 24.5 oranı ile arpa ekimi izlemektedir. Dolayısıyla hububat ekim alanlarının neredeyse ¾'lük alanında buğday ve arpa ekimi yapıldığını görmekteyiz. Bu iki ürün dışında ekimi yapılan diğer hububatların (çavdar, burçak, yulaf, kaplıca ve darı) yüzdelik dilim içerisindeki yerinde %5'i geçen ürün sadece darıdır. Alınan ürünün yaklaşık % 75'lik kısmını da bu iki ürün oluşturmaktadır. Buğday üretimi hububat üretiminin yarısını oluşturmaktadır. Buğday ve arpa üretimini % 4.6'lık oranıyla çavdar, % 3.6'lık oranıyla yulaf izlemektedir.

Osmanlı Devleti'nin bakliyat ekim alanı 1.707.892 dönümdür. Bu arazinin % 28.4'ünde fasulye, % 25.4'ünde nohut, % 22.4'ünde bakla ekimi gerçekleşmiştir. Üretim miktarları açısından ise ilk sırada % 32.1 ile bakla yer almaktadır. Baklayı % 21.4 ile nohut ve % 13.5 ile fasulye takip etmektedir. Görüldüğü gibi diğerlerine göre daha geniş bir alana ekimi yapılan fasulyeden ürün miktarı olarak daha az verim alınmıştır.

1913 yılında ise hububat ekim alanında 1909 yılına göre az bir miktar azalma görülmektedir. Bunun nedeni ise 1909 tarım sayımı coğrafi alan itibarıyla 1913 istatistiğine göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Kars bölgesi ile Anadolu'da birkaç kazanın dışında tüm Anadolu'ya ait veriler istatistikte yer almaktadır. 1913 yılındaki tarım istatistiğinde ise Kars bölgesine ek olarak Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Muş, Siirt üretim bölgeleri yer almamıştır²³⁸. 1913 hububat ekim alanı 50.153.967 dönümde gerçekleşmiştir. Bu arazinin yarısından fazlasında buğday ekimi yapılmış (%54.8), buğdayı da yine arpa takip etmektedir(%26). Üçüncü sırada ekimi yapılan ürün ise çavdardır. Çavdarı yulaf, kaplıca, burçak ve darı takip etmektedir. Alınan ürün miktarları ise % 56.5 ile buğday ilk sırada yer alırken, % 27.4 ile arpa buğdayın hemen arkasından gelmektedir. Ekimi yapılan diğer hububat ürünlerinin miktarları ise % 5.0'in altında gerçekleşmiştir.

İmparatorluğun bakliyat ekim alanı ise 1.738.724 dönüm ile 1909 yılına az bir farkla fazladır (31.000 dönüm). Bu arazide ekimi yapılan ilk üç ürün sırasıyla nohut, fasulye ve mercimektir. Alınan ürün miktarında ise ilk sırayı % 26.6

²³⁸ Tevfik Güran, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914**, Ankara, 2003, s.XVIII

oranıyla fasulye almıştır. İkinci sırada %21.6 ile nohut, üçüncü sırada %18.8 ile bakla bulunmaktadır.

TABLO I - 9

OSMANLI DEVLETİ'NİN 1909 VE 1913 SAYIMLARINA GÖRE HUBUBAT VE BAKLIYAT EKİM ALANLARI VE ÜRETİM MİKTARLARININ YÜZDESİ

HUBUBAT	1909		1913	
	EKİLEN ARAZİ(Dönüm) %	ALINAN ÜRÜN MİKTARI(ton) %	EKİLEN ARAZİ(Dönüm) %	ALINAN ÜRÜN MİKTARI(ton) %
Buğday	49.0	52.5	54.8	56.5
Arpa	24.5	27.7	26.0	27.4
Çavdar	4.9	4.6	3.2	3.8
Yulaf	3.6	3.6	2.6	2.9
Kaplıca	1.9	1.7	1.9	1.7
Burçak	2.0	2.0	1.7	1.4
Darı	8.4	2.0	1.4	0.8
Diğer	8.4	7.8	7.9	8.3
BAKLIYAT				
Nohut	25.4	21.4	29.4	21.6
Fasulye	28.4	13.5	24.2	26.6
Bakla	22.4	32.1	15.4	18.8
Mercimek	14.6	10.9	16.0	11.4
Diğer	8.9	22.0	14.7	21.4

Kaynak: 1325, 1329 Tarım İstatistikleri

2.a.2- SANAYİ ÜRÜNLERİ

Osmanlı Devleti'nde sanayi ürünlerine ayrılan arazi hububat ekimine ayrılan araziye göre oldukça sınırlı kalmaktadır. 1909 istatistiğine göre imparatorluğun 3.230.126 dönüm arazisinde sanayi bitkileri ekilebilmiştir. Bu alan hububat için ayrılan arazinin ancak % 5.6'sı kadarını oluşturmaktadır. Bu arazinin % 51.5'ne pamuk ekimi yapılırken, %21'ine ise susam ekimi gerçekleştirilmiştir. Üçüncü sırada % 16.2 ile tütün bulunmaktadır. XIX.yy'da imparatorluğun en önemli ihraç ürünleri arasında yer alan afyon ekimi için ayrılan arazi 206.626 dönümdür. Ekimi yapılan sanayi ürünlerinin elde edilen üretim miktarında ilk sırada pamuk

gelmektedir. Pamuktan elde edilen ürün sanayi ürünleri toplamının % 62.9'nu oluşturmaktadır. Pamuğu % 18.8 ile tütün, % 14.1 ile susam takip etmektedir(Tablo I-10).

1913 yılında ise toplam 3.679.420 dönüm arazide sanayi bitkileri ekimi yapılırken bu arazinin 1.619.429 dönümünde (%44) pamuk ekimi yapılmıştır. Pamuğu 759.030 dönüm ile susam izlemektedir. 1909 yılına göre susam ekimi yapılan arazide yaklaşık % 10'luk bir artış görülmektedir. Üçüncü sırada % 16.1 ile tütün ekimi gelmektedir. Tütün ekim alanında da 1909 yılına göre yaklaşık % 15'lik bir artış gerçekleşmiştir. Bu arazilerden alınan ürün miktarları ise şöyledir; Pamuk % 32.6 (57.138 ton) ile ilk sırada yer almasına rağmen 1909 yılına göre ürün miktarında yarıya yakın bir azalma görülmektedir (1909 yılı pamuk üretim miktarı 103.960 tondur.). İkinci sırada yer alan ürün % 27.8 ile tütündür. Tütün üretiminde de 1909 yılına göre 2/3'lik bir gerileme söz konusudur. Üçüncü sırada yer alan ürün ise % 24.5 ile susamdır. Susamda da 1909 yılına göre % 60'luk bir gerileme vardır. Ürün miktarlarındaki 1909 yılına oranla azalmaya rağmen gerek ekim alanı olarak ve gerekse alınan ürün miktarı olarak ilk üç sıradaki ürün değişmemektedir (Tablo I-10).

TABLO I-10

OSMANLI DEVLETİ'NİN 1909 VE 1913 SAYIMLARINA GÖRE SANAYİ ÜRÜNLERİ EKİM ALANLARI VE ÜRETİM MİKTARLARININ YÜZDESİ

SANAYİ ÜRÜNLERİ	1909		1913	
	EKİLEN ARAZİ(Dönüm) %	ALINAN ÜRÜN MİKTARI(ton) %	EKİLEN ARAZİ(Dönüm) %	ALINAN ÜRÜN MİKTARI(ton) %

Pamuk(Lif+Tohum)	51.5	62.9	44.0	32.6
Keten(Lif+Tohum)	4.7	4.1	3.4	10.7
Susam	21.0	14.1	20.6	17.9
Tütün	16.2	18.8	16.1	23.8
Afyon	6.3	0.1	12.6	0.5
Kenevir	-	-	1.8	2.5
Diğer	-	-	1.3	11.6

Kaynak: 1325, 1329 Tarım İstatistikleri

2.a.3- MEYVE

Osmanlı Devleti'nin meyve üretiminde özellikle üzüm ve incirin önemli bir yer tuttuğu önceki bölümde belirtilmişti. Bu iki ürün, Osmanlı Devleti'nin ihracat ettiği mallar arasında da ilk sıralarda yer almaktadır. Bu ürünler bilindiği gibi, İmparatorluğun özellikle Batı Anadolu bölgesinde yetiştirilmektedir. Bu nedenle aşağıda Batı Anadolu'nun üretim miktarları belirtilirken verilen rakamlar aynı zamanda İmparatorluğun hasılatı demek olduğu için burada ayrıca bir üretim miktarları verilmeyecektir.

2.b- ORMAN VE MADEN

İmparatorlukta elde edilen madenleri miktarlarına göre tasnif edecek olursak, başta maden kömürünün geldiği, fakat diğer madenlerin de önem derecesinde seneden seneye büyük farkların olduğu görülmektedir (Bkz;Tablo I-11).

1908-1913 yılları arasında maden kömürü üretiminde düzenli bir artış görülmektedir. Bakır madenin de ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bakır üretimindeki gerileme 1910'da yaklaşık %100 oranında görülmektedir. Ertesi yıl tekrar üretim miktarının artmasına rağmen 1908 yılı üretimi yakalanamamıştır.

Krom üretiminde belirgin bir artış gerçekleştirildiği görülmektedir. 1909 yılında önceki yıla göre % 65 artan üretim miktarı 1911 ve 1912 yıllarında da devam etmiştir. 1912 yılında elde edilen bakır miktarı 1908 yılının yaklaşık % 74 fazlasıdır. Bu artış 1913 yılında daha da keskin bir şekilde % 152 artarak 29 tona ulaşmıştır. Borasit üretiminde de artış grafiği söz konusudur. Ancak bu artış sadece 1910 yılında düşüş göstermektedir. Sonraki yıllar tekrar artmaya devam etmiştir.

TABLO I-11

OSMANLI DEVLETİ'NİN MADEN ÜRETİMİ(1908-1913)

SENE	Maden Kömürü (1000 Ton)	Bakır (1000 Ton)	Krom (1000 Ton)	Borasil (1000 Ton)
1908	697.7	1.465	11.55	11.221
1909	793.6	1.360	17.75	15.281
1910	764.4	737	17.03	11.352
1911	904.4	1.073	17.46	13.400
1912	810.0	1.040	20.09	14.061
1913	826.8	-	29.13	21.535

Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.49-56

2.c- KÜÇÜK EL SANATLARI

Anadolu'nun hemen hemen her yerinde halı dokunmakla beraber, bu sanatta gelişmiş bazı bölgeler de bulunmaktadır. Anadolu halıları ortak özellikleriyle birlikte mahalli hususiyetler de taşımakta ve imal edildikleri yerlere göre isimlendirilebilmektedirler.

Ticari bakımından halıcılık, İmparatorluğun son zamanlarında çok gelişmiştir. Yabancı piyasalarda şark halısına olan talebin artması ile birlikte halı imalatının teşkilatlandırılması, iptidai maddelerin teminindeki intizam bu sanatın ilerlemesine yardımcı olmuştur.

1910-13 yılları arasında İmparatorluğun toplam halı imalatı 1.087.000 m² ve 108.500.000 kuruş değerindedir. Bu miktarın %56.4'ü İç Anadolu Bölgesi'nden, % 41.9'u Ege Bölgesi'nden ve %1.7'si İstanbul'dan elde edilmiştir. İç Anadolu Bölgesinde Kırşehir, Kayseri ve Bünyan, Ege Bölgesi'nde Uşak ve Isparta yöreleri ön plana çıkmaktadır²³⁹.

3. BATI ANADOLU'NUN ÜRETİMİ

3.a- TARIM ÜRÜNLERİ

3.a.1- HUBUBAT VE BAKLIYAT

1909'da Aydın Vilayeti'nde hububat ekili alan 4.751.157 dönüm olup bu alan Osmanlı Devleti'nin hububat ekili alanlarının % 8.3'dür. Aydın Vilayeti'nin ekim alanının yaklaşık % 80'inde hububat ekimi yapılmaktadır. Hububat ekiminde

²³⁹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.86

alan olarak birinci sırayı *buğday* almaktadır. Daha sonra *arpa* ve *darı* gelmektedir. Aydın Vilayeti'nde buğday ekili alanlar genel toplamın % 40.4'nü , arpa %32.8'ini ve darı % 4.5'ünü kapsamaktadır (Bkz: Tablo I-14). Bu ekili alanlar içerisinde alınan ürün miktarı bakımından da ilk sırayı buğday almaktadır. Aydın Vilayeti'nden elde edilen 241.739 ton buğday Osmanlı Devleti buğday üretiminin % 7.3'ne tekabül etmektedir. İkinci sırada yer alan arpa ise 208.242 ton ile Osmanlı Devleti üretiminin % 11.3'ünü karşılamaktadır. Üretim miktarı olarak üçüncü sırada burçak bulunmaktadır. Burçak miktarı 48.093 ton ile Osmanlı Devleti toplam üretiminin % 10.2'sine karşılık gelmektedir. Ekim alanları içerisinde üçüncü sırada yer alan darı ise üretim miktarı olarak dördüncü sırada bulunmaktadır (Bkz:Tablo I-15).

Aynı yıl bakliyat ekim alanı ise toplam 263.120 dönümdür ki bu alan genel toplamın % 15.4'üne karşılık gelmektedir. Bakliyat ekim alanında ilk iki sırayı bakla (bakliyat ekim alanının %40.4'ü) ve nohut(bakliyat ekim alanının %27.3'u) almaktadır. Osmanlı Devleti'nin bakla ekim alanlarının 1/3'ine yakın bir kısmı % 27.7'si Aydın Vilayeti'nde bulunmaktadır. Nohut ekim alanı ise Osmanlı Devleti'nin % 16.5'ünü kapsamaktadır (Bkz: Tablo I-14). Bu ekili alanlardan alınan bakliyat üretim miktarında ilk iki sıra değişmemektedir. En fazla üretim miktarı 41.310 ton ile bakla olmuştur. Aydın Vilayeti'ndeki bu bakla üretimi imparatorluk üretiminin % 67.3 gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Baklayı 7.338 ton ile nohut takip etmektedir. Nohut ve baklayı fasulye ile mercimek takip etmektedir (Bkz:Tablo I-15).

1913 yılında ise Aydın Vilayeti'nde hububat ekim alanının 1909 yılına göre yaklaşık olarak % 46.5 azaldığını görmekteyiz. 2.836.388 dönüm olan hububat ekim alanı Osmanlı Devleti hububat ekim alanının % 5.6'nı kapsamaktadır. Hububat ekim alanındaki bu yarıya yakın azalmaya rağmen genel toplam içerisindeki yerinde 1909'a oranla sadece % 3.0'lük bir gerileme söz konusudur. Bunun nedeni Osmanlı Devleti hububat ekim alanında 1909'a göre % 12 küçülmesidir. 1909'da en fazla buğday ekimi yapılmışken 1913'de ilk sırayı arpa ekimi almaktadır. Buğday ekim alanı 1909'a göre % 55 oranında azalmıştır. Ekim alanındaki bu azalma arpa ekim alanında da kendisini göstermektedir. Ancak arpa ekim alanının buğdaya göre daha az olmuştur (%30). Üçüncü sırada burçak

ekimi yer almaktadır. Burada da 1909 yılına göre % 38 oranında bir azalma vardır (Bkz:Tablo I-14).

1913 yılının üretim miktarlarına baktığımız zaman 242.190 ton ile birinci sırada yer alan arpa, genel üretimin % 12.7'ne denk gelmektedir. Buğday ekim alanının 1909'a oranla daralmasına rağmen alınan ürün miktarına göre ise sadece % 27.6'lık bir gerileme olmuştur. Bu da demektir ki 1913 yılı buğdayı 1909 yılına göre daha verimli olmuştur. Alınan ürün miktarında üçüncü sırayı yulaf almaktadır. 16.059 ton ile 1909'un yarısına gerileyen yulaf miktarı , genel toplamın % 11.4'ünü oluşturmaktadır (Bkz:Tablo I-15).

Bakliyat ekim alanında da 1909' a göre % 30'luk bir azalma gerçekleşmiştir. 1909'da Aydın Vilayeti'nde 263.120 dönüm alana bakliyat ekimi yapılmışken 1913'de 196.408 dönüme bakliyat ekimi yapılabilmektedir. Bu alan Osmanlı Devleti bakliyat ekim alanının % 11.2'dir. İlk iki ürün sıralaması değişmemekte sadece bu iki ürünün –bakla ve nohut- ekim alanları daralmıştır (Bkz:Tablo I-15).

Üretim miktarlarında ise 1909 yılına göre hayli azalma görmekteyiz. 1913 yılında Aydın Vilayeti'nde elde edilen bakliyat üretimi 1909 yılı üretiminin sadece % 37.4'üne denk gelmektedir. 1913 yılında elde edilen 19.681 ton bakliyat üretimi genel toplamın % 10.6'dır. En fazla ürün bakladan alınmıştır ki bu üretim Osmanlı Devleti üretiminin % 35.4'nü kapsamaktadır. Baklayı nohut takip etmektedir. Nohut üretim miktarı Osmanlı Devleti üretimin sadece % 11.9'dur (Bkz: Tablo I-15).

3.a.2- SANAYİ ÜRÜNLERİ

Aydın Vilayeti'nde 1909 istatistiğine göre sanayi bitkileri ekim alanı 376.792 dönümdür. Bu alan Osmanlı Devleti sanayi ürünleri ekim alanlarının % 11.6'dır. Ekim alanlarına göre ilk üç sırayı pamuk, susam ve tütün almaktadır. Osmanlı Devleti pamuk ekim alanlarının yaklaşık % 8.9'u Aydın Vilayeti'nde bulunmaktadır (149.755 dönüm). Pamuk üretim miktarı bakımından da ilk sırada yer almaktadır. 26.889 ton ile Osmanlı Devleti pamuk üretiminin % 25.8'ini karşılamaktadır. Ekim alanı olarak ikinci sırada yer alan susam , alınan ürün bakımından üçüncü sırada bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde susam ekimi yapılan arazinin % 19.7'nin bulunduğu Aydın Vilayeti'nde alınan ürün miktarı 3.554

tondur. Bu miktar toplam üretimin % 15'dir. Ekim alanı olarak üçüncü sırada yer alan tütün ise Osmanlı Devleti tütün ekim alanının % 13.1'ni kapsamaktadır. Bu alandan elde edilen tütün miktarı ise 3.780 tondur. Bu miktar genel toplamın % 12'ne karşılık gelmektedir.

1913 yılında hububat ve bakliyat ekim alanlarında görülen daralmayı sanayi bitkileri ekiminde görmemekteyiz. Hatta 1909 yılına göre ekim alanında % 50'ye yakın bir artış görülmektedir. 619.953 dönüm olan sanayi bitkileri ekim alanı genel toplamın içerisinde % 16.8 oranında yer almaktadır. Ekimi yapılan ürünlerin ilk üç sırasında tütün, buğday ve susam bulunmaktadır. 1909'da en çok ekimi yapılan ürün sıralamasından ikinci sırada yer alan susam bu sefer üçüncü sırada yer almaktadır. Ekim alanı 1909'a göre % 14 oranında azalmıştır. Bununla birlikte afyon ekim alanında ise 1909'a göre büyük bir artış gerçekleşmiştir. 1909'da 23.931 dönüme afyon ekimi yapılmışken 1913'de 4 kat bir artışla 102.625 dönüm araziye afyon ekimi yapılmıştır.

Üretim miktarına göre ise 1909 sıralaması değişmemektedir. En fazla ürün pamuk ekiminden alınmıştır. Pamuk üretimi Osmanlı Devleti pamuk üretiminin % 25.4'ne denk gelmektedir. 1909 yılı pamuk ziraatı pek vasi mikyasta icra edilmişken Nisan ayında yağın şiddetli yağmurlarla buna ek olarak gayri müsait hava şartları üzerine ürün bozulmuştur²⁴⁰. İkinci sırada tütün bulunmaktadır. 1909 yılına göre tütün üretiminde yaklaşık 2.5 katı bir artış görülmektedir. Bu artış genel toplam içerisindeki payını da arttırmıştır. Osmanlı Devleti tütün üretiminin % 26.8'i (11.205 ton) Aydın Vilayeti'nden alınmıştır (1909'da bu oran % 12 idi). Bir başka kaynakta ise aynı yıla ait tütün üretim miktarı istatistikte verilen miktarın yaklaşık üç katı, 33.500 ton olarak gösterilmekte ve bunun tamamının da Aydın Vilayeti'nden elde edildiği belirtilmektedir. Bu miktarın 8.500 tonu elde tutularak 25.000 tonu ihraç edilmek için serbest bırakıldığı da kaydedilmektedir²⁴¹.

1909 yılına göre ekim alanı daralan susam üretiminde ise artış görülmektedir. 1913'de, 1909 yılına göre daralan susam ekim alanından aynı yıla göre üretim miktarında yaklaşık 3 katı bir artış görülmesi şaşırtıcıdır. Bu üretim miktarı Osmanlı Devleti susam üretiminin % 31.4'ne tekabül etmektedir (Bkz. Tablo I 14,15).

²⁴⁰ “ *Pamuk Rekolte ve Piyasası* ”, İTTİHAD, 3 Şubat 1911, nr:682

²⁴¹ “ *Türkiye'de Tütün Ziraatı* ”, İKDAM, 2 Ağustos 1917, nr:7354

Yağının çıkarılması ve sabun yapımında kullanılması dolayısıyla bir sanayi bitkisi olarak kabul edilen zeytin üretiminin yarıya yakın kısmı Aydın Vilayeti topraklarından elde edilmektedir. 1909 yılında Aydın Vilayeti'ndeki zeytin ağacı adedi 9.225.095 adettir. Bu sayı Osmanlı Devleti toplamının % 47.1'ni oluşturmaktadır. Bu ağaçlardan alınan zeytin miktarı yine ülke üretiminin yarısına yakın bir kısmını, % 48.8'ini vermektedir²⁴². 1913 yılında Aydın Vilayeti'ndeki zeytinlik alanı 395.770 dönüm (% 34.4) ve bu alandan alınan zeytin miktarı ise 68.174 ton ile ülke üretiminin % 40.9'unu oluşturmaktadır²⁴³.

Batı Anadolu'nun bir diğer önemli üretim kaynağı olan tütün ise bu yıllarda artış içerisinde görülmektedir. 1908'de 33.168.141 kilo elde edilen hasılat ertesi yıl % 24 oranında artarak 41.182.294 kiloya ulaşmıştır. Ertesi yıl bu artış % 100'e ulaşarak 67.043.601 kilo gerçekleşmiştir. Ertesi yıl da bu miktar 2 milyon kilo artarak devam etmiştir. 1912'de ise üretim miktarında bir düşüş görülmektedir. Bu yılı rekoltesi 47.783.601 kilodur. 1913 yılında ise %10'lar civarında artarak 55.603.904 kilo olmuştur²⁴⁴.

3.a.3- MEYVE

Aydın Vilayeti'nin üretilen ve aynı zamanda ihraç malları arasında da yer alan en önemli meyveler üzüm ve incirdir. I.Dünya Savaşı'ndan hemen önce, üzüm üretimi Aydın Vilayeti'ndeki tarım alanlarının yaklaşık beşte birini kapsıyordu. Aydın, Bursa, Ankara ve Konya vilayetleri, imparatorluk bağlarının % 20'sine sahipti.1909'da Osmanlı Devleti'ndeki üzüm üretimini arttırmak amacıyla İzmir Ticaret Odası tarafından İzmir'de bir "Üzüm İdaresi" kurulması dahi kararlaştırılmıştır²⁴⁵.

1909 yılında Aydın Vilayeti'nde ekilen bağlık alan 2.135.154 dönüm olup bu alan genel toplamın % 21.4'dür. 1913'de bu alan yaklaşık üçte biri oranında

²⁴² 1325 Senesi Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği, Orman ve Maden Nezareti , İstanbul, 1327

²⁴³ Memalik-i Osmaniye'nin 1329(1913) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul, 1332

²⁴⁴ " Türkiye'nin Tütün İstihsalatı ", İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı:2, Şubat 1927, s.93

²⁴⁵ MMZC, c:5, Ankara, 1986, s.349-353 ; " Üzüm Tevfikati Hakkında Layiha-ı Kanuniye Müsveddesi ", İTTİHAD, 6 Haziran 1909, nr:204

azalmıştır. Bu azalmada filoksera hastalığının etkisi söz konusudur. Bu yıl Aydın Vilayeti'ndeki bağlık alan genel toplamın % 15.3'ünü oluşturmaktadır(Tablo I-12).

1909'da alınan üzüm miktarı 358.462 tondur. Bu miktar genel üretimin % 31.8'ini karşılamaktadır. 1913 yılında ekilen bağlık alanının azalması elde edilen üzüm miktarında da 1909 yılına göre bir gerileme görülmektedir. Bağlardan alınan 259.665 ton üzüm genel üretimin % 22.1'ni oluşturmaktadır.

TABLO I-12
OSMANLI DEVLETİ'NDE BAĞLIK ALAN VE BU ALANDAN ELDE EDİLEN
ÜZÜM MİKTARI (1909, 1913)

	1909		1913	
	Aydın V.	Osm.Dev	Aydın V.	Osm.Dev.
Ekilen bağlık alan(Dönüm)	2.135.154	5.289.112	841.526	5.495.014
Alınan üzüm miktarı(Ton)	358.462	1.124.698	259.665	1.172.584

Kaynak: 1325 ve 1329 Osmanlı Tarım İstatistikleri

İncir, İzmir ve hinterlandının, bir başka önemli ihraç ürünüdür. Ayrıca incir paketlemesi İzmir bölgesinde başlıca mevsimlik iş alanı olarak gelişmiştir ²⁴⁶. 1909 yılında Aydın Vilayeti'nde elde edilen incir miktarı 65.775 tondur. Bu rakam Osmanlı Devleti üretiminin % 77.7'ne tekabül etmektedir ²⁴⁷. 1913 yılında ise incir üretiminin 1909 yılına göre yaklaşık % 30 artarak 84.060 tona ulaştığını görmekteyiz ki bu miktar ülke toplamının % 93.5 gibi büyük bir oranla neredeyse tamamını oluşturmaktadır ²⁴⁸.

Aydın Vilayeti'nde 1908-1913 yılları arasında yetiştirilen incir rekoltesi şöyledir;

1908	15.300.000 kıyye-i atik*	1911	13.875.000 kıyye-i atik
------	--------------------------	------	-------------------------

²⁴⁶ Donald Quataert, “ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme*”, TCTA, çeviri:Ahmet Günlük, c:VI, İstanbul, 1985, s.1559

²⁴⁷ 1325 Senesi Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği, Orman ve Maden Nezareti , İstanbul, 1327

²⁴⁸ Memalik-i Osmaniye'nin 1325(1909) Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul, 1332

* **Kıyye-i atik**: Eski okka. Eskiden 400 dirhem olan bir ağırlık ölçüsü. Yaklaşık olarak 1282 gr.a karşılık gelir. Bkz:Ferit Devellioğlu,**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, 1986, s.621

1909	15.000.000 kıyye-i atik	1912	13.200.000 kıyye-i atik
1910	19.350.000 kıyye-i atik	1913	14.400.000 kıyye-i atiktir ²⁴⁹ .

Yukarıdaki rakamlarda da görüldüğü gibi en yüksek üretim 1910, en düşük üretim ise 1912 senesinde elde edilmiştir. Bu yıllarda ortalama üretim 15.000.000 kıyye-i atik civarındadır.

2.b- ORMAN VE MADEN

Osmanlı Devleti'nin maden istatistiklerinde Aydın Vilayeti'nde çıkarılan madenler hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. 1908-1911 yılları arasında Vilayet'te en fazla üretilen maden *zımpara* ve *kromdur* (Bkz.Tablo I-16). Bu yıllar arasında zımpara üretimi ortalama 25.000 tonilato seviyelerinde seyretmektedir. Bu seviyenin altına sadece 1911 yılında inmiştir (17.370 tonilato) . Zımpara madeni değer bakımından da ilk sıradaki yerini korumaktadır. 1908-1911 yıllarında elde edilen zımpara madeninden ortalama 9.000.000 guruş kazanç sağlanmıştır. İzmir mıntıkasındaki zımpara üretimi ²⁵⁰;

Sene	Miktar(Ton)
1908	24.475
1909	25.299
1910	27.657
1911	29.429

İkinci sırada yer alan krom üretimi ise 1908 yılında 4.975 tonilato olarak gerçekleşmesine rağmen sonraki yıllarda dikkate değer bir artış grafiği göstermektedir. Ertesi yıl ki üretim bu miktarın yaklaşık 2.5 katına denk gelmektedir (13.854 tonilato). 1910 ve 1911 yıllarında bu üretim miktarı korunmuştur.

Zımpara ve krom madenlerinden sonra üçüncü sırada yer alan maden *linyittir*. Linyit üretiminde de krom üretimine benzer bir grafik izlenmektedir. 1908'de sadece 300 tonilato üretim yapılabilmişken ertesi yıl bu miktar 18 katı bir artışla 5.598 tonilatoya yükselmiştir. Ertesi yıl yaklaşık % 30'luk bir artışla 7.075

²⁴⁹ “ *Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik* ”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:5, Mayıs 1922, s.133-134

²⁵⁰ H.Nezih Bey, *İhracat Maddelerimiz*, İzmir, 1928, s.206 ; “ *Anadolu Madenleri Hakkında Tetkikat* ”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:34, s.343

tonilatoya çıkan üretim ertesı yıl daha da yükselerek 12.038 tonilatoya ulaşmıştır. Bu artışı 1908 yılı miktarıyla kıyasarsak , karşımıza 40 kat bir artış çıkmaktadır.

Vilayette çıkarılan diğer madenler *cıva, simli kurşun, manganez, antimuan, arsenik* ve *çinkolu simli kurşundur*. Bu madenlerde cıva miktar olarak az üretilmekle beraber değer olarak en karlı olanıdır. Örneğin 1908 yılında en fazla üretimi yapılan zımpara madeninin 4.975 tonilatusunun kıymeti 8.811.185 guruş olmasına rağmen 108 tonilato cıvanın kıymeti 1.824.002 guruştur. Vilayette çıkarılan simli kurşun ve arsenikten, bu yıllar dahilinde sadece 1909 yılında üretim yapılabilmıştır (72 tonilato, 3 tonilato). Manganezden ise sadece 1909 ve 1911 yılında üretim alınmıştır. 1909’da 6 tonilato gibi oldukça cüzi bir miktar manganez üretimi gerçekleşmişse de 1911’de bu miktarın 1.392 tonilatoya yükselmiştir. Antimuan madeni , 1908’de 161 tonilato üretilmişken ertesı yıl bu miktar 61 tonilatoya düşmüş olmasına rağmen 1910’da 374 tonilatoya ve 1911’de de 696 tonilatoya yükselmiştir. Antimuan kıymet bakımından da kazançlı olmuştur. 1908 ve 1909 yıllarında üretim alınamayan çinkolu simli kurşundan 1910’da 217 tonilato ve 1911’de 412 tonilato üretim yapılmıştır.

2.c- KÜÇÜK EL SANATLARI

İmparatorluk halıcılığında Batı Anadolu daima önemli bir mevkide bulunmaktadır. 1910-13 yılları arasında Anadolu’daki toplam halı tezgahlarının (19.445 adet) % 42.4’ü Batı Anadolu’da bulunmaktadır.

Bölge halkının önemli bir geçim kaynağını oluşturan halıcılık aynı zamanda tezgahların evlerde münferit bir halde kurulabilmesiyle işçi ve ailesinin boş zamanlarını değerlendirilmesi bakımında da faydalı bir uğraş olmuştur.

1910-13 yılları arasında Batı Anadolu’da toplam 8.164 halı tezgahı bulunmakta olup bu tezgahlarda 25.257 işçi çalışmaktadır. İmalat miktarı 456.000 m² olup bu miktar, bu yıllar arasında İmparatorluğun toplam halı üretiminin % 41.9’una karşılık gelmektedir.

Batı Anadolu içerisinde gerek tezgah sayısı, gerekse işçi sayısı olarak en yüksek rakam Isparta yöresine ait olmakla birlikte üretim miktarı olarak en yüksek miktar Uşak yöresine aittir. Uşak yöresinde üretilen halı miktarı toplam Ege Bölgesi üretiminin % 33’ünü oluşturmaktadır. Uşak ‘ı Isparta ve Gördes yöreleri takip

etmektedir. Bu bölge içerisinde en düşük üretim miktarı Buldan yöresine aittir (Bkz;Tablo I-13).

TABLO I-13
BATI ANADOLU'DA HALICILIK (1910-1913)

Ege Bölgesi	Tezgah Sayısı	İşçi Sayısı	İmalat Miktarı (1000 m²)	İmalat Değeri (Milyon kuruş)
Uşak	1.175	5.500	150	16.9
Simav	380	1.120	23	1.8
Gördes	800	2.700	60	6.8
Demirci	600	1.356	31	3.8
Kula	1.500	3.800	35	4.7
Isparta	2.160	6.481	117	11.0
Eğridir	500	1.500	15	1.3
Burdur	800	2.400	22	2.2
Buldan	250	400	3	1.5
Toplam	8.165	25.257	456	50.0

Kaynak: Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994, s.86

C. TİCARET

1. SİYASİ GELİŞMELERİN TİCARETE ETKİSİ

1.a- AVUSTURYA , BULGARİSTAN VE YUNANİSTAN

MALLARINA BOYKOT

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra İzmir'de ortaya çıkan önemli gelişmelerden birisi de Avusturya, Bulgaristan ve Yunanistan mallarına karşı girişilen boykot hareketidir. Meşrutiyet'i izleyen ilk aylarda Avusturya-Macaristan Hükümeti Bosna-Hersek'i ilhak etmiş ve Bulgaristan Eمارeti de Babıali'ye çektiği bir telgrafla bağımsızlığını ilan ettiğini bildirmiş, Yunanistan'da Girit'i işgal ettiğini açıklamıştı. Bu gelişmeler ülke çapında büyük bir tepki yarattı. Askeri bir müdahalenin olanaksızlığı bu oldu-bitti karşısında Osmanlı Devleti'nin farklı bir tepki göstermesine neden oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı tarihinde ilk kez gerçekleştirilecek olan "boykot" hareketi örgütlemeye girişti ve 8 Ekim günü İstanbul'da duvarlar "Avusturya emtiasını almayınız" yazılı afişlerle donatıldı. Avusturya mağazalarının önünde toplananlar kimseyi içeri sokmadılar. Aynı gün Selanik ticarethaneleri de Avusturya fabrikalarına gönderdikleri telgraflarla

siparişlerini geri aldıklarını bildirdiler²⁵¹. O dönemde Türkiye en fazla malı Avusturya'dan alıyordu. Bu yüzden boykottan en fazla bu ülkenin zarar göreceği anlaşılıyordu. Nitekim dokuma, fes, şeker, un, her türlü tuhafiyeye eşyası, ziynet ve hırdavat Avusturya'dan geliyordu.

İstanbul'da başlatılan boykot kısa sürede İzmir'de de önemli destek buldu. Şehirde bir *Boykotaj Cemiyeti* kuruldu. Bu dernek Türkçe basından büyük destek gördü. Söz konusu mallarını alan ve satan mağazalar, basında teşhir ediliyor, gençler feslerini yırtarak keçe külah giyiyor ve yapılan eylemlerin bir *harb-i iktisadi* olduğu yolunda gazetelerde yazılar yayınlanıyordu²⁵². Bu günlerde gazetelere verilen ilanlarda da halkın boykot konusunda dikkati çekilmektedir: 15 Teşrinvevvel 1908'de Ahenk gazetesinde İzmir'de sigara kağıtçılarından 17 numaralı Yeni dünya isimli hazır ve ısmarlama elbise mağazası müdüriyetinden Lahne Suhami ve şürekası imzalı yazıda, Avusturya'ya karşı boykotu desteklediklerini ve mağazalarında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Belçika mallarının bulunduğunu ve alışverişlerin kendi mağazalarından yapılması isteniyordu²⁵³.

İzmir Belediyesi tarafından verilen bir ilanda ise, “ *Muhterem vatandaşlar, Avusturya'nın çürük mallarını almayınız. Yerli eşyaya itibar edin ki tüccarımız, esnafımız kazansın. Paramız memleketimizde kaldın. Bayram geliyor. Elbise ve feslerinizi Hereke, Karamürsel, Feshane mamulatından ittihab ediniz. Her hamiyetli Osmanlıların vicdanından bunu katiyen intizar eyleriz.* ” denilmekte ve daha sonra esnafın da dikkati çekilerek Avusturya ve Bulgar malı yerine yerli malları satmaları istenilerek, çıkmayan ve bulunmayan mallar için de İngiliz ve Fransız malları önerilmektedir²⁵⁴.

İT tarafından örgütlenen ve halkın da büyük desteğiyle uygulanan boykot neticesinde Avusturya-Macaristan'dan yapılan ithalat önceki yıla göre gerilemiştir. En belirgin düşüş fes ithalatında dikkati çekmektedir. 1907 yılında Avusturya'dan 750.000 adet ithal edilen fese karşılık 1908'de 234.000 adet fes ithal edilmiştir²⁵⁵. Boykottan sadece Avusturya malları etkilenmemiştir. “En fazla tercih edilen ”

²⁵¹ Erdal Yavuz, “1908 Boykotu”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Ankara, 1978, c:4, s.164

²⁵² “ *Harb-i İktisadi* ”, OSMANLI ZİRAAT VE TİCARETİ , 5 Teşrinvevvel 1324, nr:23, s.364-368 ; “ *Avusturya Emtiasını Almayalım!* ”, İTTİHAD, 13 Teşrinvevvel 1324 ; M. Ragıp, “ *Harb-i İktisadi: Avusturya-Bulgaristan Emtiası* ”, İTTİHAD, 14 Teşrinvevvel 1324

²⁵³ AHENK, 15 Teşrinvevvel 1908

²⁵⁴ AHENK, 17 Teşrinvevvel 1908

²⁵⁵ “ *Notes Economique et Finance* ”, Correspondence D'Orient , 1 Januier 1909, nr:7, s.221

ülkelerin malları da, örneğin Avusturya-Macaristan gemileriyle getirilen Hint ipliği ve torbası ya da Romanya kerestesi de ülkeye girememiştir. Boykottan fayda sağlayan mallar ise, Fransa ve Almanya'dan ithal edilen imitasyon astragon , Mısır, Fransa, Hollanda ve Rus şekerleri ile Rus petrolü olmuştur ²⁵⁶.

Avusturya başlangıçta boykotu, geçici bir duygunun işareti saydığı için aldırış etmemiştir. Fakat bu hareketin zamanla gelişmesi üzerine Avusturya sanayicileri, tüccarları şikayet etmeye başladılar. Bu şikayetlerle şaşkına dönen Avusturya Hükümeti, Osmanlı Hükümetini ürkütmeye çalıştı. Boykota son verilmezse İstanbul'dan elçisini çekeceğini , siyasal ilişkilerini keseceğinden söz etmeye başladı. Bu durum Almanya'nın aracılığıyla yatıştırıldı. Berlin Hükümeti iki devletin barışçı yollarla bir antlaşmaya varmalarına zemin hazırladı ²⁵⁷.

Görüşmeler İstanbul'da başladı. Başlangıçta boykot bitmeden Türkiye ile anlaşmayacağını açıklayan Avusturya-Macaristan Dış İşleri Bakanı Arenthal ²⁵⁸, uzun tartışmalar sonunda 26 Şubat 1909 Protokol'üne razı olmuş ve bazı tavizler vermeye zorunlu kalmıştı ²⁵⁹.

26 Şubat 1909 tarihli protokolle Osmanlı Devleti 2.5 milyon altın lira (56 milyon Frank) karşılığında Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'a bırakmayı kabul etmiştir. Ayrıca Avusturya mallarına karşı uygulanan % 11 oranındaki gümrük vergileri % 15'e çıkarılmıştır ²⁶⁰. Bu antlaşmadan sonra Avusturya mallarına karşı uygulanan boykot muamelesine son verilmiştir.

Diğer taraftan Avusturya ile birlikte boykota başlanılan Bulgaristan ile Rusya'nın araya girmesiyle 19 Nisan 1909'da iki antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaların birincisinde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınmasına karşılık, Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne 125 milyon frank tazminat ödeyecektir. Ancak bu tazminat, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya olan 125 milyon franklık tazminat borcuna karşılık tutularak Bulgaristan'ın Rusya'ya borçlu kalması sağlanmıştır. İkinci antlaşmada ise Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki Müslüman

---

²⁵⁶ Gündüz Ökçün, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1908)**, İzmir, 1998, s.231

²⁵⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c:IX, Ankara, 1996, s.225

²⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c:I/ kısım:2, Ankara, 1983, s.155

²⁵⁹ Mehmet Emin Elmacı, **Bosna Hersek'in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996, s.182

²⁶⁰ Raziye Kişi, **II.Meşrutiyet'in İlk Yılları İzmir'de İktisadi Hayat (1908-1911)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s.59

halkın hakları ile müftüler ve vakıflar hakkındadır. Bu antlaşma ile Bulgaristan Berlin Antlaşması'ndan beri fiilen bağımsız olduğu halde, bu suretle bağımsızlığını hukuken de elde etmiş oluyordu ²⁶¹.

İzmir ve çevresinde Yunanistan'ın Girit'i ilhakına karşılık Yunan mallarına karşı boykot hareketi daha geç bir tarihte başlamıştır. Basında bu konu ile ilgili ilk haberi 17 Ağustos 1909 tarihli Ahenk gazetesinde görmekteyiz. Boykot haberi, “ *Harb-i İktisadi Pişgah-ı Millete* ” başlığı altında verilmiş ve mecbur olmadıkça kan dökmeyi sevmediklerinden şimdilik Yunanlılara karşı harb-i iktisadi ilanına karar verildiği bildirilmektedir ²⁶². Basındaki bu 17 Ağustos tarihli ilk habere rağmen, İzmir'deki boykot hareketi daha önce başlamıştır. Çünkü Ağustos ayının ilk günlerinde, 9 ve 11 Ağustos tarihlerinde, Aydın Valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraflarda boykotun başladığı ifade edilmekte ve sadece Yunanlılara uygulanacağına dair bilgiler bulunmaktadır ²⁶³.

Boykot İzmir çevresinde de yayılmış ve Rumların bağlarında çalışmaktan kaçınan tarım ameleleri yüzünden pek çok Rum'un üzümleri toplanamamıştır ²⁶⁴. Rumlar ise Yunan mallarına karşı başlatılan bu boykot kararını kabul etmediklerini duyurmuşlar ²⁶⁵, hatta bu boykotaja karşı boykot yapmak için mağazalarını açmama kararı almışlardır. Bu karar üzerine Vali Kazım Paşa Rum Piskoposu ile Havra Heyeti'ni valiliğe çağırarak söylendiği gibi mağazalarını açmayacak olurlarsa bunu asiyaneye bir hareket kabul ederek idare-i örfiyeyi derhal ilan edeceğini, gerekirse şiddetli tedbirler alınacağı gibi bu boykotajdan Osmanlı vatandaşlarının zarar görmesine meydan vermemek için ne yapmak mümkünse yapacağını ve o gün akşama kadar cevap almak arzusunda bulunduğunu söylemiştir. Nitekim Valinin uyarıları etkili olmuş ve İzmir Rumları mağazalarını açarak alışverişe başlamışlardır ²⁶⁶.

Ancak çok geçmeden İzmir Boykotaj Cemiyeti yayınladığı bir ilan ile 1 Eylül 1909 tarihinden itibaren boykotun kaldırıldığını ilan etmiştir ²⁶⁷. Ancak bu karardan yaklaşık 10 ay sonra 9 Haziran 1910 tarihinde İzmir'de Yunan mallarına karşı tekrar

²⁶¹ Enver Ziya Karal, *age*, c:IX, s.230-231

²⁶² “ *Harb-i İktisadi Pişgah-ı Millete*”, AHENK, 17 Ağustos 1909

²⁶³ BOA, DH.MUİ, Dosya no:5-2/15, 22 Ş 1327

²⁶⁴ AHENK, 21 Ağustos 1909

²⁶⁵ Zeki Arıkan, “ *II.Meşrutiyet Dönemi'nde İzmir* ”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.220

²⁶⁶ AHENK, 24 Ağustos 1909

²⁶⁷ AHENK, 2 Eylül 1909

boykot ilan edilmiştir. Ertesi günde boykotun tekrar başlatılmasının gerekçeleri anlatılmıştır²⁶⁸. Bu kez boykot hareketi öncekinden daha programlı, daha şiddetli ve uygulamaları daha yoğun olmuştur. Bu seferki boykotta Yunanlı mağaza ve dükkanların isimleri²⁶⁹ ile borsada kayıtlı olan Yunanlı tüccarların isimleri²⁷⁰ gazetelerde yayınlanarak halkın bu mağaza ve kişilerden alışveriş yapmamaları istenmiştir.

Yunan mallarına karşı yapılan boykotun şiddetini arttırması üzerine Rumlar yabancı devlet konsolosluklarına başvurularla bulunarak boykotun biran önce bitirilmesi için Babıali'ye baskılarda bulunulmasını istemeye başlamışlardır. Dahiliye Nezareti'ne gelen şikayetlerin artması üzerine Hükümet boykotu hafifletmek için çeşitli önlemler almak zorunda kalmış²⁷¹ ve 16 Şevval 1927 tarihli Meclis-i Vükela/Bakanlar Kurulu kararıyla Yunan tebaası ve ticari gemilere uygulanan boykotun kaldırıldığını ilan etmiştir²⁷².

Bakanlar Kurulu'nun bu kararına rağmen, İzmir ve çevresindeki Yunan mallarına karşı uygulanan boykot hareketi, Girit meselesi çözümleninceye kadar devam etmiştir. Dolayısıyla da Yunanlılar bu boykottan epey zarar görmüşlerdir. Hatta bir kısım Yunanlılar tabiiyet değiştirerek Osmanlı, İngiliz, İtalyan vatandaşlığına geçerek boykotun etkilerinden kurtulmaya çalışmışlardır.

1.b-TRABLUSGARB SAVAŞI

İtalya'nın 1911 yılında Trablusgarb topraklarını işgal etmesi Osmanlı-İtalyan ticari ilişkileri üzerinde kısa bir süre de olsa gerginliğin oluşmasına neden olmuştur. Daha önce Avusturya mallarına yapılan boykot örneği 1911 yılında İtalyan mallarına da uygulanmaya başladı. Bu fikir, yine ilk olarak Hükümetin İtalya'ya savaş ilan etme konusunda gecikmesi nedeniyle basında yayılmaya başladı²⁷³. İtalya'nın harp ilanı üzerine Osmanlı Devleti öncelikle limanlardaki maden kömürleriyle her çeşit vapur levazımı için konan ihraç yasağını kaldırmış²⁷⁴ sonra da

²⁶⁸ AHENK, 10 Haziran 1910

²⁶⁹ AHENK, 15 Haziran 1910

²⁷⁰ AHENK, 24 Haziran 1910

²⁷¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya no:735/12, 12/R/1329

²⁷² BOA, MV, Dosya no:131/92, 16 Ş 1327

²⁷³ Enver Ziya Karal, *age*,c:IX, s.274

²⁷⁴ BOA, MV, Dosya no:157/11, 10 L 1329

İtalyan mallarından alınan gümrük vergilerinin arttırmıştır. Kapitülasyonlar nedeniyle İtalyan mallarının ülkeye girişini önleyemeyen Osmanlı Hükümeti gümrük vergilerini yükseltme yoluna gitti. İtalya'dan Osmanlı Devleti'ne getirilecek eşyanın kıymeti üzerinden % 100 gümrük vergisi alınması kararını çıkarttı ²⁷⁵. Bu karar önemliydi çünkü, hükümet ilk defa savaş durumundan yararlanarak da olsa gümrük vergilerini kendisi özgürce belirleyebilmişti.

29 Eylül 1327/1911 tarihinde alınan bu karardan birkaç ay sonra Hükümet bir başka kanun-ı muvakkat ile İtalyan mallarından alınan %100 gümrük resminden kükürdü muaf tutarak kükürtten % 11 gümrük resmi alınmasına karar vermiştir ²⁷⁶.

Boycot devam ederken çok daha önemli bir gelişme yaşandı. Hükümet İtalya'ya verilmiş olan kapitülasyonları kaldırma planları yapmaya başladı. Adliye Nezareti'nden İstanbul ve taşradaki Adliye reisliklerine bir talimatname gönderildi. Talimatnamede yıllardan beri kapitülasyonlar konusunda yapılmak istenen kısıtlamaların en önemlileri yer almaktadır. İtalyan tebaası hakkında kapitülasyonlar geçersiz olacak, İtalyan suçlular doğrudan tutuklanabilip Osmanlı hapisanelerine konulabilecekti. Daha önemlisi Osmanlı mahkemelerinde ve tercümanlıklarında yargılanabileceklerdi. Ancak bu talimatnamenin uygulanıp uygulanmadığı tespit edilebilmiş değildir ²⁷⁷. İtalyan mallarından alınan % 100 gümrük resmi uygulamasına ise 10 Teşrinevvel 1328/1912 tarihli kanunun 15 Teşrinevvel 1328'de resmi gazetede yayınlanması ile son verilmiştir ²⁷⁸.

Trablusgarb Savaşı , Osmanlı Hükümeti ile İtalya Hükümeti arasında 15 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Quchy Antlaşması ile sona erdi. Antlaşmanın 6.maddesinde İtalyan Hükümeti diğer devletler ile yürürlükte olan ticaret antlaşmalarını yenilediği sırada, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletler hukuku esasına üzerine bir ticaret antlaşması yapmayı taahhüt etmiştir. Yani Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonlar ve bugüne değin yapılmış antlaşmalarla kayıtlı olmayarak bütün iktisadi serbestisini ve bütün Avrupa benzeri ticaret ve gümrüğe ilişkin maddeleri uygulama hakkı vermeyi kabul etmiştir. Bundan başka İtalyan Hükümeti, Osmanlı

²⁷⁵ TAKVİM-İ VEKAYİ, 4 Teşrinevvel 1327, nr:951, s.1

²⁷⁶ TAKVİM-İ VEKAYİ, 7 Şubat 1327, nr:1055, s.1

²⁷⁷ Mehmet Emin Elmacı, *agt*,(Doktora) s.53

²⁷⁸ TAKVİM-İ VEKAYİ, 15 Teşrinevvel 1328, nr:1268, s.1

topraklarında rayiç üzerinden alınan gümrük vergisinin % 11'den % 15'e çıkarılmasına ve petrol, sigara kağıdı, kibrit, alkol ve oyun kağıdına yeniden tekel koyulmasını veyahut bunları gümrük vergilerinden yararlanmasına şimdiden onay vermiştir²⁷⁹.

Savaşın sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti'ne Trablusgarb ve Bingazi'den getirilecek eşyadan % 11 ve Osmanlı Devleti'nden oralara gönderilecek eşyadan % 1 ihracat resmi alınması uygulamasına 23 Zılhicce 1330 tarihinden itibaren başlanmıştır²⁸⁰.

1.c- BALKAN SAVAŞLARI

1912 yılında Osmanlı Devleti Balkan Devletleri'nin aralarında oluşturdukları ittifakla bir oldu-bitti karşısında kendisini savaşın merkezinde buldu. Hiçbir seferberlik hazırlığı yapmadan girdiği bu savaşta Hükümet, bir yandan ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer yandan bu devletlerle ticari ilişkilerini yeniden gözden geçirerek bir takım önlemler almaya çalışmıştır. İlk olarak bu ülkelerle yapılan ticarete uygulanan gümrük vergilerini yükseltme yoluna gidilmiştir. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'dan Osmanlı Devleti'ne gelen eşyanın kıymetleri üzerinden % 100 gümrük vergisi alınmasına karar verilmiştir. Bu işleme adı geçen devletlerin ilan-ı harp kararından itibaren geçerli olacaktır²⁸¹. Aynı zamanda artan askeri ihtiyaç nedeniyle 21 Aralık 1912 tarihinden itibaren İmparatorluktan buğday ve arpa ihracı yasaklanmıştır²⁸². Bu yasak savaşın bitimine kadar devam etmiş ve 19 Haziran 1913 tarihinde Çanakkale, Lapseki ve Karabiga bölgeleri dışındaki diğer bölgelerden hububat ihracı yasağı kaldırılmıştır²⁸³.

Balkan Savaşları sonucunda bütün Rumeli toprakları elimizden çıkmış, yerinden yurdundan edilen binlerce Türk, İstanbul'a doğru bir sel gibi akmaya başlamıştır. İstanbul göçmenlerle dolmuş, bunların önemli bir kısmı Aydın

²⁷⁹ Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı*, Ankara, 1989, s.143-45

²⁸⁰ BOA, MV, Dosya no:171/75, 23 Z 1330

²⁸¹ TAKVİM-İ VEKAYİ, 18 Haziran 1330, nr:1864

²⁸² BOA, MV, Dosya no:172/16, 15 M 1331

²⁸³ BOA; MV, Dosya no:178/14, 14 B 1331

Vilayeti'ne doğru yola çıkarılmıştır. İzmir'e gelen göçmen sayısının 100.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bunların barınması, beslenmesi, yerleştirilmesi İzmir'deki yönetimi uzun süre uğraştırmıştır. İzmir ve çevresinde birtakım komisyonlar kurularak göçmenlerin sorunlarına çözüm aranıyordu . Hükümetin Balkan Savaşı göçmenlerine yardıma karar vermesi sıkıntıları hafifletmekle birlikte yine de soruna kesin çözüm getirememiştir ²⁸⁴.

Balkan Savaşları'ndan sonra İzmir ve çevresinde Rumlara karşı boykot uygulanmıştır. Bu boykotta amaç Rumların bölgedeki iktisadi üstünlüklerine son vermek düşüncesi egemendir. Yönetimdeki İT bu hareketi desteklemesine rağmen görünüşte hükümetle boykot arasında bir ilgi yok gibiydi. Avrupa'ya karşı halkın bir tepkisi olarak gösterilmek istenmiştir. Dışarıya karşı böyle bir hava yaratılmaya çalışılırken , İT; Rumlarla Yunanlıların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde, örgütleri aracılığıyla “Türk'ün Türk'ten alışverişi” ve “Rum, Yunan tüccarlarıyla her türlü ilişkinin kesilmesi” düşüncesini halka yayıyordu²⁸⁵. Bu girişimi İT'nin Milli İktisat politikasına doğru gidişte bir ön hazırlık olarak da değerlendirebiliriz.

2. 1908-1914 YILLARI ARASINDA DIŞ TİCARETİN DURUMU

2.a-İTHALAT

Osmanlı Devleti'nin *Ticaret-i Hariciye İstatistiklerine*²⁸⁶ göre II.Meşrutiyet'in ilk yıllarında gerçekleşen Osmanlı Devleti'nin ithalatının önceki yıllarda gerçekleşen değerleri devam ettirdiğini görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin ithalatı daima ihracatından fazla gerçekleşmektedir. İncelediğimiz dönemde de bu durum devam etmektedir.

1908 yılında 3.322.433.848 guruş kıymetinde gerçekleşen ithalatın % 14.7'si yani 490.879.165 guruşu İzmir Limanı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İthalatta geçmiş yıllarda olduğu gibi ilk sırayı İstanbul ve mülhakatı gümrükleri almaktadır.

²⁸⁴ Zeki Arıkan, *agm*, s.223

²⁸⁵ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1970, s.69

²⁸⁶ Bu kısımda derlediğimiz bilgiler 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 yıllarında yayınlanan *Ticaret-i Hariciye İstatistikleri*'ndeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır. Bu istatistiklerde *Tütün* ile ilgili rakamlar bulunmamakta, ayrı bir değerlendirme yapılmaktadır. Dolayısıyla bizim gerek Osmanlı Devleti ve gerekse İzmir ithalat ve ihracatı için saptadığımız ve bölüm sonunda gösterdiğimiz tablolardaki toplam değerler içerisinde tütün verileri yer almamaktadır.

1909'da toplam ithalat kıymeti bir önceki yılın biraz fazlası olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalatın % 10.4'i (375.818.483 guruş) İzmir Limanı'ndan, % 31.3'si İstanbul Limanı'ndan gerçekleştirilmiştir.

1910 yılında ithalat kıymetinde yaklaşık % 30'luk bir artış görülmektedir. 4.255.597.690 guruş olan ithalatın % 12.5'i İzmir Limanı'ndan, % 31.4'ü İstanbul Limanı'ndan yapılmıştır. İzmir Limanı'nın genel ithalat içerisindeki yeri bir önceki yıla göre %2'lik bir artış göstermesine rağmen İstanbul ve mülhakatı gümrüklerinden yapılan ithalat kıymetinde ise gir değişiklik görülmemektedir .

1911 yılında toplam ithalat 4.500.913.220 guruş kıymetinde olup bunun % 10.7'si İzmir Limanı'ndan, % 33.8'i İstanbul Limanı'ndan gerçekleşmiştir. Buna göre İzmir Limanı önceki yıl gösterdiği artışı bu yıl devam ettirememiş hatta 1908 ve 1909 yıllarının gerisinde kalmıştır.

1913 yılında ise genel ithalat kıymeti bir miktar azalmakla beraber (4.080.968.220 guruş) İzmir Limanı'nın payı % 2 oranında artmıştır. İzmir Limanı 565.871.991 guruşluk ithalat kıymetiyle toplam ithalatın % 13.8'ini karşılamakla beraber İstanbul 1.580.234.539 guruşluk ithalat kıymetiyle toplam ithalatın % 38.7'sini karşılamaktadır. Görüldüğü gibi İzmir Limanı'nın bu yeri, İstanbul Limanı ithalat kıymetinin ancak 1/3'ini karşılık gelmektedir. Bir başka deyişle İstanbul Limanı toplam Osmanlı ithalatının 1/3'ini karşılamaktadır (Bkz: Tablo I-18).

2.a.1- ÜRÜNLERE GÖRE

Bu genel değerlendirmeden sonra mal gruplarına göre İzmir ve mülhakatı gümrüklerinin²⁸⁷ Osmanlı Devleti ithalatı içerisindeki yerine gelebiliriz. Buradaki mal gruplarını Ticaret-i Hariciye İstatistiklerinde fasıllar olarak gösterilen gruplamayı esas alarak yaptık. Bu genel gruplamalarla birlikte İzmir ithalatında önemli paya sahip ürünlerin değerlendirmesi de yapılmıştır. Aşağıda yıl esasına göre yaptığımız incelemelerle ilgili veriler bölüm sonundaki Tablo I-19,20,21,22 'de bulunmaktadır.

²⁸⁷ İstatistiklerde ithalat ve ihracat verileri İzmir Limanı ve mülhakatı olarak iki ayrı kısımda verilmektedir. Bu uygulama 1908 ve 1909 istatistiklerinde olmayıp 1910, 1911 ve 1913 yıllarına ait istatistiklerde bulunmaktadır. Bu bölüm sonunda ek olarak gösterilen tablolarda son 3 yıla ait verilerde İzmir Limanı ve mülhakat limanları verileri toplanarak elde edilmiştir. İzmir Gümrük Baş Müdüriyeti'ne bağlı limanları ise şunlardır: İzmir, Akçay, Urla, Ayvalık, Bodrum, Çeşme, Rodos, Sakız, Kuşadası, Midilli ve Kalınmos . Bakınız; **1327 Ticaret-i Hariciye İstatistiği**, s.30

1908; Bu yılda Osmanlı Devleti miktar ve kıymet olarak en fazla ithalatı yün, ipek ve pamuklu dokuma ürünlerinde gerçekleştirmiştir. Bu ürünlerin ithalat kıymeti toplam ithalatın % 38.2'ni oluşturmaktadır. Bu ithalatta İzmir ve çevresinin payı % 21.2'dir. Yün, ipek ve pamuklu dokuma İzmir'in ithalatı içerisinde de ilk sırada yer almakta ve toplam ithalat kıymetinin yarısını oluşturmaktadır(%55). Bu grup ithalatında en büyük pay tiftik ve yün mensucatı ürünlerine aittir. 1908'de İzmir ve mülhakatı limanlarına 702.756 kilo ithal edilen bu mensucat miktar olarak toplam Osmanlı yün ve tiftik ithalatının %40.2'sine denk gelmektedir. İthal edilen bu ürünün değeri ise 13.661.423 guruş olup toplam içerisindeki payı %27.1'dir.

Tiftik ve yünün arkasından gelen pamuk mensucatı gelmektedir. Miktar olarak yün ve tiftikten daha fazla ithalatı yapılmasına rağmen miktar ve kıymet olarak payı daha azdır. 1908'de İzmir ve mülhakatı limanlarına 4.877.492 kilo pamuk mensucatı ithal edilmiş olup bu miktar toplam Osmanlı pamuk mensucatının %22.9'unu oluşturmaktadır. İthal edilen bu ürünün değeri ise 48.501.484 guruş olup Osmanlı ithalatı içerisinde değer olarak payı ancak %11.4'tür.

Osmanlı Devleti'nin ithalatında ikinci sırada zahire, hububat ve bunlardan elde edilen ürünler almaktadır. Kıymet olarak toplam ithalatın % 18.1'ini oluşturan bu ürünlerin sadece % 4'ü İzmir ve çevresinden ithalatı gerçekleşmiştir. Bu grubun İzmir ithalatındaki yeri dördüncü sıradadır. İzmir'e ithalat edilen hububat ve tahıl ürünlerinden miktar olarak en büyük pay pirince aittir. 10.538.536 kilo ve 16.475.516 guruş değerinde pirinç İzmir'e ithal edilmiştir ki bu toplam Osmanlı Devleti pirinç ithalatının miktar olarak %9.6'sını ve kıymet olarak %8.8'ini oluşturmaktadır. Pirinci buğday ithalatı izlemektedir. Bu yılda 1.582.644 kilo ve 1.743.166 guruş değerinde buğday İzmir'e ithal edilmiştir. Buğday toplam Osmanlı ithalatı içerisindeki miktar ve kıymet olarak payı %1 seviyesindedir.

Hububat ithalatını şeker, kahve, çay ve baharat takip etmektedir. Toplam ithalat değerinin %11.7'sini oluşturan bu ürünlerin ithalatında İzmir'in payı %13.4'tür. Aynı zamanda yün, ipek ve pamuklu dokuma ithalatından sonra ikinci sırada en çok ithalatı yapılan mallardır. İzmir'e ithalatı yapılan kahve miktarı toplam Osmanlı kahve ithalatının %21.2'sini, çay miktarı %2.7'sini ve şeker %12.7'sini sağlamaktadır. Bu ürünlerinin kıymetlerinin toplam içerisinde payları da aynı seviyelerde bulunmaktadır.

İmparatorluk ithalatında kıymet olarak dördüncü ve beşinci sıralarda madenler ve madeni eşya (%5.5) ile madeni yağlar(%3.0) bulunmaktadır. Madenler ve madeni eşya ithalatının % 13.3'ü, madeni yağların ise % %11.7'si İzmir'den gerçekleşmiştir. En çok ithalatı yapılan maden ürünleri arasında kükürt ve yakacak olarak kullanılan maden kömürü ile kok kömürü gelmektedir. Bunların dışında az miktarlarda çinko ve kurşun da ithal edilmektedir. 1908 yılında İzmir ve mülhakatı gümrüklerinden yapılan kükürt ithalat miktar olarak toplam kükürt ithalatının %63.5'ini, kıymet olarak % 58.5'ünü oluşturmaktadır. Sonraki yıllarda da bu oranlarını korumuş hatta arttırmıştır. İmparatorluğun ithal ettiği kükürdün miktar ve kıymet olarak % 50'sinden fazlası İzmir ve mülhakatı gümrüklerinden gerçekleşmiştir.

Maden kömürü ithalatına bakıldığı zaman İzmir ve mülhakatı gümrüklerinin miktar ve kıymet olarak payı % 10'lar seviyesinde kalmaktadır. Kok kömürü ithalatında ise durum daha farklıdır. 1908'de toplam Osmanlı Devleti'nin kok kömürü ithalatının miktar olarak % 44.5'u ve kıymet olarak da % 36.5'u İzmir ve çevresindeki limanlardan yapılmıştır.

İthalatta ilk beş sırada yer alan bu gruplar kıymet olarak toplam Osmanlı ithalatının $\frac{3}{4}$ 'ü (%76) gibi büyük bir kısmını oluştururken İzmir ithalatının yarıya yakın (%46) bir kısmını oluşturmaktadır. İthalatı yapılan diğer ürün grupları içinde canlı hayvanlar, alkollü içecekler, kereste ve sepetçi mamulâtı, zeytinyağı ve bitkisel yağlar, boya maddeleri, yakacaklar, meyve-sebze, postlar.... gibi daha pek çok ürün bulunmaktadır. İzmir ve mülhakatı limanlarına ithalatı yapılan bu ürün grupları içerisinde Osmanlı ithalatı içerisindeki payı %20 ve üzerinde gerçekleştirenler ise; tuzlar ve asitler (%28.1), postlar ve deri eşyalar (%20.9) olmuştur (Bakınız:Tablo I-19,20).

1909; Bu yılda Osmanlı ithalatında ilk sıralarda yer alan ürünlerde çok farklı bir değişiklik görmemekteyiz. Sadece önceki yıl beşinci sırada yer alan madeni yağların yerini bu kez postlar ve deri eşyaların aldığını görüyoruz. Bu mal grubu İzmir ithalatı içerisindeki sıralamada dördüncü sırada yer almaktadır. İlk sırada yer alan yün, ipek ve pamuklu eşya ithalatı önceki yıla göre gerek toplam Osmanlı ithalatında(%34.1) ve gerekse toplam İzmir ithalatındaki payında(%13.4) bir gerileme sözkonusudur. Yine de bu ürünlerin ithalatı İzmir'in toplam ithalatının

yarısına yakın bir kısmını (% 45.1) oluşturmaya devam etmektedir. İzmir'e ithal edilen yün ve tiftik mensucatında miktar olarak bir azalma (545.765kilo) sözkonusu olmakla beraber değerinde önceki yıla göre artış görülmektedir. Yün ve tiftik mensucatındaki gerileme pamuk mensucatında kendisini daha çok hissettirmektedir. Pamuk mensucatında gerek miktar gerekse kıymet olarak önceki yılın rakamlarının ancak yarısına ulaşan değerler toplam ithalat içerisindeki payının da azaltmıştır.

İmparatorluk ithalatında kıymet olarak ikinci sırada yer alan hububat ve tahıl ürünleri, İzmir ithalatında üçüncü sırada yer almakta ve bu ithalattaki payı % 3.8 gibi cüzi bir yerdir. İzmir'e ithalatı gerçekleşen tahıl ürünleri içerisinde en büyük pay önceki yılda olduğu gibi pirince aittir. İthal edilen pirincin miktar ve kıymeti ile toplam Osmanlı ithalatındaki yer önceki seviyesini korumaktadır. Pirincin gerisinde yer alan buğday ithalatı ise gerek miktar (3.850.431 kilo) gerekse kıymet olarak(3.595.943 guruş) önceki yıla göre yaklaşık % 100'lük bir artış görülmektedir.

Osmanlı ithalatında üçüncü, İzmir ithalatında ikinci sırada şeker, baharat, kahve, çay ithalatı bulunmaktadır. Bu ürünlerin ithalatında İzmir ve çevresinin payı önceki yıla göre azalarak % 10.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda İzmir'e 2.948.523 kilo ve 13.077.866 guruş değerinde kahve, 48.609 kilo ve 423.088 guruş değerinde çay ile 19.212.139 kilo ve 34.767.586 guruş değerinde şeker ithal edilmiş olup bunların Osmanlı ithalatı içerisindeki paylarında kahve ve şekerde önceki yıla göre gerileme olurken çayda çok cüzi bir değerde (%0.3) artış gözlenmektedir.

Toplam Osmanlı ithalatının % 5.9'unu oluşturarak dördüncü sırada yer alan hayvanattan elde edilen ürünlerde İzmir'in payı ancak % 2.8'dir. % 5.1 ile Osmanlı toplam ithalatı içerisinde beşinci sırada yer alan postlar ve deri eşyalar ithalatının % 10.8'i İzmir ve çevresinden gerçekleştirilmiştir. İzmir ithalatının beşinci sırasında ise madenler ve madeni eşya bulunmaktadır ki bu ithalattaki payı % 11.3'tür. 1909 yılında kok kömürü ithalatında İzmir'in payı % 50'nin üzerine çıkmıştır. İthalat kıymetine göre yaptığımız bu sıralama dışında İzmir ve çevresinden ithalatı gerçekleşen ve Osmanlı ithalatındaki payı % 20 ve üzerinde olan diğer ithal ürün grupları ise; tuzlar ve asitler (% 33.9) ile mücevherattır (% 29.3).

1910; Kıymet olarak toplam Osmanlı ithalatında ilk beş sırada yer alan ürün gruplamasında ilk üç (Yün-ipek-pamuk, hububat,kahve-şeker-çay-baharat)

değişmemekle birlikte dördüncü ve beşinci sırada, önceki yıllara göre farklı ürünler yer almaktadır. Dördüncü sırada madenler ve madeni eşya , beşinci sırada nebati, hayvani ve madeni yağlar bulunmaktadır. Bu ürün grupları İzmir ithalatı içerisinde de aynı sıralarda bulunmaktadır. Yün, ipek ve pamuklu eşya ithalatında İzmir'in payı önceki yıllara farklılık göstermemekte, aynı paralellikte (% 13.2) devam etmektedir. İzmir'e ithal edilen pamuk mensucatı miktar olarak artarak 2.574.894 kilo ve 25.822.118 kuruş gerçekleşmiştir. İmparatorluğun toplam pamuk mensucatındaki yeri % 10'lar seviyesindedir. Yün ve tiftik mensucatının bu yıldan itibaren istatistiklerde yer almaması ilginçtir.

Hububat ithalatındaki payında önceki yıllara göre bir artış kaydedilerek % 6.8'e ulaşılmıştır. İzmir'e 17.455.315 kilo ve 15.761.982 guruş değerinde buğday ithalatı gerçekleşmiş olup bu değerler önceki yılların çok üzerindedir.

İzmir'in kahve, şeker, çay ve baharat ithalatında payı önceki yıla göre % 7.5 artarak % 17.5'e yükselmiştir. Bu artış İzmir'e ithal edilen kahve, çay ve şeker miktar ve kıymetlerine doğrudan yansımaktadır. Miktar olarak en belirgin artış bir önceki yılın ithalat miktarını % 100 arttıran çayda olmuş onu 15 milyon kilo fazlalıkla şeker ve 5.5 milyon kilo fazlalıkla kahve izlemektedir.

Madenler ve madeni eşyada İzmir'in payı %9.4'tür. İzmir'deki maden ithalatında önceki yıla göre değer olarak bir artış görülürken toplam maden ithalatı içindeki İzmir'in payı % 9.4 ile önceki yılın gerisinde kalmıştır. İzmir'in toplam ithalatında madenin yeri % 5.3'tür. İzmir'den ithalatı yapılan kok kömürü toplam ithalatın % 70'ine ulaşmıştır. Beşinci sıradaki hayvani ve madeni yağlarda % 12.5 olarak gerçekleşmiştir. Bunların dışında Osmanlı ithalatındaki payı % 20 ve üzerinde gerçekleşen diğer ürünler ; hayvanattan elde edilen ürünler (% 37.4), fes ve şapka (% 29.2) ile kimyevi ve boya maddeleridir (% 20.9) .

1911; Kıymet olarak toplam Osmanlı ithalatının % 38'ini, önceki yıllarda olduğu gibi, yün, ipek ve pamuklu eşya mamulâtı oluşturmaktadır. Bu ithalatın % 11.9'u İzmir ve çevresinden gerçekleşmiştir. Bu ürünler aynı zamanda, İzmir ithalatının 1/3'ine, % 37.6'sını kaplamaktadır. İzmir ve çevresine ithal edilen pamuk mensucatı miktarı önceki yılın seviyesini korumakla beraber değerinde bir düşüş görülmektedir.

İmparatorluk ithalat kıymetinde ikinci sırada yer alan hububatların İzmir ithalatındaki yeri beşinci ve ithalattaki payı % 4.1'dir. Buğdayda 1910 yılında gördüğümüz büyük artış bu yılda devam etmemekte hatta yok seviyesindedir. Bu yılda İzmir'e sadece 169.300 kilo (1910'da 17.455.315 kilo idi!) ve 147.276 guruş (1910'da 15.761.982 guruş idi!) değerinde buğday ithalatı gerçekleştirilmiştir.

Üçüncü sırada maden ithalatı gelmekte olup ithalat kıymeti önceki yıla göre % 44 artarak 50.891.565 guruş olmuştur. İzmir'in toplam ithalatındaki madenin payı önceki yıla göre % 4'lük bir artışla % 9.3 olarak gerçekleşmiştir. Maden ihracatı İzmir ithalatında dördüncü sırada yer almaktadır. Osmanlı ithalatında dördüncü sırada şeker ve şekerlemeler bulunmaktadır. Bu ithalatın % 8.8'i İzmir'den vuku' bulmuştur. Beşinci sırada ise madeni yağlar ithalatı gelmekte olup bu ithalatın ¼'i İzmir'den gerçekleşmiştir. Bu yılda ithalatı yapılan diğer ürünler arasında Osmanlı ithalatındaki payı % 20 ve üzerinde gerçekleşen ürün bulunmamaktadır.

1913; Yün ve pamuklu eşya ithalatı, kıymet olarak toplam Osmanlı ithalatının % 35.3'ünü oluşturarak ilk sırada yer almaktadır. Bu ithalatın % 12.2'i İzmir'den gerçekleşmekte olup bu ürünler İzmir ithalatının % 32.2'ini oluşturmaktadır. Bu ürünlerin İzmir ithalatındaki payı 1911 yılına göre % 5 oranında gerilemiştir. Toplamdaki bu gerilemeye rağmen özelde pamuk mensucatu ithalat miktarında ve değerinde belirgin bir artış görülmektedir. Bu yılda İzmir Limanı'na 3.009.063 kilo ve 34.640.651 guruş değerinde pamuk mensucatu ithali gerçekleşmiştir. Bu rakamlara göre ürünün alış değeri artmıştır.

İkinci sırada % 12.5 ile hububat ithalatı gelmektedir. İzmir'in bu ithalattaki payı % 4'tür. Bu oran önceki yıllarla paralellik göstermektedir. Ancak hububat ithalatının İzmir ithalatındaki yeri daha gerilerde yer almakta, ikinci sırada maden ithalatı bulunmaktadır. İzmir'e buğday ithalatı 2.297.925 kilo ve 1.976.450 guruş kıymetinde olmuştur. Bu rakamlara göre, 1911 yılında buğday ithalatında görülen büyük düşüş iki yıl sonra normal değerlerine ulaşmıştır.

Osmanlı ithalatında üçüncü sırada bulunan maden ve madeni eşya ithalatının % 15.7'si İzmir'den gerçekleştirilmiştir. Bu oran önceki yılların üzerindedir. İzmir'in toplam ithalatı içerisindeki maden ithalatının payı ise % 8.4'dür (Bkz; Tablo I-19,20).

Dördüncü sırada % 6.9 ile şeker ve şekerlemeler ithalatı gelmektedir. İzmir ithalatında üçüncü sırada yer alan bu ürünlerde İzmir'in payı % 14.3'tür. Gerek Osmanlı ithalatında ve gerekse İzmir ithalatında beşinci sırada madeni yağlar bulunmakta olup bu ithalatta İzmir'in payı % 12.6'dır. Makine aletleri, Osmanlı toplam ithalatı içerisinde gerilerde yer almakla beraber İzmir ithalatında dördüncü sırada bulunmakta ve % 34.8 gibi küçümsenemeyecek bir paya sahiptir. Bu yıl içerisinde ithalatı yapılan diğer ürünler arasında Osmanlı ithalatındaki payı % 20 ve üzerinde yer tutan mallar % 25.5 ile kereste mamulâtı ve % 21.2 ile festir .

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin ithalatının genel karakteristik özelliği olan mamul /sanayi maddesi ithali bu dönemde de devam etmekte ve İzmir ve çevresinden yapılan ithalatta da aynı paralellik gözlenmektedir.

2.a.2- DEVLETLERE GÖRE

İngiltere; XIX.yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde ağırlığını hissettirmeye başlayan devlet İngiltere olmuştur. 1838 Ticaret Antlaşması'nın meyvelerini almaya başlayan İngiltere, hem ithalat hem de ihracatta ilk sıralarda yer almıştır. Osmanlı Devleti'nden sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarını satın alan İngiltere buna mukabil, işlenmiş sanayi ürünlerini İmparatorluğa pazarlamaktadır. II.Meşrutiyet döneminde de bu çevrede süren ticari ilişkilerle İngiltere, ilk sıralardaki üstünlüğünü devam ettirmektedir. 1908'de 3.143.224.169 kuruş gerçekleşen toplam Osmanlı Devleti ithalat kıymetinin % 29.9'u, 941.274.427 guruşu İngiltere'ye aittir ve ithalatta bulunulan devletler arasında birinci sırada yer almaktadır. İngiltere'nin bu üstünlüğü sonraki yıllarda da devam etmekte ancak yavaş yavaş bir azalma da görülmektedir. Bu dönemde İngiltere'den gerçekleşen ithalatın en düşük değeri 1913 yılına aittir. 812.858.899 guruş gerçekleşen ithalat kıymeti 1908' e göre % 10 gerilemiştir. (Tablo I-23).

Fransa; 1908'de Osmanlı Devleti ithalatının % 10.7'sini Fransa'dan gerçekleştirmiştir. Fransa bu miktar ile üçüncü sırada yer almaktadır. 1909 ve 1910 yıllarında da bu yerini koruyan Fransa'dan 1909'da 317.655.174 guruşluk, 1910'da 392.980.507 guruşluk ithalat gerçeklemiştir. 1909'dakli ithalat değeri önceki yıla göre az da olsa (% 1.2) düşmüştür. 1910'da ise değer olarak artış olmasına rağmen bu artış yüzdelik paya yansımamaktadır. Bu görünüş 1911'de devam etmektedir.

1913 yılında ise 359.107.857 guruşluk ithalat değeri ile dördüncü sırada yer almaktadır. (Tablo I-23).

Avusturya-Macaristan; 1908'de İmparatorluk ithalatında ikinci sırada yer alan Avusturya-Macaristan'dan 407.518.503 guruşluk ithalat yapılmıştır. Bu değer toplam ithalatın % 12.9'unu oluşturmaktadır. Ertesi yıl da ikinciliğini koruyan Avusturya ithalat kıymetini % 50 arttırmıştır. Bu artış toplam ithalat içerisindeki payını da % 5.9'luk artışla %18.8 olarak yükseltmiştir. 1910'da ithalatın kıymet olarak artışı devam etmektedir. 1911 ve 1913 yıllarında ise ithalat kıymetleri 1909'daki seviyeyi korumasına rağmen yüzdeler dilim içerisindeki payında gerileme sözkonusudur(Tablo I-23).

Rusya; 1908'de İmparatorluk ithalatında beşinci sırada yer alan Rusya'dan 249.416.936 guruşluk ithalat gerçekleşmiş olup bu toplam Osmanlı ithalatının % 7.9'dur. Ertesi yıllarda da bu sırasını koruyan Rusya'dan 1909'da 252.113.835 guruşluk ithalat gerçekleşmiştir. 1910'da ithalat değerinde % 10'luk bir artış görülmesine karşılık yüzdeler payı, cüzi bir gerileme ile % 6.5 olmuştur. 1911'de ithalat değerindeki artış devam etmekte olup yüzdeler dilimdeki payı değişmemektedir. 1913 yılında ise, ithalat değerinde devam eden artış bu kez yüzdeler dilimdeki payını etkilemiş ve % 8.6'ya yükselmiştir.(Tablo I-23).

İtalya; 1908'de İtalya'dan 245.107.380 guruşluk ithalat yapılmıştır. Bu değer toplam ithalat içindeki yeri % 7.7 ile altıncı sıradır. Ertesi yıl ithalat kıymetini arttıran İtalya toplam ithalat kıymeti içerisindeki sıralamada % 9.0 ile dördüncü sıraya yükselmiştir. 1910'da ithalat kıymet önceki yıla göre % 20 oranında artmasına rağmen toplam ithalat içerisindeki % 0.5 azalarak beşinci sıraya gerilemiştir. 1911 yılında ise ithalat kıymetinde önceki yılın tersine yaklaşık % 20'lik bir azalma görülmektedir. Bu azalma toplam ithalat kıymeti içerisindeki yerini de düşürmektedir(6.sıra). 1913'de değer olarak az bir artış görülmekte ve bu artış ile 5.sırada yer almaktadır(Tablo I-23).

Hollanda/Felemenk; 1908'de Hollanda'dan Osmanlı Devleti'ne 63.380.806 guruşluk ithalat gerçekleşmiş olup toplam ithalattın ancak % 2.0'ini oluşturmaktadır. Ertesi yıllarda da ithalat kıymeti tedricen gerçekleşen bir artış görülmektedir. Kıymet olarak gerçekleşen bu artışa rağmen toplam ithalat kıymeti içerisindeki payı % 2.0'yi geçememektedir.

Almanya; XIX.yy sonlarından itibaren siyasi olarak yakınlaşan Almanya-Osmanlı Devleti ilişkilerinde hiç şüphesiz ticarete önemli bir yer tutmaktadır. İki devlet arasında ticari ilişkilerde en yüksek seviyeye I.Dünya Savaşı yıllarında, müttefik olmaları sebebiyle, ulaşılmışsa da II.Meşrutiyet'in ilk yıllarında tedricen bir artış görülmektedir. Bu artış savaş yıllarındaki yükselişin de adeta sinyallerini vermektedir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği 1908'de Osmanlı ithalatının %6.1'ini Almanya oluşturarak altıncı sırada yer almaktadır. Ertesi yılda bu yeri korumakla birlikte ithalat kıymetinde önceki yıla göre %12'lik bir artış gerçekleşmiştir. 1910 yılında ithalat kıymetinde belirgin bir artış gerçekleşmiş ve bu artışla toplam ithalat içerisinde % 9.1'lik pay ile dördüncü sırada yer almıştır. Almanya İmparatorluk ithalatındaki yükselişine 1911'de devam etmektedir. 1908 yılına göre 2.5 kat artarak 516.268.365 guruş olmuştur. Bu artışla toplam Osmanlı ithalatında % 11.4'lük pay ile üçüncü sıraya yükselmiştir. 1913'de ise bir düşüş gerçekleşmesine rağmen üçüncülüğü devam ettirmektedir.

Amerika; 1908'de Osmanlı Devleti Amerika'dan 41.090.806 guruşluk ithalat gerçekleştirmiştir. Bu ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı % 1.3 gibi çok küçüktür. Ertesi yıllarda Amerika'dan yapılan ithalatın kıymetinde yavaş yavaş bir artış gözlenmektedir. Bu artış 1911 yılında çok belirgindir. 1908'e göre ithalat kıymeti yaklaşık % 130'lük artarak 122.571.604 guruşa yükselmiştir. 1913'de bir miktar gerileyerek 108.048.952 guruş olmuştur

Balkan Devletleri(Bulgaristan-Romanya-Sırbistan-Yunanistan-Karadağ); 1908'de Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ithalata bakıldığında zaman karşımıza çıkan tablo şöyledir. Toplam beş Balkan Devleti'nin Osmanlı ithalatındaki payı % 11.2'dir. Bu ithalatta en büyük pay Bulgaristan'a aittir. Bu devletten yapılan ithalat kıymeti Osmanlı ithalatının % 4.3'ünü oluşturmakta ve dördüncü sırada yer almaktadır. Bulgaristan'ı % 4.0 ile Romanya izlemektedir. En düşük pay Karadağ'a aittir. Ertesi yıllarda Balkan Devletleri'nin Osmanlı ithalatındaki payı yavaş yavaş azalmaktadır; 1909'da % 9.1, 1910'da % 8.9, 1911'de % 7.5 ve 1913'de % 5.7. Bu gerileme özellikle Balkan Savaşları'nın cereyan ettiği 1912-1913 yıllarında belirginleşmektedir. Balkan Savaşları'na kadar birinciliği Bulgaristan, ikinciliği Romanya'nın aldığı ithalatta 1913 yılında en belirgin düşüş Bulgaristan'da gerçekleşmiştir. %3-4 seviyesinde gerçekleşen ithalat

1913’de % 0.5’e düşmüştür. Romanya savaşta yer almasına rağmen ithalat seviyesini korumaktadır. Sırbistan ve Yunanistan bu yıldaki ithalat yapılan devletler arasında yer almamaktadır(Tablo I-23).

Diğer; Bu kısımda İspanya, İran, İsveç, Belçika, Japonya gibi az miktarlarda da olsa ticari ilişkilerde bulunulan devletlerden bahsedilecektir. Bu devletlerin hepsinin 1908 yılında Osmanlı ithalatındaki payı % 4.9’dur. İçlerinde en fazla ithalat kıymeti 86.929.902 guruş ile Belçika’ya ait olup onu 55.391.136 guruş ile İran takip etmektedir. İran’dan Osmanlı Devleti’ne vaki olan ithalat emtiasının yarısından fazlasını halı ve kilimden ibaret olup bunlar ise memleket dahilinde kalmayıp tekrar yabancı devletlere ihraç olunmaktadır²⁸⁸. Ertesi yıl bu devletlerin ithalat kıymetleri tedricen bir artış grafiği göstermektedir. En yüksek seviye 1911 yılındaki % 8.8’lik paydır. İlk iki sıradaki devletler, Belçika ve İran, değişmemektedir. Diğer devletlerdeki artış içerisinde en dikkat çekici olanı Japonya’dır. 1908’de 270.542 guruş olan ithalat kıymeti 1913’de 6.641.113 guruşa yükselmiştir. (Tablo I-23)

2.b- İHRACAT

Osmanlı Devleti’nin *Ticaret-i Hariciye İstatistiklerine*²⁸⁹ göre II.Meşrutiyet’in ilk yıllarında gerçekleşen Osmanlı Devleti’nin ihracatının önceki yıllarda gerçekleşen değerleri devam ettirdiğini görmekteyiz. Giriş bölümünde gösterdiğimiz II.Meşrutiyet öncesi Osmanlı ithalat ve ihracat rakamlarında görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti’nin ihracatı daima ithalatının gerisinde kalmış, ihracat değeri ithalat değerinin ancak yarısını oluşturabilmiştir. Bu özellik incelediğimiz dönem içerisinde de devam etmektedir. Aynı şekilde, XIX.yy boyunca İmparatorluğun en önemli ihraç limanı olan İzmir Limanı, bu özelliğini devam ettirmektedir. İzmir’in Limanı’nın ihracattaki üstünlüğünü kaybetmesi, sonraki bölümlerde görüleceği gibi, I.Dünya Savaşı içerisinde başlayacak ve sonrasında devam edecektir.

1908 yılında 1.878.208.676 guruş olarak gerçekleşen toplam ihracatın % 28.7’lik kısmı İzmir Limanı’ndan gerçekleşmiştir. İthalatta İstanbul’un gerisinde olan İzmir Limanı önceki yıllarda olduğu gibi, ihracatta birinciliği almaktadır.

²⁸⁸ “*İran- Osmanlı Devleti Ticareti*”, SABAH, 26 Teşrinsani 1909, nr:7247

²⁸⁹ Bu kısımda derlediğimiz bilgiler 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 yıllarında yayınlanan Ticaret-i Hariciye İstatistikleri’ndeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

İzmir'in ihracat kıymeti İstanbul'un ihracat kıymetinden 3 kat daha fazladır. Bir başka ifadeyle de toplam Osmanlı ihracatının yaklaşık 1/3'ini karşılamaktadır. Görüldüğü gibi bu tablo ithalatın tam tersidir.

1909 yılında ihracat kıymeti önceki yıla göre çok cüzi bir azalma ile 1.819.844.773 guruş kıymetinde gerçekleşmiş olup bunun % 28.8'lik kısmı yani 553.154.260 guruşu İzmir Limanı'ndan vuku' bulmuştur. Bu yılki ihracat içerisinde İstanbul'un yeri ise % 9.4 oranında kalmıştır.

1910 yılında ihracat kıymeti önceki yıla göre yaklaşık % 18'lik bir artışla 2.107.971.300 guruşa yükselmiştir. Bu miktarın % 26.6'ü yani 561.997.717 guruşu İzmir'den gerçekleşmiştir. Bu durum önceki yıla göre % 2.4'lük bir azalmayı göstermektedir. Şiddetli kışı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin her yerinde odun ve kömür ihtiyacının artması nedeniyle muvakkaten mahrukat/yakacak ihracatı yasaklanmıştır²⁹⁰.

1911 yılında ihracat kıymeti 263.942.606 guruşluk bir artışla 2.471.913.306 guruşa çıkmıştır. Toplam ihracatta gördüğümüz bu artış ne yazık ki İzmir Limanı'nın ihracatına yansımamıştır. İzmir Limanı'nın ihracatı önceki yıla göre % 5.7'lik bir gelir kaybına uğramıştır. Bu gelir kaybı iki yıl önceki (1909) ihracat kıymetinin yaklaşık % 10'luk azalması demektir ki bu miktar hiçte küçümsenecek bir kayıp değildir. Bu kayıpta muhtemelen Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan mallarına karşı uygulanan boykotun etkisi olmuştur. Aynı yıl İstanbul Limanı'nın ihracatında ise İzmir'in tersine az da olsa bir artış görülmektedir. İstanbul Limanı ihracatı önceki yıla göre % 2.5 artmıştır.

1913 yılında toplam ihracat kıymeti önceki 1911 yılı rakamlarına göre gerilemiştir. İhracat kıymeti 328.301.259 guruş azalarak 2.143.612.047 guruş olarak gerçekleşmiştir. Genel ihracattaki bu gerileme İzmir'in ihracatına yansımamıştır. İzmir Limanı önceki yıla göre % 4.9'luk bir artışla toplam ihracatın % 24.6'nı karşılamıştır. Aynı yıl İstanbul Limanı da önceki yıla göre % 1'lik artış ile toplam ihracatın % 13.5'ini elde etmiştir. Önceki yıllarda (1908, 1909, 1910) İstanbul Limanı'nın ihracatı, İzmir Limanı'nın ihracat kıymetinin 1/3'ine denk gelmekteyken 1911 ve 1913 yıllarında İzmir Limanı ihracat kıymetinin yarısına yaklaşmıştır(Bkz;Tablo I-18).

²⁹⁰ BOA, MV, Dosya no:149/21, 21 S 1329

2.b.1- ÜRÜNLERE GÖRE

İhracatın bu genel değerlendirmesinden sonra İzmir ve çevresinden gerçekleştirilen ihracatın hangi mal gruplarında toplandığına ve bu ihracatın toplam Osmanlı ihracatındaki yerine geçebiliriz. Bu karşılaştırmayı yukarıda olduğu gibi, yıl esasına göre yapmayı uygun bulduk. Bu bölümün verileri bölüm sonundaki Ek-Tablo I-24,25,26,27,28'de gösterilmiştir.

1908; Bu yılda toplam Osmanlı ihracat kıymeti 1.878.208.676 guruş gerçekleşmiştir. Kıymetine göre ihracı yapılan mallarda ilk sırayı yün, pamuk ve tiftik gibi dokuma hammaddeleri almaktadır. Yukarıda ithalat bölümünde görüldüğü gibi bu hammaddelerle işlenmiş mensucat malları Osmanlı ithalatında hep ilk sıralarda yer almaktadır. İhracatta ise bunların işlenmemiş halleri (yün-yapağı, tiftik, pamuk vb) ilk sırada bulunmaktadır. Bu ihracatın %12.9 İzmir ve çevresinden gerçekleştirilmiştir. Bu ürünler İzmir ihracatında ikinci sırada yer almaktadır. İzmir'den ihraç edilen bu ürünler arasında en büyük pay pamuğa ait olup 5.373.725 kilo ve 25.737.056 guruş değerindedir. Bu rakamlar toplam Osmanlı pamuk ihracatının miktar olarak %44.4 ve kıymet olarak %45.5 gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Osmanlı toplam ihracatında ikinci sırada, İzmir ihracatında ise ilk sırayı bölge ekonomisinde önemli bir yere sahip olan yaş ve kuru meyve, özellikle kuru incir ve üzüm, almaktadır. Bu ürünlerin ihracatında İzmir'in payı % 61.4 gibi büyük bir toplamı tutmaktadır. Aynı zamanda İzmir'in toplam ihracat değerinin de yarısına eşittir. Bu yılda İzmir'den ihraç edilen kuru üzüm 77.103.187 kilo ve 172.837.221 guruş değerinde olup toplam Osmanlı Devleti ihracatının miktar ve kıymet olarak % 98 gibi neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Benzer durum kuru incir ihracatı içinde geçerlidir. İzmir'den ihraç edilen kuru incir miktar olarak toplam Osmanlı ihracatının % 97.5'ini, ve kıymet olarak da %99'unu oluşturmaktadır.

Üçüncü sırada şeker, kahve, baharat ihracatı gelmektedir ki bu ürünler aynı zamanda ithal de edilmektedir. İzmir'in bu ürünlerin ihracatındaki payı az bir miktardır(% 3.1). İzmir ihracatında üçüncü sırada yer alan mal grubunu tuzlar, asitler ve dericilikte kullanılan hammadde kaynakları almaktadır. İzmir ihracatının

ancak % 6.9'nu oluşturan bu grup malların Osmanlı ihracatındaki payı % 39.1 gibi daha yüksek bir orandır. Bir başka deyişle İmparatorluğun ihraç ettiği bu sanayi hammaddelerinden elde ettiği kazancın 1/3'ini İzmir ve çevresi sağlamaktadır. Bu grup içerisinde özellikle palamut ihracatı dikkate değerdir. Bu yılda İzmir'den ihraç edilen palamut 48.763.336 kilo ve 36.770.722 guruş değerinde olup toplam Osmanlı palamut ihracatının miktar olarak % 89.9'unu ve kıymet olarak da % 87.5 gibi büyük bir meblağını tutmaktadır.

Osmanlı ihracatında değer olarak dördüncü sırada zahire ve hububat ihracatı yer almaktadır ki bu ihracat % 15.5'i İzmir'den gerçekleştirmiştir. Bu grubun İzmir'in toplam ihracatı içerisindeki payı bu derece önemli görülmemektedir. Hububat ürünlerinde ilk sırayı buğday, ikinci sırayı da arpa almaktadır. Özellikle arpa ihracatında İzmir'in payı buğdaya göre daha fazladır. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin arpa ihracatının miktar olarak % 28.3'ü ve kıymet olarak da % 28.7'si İzmir Limanı'ndan gerçekleşmiştir. Savaş öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nden arpa ihracatı özellikle İzmir Limanı vasıtasıyla yapılmaktaydı ²⁹¹.

İzmir ihracatında dördüncü sırada bir başka sanayi hammadde kaynakları olan ecza maddeleri ve ilaçlar gelmekte olup bu ürünlerin toplam ihracat değerinin yarısı, % 51.2'si, İzmir ve çevresine aittir. Bu grupta özellikle afyon ihracatı önemli bir yer tutmaktadır. 1908'de Osmanlı Devleti'nden ihraç edilen afyon miktarının % 36.6'sı ve kıymet olarak da % 46.3 İzmir'den yapılmıştır .

Beşinci sırada madenler ve madeni eşya ihracatı gelmektedir. 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin madenler ve madeni eşya ihracatı 119.184.031 kilo ve 52.794.648 guruş kıymetinde olup bunun 33.868.995 kilosu ve 22.811.259 guruşu İzmir Limanı vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İhracat edilen madenler ve madeni eşya kıymet olarak Osmanlı maden ihracatının % 43.2'ne karşılık gelmekteyse de İzmir'in toplam ihracatı içerisindeki yeri % 4.2 gibi cüzi bir kısımdır. İhracatı yapılan madenler arasında ilk sırayı zımpara ve cıva madenleri almaktadır (Bkz; Tablo I-25,26). Onları krom, antimuan ve linyit takip etmektedir. Aydın Vilayeti'nde çıkarılan en önemli madenlerden olan zımpara ihracatı 9.798.943 guruş kıymetinde gerçekleşmiştir. İkinci sırada yer alan cıva ihracatı kıymeti ise 1.854.001 guruştur. Cıva ihracatı 1.539.436 guruş kıymetiyle krom madeni

²⁹¹ G.Bie Ravndal, **Turkey / A Commercial and Industrial Handbook**, Washington, 1926, s.93

izlemektedir. Dördüncü sırada 214.389 guruş kıymetinde antimuan madeni, beşinci sırada 15.000 guruş kıymetinde linyit bulunmaktadır (Bkz; Tablo I-25,26).

Değer olarak İzmir toplam ihracatında yukarıda belirtilen ilk beş sıralamasında yer almamakla beraber Osmanlı ihracatı içerisinde önemli paya sahip bir ürün vardır ki oda zeytinyağı ve diğer bitkisel yağlar ihracatıdır. 1908 yılında 64.615.256 guruş değerinde ihraç edilen bu yağların % 63.4'ü İzmir ve çevresinden yapılmıştır. Bu rakam, Batı Anadolu'nun İmparatorluğun en önemli zeytin üretilen bölgesi olmasının doğal bir sonucunu yansıtmaktadır.

1909; Bu yılda gerçekleştirilen toplam 1.923.251.015 guruş Osmanlı ihracatında en fazla payı % 29.1'ile yün, ipek ve pamuklu dokuma hammaddeleri almakta olup bu ihracatın % 12.9'unu oluşturan 62.054.141 guruşu İzmir'den vuku' bulmuştur. Bu mallar İzmir ihracatında ikinci sırada yer almaktadır. İzmir'den ihraç edilen yün-yapağı miktarında azalma olmasına karşılık tiftik ve pamuk miktarında artış gerçekleşmiştir. Tiftik ve pamuk miktar ve değerleri önceki yıla göre yaklaşık % 50 oranında artmıştır.

İzmir'den ihracatı gerçekleştirilen hububat ürünleri arasında buğday ihracat miktar ve kıymeti önceki yıla göre azalmakla beraber arpa ihracatında belirgin bir artış gözlenmektedir. Bu yılda İzmir'den ihracatı yapılan arpa, miktar olarak toplam Osmanlı arpa ihracatının % 44'ünü, değer olarak ise % 44.2'sini oluşturmaktadır.

İzmir ihracatında aslan payını, önceki yılda olduğu gibi , meyve-sebze almaktadır. İzmir'in toplam ihracat değerinin % 44.9'unu oluşturan bu grup Osmanlı ihracatında ikinci sırada yer almakta olup ihracat değerinin yarısı (% 51.6'sı) İzmir'den yapılmaktadır . Kuru üzüm ve incir ihracat miktar ve değerlerinde önceki yıla göre çok az bir gerileme olmasına karşın imparatorluk içerisinde payları yine % 90'ın üzerindedir.

Osmanlı toplam ihracatının % 5.4'ünü oluşturarak üçüncü sırada yer alan hayvanattan elde edilen ürünlerde İzmir'in payı % 15.5'dir. İzmir ihracat değerinde % 6.9 ile üçüncü sırada bulunan grup ise asitler ve deri terbiyesinde kullanılan hammaddelerdir. Bu grup mallar Osmanlı Devleti'nin ihracatında dördüncü sırada bulunmakta olup yaklaşık % 40'ı İzmir'den yapılmaktadır. Bu grubun içerisinde en büyük pay yine palamuda ait olup önceki yıla göre miktar ve kıymeti artarak toplam palamut ihracatının % 90'ına ulaşmıştır.

İzmir'in ihracatında dördüncü sırada yer alan ürünler ise zeytinyağı ve diğer bitkisel yağlardır. İzmir Limanı bu ticaretin % 52'ine sahiptir. İzmir'den ihraç edilen zeytinyağı miktar ve kıymeti önceki yıla göre azalmakla birlikte yine de toplam ihracatın yarısından fazlasını sağlamaya devam etmektedir.

Osmanlı toplam ihracatının beşinci sırasında % 4.4 payı boya maddeleri almaktadır. İzmir bu mallar ihracatının ancak % 5.2'sini karşılamaktadır. Bu maddeler içerisinde cehri İzmir ihracatında aranılan bir üründür. Bu yılda İzmir Limanı'ndan 36.828 kilo ve 91.178 guruş değerinde cehri ihraç edilmiştir.

26.172.341 guruş olan maden ihracat kıymeti İzmir'in toplam ihracatında % 4.7'lik pay ile 5.sırada yer almaktadır. İzmir Limanı'ndan yapılan maden ihracatı toplam maden ihracat kıymetinin % 35.2'sini karşılamaktadır. İhraç edilen madenler sırasıyla zımpara, krom, cıva, linyit, antimon, simli kurşun ve arseniktir. Zımpara madeninin ihraç kıymeti önceki yıla göre az miktarda bir düşüş kaydetmiştir. Önceki yıl üçüncü sırada yer alan krom madeni bu yıl % 6.5 artış göstererek ikinci sıraya yükselmiştir. Krom ihracatı miktar olarak önceki seneye göre üç katı artmıştır. Üçüncü sırada yer alan cıva madeni değerinde önceki yıla göre % 12'lik bir kayıpla 1.625.267 guruş olarak gerçekleşmiştir. Linyit ihracatında önceki yıla göre önemli bir artış görülmektedir. 1908'de 15.000 guruş olan ihracat kıymeti 1909'da 18 katı bir artışla 279.912 guruşa yükselmiştir. Antimon madeni ihracat kıymeti ise linyitin tersine, önceki yıla göre yaklaşık % 62 gerilemiştir. Bir önceki yıl maden ihracatı içinde olmayan simli kurşun ve arsenik 1909'da az miktarlarda olsa ihraç edilmiştir.

Bu ürünler dışında İzmir'den ihracatı yapılmakta olup bu ihracatın Osmanlı ihracatındaki payının % 20'nin üzerinde olan başka ürünlerde bulunmaktadır. Bu ürünler arasında özellikle dikkatimiz çeken asitler ve deri terbiye maddeleri olmuştur. Çünkü bu malların Osmanlı ihracatındaki payı % 87.6 gibi büyük orandır (Özellikle palamut). Yine İmparatorluğun ihraç ettiği ecza ve ilaç maddelerinin 1/3'i (% 3.5'u) ve hazır konserve yiyeceklerin ¼ 'i (% 24.7'si) İzmir'den yapılmıştır.

1910; Yün, ipek ve pamuklu dokuma maddelerinin Osmanlı ihracatındaki birinciliği 1910 yılında da devam etmektedir. Bu ihracatta İzmir'in payı önceki yıllara göre belirgin bir düşüş görülmektedir. Önceki yıllarda % 10'lar seviyesinde

olan İzmir'in payı birden % 0.1 gibi neredeyse yok olmaktadır. Bu büyük gerilemeyi yün-yapağı, tiftik ve pamuk gibi belirgin ürünlerin değerlerine bakarak incelersek karşımıza çıkan tablo şöyledir; Yün-yapağı ihracatı hiç yoktur. Tiftik az miktarlarda bir gerileme göstermektedir. Pamuktaki gerileme daha net bir şekilde kendisini göstermektedir. 1909'da 8.3 milyon kilo ve 41 milyon guruş değerinde pamuk ihraç edilirken 1910'da bu rakam sadece 250 bin kilo ve 590 bin guruştur.

İzmir ihracatında ilk sırayı kaptırmayan mallar ise meyve-sebze grubudur. Bu mallar ihracatında önceki yıllara göre bir gerileme görülmektedir. İzmir ihracatı içerisindeki payında yaklaşık % 10'luk bir gerilemeyle % 40.7'sini oluştururken , Osmanlı ihracatındaki payında ise % 4.9'luk bir gerilemeyle % 46.7 olarak gerçekleşmiştir. İzmir'den ihraç edilen kuru üzümün miktarı 1908 yılına göre % 20 oranında azalmışken , kıymetindeki azalma % 50'lere çıkmaktadır. Dolayısıyla kuru üzümün satış değeri ucuzlamıştır. Kuru incir ihracatında ise tam tersi bir durum söz konusudur. Kuru incir önceki yıla göre miktar olarak yaklaşık % 10 ve kıymet olarak ise % 50 değerlenmiştir.

Osmanlı toplam ihracatının % 10'unu oluşturan hububat ihracatı üçüncü sırada yer almaktadır. İzmir ihracatında da ikinci sırada yer alan bu ihracatta İzmir'in payı % 32.7'dir ve önceki yıla göre yaklaşık % 10 artmıştır. Buğday ihracatı önceki yıla göre bir miktar yükselmiştir. Ama öncelik yine arpa ihracatındadır. İzmir'den ihraç edilen arpa miktar ve kıymeti toplam Osmanlı arpa ihracatının yaklaşık olarak yarısına, % 46-47'sine, ulaşmıştır.

Ecza ve ilaç maddeleri ihracatı % 7.1 oranıyla Osmanlı ihracatında dördüncü sırada yer almaktadır. İzmir ihracatında üçüncü sırada yer alan bu grup mallar ihracatında İzmir'in payı % 41.4'dür. Afyon ihracatında İzmir'in önemi devam etmektedir. Toplam afyon ihracatının miktar olarak % 43.2'si ve kıymet olarak da % 42.8'i İzmir'den ihraç edilmiştir.

Ecza ve ilaç maddelerini % 5.2 ile hayvanattan elde edilen ürünler almıştır. Bu ihracatta İzmir'in payı sadece % 5'dir. İzmir ihracatında dördüncü sırada bulunan ürünler nebati, hayvani ve madeni yağlardır. Bu grup ürünlerin ihracattaki payı % 60.4 gibi ciddi bir rakamdır. İhracat değeri olarak İzmir ihracatında beşinci sırada yer alan ürünler olarak bu sefer karşımıza ağaç, tohum vb bitkiler gelmektedir. Bu ihracatta İzmir'in payı % 30.1'dir.

Önceki yıllarda ilk beş içerisinde yer alan maden ve maden ihracatında bu kez bir gerileme görülmektedir. İzmir'den 5.527.158 guruş kıymetinde gerçekleşen ihracat kıymeti Osmanlı Devleti maden ihracatının % 8.6'sını oluşturmaktadır. İzmir'in toplam ihracatı içerisindeki yeri ise sadece % 0.9'dur. İhraç edilen madenler sırasıyla zımpara, krom, cıva, antimuan, linyit, çinkolu simli kurşundur. Zımpara ihracatı geçmiş yıllardaki değerini korumaktadır. İhracat kıymeti 9.638.300 guruştur. İkinci sırada yer alan krom ihracatı yaklaşık % 50'lik bir artışla 3.222.193 guruşa yükselmiştir. Cıva ihracatı önceki yıla göre % 56.5 oranında azalarak 707.273 guruş gerçekleşmiştir. Antimuan madeni ise önceki yıla oranla 5 katı bir artışla 486.289 guruşa yükselmiştir. Linyit ihracatı önceki yıla göre % 23'lük bir azalma ile 216.254 guruş gerçekleşmiştir. Önceki iki yılda görmediğimiz çinkolu simli kurşun ihracatı ise 173.768 guruş değerindedir (Bkz;Tablo I - 25,26).

Bu ürünler dışında İzmir'den ihracatı yapılmakta olup bu ihracatın Osmanlı ihracatındaki payının % 20'nin üzerinde olan başka değerli ürünlerde bulunmaktadır. Bunlar arasında kimyevi maddelerin % 79.5'i, taş ve toprak ürünlerinin % 71.9'u , lastik ürünlerinin % 67.3'ü, şeker ve şekerlemeler ihracatının %45.4'ü ,reçine ve tutkalların % 29.7'si, İzmir'den gerçekleştirilmiştir.

1911; Osmanlı toplam ihracatının ilk sırasında % 31.2 oranıyla yine yün, ipek ve pamuklu maddeler yer almaktadır. Bu ürünler İzmir ihracatında ikinci sırada yer almakta olup toplam ihracatın % 14.8'i İzmir'den gerçekleşmiştir. İzmir ihracatında bu grup ürünler içerisinde dikkate değer olanı sadece pamuktur. Bu yılda İmparatorluğun toplam pamuk ihracat miktarının % 37.6'sı ve kıymet olarak değerinin % 34.2'i İzmir ve çevresinden gerçekleştirilmiştir.

İzmir'in ihracatında meyve-sebze ilk sıradaki yerini korumaktadır. Bu ürünlerin ihracatındaki gerileme devam etmektedir. İzmir ihracatındaki payı % 37.6'ya gerilerken Osmanlı ihracatındaki payı % 50 civarındadır. Kuru üzüm ihracat miktarı artarken bu ihracat karşılığında değerinde gerileme devam etmektedir. Fiyatlardaki bu gerilemeyi önceleme için gerek Aydın Vilayeti tarafından gerekse Babıali tarafından çeşitli önlemler alınmak zorunda kalmıştır. Bu grup ürünler Osmanlı ihracatında % 21.1 ile ikinci sırada yer almaktadır.

Hem Osmanlı Devleti ihracatında hem de İzmir ihracatında üçüncü sırada hububat ihracatı gelmektedir. Osmanlı toplam ihracatının % 15.7'sini oluşturan bu

ihracatın $\frac{1}{4}$ 'i yani % 25'i İzmir'den yapılmıştır. Arpa ve buğday yine ilk iki sırada yer almakta olup ihracat miktar ve kıymetleri önceki yıla göre artmıştır .

Osmanlı ihracatında dördüncü sırada hayvanlardan elde edilen ürünler gelmektedir. Bu ihracatta İzmir'in payı cüzi kalmaktadır(% 4.6). İzmir'in ihracat değerinde dördüncü sırada boya maddeleri ihracatı bulunmaktadır. Bu maddelerin ihracatının $\frac{3}{4}$ 'ü İzmir'den (% 73.3) gerçekleşmiştir.

Gerek Osmanlı ihracatında gerekse İzmir ihracatında beşinci sırada ecza maddeleri yer almaktadır. Osmanlı toplam ihracat değerinin % 4'üne sahip olan bu ihracatta İzmir'in payı % 43.6'dır. Bu grup mallar içerisinde yer alan afyon ihracatında İzmir payını arttırmaya devam etmektedir. Bu yılda Osmanlı Devleti'nden ihraç edilen afyonun miktar olarak % 55.8'i ve kıymet olarak da % 53.4'ü , yani yarısından fazlası İzmir'den yapılmıştır.

İzmir'in ihracatında ilk beşte yer almamakla beraber Osmanlı ihracatındaki payı açısından önemini koruyan maden ihracatına gelince; 24.961.438 guruş kıymetinde gerçekleşen bu ihracat toplam ihracatının % 42.4'dür. İzmir'in toplam ihracatındaki yeri ise sadece % 3.5'tir. İhraç edilen madenler sırasıyla zımpara, krom, cıva, antimuan, çinkolu simli kurşun ve linyittir. Zımpara ihracatı, az bir artışla 10.397.128 guruş kıymetinde gerçekleşirken onu 3.123.786 guruşla krom takip etmektedir. Bu rakam önceki yıla aynı seviyededir. Üçüncü sırada yer alan cıva madeni ihraç kıymetinde önceki yıla göre % 12'lik bir gerileme sözkonusudur. Antimuan ihracatı önceki yıla göre iki katı bir artışla 888.200 guruşa yükselmiştir. Beşinci sırada yer alan çinkolu simli kurşunun ihracat değeri 390.392 guruştur. Linyit ihracatı ise bir önceki yıla göre yaklaşık % 50'lik artışla 324.151 guruşa yükselmiştir(Bkz;Tablo I - 25,26).

1911 yılında kış mevsiminin şiddetli geçmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nin her tarafında odun ve kömür ihtiyacının artması üzerine bu sene sonuna kadar kömür ihracı yasaklanmıştır ²⁹².

Maden ihracatı gibi Osmanlı ihracatındaki payı açısından önem taşıyan diğer ürünler ise şunlardır; Osmanlı Devleti'nin şeker ve şekerleme ihracatının % 48'i, madeni yağların % 60.2'si, boya maddelerinin % 73.3'ü, toprak ve taş ürünlerinin % 79.3'ünü İzmir ve çevresi sağlamaktadır.

²⁹² İTTİHAD, 28 Şubat 1911, nr:701

1913; Önceki yıllarda olduğu gibi bu yılda % 2.7'lik gerileme olmasına rağmen ihracatta ilk sırada yer alan ürünler yine yün, ipek ve pamuklu mallardır. Bu ihracattaki İzmir'in payı değişmemekte önceki seviyesini korumakta ve ikinci sırada yer almaktadır(% 14.9). İzmir'den pamuk ihracat miktarı azalırken değerinde artış görülmektedir.

Osmanlı ihracatında ikinci sırada yer alan meyve-sebze İzmir ihracatında ilk sırada yer almaktadır. Bu grup ihracatta da 1911'daki oranlar devam etmektedir. Osmanlı ihracatının değerinin % 26.6'sını oluşturan bu ihracatta İzmir'in payı % 49.8'dir. İzmir ihracatının ise yine 1/3'ni oluşturmaktadır. İzmir'in en fazla üzüm ihraç ettiği yıl 1913 senesidir ki miktarı 222.251.877 kiloyu bulmaktadır. İhraç miktarının artması satış değerine de yansımaktır. Kuru incirin ihracat miktarında azalma olmasına karşılık ihracat değerinde artış olmuştur.

Gerek Osmanlı ihracatında gerekse İzmir ihracatında üçüncü derece yer alan ürünler hububatlardır. Bu ihracatta İzmir'in payında önemli bir artış görülmektedir. İzmir ve çevresi hububat ihracatının % 44.1'ini karşılamaktadır. Hububattaki bu artış sadece buğday ve arpa ile sınırlı kalmamış tüm hububat ürünlerine yansımıştır. Yine de en büyük pay arpa ihracatında söz konusudur. Bu yılda ihracatı yapılan toplam arpanın miktar olarak % 61'i (91.631.037 kilo) ve kıymet olarak % 58.4'ü(45.928.233 guruş) İzmir ve mülhakatı limanlarından gerçekleşmiştir. Bu ihracatta mülhakat limanlarının payı İzmir Limanı'nın payından daha fazladır.

İhracat sıralamasındaki paralellik dördüncü sırada da devam etmektedir. Ecza maddeleri ihracatı Osmanlı ihracatının % 5.3'ünü oluştururken bu ihracatın yarısından fazlası İzmir'den gerçekleşmiştir (% 57.7'si). İzmir toplam ihracatındaki yeri ise % 8.8'dir. Yine en büyük oran afyon ihracatında gerçekleşmiştir. Bu pay miktar olarak toplam afyon ihracatının % 31.5'ünü kıymet olarak ise daha fazlasına % 63.9'una ulaşmaktadır.

Osmanlı ihracatının beşinci sırasında hayvanattan elde edilen ürünler alırken, İzmir'in ihracatında aynı yeri boya maddeleri ihracatı almaktadır. Hayvanattan elde edilen hasılatın % 8.2'si İzmir'den gerçekleşirken, boya maddelerinde bu oran % 82.5'e çıkmaktadır.

1913 yılında İzmir'den yapılan maden ihracatı 28.749.872 guruş değerinde olup bu kıymet Osmanlı maden ihracatının % 36.5'idir. İzmir'in toplam

ihracatındaki payı ise % 3.8'dir. İhracat edilen madenlerin sırası değişmemekte, ilk sırayı yine zımpara madeni almaktadır. Zımpara ihracatı, İzmir Limanı ve mülhakat limanlarından yapılan maden ihracatının yaklaşık % 50'sini (14.238.880 guruş) oluşturmaktadır. Bu ticaretin hemen hemen tamamı mülhakat gümrüklerinden elde edilmiştir.

Maden ihracatı gibi Osmanlı ihracatındaki payı açısından önem taşıyan diğer ürünler ise şunlardır; Osmanlı Devleti'nin şeker ve şekerleme ihracatının % 33.6'sı -ki bu ihracat payı 1911 yılına göre % 15 azalmıştır.- , çeşitli alkollü ve alkolsüz içeceklerin % 29.3'ü, madeni yağların % 57.4'ü, taş-toprak ürünlerinin % 91'i, post-deri ürünlerinin % 36.5'u İzmir ve çevresi limanlardan gerçekleşmiştir.

2.b.2- DEVLETLERE GÖRE

İngiltere; Osmanlı Devleti'nin ithalatında olduğu gibi ihracatında da İngiltere daima en başta yer almaktadır. İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut ve Bağdat piyasalarında İngiliz tüccarları birinci derecede mühim bir yer işgal etmektedirler²⁹³. İngiltere'nin ticaret hacminin diğer devletlere nazaran daha yüksek rakamlara ulaşmasının nedeni, bu ülkedeki transit ticaretinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, ABD ile olan ticaretin bir kısmı İngiltere üzerinden yapılmaktadır. Mesela, afyonun en büyük alıcı durumunda olan İngiltere 1899'da mahsulün 4/5'ini çekmişse de bunun büyük kısmı İngiltere'den ABD'ye sevk edilmiştir. Dolayısıyla istatistiklerde Amerika ticareti Avusturya, Fransa, hatta Hollanda ve Almanya'dan sonra gelmektedir²⁹⁴.

1908'de Osmanlı Devleti'nden İngiltere'ye ihraç edilen emtianın kıymeti 513.723.160 guruş olup toplam ihracat kıymeti içerisinde % 29.4 ile birinci sırada yer almaktadır. Ertesi yıl az bir yükselişle 558.469.735 guruş gerçekleşen ihracat toplam ihracatın % 30.6'nı oluşturmaktadır. 1910 yılında ihracat kıymetinde 20 milyon guruşluk bir azalma yüzdeler payının % 6'lık bir düşüşle % 24.3 olarak gerçekleşmesine sebep olmuştur. 1911'de ihracat kıymeti artmasına rağmen yüzdeler dilimdeki payında bir artış olmamaktadır. 1913 yılında ise ihracat kıymeti

²⁹³ D.K. “*Siyaset ve Ticaret / Osmanlı-İngiliz Ticaret Odaları*”, SABAH, 24 Kanunvevvel 1909

²⁹⁴ Mübahat S.Kütükoğlu, “*XX.yy Başlarında İzmir Ticareti*”, İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir, 2000, s.318

130 milyon gibi büyük bir miktar gerileyerek 466.046.172 guruş gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içerisinde % 21.7 ile yine birinci sırada yer almaktadır (Tablo I-29).

İngiltere'ye ihraç edilen ürünler arasında madenler de bulunmaktadır. 1909'da İngiltere'ye hemen yarısını ham bakır teşkil etmek üzere 10.957.932 guruş kıymetinde ham bakır, zımpara, maden kömürü, borasit, cıva ve sair maden ihraç edilmiştir²⁹⁵ (Tablo I-29).

Fransa; Osmanlı Devleti ihracatında Fransa, İngiltere'nin hemen arkasında ikinci sırada yer almaktadır. 1908'de 363.360.789 guruş ihracat kıymetiyle Osmanlı toplam ihracatında % 19.7 ile ikinci sırada yer almaktadır. Ertesi yılda Fransa ile yapılan ihracat aynı değerlerini ve yerini korumaktadır. 1910'da ihracat kıymeti % 20 civarında bir artışla 440.343.030 guruşa yükselmiştir. İkinciliği devam ettirmektedir. 1911'de yükseliş devam etmekle birlikte yüzdelerinde %1 gibi küçük bir gerileme söz konusudur. 1913 yılında ise ihracat kıymeti gerilerken yüzdelerinde dilimdeki payı artmış görünmektedir (Tablo I-29).

Fransa'ya ihraç edilen mallar arasında madenler de bulunmaktadır. 1909'da Fransa'ya yarısından fazlasını ham borasit teşkil etmek üzere 9.657.004 guruş kıymetinde ham borasit, demirli pirit, krom vs ihracatı gerçekleşmiştir²⁹⁶ (Tablo I-26).

İtalya; 1908'de Osmanlı Devleti'nden İtalya'ya 100.702.779 guruş kıymetinde mal ihraç edilmiştir. Bu değer toplam ihracat kıymeti içerisindeki payı % 5.4'dür. Ertesi yıl ihracat kıymeti % 20'lik bir artışla 122.595.890 guruşa ve toplam ihracat içerisindeki payı da % 6.7'ye yükselmiştir. 1910'da artış grafiği devam etmekte olup % 6.7 ile toplam ihracat sıralamasında beşincilikte bulunmaktadır. 1911'de yükseliş tersine dönerek ihracat kıymeti 55.357.739 guruşa düşmüştür. Bu yılın Ekim ayında başlayan Türk-İtalyan Harbi ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemesine rağmen savaşın ertesi yılında ihracat kıymeti eski değerine yükselmeye başlamıştır. 1913'de İtalya'ya 92.762.360 guruş kıymetinde mal ihraç edilmiştir. Bu kıymetin toplam ihracat içerisindeki payı % 4.3'tür (Tablo I-29).

Almanya; İthalatta olduğu gibi ihracatta da Almanya yavaş yavaş gelişme göstermektedir. 1908'de 114.997.519 guruş kıymetinde gerçekleşen ihracat ile

²⁹⁵ 1325, 1326, 1327 Yıllarına Ait Maden İstatistikleri

²⁹⁶ 1325,1326,1327 yıllarına ait Maden İstatistikleri

Almanya toplam ihracat içerisinde beşinci sırada yer almaktadır. Ertesi yıl ihracat değeri ve yerini devam ettiren Almanya 1910'da ihracat kıymetini arttırmasına rağmen sıralamada altıncılığa gerilemiştir. Aynı durum 1911 yılında da devam etmektedir. 1913'de 122.716.219 guruş kıymetindeki ihracat ile tekrar beşinciliğe yükselmektedir. (Tablo I-29).

Almanya'ya ihraç edilen mallar arasında madenler önemli bir yer tutmaktadır. 1909 yılında Osmanlı Devleti'nden Almanya'ya ihraç edilen madenin kıymeti genel ihracata nispeten % 15.51 nispetinde olmak üzere 13.431.196 guruş miktarında olup 1908 senesi ihracatından % 50.43 oranında fazladır. Bunların 2.5 milyondan az fazlası sırasıyla demirli pirit, zımpara, ham borasit, çinko ve 1.5 milyona yakın miktarı cıva ihracatına ve kalanı krom, manganez, zift ve sair madene aittir ²⁹⁷ (Tablo I-26).

Avusturya-Macaristan; 1908'de 247.773.549 guruş kıymetinde mal Avusturya-Macaristan'a ihraç edilmiştir. Bu miktar toplam Osmanlı ihracatın % 13.7'sini oluşturmakta olup üçüncü sırada yer almaktadır. Ertesi yıl ihracatta bir gerileme sözkonusudur. Bu gerilemede Avusturya'ya karşı yapılan boykotun etkisi görülmektedir. 1910 yılında ihracat kıymeti artarak 219.388.056 guruşa ulaşmıştır. Toplam ihracat içerisinde % 9.9 ile üçüncülüğünü korumaktadır. Ertesi yıl yükselme daha belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. % 13.9'a yükselen toplam ihracat içerisindeki payı ile yine üçüncü sırada yer almaktadır. 1913'de 100 milyon guruşluk bir azalma olmasına rağmen üçüncülüğünü devam ettirmektedir (Tablo I-29).

Avusturya'ya ihraç edilen mallar arasında madenler de bulunmaktadır. 1909'da Avusturya'ya 8 milyona yakın miktarı lületaşı ve yaklaşık olarak yarımşar milyonu demirli pirit, krom ve kalanı diğer madene ait olmak üzere 9.442.682 guruş raddesinde vuku' bulmuştur²⁹⁸.

Rusya; 1908'de 57.489.182 guruş kıymetinde mal Rusya'ya ihraç edilmiştir. Bu rakamla toplam ihracat içerisinde sekizinci sırada yer alabilmektedir. Ertesi yıl % 10 civarında bir artışla 65.037.742 guruşa yükselen ihracat kıymeti ile yine sekizinci sırada bulunmaktadır. 1910'da ihracat değerinde yükseliş devam etmekle beraber

²⁹⁷ 1325,1326,1327 yıllarına ait Maden İstatistikleri

²⁹⁸ 1325, 1326, 1327 Yıllarına Ait Maden İstatistikleri

toplam ihracat içerisindeki yeri değişmemektedir. Bu görünüş 1911 ve 1913 yıllarında da devam etmektedir .

Hollanda/Felemenk; 1908'de Osmanlı Devleti'nden 25.135.666 guruş kıymetinde mal Hollanda'ya ihraç edilmiştir. Ertesi yıl bu miktar yarıya yakın bir oranda azalarak 15.897.637 guruşa düşmüştür. 1910 yılında ise önceki yıla göre % 100'lük bir artışla 33.389.644 guruşa yükselmiştir. Sonraki yıllarda da devam eden bu yükselişe rağmen Hollanda Osmanlı ihracatı içerisinde büyük bir paya sahip değildir.

Amerika; 1908'de 70.332.492 guruş kıymetinde mal Amerika'ya ihraç edilmiştir. Bu rakam ithalatından fazladır. Ertesi yıl aynı seviyesini devam ettiren 1910'da ihracat kıymetinde yaklaşık % 40 artışla 100.861.956 guruşa yükselmiştir. Bu yükseliş grafiği 1911 yılında da devam etmiştir. Bu yılda Amerika'ya 152.548.624 guruş kıymetinde ihracat gerçekleşmiş olup bu ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı % 6.1'e yükselerek beşinci sırada yer almıştır. 1913'de ihracat kıymetinde az bir miktar azalma görülmesine karşılık yüzdeler dilim içerisindeki payı aynı seviyesini korumuş ve dördüncülüğe yükselmiştir. Amerikan şirketleri İzmir ve Samsun bölgelerinden üretilen tütünün yaklaşık % 68-70'ni satın almaktadırlar²⁹⁹.

Balkan Devletleri (Bulgaristan-Sırbistan-Romanya-Yunanistan-Karadağ); 1908'de Balkan Devletleri'nin Osmanlı ihracatındaki payı % 8.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracatta ilk sırada Bulgaristan yer alırken hemen akabinde Romanya gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde sadece Bulgaristan'a yapılan ihracatın toplam ihracat içerisindeki payı % 3'tür. Ertesi yıllarda da bu durum devam etmektedir. 1909'da Bulgaristan'ı Yunanistan izlerken, 1910'da Romanya tekrar ikinciliğe yükselmektedir. 1911 ve 1913 yıllarında ihracat değerlerinde bir gerileme söz konusudur. 1911'de toplam ihracatın %7.6'sını oluşturan bu devletlerin payı 1913'de % 5.2'ye düşmüştür. Şimdiye kadar içerisinde en büyük pay Bulgaristan'a aitken 1913'de Romanya Bulgaristan'ın önüne geçmiştir. Bu gerilemenin nedeni hiç şüphesiz ki Balkan Savaşları'dır.

Diğer; Bu kısımda *İspanya, İran, İsveç, Belçika, Japonya* gibi az miktarlarda da olsa ticari ilişkilerde bulunan devletlerden bahsedilecektir. Bu devletlerin

---

²⁹⁹ G. Bie Ravndal, *age*, s.95-97

toplam ihracat kıymetleri Osmanlı Devleti'nin toplam ihracatı içerisindeki payı çok az olmakla birlikte yavaş yavaş bir artış ta görülmektedir. 1908'de bu devletlerin toplam ihracat içerisindeki % 1.5 iken ertesini yıl % 2.3'e yükselmiştir. 1910'da % 3.2, 1911'de % 3.5 ve 1913'de ise % 3.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu devletler içerisinde en fazla ihracat Belçika'ya yapılmakta olup onu İran takip etmektedir. 1910 ve 1913 yıllarında İran'ın yerini İspanya almaktadır. 1908 ve 1909 yıllarında Japonya'ya ihracat gerçekleşmemiştir(Tablo I-29).

2.c- FİYATLAR

Dönemin Aydın Vilayeti'nin merkezi olarak İzmir'de günlük hayatı olduğu kadar geniş bir bölgedeki iktisadi hayatı da etkileyen, çeşitli malların fiyatlarındaki iniş-çıkışlar önem taşımaktadır. Ancak Lira'nın 98 ile 180 guruş, Mecidiye'nin 18 ile 38 guruş arasında oynadığı bir ortamda saptanan fiyatlarda haliyle az çok farklılıklar olabilmektedir³⁰⁰. Bölgede ve piyasada alınıp satılan malların cinsine göre kilo, okka, kile kantar, yük, çeki, balya, çuval , sepet, vb. ölçülerle işlem yapıldığı da göz önüne alınacak olursa, verilerden bir sonuç çıkarmanın güçlüğü daha iyi anlaşılır. Bölgede üretilip satışa sunulan ürünler olduğu gibi bölgeye dışarıdan gelen mallar ve ürünler de vardır.

İzmir piyasasında 1908-1913 yılları arasında **buğday** fiyatlarında (Yerli, Mersin ve Uşak malları) büyük artışlar görülmemektedir. Örneğin 1908 Aralığında Uşak malı buğdayın fiyatı kıyyesi 84-89 para, 1909 Aralığında 85-94 para arasında iken 1910 Temmuzunda 80-90 para idi. Ertesi yıl piyasaya fazla mal gelmesi üzerine fiyatlarda az bir düşüş görülmektedir: 71-80 para. 1912 Temmuzunda az bir yükselişle 78-98 para arasında işlem gören buğday yılın son ayında tekrar önceki yıldaki satış seviyesine gerilemiştir. 1913 yılının ortalarında ise fiyatlar tekrar 1908-1910 yılları arasındaki satış ortalamasına (83-92 para) yükselmesine rağmen bu yükseliş yıl sonunda 78-84 paraya gerilemiştir (Tablo I-30) .

Buğday fiyatlarına paralel olarak un fiyatları da aynı eğriyi izlemektedir. Ancak basına sıkça yansdığı şekilde her dönemde una yabancı madde karıştırılarak fiyatlarında oynamalar yapıldığı göz önüne alınacak olursa 1908'den 1914'e değin

³⁰⁰ Sabri Sürgevil, “ *II.Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti'nde Fiyat Hareketleri* ”, V.Milletlerarası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989-İstanbul), Ankara, 1990, s.124

bazı un çeşitlerinde düşüş bazılarında yükselişin nedeni daha kolay anlaşılmaktadır³⁰¹.

Arpa fiyatları ise (Yerli) 1908 Temmuzunda kilesi 14-15 kuruşa satılırken yıl sonunda bir miktar yükselerek 15-18 kuruşa satılmıştır. Ertesi yıl Temmuz ayında 16-15 kuruş, Aralıkta 16,5-18 kuruş arasında işlem görmüştür. 1910 yılındaki İhracatın men'i kararı, piyasayı zor durumda bırakmış fiyatlar 3.5-3.75 guruşa kadar gerilemiştir. Fakat gerek dahili ve gerek adaların külliyetli miktarlarda arpa tüketimi fiyatın daha ziyade düşmesine mani olmuş ve yıl sonunda fiyatlar 14-14.25 guruşa yükselmiştir. 1911 yılında 16-17 kuruş seviyelerinde gerçekleşen satışlar 1912'de

bir miktar yükselerek 17.25-18.5 kuruş olmuştur. 1913 yılının ilk yarısında bu fiyatlar muhafaza edilmişken yıl sonunda 14.25-14.75 kuruşa gerilemiştir.

Bu dönemde buğday ve arpa dışındaki burçak, çavdar ve yulaf gibi diğer tahıl ürünlerinin fiyatlarında ufak tefek iniş çıkışlar görülmekle birlikte, büyük fiyat değişimleri yaşanmamıştır.

Bölgenin en önemli ihraç ürünlerinden olan **üzüm** ve **incir** fiyatları ise mahsulün az veya çok oluşuna göre olduğu kadar piyasadaki duruma göre de sürekli iniş-çıkış göstermektedir. Üretici elindeki malı yüksek fiyattan sattığında memnun, düşük fiyattan çıkarmak zorunda kaldığında ise alıcı tüccar kazançlı çıkmaktadır. Bu ürünlerin piyasada değerini belirleyen etkenler arasında dış alıcı tüccarların istekli olup olmaması da etkili olduğundan ele alınan dönemde, üreticiyi korumak ve eldeki ürünün ucuza ihracatçı tüccarın eline geçmesini önlemek için örgütlenmeye çalıştığı dikkati çekmektedir. Üzümün kalitesine göre % 20'lik düşüştan % 200'lük artışa kadar iniş çıkışlar görülmektedir. Üzümde görülen manzara incir için de söz konusudur.

Pamuk fiyatları ise 1908 Temmuzunda kantar 340 kuruşa satılırken yıl sonunda gerileyerek 282.5-292.5 inmiştir. Bu düşüş sürekli olmamış ertesi yıl fiyatlar artmıştır. Yıl ortalarında 365-370 kuruşa , yıl sonunda ise 430-440 kuruşa yükselmiştir. Bu artış ertesi yıl da devam etmiş fiyatlar 505-520 kuruşa ulaşmıştır. 1911'de az bir düşüşle 480-485 kuruşa işlem gören pamuk, yıl sonunda biraz daha gerileyerek 317,5-320 kuruşa düşmüştür. 1912'de fiyatlar tekrar yükselmiştir. Yıl

³⁰¹ Sabri Sürgevil, *agm*, s.126

içinde ortalama satış fiyatları 422.5-435 kuruş arasında gerçekleşmiştir. Ertesi yıl ortalarında bir miktar düşüşle 412.5 kuruşa satılan pamuklar yıl sonunda 455-462 kuruşa yükselmiştir (Tablo I-30).

Bölgenin bir diğer hem üretim ve ihraç malları arasında bulunan ürünleri **afyon** ve **palamuttur**. 1908'de çekisi 116 kuruşa satılan afyon fiyatında 1910 88-90 kuruşa düşmüştür. Bu düşüş sürekli olmamış ertesi yıl ortalarında %100'den fazla bir artışla 205-210 kuruşa satılırken yıl sonunda fiyat daha da yükselerek 250-300 kuruşa kadar çıkmıştır. Ertesi yıl piyasa işlem görmeyen afyon, 1913 yılında beş yıl önceki satış rakamlarına yaklaşık bir oranda, 118-130 kuruştan satılmıştır. 1908 ortalarında kantarı 78-85 kuruş arasında işlem gören palamut fiyatında yıl sonunda az bir gerileme yaşanmışken (72-76 kuruş) ertesi yıl bu düşüş daha da belirginleşmiştir (50-55 kuruş). 1910'da az bir yükselişle 62-65 kuruşa satılan palamutlar ertesi yıllarda bu seviyesini korumuştur .

İthal ürünleri arasında yer alan **kahve** ve **şeker** fiyatlarına bakılacak olursa özellikle kahve fiyatlarında belirgin bir yükselişin yaşandığı görülmektedir. 1908 yılı ortalarında kıyyesi 5.25-5.5 kuruş arasında işlem gören kahve ertesi 6.25-7.5 kuruşa , 1910'da 8.5-9.25 kuruşa, 1911'de 10.25-12.5 kuruşa yükselmiştir. 1913 yılında kahve fiyatında bir miktar düşüş görülmekle beraber 1908'e göre oldukça yüksektir. Şeker fiyatı ise, 1908'de Rusya'dan ithal edilen çeşidinin kıyyesi 73-74 paraya satılmaktadır. Ertesi yıl da fiyatlar az bir yükselişle 88-102 paraya çıkmıştır. Bu yükseliş 1910 yılının ilk yarısında da devam etmekle beraber yıl sonunda şeker fiyatı 85-88 paraya gerilemiştir. 1911 yılında piyasada 96-103 para arasında işlem gören Rus şekeri yıl sonunda 125 paraya yükselmiştir. Ertesi yıl fiyatlarda tedricen başlayan gerileme 1913'de fiyatların tekrar beş yıl öncesindeki satış rakamlarını göstermektedir (Tablo I-30).

TABLO I-14
1909 ve 1913 YILLARINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE EKİLİ TARIM ALANLARI VE
OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YERİ

	1909			1913		
<i>TARIM ALANLARI</i>	<i>OSMANLI DEVLETİ (Dönüm)</i>	<i>AYDIN VİLAYETİ (Dönüm)</i>	<i>%</i>	<i>OSMANLI DEVLETİ (Dönüm)</i>	<i>AYDIN VİLAYETİ (Dönüm)</i>	<i>%</i>
HUBUBAT						
Buğday	27.920.472	1.921.897	6.8	27.526.452	1.017.754	3.6
Arpa	13.963.915	1.562.777	11.1	13.059.006	119.6850	9.1
Çavdar	2.810.111	192.615	6.8	1.643.847	42.259	2.5
Yulaf	2.097.288	187.571	8.9	1.331.396	101.566	7.6
Kaplıca	1.126.804	130.914	11.6	1.002.337	90	0.008
Burçak	1.191.033	217.662	18.2	781.107	138.783	15.9
Darı	2.017.966	217.824	7.2	713918	96.056	13.4
Diğer	4.821.472	319.897	6.6	4.005.904	244.030	6.0
Toplam	56.949.061	4.751.157	8.3	50.153.967	2.836.388	5.6
BAKLİYAT						
Nohut	435.353	72.081	16.5	512086	45783	8.9
Fasulye	485.698	7.049	1.4	422025	7728	1.8
Bakla	383.702	106.425	27.7	269241	123090	45.7
Mercimek	250.735	1.329	0.5	278475	1554	0.5
Diğer	152.404	4.091	2.6	256.897	18.253	7.1
Toplam	1.707.892	263.120	15.6	1.738.724	196.408	11.2
SANAYİ						
Pamuk(Lif+Tohum)	1.665.630	149.755	8.9	1.619.429	177.359	10.9
Keten (Lif+Tohum)	154.184	60	0.03	126.507	366	0.2
Susam	680.312	134.348	19.7	759.030	116.627	15.3

Tütün	523.374	68.698	13.1	594.101	196.435	33.0
Afyon	206.326	23931	11.5	463.742	102.625	22.1
Kenevir	-	-		67.381	5.510	8.1
Diğer	-	-		49.230	21.031	42.7
Toplam	3.230.126	376.792	11.6	3.679.420	609.953	16.8
BAĞLIK ALAN						
Ekilen bağlık alan	5.289.112	2.105.154	21.4	5.495.014	841.526	15.3
ZEYTİNLİK						
Ekilen zeytinlik alan	19.568.335 (adet zeytin ağacı)	9.225.095 (adet zeytin ağacı)	47.1	1.149.706	395.770	34.4

KAYNAK; 1325 VE 1329 TARIM İSTATİSTİKLERİ

TABLO I-15

1909 ve 1913 YILLARINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE ALINAN ÜRÜN MİKTARLARI VE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ YERİ

TARIM ALANLARI	1909			1913		
	OSMANLI DEVLETİ (Ton)	AYDIN VİLAYETİ (Ton)	%	OSMANLI DEVLETİ (Ton)	AYDIN VİLAYETİ (Ton)	%
HUBUBAT						
Buğday	3285274	241739	7.3	3915873	175233	4.4
Arpa	1.829.856	208.242	11.3	1.905.338	242.190	12.7
Çavdar	307.164	32.051	10.4	265.911	3.675	1.3
Yulaf	239.493	32.084	13.5	205.715	16.059	7.8
Kaplıca	112.194	-		120.615	-	
Burçak	131.732	48.093	10.2	100.864	11.572	11.4
Darı	161.141	32.149	19.9	62.015	12.174	19.9
Diğer	515.943	60.411	11.7	581.017	34.180	5.8
Toplam	6.582.797	609779	9.2	6.949.458	494.983	7.1
BAKLİYAT						
Nohut	40.905	7.338	17.9	39.888	4.754	11.9
Bakla	25.874	869	3.3	49.086	333	0.6
Fasulye	61.373	41.310	67.3	34.807	12.352	35.4
Mercimek	20.846	108	0.5	21.052	87	0.4
Diğer	42.068	2.862	6.8	39.483	2.155	5.4
Toplam	191.066	52.487	27.4	184.316	19.681	10.6
SANAYİ						
Pamuk(Lif+Tohum)	103.960	26.889	25.8	57.138	14.562	25.4

Keten (Lif+Tohum)	6.846	-		18.896	5	0.02
Susam	23.542	3.554	15.0	31.378	9.872	31.4
Tütün	31.237	3.780	12.0	41.692	11.205	26.8
Afyon	308	10	3.2	624	275	29.7
Kenevir	-	-		4397	345	7.8
Diğer	-	-		20332	4.019	19.7
Toplam	165.893	34.233	20.6	175057	40.283	23.0
MEYVE						
İncir	84.558	65.775	77.7	89.837	84.060	93.5
Üzüm	1.124.698	358.462	31.8	1.172.584	259.665	22.1
ZEYTİNLİK						
Zeytin	98.893	48.310	48.8	166.452	68.174	40.9

KAYNAK; 1325 VE 1329 TARIM İSTATİSTİKLERİ

TABLO I-16

TÜTÜN, PAMUK, ÜZÜM ve İNCİR ÜRETİMİ (1908-1913)

TÜTÜN SENE	PAMUK (kilo)	ÜZÜM (Balya)	İNCİR (Kilo)	(Yük)
1908	33.768.000	64.000	57.000.000	105.000
1909	44.182.000	76.000	54.600.000	100.000
1910	67.043.000	45.800	44.500.000	128.600
1911	69.781.000	80.000	32.200.000	94.000
1912	47.183.000	115.000	54.600.000	103.000
1913	55.306.000	105.000	62.500.000	95.000

Kaynak: Faik Courdoğlu; *La Turquie Economique*, Anvers, 1928, s.82,95,127,154

TABLO I-17

1908-1911 YILLARI ARASINDA AYDIN VİLAYETİ'NDE ÜRETİLEN MADEN MİKTARI VE KIYMETİ

MADEN CİNSİ	1908				1909				1910				1911			
	MİKTAR		KIYMET		MİKTAR		KIYMET		MİKTAR		KIYMET		MİKTAR		KIYMET	
	TONİLATO	KİLO	GURUŞ	PARE	TONİLATO	KİLO	GURUŞ	PARE	TONİLATO	KİLO	GURUŞ	PARE	TONİLATO	KİLO	GURUŞ	PARE
Linyit	300		15.000		5598	46	279.882	12	7.075	149	216.254	19	12.038	321	364.151	8
Krom	4.975	39	1.439.436	8	13.854	808	3.347.636	31	14.340	663	3.322.193	5	13.421	279	3.129.787	31
Zımpara	24.475	516	8.811.185	30	25.299	390	9.107.781	-	26.829	171	9.658.501	9	17.370	900	10.317.044	36
Cıva	108	28	1.854.002	32	89	551	1.635.268	34	55	363	992.476	14	46	306	628.112	4
Simli Kurşun	-	-	-	-	72	360	49.416	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manganez	-	-	-	-	6		900	-	-	-	-	-	1.392	687	208.903	2
Antimuan	161	626	214.389	10	61	753	80.279	-	374	69	486.289	28	696	614	888.200	16
Arsenik	-	-	-	-	3	-	1.800	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çinkolu Simli Kurşun	-	-	-	-	-	-			217	210	173.768	-	412	990	330.392	-

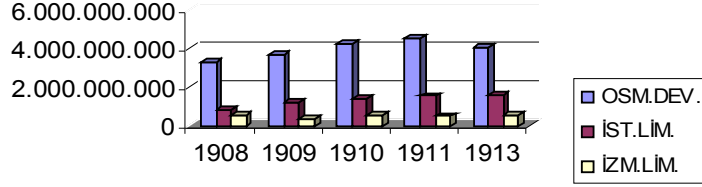
KAYNAK:1324, 1325, 1326, 1327 MADEN İSTATİSTİKLERİ

TABLO I-18
İSTANBUL-GALATA VE İZMİR LİMANLARINDAN YAPILAN İTHALAT VE İHRACATIN OSMANLI DEVLETİ İTHALAT VE İHRACATINDAKİ YERİ
1908-1913

SENE	OSMANLI DEVLETİ		İSTANBUL VE GALATA LİMANI				İZMİR LİMANI			
	İTHALAT KIYMETİ(grş)	İHRACAT KIYMETİ(grş)	İTHALAT KIYMETİ(grş)	Genel İthalat İçindeki Yeri	İHRACAT KIYMETİ(grş)	Genel İhracat İçindeki Yeri	İTHALAT KIYMETİ(grş)	Genel İthalat İçindeki Yeri	İHRACAT KIYMETİ(grş)	Genel İhracat İçindeki Yeri
1908	3.322.439.848	1.878.208.676	858.034.466	%25.8	138.914.232	% 7.3	490.879.165	% 14.7	539.610.186	% 28.7
1909	3.691.391.694	1.923.251.015	1.155.478.185	% 31.3	180.645.473	% 9.4	375.818.483	% 10.4	553.943.758	% 28.8
1910	4.265.597.589	2.107.971.300	1.339.984.144	% 31.4	219.307.532	%10.4	534.913.920	% 12.5	561.997.717	% 26.6
1911	4.500.913.450	2.471.913.306	1.525.569.468	% 33.8	308.443.256	% 12.4	481.660.201	% 10.7	488.455.991	% 19.7
1913	4.080.968.220	2.151.267.878	1.580.234.539	% 38.7	290.926.871	% 13.5	565.871.991	% 13.8	528.137.367	% 24.5

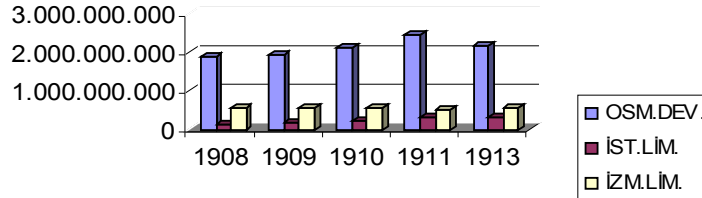
KAYNAK : 1323, 1324, 1325, 1326 , 1327 ve 1329 Yıllarına Ait Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

**OSMANLI DEVLETİ'NİN İTHALATINDA
İSTANBUL VE İZMİR LİMANLARININ YERİ
(1908-1913)**

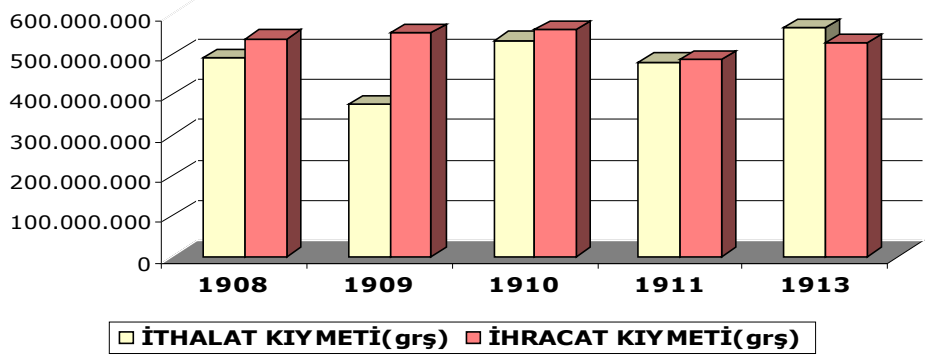
GRAFİK-7

**OSMANLI DEVLETİ'NDEN GERÇEKLEŞEN
İHRACATTA İSTANBUL VE İZMİR
LİMANLARININ YERİ (1908-1913)**

GRAFİK-8

**İZMİR LİMANI'NDA İTHALAT VE İHRACAT
(1908-1913)**

GRAFİK-9

TABLO I-19

**MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ İLE VE İZMİR VE ÇEVRESİNE GERÇEKLEŞEN İTHALAT MİKTARI
(1908-1913)**

MAL GRUPLARI	1908		1909		1910		1911		1913	
	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR
Canlı hayvanlar	956.327 adet	1.140 adet	228.073 adet 5.100 kilo	447 adet	512.310 adet	234 adet	552.851 adet	223 adet 179 kilo	151.062 adet	447 adet
Hayvanattan elde edilen maddeler	14.546.297 kilo	16.208.844 kilo	11.264.703 kilo 4.725 adet 35 fiç	12.802.645 kilo 2.400 adet 35 fiç	1.234.118 kilo	19.369.712 kilo 54.876 adet	16.406.296 kilo	3.020.850 kilo	12.425.188 kilo	2.101.014 kilo
Zahire, hububat ve bunlardan elde edilen maddeler	365.167.663 kilo	16.208.844 kilo	486.824.046 kilo 2083 kile	12.802.645 kilo 1.408 kile	579.749.181 kilo	41.998.704 kilo	403.547.154 kilo	17.333.440 kilo	456.012.849 kilo	17.010.410 kilo
Meyve ve sebzeler	36.774.986kilo	5.441.915 kilo	42.455.057 kilo 22.004 adet	5.414.599 kilo 4.283 adet	38.420.455 kilo	7.521.492 kilo	37.963.734	6.435.312 kilo	37.685.501 kilo	8.210.392 kilo
Şeker, baharat, kahve ve çay	169.646.040 kilo	22.687.985 kilo	180.896.346 kilo	22.388.431 kilo	226.182.995 kilo	35.113.977 kilo	201.737.456 kilo	30.067.809 kilo	199.056.849 kilo	31.178.321 kilo
Alkollü içecekler	24.382.904 kilo	4.275.858 kilo	23.507.267 kilo	2.357.386 kilo	28.423.165 kilo	5.371.189 kilo	33.513.944 kilo	6.369.086 kilo	19.456.462 kilo	4.234.540 kilo
Yakacak	226945210 kilo	22.0265.240 kilo	202.632.206 kilo	21.509.845 kilo	266.129.846 kilo	54.446.031 kilo	455.226.329 kilo	57.160.069 kilo	485.760.890 kilo	89737.808 kilo
Boya eczası ve has boya	6.456.035 kilo	984.787 kilo	7.400.699 kilo	1.113.407 kilo	30.431.248 kilo	13.250.081 kilo	27.795.193 kilo	7.611.323 kilo	23.910.822 kilo	6.672.788 kilo
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	13.096.857 kilo	12.941.471 kilo	143.956.996 kilo 32.367 sandık	12.744.336 kilo	201.770.874 kilo	31.419.189 kilo	205.598.787 kilo	29.032.232 kilo	210.246.798 kilo	38.109.242 kilo
Reçineler ve tutkal	3.680.320 kilo	100.560 kilo	2.835.789 kilo	170.201 kilo	37.126.696 kilo	248.892 kilo	5.134.723 kilo	719.310 kilo	6.030.181 kilo	721.748 kilo
Ecza maddeleri ve ilaçlar	3199989 kilo	407.072 kilo	3.888.925 kilo	478.599 kilo	4.320.714 kilo	403.987 kilo	4.001.455 kilo	280.062 kilo	3.063.980 kilo	283.290 kilo
Taş, toprak ve cam	92.353.922 kilo	8.959.913 kilo	358.987 adet 109.993.362 kilo 2.609 sandık	11.221.562 kilo 205.589 adet	189.404.866 kilo	21.038.620 kilo	23.079.067 kilo	38.519.253 kilo	1.448.379 kilo	21.023.771 kilo
Madenler ve madeni eşya	93153040 kilo	11.654.208 kilo	84.274.739 kilo 345 adet	11.452.481 kilo 1 adet	194.854.846 kilo	16.774.400 kilo	241.042.502 kilo	38.875.768 kilo	159.967.697 kilo	21.221.629 kilo
Kereste ve sepetçi ürünleri	1.712.832 adet 155.243m ³ 97.675 deste 19.532.751kilo	517.601 adet 15183 m ³ 3.424.206 kilo	12.758 doz 1.084.382 adet 733 demester 20.828.434 kilo	348 doz 706.832 adet 837 demester 7.197.653 kilo	226.065.649 kilo	33.740.617 kilo	271.746.106 kilo	50.395.801 kilo	218.663.981 kilo	61.387.458 kilo
Kağıt ve paçavra	18.105.795 kilo	3.309.621 kilo	27.665.507 kilo	2.881.325 kilo	32.052.650kilo	3.691.898 kilo	33.040.550 kilo	4.221.552 kilo	29.197.945 kilo	4.782.493 kilo
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	8.930.007 kilo	2.332.629 kilo	9.639.401 kilo 495 adet 40 çift (çizme)	2.866.639 kilo	14.629.332 kilo	4.574.544 kilo	14.237.256 kilo	3.754.931 kilo	9.177.774 kilo	2.280.516 kilo
Yün, ipek ve pamuklu dokuma	84.022.787 kilo 141 top 2 adet	15.146.205 kilo	143 doz 82.383 m. 102.543.553 kilo 3 deste, 1 top 2.777 adet	143 doz 4.353 m. 13.866.761 kilo 1 top 48 adet	110.920.329 kilo	16.642.751 kilo	111.057.725	15.920.753 kilo	95.783.730 kilo	17.599.146 kilo
Lastik ve lastik ürünleri	341.549 kilo	31.295 kilo	610.660 kilo	38.495 kilo	3.272.785 kilo	130.461 kilo	2.351.692 kilo	147.598 kilo	1.898.348 kilo	179.630 kilo

Makine, aletler, araba ve vagon	5.062.883 kilo 144.548 adet	966.675 kilo 10.728 adet	6.878.420 kilo 452.268 adet 6 takım	1.313.175 kilo 330.990 adet	22.138.016 kilo	1.733.146 kilo	34.134.918 kilo 1.030 adet	3.889.211 kilo	19.977.906 kilo 1.270 adet	4.289.362 kilo
Diğer	23.764.645 kilo 1.362 adet	9.525.210 kilo	37.154.029 kilo 4.630 adet 165 şişe, 4 doz	8.830.333 kilo 195 şişe	16.477.917 kilo	1.742.085 kilo	17.051.484 kilo	1.761.613 kilo	23.954.110 kilo 16.190 paket 293.091 adet	1.803.893 kilo

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-20

MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ İLE İZMİR VE ÇEVRESİNE GERÇEKLEŞEN İTHALAT KIYMETİ(KURUŞ) (1908-1913)

MAL GRUPLARI	1908		1909		1910		1911		1913	
	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR
Canlı hayvanlar	18.472.130	28 7.125	22.146.79 7	89. 426	63.735.58 0	99.76 3	59.918.29 2	236 .357	17.299.95 5	259.64 1
Hayvanattan elde edilen maddeler	65.228.551	7.81 2.605	221.121.04 4	6.344. 614	64.789.14 4	24.240.57 6	85.700.72 8	15.222. 550	72.521.92 9	12.436.95 7
Zahire, hububat ve bunlarda elde edilen maddeler	601.956.195	24.45 4.379	538.942.56 6	20.946.3 00	543.595.93 1	37.304.82 5	410.184.48 8	22.525. 862	511.173.80 1	24.544.02 9
Meyve ve sebzeler	40.118.199	4.65 0.144	72.401.57 3	3.874. 850	35.311.16 5	5.066.71 0	39.342.61 3	5.596 .984	39.632.76 8	6.918.58 5
Şeker, baharat, kahve ve çay	485.364.025	68.49 5.941	433.585.68 3	69.496.4 45	364.889.59 9	235.75 1	335.183.83 3	48.157. 477	283.425.07 3	40.634.92 2
Alkollü içecekler	59.327.444	8.99 3.921	46.532.14 7	7.399. 361	56.749.38 2	9.983.36 9	72.146.55 3	11.464. 802	55.165.83 6	10.999.01 8
Yakacak	39.135.396	4.78 9.548	26.627.70 9	2.513. 064	53.133.70 2	7.209.05 9	69.019.71 3	10.006. 871	92.827.43 5	10.457.51 3
Boya eczası ve has boya	29.463.313	3.15 3.391	32.105.46 1	2.938. 729	54.847.61 2	13.601.30 0	69.995.81 5	11.825. 043	59.639.12 7	11.223.65 8
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	137.573.653	17.00 0.178	169.477.18 0	17.711.1 22	185.318.53 4	23.332.86 6	202.614.62 0	20.893. 867	262.867.35 1	33.290.27 9
Reçineler ve tutkal	6.684.52 8	28 1.312	6.566.02 7	415. 824	8.904.16 9	521.98 7	10.498.29 2	756 .781	9.718.83 2	1.089.70 0
Ecza maddeleri ve ilaçlar	18.599.990	2.31 3.779	23.044.24 2	3.764. 371	27.391.30 1	4.120.60 4	29.823.57 3	3.947 .334	28.831.83 0	4.499.33 8
Taş, toprak ve cam	61.162.968	6.42 1.435	68.311.03 5	7.678. 132	91.535.76 1	13.440.59 1	99.540.60 1	14.594. 650	83.520.10 1	12.684.62 0
Madenler ve madeni eşya	184.115.713	24.59 5.408	173.714.40 5	49.678.5 71	301.067.14 9	28.430.96 7	398.856.48 5	50.891. 565	293.328.27 7	46.117.88 2
Kereste ve sepetçi ürünleri	96.636.180	13.61 3.457	92.562.52 4	11.347.5 77	96.211.91 7	16.291.59 7	115.095.77 4	17.913. 737	104.265.35 1	26.594.27 0
Kağıt ve paçavra	44.088.460	5.92 3.383	60.684.99 2	5.867. 079	80.541.84 3	6.277.91 0	73.704.23 7	8.792 .128	63.839.45 1	9.091.09 9
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	97.048.223	20.31 9.882	189.833.64 9	20.608.7 76	158.711.19 8	31.974.47 0	164.986.66 4	29.798. 239	122.938.38 9	24.258.42 5
Yün, ipek ve pamuklu dokuma	1.272.281.363	270.421 .130	1.259.822.32 2	169.690.5 89	1.566.716.76 2	207.832.98 7	1.711.036.31 3	205.092 .462	1.443.859.00 7	176.243.05 7

Lastik ve lastik ürünleri	2	7.499.39	4.638	65	3	14.262.93	191	1.034.	8	36.276.34	6	2.454.78	6	30.581.88	.998	2.577	6	27.522.78	7	2.494.47
Makine, aletler, araba, vagon		70.312.846	8.117	8.16	8	78.157.93	57	10.588.3	4	99.947.87	2	4.739.75	6	155.509.99	234	20.602.	8	105.107.43	3	36.600.23
Diğer		81.951.582	3.266	14.40	5	189.117.16	06	24.267.9	9	218.142.53	8	54.648.66	0	258.081.00	353	23.325.	6	223.306.77	7	26.711.06

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-21

**İZMİR VE ÇEVRESİNE İTHAL EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(Kilo)
(1908-1913)**

SENE	BUĞDAY	BUĞDAY UNU	PAMUK MENSUCATI	YÜN- TİFTİK MENSUCATI	FES	ÇAY- KAHVE- ŞEKER	MADEN- KOK KÖMÜRÜ	ODUN- ADİ KÖMÜR	KÜKÜRT		
1908	1.582.644	6	3.533.86	4.877.492	702.756	43.05	22.394.303	22.023.623	14.982.954	6	2.904.53
1909	3.850.431	0	3.041.41	1.810.657	545.765	-	22.209.271	19.765.348	4.593.614	6	2.234.29
1910	17.455.315	6	4.231.55	2.574.894	-	82.47	33.700.029	54.350.009	3.115.400	5	2.781.05
1911	169.300	9	2.587.89	2.455.036	-	59.09	29.572.804	58.338.001	2.610.616	8	3.779.15
1913	2.297.92	5	2.729.50	3.009.063	-	81.06	30.522.918	63.033.455	4.976.064	3	3.714.255

Kaynak:1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-22

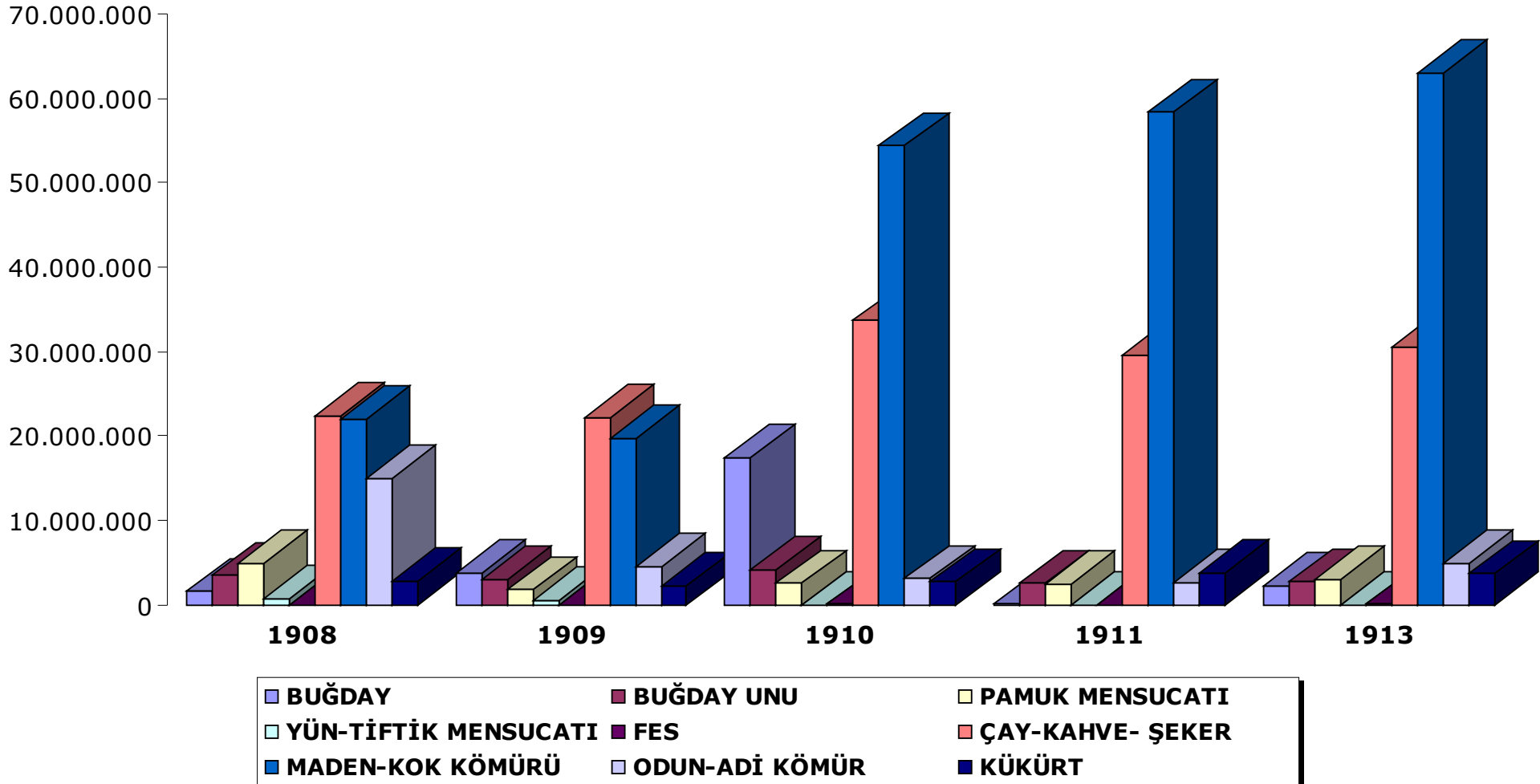
**İZMİR VE ÇEVRESİNE İTHAL EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(kuruş)
(1908-1913)**

SENE	BUĞDAY	BUĞDAY UNU	PAMUK MENSUCATI	YÜN-TİFTİK MENSUCATI	FES	ÇAY-KAHVE- ŞEKER	MADEN-KOK KÖMÜRÜ	ODUN-ADİ KÖMÜR	KÜKÜRT		
1908	1.743.166	5	5.361.20	48.501.484	13.661.423	1.344.85	51.352.576	4.788.584	1.314.945	2	1.873.65
1909	3.595.943	0	4.191.10	23.609.458	15.156.173		48.268.540	4.183.212	1.379.098	7	1.687.42
1910	15.761.982	0	5.072.34	25.822.118		2.481.69	69.516.038	6.329.971	635.880	5	2.776.26

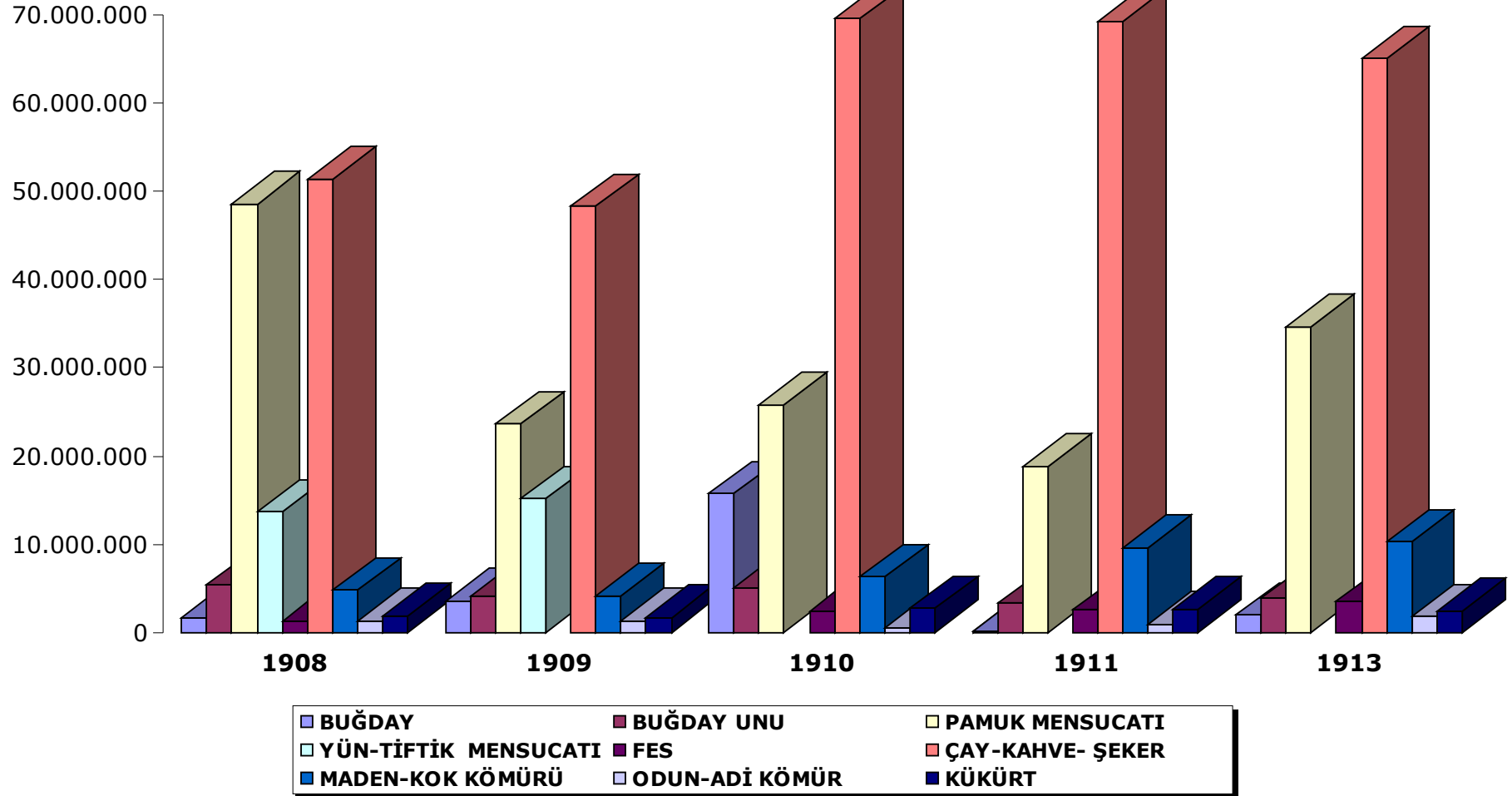
1911	147.276	3	3.362.44	18.855.145	7	2.562.51	69.186.682	9.578.960	944.462	5	2.669.43
1913	1.976.450	7	3.843.05	34.640.651	2	3.531.45	65.016.356	10.235.709	1.787.097	2	2.497.40

Kaynak:1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

İZMİR VE ÇEVRESİNE İTHAL EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(Kilo) (1908-1913)

**İZMİR VE ÇEVRESİNE İTHAL EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(kuruş)
(1908-1913)**

GRAFİK – 11

TABLO I-23
ÜLKELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İTHALAT KIYMETİ (Kuruş)
(1908-1913)

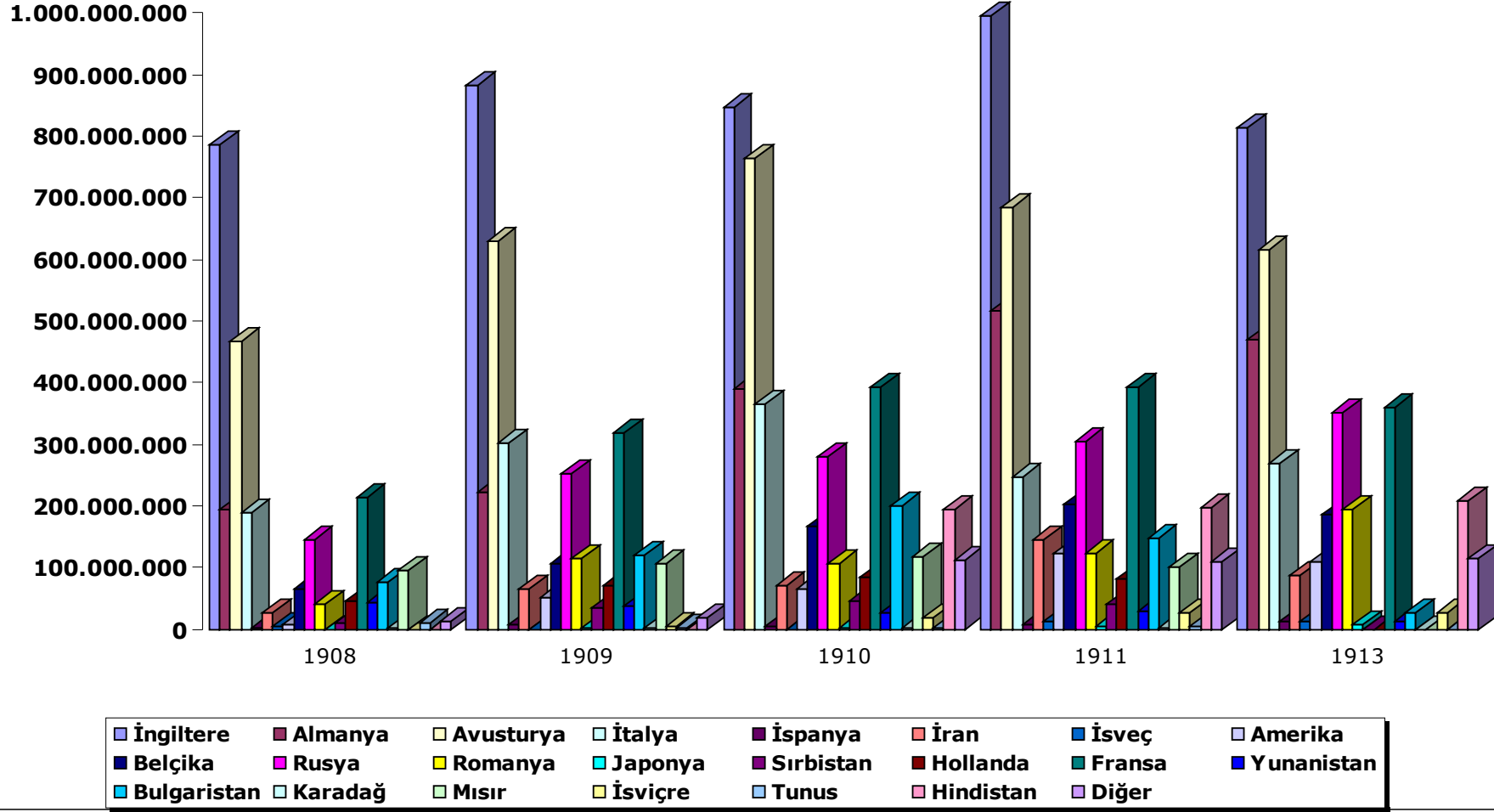
ÜLKE	1908	1909	1910	1911	1913
İngiltere	787.309.118	881.696.267	847.969.845	994.594.080	812.858.69
Almanya	193.567.069	220.811.641	389.663.175 TL	516.268.365	468.874.37
Avusturya	467.989.459	628.928.805	765.292.181	683.811.043	614.672.36
İtalya	188.562.624	300.956.181	364.877.088	245.740.787	269.900.12
İspanya	929.063	6.043.160	5.294.049	8.049.781	11.774.907
İran	26.084.619	65.479.244	69.093.293	143.582.794	86.310.916
İsveç	3.927.557	-	-	11.378.479	13.643.564
Amerika	7.993.852	51.354.284	64.807.436,00	122.571.604	108.048.95
Belçika	64.746.078	105.777.344	166.970.899,00	202.431.349	184.639.88
Rusya	143.911.438	251.113.835	279.779.230,00	304.064.735	351.661.64
Romanya	40.174.592	113.928.942	106.956.152,00	122.783.817	193.724.59
Japonya	67.959	428.752	2.327.200	4.759.890	6.641.113
Sırbistan	9.532.154	33.944.956	46.268.480	39.965.885	-
Hollanda	46.823.942	71.152.394	83.234.678	81.579.927	-
Fransa	213.966.717	317.655.174	392.980.507	393.906.051	359.104.85
Yunanistan	43.020.286	37.323.486	25.013.088	28.456.333	13.718.057
Bulgaristan	75.586.587	119.153.386	200.286.237	146.210.025	27.010.138
Karadağ	656.322	662.692	479.214	1.692.911	-
Mısır	96.319.904	104.900.105	116.390.029	99.691.180	-
İsviçre	-	5.120.526	19.371.927	27.276.286	27.370.545
Tunus	8.809.003	2.668.522	1.838.467	4.160.312	-
Hindistan	-	-	193.664.416	197.304.328	208.040.32
Diğer	13.825.292	18.981.535	112.827.841	108.888.230	113.426.85

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

**ÜLKELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN İTHALAT KIYMETİ (Kuruş)
(1908-1913)**

GRAFİK – 12

TABLO I-24

MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ İLE İZMİR VE ÇEVRESİNDEN GERÇEKLEŞTİRİLEN İHRACAT MİKTARI(1908-1913)

MAL GRUPLARI	1908		1909		1910		1911		1913	
	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR
Canlı hayvanlar	685.611 adet	40.431 adet	528.690 res	8.512 adet	643.365 adet	24.383 adet	335.819 adet	574 adet 28.531 kilo	263.977 adet 800 kilo	20.019 adet
Hayvanattan elde edilen maddeler	27.528.655 kilo	1.932.543 kilo	28.244.309 kilo	2.275.314 kilo		587.321 kilo				
maddeler	586.810 adet		1.154.897 adet	313.784 adet	26.761.508 kilo	6.839 adet	24.915.001 kilo	1.570.050 kilo	21.928.142 kilo	2.174.543 kilo
Zahire, hububat ve bunlardan elde edilen maddeler	301.082.325 kilo	20.971.767 kilo	161.910.873 kilo 85.375 kile	36.955.072 kilo	334.891.807 kilo	122.416.231 kilo	582.731.669 kilo	47.970.856 kilo	302.134.332 kilo	150.754.725 kilo
Meyve ve sebzeler	376.628.807 kilo	163.546.975 kilo	320.354.031 kilo 585.025 adet	95.620.892 kilo 584.695 adet	261.447.613 kilo	64.173.359 kilo	273.015.977	84.061.578 kilo	166.635.907 kilo	104.311.501 kilo
Şeker, baharat, kahve ve çay	16.390.285 kilo	697.474 kilo	5.551.335 kilo	48.382 kilo	9.049.595 kilo	1.776.610 kilo	9.729.338 kilo	1.972.209 kilo	10.985.437 kilo	3.235.338 kilo
Alkollü içecekler	3.957.768 kilo	746.342 kilo	2.019.735 kilo	538.278 kilo	555.859 kilo	55.157 kilo	715.007 kilo	125.257 kilo	7.718.418 kilo	3.020.239 kilo
Yakacak	135.327.373 kilo	4.752.405 kilo	159.625.457 kilo	4.693.352 kilo	227.303.555 kilo	10.857.858 kilo	501.983.691 kilo	21.685.289 kilo	405.799.138 kilo	21.084.091 kilo
Boya eczası ve has boya	2.063.700 kilo	51.357 kilo	75.320.904 kilo	111.473 kilo	78.242.697 kilo	67.312.239 kilo	48.978.816	41.197.344 kilo	62.570.344 kilo	56.042.542 kilo
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	22.794.738 kilo	13.324.014 kilo	18.451.173 kilo	9.164.101 kilo	23.030.957 kilo	12.995.255 kilo	18.275.889 kilo	21.685.289 kilo	13.585.293 kilo	7.183.268 kilo
Reçineler ve tutkal	7.374.148 kilo	384.218 kilo	5.444.508 kilo	297.456 kilo	8.242.167 kilo	368.146 kilo	6.692.129 kilo	287.064 kilo	1.747.756 kilo	131.371 kilo
Ecza maddeleri ve ilaçlar	23.304.016 kilo	14.012.660 kilo	22.385.777 kilo	11.218.656 kilo	52.512.127 kilo	18.409.757 kilo	23.850.659 kilo	896.503 kilo	36.576.426 kilo	12.782.737 kilo
Taş, toprak ve cam	3.277.373 kilo	190.702 kilo	2.640.961 kilo 20.433 adet	91.262 kilo	43.263.251 kilo	27.981.764 kilo	36.906.042 kilo	31.635.296 kilo	46.458.444 kilo	42.804.436 kilo
Madenler ve madeni eşya	119.184.031 kilo 97.907 m³	33.868.995 kilo 2.535 m³	223.880.817 kilo 426 doz	56.742.898 kilo	242.263.386 kilo	34.936.817 kilo	164.458.404 kilo	28.834.281 kilo	109.758.894 kilo	38.098.998 kilo
Kereste ve sepetçi ürünleri	142.442 adet 8.482.364 kilo	480 adet 265.766 kilo	1.320.981 adet 9.973.830 kilo 23.418 demester	17.410 adet 273.740 kilo 579 demester	91.382.087 kilo	13.349.002 kilo	126.454.911 kilo	8.235.515 kilo	80.282.523 kilo	6.375.041 kilo
Kağıt ve paçavra	2.962.406 kilo	343.168 kilo	4.579.633 kilo	556.392 kilo	3.531.411 kilo	43.885 kilo	3.688.338 kilo	485.535 kilo	3.997.521 kilo	529.376 kilo
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	8.022.580 kilo 40.458 paket	607.733 kilo 7.005 paket	10.125.183 kilo 679.943 adet	590.645 kilo 10.296 adet	14.365.506 kilo	914.506 kilo	10.543.906 kilo	307.469 kilo	8.953.080 kilo	1.728.820 kilo
Yün, ipek ve pamuklu dokuma	32.438.948 kilo 25 çift	7.270.068 kilo	43.202.931 kilo 679.743 adet	11.050.817 kilo 4.017 adet	36.613.495 kilo	6.337.682 kilo	47.781.755 kilo	8.827.105 kilo	47.238.091 kilo	8.070.759 kilo
Lastik ve köteperka ürünleri	55.260 kilo	3.088 kilo	39.037 kilo	2.168 kilo	285.197 kilo	7.805 kilo	352.989 kilo	10.320 kilo	264.693 kilo	6.292 kilo
Makine, aletler, araba, vagon	10.309 kilo 422 adet	14.447 kilo	101.561 kilo 277 adet	2.626 kilo 1 adet	68.069 kilo	5.579 kilo	164.200 kilo 26 adet	12.974 kilo	180.402 kilo 251 adet	5.822 kilo
Diğer	99.848.754 kilo	54.583.531 kilo	117.340.951 kilo 19.455adet,9 çift	71.947.255 kilo 214 adet	53.762.488 kilo	2.982.575 kilo	42.243.876 kilo	10.165.711 kilo	23.622.570 kilo 95.091 adet	1.917.330

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-25

MAL GRUPLARINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ İLE İZMİR VE ÇEVRESİNDEN GERÇEKLEŞTİRİLEN İHRACAT KIYMETİ(KURUŞ)

(1908-1913)

MAL GRUPLARI	1908		1909		1910		1911		1913	
	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR	OSMANLI DEVLETİ	İZMİR
Canlı hayvanlar	43.190.574	284 4.137.	46.108.696	1 1.070.69	70.070.899	2.683.362	48.562.025	2 2.766.29	45.948.435	1.618.313
Hayvanattan elde edilen maddeler	92.122.342	543 7.352.	105.535.441	1 5.461.29	115.103.230	5.788.710	106.809.731	1 4.919.65	97.165.654	7.978.658
Zahire, hububat ve bunlardan elde edilen maddeler	135.194.616	767 20.971.	84.666.954	8 17.931.65	225.083.755	73.611.934	388.636.371	7 97.670.79	202.233.802	89.204.895
Meyve ve sebzeler	458.536.761	02 281.874.3	480.547.050	3 248.382.41	490.449.499	229.274.416	523.312.355	7 264.292.85	570.876.949	284.440.976
Şeker, baharat, kahve ve çay	218.752.769	800 6.972.	33.604.447	0 152.70	36.532.569	5.478.455	40.851.269	8 6.246.35	47.082.550	6.428.045
Alkollü içecekler	5.056.433	342 746.	2.130.033	5 557.73	1.465.396	174.219	1.596.543	7 306.64	10.548.233	3.090.677
Yakacak	14.778.833	530 1.316.	17.576.239	8 1.389.09	56.601.474	8.240.587	80.125.931	8 11.912.83	73.771.129	4.999.637
Boya eczası ve has boya	4.333.338	454 225.	85.359.910	8 356.74	79.637.651	63.329.011	60.534.655	3 44.598.93	71.299.538	58.829.125
Nebati, hayvani ve madeni yağlar	64.626.062	588 41.012.	97.621.083	0 38.335.23	106.117.742	64.169.797	85.232.060	8 51.381.53	64.303.493	36.966.840
Reçineler ve tutkal	11.350.345	263 2.187.	9.464.741	5 1.542.14	12.841.089	3.622.662	19.269.988	3 3.068.73	11.278.537	576.934
Ecza maddeleri ve ilaçlar	61.490.195	510 31.512.	65.728.779	8 25.323.30	157.922.257	65.470.285	99.966.215	3 43.598.93	115.188.535	66.554.798
Taş, toprak ve cam	2.347.937	643 125.	2.902.677	6 39.90	14.043.109	10.101.643	15.744.334	0 12.487.57	15.887.564	14.459.101
Madenler ve madeni eşya	52.794.648	259 22.811.	74.272.635	1 26.172.34	63.911.201	5.527.158	58.820.928	8 24.961.43	78.556.667	28.749.872
Kereste ve sepetçi ürünleri	25.180.049	392 3.623.	28.114.873	5 4.038.61	30.744.140	5.127.779	36.492.104	5 5.682.37	26.566.500	3.421.281
Kağıt ve paçavra	2.985.997	872 479.	3.532.364	1 193.34	4.842.873	33.297	5.940.590	0 201.34	6.307.970	335.050
Postlar, ayakkabılar ve deri eşya	60.087.195	117 4.130.	77.921.141	7 4.288.07	88.196.063	7.329.120	99.394.753	1 5.912.95	78.257.879	44.983.640
Yün, ipek ve pamuklu dokuma	477.628.619	141 62.054.	562.892.040	7 88.732.72	614.192.524	826.662	771.287.861	5 14.291.93	612.373.194	91.739.167
Lastik ve köteperka ürünleri	166.125	088 3.	127.117	10 2.8	926.102	623.658	1.350.071	2 23.72	1.136.345	22.344
Makine, aletler, araba, vagon	728.348	508 110.	575.387	67 7.8	437.450	31.621	886.926	9 55.00	1.004.670	56.955
Diğer	146.857.489	783 47.962.	144.569.408	9 89.174.55	38.852.277	10.553.341	27.098.553	3 8.194.22	21.303.234	6.599.772

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

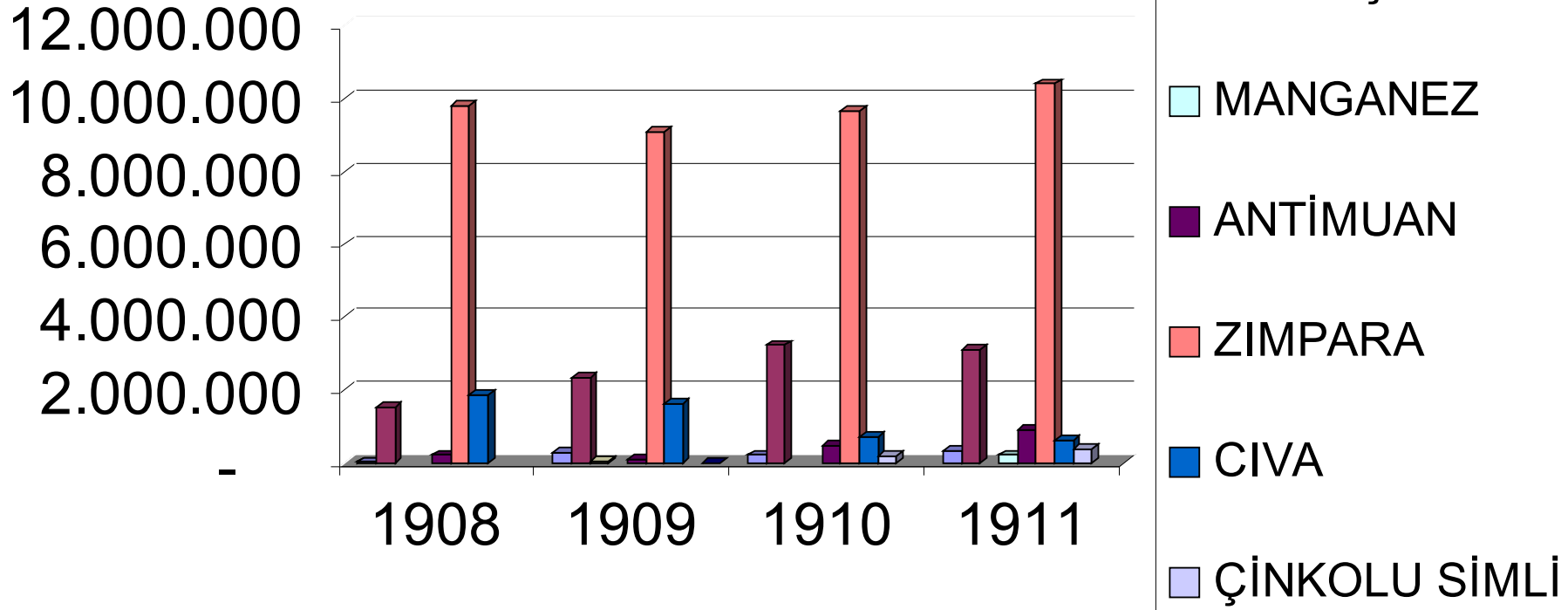
TABLO I
- 26

1908-1911 YILLARINDA AYDIN VİLAYETİ'NDEN MADEN İHRACAT KIYMETİ (kuruş)

SENE	LİNYİT	KROM	S.KURŞUN	MANGANEZ	ANTİMUAN	ZIMPARA	CIVA	ÇİNKOLU SİMLİ KURŞUN	ARSENİK
1908	15.000	1.539.43 6			214.389	9.807.58 3	1.854.00 1		
1909	279.912	2.337.63 6	49.416		80.279	9.092.81 9	1.625.26 7		1.800
1910	216.254	3.222.19 3			486.289	9.647.33 6	707.273	173.768	
1911	324.151	3.123.78 6		208.903	888.200	10.397.12 8	628.109	390.392	

Kaynak; Memalik-i Osmaniye'nin 1325,1326,1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiği

AYDIN VİLAYETİ'NDEN MADEN İHRACATI(1908-1911)

GRAFİK – 13

TABLO I-27**İZMİR VE ÇEVRESİNDEN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(Kilo)
(1908-1913)**

SENE	SUSAM	ZEYTİNYAĞI	ÜZÜM	İNCİR	PALAMUT	CEHRİ	AFYON	MEYANKÖKÜ VE BALI	HALI-KİLİM	PAMUK	YÜN-YAPAĞI	TİFTİK	ARPA
1908	563.321	11.390.287	77.103.187	31.190.000	48.763.336	6.885	112.675	13.662.332	4.935	5.373.725	417.639	14.176	48.191.074
1909	1.798.519	6.811.750	58.267.261	23.233.590	67.413.547	36.828	132.779	10.508.049	2.095.224	8.397.654	388.747	25.709	27.864.747
1910	3.203.189	10.995.232	37.968.311	35.108.412	63.346.601	5.730	262.408	16.787.585	1.551.401	254.571		21.433	74.348.545
1911	646.048	9.224.348	38.881.176	27.061.876	39.088.266	5.445	42.581	8.388.271	1.413.122	6.746.324		29.868	4.166.621
1913	1.552.512	503.468	68.681.466	30.559.601	52.828.748	3.324	218.400	12.070.545	1.455.734	6.176.482		32.737	91.631.037

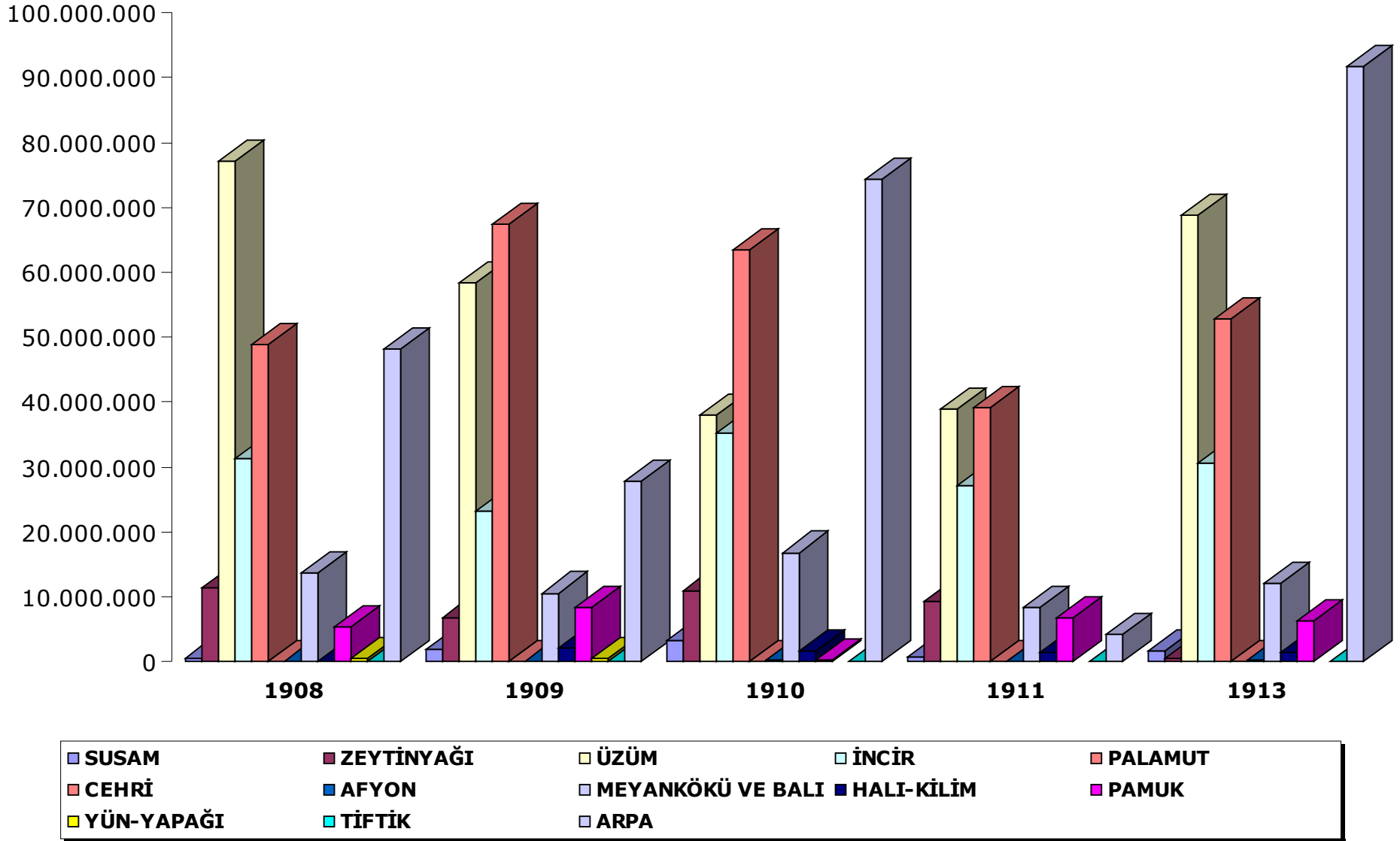
Kaynak:1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-28**İZMİR VE ÇEVRESİNDEN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(Kuruş)
(1908-1913)**

SENE	SUSAM	ZEYTİNYAĞI	ÜZÜM	İNCİR	PALAMUT	CEHRİ	AFYON	MEYANKÖKÜ VE BALI	HALI-KİLİM	PAMUK	YÜN-YAPAĞI	TİFTİK	ARPA
1908	986.848	34.508.075	172.837.221	66.565.707	36.770.722	17.753	17.615.739	13.605.515	388.725	25.737.056	1.669.192	142.362	13.220.045
1909	3.112.972	29.349.429	162.503.950	62.605.975	77.409.148	91.178	15.017.549	9.804.270	42.958.192	41.506.031	1.444.646	355.572	11.550.012
1910	4.131.313	55.622.855	136.755.759	71.870.145	56.319.250	17.190	46.933.729	17.556.978	83.045.962	589.810		307.093	38.980.151
1911	1.853.873	45.340.302	188.194.334	59.902.683	38.269.613	15.839	163.777	11.117.552	71.567.887	33.592.014		470.505	47.977.839
1913	2.682.628	2.094.075	222.251.877	53.904.352	52.828.747	10.452	51.313.603	14.431.581	59.817.995	37.171.105		394.116	45.928.233

Kaynak:1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

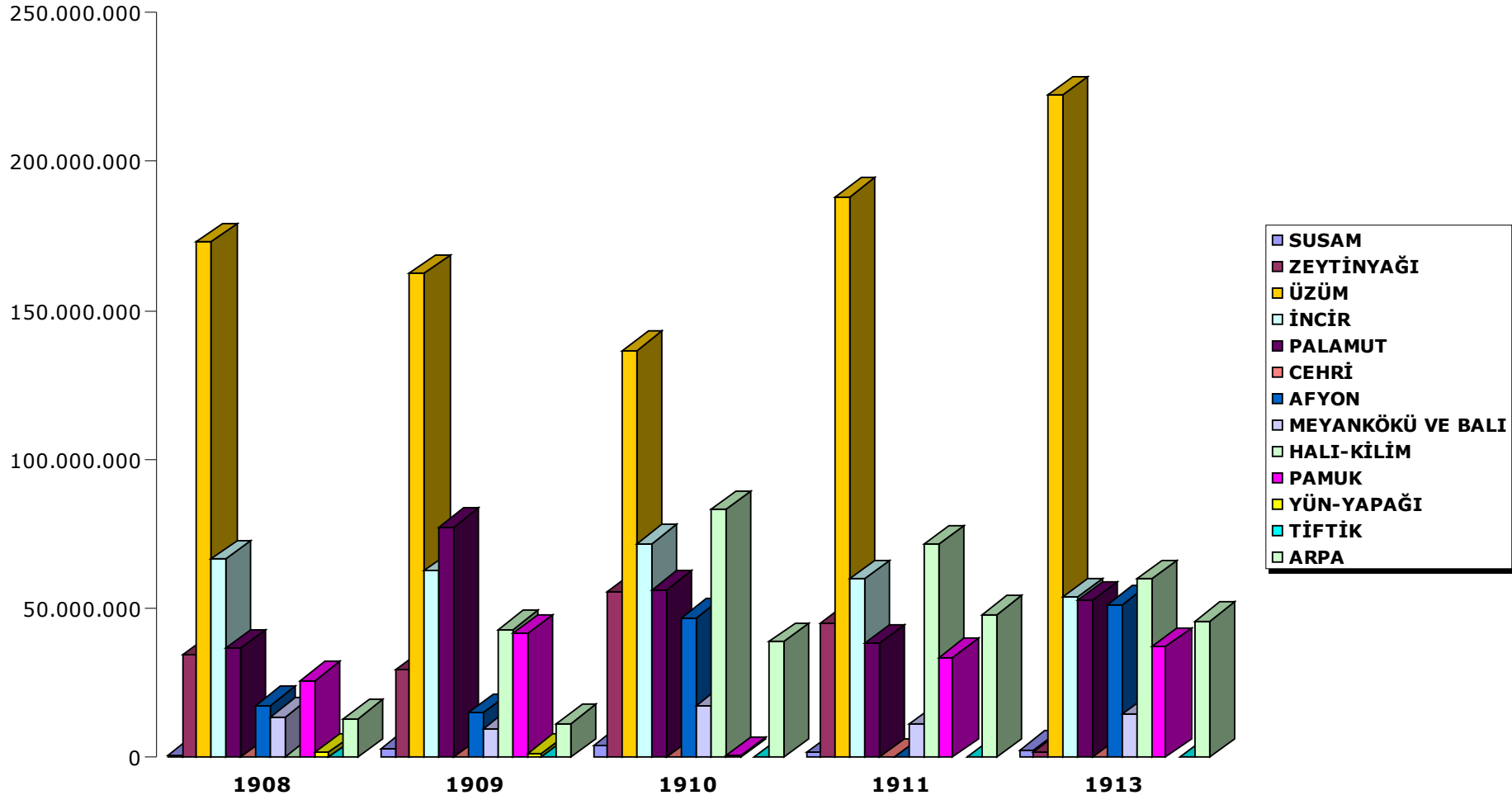
**İZMİR VE ÇEVRESİNDEN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(Kilo)
(1908-1913)**

GRAFİK – 14

**İZMİR VE ÇEVRESİNDEN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(Kuruş)
(1908-1913)**

GRAFİK – 15

TABLO I-29

**ÜLKELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NDEN İHRACAT KIYMETİ(Kuruş)
(1908-1913)**

ÜLKE	1908	1909	1910	1911	1913
İngiltere	513.723.160	558.469.735	537.031.347	597.702.726	466.046.172
Almanya	114.997.519	220.811.641	130.950.458 TL	151.447.508	122.716.219
Avusturya	247.773.549	173.876.331	219.388.056	346.065.404	223.114.963
İtalya	100.702.779	122.595.890	147.934.232	55.357.739	92.762.360
İspanya	1.975.795	6 3.568.53	4.519.140	7 7.063.73	16.092.763
İran	9.408.459	1 6.799.05	4.461.314	11.169.489	9 8.475.99
İsveç	5 348.35	-	-	0 460.00	3 153.75
Amerika	70.332.492	69.718.986	100.861.314	152.548.624	137.866.390
Belçika	17.386.969	31.880.720	61.360.894,00	66.074.102	53.854.484
Rusya	57.489.182	65.037.742	91.154.511,00	94.926.550	83.104.094
Romanya	38.379.476	40.601.378	52.939.883,00	60.926.550	62.684.905
Japonya	-	-	305.678	3 12.97	0 5
Sırbistan	9.872.637	15.834.255	30.392.555	13.406.306	-
Hollanda	25.135.666	15.897.637	33.389.644	41.791.624	-
Fransa	363.360.789	364.949.472	440.343.030	468.356.944	428.941.713
Yunanistan	43.603.202	42.081.169	38.198.691	43.859.262	24.382.727
Bulgaristan	56.819.165	74.568.678	79.711.569	68.441.111	25.105.570
Karadağ	2.305.984	9 2.352.76	5 5.047.66	9 1.973.58	-
Mısır	165.673.216	109.829.780	158.433.651	169.656.854	-
İsviçre	-	7 177.56	7 357.64	0 2.102.52	9 245.23
Tunus	5.417.730	4 593.75	7 815.15	0 4.883.73	-
Hindistan	-	-	25.462.416	25.280.124	24.809.288
Diğer	13.650.111	2 8.561.81	43.721.798	52.917.258	75.331.589

Kaynak: 1324, 1325, 1326, 1327 ve 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistikleri

TABLO I-30

II. MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARINDA BAZI ÜRÜNLERİN İZMİR PİYASASINDAKİ FİYATLARI(1908-1913)

ÜRÜN	1908		1909		1910		1911		1912		1913	
	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık
Buğday (kıyye/para)												
Yerli		82-97	86-102	85-100	80-96	63-80	68-84	60-78	76-88	85-93	80-94	76-86
Mersin	84-93	84-89	92-97	85-94	80-90		72-80	71-80	78-98	72-82	83-92	78-84
Uşak	80-90	90-101	85-105	87-102	85-100	66-80	65-92	63-68	78-96	86-101	92-115	78-92
Arpa (kile/krş)												
Yerli	14-15	15-18	16-16,5	16,5-18	9,5-10,25	12,25-14,5	14-15	16-18	10,5-17,5	17,5-20,5	16-21	14,5-18,5
Uşak		16-16,5	17-18,25	16,5-17	3,5-3,75	14-14,25	16,25	17,5	17,25-17,75	18-18,5	17,75-18,5	14,25-14,75
Burçak (kile/krş)	25	40-41	34-37,75	43-45	30	31-33						38-40
Yulaf (kıyye/para)		32,5-33	34,5-37	31	29-30	31	30-30,5	31-32	24,75-25	34-35	31	30,5-31
Çavdar (kıyye/para)		68-69	63-65					43		53-55		
Susam (kıyye/para)	3,5	110-114	120-126	118-126	120-130	117-120	117-125	118-125	140-145	125-135	135-145	138-148
Darı (kıyye/para)	55-60	63-66	62-65		62-70	53-55	48-52	50-65	45-53	65-68	68	52-64
İncir (kantar/krş)				70-80				72-72,5		65		64-66
Ç.Üzüm (kıyye/krş)	3,5-6,5	1,25-4		1,25					6,5-9		3-5,5	
Pamuk (kantar/krş)	340	282,5-292,5	365-370	440	505-520		480-485	317,5-320	422,5-427,5	425-435	412,5	455-462
Palamut (kantar/krş)	78-85	72-76	50-55			62-65		60-74				
Afyon (çeki/krş)		116			88-90		205-210	250-300				118-130
Z.yağı (kıyye/krş)	8-8,5	11,25-12	9,25-10,25								11-15,5	
Kahve (kıyye/krş)	5.25-5.5		6,25-7,5	6-7,5	6,5-7,5	8,5-9,25	9,5-10,25	10,25-12,5	11-11,75	10,5-12,5	9-11,5	8,25-11
Şeker (kıyye/para)			88-90	90-102	108-114	85-88	96-103	125	96-118	86-97	78-83	78-84
Un (kıyye/krş)	3,5-3,75	3,5-3,75	3,5	3,5	3,5	120-121	125-126	75-114			3,14-3,35	

Kaynak: 1908-1913 Yılları Arasında İzmir'de Yayınlanan Muhtelif Gazetelerden Derlenmiştir.

TABLO I-30

**II. MEŞRUTİYET'İN İLK YILLARINDA BAZI ÜRÜNLERİN İZMİR PİYASASINDAKİ FİYATLARI
(1908-1913)**

ÜRÜN	1908		1909		1910		1911		1912		1913	
	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık	Temmuz	Aralık
Buğday (kıyye/para)												
Yerli		82-97	86-102	85-100	80-96	63-80	68-84	60-78	76-88	85-93	80-94	76-86
Mersin	84-93	84-89	92-97	85-94	80-90		72-80	71-80	78-98	72-82	83-92	78-84
Uşak	80-90	90-101	85-105	87-102	85-100	66-80	65-92	63-68	78-96	86-101	92-115	78-92
Arpa (kile/krş)												
Yerli	14-15	15-18	16-16,5	16,5-18	9,5-10,25	12,25-14,5	14-15	16-18	10,5-17,5	17,5-20,5	16-21	14,5-18,5
Uşak		16-16,5	17-18,25	16,5-17	3,5-3,75	14-14,25	16,25	17,5	17,25-17,75	18-18,5	17,75-18,5	14,25-14,75
Burçak (kile/krş)	25	40-41	34-37,75	43-45	30	31-33						38-40
Yulaf (kıyye/para)		32,5-33	34,5-37	31	29-30	31	30-30,5	31-32	24,75-25	34-35	31	30,5-31
Çavdar (kıyye/para)		68-69	63-65				43		53-55			
Susam (kıyye/para)	3,5	110-114	120-126	118-126	120-130	117-120	117-125	118-125	140-145	125-135	135-145	138-148
Darı (kıyye/para)	55-60	63-66	62-65		62-70	53-55	48-52	50-65	45-53	65-68	68	52-64
İncir (kantar/krş)				70-80				72-72,5		65		64-66
Ç.Üzüm (kıyye/krş)	3,5-6,5	1,25-4		1,25					6,5-9		3-5,5	
Pamuk (kantar/krş)	340	282,5-292,5	365-370	440	505-520		480-485	317,5-320	422,5-427,5	425-435	412,5	455-462
Palamut (kantar/krş)	78-85	72-76	50-55			62-65		60-74				
Afyon (çeki/krş)		116			88-90		205-210	250-300				118-130
Z.yağı (kıyye/krş)	8-8,5	11,25-12	9,25-10,25								11-15,5	
Kahve (kıyye/krş)	5.25-5.5		6,25-7,5	6-7,5	6,5-7,5	8,5-9,25	9,5-10,25	10,25-12,5	11-11,75	10,5-12,5	9-11,5	8,25-11
Şeker (kıyye/para)			88-90	90-102	108-114	85-88	96-103	125	96-118	86-97	78-83	78-84
Un (kıyye/krş)	3,5-3,75	3,5-3,75	3,5	3,5	3,5	120-121	125-126	75-114			3,14-3,35	

Kaynak: 1908-1913 Yılları Arasında İzmir'de Yayınlanan Muhtelif Gazetelerden Derlenmiştir.

II.BÖLÜM

I.DÜNYA SAVAŞI YILLARI (1914-1918)

A. İTTİHAT ve TERAKKİ PARTİSİ VE “MİLLİ İKTİSAT” POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

Birinci bölümde bahsedildiği gibi II.Meşrutiyet’in ilk yıllarında İT, gerek siyasal gerekse ekonomik alanda *liberal düşüncenin* etkisinde kalmıştır. Ancak izlenen bu politikanın İT’nin beklediği doğrultuda sonuç vermediği de kısa sürede görülmüştür. Osmanlı milletini oluşturmayı amaçlayan Osmanlı liberalizmi farklı sonuç doğurmuş, ayrılıkçı akımlar giderek hız kazanmıştır. Bunun yanı sıra, liberal iktisat anlayışı kapitülasyonlarla ayrıcalıklı kılınan yabancı ve gayri müslim kesimlerin işine yaramış, Müslüman tüccar ve zanaatçılar ise giderek etkinleşen rekabet ortamında yoksullaşmış, piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır³⁰².

I.Dünya Savaşı ile birlikte durum daha da vahim bir görünüm kazanmıştır. Dış iktisadi ilişkilerin kesildiği bir ortamda Osmanlı Devleti kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda kalmış, otarşik bir iktisadi yapıya doğru yönelmiştir. Savaş öncesi ortalama 15.000.000’u besin maddesi, 30.000.000’u sınai mal olmak üzere yılda 45.000.000 Osmanlı liralık ithalatı gerçekleştiren Osmanlı Devleti 1915’te bu miktarın % 3’ünü bile yurda sokamamıştır. Tüm bu koşulların yarattığı belirsizlik ortamında *milli iktisat* çözüm yolu olarak görülmüştür³⁰³. Zafer Toprak bu dönemi Türk iktisat tarihi açısından bir “neo-merkantalist” dönemin başlangıcı olarak değerlendirmektedir³⁰⁴.

İT milli iktisat politikasında dönemin Osmanlı siyasetinde de önemli bir ülke konumunda olan Almanya’dan etkilenmiştir. 1915 güzünde İttihatçıların yayın organlarından birisi olan *İktisadiyat Mecmuası*’ndaki “*Mecmuamızın mesleği : Milli İktisada Doğru*” başlıklı yazıda, Türklerin Alman ulusunu örnek alması gerektiği kaydedilmektedir. Almanya’da ilerlemenin, yükselmenin gelişme kaynağı

³⁰² Zafer Toprak, “*Milli İktisat*”, TCTA, c:III, Ankara, 1985, s.740

³⁰³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, 2003, s.27 ; Abdüllatif Şener, “*Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisadi Politikalar*”, *Osmanlı*, c:III, Ankara, 1999, s.561

³⁰⁴ Zafer Toprak, *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi*, İstanbul, 2003, s.XIV

“milliyet” ilkesidir. Milli İktisadı Almanlar bulmuş ve uygulamaya sokmuşlardır. Ve milli iktisadın baş mimarı Friedrich List’tir. İslam Mecmuası’nda yayınlanan “ *Milli İktisat* ” başlıklı yazıda , F. List’ten “İktisadi Bismarck” diye söz edilir, Bismarck Almanya’nın siyasal gücünü ve büyüklüğünü sağlamış, List ise Almanlara iktisadi yüceliğin yolunu çizmiştir ³⁰⁵.

İT’nin “Milli İktisat” yaklaşımı ise, Ziya Gökalp’in çerçevesini kurduğu ve savaş yıllarında İT’nin ideolojik öğelerinden biri haline getirilen ekonomik politikasıdır ³⁰⁶. İttihadcılar bu politika ile 1908 öncesi dönemin liberal çarpıklıklarını gidermeyi amaçlamışlardır.

Ziya Gökalp, Türkiye’nin sanayi devrimini gerçekleştirmesini gerekli görmekte ve sadece çiftçilerden oluşan bir tarım ulusu olarak kalmasını kesinlikle reddetmektedir. Ziya Gökalp, “Milli İktisat”ı çeşitli anlamlarda kullanmaktadır. İlk olarak parçalanmış toplumların çok sayıda kendine yeterli yerel ekonomilerinin tersine, ileri derecede işbölümü, mesleki dayanışma, karşılıklı bağımlılığıyla modern ve gelişmiş Pazar ekonomisini kastetmektedir. İkinci olarak kamu çıkarına aykırı sınıf çatışmaları ya da bireyci çıkarların bulunmadığı milliyetçi bir ekonomiyi ifade etmektedir. Üçüncü olarak da ulusçu bir devlet kapitalizmini içermektedir. Gökalp, özel girişimle, piyasa ekonomisini planlı ekonomi ile bağdaştıracak bir ekonomik gelişme projesinin ana hatlarını vermektedir. Özel girişimlerin, kamu girişimleri karşısındaki önceliğinin güçlü ve özerk girişimcilikten, anonim şirketlerden ve ileri teknolojiden yoksun olması nedeniyle devlet desteği ve himayesi gerektiren Türkiye gibi bir tarım ülkesine uygun olmadığını savunmaktadır. Devletin desteği ve korumasıyla kurulacak olan kamu girişimlerinin daha sonraları kişilere ve anonim şirketlere satılabileceğini söylemektedir. O’na göre; “ *Ekonomik girişimin doğrudan kamu mülkiyeti altında olması ve kamuca yönetilmesi, yani devlet tekeli ve reji, bir tekelin devletçe özel girişime verilmesi yani imtiyaz karların devlet, özel girişimciler ve işverenler ile işçiler arasında dağıtıldığı ve yönetimin özel girişimcilerin elinde bulunduğu devlet-özel girişim ortaklığı, vergi tahsilatının mültezimlere bırakılması* ” ³⁰⁷ gibi ekonomik örgütlenme biçimleriyle kamu hizmetlerinde Türkiye’de bir ekonomik mucize yaratılabilecektir. Bu işler için

³⁰⁵ Zafer Toprak, *agm*, s.740

³⁰⁶ Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1991, s.98-99

³⁰⁷ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul, 1989, s.107-109

Avrupalı kapitalistlerin gelmesini beklememiz gerektiğini sözlerine eklemektedir. İlk önce Türklerin kültürel bir biçim içerisinde olmaları, daha sonraki aşamada ise iktisadi anlamda bir birlik sağlanması gerekmektedir. Siyasetle iktisadın bütünselliği List'in ulusal ekonomi ve milli iktisat öğretisinin temel noktalarını oluşturmaktadır.

İT'nin başlattığı bu yeni uygulamaya basın da büyük bir destek vermiştir. Basın da yer alan yazılarda bir yandan İT 'ye destek verilirken, diğer yandan uyarılarda da bulunmaktadır; *“Son aylar, memlekette şayan-ı dikkat ve memnuiyet bir hareket-i iktisadiyeye şahit oluyor. Bu memleketin menabi-i hakikiye-i kuvvet ve kudretini teşkil eden kitleler arasında mesail-i iktisadiyeye karşı uyanmaya başlayan dikkat, bugün henüz pek iptidai ve hafif bile olsa, yarın için bizi bekleyen terakkiyata iyi bir mukaddeme mahiyetini haizdir. Hayatımızı bu memlekette pek mebzul olan menabi' servetle kazanmak ve bu sayede hem kendimiz, hem de memleketimiz için müfid bir ensar terakki olmak istiyorsak büyük bir şevk ve heyecan ile atladığımız yolda, elimizde muayyen bir program ve bilhassa iyi tanzim edilmiş hesaplarla yürümek mecburiyetindeyiz. Bugün milli hareket-i iktisadiye gayesiyle ortaya atılmış olanlar, gerek kendi menfaatleri, gerek umumi menfaatler namına unutmamalıdır ki hakimiyet-i milliyeye, teaviün-ü milli gibi mübarek ve kutsi esasları hasis menfaatler için alet edecek kadar bir zayıf ahlakı gösterecek olurlarsa ettikleri tarlada geçici bir bulutun bıraktığı birkaç kitreden başka bir şey göremeyeceklerdir.*

”³⁰⁸

Mehmet Zühdü imzalı bir başka yorumda ise; *“Milli vicdan, milli lisan, milli ahlak ve milli iman ile milli siyaset meseleleri ayrı ayrı halledilmişse, iktisad-ı millinin mefkure-i milliyeye uyup uymadığı bugün anlaşılacak, diğer yollarile matlub noktada telakki edüp etmeyeceği soruşturulmak zamanı gelmiş ise biz deriz: Milli mefkure-i iktisadiye millete hüviyet-i tarihiyesini veren kuvve-i hayatiyesinin saha-i iktisada amele eriştiği, gaye yahud gördüğü rüyadır. Milletimin hüviyet-i tarihiyesini, siyasi, dini, ahlaki lisanını tayin eyleyen kuvvayı asliye menbaından iktisad-ı millimiz kuvvetini, feyzini henüz alamamaktadır. Bunun için bu yol doğrudur denilemez*”³⁰⁹ ifadesi görülmektedir. Mehmet Zühdü, milli iktisat düşüncesine eleştirel bir gözle yaklaşırken, ekonomik anlamdaki gelişmelerin,

³⁰⁸ “ *Hareket-i iktisadiye* ”, TANİN, 10 Haziran 1914, nr:1963

³⁰⁹ Mehmet Zühdü, “ *İktisad-ı Milli* ”, Türk Yurdu, yıl:4, cilt:8, sayı:6, 21 Mayıs 1331(1915), s.2616-2617

kazanılan karların geçici olduğunu ve başka kuvvetlerin mahkumu olduğunu da sözlerine eklemektedir.

Milli iktisat politikasının tam olarak gelişebilmesi ve ekonomik anlamda ilerleme sağlanabilmesi için kendi milletimize özgü ekonomik prensipler ve kaidelerin ilmi esaslarını yerleştirmek gerekmektedir. Tekin Alp, milli iktisadın başarılı olabilmesi için ne yapılması gerektiğini şu şekilde özetlemiştir: “ *Bugün denilebilir ki siyasetta Türklerin Bismarkları, kahramanları eksik değildir. Fakat maateessüf milli iktisadçılarının Friedrch List’leri hiç yoktur. İşte bu muharebeyi kazanacak olan Türklerin en büyük gayesi milli bir iktisad vücuda getirmekten çok milli iktisadçılar yetiştirmekten ibaret olmalıdır.* ”³¹⁰

1. MİLLİ İKTİSAT'TA ÜRETİM

II.Meşrutiyet döneminde İT tarıma özel bir ilgi göstermiş, tarım-sanayi seçeneğinde uzlaştırıcı bir tavır almıştır. İttihatçılar sanayileşmeden yana çıkar, sanayileşme için özendirici önlemler alırlarsa da, örgütün taşrada toprak sahibi eşraftan güç aldığını da görmezlikten gelmemişlerdir ³¹¹.

İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey, daha meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olması için tarıma dayanması gerektiğini “*Biz bugün de yarın da bir ziraat memleketiyiz* ” sözleriyle özetlemektedir. Cavit Bey'e göre, Osmanlı, tarım bakımından pek elverişli bir konumda bulunuyordu. Tarıma elverişli toprakları, zengin madenleri , Osmanlı Devleti'ni kısa sürede tahıl ve maden ambarına dönüştürebilirdi. Doğanın Osmanlı'ya bahsettiği tarım olanakları böylece değerlendirilebilir, Osmanlı tarımı kısa sürede dış pazarlara açılabilirdi ³¹².

Cavit Bey'in bu düşüncelerine destek siyasal yönü ağır basan ve İttihatçılarca örgütlenen Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden gelmiştir. Bu dernek, İT'nin tarıma verdiği desteğin somut bir ifadesi olmuştur. Çiftçiler Derneği, kırsal kesimde İT'nin ilişkilerini pekiştirmeyi amaçlamakta ve her fırsatta tarımın ülke ekonomisindeki önemini vurgulamaktadır ³¹³.

³¹⁰ Zafer Toprak, “ *Milli İktisat* ”, TCTA, c:III, İstanbul, 1985, s.741

³¹¹ Zafer Toprak, “ *II.Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce* ”, TCTA, c:III, İstanbul, 1985, s.640

³¹² Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, 1983, s.118

³¹³ Zafer Toprak, ... *Cihan Harbi*, s.92

Savaşın ilk yıllarında tarımsal üretimde beliren kararsızlık alınan önlemlerle giderek yok olmuştur. “Tekalif-i Harbiye” ve benzeri yöntemlerle üreticinin malına el koymaktan vazgeçilmiş, köylünün ürününe yüksek fiyatlar ödenerek üretim özendirilmeye çalışılmıştır . Muhtaç çiftçilere devlet eliyle bir yandan ücretsiz tohumluklar dağıtılırken diğer taraftan da Ziraat Bankası kanalıyla uzun vadeli ve düşük faizli krediler verilmesi sağlanmış, tarım araç ve gereçleri ithalinde vergi indirimleri yapılmıştır. Bu faaliyetler sonuçsuz kalmamış, savaşın tün olanaksızlıklarına rağmen pazara açılmış yörelerde üretim artışı kaydedilmiştir.

1.a- ÜRETİMDE DÜŞÜŞ VE BABIALI’NİN TARIMSAL ÜRETİMİ ARTIRMA GİRİŞİMLERİ

Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli olarak imzaladığı 2 Ağustos 1914 tarihli müttefik antlaşmasının hemen ertesinde, 3 Ağustos’ta seferlik ilan etmiş, kısa bir süre sonra da aktif olarak savaşa katılmıştır. Savaşa girilmesi kısa bir süre sonra temel besin maddelerinde darlığa neden olacaktır. Gerçi 1914 yılının mahsulü mükemmeldi fakat seferberlik yüzünden birçok yerde hasat yapılamamış, ürün ziyan olmuştu. Bundan iktisadi hayat da büyük darbe yemişti. Seferberliğin bu felaketsel hali dolayısıyla askeri makamlarla mülki makamlar arasında gerginlikler hatta çatışmalar oluyordu. Harbiye Nazırı olan Enver Paşa Ekim ayının başlarında savaşa girmek için ilkbaharı beklemeye razı oldu ve hasat işleri için erlere ve subaylara izin verildi ³¹⁴.

Savaş öncesi dönemde Osmanlı Devleti’nin 68 milyon dönüm olan ekili arazisi, savaşın ilk yılında 35 milyon dönüme, ikinci yılında ise 27 milyon dönüme düşmüştür. Ekim alanlarının daralması bütün memleketi açlık tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir³¹⁵. Bu sıkıntılı günlerde süpürge tohumu, palamut ve hatta yabani otlar gıda maddesi olarak tüketilmeye başlamıştır. Bunlara ek olarak bir de çekirge istilasının baş göstermesi memleket tarımını daha da kötüleştirdi³¹⁶.

Savaş yıllarında Babıali tarımsal üretimi arttırmak amacıyla değişik yöntemlere başvurmuştu. Her şeyden önce orduya üretkenlik kazandırılmak istenmiş,

---

³¹⁴ Ahmet Emin Yalman, **Turkey in the World War** , Haven, Yale Unicercity, 1930, s.107-109

³¹⁵ Zafer Toprak, ...**Cihan Harbi** , s.82

³¹⁶ **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, İstanbul, 1938, s.246

cepheye sevk edilmeyen gayrimüslim Osmanlılardan ve Dördüncü Ordu'da olduğu gibi kadınlardan ziraat alayları ve çiftçi taburları oluşturulmuştur.

Bu arada orduda tarım derslerine yer verilerek askerlere çağdaş üretim teknolojisi öğretilmiş, yerel ziraat memurları ve ziraat müfettişlerinin katkılarıyla oluşturulan örnek tarlalarda askere uygulamalı konferanslar düzenlenmiştir. Öte yandan işlenmeyen devlet topraklarının ekime açılması amacı güdülerek devlete ait taşınmaz mallar, bedeli kırk yılda ödenmek kaydıyla emeklilere satılmış, bu toprakları alanlara Ziraat Bankası'ndan işletme kredisi sağlanmıştı. Böylece cepheye sevk yaşı geçmiş olan bir kesim üretkenleştirilmek istenmiştir. Ayrıca, portakallıklar, ekime açılan yeni tarlalar, bozulmuş bağlar yerine yapılan yeni bağlar on yıl süreyle vergiden bağışık tutulmuştur³¹⁷. Bağlardaki hastalıklara karşı kullanılan göz taşına acil ihtiyaç duyulması nedeniyle ithalatında gümrük vergisinden muafiyeti sağlanmıştır. Örneğin 1916 yılı ortalarında Almanya'dan getirilecek 100.000 kg göz taşı için gümrük muafiyeti hakkında bir irade-i seniyye yayınlanmıştır³¹⁸.

Savaş yıllarında işgücü açığı en önemli sorundu. Bu koşullar altında tarımda makineleşme bir kat daha önem kazanıyordu. Bu nedenle Almanya ve Avusturya Macaristan'dan tarım makineleri getirtilerek çiftçiye dağıtılmıştır. Lokomotif, harman makinesi, orak makinesi, pulluk makineleri ve traktör makinesi ithal edilen belli başlı tarım araçlarıydı. Bu makineler en çok, pazara dönük tarımsal üretime geçmiş bulunan Konya, Ankara ve Bursa yörelerinde rağbet görmüştür³¹⁹.

Seferberlik nedeniyle kırsal kesimde önemli bir nüfusun askere alınmasının yanısıra, askere giden bir kısım köylünün ellerindeki tohumluklarını satarak kendilerine harçlık yapması, ardından Osmanlı topraklarının önemli bir kısmının çekirge afeti ile karşılaşması ve bu afette tohumluların da tahrip olması, işgücü bir yana tohumsuzluk nedeniyle üretimin sınırlı kalacağı habercisiydi. Babıali bu gelişmelere lakayt kalamamış, çiftçinin tarlalarını ekebilmesi için ücretsiz tohumluklar dağıtılması cihetine gitmiştir. Dönemin basında sık sık çiftçilere dağıtılacak ve dağıtılan tohumların miktarları hakkında haberler çıkmaktadır. Örneğin 1915 yılında İkdam gazetesinde İzmir'de Hükümet tarafından muhtacı zıraiyyeye dağıtılan kışlık tohumlukların miktarı şu şekilde verilmektedir: Arpa ;

³¹⁷ Zafer Toprak, *age*, s.319-320

³¹⁸ **TAKVİM-İ VEKAYİ, 18 Ağustos 1332, nr:2632**

³¹⁹ Zafer Toprak, *...Cihan Harbi*, s.92

İzmir livasına 289.000 kilo, Saruhan livasına 33.150 kilo, Aydın livasına 15.410 kilo, Denizli livasına 10.240 kilo. Buğday; İzmir livasına 306.555 kilo, Saruhan livasına 63.110 kilo, Aydın livasına 29.470 kilo, Denizli livasına 56.000 kilo³²⁰.

1.b- UMUR-U ZİRAAT KOMİSYONU

Savaş yıllarında, Ticaret ve Ziraat Nezareti Müşaviri Mösyö Halle'nin önerisi üzerine tarımsal üretimi geliştirmek amacıyla, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde on beş uzmandan oluşan bir *Umur-ı Ziraat Komisyonu* kuruldu. "Ahval-ı ziraiyenin terakkisini temin maksadıyla" oluşturulan bu komisyon Mösyö Halle'in "ahval-ı ziraiyenin ıslahı", tarımsal gelişmenin sağlanması hakkında verdiği raporu inceleyerek gerekli kararları almakla yükümlü idi³²¹.

1.c- MÜKELLEFİYET-İ ZİRAİYE KANUN-I MUVAKKATİYYESİ

Babıali, yukarıda saydığımız özendirici önlemler yanısıra, yükümlülük getiren yasalarla da üretimi arttırmayı amaçlamıştır. Bu yasalardan birisi de 18 Eylül 1916'da kabul edilen *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatiyyesidir*³²². Bu kanunla öteden beri tarım işleriyle uğraşan ve askere alınmamış tüm erkeklerin ve kadınların hükümetçe saptanacak çapta ülke tarımına katkıda bulunması ve ertesi yıl için nadas etmesi istenmiştir(Madde-1).

Tarımsal uğraşısı olmayan ve askere alınmamış olanlar ise, geçici yasa gereğince, buldukları yörede en çok ekilen ürünleri yetiştirmekle yükümlü kılınmıştı (Madde-2). Kendi tarlasında ekimini bitiren çiftçiden çift hayvanlarıyla birlikte, yörede yardıma muhtaç asker ve yoksul ailelerin tarlalarında çalışması beklenmişti. Bu arada, tarım işçisi bulamayan toprak sahiplerine, talepleri oranında savaş tutsağı verilmişti. Ayrıca çiftçiler, sahip oldukları hayvanların her çifti için en az 45 dönüm ve bu hayvanların dişilerinin her çifti için 35 dönüm toprak işlemeye mecbur tutulmuştu. Birden fazla çift hayvanı bulunanların hayvanları icabında müsadere edilecek fakat çift hayvanları kesinlikle kasaplık olarak satılamayacaktı.

³²⁰ " *Tohumluklar* ", İKDAM, 30 Kanunevvel 1331, nr:7142

³²¹ Zafer Toprak, ...*Cihan Harbi*, s.93

³²² *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun- ı Muvakkatiyyesi*, 5 Eylül 1332, *Düstur*, II.tertip, c:VIII, s.1297-1298 ; TAKVİM-İ VEKAYİ, 11 Eylül 1332, nr:2656, s.1

Her çiftçi günde en az 8 saat çalışmaya mecbur kılınmış, 500 dönüm ve üzerinde ekimde bulunanlar askerlikten muaf tutulmuş, 1000 dönüme kadar tarla sürenlerin iki, bundan fazla sürenlerin ise 3 işçisine askerlikten izin verilmiştir. Sahibi tarafından işletilmeyen arazinin köy ve kasaba namına ektilmesi kararlaştırılarak topraklardan azami istifade imkanları aranmıştır.

Meclis-i Mebusan'da geçici yasayı savunan Ziraat ve Ticaret Nazırı Mustafa Şeref Bey, getirilen tarımsal yükümlülükle bir takım “müstehlik mntıkların müstahsil mntıklara” dönüştüğünü kaydetmişti. Şeref Bey'e göre, Edirne, Bursa, Çatalca ve İzmit yöreleri eskiden kendi nüfusunun ancak sekiz dokuz aylık talebini karşılayabilirken, tarımsal yükümlülük sonucu diğer yörelere besin maddesi göndermeye başlamıştır.

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatiyyesi kısa sürede etkisini göstermiş, savaşın son yıllarında ekil alanlarda bir artış kaydedilmiştir. 1915-1916 mevsiminde 25 milyon dönüm toprak işlenmişken, 1916-1917 mevsiminde 32-35 milyon dönüme ulaşılmıştı. Bu rakam 1917 Mayıs ayında 52 milyona kadar yükselmiştir ³²³.

Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası, Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkatiyyesi gereğince alınan önlemler sayesinde Osmanlı tarımında yeni bir “devre-i saadet”in, mutluluk evresinin açıldığını ifade etmektedir. Devletin gündeme getirdiği bu önlemler sayesinde ülkenin iktisadi koşulları kökten dönüşüme uğrayacak, tarımsal yöntemler geliştirilecek, zihniyet değişecek ve kırsal kesimin sermaye yetersizliği telafi edilecektir ³²⁴.

1.d- ZİRAİ HİZMET KANUNU

1917'de Zirai Hizmet Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun birinci maddesine göre hükümete askerden muaf tutulan bilumum vatandaşların zirai hizmetlerde kullanılması yetkisi veriliyordu ³²⁵.

2. MİLLİ İKTİSAT'TA DIŞ TİCARET

³²³ Zafer Toprak, *age*, s.320-325

³²⁴ Zafer Toprak, ...*Cihan Harbi*, s.91

³²⁵ Şerif Mardin, “ *Tanzimat'tan Cumhuriyete İktisadi Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)* ”, TCTA, c:III, İstanbul, 1985, s.633

Bir tür “Devletçilik” anlayışının ürünü olan “Milli İktisat” programı içerisinde dış ticaret önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı ekonomisinin her geçen gün artan dışa bağımlılığını durdurabilmenin ve ulusal bir ekonomi yaratabilmenin yegane yolu dış ticaretin dengelenmesidir. Bu dengeyi kurabilmek için de ekonominin iplerini eline alan devlet, ticaretini kısıtlayıcı hükümleri kaldırıp yerine yeni düzenlemeler getirmeyi hedeflemiştir.

Öncelikle ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermek için dış ticaret politikasında köklü değişikliklere gidildi. Kapitülasyonların kaldırılmasını gümrük vergilerinde yeni düzenlemeler takip etti. Gümrüklerde uygulanan ad valorem tarifeler bir kenara bırakılarak, uzun yıllardır özlemi duyulan spesifik tarifeler yürürlüğe konuldu. İhracat Heyeti’nin kurulmasıyla da devlet dış ticareti doğrudan üstlendi. Üniter bir para sistemi kurarak Osmanlı lirasının değerini korumak amacıyla da *Tevhid-i Meskukât Kanunu* çıkarıldı, kambiyo işlemleri *Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu*’nun denetimine verildi.

2.a- KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI VE TİCARETE ETKİSİ

“ *Kapitülasyon* ” sözcüğünün kökü *caput=capitel, capitulum* ve yeni Latince *capitulatio*’dan gelmekte ve “ *başlıklara, bölümlere ayrılmış vesika* ” veya “ *başlıklarla ortaya konmuş devletlerarası bir antlaşma* ” anlamını taşımaktadır. Ne var ki, kapitülasyon sözcüğü, değişik zamanlarda, geniş ve dar olarak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Ancak kapitülasyon, ana anlam olarak “*Bir ülkede oturan yabancılara devletlerarası antlaşmalarla sağlanmış imtiyazları*” ifade etmektedir ³²⁶.

Osmanlı Devleti’nin XVI.yy’ın ilk yarısından itibaren uygulamaya koyduğu kapitülasyonlar Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar Avrupa diplomasisinde en çok söz edilen, bunların yarattığı siyasal boyunduruğa karşı savaşmada Türkleri en çok uğraştıran politik ve diplomatik konulardan birisi olmuştur.

Osmanlı Devleti, değişik zamanlarda yaptığı çeşitli girişimlerle yüzyıla varan bir süredir “ayaklarına köstek olan bu zincirden” kurtulmaya çabalamıştır³²⁷.

³²⁶ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986, s.1 ; M.Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c:II, İstanbul, 1993, s.177-178

³²⁷ Osman Nebioğlu, *age*, s.16

Kapitülasyonların kaldırılmasının ilk girişimi 1856 Paris Kongresi'nde yapıldı. Kongrede, Osmanlı Devleti'ni temsil eden sadrazam Ali Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasını istedi. Kongreye katılan devletler, kapitülasyonların kaldırılacağına söz verdilerse de bunu hiçbir zaman gerçekleştirmediler. Avrupa Devletleri kapitülasyonların kaldırılması içte yapılacak reformların sonucuna bağlamıştı. Osmanlı Devleti, önce hukuk alanında reformlar yapılması gerektiğini anlayarak, bu alanda bazı girişimlerde bulundu ³²⁸.

Osmanlı Devleti 1869 ve 1871 yıllarında kapitülasyonların kaldırılması için tekrar girişimlerde bulundu, fakat bundan da sonuç çıkmadı.

1908'de ilan edilen II.Meşrutiyet döneminde de kapitülasyonların kaldırılma girişimleri sürdürüldü. 26 Şubat 1909 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan bir protokolde, ileride toplanacak uluslararası bir konferansta, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kapitülasyonların kaldırılması teklifini getireceği kabul edildi ³²⁹. Bab-ı Ali 1912'de İtalya ile yaptığı Uşi Antlaşması sırasında da aynı sözü aldı ³³⁰.

Kapitülasyonların kaldırılması girişimlerinde en önemli adım I.Dünya Savaşı başlarında atıldı. Prens Sait Halim Paşa Kabinesi, 1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere 9 Eylül günlü bir irade-i seniyye ile kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırıldığını ilan etmiştir. İrade-i Seniyye 3 Eylül 1330 tarihli resmi gazete yayımlanarak yürürlüğe girmiştir ³³¹. Bu karar İT'nin dış ticaret politikasında attığı en önemli adım olmuş ve Eylül 1914'de bir nota ile ilgili devletlere bildirilmiştir ³³². Sefaretler, kapitülasyonların ikili antlaşmalara dayandığını , bu nedenle tek taraflı olarak kaldırılamayacağını Babıali'ye bildirerek kaldırma kararını protesto etmişlerse

³²⁸ M.Cemil, *age*, s.51-54

³²⁹ M.Cemil, *age*, s.64 ; Bu protokol, Eylül 1908'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'in işgal etmesi üzerine bozulan ilişkileri yeniden düzenlemek için hazırlanmıştır. Avusturya-Macaristan'ın kapitülasyonların kaldırılmasını teklifini getireceği Protokolün 6. maddesinde yer almaktadır. Burada konu ile ilgili kesin bir karar değil sadece bir vaat söz konusudur.

³³⁰ Bu konu Antlaşmanın 6.maddesinde yer almaktadır : "*İtalya Hükümeti düvel-i saire ile münakit ticaret muahedatını tecdit ettiği sırada Devlet-i Ali, ye ile Avrupa Hukuk-ı Düveli esası üzerine bir ticaret muahedenamesi akdetmeği taahhüt eder. Yani Devlet-i Aliye kapitülasyonlar ve bugüne kadar olan ukud ve saire ile mukayyet olmayarak bütün serbest-i iktisadisini ve bilcümle Avrupa Devletleri misillü ticarete ve gümrüğe müteallik mevad ve hususatta icra-yı hareket hakkını itaya muvafakat eyler.* " bakınız:Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c:I, Ankara, 1953, s.452-453

³³¹ **TAKVİM-İ VEKAYİ, 4 Eylül 1330, nr:1938**

³³² Kapitülasyonların ilgası hakkında devletlere tebliğ edilen notanın sureti için bakınız: M.Cemil, *age*, s.67

de savaş ortamı İttihatçıların fiilî durum yaratmalarını kolaylaştırmıştır ³³³. İngiliz Sefareti Tercümanı Sir Andrew Ryan, yabancı ülke sefaretlere ile İttihatçılar arasındaki çatışma konusunda şunları yazıyordu: “ *Mali ayrıcalıklarımız konusunda, hukuki ayrıcalıklarımız da olduğundan daha az inatçı davranmıyorduk. Bazen Türklere tavizler veriliyordu ama, yalnızca, bizim iznimiz olmadan yeni vergiler konmaması koşuluyla... Türklerin, kendilerine dayatılan sınırlamalardan hoşnut olmamaları hiç de şaşırtıcı değildi.* ”³³⁴

Sait Halim Paşa kapitülasyonların kaldırıldığını ilan eden 9 Eylül 1914 tarihli bildirisinde konu ile ilgili şunları söylemektedir; “ *...Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancıların vergi dışı tutan kapitülasyonlar , Bab-ı Ali’yi o derece güçsüz bıraktı ki, reformları yürütemek için gerekli araçları bile karşılayamamanın ötesinde, borca başvurmadan idari ihtiyaçları bile karşılayamayacak hale geldi... Osmanlı İmparatorluğu’nda ticaret yapan yabancıların, her türlü bağışıklık ve ayrıcalıktan yararlanması ve Osmanlılardan daha az vergilendirilmesi gerçeği aynı zamanda açık bir adaletsizlik ve devletin bağımsızlık ve onurunu zedeleyici bir etki yarattı.* ”³³⁵

Avrupa ülkelerinin protestolarına rağmen kapitülasyonların kaldırılması ile İT Hükümeti iş imkanlarının millileştirilmesi için yeni bir çığır açmıştır. Alman Erkan-ı Harbiyesi’nin Türkiye’nin iktisadi hayatını toparlaması isteği, Türkiye için bazı hocalar getirmesi ve Almanya’ya staj yapacak hocalar göndermiş olması aynı konunun bir diğer yönünü teşkil etmektedir ³³⁶.

Kapitülasyonların kaldırılışının ardından doğan yasal boşluğu gidermek amacıyla Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmut Esat Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Komisyon çeşitli devlet dairelerini ilgilendiren hususları incelemiş, ayrıntılı bir talimatname hazırlamıştır. Bu arada yasal düzenlemelerde bulunması için hükümete önerilerde bulunmuştu. Nitekim, 15 Ekim 1914 tarihli geçici bir yasayla Osmanlı yasa ve tüzüklerinde kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin geçerliliklerini yitirdikleri açıklanmıştı. Ardından 8 Mart 1915 tarihli “*Memalik-i Osmaniye’de bulunan ecnebilerin hukuk ve vezaifi hakkında*

³³³ Zafer Toprak, *age*, s.71

³³⁴ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1999, çev:Fatmagül Bertay, s.31

³³⁵ Çağlar Keyder, “ *Osmanlı Ekonomisi ve Osmanlı Maliyesi (1881-1914)* ”, *Toplum ve Bilim*, sayı:8, Kış 1979, s.40

kanun-ı muvakkat ” yayınlanmış ve yabancıların Osmanlı topraklarındaki statüleri belirlenmiştir³³⁷.

2.b- GÜMRÜK VERGİLERİNDE DÜZENLEME

Kapitülasyonların kaldırılması Osmanlı Devleti'nin dış ticaret politikasında da yeni adımların atılmasını sağlamıştır. Bu konudaki ilk adım aynı ay içerisinde Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen, gümrük rüsumunun % 11'den %15'e çıkarılmasıdır. Kapitülasyonları kaldırma kararının alınmasından on bir gün sonra, 20 Eylül 1914 tarihinde çıkartılan, “ *Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat*” ile 30 Eylül 1914'den itibaren gümrüklerden geçecek her türlü ticari maldan % 15 oranında vergi alınmasına karar verilmiştir³³⁸. Yeni gümrük vergisi ilk olarak gemilere uygulanmaya başladı. 3 Ekim 1914'de Rusya'dan İstanbul'a getirilen ispirotlardan % 15 gümrük resmi alındığı haberleri gazetelerde çıkmaya başladı³³⁹.

Yeni gümrük kanunu ile oluşabilecek sorunlar ve diğer alanlardaki hukuki düzenlemeler için de bir komisyon kuruldu. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Mahmut Esat Efendi'nin başkanlığındaki bu komisyonda Rüsumat Müdür-ü Umumisi Sırrı Bey'de bulunmuştur³⁴⁰.

Gümrük vergilerinin % 15'e çıkarılmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, Haziran 1915'de ithal gümrükleri savaş süresi boyunca % 30'a yükseltilmiştir³⁴¹. Askeri ihtiyaçlar için yapılacak ithalattan ise % 15 gümrük vergisi alınacak, ihracat eşyasından ise şimdiye kadar ne kadar alınıyorsa aynen devam edilecektir³⁴².

Bu konularda ithalat gümrük resimlerini arttırmak da yeterli değildi. Bunlardan değeri üzerinde (ad valorem) resim alınıyordu. Spesifik (seçici) gümrük tarifesi için çalışmalara da başlanmıştır. Komisyonun çalışmaları devam ederken İT bir önemli adımı daha hayata geçirmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ile iktisadi milliyetçilik planlarının ilk adımını atan İT, 26 Mart 1916'da yürürlüğe giren yeni kanun ile, aynı yılın 10 Temmuzundan itibaren bütün şirketlerin yazışmalarının

³³⁶ Şerif Mardin, *agm*, s.632

³³⁷ Zafer Toprak, *age*, s.72

³³⁸ TAKVİM-İ VEKAYİ, 9 Eylül 1330

³³⁹ SABAH, 5 Teşrinevvel 1914

³⁴⁰ TASVİR-İ EFKAR, 13 Eylül 1914

³⁴¹ TAKVİM-İ VEKAYİ, 20 Mayıs 1331, nr:2190

³⁴² TAKVİM-İ VEKAYİ, 2 Haziran 1331, nr:2203

Türkçe yapılması zorunlu kılınyordu ³⁴³. Bu kanun, Türklerin ticari şirketlerde sayılarının gittikçe artmasına neden olacağı gibi Batılı devletlerin düşmanlığı ve protestolarına da neden olmuştur. Avrupa Devletleri, yürürlüğe giren bu kanunla, İttihatçı Hükümeti, ticareti tehlikeye sokan şovenist bir siyaset izlemekle suçluyorlardı. Bu suçlamalar karşısında Osmanlı Devleti'nin İskandinavya Sefiri Hüseyin Cavit Bey, Hükümetinin siyasetini şöyle açıklamaya çalışıyordu: *“Türk halkı şimdi siyasi ve ticari bağımsızlığı için mücadele ediyor. Milli ticareti geliştirmeye ve yeni kurulan Türk şirketlerini desteklemeye çalışıyoruz. Yabancı dillerdeki bütün mağaza isimlerini kindarlık ve kötülük yüzünden değiştirmedik, yalnızca bizden önceki halkların yaptığını yapıyoruz. Bize şoven ve isyankar diyorlar. Sizi temin ederim ki, tek bir hedefimiz vardır, o da ticari ve siyasi bağımsızlığımızdır. Bu noktada hepimiz birlik halindeyiz. Artık genç Türkler ve yaşlı Türkler değil, yalnızca Türkler vardır ve iş savaşa geldi mi hepimiz genç oluruz.”*³⁴⁴

Bu arada Meclis-i Mebusan'da ithal mallarına yüksek vergi koyarak yerli sanayiye koruyacak yeni gümrük tarifeleri üzerinde yapılacak düzenlemeler tartışılmaktaydı. Maliye Nazırı Vekili Hasan Tahsin Bey, gümrük tarifeleri konusundaki hükümetin politikasını, burada uzun uzadıya aktarmaya degecek bir bildiriyle açıklıyordu:

“ Niyetimiz sorunu burada derinlemesine incelemek değil..., yalnızca bu yeni gümrük resimlerini koyarken Hükümetimizin güttüğü hedeflere işaret etmektir. Şu noktalar özellikle önemlidir:

a- Gerekli hammaddelerin varlığı nedeniyle bu ülkede kolayca imal edilebilecek ürünlerin korunması lazımdır, dolayısıyla bu tür ithal mallarına ağır gümrük resimleri konmuştu;

b- Burada üretimlerinin geliştirilmesi mümkün olan mamul maddeler de, yerli sanayilerin yabancı rekabetiyle baş edebilmesi amacıyla aynı şekilde vergilendirilmiştir (Pamuk ipliğine %30 oranında vergi konması gibi);

c- Tarım, genel olarak korunmuştur;

d- Tarım ürünleri özellikle korunmuştur (Konserve sebzelere % 100 oranında vergi konmasıyla);

³⁴³ BOA, MV, Dosya No:199/153, 04 S 1334

³⁴⁴ Feroz Ahmad, *age*, s.49

Sonuç olarak görülmektedir ki, hükümet bu yerli mamulü teşvik etmek istediği zaman, benzer malların ithalatına % 30'luk bir gümrük resmi koymakta ; bir yerli mamulü korumak istediği zaman da benzer ithal ürününe aşağı yukarı değerinin % 100'ü oranında bir gümrük resmi getirmektedir.

Bu konudaki (yani tarıma ilişkin) Hükümet kararı son derece mantıklıdır. Ülkemizin esas olarak bir tarım ülkesi olduğunu burada belirtmemize gerek yok. Geniş topraklarımızın inanılmaz verimliliği, vatandaşlarımızın becerikliliği, hep bu anlayışı destekleyici yöndedir. Yalnızca kendimize yetecek kadar değil, diğer ülkelere de satabilecek kadar tahıl üretebilme imkanına sahip olduğumuz halde bunu Amerika'dan, Rusya'dan ve Romanya'dan ithal etmek gerçekten acı değil midir?

Genel olarak tarımı korurken Hükümetimiz, aynı zamanda, ister cehalet isterse de esas olarak yabancı rekabeti yüzünden olsun bu güne değin ekimi yapılmamış tarım ürünlerinin üretilmesini de amaçlamaktadır. Şu andaki durum, bunların satışından ölçüsüz karlar sağlayabilecek olacak çiftçimizin zararınadır.

Görüldüğü gibi Hükümetimiz ne bir yüzde yüz koruma siyaseti, ne de diğer uçtaki, yerel sanayi ile tarımın gelişmesine zararlı bir aşırı ticaret serbestisi siyaseti benimsemiş değildir.

Değer üzerinden (ad valorem) gümrük vergileri sistemi daha kolay uygulanan bir sistem olmakla birlikte, hileli işlemlere daha açıktır; Gümrüğe getirilen malın gerçek değerini tespit etmek çoğunlukla mümkün değildir. Orijinal konşimentoların gösterilmesi bile, hazine için yeterli bir garanti olmamaktadır.

Kapitülasyon rejimi varolduğu sürece, bizim için, değer üzerinden gümrük vergisi sistemini sürdürmekten başka bir yol kesinlikle yoktu; ancak kapitülasyonların bize gerçek bir faaliyet serbestisi getiren ilgasından sonradır ki, miktar üzerinden(spesifik) gümrük vergisi sistemini benimsememiz mümkün olmuştur.

Bu sistemin getirdiği diğer avantajların yanısıra, özerk bir gümrük tarifesiyle silahlı olarak görüşmelere girmemize olanak verdiği için ticaret antlaşmalarını sonuçlandırmak açısından sunduğu kolaylık dikkate değerdir; bu yolla, karşılıklı olacağından emin olunmadıkça diğer ülkelere ticari avantaj sağlamamak mümkün olabilmektedir.

*Bu karşılıklı ayrıcalıklar temeli üzerinde Hükümetimiz, bundan böyle avantajlı ticari antlaşmalar ya da sözleşmeler yapabilecek durumda olabilecektir. Örneğin, tahıl üretimimizin pazarını garanti altına almak amacıyla, fazla miktar ürettikleri demiri bize satmak isteyen ülkelerden onlara sattığımız tahıla koydukları vergiyi düşürmelerini talep edeceğiz.”*³⁴⁵

Yeni gümrük tarifeleri hakkında Hükümetin görüşlerinin bu şekilde açıklanmasından sonra 10 Mart 1332/3 Mart 1916 tarihinde Osmanlı Parlamentosu’nda “*Gümrüklerce sıklet-i eşya üzerinden resm-i ahzı hakkında kanun ve merbut tarife-i umumiye*”³⁴⁶ kabul edilmiştir. Bu kanun ile, o güne değin izlenen dış ticaret politikası terk edilerek, *ad valorem* yerine *spesifik** gümrük tarifeleri düzenine geçilmiştir.³⁴⁷

Spesifik tarifeler, mali kaygılarla da olsa, uzun yıllar Babıali’nin gündeminde yer almıştı. Almanya ile 1890 ‘da imzalanan ticaret sözleşmesi bu nitelikteydi. II.Meşrutiyet’in ilk yıllarında Avusturya ile “tarife usulü” uygulanması üzerine protokol imzalanmıştı. 1911 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Maliye Nazırı Cavit Bey spesifik tarifelerin gerekliliğini vurguluyordu. Ancak, kapitülasyonların varlığı süresince Babıali bu tür bir gümrük politikasını uygulamaya olanak bulamamıştı.

Yeni gümrük tarifesi Eylül 1916’dan itibaren yürürlüğe girmiştir. Yasayla birlikte yayınlanan tarife, 30 bölümde 773 tarife numarası ve 1193 istatistik pozisyon içeriyordu. Böylece ayrıntılı, seçici bir tarife oluşturulmuş, *ad valorem* tarifenin uygulanması sırasında ortaya çıkan ve yüksek gümrük rüsumu ödenmesi gereken bir malın tarifede daha düşük rüsumlu bir başka mal gibi gösterilmesi ya da yorumlanması sonucu doğan vergi kaybı önlenmişti.

Yeni gümrük yasasının gerekçesinde hammaddeleri ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların himaye edileceği, ithal olunacak benzerlerine ağır resim konduğu belirtiliyordu. Doğmakta olan ve gelişme potansiyeli gösteren sanayi kolları dış rekabetten korunacaktı. Temel ihtiyaç maddelerine halkı güç durumda bırakmamak için ılımlı bir ithal rüsumu konmuştu. Talebi karşılayabilecek düzeyde

³⁴⁵ Feroz Ahmad, *age*, s.47-49

³⁴⁶ TAKVİM-İ VEKAYİ, 2 Nisan 1332

*Ad valorem: Bir malın birim değeri veya fiyatı üzerinden alınan vergidir. Bu vergilerin en önemli uygulama alanı ithalattan alınan gümrük vergileridir. *Spesifik*: İthalatta gümrük tarifelerinin ithal edilen malların fiziki birimi başına alınması yöntemidir. Malın ağırlık, miktar veya hacim gibi birimleri başına alınan özel bir vergi görünümündedir. Feridun Ergin, *İktisat*, İstanbul, 1964, s.798

³⁴⁷ A.Emin Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven, Yale University Pres, 1930, s.113

üretimi zaman gerektiren mallar için, ilerde yükseltmek koşuluyla, düşük resim saptanmıştı. Tarımsal üretim dış rekabete karşı tümüyle korunmuştu. Kaçakçılığı kolay olan mücevher ve benzeri mallardan çok düşük vergi alınıyordu³⁴⁸.

Babıali yeni gümrük tarifelerini sekiz yıl geçerli olmak üzere düzenlemişti. Meclis-i Mebusan, dost ülkelerle gümrük sözleşmeleri imzalamadan ve savaş ertesi oluşacak iktisadi düzen açıklık kazanmadan uzun bir süreyi kapsayacak genel tarifelerin yayınlanmasını sakıncalı bulmuş, bu süreyi üç yıla indirmişti.

Yeni gümrük vergisini hazırlayanlar arasında bulunan Rüsumat Müdürü Sırrı Bey yaptığı açıklamada, eski usul olan değer üzerinden vergi almayı “esaret”, yeni usul olan ağırlık üzerinden vergi almayı da “serbesti” olarak belirtmiştir. Sırrı Bey, “ ... *Bu usul sair muhassenatından maada sanayi-i milliyenin inkişafını da temin eylemektedir. Avrupa devletlerinden bir çoğunun kuvvet ve servetini teşkil eden bir takım sanayi şimdiye kadar memleketimizde tesis edememiş ise bu hususta gümrük tarz-ı idaresinin de büyük bir dahli olduğunu unutmamak lazımdır. Kapitülasyonların ilgası bize serbestiyemizi temin eyledi.*” Derken kapitülasyonların kaldırılmasının gümrük tarifelerinin serbestçe seçilip uygulanmasında etkili olduğunu belirtmektedir³⁴⁹.

İttihatçılar için yeni gümrük tarifesi iki açıdan önem taşıyordu: İlk olarak siyasal yönden “*harice karşı istiklal-i iktisadiyemizin*” kazanılması için böyle bir tarife zorunlu görülüyordu. Öte yandan yeni gümrük tarifesi Osmanlı ülkesinde uygulanagelmekte olan iktisat politikalarında önemli bir dönüşümü de simgeliyordu. O zamana değin Babıali aldığı kararlarda “mali” kaygıları ön planda tutmuş, Hazine gelirini arttırmaya yönelik bir mevzuatı yeğlemişti. “Milli iktisat”ı güçlendirme ve devlet varidatını dolaylı bir biçimde, yani mükelleflerin vergi ödeme gücünü yükselterek arttırma yoluna gidilmemişti. Osmanlı toplumunda üreticiyi özendirmeye yönelik önlemler ancak ikinci planda yer almıştı.

İT, yeni gümrük tarifesiyle, bundan böyle “en ziyade milli iktisadın menafinin gözetileceğini” kaydediyordu. O güne değin uygulanmakta olan “mali” gümrük politikası devlet hazinesine önemli bir gelir sağlamış, ancak, mükelleflerin vergi ödeme gücü günden güne sınırlanarak devletin bir kalemde yükselen gelirleri

³⁴⁸ Zafer Toprak, *agm*, s.670

³⁴⁹ SABAH , 23 Temmuz 1916

diğer bir kalemde düşmüştü. Böyle bir iktisat politikası sonuçta ülke ekonomisini çökertmişti. Halbuki yeni “iktisadi gümrük siyaseti” bazı gümrük gelirlerini düşürse de, ziraat ve sanayi geliştirerek vatandaşların vergi ödeme gücünü giderek arttıracak, gümrük varidatındaki düşüş diğer rüsum ve vergilerle giderilecekti. Böylece Osmanlı ekonomisi gelişirken Hazine girdileri de koşut olarak artacaktı ³⁵⁰.

Gümrük Kanunu, 1917 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede Osmanlı Devleti’ne ihraç edilecek eşya için gümrüğe devam eden uygulama gereğince beyanname verilecek ve gümrükçe muayenesi yapıldıktan sonra geçebilecektir. Yolcuların üzerinde bulunan şahsi eşyaları için beyanname istenmeyecek, sözlü ifadeleri yeterli sayılacaktır (Madde-57). Osmanlı mahsulatı ve mamulat’ı ile gümrük vergisi ödenmiş olan yabancı bir eşyanın Osmanlı limanlarından diğerine kara veya su yoluyla nakil olunursa gümrük resminden müstesna kabul edileceklerdir (Daha önce ödedikleri gümrük vergisi vesikasını ibraz etmek şartıyla) ³⁵¹.

Babıali savaş yıllarında ihtiyaca göre ki, bu ihtiyacın içinde daha ziyade askeri ihtiyaç maddeleri yer almaktadır, gümrük vergilerinde bir takım muafiyetler yada artışlar düzenlemek zorunda kalmıştır. Hükümetin bu konuda aldığı kararlardan bazıları şunlardır: Memalik-i Ecnebiyye’den getirilecek damızlık hayvanatın gümrük ithalat resminden muafiyeti hakkındaki kanun 28 Eylül 1331/1915 tarihinde Meclis-i Mebusan’da kabul edilerek 5 Teşrinsani 1331 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir ³⁵².

Memalik-i Ecnebiyye’den ithal edilecek un ve buğdayın gümrük vergisinden muafiyeti hakkındaki kanun-ı muvakkat teklifi Meclis-i Mebusan’ın 23 Teşrinsani 1331/Kasım 1915 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmış ve çeşitli tartışmalardan sonra gümrük vergisi muafiyeti kararı sadece un ve buğday için alınmamış bu karara çavdar, arpa, mısır, yulaf, kepek, ot ve samanda dahil edilmiştir ³⁵³.

Yine savaşın sonuna kadar gümrük resminden muafiyeti söz konusu olacak diğer eşya ise Meclis’in 23 Şubat 1331/1915 tarihli oturumunda görüşülerek

³⁵⁰ Zafer Toprak, *age*, s.116-117

³⁵¹ **TAKVİM-İ VEKAYİ, 16 Mayıs 1334, nr:3241**

³⁵² **TAKVİM-İ VEKAYİ, 5 Teşrinsani 1331, nr:2351, s.2**

³⁵³ **MMZC, c:1, s.164**

karara bağlanmıştır. Bu karar göre petrol, şeker, kahve, pirinç, fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye, makara ipliği, çamaşır bezleri, kibrit, mum ve sodanın ithalinde gümrük resmi muafiyeti sağlanmıştır ³⁵⁴.

İstanbul ve İzmir halkının ihtiyaçları için Amerikan'dan getirilecek eşyanın gümrük resminden muafiyetine dair olan 12 Mart 1331 /1914 tarihli kanunun ³⁵⁵ yürürlükten kaldırılmasına Şubat 1915'da karar verilmiştir ³⁵⁶.

Hariçten Osmanlı Devleti'ne getirilecek maden kömürleri ³⁵⁷ ve potasin ³⁵⁸ harbin sonuna kadar gümrük resminden muaf tutulacaktır. Maden kömürlerinin gümrük muafiyetine 25 Kanunevvel 1336 tarihinde son verilmiştir ³⁵⁹. Harbin son yılında ithal edilecek yemeklik ve ekmeklik mevad hakkında da gümrük vergisi muafiyetine karar verilmiştir ³⁶⁰.

1916 yılında harbin sonuna kadar Osmanlı Devleti'ne savaştığı devletlerden getirilecek ithal eşyasından % 100 gümrük vergisi alınmasına karar verildi ³⁶¹. Dost ve bitaraf devletlerden gelen eşyanın bu muameleye tutulmaması için yerel idareden bir şahadetname ve getirdikleri malın menşei gösteren bir belgenin bulunması zorunlu kılınmıştır ³⁶².

Dış ticaret ile ilgili olarak bu dönemde yapılan son düzenleme 14-17 Mayıs 1918 tarihleri arasında Takvim-i Vekayi'de yayınlanan ve yayın tarihinden altı ay sonra yürürlüğe girecek olan yeni *Gümrük Kanunu*'dur. Bu kanun ile bilimum ithalat, ihracat ve transit muameleleri düzene alınmış, o zamana kadar dağınık bir halde bulunan gümrük mevzuatı derlenip toparlanmıştır.

Altı kısım ve on üç fasıldan ibaret olan bu kanun, gümrük hattı, gümrük bölgeleri, deniz ve kara deniz yoluyla gelen eşyalar, manifesto, beyanname, muayene, ambar ve antrepo, sahipsiz eşya, transit ve aktarma, dahili ulaşım, gümrük idareleri ve bunların yetkileri, kaçakçılık gibi mevzuları içermektedir. Usul bakımından muamelelerin ve vergi tahsilatının basitleştirilmesi ve hızlandırılması

³⁵⁴ MMZC, c:2, s.353-357

³⁵⁵ BOA, MV, Dosya no:239/31, 8 Ca 1333

³⁵⁶ MMZC, c:2, s.195 ; BOA, MV, Dosya no:239/61, 26 Ca 1333

³⁵⁷ TAKVİM-İ VEKAYİ, 17 Şubat 1331, nr:2454, s.2

³⁵⁸ TAKVİM-İ VEKAYİ, 29 Eylül 1332, nr:2670, s.1

³⁵⁹ TAKVİM-İ VEKAYİ, 28 Kanunevvel 1336, nr:4044, s.1

³⁶⁰ TAKVİM-İ VEKAYİ, 22 Mart 1918, nr:3187, s.1

³⁶¹ TAKVİM-İ VEKAYİ, 29 Eylül 1332, nr:2670

³⁶² TAKVİM-İ VEKAYİ, 26 Teşrinsani 1332, nr:2728

amacı güdülmüş olmakla beraber, bu kanuna istinaden çıkarılan müteaddit nizamname , talimatname ve emirnameler karşısında, işler kısa zamanda eski haline dönmüştür³⁶³.

2.c- İHRACAT HEYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

I. Dünya Savaşı yıllarında dış ticaret ilişkileri büyük ölçüde sekteye uğramıştı. Hükümet, vilayetlerdeki ticari, sınai ve zirai tüm iktisadi faaliyetleri düzenleyebilmek için 1916 yılında Umur-ı İktisadiye Müdüriyetleri Nizamnamesi ile merkezleri İzmir, Bursa ve Balıkesir'de olmak üzere 3 tane *Umur-ı İktisadiye Müdüriyeti* kurulmuştur. Bu müdüriyetlerin başında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından atanacak İktisat Müdürü unvanlı bir görevli bulunacaktır. Söz konusu nizamnameye İktisat Müdürlerinin görevi, yetki alanları içerisinde her türlü ticari, sınai ve zirai teşkilatları ile ithalat durumunu denetleyecek, bölgelerinde yetiştirilen her çeşit ürünün miktarı ve dağıtım şartlarını inceleyecektir. Ayrıca ticaret, sanayi ve ziraatı geliştirmek amacıyla kurulacak şirket , sendika ve cemiyetlere kanunun verdiği yetki çerçevesinde iştirak edeceklerdir (Madde-3). İktisat Müdürleri bu görevleri gereğince senede en az 4 ay inceleme seyahatleri yapacak ve 3 ayda bir Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne incelemeleri hakkında bir rapor vereceklerdir (Madde-4).³⁶⁴

Öte yandan, ülkenin ihtiyaç duyduğu bazı tahıl ürünlerinin ve stratejik maddelerin ihracını sınırlandırmak gerekiyordu. İttihatçılar savaştan diğer ülkelerdekine benzer bir uygulamaya giderek ihracatı denetim altına almışlardır.

İhracat Heyeti kurulması konusunda Babıali, diğer iktisadi kararlarda olduğu gibi bu alanda da Almanya'yı örnek almıştır. 1916 yılının başlarında savaş nedeniyle ithalat ve ihracattaki fiyat oynamalar basında sıklıkla yer almaya başlamıştır. Yunus Nadi, Avrupa'da savaş nedeniyle fiyatlardaki artışın önüne geçebilmek için fiyatları kontrol altına alabilmek amacıyla ihracat heyetleri kurulduğunu belirtmekte ve bu amaçla Almanya ve Avusturya-Macaristan adına alınacak malların fiyatlarını yerinde incelemek için İstanbul'a gelen heyeti örnek göstererek bu uygulamanın ülkemiz içinde faydalı olacağını ifade etmektedir³⁶⁵.

³⁶³ Vedat Eldem, *Mütareke...*, s.70

³⁶⁴ “ *Umur-u İktisadiye Müdüriyetleri Nizamnamesi* ”, BOA, MV, Dosya no:243/101, 11 N 1334 ; TAKVİM-İ VEKAYİ, 7 Temmuz 1332, nr:2594

³⁶⁵ Yunus Nadi, “ *Yine İhracat Meselesi* ”, TASVİR-İ EFKAR, 26 Şubat 1916

14 Eylül 1916 tarihinde “ *Dersaadette Bir İhracat Heyeti Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ” adlı geçici bir yasa³⁶⁶ ve onu izleyen tüzükle³⁶⁷ *İhracat Heyeti* kurulmuştur. Kanun layihasının Meclis-i Mebusan’a gönderilen mazbatasında heyetin Osmanlı Devleti’nden ihraç edilecek malların fiyatını belirleyecek vesika vermek, ihracat mukabilinde muhtaç olunan malların ithalatına izin verilmesi , ihraç olunacak eşya üzerinden Hazineye gelir sağlamak amacıyla vergi koyabileceği belirtilmektedir. Kanunun Meclis’teki görüşmeleri sert tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. İttihatçılar bu yasayla dış ticareti devlet denetimine almış oluyordular. Bu ise Tanzimat’la birlikte benimsenen liberal dış ticaret politikasıyla bağdaşmıyordu. Ticaret ve Ziraat nazırı Mustafa Şeref Bey, Mebusan Meclisi’ndeki bir konuşmasında, savaş bittikten sonra da, Babıali’nin ithalat ve ihracatı “*kendi milli nokta-i nazarından*” denetim altına tutmaya mecbur kalacağını söylüyordu. Maadin Umum Müdürü Celal Bey de Mustafa Şeref Bey’in görüşlerini paylaşıyordu: *Osmanlı lirasının dış değeri ticaret bilançosunun savaş yıllarında lehte oluşu nedeniyle korunmuştu. Barış ertesi ticaret yolları açılacak, tüketilmiş stoklar yenilecek, ithalat büyük ölçüde artacaktı. Osmanlı lirasının değerini korumak için barış ertesi, ithalat ve ihracat arasında bir denge oluşuncaya kadar, hükümetin ithalatı murakabe altında tutacağını söylüyordu*³⁶⁸. Sadrazam ve Dahiliye Vekili Talat Paşa hükümet adına bu eleştirileri cevaplamıştır³⁶⁹. Yasa, Meclis’te 2 ret, 5 çekimser oya karşılık 117 kabul oyu ile yürürlüğe girmiştir³⁷⁰.

Yasaya göre ihraç edilecek mallar için bir ihraç vesikası gerekiyordu (Madde-1). Ticaret ve Ziraat Nezareti’nden yetkili bir kişinin başkanlık edeceği İstanbul’daki heyetin üyelerinin yarısı Vekiller Heyeti’nce saptanacak, diğer yarısı tüccar tarafından seçilecekti. İhracat Heyeti’nin vilayet ve müstakil liva merkezleriyle kazalarda faaliyetlerini yürütecek tali heyetler kurulacaktı. En yüksek mülkiye memurunun başkanlığı altında toplanacak olan tali heyet, mülki birim idare meclisinin seçilmiş bir üyesi ve yörenin seçkin bir tüccarından oluşacaktı (Madde-2).

³⁶⁶ *Dersaadet’te Bir İhracat Heyeti Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat*, 1 Eylül 1332, **Düstur**, II.tertip, c:VIII, s.1285-1287 ; **Takvim-i Vekayi**, nr:2659, 14 Eylül 1332/29 Zilkade 1334

³⁶⁷ *İhracat Heyeti Teşkiline mütedair 16 Zilkade 1334(1 Eylül 1332) tarihli kanun-ı muvakkatın tatbikatı hakkında nizamname*, 12 Eylül 1332, **Düstur**, II.tertip, c:VIII, s.1305-1310

³⁶⁸ Zafer Toprak, *age*, s.120-121

³⁶⁹ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi** (Bundan sonra MMZC olarak gösterilecektir.), c:3, s.132-144

³⁷⁰ **MMZC**, c:3, s.263

İhracat eşyası bulunan kişiler bu eşyanın miktarı ve cinsini, hangi mahalde teslim edileceğini İstanbul Merkez Heyeti'ne veya ihracat şubelerine bir beyanname ile bildirmek zorundadırlar (Madde-4). Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce ihraç olunmak üzere satın alınıp kaydedilmiş olan mallardan yalnız ihraç vergisi alınarak İstanbul İhracat Heyeti tarafından ihracat vesikası verilecektir(Madde-5). İhracat Heyeti memleketten ihraç edilecek eşya mukabilinde ithalat edilmesi şartını koymaya yetkili olacaktır (Madde-7). Bu kanuna karşı hareket edenler tespit edildiği takdirde bu gibi kişilere 1 haftadan 6 aya kadar hapis cezası veya bunun mukabilinde 5 liradan 1000 liraya kadar nakdi ceza verilebilecektir (Madde-9). İhracat Heyeti'nin masraflarını karşılamak maksadıyla 50.000 liralık bir bütçe ayrılmıştır (Madde-11).

Tüzükte ihracı serbest ve kısıtlı yada yasak olan mallar gösterilmiştir. Bu mallar iki başlık altında toplanmıştı. İhracı yasak olmayanlar mallar; narenciye (anason, liman, portakal, mandalina, tatlı limon, turunç ve emsali), fıstık, çam fıstığı, fındık, yalnız Yemen Vilayeti dahilinde kahve, zeytin tanesi, ceviz, taze ayva, baharat , afyon, ipek ve ipekli kumaşlar, paçavra, el işlemleri, dantel, halı, meyankökü,ayrılık otu, cehri, kökboya, palamut, kayısı, erik (Taze ve kurusu), sinameki, kudret helvası, ham çivid, çiçek ve gül yağı ve suyu her nevi itriyat ile rejinin ihtiyacından fazla olan kuş yemi, şeker elma, tatlı sucuk, yaprak tütün, badem ve kayısı çekirdeği, kuru balıklar, kemik, boynuz, tırnak, kuş tüyü, lületaş, mercan, tuzlu ve yağ bağırsak, fildişi, kehribar, ipek kozası gibi mahsullerden oluşuyordu. İhraçları dahili ihtiyacı daraltabilecek mahiyette olanlar ise buğday, un, nişasta, irmik, bulgur, mısır, fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye, börülce, patates, pirinç, zeytin ve susam yağları, soğan, tuz, pekmez, canlı hayvanlar, deriler ve postlar, kereste, maden kömürü, yün, pamuk, benzin, her nevi makine yağı, ispirto, petrol, kereste ve her çeşit inşaat malzemeleri, susam ve yağı, tahin ve saire idi. Bunların ihracı ve ihraç edilebilecek miktarı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin teklifi üzerine, Nazırlar Meclisi'nce verilecek izne tabi bulunmakta idi ³⁷¹.

Babıali'nin İhracat Heyeti'ne karşılık, Merkezi Avrupa Devletleri İstanbul'da satın alma örgütleri kurmuş ve Osmanlı ülkesinden aldıkları malları bu kuruluşlar aracılığıyla ithal etmişlerdir. Almanya'ya ihraç edilen malların bedelleri Alman

³⁷¹ AHENK, 19 Eylül 1916

hazine tahvili karşılığı tedavüle çıkarılan kağıt paradan Almanya'ya tahsis edilmiş meblağlarla ödenmişti. Bu işlemlerin hesabı Deutsche Bank'ın İstanbul şubesinde tutuluyordu ³⁷².

İhracat Heyeti'nin kurulması basında hemen yankı buldu. Bu yazılarda Hükümetin ihracat işlerini denetimi altına almasının zorunluluğuna dikkat çekilmektedir ³⁷³. İhracat Heyeti kurulmasını fikrini ilk günlerden itibaren destekleyen Yunus Nadi heyet faaliyete geçtikten sonra “ *her şeyden evvel şurasını haber verelim ki ilk bakışta ticaretin serbestisini takbid edecek gibi görünen bu teşkilat bilakis ihracat ticaretimizin maruz kalabildiği ve kalabileceği kayıtları kıracak ve şu umumi harp hengamesi içinde ihracat itibariyle memleketi iktisadi menfaatlerini imkanı son derecesine kadar temine kafi olabilecek bir teşebbüstür.*” ³⁷⁴ sözleriyle desteklemiştir. Ancak kısa bir süre sonra Heyetin faaliyetlerinin üreticilerin menfaatlerini koruma konusunda çalıştığını ama bunun yeterli gelmediğini ve bu konuya daha fazla mesai harcanması gerektiğini ifade etmektedir ³⁷⁵.

2.d- TEVHİD-İ MESKUKÂT KANUNU

Osmanlı parasının XVI.y.y.'dan beri süre gelen değer kaybı XIX.yy ile birlikte giderek hızlanmıştı. Bu yüzyılda paranın değerini yükseltmek amacıyla bir dizi önlemler alınmakla birlikte para politikasına tam bir çözüm getirilememiştir.

II.Meşrutiyet yıllarında da Osmanlı parasının değerinin korunması ve hatta arttırılması İttihatçıların üzerinde teşvik-i mesaide buldukları konular arasında yer almaktadır. Bu konuda Meşrutiyet'in ilk yıllarında kısmi çalışmalar yapıldıysa da en köklü adım 1916 yılında atılmıştır.

Savaş ortasında Osmanlı parasının değerini hızla kaybetmesi Babıali'yi köklü bir para reformuna girişmesinde cesaretlendirmiştir. 8 Nisan 1916 tarihli Tevhid-i Meskukat Kanunu ile Hükümet, altın lira ile gümüş mecdidiye ve

³⁷² A.Emin Yalman, *age*, s.135

³⁷³ “ *İhracat Meselesinin Tanzimi* ”, TANİN, 30 Eylül 1916

³⁷⁴ Yunus Nadi, “ *İhracat Heyeti* ”, TASVİR-İ EFKAR, 30 Eylül 1916

³⁷⁵ Yunus Nadi, “ *İhracat İşleri* ”, TASVİR-İ EFKAR, 6 Teşrinsani 1916

mecidiyenin diğer alt birimi gümüş kuruşların 1844'deki oranlarına döndürülmesi kararını almıştır.

Bu kanunla yürürlükte olan total çift metal makyas sisteminden altın sistemine geçilmiştir. Bundan böyle Osmanlı parasında değer ölçüsü altın, para birimi kuruş olacaktır. Böylelikle İngiltere'nin 1816'da, Portekiz'in 1854'de, İtalya'nın 1873'de, İskandinavya'nın 1875'de, Finlandiya'nın 1878'de, Romanya'nın 1890'da, Avusturya'nın 1892'de, Rusya ve Japonya'nın 1897'de benimsediği altın sistemine Osmanlı Devleti de nihayet dahil olmuştur ³⁷⁶.

2.e- HEYET-İ MAHSUSA-I TİCARİYE'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

I.Dünya Savaşı içerisinde İttihatçıları uğraştıran en önemli sorunlardan birisi iaşe (özellikle İstanbul şehrinin) idi. İaşe sorununun çözümü için ilk önce Havayic-i Zaruriye Komisyonu kurulduysa da bu komisyon başarılı olamamıştı. Bir çok mal kısa sürede piyasadan çekilmiş, üretici malına el konacağı korkusuyla ekimini sınırlamıştı.

Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye, bu sorunu çözümlmek amacıyla İT'nin İstanbul murahhası Kara Kemal Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Heyetin görevi başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerin iaşesini düzenlemek, ekmek, şeker, gaz gibi temel tüketim maddelerinin sağlanmasını ve dağıtımını örgütlemektir.

Kemal Bey bu heyetin neden kurulduğunu Cemiyet'in 1916 Kongresi'ne sunduğu raporda açıklamaktadır. Bu raporda Kemal Bey, tüccarın Anadolu hattından tahsis edilen vagonlarla buğday yerine piyasa değeri daha yüksek başka mal getirmeyi yeğlemesi yada getirdiği buğdaya aşırı fiyat talebinde bulunması nedeniyle zahire borsasından buğday fiyatının sürekli yükselişinden yakınıyor, İT İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin, İstanbul'un iaşesinin tüccar aracılığıyla karşılanamayacağını anlaşılmaması üzerine duruma müdahale ettiğini bildiriyordu ³⁷⁷.

İT başlangıçta piyasayı tümüyle denetlemekten kaçınmıştır. Temel tüketim maddelerini karneye bağlayarak talebin giderilmesine çalışmıştır. Ancak, karaborsa ve istifçiliğin yaygınlaşması ve fiyatların alabildiğince yükselmesi üzerine narh

³⁷⁶ Zafer Toprak, ...**Cihan Harbi**, s.35

³⁷⁷ Zafer Toprak, *age*, s.270-271

uygulamasına geçilmiştir. Devletin saptadığı fiyatların üzerinde satış yapanlar Divan-ı Harb-i Örfiye verilirdi ³⁷⁸.

Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye'nin ticari faaliyetlerinde, buğday, şeker ve gazın yanısıra Anadolu'dan getirtip sattığı bulgur, arpa, zeytinyağı ve sabun da önemli bir yer tutmuştur. Arpa, zeytinyağı ve sabunun büyük bir kısmı orduya devredilmiş, bulgur ve zeytin ise halka dağıtılmıştır.

Heyet, ayrıca, fasulye, pirinç, mercimek gibi yiyecek maddeleriyle de ilgilenmiş, bunlar kısmen Şehremaneti'ne bağlı sağlık kuruluşlarına, kısmen esnaf aracılığıyla halka satılmıştı.

Kıtlıkla istifçilik ve karaborsacılığın bir arada görüldüğü bir ortamda Heyet'in iktisadi faaliyetleri kamuoyunda bir dizi tepkilere neden olmuştu. Cemiyet aracılığıyla bazı kişilerin zengin edildiği söylentisi giderek yaygınlaşmış, siyasal bir örgütün ticari faaliyetlerde bulunması hoş karşılanmamaya başlamıştı. Nitekim yakınmalar İT yönetiminin sorunu 1916 Kongresi'ne getirmesiyle sonuçlandı. Kongre konu ,ile ilgili hararetli tartışmalara sahne oldu. Heyetin savunmasını kurulmasında etkili olan Kemal Bey yapmıştır.

İT Kongresi'nde aklanmasına rağmen, kamuoyunda doğurduğu yankılardan sonra Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin faaliyetlerini sürdürmesi düşünülemezdi. Zaten buna gerek de kalmamıştı. İaşe işleri Mart 1916'dan itibaren şehremanetine devredilmiş, merkez ve taşra iaşe heyetleri kurulmuştur ³⁷⁹.

2.f- İKTİSADİYYAT MECLİSİ'NİN KURULUŞU VE UMUR-I İKTİSADİYE NEZARETİ GİRİŞİMİ

İT Hükümetleri iç ticarete hemen her alana müdahale etmiş, Heyet-i Mahsusa-ı Ticariye, Merkez ve Taşra İaşe Heyetleri, İaşe Umum Müdürlüğü, İaşe Meclisi gibi kuruluşlar aracılığıyla arz-talep ilişkilerini düzenlemeye çalışmış, karne, narh v.b yöntemlerle de fiyatları dengelemeyi denemiştir. Bu arada genel iktisat politikasını saptamak üzere daha üst düzeyde bir karar organına gerek duyulmuş ve bu amaçla 1917 başlarında *İktisadiyyat Meclisi* kurulmuştur.

Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın başkanlığında 24 üyeden oluşan Meclis, ülkenin iktisadi gelişimi için gerekli yasa taslaklarını hazırlayacak, yasaların etkin

³⁷⁸ Zafer Toprak, “*Milli İktisat*”, s.744

³⁷⁹ Zafer Toprak, *age*, s.276-283

kılınmasıyla ilgili önlemler önerecek, deniz ticaretini özendirici kararlar alacak, gümrük ve taşıt araçları tarifelerini saptayacaktı. Ayrıca, Meclis'in devleşe girişilmesi yararlı olacak işletmeler konusunda ilgili daireleri uyarması bekleniyordu.

İktisadiyyat Meclisi üyeleri, doğal üye ve atanmış üye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Doğal üyeliklerde bakanlıkların iktisadi sorunlarla ilgili genel müdürleri bulunuyordu. Atanmış üyeler ise Ayan ve Mebusan Meclisleri üyeleri, Darülfünun muallimleri, ticaret odalarında başkanlık ve üyelik eden kişilerle iktisat alanında söz sahibi ve bilgisini kanıtlamış kimseler arasından Ticaret ve Ziraat Nazırı'nca üç yıl süreyle atanacaktı. Bu üyeler, aynı zamanda devlet memuriyetinde iseler, bu görevlerini de sürdürebileceklerdi.

Gündemini Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın hazırlayacağı Meclis, Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın çağrısı üzerine toplanacaktı. Nazırların tümünün İktisadiyyat Meclisi'ndeki görüşmelere katılma yetkisi bulunuyordu.

İktisadiyyat Meclisi gerek gördüğünde, fikir ve görüşlerine başvurmak üzere uzman kişileri oturuma çağırabilecekti. Bu arada, Ticaret ve Ziraat Nezareti, vilayet iktisat müdürlerinden gelen raporları basarak Meclis üyelerine dağıtacak, bunlar üzerinde üyelerin görüşlerini alacaktı. Meclis üyeliği fahri bir görev olacak, ancak, her üyeye huzur hakkı olarak bir lira verilecekti.

İktisadiyyat Meclisi ilk toplantısını 1 Ocak 1917 günü Ticaret ve Ziraat Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in başkanlığında yaptı. Doğal üye olarak Meclis'te Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Mustafa Şeref, Ticaret Müdür-ü Umumisi Münir, Ziraat Müdür-ü Umumisi Nesib, Sanayi müdür-ü Umumisi Said, Nafia Nezareti'nden Nafia Müdürü Umumisi Süleyman sırrı, Turuk-ı Meabir Müdür-ü Umumisi Selahattin, Demiryolları Müdür-ü Umumisi Mustafa, Hariciye Nezareti'nden Umur-ı İdare Müdür-ü Umumisi Suat, maliye Nezareti'nden Müsteşar hasan Tahsin, Varidat Müdür-ü Umumisi Faik Nüzhet, Rüşumat Müdür-ü Umumisi Sırrı Beyler yer almıştı. Atanan üyeler arasında ise İT Merkez-i Umumi üyesi, Darülfünun İçtimaiyat Müderrisi Ziya Gökalp, İT İstanbul murahhası Kemal, Divan-ı Muhasebat Reisi Tevfik, Osmanlı Bankası Komiseri Hamit Beyler bulunuyordu ³⁸⁰.

Dört Saat süren ilk oturumda tartışılan temel sorun iktisadi yaşamda ne tür bir politika izleneceği, liberal bir iktisat politikasının geçerliliği ve müdahalecilikte

³⁸⁰ Zafer Toprak, *age*, s.303-304

benimsenecek ilkeler olmuş, oybirliğine yakın bir çoğunlukla “*hayat-ı iktisadiyyede devlet tarafından müdahale olunması*” görüşü kabul edilmiştir³⁸¹.

İktisadiyyat Meclisi ikinci toplantısını 15 Ocak 1917 günü yapmış, şeker sorunu üzerine bir genel görüşme yaparak ülkede şeker fabrikaları kurulup kurulamayacağını tartışmıştır³⁸². O sırada Avrupa basınında, iklim koşulları nedeniyle Osmanlı topraklarının pancar ekimine elvermeyeceği türünde uyarıların yer almasına karşın, Meclis şeker fabrikaları açma kararı almıştı³⁸³.

1917 sonlarında İttihatçılar, İktisadiyyat Meclisi ötesinde, devletin giderek iktisadi işlev üstlenmesini sağlayacak bir bakanlık tasarısı üzerinde çalışmaya başlamışlardı. Ticaret ve Ziraat Nezareti yerine kurulması düşünülen *Umur-ı İktisadiyye Nezareti*, ülkede gerçekleştirilecek iktisadi reformları yürütecek, iç ve dış iktisat politikalarını yönlendirecekti. Bu bakanlıkta bir iktisadi kurmay heyeti (erkan-ı harbiye-i iktisadiye) görev alacak, “teali-i iktisadiyemize medar olabilecek tedabir ve esasat” kararlaştırılacaktı.

İktisat Nezareti’nin görevleri *Usul-u İktisadiye Kanunu Layihası*’nda gösterilmiştir. Adı geçen layihanın *Tevsi’ ve Tezyid-i İstihsalat* başlığını taşıyan 4.bölümünün 14.maddesinde; “*İktisat Nezareti bilful ziraat icrasına ve bunun için lüzum görecek araziyi ve çiftlikleri ve bi’l cümle alet ve vesait-i isticare ve bu babda mukavelat akdine salahiyetdar olup bunlardan eşhasa ait olanlarının isticarında 7.madde hükmü caridir.*” ve 16.maddesinde ; “*İktisat Nezareti bilcümle mevad-ı gıdaiye ve hevaic-i zaruriye istihsalat ve ithalatının hitam-ı harpten sonra ihtiyacat-ı memlekette mütenasip bir surette tevsi’ ve tezyidi ve sailini şimdiden temil ve ihzar ile mükelleftir.*”³⁸⁴ ifadeleri bakanlığın görevlerini göstermektedir.

Umur-ı İktisadiye Nezareti girişimi İT’den büyük destek görmüştü. Ziya Gökalp, büyük bir bakanlığın, ya da kendi deyimiyle “Milli İktisat Nezareti”nin, “Milli iktisat”ın zorunlu kıldığı bir kuruluş olduğunu savunuyordu. Gökalp, gümrük, demiryolu ve limanların bakanlığın denetiminde işletilmesini öneriyor, İtibar-ı Milli Bankası’nın murakıplığının da aynı bakanlığa verilmesini diliyordu. Öte yandan, Milli İktisat Nezareti, “esnaf korporasyonlarını şehir esasından çıkararak millet

³⁸¹ “*İktisadiyyat Meclisi*” SABAH, 20 Kanunsani 1917, s.3

³⁸² “*İktisadiyyat Meclisi*” SABAH, 20 Kanunsani 1917, s.3

³⁸³ Zafer Toprak, *age*, s.305

³⁸⁴ “*Umur-u İktisadiye Kanunu Layihası*”, VAKİT, 18 Mart 1918, nr:148

esasına göre teşkil” çalışarak ulusal düzeyde örgütlenmiş bir küçük üreticilik ağı oluşturabilecekti.

Gökalp’e göre, Milli İktisat Nezareti’nin görevlerinden biri de sosyal devletin gerekli kıldığı önlemleri almaktı: “*Amelenin ve bilhassa kadın ve çocuk işçilerin sıhhat, haysiyet ve istikballerini temin edecek içtimai kanunları*” bu bakanlık hazırlamalıydı.

“Milli İktisat” ilkeleri ötesinde İttihatçıları böyle bir bakanlık kurmaya sevk eden somut neden iâşe sorunuydu. Nitekim, Umur-ı İktisadiye Nezareti ile ilgili ilk çalışmalar Men-i İhtikar Kararnamesini hazırlayan komisyonda başlamıştı³⁸⁵. O güne değin temel tüketim maddelerinin sağlanması ve dağıtımını ayrı ayrı yasalarla, değişik devlet dairelerince yürütölmek istenmiş, bunda pek başarılı olunamamıştı. Kurulacak yeni bakanlık, yukarıdaki görevlerin yanısıra, başta besin maddeleri olmak üzere temel tüketim maddelerinin üretimini, taşınmasını ve dağıtımını üstlenecek, spekülasyonun önüne geçecek, mallara tavan fiyat koyarak tüketiciyi koruyacaktı. Bakanlık, ayrıca, zorunlu tüketim maddelerinin ithalatını özendirerek, ihracını sınırlandıracaktı.

Öte yandan, bakanlığın, müttelik ve tarafsız ölkelerde, devlet adına temel tüketim maddeleri alımıyla uğraşacak örgütler kurması düşünölüyordu. Dağıtım işlerinin etkin bir biçimde yürütölmesi için mahallelerde, mahalle sakinlerinden seçilecek “tevzi heyetleri” oluşturulacak, bu heyetler bakanlık yetkililerince denetlenecekti. Böylece, köy ve mahallelerde halkın seçtiğı kimselerden oluşacak tali dağıtım şubeleri, nahiye ve kaza merkezlerinde ve vilayetlerde tali dağıtım şubeleri üyelerince seçilecek merkez heyetleri kurulacaktı. Bu arada, İhracat Heyet-i Umur-u İktisadiye Nezareti’ne bağlanacak, bakanlığa her türlü kara ve deniz taşıt araçlarından yararlanma yetkisi verilecekti³⁸⁶.

2.g- SAVAŞ NEDENİYLE İHRAC-I MEMNU’ MALLAR

Savaş nedeniyle ordunun ve dolayısıyla memleketin ihtiyaçlarının artması nedeniyle zaman zaman bazı maddelerin ihracı yasaklanırken, ithalatta da askeri malzemelere öncelik verilmiştir. 21 Nisan 1914 tarihinde, yani daha savaş başlamadan önce, Dahiliye Nezareti tarafından askerler için lüzumlu olan belirli

³⁸⁵ “*Umur-u İktisadiye Kanunu-İktisat Nezareti Teklifi* , İKDAM 17 Mart 1918, nr:7579

³⁸⁶ Zafer Toprak, *age*, s.306-307

şartlardaki atların ihracına izin verilmemesi istenmektedir³⁸⁷. İhracına müsaade edilen maddelerden başka askeriyece memlekette kalmasına lüzum görülmeyen fındık, tütün ve halı gibi malların ihracına 28 Nisan 1914'de izin verilmiştir³⁸⁸. Sonraki aylarda gelişen olaylar sonrasında savaşın başlaması ve kısa bir süre sonrada Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa dahil olması üzerine ithalat ve ihracatta yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerle ihracatta bir yandan sınırlamalar getirilirken diğer yandan da savaşta müttefik olunan devletlere ihracatta kolaylıklar sağlanmaktadır. Örneğin Alman ticarethanelerinin İzmir'den Almanya'ya yapacakları 110.000 kile kuru üzüm ihracatına 16 Aralık 1914 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilirken³⁸⁹, İmparatorluktan ihracı yasaklanan maddelerin de bir listesi hazırlanmıştır. Liste şu şekilde tanzim edilmiştir;

“ 1- Osmanlı Devleti'nden ihracı memnu' mevad; Buğday, dakik, irmik, nişasta, mısır, fasulye, nohut, mercimek, bakla, bezelye, börülce ve hububat-ı saire ile patates, pirinç, yağ, zeytinyağı, soğan, tuz, pekmez, bal, pastırma, sucuk, arpa, saman, yulaf, kepek, ot ve hayvanata mahsus her nev'i ağziye , çeharpa hayvanat, muamelat-ı kimyeviye ve ispençeparya, sabun, sığır derisi, kıymetli kürklerden maada gocuk imaline mahsus her nev'i postlar, kereste ve her nev'i malzeme-i inşaiye , çuval, harar ve emsali, maden kömürü, kok kömürü ve her nev'i flizat madeni, ispirto, petrol, ham petrol, bâkûra, benzin, her nev'i makine yağı, güherçile

2- Aşağıdaki eşya mukabillerinin nakden veya aynen memlekete ithali xx başka eşya edilmek veya ihtiyac-ı memleket nazar-ı dikkate alınarak Hükümetçe tayin olunacak mevad ve eşya-ı ecnebiyye ile mübadele olunmak şartıyla Osmanlı Devleti'nden harice ihracına izin verilmiştir; Pamuk, afyon, palamut, zeytin ve ipek

3- 1 numaralı listede olmayan mevadın dahi Düvel-i Muhasıma sakinesine ihracı memnu'dur.

4- 1 numaralı listede belirtilen mevadın Müttefik Devletleri'ne ihracına Bakanlar Kurulu'nca müsaade edilebilir.

5- 2 ve 4.maddeler mucibince ihracına müsaade olunacak mevad ve eşyanın dost ve bitaraf devletler memalikine sevk olunacağına dair Osmanlı Gümrüğü'ne

³⁸⁷ BOA, DH.MB.HPS.M, Dosya no:13/36, 8 B 1332

³⁸⁸ BOA, MV, Dosya no: 196/136, 13 R 1333

³⁸⁹ BOA, MV, Dosya no:195/51, 27 M 1333

*verilmek üzere Memalik-i mezkurenin buradaki konsoloshaneleri tarafından bir beyanname ita' olunmak ve eşya-ı mezkurenin dost ve bitaraf devletler memalike sevk olunduğu mürrür gümrükçe xxx ve mahalli Osmanlı şehbenderi ve şehbenderi bulunmayan yerlerde Müttefik Devletler konsolosu tarafından xxx bir beyanname ile mahal-i münasib xxx ispat edilmek lazımdır.*³⁹⁰

Listeden de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti savaşın daha başında ilerideki günlerde karşılaşacağı sıkıntılar için önlemler almaktadır. Askeri ihtiyaçlar ön planda tutularak özellikle gıda maddelerinin ihracını kontrol altına alan Hükümet, savaş içerisinde bulunduğu devletlere ihracatı tamamen yasaklarken , müttefiklerine ihracat kolaylığı sağlamaktadır. Savaşın ilerleyen günlerinde bu listede çeşitli değişiklikler yapılacaktır. Değişikliğin ilki listenin yürürlüğe girdiği tarihten hemen iki hafta sonra gerçekleşecektir. 30 Aralık 1914 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, yukarıda belirtilen ihracı memnu' mevad listesine fevkalade ihtiyaç nedeniyle, yünü alınmış kuru ve koyun ile kuzu derilerinin ihracının yasaklandığının ilave edilmesi istenmektedir³⁹¹.

Ordunun ihtiyacı için gerekli tıbbi ecza maddeleri ihracı 4 Ekim 1915 tarihinde³⁹², zeytinyağı ve zeytin tanesi ihracı ise 11 Kasım 1914 tarihinden itibaren yasaklanmıştır³⁹³. Zahire ve mahrukatın ordunun ihtiyacı karşılandıktan sonra ancak kalan kısmının ihracına 14 Ekim 1914 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir³⁹⁴.

Yukarıdaki listenin 4. maddesinde ihracı yasak olan maddelerin Müttefik Devletlere ihracına Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilebileceği ifade edilmiştir. Bu ifade doğrultusunda Alman ordusunun ihtiyaçları için İzmir'den yapılacak 30.000 kuzu derisi ve Dikili'den 400 ton arpa ve fasulye ihracatına 30 Ocak 1915 tarihinde izin verilmiştir³⁹⁵. Alman ordusunun ihtiyaçları için bu tür izinler sonraki günlerde de devam etmektedir³⁹⁶.

³⁹⁰ BOA, MV, Dosya no:195/61, 27 M 1333

³⁹¹ BOA, MV, Dosya no:195/97, 12 S 1333

³⁹² BOA, MV, Dosya no:193/25, 13 Za 1332

³⁹³ BOA, MV, Dosya no:194/25, 21 Z 1332

³⁹⁴ BOA, MV, Dosya no:193/56, 24 Za 1332

³⁹⁵ BOA, MV, Dosya no: 195/102, 16 S 1333

³⁹⁶ Bu tür sayısız izinleri BOA'nin Meclis-i Vükela Mazbataları tasnifi içerisinde 195 ve 196 numaralı dosyalar içerisinde görmek mümkündür.

Ordunun pamuğa olan ihtiyacı karşılanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nden harice pamuk ihracı yasaklanmıştır³⁹⁷. Pamuk ihracındaki yasak 1 Nisan 1917³⁹⁸, tütün ihracındaki yasak ise 15 Mart 1916 tarihinde kaldırılmıştır³⁹⁹.

Aydın Vilayeti'nin en önemli ihraç ürünleri arasında bulunan kuru üzüm ve incirin, ordunun gıda ihtiyacını karşılamak amacıyla ihracının yasaklanmasına 10 Mayıs 1916 tarihinde son verilmiştir⁴⁰⁰. Ancak ertesi yıl savaşın koşullarının ağırlaşması ve hububat ekiminden yeterli ürün elde edilememesi nedeniyle bazı bölgelerde ekmeçlik hububat kıtlığı ortaya çıkmıştır. Halkın gıda ihtiyacını karşılayabilmek için fındık, ceviz gibi maddelerle birlikte kuru üzüm ve incirden yararlanması düşünülmüş ve bu ürünlerin % 25'ne devletçe el konulmasına karar verilmiştir. Bu ürünlerden elde fazla miktarda kalırsa ancak o kısmının ihracına izin verilecektir⁴⁰¹.

İhracı yasak mallar arasında bulunan zeytinyağının sadece Almanya'ya 1 milyon kıyye ihracına 18 Haziran 1916 tarihinde izin verilirken⁴⁰², dost ve bitaraf devletlere ihracına 25 Ekim 1916 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir⁴⁰³.

Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularının ihtiyacı için Anadolu Milli Muvasalat Şirketi vasıtasıyla 4.5 milyon kıyye pamuk ve 1 milyon kıyye tiftik ihracına 21 Haziran 1916 tarihinde izin verilmiştir⁴⁰⁴.

B. SAVAŞ YILLARINDA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET

1- ÜRETİM

1914 yılının sonuna doğru Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte tarımsal üretimde de önemli bir düşüş kaydedilmeye başlayacaktır. Savaş öncesi, Osmanlı ülkesinde 75 milyon dönümü aşkın toprak işlenmişken savaşın ilk yılında ekili alanlar yarıdan fazla azalarak 30 milyona düşmüştür. 1915-1916 mevsiminde ise bu rakam 25 milyona kadar inmişti⁴⁰⁵. Bu durumun en önemli nedenlerinden

³⁹⁷ ANADOLU, 4 Şubat 1331

³⁹⁸ BOA, MV, Dosya no:207/68, 9 C 1335

³⁹⁹ BOA, MV, Dosya no:201/5, 10 Ca 1334

⁴⁰⁰ BOA, MV, Dosya no:201/104, 7 B 1334

⁴⁰¹ BOA, MV, Dosya no:207/65, 9 C 1335

⁴⁰² BOA, MV, Dosya no:202/69, 17 Ş 1334

⁴⁰³ BOA, MV, Dosya no:203/108, 27 Z 1334

⁴⁰⁴ BOA, MV, Dosya no:202/70, 20 Ş 1334

⁴⁰⁵ Feroz Ahmad, *age*, s.78

birisi hiç şüphe yoktur ki askere çağrılarak silah altına alınanların sayısının her sene artmasıdır. Çoğu tarlalarda üretim yapabilecek çağda bulunan bu büyük kitlenin zirai ve dolayısıyla iktisadi faaliyet sahasından uzaklaştırılması, ülke ekonomisi üzerinde ağır sonuçlar doğurmuştur. Silah altına alınanların % 80'ini uzaktan veya yakından ziraatla ilgisi bulunanlar teşkil ediyordu. Bu da savaş süresince ziraatın geçirdiği ve bütün memleketi etkisi altında bırakan buhranın en önemli sebeplerinden biri oluyordu. Çünkü ziraatla uğraşan bu insanlar en verimli çağlarında gelişigüzel üretim mahallerinden uzaklaştırılıp askere alınıyordu. Bu hal anlaşılıp tedbir olarak zirai mükellefiyet konulduğu zaman iş işten geçmiş, uğranılan zararın telafisi imkansız hale gelmiştir ⁴⁰⁶.

Zirai üretimin harp yıllarındaki gelişimi hakkında münferit bazı bilgiler mevcuttur. Hububat mahsulü, iaşe teşkilatının topladığı malumattan takip edilebildiği gibi , sair ürünler içinde çeşitli daire ve idarelerin tahminleri mevcuttur ⁴⁰⁷.

1914 yılının ortalarında Avrupa'da başlayan savaşa Osmanlı Devleti aktif olarak bu yılın sonuna doğru dahil olmuştur. Bu nedenle Osmanlı tarım üretiminde 1914 yılını verimli geçirmiştir⁴⁰⁸. Geçmiş yıllara oranla hububat ekim alanı bir miktar daralmakla birlikte alınan ürün miktarı açısından artış gerçekleşmiştir. 1914 yılı tarım istatistiği verilerine göre hazırlanan ve bölüm sonunda gösterdiğimiz Tablo II-31 ve Tablo II-32'deki rakamlar incelendiği zaman şu tabloyla karşılaşmaktayız⁴⁰⁹ ; Osmanlı Devleti'nde toplam 47.196.407 dönüm arazide hububat ekimi yapılmış ve bu araziden toplam 7.285.543 ton ürün kaldırılmıştır. Ekilen arazinin yarısından fazlasına (25.432.273 dönümüne) buğday ekilmiş ve buradan alınan buğday miktarı toplam hububat miktarının yarısını geçerek 4.009.224 tona ulaşmıştır. Bu rakam bir önceki yılın buğday üretiminden % 25 fazladır (1913 yılı üretimi 3.915.873 ton) . Buğday ekim alanında Aydın Vilayeti'nin payı % 6.8

⁴⁰⁶ Mustafa Balçık, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey**, Hacettepe Üniversitesi , Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksel Lisans Tezi, Ankara, 1998, s.125

⁴⁰⁷ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara , 1994, s.36

⁴⁰⁸ **“Ziraat ve Ticaretimiz ”, SABAH, 18 Nisan 1914, nr:8825**

⁴⁰⁹ Tabloları oluştururken 1914 yılına ait Tarım İstatistiğindeki verilerde çeviriler yapılmıştır. İstatistikte üretim miktarları olarak kile ve kıyye ifadeleri yer almaktadır. Kile olarak ifade edilen verilen önce kıyyeye çevrilmiştir. Kıyyenin kg.a çevrilmesinde 1 kıyye=1.283 gr. , alan ölçüleri çevrilirken 1 dönüm=919,3 m² ve 1 hektar=10.88 dönüm olarak alınmıştır. Bu uygulama, Tevfik Çavdar'ın , **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913, 1914**, Ankara, 2003 tarihli çalışmasına dayanarak yapılmıştır.

(3.247644 dönüm) gibi cüzi bir kısmını oluşturmaktadır. Bu alandan alınan buğday üretimi de genel toplamın ancak % 6.5'ü kadardır (477.385 ton).

Buğday ekimini 12.070.950 dönüm alan ile arpa ekimi izlemektedir. Bu alandan alınan arpa miktarı ise 1.785.647 tondur. Bu miktarın % 12.8'i Aydın Vilayeti'nden elde edilmiştir. Üçüncü sırada yer alan hububat ürünü ise çavdardır. Bu ürün Osmanlı Devleti'nin hububat ekim alanlarının % 5.0'ni kaplamaktadır. Bu alan içerisinde Aydın Vilayeti'nin payı ise % 2.9 gibi küçük bir paydır. Üretim miktarı da 328.606 ton olmuştur ki bunun % 2.1'i (7.069 ton) Aydın Vilayeti'nden elde edilmiştir. Çavdar ekimini darı, yulaf ve kaplıca takip etmektedir.

Bakliyat ekimi ise 1.820.796 dönüm arazide gerçekleşmiştir. Bu arazinin yaklaşık olarak yarısında nohut, mercimek, fasulye ve bakla ekimi yapılmıştır. Bu araziden alınan ürün miktarı ise 208.150 tondur. Bu miktarın % 20.2'sini nohut, % 19.4'ünü fasulye, % 18.3'ünü bakla ve geriye kalan % 41.9'unu da diğer bakliyatlar oluşturmaktadır. Bakliyat ekiminde Aydın Vilayeti'nin yeri ise; ekim alanı olarak % 24.8'ini, alınan ürün miktarı olarak da % 13.7'sini oluşturmaktadır. Alınan ürünün yaklaşık olarak dörtte üçünü yani % 77.2'ni bakla ve % 16.6'sı da nohuttur.

Sanayi ürünleri ekim alanı hububat ekim alanlarının oldukça gerisinde, bakliyat ekim alanına yakın bir arazide gerçekleşmiştir. 1914 yılında 1.775.900 dönüm arazide pamuk, keten, susam, tütün, haşhaş, anason gibi maddeler ekilmiştir. Bu ekim alanının % 31'inde tütün, % 27.4'ünde pamuk, % 14.1'nde susam, % 6.7'nde keten ve % 20.6'nı da kenevir, anason, haşhaş ve boya elde edilen maddelerin ekimi oluşturmaktadır. 1.775.900 dönüm araziden 88.450 ton ürün elde edilmiştir. Bu miktarın % 40.4 gibi büyük bir kısmını tütün kaplamaktadır. Tütünü % 30.4 ile pamuk takip etmektedir. Üçüncü sırada ise % 15.8'lik pay ile susam yer almaktadır. Sanayi ürünü ekiminde Aydın Vilayeti'nin payına % 30.3'lük bir alan düşmektedir (539.183 dönüm). Bu araziden elde edilen 14.866 ton mahsul ise genel toplamın % 16.8'ini oluşturmaktadır. Ekim alanının yarısından fazlasında, %53.3'ünde, pamuk ekimi yapılırken onu % 23.1 ile tütün ve % 15.3 ile susam takip etmektedir. Alınan ürün bakımından ise birinci sırayı % 56.7 ile tütün almaktadır. İkinci sırada en fazla ekim alanına sahip olan pamuk yer alırken (% 21.3) üçüncü sırada keten bulunmaktadır (%20.2).

Ekilen bağık alan ise 5.023.731 dönümdür. Bu alanın % 20.9'u Aydın Vilayeti'nde bulunmaktadır. Bu bağık alandan elde edilen üzüm miktarı ise 1.543.579 tondur. Bu miktarın % 12.6'sı Aydın Vilayeti'nden elde edilmiştir (195.682 ton).

Osmanlı Devleti'nde 1914 sayımına göre 12.199.180 adet zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu zeytin ağaçlarından elde edilen zeytin miktarı ise 89.702 tondur. Aydın Vilayeti zeytin ağaçlarından yarısından fazlasına sahiptir (%52.3). Dolayısıyla zeytin üretiminin de yarısından fazlası bu vilayetten elde edilmiştir (%58.5).

Ertesi yıl savaşın etkisi hemen kendisini göstermiş ve ekilen alanlar daralmaya başlamıştır. İmparatorluğun en önemli hububat ekimini oluşturan buğday 1915'de 36.000.000 dönüm araziye ekimi yapılmış ve bu araziden 155.000.000 kile hasılat elde edilmiştir. Bu rakamlara önceki yılın arazi olarak % 10 ve alınan ürün miktarı olarak % 30 gerisinde kalmaktadır⁴¹⁰. Hububat üretimdeki açık ithalat yoluyla kapatılmaya çalışılmış ve Bulgaristan'dan zahire ithalatı yapabilmek için çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır⁴¹¹. Üzüm ve incir de kısmi bir düşüş görülmektedir. En belirgin gerileme tütün ve pamuk ekiminde kendisini göstermiştir. 1915 yılında elde edilen tütün miktarı 1914 yılına göre % 70 , pamuk ise % 90 azalmıştır. (Bkz:Tablo II-33).

1915 senesinde Aydın Vilayeti'nde 2.212.383 dönüm araziye kışlık tohum ekilmiştir. Bu alan bir önceki yıla göre %32 daralmıştır. Ekilen ürünler şunlardır: Buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla, burçak, nohut⁴¹². Sancak itibariyle ekilen alan ise; İzmir 421.510 dönüm, Saruhan 717.155 dönüm, Aydın 475.072 dönüm ve Denizli 798.612 dönümdür⁴¹³.

1916'da üzüm üretimi , bir önceki yıla göre % 25 azalırken incirde % 33'lük bir artış görülmektedir. Pamuk ve buğdaydaki düşüş devam etmekte, tütünde ise cüzi bir yükselme görülmektedir (Bkz:Tablo II-33). 1916 senesinde İzmir mıntikasının pamuk üretimi 1.804.650 kilodur. Bu miktarın yaklaşık yarısına yakın miktarı (850.000 kilo) Bergama kazasından alınmıştır. Bergama'yı 375.000 kilo ile Bayındır ve 350.000 kilo ile Tire kazaları takip etmektedir. İzmir sancağında pamuk yetiştirilen diğer yerler ise Torbalı(100.000 kilo), İzmir(48.000 kilo), Menemen

⁴¹⁰ 1 kile buğday= Ortalama 22 kıyye ve 28 kilo ; V.Eldem, **Mütareke...**, s.37

⁴¹¹ **BOA, DH.KMS, Dosya no:34/20, 9 Za 1333**

⁴¹² “ *Vilayetin Kışlık Ziraat-i Umumiyesi* ”, **AHENK, 25 Şubat 1915, nr:6030**

⁴¹³ “ *Kışlık Mezruatın Dönüm Miktarı* ”, **AHENK, 26 Şubat 1915, nr:6031**

(35.000 kilo), Ödemiş (32.400 kilo) Kuşadası(7.000 kilo) ve Kemalpaşa (7.000 kilo) kazalarıdır ⁴¹⁴. Hububat üretimdeki düşüş nedeniyle memleketin zahire ihtiyacının karşılanabilmesi için bitaraf devletlerden ithalat yapılmasının yolları aranmaya başlamıştır. Bu arayış içerisinde Amerika ile de ticari temaslarda bulunulmuştur⁴¹⁵. Amerika bu yıl içinde henüz daha savaşa dahil olmadığı için Osmanlı Devleti için iyi bir satıcı konumundadır.

Savaşın ağırlığı üretimdeki etkisini 1917 ve 1918 yıllarında daha derinden hissettirmektedir. 1918’de elde edilen pamuk üretimi savaşın başlangıcındaki miktarın ancak yarısını oluşturabilmektedir. İncirde 1917’de düşüş yaşanmakla beraber 1918’de tekrar yükselerek 1914 üretimini yakalamaktadır. Tütün üretiminde, 1917 ve 1918 yıllarında az miktarlarda yükselme görülmesine rağmen bu miktarlar savaşın başındaki üretimin ancak yarısını sağlamaktadır. 1918’deki buğday üretimi 1914’ün yarısını oluştururken pamuk hasılatında durum daha vahimdir. 1914’de 135.000 balyalık pamuk hasılatına karşılık 1918’deki hasılat sadece 15.000 balyadır(Bakınız:Tablo II-33).

1914-18 yılları arasında elde edilen *çekirdeksiz üzüm* miktarına baktığımız zaman 1914’de 900.000 kantar olan üretimi ertesini yıl az bir gerilemeyle 800.000 kantar olmuştur. Savaşın etkilerinin görülmesiyle birlikte üretim miktarı Mütarekeye kadar olan dönemde yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. 1916’da 600.000 kantara düşen çekirdeksiz üzüm hasılatı 1917’de biraz daha gerileyerek 500.000 kantara düşmüştür. 1918’de elde edilen çekirdeksiz üzüm miktarı savaşın başlangıç yılı olan 1914’ün üretim miktarının yarısına, 450.000 kantar, ancak ulaşabilmiştir ⁴¹⁶;

Türkiye’de zeytinyağı üretimi çok önemlidir. En önemli bölge Aydın Vilayeti ve burada da Ayvalık’tır. 1916 yılı üretimi 12.000.000 okkadır. Normal zamanlarda üretim miktarı 30-35 milyon okka civarındadır ⁴¹⁷.

Seferberliğin ilk senesi olan 1914 yılında 300.000 kantar palamut toplanabilmiştir. Diğer iki senede ise ancak 70.000 kantar palamut alınabilmiş ve 1918 senesinde pek az bir şey toplanabilmiş olduğundan mezkur senede hiç mahsul alınamamış denebilir⁴¹⁸.

⁴¹⁴ H.Nezihî Bey, *age*, s.54

⁴¹⁵ BOA, DH.KMS, Dosya no:42/36, 13 Ra 1335

⁴¹⁶ “ *Çekirdeksiz Üzüm Ticareti* ”, *Ticaret ve Ziraat Gazetesi*, 18.Sene, 24 Nisan 1924, s.131-133

⁴¹⁷ Captain C.H Courthope-Munroe, *age*, s.37

⁴¹⁸ “ *Aydın Vilayeti’nde Palamut ve Palamutçuluk* ”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:6 Temmuz 1922, s.134-135

Harp yıllarındaki maden üretiminin seyrine baktığımız zaman ziraattaki düşüşün benzer durumuyla karşılaşırız. Savaşın ilk yılında 651.000 ton maden kömürü hasılatı gerçekleşmiştir. Ertesi yıl % 36 azalan üretim miktarı, 1916'da ilk yıla göre % 38 azalmasına rağmen 1915 yılına göre sadece % 2'lik bir düşüş görülmektedir. Savaşın son iki yılında maden kömürü hasılatında çok belirgin gerileme görülmektedir. Bu yıllardaki üretim miktarı 1914 yılı maden kömürü hasılatının sadece % 28'ine denk gelmektedir (Bkz:Tablo II-34).

Maden kömüründeki bu gerilemenin sebepleri arasında, Ereğli kömür havzasının liman tesisatında Rus donanmasının yaptığı tahribatı dikkate almak gerekmektedir. Harpten evvel 1 milyon tona yaklaşan üretim, bombardımandan sonra 200 bin tonun altına düşmüştür. Havzada "Harp Kömür Merkezi" adıyla kurulan ve başına bir Alman albayı getirilen askeri idare, bütün gayretlerine rağmen, üretim faaliyetini yeniden canlandırmaya muvafık olamamıştır⁴¹⁹.

Krom madeni hasılatında ise karşımıza farklı bir görüntü çıkmaktadır. 1914'de 9.800 ton krom hasılatına karşılık ertesini yıl 13.000 ton krom üretimi gerçekleşmiştir. Krom üretimindeki bu artış 1916 ve 1917 yıllarında da devam etmiştir. 1917 yılı hasılatı 1914'ün yaklaşık iki katına ulaşmıştır. 1918'de büyük bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu yılın üretimi önceki yıla göre % 55, 1914'e göre % 24 azalmıştır (Bkz;Tablo II-33). Krom madenindeki bu farklı durumu Almanya etkisi ile açıklamak mümkündür. Çünkü Almanya, harp içinde, stratejik maddelerinden olan krom madenlerinin işletilmesine fevkalade önem vermişlerdir. Ancak bu madenin ülke içinde sarf mahalli olmadığından, ihracatta da aşılması mümkün olmayan zorluklarla karşılaşıldığından, çıkarılan cevherin büyük kısmı maden yataklarında kalmıştır.

Harp yılının başında 5.800 ton kurşun madeni üretimi gerçekleşmişken ertesini yıl üretim neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Bu azalma yada tabiri caizse durma 1916'da da devam etmiştir. 1917 ve 1918 yıllarında tekrar canlanan kurşun üretimi yine 1914 üretim miktarının ancak yarısına ulaşabilmektedir (Bkz:Tablo II-34).

1914'de 10.500 ton borasit üretilmişken 1915-1917 arasında üretim tamamen durmuştur. 1918'de üretim tekrar başlamış ancak elde edilen borasit

⁴¹⁹ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.78

miktarı 1914'ün % 10'una ancak oluşturabilmektedir. Manganez madeni üretiminde 1914 ve 1915 yıllarında hiç üretim yapılamamıştır. 1916 ve 1917 yıllarında 5.000 ton civarında üretim yapılabilmişse de 1918'de üretim neredeyse durmuştur (Bkz:Tablo II-34).

Yukarıda krom madeni üretiminde gösterdiğimiz artışın benzeri linyit üretiminde de karşımıza çıkmaktadır. 1914'de 55.000 ton linyit üretimine karşılık 1915'de yaklaşık %120'lik bir artışla 125.000 ton linyit üretimi sağlanmıştır. 1916 ve 1917 yıllarında linyit üretimi daha artmıştır. 1918'de elde edilen 312.000 ton linyit 1914 miktarında 5.6 kat daha fazladır. Bu büyük sıçrama 1918'de yerini keskin bir düşüşe bırakmıştır . Linyit üretimindeki bu artışın arkasında yine Almanya bulunmaktadır. Ereğli Kömür Havzası'nın üretimini takviye için , Almanların tavsiyesi üzerine, linyit ocaklarının daha verimli bir şekilde işletilmesine gidilmiştir. Harp içerisinde askeri kontrol altına giren linyit ocakları, Almanların tavsiyesi ile üretim miktarını arttırmışlardır ⁴²⁰.

2. DIŞ TİCARET

Balkan Savaşlarını takip eden yıllarda, hızla gelişen dış ticaret, her çeşit emtiadan büyük stoklar vücuda getirilmesine imkan vermiş ve bu stoklar sayesinde savaşın ilk aylarında, ihtiyaç maddesi bakımından fazla bir sıkıntı çekilmemiştir. Ancak 1915 ortalarına doğru, stokların tükenmesi ve bütün ulaşım yollarının kapanması üzerine, memlekette gerek tüketim maddeleri, gerek savaşın idamesine lüzumlu savaş malzemesi sıkıntısı duyulmaya başlanmış ve bu sıkıntı süratle şiddetini arttırmıştır. Öyle ki aynı yılın sonlarına doğru şeker, çay, kahve ve giyim eşyası piyasada bulunmaz olmuştu. O yıl zarfında yalnız Bulgaristan, Romanya ve savaşa girinceye kadar Yunanistan ve İtalya'dan pek az ve ihtiyaca hiçbir suretle cevap veremeyecek miktarda ithalat yapılabilmiş, dış ticaret münasebetleri hemen hemen tamamen durmuştur . Bu durum 1915 yılının sonuna ve Sırbistan'ın işgaline kadar devam etmiş, o tarihten sonra yeniden bazı ihtiyaç maddeleri harp malzemesi ve mühimmat Almanya'dan getirilmiştir⁴²¹.

⁴²⁰ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.79

⁴²¹ Mustafa Balçık, *agt*, s.143

Savaşla birlikte ekonominin dışa kapanışı, temel ihtiyaç maddelerinin ithal edilememesi yerli üreticinin ve tüccarın fiyatları gönlünce yükseltmesine olanak sağlamış, karaborsa, istifçilik ve harp zengini diye adlandırılan bir kesimin doğuşuna da neden olmuştur⁴²². Bütün bunların yanında savaşın “milli ticaret” ve “milli tüccara” sağladığı yararları da gözden ırak tutmamak gerekir. Tanin sütunlarında konu ile ilgili şu satırlar konuyu özetler niteliktedir:

“ Bu harbin... bizim için birçok fena tarafları olduğu gibi birçok da iyilikleri olmuştur...

...Muharebe ile beraber bizi tazyike başlamış olan ihtiyacat ve bilhassa harbin milli gayeleri hakkında uyanan yeni bir idrak, aramızda teşebbüs fikirlerinin birdenbire uyanmasına ve müsait bir saha üzerinde süratle feyz ve inkişaf bulmasına sebep olmuştur. Birkaç sene evveline gelinceye kadar memleketin bütün iktisadi faaliyeti gayri milli eller içinde olduğu halde şubir iki seneden beri doğrudan doğruya milli olan teşebbüsat büyük bir vüs'at kesbetmiş bulunuyor... Yine harbin süratle icra ettiği tesirlerin neticesidir ki memuriyetlerini bırakıp ticarete intisab edenlerin bu suretle küçükten başladıkları bir işi süratle ileri götürebildikleri görüldüğü gibi ticaret ve teşebbüs fikrinin hayat itibariyle ne iyi bir şey olduğu artık herkesin zihninde kat'i bir akide halinde yerleşmiş olduğunu anlıyoruz...

Harbin milli ticaret ve milli tüccarlar nokta-i nazarından icra ettiği bu faydeli tesirlerden dolayı ne kadar memnun olsak azdır .”⁴²³

Dış ticaretin harp yıllarındaki durumu Tablo II-35’de gösterilmiştir. Bu dönemde dış ticaret istatistikleri gayri muntazam bir surette ve gayri muayyen zamanlarda yayınlanmışlardır. Ticari usullerde, kıymet tahakkuklarına müessir olabilecek, önemli değişiklikler yapılmıştır. Harp yıllarında toplam ithalatımızın % 90’ını teşkil eden Almanya ve Avusturya’dan gelen siparişler Berlin’deki Deutsch Bank tarafından yürütülmüştür. İhracatımız ise, Merkezi Devletlerin İstanbul’da kurdukları satın alma teşkilatları tarafından yapılan mubayaalardan teşekkül etmiş ve tedavüle çıkarılan paradan Almanya’ya tahsis edilen meblağlarla ödenmiştir. Bu işlemlerin hesabı Deutsch Bank’ın İstanbul’daki şubesinde tutulmuştur.

Bu muamelelerden dolayı gerek ithalat ve vergilerin tahakkuk ve tahsilinde, gerek gümrüklerce tanzim olunan istatistiklerde karışıklıklar, tedahül ve atlamalar

⁴²² Zafer Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara, 1982, s.57

⁴²³ “*Ticaret ve Sanayi*”, TANİN, 7 Mayıs 1917

meydana gelmiştir. Almanya ve Avusturya'dan kredi ile sağlanan toplam 37.8 milyon lira değerindeki harp malzemesi rakamlara dahil değildir ⁴²⁴. Bütün bu sebeplerden dolayı tabloda verilen rakamları ihtiyat kaydıyla karşılamak lazımdır.

2.a- İTHALAT

Savaş Osmanlı Devleti'nin ithalatını etkilemiştir. 1914-15 yılında 23.600.000 liralık ithalat yapılabilmişken ertesinde bu ithalat değerinin ancak $\frac{1}{4}$ ine tekabül eden bir ithalat vuku' bulmuştur. 1916-17 'de önceki yılın iki katı değerinde bir ithalat gerçekleşmiştir. 1917-18'de artış devam etmiş ve 15.080.000 liralık ithalat yapılmasına rağmen bu rakam savaş öncesi dönemin çok gerilerinde kalmaktadır (Bkz:Tablo II-36).

2.a.1- ÜRÜNLERE GÖRE

Harp yıllarına ait düzenli istatistik bilgilerinin bulunmaması nedeniyle bu dönemde gerçekleşen ithalatın hangi mal gruplarında toplandığını belirleme imkanından yoksun bulunmaktayız. Ayrıca savaşın finansmanını sağlamak amacıyla zorunlu ve askeri ihtiyaçları dışında ithalatın sınırlandırılmış olması ithal mallarını azalmasına neden olmuştur.

2.a.2- DEVLETLERE GÖRE

Savaş yıllarında Osmanlı ithalatının devletlere göre tasnifinde belirgin bir değişikliği ifade etmemiz gerekmektedir. Bu değişimin nedeni savaşta tercih edilen bloktan kaynaklanmaktadır. Savaş öncesi dönemde Osmanlı ithalatında ilk sıralarda yer alan devletlerle şimdi harp halinde olunması onlarla yapılan ticaretin kesilmesine neden olmuştur. Bu dönemde ancak müttefik devletleriyle ticari ilişkiler kurulabilmiştir. Dolayısıyla ithalatta Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Romanya (İtilaf grubuna geçinceye kadar) ve Bulgaristan bulunmaktadır.

İthalatta Avusturya-Macaristan ilk sırada yer almaktadır. 1913-14'de Osmanlı ithalatındaki payı %14.7 olan Avusturya, 1916-17 mali yılında bu payı üç kat arttırarak %55.5'e yükseltmiştir. Savaş öncesinde Almanya'nın Osmanlı ithalatındaki payı %11.2 iken, 1916-17'de bu pay % 35.7'ye çıkmıştır. Bulgaristan

⁴²⁴ Vedat Eldem, *age*, s.65

1913-14'de Osmanlı ithalatında çok cüzi bir yer işgal ediyordu. Savaş nedeniyle sağlanan müttefiklik bu ticaretin artmasına neden olmuştur. Müttefiklik Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın Osmanlı ithalatındaki paylarını arttırmalarını yardımcı olurken Romanya için durum daha farklı bir çizgide gelişmiştir. Çünkü Romanya, Osmanlı Devleti'nin müttefikleri arasında ithalattaki payı gerileyen tek devlet durumundadır. 1913-14 mali yılında Osmanlı ithalatının % 4.6'sını oluşturan Romanya iki yıl sonra ancak % 2.5'ini sağlayabilmiştir (Bkz:Tablo II-37).

2.b- İHRACAT

Geleneksel Osmanlı ihracatının belirgin bir özelliği ihracattan elde edilen gelirin ithalatın gerisinde olmasıdır. 1913-14 mali yılında bu geleneksel çizgi devam ettirilmekle beraber ertesi yıl, az bir fark da olsa, ilk kez ihracat kıymeti ithalatın üzerine çıkacaktır. 1915-16'da 4.300.000 Osmanlı lirası ithalat kıymetine karşılık 4.900.000 Osmanlı lirası ihracat geliri sağlanmıştır. 1916-17 yılı da bu çizgide devam etmiş ihracat kıymeti ithalattan 2.100.000 Osmanlı lirası fazla gerçekleşmiştir. 1917-18'de ihracat tekrar ithalatın gerisine düşmüştür. Ancak aradaki fark çok fazla değil sadece 190.000 liradır (Bkz:Tablo II-36).

2.b.1- ÜRÜNLERE GÖRE

Harp yıllarında, abluka dolayısıyla deniz ulaşımı kesildiği için o yoldan yapılan ticaret istisnai ve tesadüfî hallere kalmıştır. Esasen ihraç maddelerimizin başlıca alıcıları düşman tarafında kaldığından, üzüm, incir, tütün gibi geleneksel ihraç maddelerinin satış imkanları pek azalmış ve bu durum ülkenin ziraat ekonomisini sarsacak kadar vahim bir görünümdeydi.

Harp yıllarında ihracatın ayrıntılı bir mal dökümüne sahip olmamakla beraber bazı ihraç maddelerinin ihraç seyrini takip edebiliyoruz. Savaş öncesinde, 1913'de tütün ihracat miktarı 46.430 ton olan tütün ihracatı savaşı müteakip azalmaya başlamıştır. 1914'de % 64 oranında gerileyen tütün ihracat miktarı 1915'de neredeyse yok gibidir. Bu yıl da sadece 2.670 ton tütün ihraç edilebilmiştir. 1917'de biraz toparlanan tütün ihracatı yine de savaş öncesinin ancak ¼'i kadardır. 1918'de tekrar düşüşe geçen tütün ihracatı sadece 8.180 tondur (Bkz:Tablo II-35).

Savaş öncesinde en önemli ihraç mallarından birisi kuru üzumdür. 1913'de 69.100 ton kuru üzüm ihracatı gerçekleşmişken ertesini yıl bu ihracat yarı yarıya düşmüştür. 1915 yılında ise düşüş o kadar şiddetli olmuştur ki, geçmiş yıllara göre bu ürün ihracatının durduğunu bile söyleyebilir. Çünkü bu yılda dışarıya sadece 3.000 ton kuru üzüm ihraç edilebilmiştir. 1916'da biraz toparlanan kuru üzüm ihracatı Mütareke'ye kadar 10.000 ton civarında seyredecektir (Bkz:Tablo II-35).

Pamuk ihracatında ise 1913'de 23.500 tonluk ihracata karşılık 1914'de 24.200 tonluk ihracat gerçekleşmiştir. 1914 yılındaki bu kısmi yükselmeye karşılık ertesini yıl ihracat birden 2.000 tona düşecektir. Sonraki yıllarda da pamuk ihracat miktarı 2.000 ton seviyesinde devam etmiştir .

Savaş öncesi dönemin bir diğeri önemli ihraç ürünü incirdir. Bu mahsulün en önemli alıcıları İngiltere ve Amerika idi. Savaş döneminde bu devletlerle harp halinde olunması bu ürünün ihracatını derinden etkilemiştir. İhracat sadece savaşta müttefikimiz olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile sınırlı kalmıştır. Bu nedenle elde edilen incir hasılatı iç piyasada tüketilmeye çalışılmış, ordudaki askerlere bir gıda maddesi olarak verilmiştir ⁴²⁵.

4.b.2- DEVLETLERE GÖRE

İthalatta bahsettiğimiz gibi Osmanlı ihracatında etkili olan devletler savaş döneminde karşımızdaki blokta buldukları için ihracatta kesintiye uğramıştır. Onların boşluğunu müttefikler doldurmuşlardır.

Savaşı yıllarında Osmanlı ihracatının yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ünü tek bir devlet oluşturmaktadır; Almanya. Almanya 1913-14 mali yılında Osmanlı ihracatında % 5.7 ile gerilerde yer alırken 1916-17 mali yılında payını 12 kat arttırarak % 73.1'e çıkarmıştır. Almanya'yı % 22.5 ile Avusturya-Macaristan izlemektedir. Bulgaristan'ın payı % 4.6'dır. 1913-1914 mali yılına göre Bulgaristan Osmanlı ihracatındaki payını yaklaşık 4 kat arttırmıştır. Romanya ise Osmanlı ihracatında neredeyse yok gibidir. 1916-17 yılında Romanya'nın payı sadece % 0.6'dır (Bkz:Tablo II-37).

Savaş yıllarında ihracatımızda etkili olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın bizden satın aldıkları emtianın bedeli 1916 yılına kadar nakden

⁴²⁵ “ *Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik* ”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:5 Mayıs 1822, s.136

ödenmiş, pamuk, yün, ipek, tütün, zeytinyağı, arpa, fındık, incir ve üzüm gibi ihraç maddelerimizin tediyesi için külliyetli miktarda marklar memleket dışına çıkmıştı. Bu durum alman parasının Osmanlı Lirasına nazaran bir hayli düşmesine neden olmuştur. Markın değerini korumak için Alman Hükümeti, verilen avanslara mukabil çıkarılan kağıt paradan bir miktarının kendi emrine tahsisini istemiş ve ödemeler bundan sonra Deutsche Bank'ın İstanbul şubesindeki cari hesaptan, Türk kağıt parasıyla yapılmıştır⁴²⁶.

2.c- FİYATLAR

Harp yılları içinde gıda ve ihtiyaç fiyatlarında karşı gelinmez bir artış yaşanmıştır. Bu artışı gerektiren sebepler arasında üretim düşüklüğü ve ithalat imkansızlıklarının yarattığı kıtlık başta gelmektedir. Harbin son yıllarında zirai üretim yarı yarıya düşmüş, dışarıyla ticari münasebetler kesilmiş, bu yüzden halkın en zaruri ihtiyaç maddelerine olan talebi karşılanamaz hale gelmiştir.

Harp içinde hükümet ziraatı kalkındırma teşebbüslerinde çeşitli tedbirlere başvurmuş fakat bir fiyat politikasıyla mahsulü kıymetlendirme cihetine gitmemiştir. Bu nedenle üreticiler ürünlerini piyasaya arz etmekten kaçınmış, zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını satarak , geri kalanlarını saklamışlardır. Gıda maddeleri talebindeki artış, bunların fiyatlarını görülmedik seviyelere çıkartırken, geleneksel ihraç maddelerine pazar bulunamaması, tütün, üzüm, fındık, incir, pamuk gibi mahsullerin fiyatlarını genel trendi gerilerinde bırakmış, bunların ziraatını dahi sınırlandırmış ve tehlikeye düşürmüştür⁴²⁷.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne göre, geçim endeksinin oluşturulmasında kullanılabilir bazı temel tüketim maddelerinin savaş öncesi (Temmuz 1914) ve savaşın son iki yılında perakende fiyatları Düyun-ı Umumiye tarafından düzenlenmiştir(Bkz:Tablo II-37). Bu kayıtlara göre, geçim endeksinde yer alan temel tüketim maddelerinin fiyatları, 1916-1917 arasında dört kat artmıştır. 1914 Temmuz ayı taban olarak alındığında tüketim geçim endeksi 1917 Ocak ayında 405 puana, 1918 Ocağında 1945'e ve Aralık 1918'de 2205'e yükselmiştir⁴²⁸.

⁴²⁶ Mustafa Balçık, *agt*, s.143-144

⁴²⁷ Mustafa Balçık, *agt*, s.138-139

⁴²⁸ Zafer Toprak, ...**Cihan Harbi**, s.165

Ege’de ve Orta Anadolu’da perakende fiyatlar, harpten öncesine nazaran, 1915’te takriben % 40, 1916’da % 90, 1917’de % 200-250 ve 1918’de % 400-500 nispetinde artmıştır⁴²⁹. Bu artışı İzmir piyasasındaki zorunlu tüketim maddelerindeki fiyat hareketlerinde görmek mümkündür(Bkz:Tablo II-39).

Savaş öncesinde, Temmuz 1914’de, kıyyesi ortalama 24-51 paraya satılan buğday fiyatları iki yıl sonra aynı dönemde 9-10 kuruşa yükselmiştir. Bu yükselişte seferberliğin ilan edilmesi nedeniyle, askeri satın alma işlemlerinin artması etkili olmuştur. Buğday fiyatındaki artış savaşın son yılı olan 1918’e kadar devam etmiştir(17-25 kuruş). Benzer durum arpa fiyatlarında da görülmektedir. Temmuz 1914’de kıyyesi 26-34 paraya satılan arpa, Temmuz 1916’da 8,5-9 kuruşa ve Temmuz 1918’de 8,5-13,5 kuruşa satılmaktadır. Bu durumu diğer zorunlu tüketim mallarında da görmek mümkündür (Bkz:Tablo II-39).

30 Ekim 1918’de Mütareke imzalandıktan sonra gıda maddelerinde yavaş yavaş indirim başlamıştır. Bu indirimin asıl sebebi İaşe Nezareti’nin piyasaya müdahale ederek un satın almasıdır. Üzüm, incir gibi mallar piyasada yeniden itibar görmeye başlamıştır⁴³⁰.

3. SAVAŞ YILLARINDA İZMİR

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı’na daha aktif olarak katılmadan önce 28 Ekim 1914’de İzmir Limanı’nı ticarete kapatmıştır. Bu durum Mütareke’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam edecektir. İzmir Limanı’nın kapalı olduğu sürede ticari faaliyet Bandırma Limanı yoluyla cereyan etmiştir. İzmir’in üzüm ve incir gibi dış ticaretinde önemli yere sahip ürünleri demiryolu ile Bandırma’ya ve oradan da vapurla İstanbul’a sevk edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Bandırma Limanı, Batı Anadolu’nun faaliyet-i iktisadiyesi için yegane bir çıkış kapısı görevini yerine getirmiştir⁴³¹.

Osmanlı Devleti’nin İzmir Limanı’nı ticarete kapattığını bildirmesine rağmen İtilaf Donanması, Çanakkale Boğazı’nı zorlamazdan kısa bir süre önce, 4 Mart 1915’de, İzmir’in *Yeni Kale* istihkamlarını bombardımana tutarak şehir halkını

⁴²⁹ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.50

⁴³⁰ SÖZ, 28 Kanunevvel 1918, nr:46

⁴³¹ M. Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, s.79, ; “*Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik*”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:5 Mayıs 1922, s.136

taciz etmeye başladılar. İzmir Körfezi'nin girişindeki Yeni Kale istihkamlarının köhne topları İngiliz savaş gemilerine karşı koymak istemişler ancak kısa zamanda susturulmuşlardır . Naci Gündem Hatıraları'nda bu günü şöyle anlatmaktadır: *“Birinci Dünya Savaşı'nın ilk senesi, Şubat ayının kesin olarak bilemediğim bir sabahında, İzmir büyük bir felakete uyanmıştı. Yenikale önünde düşman zırhlıları görünmüş; az sonra bombardıman başlayacak, halk korku ve heyecan içinde... Bu haber etrafa yayılırken bombardıman da bütün şiddetiyle başlamıştı. Ne olacağını kestiremeyen halk şaşkın şaşkın sağa sola kaçıırken, vasıtaları olanlar da şehirden uzaklaşmaya hazırlanıyorlardı. Düşmanın yaratmak istediği harekete bu şekilde başlamış demektir. Fakat bu kaynaşma çok sürmedi ve bir iki gün içinde bu hale çok çabuk alışıldı. Esasen vaziyet de korkulduğu gibi olmadı. Zira bombardımana gelenler şehre bir şey yapmak niyetinde değillerdi. Çünkü onlara göre İzmir nüfusunun büyük bir ekseriyetini teşkil eden ecnepleri de hesaba katmak lazımdı..”⁴³²*

Bu taciz atışları karşısında İzmir halkının büyük bir bölümü şehri terk etmeye başlamıştı. İşte bu sırada, İngiliz filosunda bulunan Colonel Deeds, İngiliz uyuğundaki tüccar Eric Whitthall aracılığıyla, İzmir Valisi Rahmi Bey'le görüşme talebinde bulundu. Rahmi Bey, İngiliz Entelligence servisinin bir elemanı olan Deeds'in isteğini kabul etti. Karaburun'dan karaya çıkan Colonel Deeds'i , Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber ile Eric Whitthall bir faytonla görüşme yeri olan Urla'ya getirdiler.

Deeds, Vali Rahmi Bey'den İzmir ve çevresine asker çıkarma izni istedi. Rahmi Bey'in bu hizmeti karşılığı da düşünülmüştü. İzmir bir prenslik olacak, başına da Rahmi Bey geçirilecekti. İngilizlerin Arap yarımadasında oynadıkları bu oyunun, Anadolu'da da sökeceğini düşünebilmeleri şaşırtıcıdır ⁴³³. Vali Bey bu talep karşısında Colonel Reeds'e verdiği çok sert yanıtta ; *“ İzmir'i cayır cayır yakarım da size teslim etmem. Bu davranışınızla İzmir'deki Hıristiyan hayatlarını tehlikeye atıyorsunuz. Şehri alsanız bile, bir tek Hıristiyan'ı sağ bulamayacaksınız!...”* dedi ⁴³⁴. Urla'daki görüşme böylece sona erdi.

⁴³² Naci Gündem, **Günler Boyunca, Hatıralar**, İzmir, 2002 , s.23-25

⁴³³ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970, s.42-44 ; M. Kamil Dursun, **age**, s.81

⁴³⁴ Naci Gündem, **age**, s.26

Çanakkale Savaşları'na katılan ve bu konuda bir kitap yazan François Charles-Roux konu ile ilgili şunları yazmaktadır: “İzmir’de bir harekate girişmenin taraftarı olanlar vardı. Bunlara göre, ekonomik çıkarları sayesinde oralarda İngiliz ve Fransızların hayli nüfuzlu olması, şehirde İtilaf Devletleri uyruklularına iyi muamele eden Vali Rahmi Bey’in elverişli durumu, nihayet böyle bir hareketin Yunanistan’ın davranışını etkileyebilmesi, gelecek bir takım hareketlerin köprübaşı olarak İzmir’i çok müsait duruma sokuyordu. Ne var ki, bu fikirler; fikirden öteye gidemedi. Yine de galiba İngilizler bir zaman İzmir’de, İstanbul Hükümeti’ne karşı bir hükümet darbesi ümit ve hayalini beslediler, fakat onun da sonu çıkmadı.”⁴³⁵

Rahmi Bey, görüşmeden sonra İzmir’de bütün karakollara, resmi dairelere, okullara ve Sarıkışla’ya tenekelerle gaz dağıttı. İngilizler şehri işgale başladıkları an, İzmir ateşe verilecekti. Başta Whitthall, Giraud ve Giffre aileleri olmak üzere, şehrin tanınmış ve zengin Hıristiyanları, Eşrefpaşa, Tilkilik ve Namazgah semtlerine, Guraba Hastanesi dolaylarındaki Türk evlerine yerleştirildiler. İzmir’in Türk kesimi bombalanırsa, bu zengin Hıristiyanlar da, Türklerle birlikte can vereceklerdi.

Rahmi Bey, hazırlıklarını tamamladıktan sonra İngiliz filosuna haber göndererek aldığı tedbirleri bildirdi ve “isterlerse İzmir’i bombalayabileceklerini” söyledi⁴³⁶. Rahmi Bey’in tedbirleri sadece yukarıda saydıklarımız değildi. Kordonboyu’na, kum torbalarının arkasına ateşe hazır durumda toplar yerleştirilmişti. Şehrin içindeki kadın ve çocuklar, Rahmi Bey’in emriyle trenlere bindirilerek yakın il ve ilçelere, İzmir’in banliyölerine gönderilmişlerdi⁴³⁷.

Zorla Türk evlerinde yatırılan Hıristiyan aileler, Donanma Komutanına ricacılar göndererek, bombardımandan vazgeçmelerini istediler. Donanma Komutanı da, İzmir’e karşı girişeceği bir harekatta, Türklerden çok Hıristiyanlara zarar vereceğini anlayarak Yeni Kale istihkamlarının önünden ayrılarak Çanakkale’ye doğru hareket etmiştir⁴³⁸. Hükümet, güvenliğinin sağlanması amacıyla İzmir Limanı ve Rıhtımına 29 Ağustos 1916’da el koymuştur. Bu uygulama 1919 yılına kadar devam etmiş ve aynı yıl kaldırılmıştır⁴³⁹.

⁴³⁵ Fr.Charles-Roux, **L’Expédition des Dardanelles**, 1920 ;Nurdoğan Taçalan’dan naklen, s.43

⁴³⁶ Nurdoğan Taçalan, **age**, s.43

⁴³⁷ Naci Gündem, **age**, s.26

⁴³⁸ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancılar Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir**, İzmir, 2001 , s.369: “ Franz Karl Endres’in İzmir’i:1918”

⁴³⁹ **TAKVİM-İ VEKAYİ, 12 Ağustos 1335, nr:3621, s.2**

I.Dünya Savaşı şüphesiz ki İzmir'in ekonomik durumunu derinden etkilemiştir. Halk sabahtan akşama kadar fırınların önünde ekmek bekliyordu. Ekmek, bakla unu, palamut tozu ve süpürge tohumundan yapılıyordu. Şeker yoktu. Pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan ballar, şeker yerine tüketiliyordu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkler, yabancılar ve diğer unsurlar arasında bir denge kurulabilmişti ⁴⁴⁰.

Savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen bu yıllarda İzmir'de ekonominin millileştirilmesi yönünde önemli adımlarda atılmıştır. Bu dönemin ekonomisinde etkili olan Milli İktisat'ın İzmir uygulamalarında dikkati çeken özellik bölge ticaretinde etkili olan Rumları siyasi ve iktisadi yönden alınacak tedbirlerle tasfiye etmeye yönelik olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra Rum ve Yunanlılara karşı başlatılan Boykot hareketiyle birlikte, İT bir Türk burjuvazisi yaratmak için çaba göstermeye başlamış, Ege'ye özgü bankalar ve kooperatifler kurulmuştur⁴⁴¹.

İT'nin Milli İktisat politikasının Ege'de öncülüğünü , “Milli Burjuvazi” yaratma çabalarını İT İzmir Katib-i Mesulü Celal Bey(Bayar) ile İzmir Valisi Rahmi Bey yürütüyorlardı.

Milli İktisat politikası denemesi, özellikle Batı Anadolu'da halk tarafından büyük bir sempati ve heyecanla karşılandı. Çünkü Osmanlı Devleti içinde yarı sömürge bir durumda yaşamanın ne demek olduğunu en iyi bilen Ege halkıydı. Batı Anadolu'da, I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait ticari ve sınai, dini, kültürel kuruluşlara el konulmuştu. Bunlardan demiryolları ve fabrikalar gibi bir kısım önemli kuruluşların Türk personel tarafından işletilmeleri gerekiyordu. Türkler bu işleri yapabilmek için gerekli teknik bilgilerden yoksun idiler.

Örneğin, I.Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra İngiliz uyruğundaki Edmond Giraud'un dokuma fabrikasına el konulmuş ve fabrikanın yönetimi bir Türk subayına verilmişti. Kısa bir süre sonra fabrikada randıman düşmüştü. Bu durum karşısında Vali Rahmi Bey, Edmond Giraud'a başvurmak zorunda kaldı. Rahmi Bey'in Giraud'a teklifi şuydu: “*Fabrikanızı size geri veriyorum, fakat belli bir maaş karşılığında, müdürlüğünü yapmanız şartıyla... Fabrikanızın başına geçin ve verimi eski durumuna yükseltin. Böylece fabrikanız*

⁴⁴⁰ Zeki Arıkan, *agm*, s.224

⁴⁴¹ Nurdoğan Taçalan, *age*, s.65, 70

harabolmadan savaş sonunda tekrar sizin elinize geçer.” E.Giraud bu teklifi kabul etti ve ancak bu şekilde ordu için gerekli kumaş yeterli ölçüde dokunabilmiştir ⁴⁴².

Ticari üstünlüğü azınlıklardan ve yabancılardan almak için etkili ve ciddi girişimlere de yine bu dönemde başlanılmıştı. İT Aydın örgütü, Aydın Vilayeti’nde sendikalaşan yabancı azınlık tüccara karşı Türk üreticisini korumak için tarımsal kredi satış kooperatiflerinin kurulmasına ön ayak oldu. Bu yörede yetişen ve “milli mahsullerimiz” arasında yer alan incir, üzüm ve palamut gibi ürünlerden “servet-i millimiz” için yeteri derecede yararlanmak amacıyla İttihat ve Terakki Heyet-i Merkeziyesi’nin himayesi altında kurulan bu kooperatifler, yörenin Müslüman çiftçi, bağ ve bahçe sahibi, tüccar ve eşrafını bir araya getirerek güçlü ihracatçı tüccar sendikaları karşısına “tek satıcı” olarak çıkmalarını sağlamıştır.

Üreticiyi örgütleyen bu tür kooperatiflerden ilki *Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi*’dir. Bir tarımsal ürün satış ve kredi kooperatifi olan bu şirket 30 Kasım 1915’de kurulmuştur. Aydın Sancağı, Ödemiş, Tire, Kuşadası incir üreticilerini kapsayan kooperatif, incir üretimini çağdaş yöntemlerle gerçekleştirmeyi, iç ve dış piyasalara incir sevketmeyi ve ortaklarının çıkarlarını savunmayı amaçlıyordu.

Adında kooperatif sözcüğü bulunmamakla birlikte kooperasyon ilkesine uygun olarak kurulan bir diğer şirket *Türkiye Palamutçuları Anonim Şirketi*’dir. 1917 yılı Şubat ayında kurulan bu şirketin amacı meşe palamutçuları arasında bir dayanışma sağlayarak, üreticinin ve küçük tüccarın örgütlenerek piyasadaki güçlü yabancı alıcılara karşı ortak tavır almalarını sağlamaktır.

Aynı yıl, yine Aydın Vilayeti’nde, bu kez bağcıların kredi sorununa çözüm bulmak üzere, kredi kooperasyonu ilkeleri ışığında *Manisa Bağcılar Bankası* kurulmuştur. Bu banka, İzmir’de üzüm ihracatıyla uğraşan azınlık ve yabancı tüccarın bir araya gelerek “tröst” oluşturma girişimine karşı İTC Vilayet Heyet-i Merkeziyesi’nin çabalarıyla Türk üreticileri desteklemek amacını taşımaktadır ⁴⁴³.

Bu tür girişimlerin şehrin iktisadi hayatında olumlu bir etki yaptığını o günlere ait bir gazete haberinde de görmekteyiz. Osmanlı Milli İtibari Bankası Müdürü Mösyö Vail Mayıs 1917’de, bankanın bir şubesini açmak için İzmir’e yaptığı seyahat dönüşünde kendisiyle yapılan görüşmede izlenimlerini şu sözlerle

⁴⁴² Nurdoğan Taçalan, *age*, s.98-101

⁴⁴³ Zafer Toprak, *age*, s.225-230

ifade etmektedir: “ İzmir’deki faaliyet-i iktisadiye; Muamelat-ı ticariye bit-tabî hal-i sulhtaki kadar vasi bir mikyasta değildir. Sulh zamanında İzmir Limanı’nın rıhtımı üzerindeki faaliyete şimdi tesadüf edemeyiz. Mamefih harbin tevellüd ettiği ahval-i fevkaladeye rağmen İzmir’de ticaret yine şayan-ı memnuiyet bir raddededir. Son zamanlarda bilhassa üzüm, incir, palamut gibi vilayetin en esaslı mahsullerinin ihracı için teşekkül etmiş olan şirketler şimdiden pek iyi neticeler elde etmeğe muvafık olmuşlardır. Bu şirketler müstahsillerle tüccarı, her ikisinde de menafini telif edecek surette bir araya toplamaya muvafık olmuştur. Pek hayırlı olan bu teşebbüsün büyük bir azim ile takip edileceğinden şüphem yoktur. ”⁴⁴⁴

Bu olumlu sözlere ve atılan adımlara rağmen bu dönemde ortaya çıkan “Türk tüccarı” ticari hayatta beklenen etkiyi gösterememiştir. Çünkü Türk tüccarı ticari hayatta aracılıktan öteye gidememiştir. Bu durum, Ege’deki köylü ve üreticinin de zararına olmuştur. İhracatçı durumundaki yabancı ve azınlık tüccarı, fiyatları istediği gibi ayarlaması karşısında Türk tüccarı, kendi çıkarı için yabancı tüccarın yanında yer almak zorunda kalmıştır. Bu da Ege köylüsünün birkaç yönlü olarak sömürülmesine neden olmuştur ⁴⁴⁵.

İTC Merkez-i Umumi üyesi Nazım Bey İzmir’deki servet birikimini şu sözlerle ifade etmektedir: “Şüphesiz harp memleketimizin hemen her tarafını zengin etmiş, fakat ahval-i fevkaladenin bahşettiği servetin en büyük hissesi İzmir’e nasip olmuştur. Harb-i Umumi’den sonra bizde başlayan iktisadi uyanıklığın asarını İzmir’in hemen her tarafında görebiliriz. Harpten evvel rıhtımın üzerinde sıralanmış olan kahvehaneler birer birer kapanmış, yerlerine birer idarehane kaim olmuştur. Ne tarafa baksanız yeni teessüs etmiş kolektif şirketlerin ilan levhalarını okursunuz. Mallarının harikulade tereffu’ndan istifade ederek az zaman içinde beklenmeyen bir servete nail olan köylülerce paranın kıymeti o kadar azalmış ki bir köylü kadının, kızına etini gösteren (a jour) bir çorap tedariki için bila-tereddüt üç lira vermesi ahval-i tabiidan addedilmeye başlanmıştır. ”⁴⁴⁶

Bütün bu kapkaç, vurgun ve karaborsacılık sürerken tabanda ekonomik yönden değişen bir şey olmamıştı. Dört yıllık savaş boyunca Türk tüccarı eline geçen olanaklardan yararlanamamış, sermaye, ticari ve sınai kuruluşlar, toprağın önemli bir

⁴⁴⁴ TANİN, 30 Mayıs 1917, nr:3042

⁴⁴⁵ Nurdoğan Taçalan, *age*, s.102-103

⁴⁴⁶ “ İzmir’de Yeni Bir Cemiyet: Nazım Bey’le Mülakat ”, TANİN, 8 Kanunvevvel 1333

kısmı yine azınlıkların elinde kalmıştı. Gerçi savaş boyunca yabancıların ellerinden fabrikaları alınmış, ticari faaliyetleri dondurulmuştu ama savaşı bitip Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yabancılar yeniden ticari ve sınai faaliyetlerini yürütmeye başlayacaklardır.

TABLO II-31
1914 SAYIMINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN EKİLİ ALANLARI

<i>TARIM ALANLARI</i>	<i>OSMANLI DEVLETİ</i> <i>(Dönüm)</i>	<i>AYDIN VİLAYETİ</i> <i>(Dönüm)</i>	<i>%</i>
HUBUBAT			
Buğday	25.432.273	1.152.484	4.5
Arpa	12.070.950	1.358.907	11. 2
Çavdar	2.374.816	96.660	2.9
Yulaf	958.576	96.222	10. 0
Kaplıca	653.137	12.000	1.8
Burçak	997.456	152.460	15. 2
Darı	1.109.832	189.722	17. 0
Diğer	3.598.267	216.189	6.0
Toplam	47.196.407	3.247.644	6.8
BAKLİYAT			
Nohut	377.186	58.844	15. 6
Bakla	362.150	8.493	2.3
Fasulye	355.308	219.353	61. 7
Mercimek	287.142	613	0.2
Diğer	439.010	166.024	37. 8
Toplam	1.820.796	452.836	24. 8
SANAYİ			
Pamuk(Lif+Tohum)	488.068	287.525	58. 9
Keten (Lif+Tohum)	120.190	25	0.0 2
Susam	251.143	82.727	32.

			9
Tütün	550.421	124.711	22.6
Afyon	-	-	
Kenevir	71.062	2.761	3.8
Diğer	295.016	41.434	14.0
Toplam	1.775.900	539.183	30.3
EKİLEN BAĞLIK ALAN	5.023.731	1053506	20.9
ZEYTİN AĞACI ADETİ	12.199.180	6.389.143	52.3

KAYNAK: 1330 TARIM İSTATİSTİĞİ

TABLO II-32
1914 SAYIMINA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN ÜRETİM MİKTARI(TON)

	<i>OSMANLI DEVLETİ</i>	<i>AYDIN VİLAYETİ</i>	%
HUBUBAT			
Buğday	4.009.224	145.309	3.6
Arpa	1.785.647	230.219	12.8
Çavdar	328.606	7.069	2.1
Yulaf	162.126	18.333	11.3
Kaplıca	84.167	4.850	5.7
Burçak	155.523	14.469	9.3
Darı	154.655	17.833	12.1
Diğer	605.595	38.303	6.3
Toplam	7.285.543	477.385	6.5
BAKLİYAT			
Nohut	42.136	4.766	11.3
Fasulye	40.538	588	1.4
Bakla	38.260	22.166	57.9
Mercimek	14.302	80	0.5
Diğer	72.914	1.079	1.4
Toplam	208.150	28.679	13.7
SANAYİ			

Pamuk(Lif+Tohum)	26.952	3.175	27.0
Keten (Lif+Tohum)	6.732	-	
Susam	13.976	3.011	21.5
Tütün	35.819	8.437	23.5
Afyon	-	-	
Kenevir	4.971	243	4.8
Diğer	15.903	1.930	12.1
Toplam	88.450	14.866	16.8
MEYVE			
İncir	97.140	58.781	87.5
Üzüm	1.543.579	195.682	12.6
ZEYTİNLİK			
Zeytin	89.702	52.515	58.5

KAYNAK:1330 TARIM İSTATİSTİĞİ

TABLO II-33
HARP YILLARINDA BAZI ÜRÜNLERİN ÜRETİM MİKTARLARI
(1914-1918)

SENE	Üzüm (İzmir) (Kilo) (Mily.kile)	İncir (İzmir) (Kilo)	Tütün(Genel) (Kilo)	Pamuk(Genel) (Balya)	Z.yağı	Buğday (Kilo)
1914	51.800.000	17.600.000	43.869.000	135.000	20.000	224.8
1915	46.000.000	15.400.000	13.872.000	15.000	22.000	155.0
1916	34.600.000	19.800.000	14.912.000	10.000	16.000	140.8
1917	28.800.000	15.400.000	17.037.000	10.000	8.000	125.0
1918	25.900.000	17.600.000	21.041.000	15.000	6.000	119.8

Kaynak; Üzüm için; H.Nezihi Bey, *age*, s.22, İncir için; “*Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik*” *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:5, Mayıs 1922, s.1134, Tütün ve Pamuk için; Faik Courdoğlu, *age*, s.127, 154, Z.yağı ve Pamuk için; V.Eldem, *Mütareke...*, s.37,38

TABLO II-34
HARP YILLARINDA MADEN ÜRETİMİ
(1000 Ton İtibariyle)

SENE	MADEN KÖMÜRÜ	KROM	KURŞUN	BORASİT	MANGANEZ	LİNYİ T
------	-----------------	------	--------	---------	----------	------------

1914	651	9.8	5.8	10.5	-	55
1915	420	13.0	0.6	-	-	125
1916	408	16.7	0.3	-	5.1	260
1917	148	18.2	2.7	-	5.3	312
1918	186	7.5	2.8	1.6	0.2	65

Kaynak; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.82

TABLO II-35
HARP YILLARINDA BAZI ÜRÜNLERİNİN İHRAÇ MİKTARI
(1000 TON OLARAK)

SENE	TÜTÜN	K.ÜZÜM	PAMUK
1913	46.43	69.1	23.5
1914	16.87	32.2	24.2
1915	2.67	3.0	2.0
1916	9.59	14.5	2.5
1917	11.35	12.0	2.0
1918	8.18	11.0	2.0

Kaynak; Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.59

TABLO II-36
HARP YILLARINDA DIŞ TİCARET
(Harp malzemesi hariç)

MALİ YILLAR	İTHALAT (Milyon Osm. Lirası)	İHRACAT (Milyon Osm. Lirası)
1914-15	23.60	14.65
1915-16	4.3	4.9

1916-17	10.2	12.3
1917-18	15.08	14.89

Kaynak; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s.66

TABLO II-37
MUHTELİF DEVLETLERİN OSMANLI DIŞ TİCARETİNDEKİ YERİ

ÜLKE	1913/1914		1916/1917	
	İTHALAT %	İHRACAT %	İTHALAT %	İHRACAT %
Almanya	11.2	5.7	35.7	73.1
Avus.Mac.	14.7	10.4	55.5	22.5
İngiltere	19.4	21.6	-	-
Fransa	8.6	19.9	-	-
İtalya	8.7	4.3	-	-
Rusya	8.4	3.9	-	-
Romanya	4.6	2.9	2.5	0.1
Bulgaristan	0.6	1.2	5.0	4.6
Diğer	23.8	30.1	1.3	5.0

Kaynak; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s.68

TABLO II-38
TEMEL TÜKETİM MADDELERİ FİYATLARININ SAVAŞIN SON İKİ YILINDA GELİŞİMİ
(Okka/kuruş)

Temel Tüketim Maddeleri	Temmuz 1914	Ocak 1917	Eylül 1917	Ocak 1918	Eylül 1918
Şeker	3	62	150	140	250
Kahve	12	160	450	1000	600
Pirinç	3	35	90	95	90
Makarna	3	42	90	110	95
Patates	1	8	20	36	27

Fasulye	4	19	55	65	65
Soğan	0.5	6	11	16	16
Zeytinyağı	8	45	140	200	180
Tuz	1.5	2.5	2.5	2.5	5.5
Süt	2	9	19	40	45
Kaşarpeyniri	12	55	130	250	280
Koyun eti	7	28	65	130	120
Sade yağ	20	100	210	260	400
Yumurta	0.5	1.5	2.5	7.25	4.25
Sabun	7	32	75	140	140
Gazyağı	1.5	50	110	125	160
Odun kömürü	0.5	2.75	5.5	10	13
Odun	45	150	320	380	540

Kaynak A.E. Yalman, *Turkey in the World War*, New Haven Yale University Pres, 1930, s. 147-148

TABLO II-39

SAVAŞ YILLARINDA İZMİR PİYASASINDA BAZI ÜRÜNLERİN FİYATLARI (1914-1918)

	Temmuz 1914	Temmuz 1916	Temmuz 1918
Buğday(Kıyye/para)			
----- Yerli	37-44	10 krş	17-25 krş
----- Mersin	34-40	9 krş	17-
18 krş			
----- Uşak	39-51	9 krş	17-25 krş
Arpa (kıyye/para)			
----- Yerli	26-28	9 krş	8.5-12 krş
----- Uşak	33-34	8.5 krş	9-13.5 krş
Yulaf(kıyye/para)	27,5-28	-	-
Çavdar(kıyye/krş)	25-27	-	-
Burçak(kile/krş)	-	-	6-7
Susam(kıyye/para)	110-120	-	36-40 krş
Darı(kıyye/para)	26-35	-	9-
10 krş			
Pamuk(kantar/krş)	288-301	-	65-130
Siyah üzüm(kantar/krş)	41-44	13-30	20-18
Ç.Üzüm(kıyye/krş)	3.5-4	12-30	-
İncir(kantar/krş)	-	-	7-8
Afyon(çeki/krş)	245-365	-	600-800
Palamut(kantar/krş)	-	-	-

Z.yağı(kıyye/krş)	-	-
-		
Kahve(kıyye/krş)	8-10	-
-		
Şeker(kıyye/para)	80-86	-
		-

KAYNAK: Bu yıllara ait İzmir’de yayınlanan Ahenk, Köylü, vb. gazeteler

III.BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİ

(1918-1922)

A. MONDROS MÜTAREKESİ VE BATI ANADOLU’DA ÜRETİM VE DIŞ TİCARET

1. MONDROS MÜTAREKESİ VE İŞGALLER

Makedonya cephesinin çökmesi ve Bulgaristan’ın 28 Eylül 1918’de mütareke istemesi üzerine, İstanbul yolu düşmana açılmış, müttefikleriyle irtibatı kesilen Osmanlı Devleti’nin askeri durumu büsbütün zorlaşmıştı. Osmanlı ordusunun Suriye ve Irak cephelerindeki kuvvetleri geri çekilirken, Kafkasya’daki birlikler sonuçsuz bir hayal peşinde maceraya sürükleniyorlardı.

Harbin başından beri iktidarda bulunan İttihat ve Terakki kabinesi son zamanlarda devamlı tenkit ve hücumlara maruz kalarak yıpranmıştı. Mütareke için ABD Cumhurbaşkanı Wilson’a yapılan müracaatlar cevapsız kalınca, harbe devam etmektense istifayı tercih etmiş ve yerini Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na terk etmişti. 14 Ekim 1918’de yeni kabineyi kuran Ahmet İzzet Paşa’nın ilk icraatı, İngiltere ile bir ateşkes antlaşması zeminini hazırlamak olmuştur. 30 Ekim’de Hükümet adına Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) ile İtilaf Devletleri adına İngiliz Amiralî Calthorpe, Mondros Mütarekesi’ni imzalamıştır. İki gün sonra Avusturya-

Macaristan ve 11 Kasım'da Almanya teslim olarak, dört yıl süren savaşa son verilmiştir.

Mütareke'nin imzalandığı tarihte, ülkede iktisadi durum vahim bir hal almıştı. Yiyecek ve giyecek stokları tükenmiş, ithal yolları kapanmış, gayet kötü şartlarda üretilen mahsul, harpten önceki miktarının yarısına düşmüştü. Üretici malını satmaktan sakındığı için şehirlere sevkıyat durmuş, İaşe teşkilatının depo ve ambarları boşalmıştı. Halka ekmek yerine verilen 100 dirhem(320 gr.) arpa, yulaf ve bakla ile karışık mamul, miktarca az olduğu gibi lezzetsiz ve gıda kıymeti bakımından yetersizdi. Bir taraftan iaşe dağıtımındaki başarısızlık ve usulsüzlükler, diğer taraftan gayrimeşru yollardan sağlanan kazançlar karşısında yaygın bir hal alan sefalet, halkı bezdirmiş ve maneviyatını bozmuştu⁴⁴⁷. İthalat ve ihracat işlemleri İaşe Nezareti'ne bağlanmıştı. Nezaret bu hususta tasavvur edilen kararlar alınıncaya kadar harice eşya ihracını men' etmiş, yabancı memleketlerden buraya gelecek eşya için Nezarete bir beyanname verilmesini kararlaştırmıştır⁴⁴⁸.

Bütün ithalat ve ihracat işlerinin doğrudan doğruya İaşe Nezareti tarafından yürütülmesini mümkün görmeyen Ahmet Emin bu konuda tüccarların sermayesi ve bilgisinden de istifada edilmesi gerektiği konusunda hükümeti uyararak şu tavsiyelerde bulunmaktadır; “ *Nezaret surf memleketin menfaati nokta-i nazarından icap eden esasları kurarak işi üzerine almalı ve tüccarı müteşebbis ve serbest bir kuvvet halinde değil ancak kendi murakabesi altında çalışır vasine mukabil mahdut bir kar alır bir vasıta halinde kullanmalıdır.* ”⁴⁴⁹.

Hayat pahalılığından en az zarar görmesi gereken kazanç erbabı ise iktisadi faaliyetlerin durgunluğundan şikayetçi idi. O aylarda dış ticaret kıymet itibariyle harpten önceki seviyesinin yarısından aşağı, hacim itibariyle ise %15-20'sine, demiryollarında eşya nakliyatı % 70 nispetinde düşmüş bulunuyordu. Satılacak mal kalmadığından, iç ticaret hareketsiz, inşaat faaliyeti ise tamamen durmuş vaziyette idi. Bu yarı sönmüş iktisadi hayatta menfaat sağlayabilenler yok değildi⁴⁵⁰.

⁴⁴⁷ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994, s.130-131

⁴⁴⁸ Ahmet Emin, “ *İhracat ve İthalat Muameleleri* ”, VAKİT, 31 Ağustos 1918, nr:309

⁴⁴⁹ Ahmet Emin, “ *agm* ”, VAKİT, 31 Ağustos 1918, nr:309

⁴⁵⁰ Vedat Eldem, *age*, s.131-134

Mondros Mütarekesi işte böyle bir durumda imzalanmıştı. 25 maddeden oluşan Mütareke hükümleri, Anadolu dışında kalan eyaletlerdeki bütün askeri kuvvetlerin teslimini gerektirdiği gibi, iktisadi bakımdan da ağır şartlar içeriyordu.

Osmanlı hükümeti barış antlaşmalarının dayanağı 14 ilkeli Wilson Beyannamesi'ne fazla güvendiğinden, murahas heyetine, müzakere zeminin genişletmek ve müttefiklerden mali yardım koparmak gibi talimatlar vermiş, fakat müzakerelerin kesileceği tehdidi karşısında, İngiliz delegesinin ileri sürdüğü şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin doğrudan veya dolaylı olarak iktisadi hayat tesir edebilecek maddeleri şunlardır ⁴⁵¹:

M-1: Karadeniz'e serbest geçişi sağlamak üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak ve geçiş güvenliği için bu boğazlardaki istihkam müttefiklerce işgal edilecektir.

M-7: Güvenlik tedbiri olarak İtilaf Devletleri lüzum görecekları herhangi stratejik bir noktayı işgal edebileceklerdir.

M-8: Halen Türklerin işgalinde bulunan bütün liman ve barınaklar itilaf Devletleri gemilerinin istifadesine açık bulundurulacaktır.

M-9: İtilaf Devletleri gemilerine bütün Türk liman ve tersanelerinde kolaylıklar sağlanacaktır.

M-13: Askeri ve ticari kara ve deniz araç ve malzemesinin tahribi men edilmiştir.

M-14: Kömür, petrol ve sair mahrukat ihraç edilmeyecek ve memleket ihtiyacından fazlasının satın alınmasında İtilaf Devletlerine kolaylıklar sağlanacaktır.

Mütarekenin 23.maddesine eklenen fevkalade mümessillikler tarafından ittihaz edilen mukarrerat ise şöyledir:

1.Alman ve Bulgar vapurları Türkiye için hiçbir mal-ı ticari alamayacak ve ihraç edemeyeceklerdir.

---

⁴⁵¹ Mondros Antlaşması'nın İngilizlerin teklif ettikleri ve kabul edilen maddelerin beraber gösterilen tam metni için bakınız: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c:I, Ankara, 1953, s.519-524

2. Hiçbir müttefik ve bitaraf gemi Alman limanlarından tahmil edilmiş eşyayı Türkiye'ye ithal edemeyeceği gibi Türkiye'den de aynı limanlara ihraç etmek üzere hiçbir ticari mal alamayacaktır ⁴⁵².

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik anlamda teslimi anlamına gelen bu Antlaşma, Türk milletine barışı getirmemiştir. Mütareke şartlarının uygulama şekli kısa zamanda Anadolu'da yeni bir dönemin başlangıcı olacak gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1.a- ANADOLU'DA İLK İŞGALLER

Mondros Mütarekesi'nin 7.maddesi galip devletlere istedikleri herhangi bir yeri işgal etme hakkını veriyordu. Gerek bu maddeye dayanarak olsun, gerekse mütarekenin öteki hükümlerine dayanarak olsun, mütarekeden hemen sonra işgaller başlamıştır. Bunlar arasında en erkeni Musul'un işgalidir. 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal eden İngilizler işgallerini, sonraki tarihlerde ve 1919 başlarında Adana, Antep, Maraş, Urfa yöresine kadar genişlettiler.

9-12 Kasım 1919 tarihleri arasında 73 parça harp gemisinden ibaret İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan harp gemileri Çanakkale boğazından geçerek 13 Kasım 1918'de İstanbul limanına demirlediler.

İtalyanlar da, nasıl olsa sulh imzalandığında kendi nüfuz sahaları olacak mıntıkaları işgale başlamışlardı. Bu arada 29 Nisan 1919'da Antalya'yı işgal etmeleri, Yunanlıların üzerinde de uyarınca bir etki yapmıştı. Çünkü İtalyanların da İzmir'de gözü olduğundan İzmir üzerinde gizli bir diplomatik savaş başlamıştı. İtalyanların ayrıca, öteki müttefikleriyle birlikte İstanbul'da da askeri birlikleri bulunuyordu. Lakin İstanbul henüz işgal durumunda sayılmıyordu. İtalyanlar Antalya'dan sonra Fethiye, Bodrum ve Konya'yı işgal etti.

---

⁴⁵² “ *Emria-ı Ticariye ve Vapurlar* ”, İLERİ, 1 Teşvinsani 1919, nr:651

Fransızlar Osmanlı ülkesinde doğrudan değil, bazı yöreleri İngilizlerden teslim alarak işgale katıldılar. Nitekim 7 Aralık 1918'de Adana ve Mersin'i , İngilizler 17 Aralık 1919'da Antep, 22 Ocak 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa yöresini işgal eden İngilizler, daha sonra yerlerini Fransızlara çekilmişlerdir.

Anadolu içlerinde, önemli kavşak noktaları ile büyük merkezlerde de müttefik kuvvetleri mevcut bulunuyordu. Ankara, Eskişehir, Samsun, Erzurum ve başka yerlerdeki bu küçük kuvvetler, Kuvayi Milliye kuvvetlendikçe, geriye atılacaklar veya kendilerinden gideceklerdir.

1.b- İZMİR VE İSTANBUL'UN İŞGALLERİ

1.b.1- İZMİR'İN İŞGALİ

Yunanistan, XIX.yy başlarında milli devletini kurduktan sonra tarihi emeli "Megola İdea" yı hayata geçirmek için gözünü Batı Anadolu'ya çevirmişti. Aynı şekilde İtalya'nın da bu topraklarda gözü vardı ve Müttefikler *İzmir*'i her iki devlete de vaat etmişlerdi. 1917 yılında İngiltere, Fransa (19 Nisan 1917) *St.Jean de Maurienne* gizli antlaşması ile İzmir ve çevresinin " *Rus Hükümeti'nin muvafakati ihtirazi kaydıyla* " İtalya'ya verilmesine razı olmuşlardı . Bu onay Ekim 1917 İhtilali sonucu Rus Çarlığı'nın savaştan çekilmesi nedeniyle gerçekleşmeyince İngiltere İzmir üzerinde İtalya'nın herhangi bir söz hakkı olmadığını açıkladı. Bu açıklama Yunanistan'ın bu bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda etkili oldu. İngiltere'nin desteği ile 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na katılan Yunanistan pek az güç harcadığı savaş sonunda *Venizelos*, İngiltere Başbakanı *Loyd George* 'a bir yazı göndererek (2 Kasım 1918) , *Kuzey Asya'nın Yunan olan batı kesimi Yunanistan'a ilhak edilirse, Yunanistan'ın kendi sınırlarını epeyce genişletebileceğini* bildiriyor, söz konusu bölgenin ve açıkladığı başka yerlerin Yunanistan'a ilhakını, İtilaf Devletleri'nin uğrunda savaşmış oldukları ilkelerin bir gereği olduğunu öne sürüyordu .

Venizelos bu talebini I.Dünya Savaşı sonunda toplanan *Paris Barış Konferansı*'nda da tekrar ederek (3-4 Şubat 1919) *İstanbul hariç bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile Oniki Ada'yı, Kıbrıs, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada'yı* Yunanistan'a bırakılması gerektiğini bildirdi.

Siyasi sahada bu gelişmeler olurken, Yunanlılar, özellikle Güney Batı Anadolu'yu işgal etmek için yoğun bir hazırlık işine girmişlerdi. Öncelikle bölgede karışıklıklar çıkması ve İngiltere ile Müttefiklerinin güvenliğinin tehlikeye düşmesi gerekiyordu. Bu durumda ise Mütareke'nin (30 Ekim 1918 / Mondros Mütarekesi) 7.maddesine göre Müttefikler tarafından işgal hakkı doğabilecekti . Bu amaca yönelik olarak her yanda Rum / Yunan propagandası yapılıyor; Türklerin Rumları kıyımdan geçirdiğine dair söylentiler yayılıyor; Rum-Yunan izciler, başta Metropolit Hrisostomos olmak üzere birçok Papazlar ve Yunan Kızılhaç mensupları çevreyi altüst ederek Yunan işgaline ortam hazırlıyorlardı .

Rumların bu faaliyetlerini o yıllarda İzmir'de yaşayan yabancı uyruklu vatandaşları da tedirgin etmektedir. Çünkü yıllardır bölge ekonomisini elinde tutan bu kesim biliyordu ki Yunan egemenliğindeki Ege Bölgesi'nde eskisi gibi ticari hayatı ellerinde tutabilecekleri şüpheli idi. Rumlar, Yunan Hükümeti'nce de desteklendiklerinden kısa bir süre içinde, yabancı uyruklularla Levantenlerin elinden bölgenin kontrolünü alabilirlerdi. İngiltere ve Fransa, Aydın Vilayeti'ni Yunanistan'a vermek isterken, bu devletlerin İzmir'de yaşayan, tatlı karlar ve çıkarlar sağlayan uyrukları bu değişikliği hiç ama hiç istemiyorlardı ⁴⁵³. Bu nedenle Mondros Mütarekesi'nde işgal tarihi olan 15 Mayıs'a kadar geçen sürede Türklerden yana oldular. Buna güzel bir örnek H.O. Whitthall adlı bir İngiliz işadamının, İzmir'deki İngiliz Ticaret Odası'na 22 Şubat 1919'da gönderdiği bir yazıda görülmektedir. H.O. Whitthall bu yazısında, bölgedeki Rumların yaptığı taşkınlık hareketlerini doğruluyor ve ülkedeki Rumların, bir zamanlar uşaklığını yaptıkları Türklerin efendisi olmalarını sağlayacak ve eski efendilerini çiğneyerek onlara bunu kabul ettirecek bir amaçla birleştiklerini kaydederek şöyle diyordu: “ *Bu ilin Rumları, eski efendilerini kesinlikle ayaklar altına alacak;... onların duygu ve geleneklerini o biçimde çiğneyeceklerdir ki, yasal olmayan tüm bu davranışları zorbalık niteliğini alacaktır.* ” ⁴⁵⁴

İzmir'de Rumların bu taşkınlıkları, daha Mütarekenin ilk günlerinden itibaren bölgenin Yunanistan'a verileceği yolundaki söylentilerinde yaygınlaşmasına neden oluyordu. Şehrin ileri gelenleri ellerinden gelen önlemleri almaya çalışırken

⁴⁵³ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970, s.45-46

⁴⁵⁴ Selahi Sonyel'den alıntı ; Selahi Sonyel, “**Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacılarının Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset**” , **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, Hazırlayan : Tuncer Baykara, İzmir, 1993, s.62

İstanbul'daki hükümeti de uyardı ihmal etmiyordu. Bu söylentiler, 1919 Şubatında büsbütün ayyuka çıktı. O sırada İzmir'deki 17.Kolordu Komutanı ve aynı zamanda Vali vekili görevini de üstlenen Nurettin Paşa, bu durumu 22 Şubat 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Harbiye Nezareti, ertesi gün verdiği cevapta, söylentilerin aslı olmadığını ve Türkleri korkutup kaçırmak, bölgede Rumların çoğunluğunu sağlamak amacı güttüğünü öne sürdü; basın denetlenmesini ve bu gibi haberlerin yayınlanmasının önlenmesini istedi ⁴⁵⁵.

Harbiye Nezareti'nin bu gafletine karşılık, Türk Genelkurmayı ve onun başındaki Fevzi Bey(Çakmak), Yunanistan'ın hazırlıklarını isabetle değerlendiriyor ve Hükümeti uyarıyordu. Fevzi Bey'in bu uyarılarına Hükümet hep oyalayıcı nitelikte cevaplar verirken, İzmir ve çevresinde, çoğunlukla Rum ve Yunanlıların neden oldukları olaylar da sürerken, Paris'te İngiltere, Fransa ve A.B.D Başkanları (L.George, G.Clemenceau , W.Wilson) İtalya Devlet Başkanı'nın yokluğundan yararlanarak ve *Venizelos'un* dürtüklemeyle, konferans komisyonunun 30 Mart 1919'da *İzmir ve arka bölgesinin Yunanistan'a verilmesini* tavsiye eden kararını 6 Mayıs'ta gizlilik içinde " *Mösyö Venizelos'un Türkiye'deki yurttaşlarını himayesi altına almak için iki veya üç tümen askerin İzmir'e yollanmasına izin kararını* " verdiler . Bu karara göre İngiliz Amirali Calthorpe, işgal sırasında orada bulunacak, " *Yunan kıtaları 14 Mayıs'tan evvel gelmeyecek, işgal olayı Türklere 12 saat önce bildirilecek, işgalden 36 saat önce, İzmir tabyalarının Müttefiklere teslimi istenecek ve daha sonra bu tabyalar Yunanlılara verilecektir.* " İtalya 12 Mayıs'ta Konferansa geri döndüğünde bu karara istemeyerek de olsa katıldı. Böylece *Venizelos* dört büyük devlet adına hareket ettiğini çekinmeden söyleyebilecekti.

İngiltere'nin Yunanistan'ın Anadolu'da böyle bir maceraya girmesini desteklerken elbette bir takım siyasi emelleri vardı. Lloyd George'un, İzmir'in işgal edilmesinden 4 ay sonra, 14 Eylül 1919'da Londra'da yaptığı bir konuşmada bu gerçek su yüzüne çıkmaktadır: " *...Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin ulusudurlar. Büyük Yunanistan İngiliz İmparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Bugün 5-6 milyon olan Yunanlılara verilen topraklar onlarda kalırsa, 50 yıl sonra 20 milyon olurlar. Onlar, Süveyş Kanalı yoluyla bizim Hindistan, Avustralya ve Uzak Doğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde tabii denizaltı*

⁴⁵⁵ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir, 1974, s.79

üsleridir. Onlara dostluk gösterirsek İmparatorluğumuzun birliğini sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar. ”⁴⁵⁶

İngilizler, Yunan birliklerinin İzmir’e çıkacağını Türklere bir gün önce, yani 14 Mayıs Çarşamba günü haber verdiler. Amiral Calthorpe sabah saat 9’da İzmir Valisi İzzet ile Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa’ya; *Foça, Karaburun, Urla ve Yenikale istihkamlarının, İngiliz, Fransız ve Yunan birlikleri tarafından öğle üzeri işgal edileceğini bildiren* notayı verdi ⁴⁵⁷. Aynı saatlerde İstanbul’da da Vis Amiral Richard Webb, Babıali’ye İzmir’in stratejik noktalarının işgal edileceğini bir notayla bildiriyordu .

İtilaf Devletleri’nin bu kararına rağmen İzmir’deki yöneticilerin ne kadar aymazlık içerisinde olduğunu İzmir Valisi İzzet Bey’in Osmanlı Hükümeti’ne verilen notadan habersiz işgal günü Köylü gazetesinde çıkan bir demeci gözler önüne sermektedir. İzzet Bey demecinde, bazı kötü niyetlilerin , İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edileceği söylentisini çıkardıklarını, ancak bunun yalan olduğunu halka duyuruyordu. Yine İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edileceği, işgalden en az üç dört gün önce İzmir’deki İtalyan temsilcisi tarafından Harbiye Nezareti’ne iletilmişse de Nazır Şakir Paşa, İzmir Kolordu Komutanlığı’na “şayialara” önem verilmemesi doğrultusunda bir yanıt göndermiştir ⁴⁵⁸.

İşgal haberi Türkler arasında çok büyük bir heyecana yol açtı. Çünkü İzmir’deki Yunan işgalinin kısa süreli değil, devamlı kalacağına dair belirtiler çoktu. İzmirli Türkler, *İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti*’nin yanısıra *Redd-i İlhak Cemiyeti*’ni kurup 14/15 Mayıs gecesi, şimdiki Bahri Baba Parkı’nda, halk arasında *Maşatlık* adıyla anılan eski Musevi Mezarlığı’nda bir *Miting* düzenlenmesini kararlaştırdılar. Burada yapılacak bir miting, limanda demirli bulunan İtilaf Donanması tarafından da rahatlıkla görülebilecekti ⁴⁵⁹. Maşatlık mitingine katılan binlerce İzmirli hep bir ağızdan işgale karşı mücadele etme kararlarını haykırdılarsa da ertesi sabah başlayacak olan işgale karşı netice almak çok güçtü. Yunan birlikleri 15 Mayıs günü İzmir’e çıktılar. Sarıkışla ile Konak arasındaki meydandaki kargaşalıkta birçok Türk hayatını kaybetti. Durumdan

⁴⁵⁶ Nurdoğan Taçalan, *age*, s.81

⁴⁵⁷ Nurdoğan Taçalan, *age*, s.220

⁴⁵⁸ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara, 1989, s.70

⁴⁵⁹ Nurdoğan Taçalan, *age*, s.230

yararlanmak isteyen İtalyanlar, Yunanlıların güvenliği sağlayamadığını söyleseler de Yunan işgali İzmir' de ve komşu şehirlerde devam etti ⁴⁶⁰.

Yunanlılar İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra buraya Aristidis Steryadis adında bir genel vali tayin ettiler. Steryadis 21 Mayıs 1919'da İzmir'e gelerek görevine başladı. "Fevkalade Komiser" unvanıyla Steryadis, olağanüstü yetkilere sahipti. Aynı zamanda işgal komutanının siyasi danışmanı idi ⁴⁶¹.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Anadolu' da Türkler arasında hem dehşet, hem de büyük bir üzüntü yarattı. Türkler hemen her yerde gösteriler yaparak, her yere telgraflar çekerek Yunan işgalini protesto ediyorlar, Padişahın duruma el koyarak bir çare bulmasını istiyorlardı. Yunanlıların İzmir'de yaptıkları tecavüzat, işgal günlerinde İstanbul Hükümeti'nin emirleri gereğince etkili önlemler almayan Vali İzzet Bey'i de harekete geçirmiş ve Dahiliye Nezareti'ne yazdığı şifreli telgraflarla Yunanlıların bir an evvel vilayetten çıkarılması için temaslarda bulunulmasını rica etmiştir ⁴⁶².

İzmir'in işgali üzerine yapılan toplantı ve telgraflardan fiili bir netice alınmamakla birlikte, bu hareketler Anadolu halkının bazı gerçekleri fark etmesine vesile olmuştur. İsmet İnönü'nün ifadesiyle " *İzmir'in işgali herkesin ayağını suya erdirdi.* " ⁴⁶³ Türkler şimdi oturdukları topraklara yönelik tehdidin ne olduğunu açık seçik öğrenmiş bulunuyorlardı. İzmir' in Yunanlılarca işgali, halkı uyandıran onlara Türk topraklarının birer-ikişer elden gitmeye başladığını gösteren önemli bir olaydır .

1.b-2- İSTANBUL'UN İŞGALİ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri'ne ait savaş gemileri 13 Kasım 1918'de İstanbul Limanı'na girmişlerdir. Bu donanmadan 3500 kişilik bir kuvvet karaya çıkarıldıkları gibi şehrin stratejik noktalarını da kontrolleri altına almışlardır. O gün İngilizlerin bir taburu İstanbul'da yürüyüş yapmış ve "Müttefik kuvvetlerinin işgal kumandanı Sir Henry Maitland

⁴⁶⁰ Maşatlık mitingi ve işgal günü İzmir'inin ayrıntılı betimlemesi için bakınız; Nurdoğan Taçalan, *age*, s.230-270

⁴⁶¹ Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Ankara, 1981, s.8

⁴⁶² **BOA, DH.KMS, Dosya no:54-3/23, 13 Z 1337**

⁴⁶³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara, 1992, c:I, s.175

Wilson” Beyoğlu’ndaki İngiliz Kız Okulu’na karargahını kurmuştur ⁴⁶⁴. Şehrin işgali anlamına gelen bu harekete rağmen İşgal kuvvetleri görünüşte Osmanlı idaresine dokunmamışlardır.

İstanbul’un resmen işgaline yol açan gelişmeler 1920 yılının başlarında belirmeye başlamıştır. Bu gelişmelerin en önemlisi 12 Ocak 1920’de Padişahın beyannameyle açılan Meclis’i Mebusan’ın faaliyetleridir. Son Osmanlı parlamentosu olacak olan bu Meclis’te İstanbul’daki milliyetçi güçler etkinliklerini hemen göstermişlerdir. 28 Ocak 1920’de Meclis’in gizli oturumunda kabul edilen “Misak-ı Milli” bu milliyetçi duyguların somut bir ifadesi olmuştur. 17 Şubatta Meclis’in resmen açıkladığı bu ulusal bildiri, Meclis’in toplanmasıyla ulusal hareketin ortadan kalkacağına inanan işgal güçlerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunca emeklerine rağmen, İstanbul’daki hükümetin yeterince güç sahibi olamaması İngilizler ve müttefikleri, mütarekenin 7.maddesi gereğince şehri “işgal” etmeye karar verdiler ⁴⁶⁵.

İstanbul’un Türklerde kalmasının istemeyerek kabul etmiş olan Loyd George, bu olayların ortaya çıkması ve Adana yöresinde 20.000 Ermeni’nin Türkler tarafından katledildiği yolunda çıkartılan asılsız haberler doğru kabul ederek İstanbul Hükümeti’ni bu gelişmelerden sorumlu tuttu. Bu fırsattan yararlanarak, Mustafa Kemal Paşa’yı ve Türkiye’yi istedikleri barış şartlarına boyun eğdirmek için, hazırlanan bir plan gereğince önce Türk Ocağı’nı bastılar ve 16 Mart 1920’de İstanbul’u resmen işgal ettiler⁴⁶⁶. Şehrin önemli yerlerine top ve makineli tüfekli birlikler yerleştirilerek şehirde sıkıyönetim ilan edildi. Bu arada bir bildiri yayımlayarak şehrin işgal gerekçesini açıkladılar:

1.İşgal geçicidir.

2.İtilaf Devletleri’nin niyeti Saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil aksine olarak Osmanlı idaresinde kalacak memleketlerde nüfuzunu kuvvetlendirmektir.

3. Taşralarda isyan çıktığı veya katliam yapıldığı takdirde İstanbul Türklerden alınacaktır.

⁴⁶⁴ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, c:I, İstanbul, 1991, s.56

⁴⁶⁵ Hazma Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1981s.108-109

⁴⁶⁶ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1986, s.192

4.Herkesin, saltanat makamı olan İstanbul'dan verilecek emirlere uyması gereklidir ⁴⁶⁷.

İtilaf kuvvetleri bu hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin kırılacağını umuyorlardı. İstanbul'un işgalinin tek sorumlusu olarak Anadolu'daki isyan hareketi olarak kabul ettikleri Kuvayi Milliye'yi gösteriyorlardı.

İstanbul Hükümeti, işgalin haksızlığını protesto etti. Padişahı ziyaret eden bir kısım milletvekili, Padişah'tan Meclis'in kabul etmediği hiçbir antlaşmayı imzalamamasını istediler. Ancak İstanbul'un işgalinden büyük bir korkuya kapılan Padişah, bu öneriyi reddetti⁴⁶⁸.

İstanbul'un işgali, ülkede derin yankılara yol açtı. İzmir'in işgali, Türk ülkesine yönelik tehlikenin ilk ve açık işareti idi. İstanbul'un işgali ise, mücadelede artık yeni bir idari kadronun gerektiğini de açık olarak ortaya koymuştur. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'da bu yeni idarenin gerçekleşmesine yardımcı oldu. 18 Mart'ta toplanan Meclis, işgal altındaki bir şehirde hür ve serbest bir şekilde faaliyet göstermesinin mümkün olmadığını altı çizilerek çalışmalarını geçici olarak durdurma kararını aldı.

Meclis'in bu kararının ertesi günü, Anadolu'daki yeni oluşumun lideri Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla bir beyanname yayınlarak Meclis'in Ankara'da toplanması çağrısını yapmıştır⁴⁶⁹.

2- MÜTAREKE ERTESİNDE İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN ÜRETİM VE TİCARET POLİTİKALARI

Bu dönemde İstanbul Hükümetleri'nin başlıca gayeleri, en kısa zamanda barışı sağlamak ve bu amaçla bir barış antlaşması imzalamak olduğundan, iktisadi alanda gösterdikleri faaliyetler yetersiz kalmıştır.Aynı zamanda alınacak bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan, İstanbul Hükümetlerinin serbestçe hareket etmeleri mümkün değildi.

---

⁴⁶⁷ İşgal kuvvetlerinin yayınladığı resmi tebliğin tam metni için bakınız: **NUTUK**, c:I, Ankara, 1950, s.414-416

⁴⁶⁸ Ergün Aybars, *age*, s.195

⁴⁶⁹ **NUTUK**, c:I, s.421-422

Bu devrede bir yandan ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak , diğer yandan fiyat artışlarıyla mücadele etmek, bu hükümetlerin iktisadi siyasetlerinin esasını teşkil etmiştir.

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı ablukayı kaldırması ile ticari ilişkiler de başlamıştır⁴⁷⁰. Gerçi Mütareke Antlaşması daha imzalanmadan önce, İtilaf Devletleri önemli bir kararı hayata geçirmişlerdi. Düvel-i İtilafiye Fevkalade Komiserliği'nce 18 Eylül 1918 tarihinde ilan edilen bir kararla, 1914 yılında İT'nin kaldırdığı kapitülasyonlar tekrar yürürlüğe sokulmuş⁴⁷¹, yayınladıkları bir başka tebliğle de İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Rumen ve Lehlerin kapitülasyonlardan birinci derece yararlanacak devletler olduğunu belirtmiştir. Aynı tebliğde Avusturya ve Alman tebaasından olanların ise kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkların dışında bırakıldığının da altı çizilmektedir⁴⁷².

İstanbul'da bulunan İtalya ve Fransa fevkalade komiserleri, Mütareke'nin 23 maddesi ile ittifak devletleri ile ticari ilişkilerde bulunmayı yasaklamışsa da kısa bir süre sonra bu kararı Bulgaristan lehine değiştirerek Hükümet'e Bulgaristan ile ticaret yapabileceklerini resmen bildirmişlerdir⁴⁷³. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya yapılacak ihracatın yalnız Düvel-i Ecnebiye tarafından yapılacağına dair ortaya atılan dedikoduların gerçek olmadığını da İstanbul'daki Amerika mümessili tarafından açıklanmıştır⁴⁷⁴;

“ Fakat bu münesabat-ı ticariyenin harpten evvelki hal ve şeklinde olacağına ve dünyanın her tarafından piyasamıza her nevi erzak ve eşya mebzulen gelip azami derecede rekabet husule geleceğine ve büyük fiyatların son derecede ehvenleşip maişetin harpten evvelki hale rücu' edeceğine safdarane ve metukalane inanıpta bu hususta asla tecviz olunur ahvalden değildir. Bu konuda hükümete önemli görevler düşüyor. Bu da ithalat ve ihracat tüccarına müdahale ederek bunu memleketin iaşesiyle ve ihtiyacıyla ahenk kılmaktır. Evvela ne gibi mevadın ihracına müsaade edilebileceğimizi gayet vazih ve kat'i olarak tayin

⁴⁷⁰ “ *Ticaret-i Hariciyemiz Başlarken* ”, YENİGÜN, 27 Şubat 1919, nr:175

⁴⁷¹ BOA, DH.KMS, Dosya no:56-2/31, 4 Ca 1338

⁴⁷² BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya no:24/12, 17 M 1338

⁴⁷³ YENİ GAZETE, 28 Şubat 1919, nr:90-1654

⁴⁷⁴ “ *Amerika'ya İhracat* ”, TASVİR-İ EFKAR, 13 Mart 1919, nr:2679

etmeliyiz. Sonra hariçten ithale en ziyade muhtaç olduğumuz mevadı dahi tayin ederek bu mevadın ithalini teshil ve teşvik eylemeliyiz. İcap ederse bu kabil mevadın ithali mukabilinde -taviz- kabilinden olarak bizden bazı mevadın ihracına müsaade etmeliyiz . Eğer bu meselelerde mütteyikızane hareket etmezsek en zaruri ihtiyacatımızı müşkülâtle tatmin etmekte olan bir takım mahsulatımızın az zamanda piyasamızdan tamamen sıyrılıp kaldırıldığına ve bir takımlarının da fiyatlarında ise şimdikinden kat kat fazla artacağına şahit oluruz. Zaten bizimle irade-i münasebet-i ticariye etmek isteyen Düvel-i İtilafiye dahi bu surette hareket etmektedir. ”⁴⁷⁵

Ablukanın kaldırılmasına rağmen Düvel-i İtilafiye devletleriyle başlayan ithalat ve ihracat pek sınırlı kalmıştır. Bu durum yalnız yabancı paraların değerini arttırmakla kalmamış, Osmanlı parasının da fahiş miktarda dışarıya çıkmasına neden olmuştur ⁴⁷⁶.

Hariçten İtalya’ya emtia-ı ticariye ithali hususundaki yasakta İtalya Hükümeti tarafından kaldırılmış ve böylece Türk malları İtalya’ya serbestçe kabul edilebilmiştir. Türkiye’den İtalya’ya ipek, ipek kozası, yün, pamuk, deri ve çok miktarda halı gönderilmektedir. Ayrıca 10 Mayıs 1919’da tütün ihracı yasağına da son verilmiş ve bu tarihten itibaren İzmir havalisinin tütünleri İtalya gönderilmeye başlanmıştır⁴⁷⁷. Mütarekeden itibaren Ağustos 1919’a kadar Türkiye’den İtalya’ya 20 milyon franklık emtia ihraç edilmiştir⁴⁷⁸.

Mütarekeyi müteakip işgallerin birbiri ardı sıra başlaması İstanbul Hükümetleri’nin nüfuz sahasını gittikçe daraltmaya başlamıştır. Daralan bu alan içerisinde ticari hayatı canlandırmak için Memalik-i Ecnebiyye’den Osmanlı Devleti’ne ithal edilecek mallara karşılık Osmanlı mamulâtının ihracına izin verilmiştir⁴⁷⁹. Aynı zamanda Hükümet, İstanbul’daki zaruri ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışlarını önlemek için de Amerika Muavenet Heyeti’nce yapılacak ithalata kolaylık gösterilerek bu mallardan temettü vergisi alınmamasına karar vermiştir⁴⁸⁰.

⁴⁷⁵ “Avrupa İle Münasebat-ı Ticariyemiz”, İKDAM, 1 Mart 1919, nr:7922

⁴⁷⁶ “Mühim bir Mesele-i İktisadiye”, TASBİR-İ EFKAR, 27 Nisan 1919, nr:2807

⁴⁷⁷ BOA, DH.KMS, Dosya no:51-2/1, 11 Ş 1337

⁴⁷⁸ “Türkiye-İtalya Ticareti”, TÜRK DÜNYASI, 30 Ağustos 1919, nr:10

⁴⁷⁹ BOA, MV, Dosya no:214/114, 22.C.1337

⁴⁸⁰ BOA, MV, Dosya no: 217/53, 20 M 1338

Basında Hükümetin aldığı bu önlemler yeterli bulunmamakta, iktisadi hayatın canlandırılması daha kararlı ve etkili önlemler alınması istenmektedir. İkdam sütunlarında Celal Nuri “ ... *Hiçbir kimseye tesadüf etmedim ki mukadderat-ı iktisadiyemizi muvzu-u makal etmiş olsun. Herkes, devlet ve hükümet, millet mukadderat-ı siyasiyemizden bahsediyor. Halbuki fikrimce, mukadderat-ı iktisadiye binaenaleyh içtimaiye ve milliyemiz, herhalde mukadderat-ı siyasiyemizden akdamdır.*

... *Eğer iktisadiyatımıza hasr-ı efkâr edilmezse halimiz fenadır. Hayat-ı milliyenin bir de maddi ciheti vardır ki, o, cihet-i maneviyeye makdemdir. Bugün, harbin temadi ettiği 5 sene zarfındaki derecede istiklal dahili ve haricimiz bize temin edilse, biz, acaba, parasız pulsuz ne yaparız? İktisadiyatımızı nasıl düzelterceğiz? Ne yapacağız? İşte bu ne yapacağımız meselesini düşünen yok... İstikbalimiz, ati-i iktisadiyemize merbuttur. Cihan, bir inkılab-ı iktisadiye ve içtimaiyenin arifesindedir.* ”⁴⁸¹ sözleriyle durumun ciddiyetini gözler önüne sererken basında yer alan diğer yazılarda da Osmanlı Devleti’nin iktisadiyatını düzelterbilmesi için öncelikle ithalatın sınırlandırılarak, ihracatın teşvik edilmesi gereği üzerinde durulmaktadır. Böylelikle hem devlet hem de malı satılan üretici kazanç sağlayacak, ekonomi de dışa bağımlılıktan kurtulacaktır.

Peyam gazetesi sütunlarından Abdi Tevfik; “ *Son günlerin dahili ve harici vukuatı hayat-ı iktisadiye de derin uçurumlar açmıştır. İktisadi hayatın en faal ve en hayati amilleri olan istihsalat-ı ticariye büyük sekteler irat etmiş, pahalılıktan ziyade piyasalarda durgunluk meydana getirmiştir. Hayat-ı iktisadiyede istihsal iki türlüdür; 1. Memleket istihsalatı 2. İthal istihsalatı. Bizde ahali memleket istihsalatından ziyade ithal istihsalatına itibar etmektedir. İthal istihsalatı esir olmak isteyen milletlerin gümrük kapılarını arkaya açmasından meydana gelen istihsaldır. Eğer memleket istihsalatına ehemmiyet vermiş , bunu temin eylemiş olsaydık ithal istihsalatından müstağni kalacak hem bu suretle hayat-ı ticariyemizde müspet bir faaliyet temin etmiş bulunacak, hem memleketin serbesti bu derece mezuliyetle ecmebi hazinelere akıtmamış olacaktık. Fakat biz hep kolayla sarılırız. Bizim en büyük gayemiz, işte programımızın neticesi; her dem aç, bi-ilac, fakir, esir!* ”⁴⁸², Mizan gazetesi sütunlarında Doktor Lütfü; “ ...

⁴⁸¹ Celal Nuri, “ *Muzeherat-ı İktisadiye* ”, İLERİ, 11 Eylül 1919, nr:218-600

⁴⁸² Abdi Tevfik, “ *Hayat-ı İktisadiye* ”, PEYAM, 17 Teşrinevvel 1919, nr:316

Gaye-i iktisadımız, fazla, en fazla kazanç üzerine ibta etmeli ve servet-i dahiliyeyi en ziyade tezyid edecek mevadın inkişafına, imaline, ihracına çalışılmalıdır. Bu neticeler gösteriyor ki Türkiye milli iktisadiyatı bir nevi haricle kat'î münasebat demek değildir. Çünkü, Türkiye'nin servet-i milliyesi başka şeylerdir; Türün, afyon, hububat, ham mevad, meyveden ibarettir. Bunların kıymeti, muamelat-ı sınıyeden daha fazladır. Buna binaen ancak pek ziyade revacı olan mamulat-ı sınıyenin imaline atfî ehemmiyet edilecektir. Bu halde, hayat-ı iktisadiyemizin ilk zamanlarda vasi ithalatta bulunmak ihtiyacı baş gösteriyor. Harpten evvel, Türkiye ithalatını Avusturya idare ediyordu ve İtalya vaziyetten pek ziyade müteessir oluyordu. Bugün vaziyet-i siyasiye tebeddül etmektedir ve İtalya, Türkiye için yegane bir ithalat memleketi halinde kalıyor. Türkiye'de milli iktisadın müstenid bir teşkilatı bulunmalıdır. Bugünkü inkişaf-ı ticariyemizin bu teşkilat-ı takviye edeceği görülüyor.”⁴⁸³ ve İleri gazetesinde Halil Hilmi;“... İstihalat-ı gıdaiye ve sınıye harpten beri azaldı. Müstahsil Anadolu ahalisi kıymetli uzuvlarını kısmen harpten zayi etmiş ve avdet edenler eli boş ve zaif olarak gûne düşmüştür. Köyünde ne hayvan ne de alet bulamayan köylü çalışabilmek için muavenete muhtaçtır. Bunlar temin edilmeyince bittabi istihalat azalır, istihlakat daima müttezayid, ithalat müttevali, ihracat kat kat faik bir halde serveti eritir durur. Bir memleketin her türlü ihtiyacını hariçten getirterek servet-i milliyeyi, sını-i dahiliyeyi himayeden mahrum bırakıyoruz. İnkışaf-ı iktisadiye ve milliyemiz hadım olacak bir tarz-ı hareket takip etmeliyiz.”⁴⁸⁴ sözleriyle Hükümeti hem uyarmakta hem de yol göstermektedirler.

Mütarekeden sonra başlayan ticarete Amerika'ya büyük miktarda tütün , Fransa'ya bir miktar ipek, İngiltere'ye 20.000 okka afyon ve Avrupa'nın diğer ülkelerine her çeşit ihracat mallarından küçük miktarlarda gönderilmiştir. Mütarekeden sonra ihraç resmi kaldırılmıştır⁴⁸⁵.

Avrupa'ya ihracı yasak olup ta Osmanlı Devleti dahilinde bir iskeleden diğer bir mahale sevk edilecek olan hububatın Memalik-i Ecnebiyye'ye men'i ihracı temin için kıymeti üzerinden alınmakta olan % 10 teminat akçesinin

⁴⁸³ Doktor Lütüf, “ *Milli İktisat Teşkili* ”, MİZAN, 18 Teşrin-evvel 1919, nr:10

⁴⁸⁴ Halil Hilmi, “ *İktisadi Dertlerimiz* ”, İLERİ, 4 Kanun-evvel 1919, nr:684

⁴⁸⁵ “ *İhracatımız* ”, SABAH, 25 Mart 1919, nr:10545

nakden alınması tüccarı zor durumda bırakmakta olduğu dikkate alınarak teminat karşılığında muteber kefalet kabulü uygulanmaya başlanmıştır⁴⁸⁶.

2.a- OSMANLI İTHALAT VE İHRACAT HEYETİ'NİN KURULMASI

Osmanlı Devleti'nin bir hayli ithalat eşyasına ihtiyacı olması ve bu eşyaların ithalinin yapılabilmesini düzenlemek ve aynı zamanda memlekette üretilen maddelerin ihtiyaçtan fazlasını ihracını düzenlemek amacıyla 1919 yılı başlarında Osmanlı İthalat ve İhracat Heyeti'nin kurulması gündeme gelmiştir. Heyetin, Ticaret ve Ziraat Nezareti müsteşarının başkanlığında Ticaret, Hariciye, Maliye , Gümrük ve İhracat Müdürleri ile muteber tüccarlar arasından seçilecek temsilcilerden oluşturulmasına 23 Şubat 1335(1919) tarihinde karar verilmiştir⁴⁸⁷.

İthalat ve İhracat Komisyonu'nun ilk faaliyetleri şunlar olmuştur;

1. İhracatı yasak olan malların belirlendiği bir liste hazırlandı.
2. Bu listede olmayan tüm malların izin olmaksızın ihracatı serbest bırakıldı.
3. İzin belgesi olsun yada olmasın tüm maddeler İhraç Gümrükleri tarafından kontrol edilecektir.
4. İhracat vergisi kaldırılacak, gümrüklere ödenmesi gereken vergi miktarı % 1 olarak kabul edilecek.
5. Gerekli görüldüğü durumlarda etkili kontroller alınacaktır⁴⁸⁸.

2.b- OSMANLI DEVLETİ'NDEN İHRACI MEMNU' MALLAR

İthalat, yaprak tütün, silah ve mühimmat gibi bazı maddeler dışında tamamen serbest bırakılmamış, buna mukabil iktisadi buhranın devamı nedeniyle dahili ihtiyaç göze alınarak, ihracatın muvakkat bir müddet için sınırlandırılmasına 27 Mayıs 1919 tarihli ihracat nizamnamesiyle karar verilmiştir. Adı geçen nizamname ile Osmanlı Devleti'nden bazı maddelerin ihracının men'i kararlaştırılmış ancak bunların dahili

⁴⁸⁶ “ *Ticaret Aleminde* ”, İKDAM, 12 Nisan 1919, nr:7964

⁴⁸⁷ BOA, MV, Dosya no:214/86, 22 Ca 1337

⁴⁸⁸ Captain C.H Courthope-Munroe, . **General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919** , Department of Overseas Trade, London, 1920, , s.137

ihtiyaçtan fazla miktarının ihracına müsaade edilmiştir. İhracı memnu maddelerin başlıcaları şunlardır: Buğday, arpa ve bunların her nevi dakik ve mamulleri, irmik, nişasta, bulgur, patates, mısır, fasulye, nohut ve diğer hububat ve bakliyat, her nevi yaş sebze, yumurta, peynir, her çeşit et, zeytin tanesi ve yağı, diğer nebati yağlar, şeker ve şekerleme, pekmez, bal, yağ, saman, yulaf, ot ve diğer hayvan yemleri, canlı hayvanlar, deriler, kereste ve her çeşit inşaat malzemesi, maden kömürü, kok, odun kömürü, ispirto, petrol ve mamulleri, yün ve yünlü mensucat (halı müstesna), haşhaş tohumu ve yağı, tuzlu ve kuru balıklar, çay, kahve, kibrit ⁴⁸⁹. Bu maddelerin ihtiyaçtan fazla olduğu belirlenen miktarının ihracına, yukarıda bahsi geçen komisyonun kararı üzerine, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nce müsaade edilebilecekti⁴⁹⁰. Bu vaziyete göre, ihraçları serbest kalan maddeler sadece tütün, pamuk, tiftik, ipek, palamut, kuru meyveler ve bazı madenlerden ibaret bulunuyordu. İhracı yasak olan bu maddelerden irmik, ve irmikten mamul makarnalar ile yeşil sebzelerin ihracına 26 Temmuz 1338(1922) tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilmiştir ⁴⁹¹.

Kaçakçılığın önüne geçmek içinde Ziraat Nezareti'nde toplanan ihracat komisyonu, ihracı memnu' olan eşyanın Hükümetin müsaade-i resmiyesi olmadan diğer bir mahale nakline teşebbüs edenler hakkında işlem yapılabilmesini sağlayacak bir kanun maddesi tanzimine başlamıştır ⁴⁹². İhracı yasak olup ta bazı kişiler tarafından kaçırılırken yakalanan mallar hakkında işlem yapılmasını öngören bu kararname 24 Ağustos 1919'da yürürlüğe girmiştir. Adı geçen kararnameye göre ; *“İhracı memnu' olup da kaçırılırken derdest olunan veya tertib-i hafiyeye veya mahsusa veyahut gümrük idaresini iğfal tarikiyle yahut usul ve nizamat-ı rüsumuyeye adem-i riayetle kaçırılmasına teşebbüs edildiği sabit olan mevad ve eşya müsadere edilir. Kaçırıldığı delail-i kaviye ile sabit olup da derdesti mümkün olamayanların bedeli sahibinden tahsil olunur. Müsadere olunan eşya gümrük idaresince aleyhul fîruhat edilerek esman-ı husuleden veya tahsil olunan bedelden evvel emirde hükümetin rüsum ve tekalifi ile mesarifi bi'l tefrik mütebakından nısfı muhbirine nısf-ı diğeri derdest edenlere seviyyen ita' ve tevzi' edilir. Muhbir olmadığı takdirde salifüz-zikr mütebakının tamamı eşyayı derdest edenlere ve*

⁴⁸⁹ BOA, T.TZT.İHR. , Dosya no:789-63, 26 Ş 1337 ; TAKVİM-İ VEKAYİ, 23 Teşrinevvel 1336, nr:3988, s.3

⁴⁹⁰ BOA, MV, Dosya no:250-177, 24 Ş 1337

⁴⁹¹ BOA, MV, Dosya no:224/10, 1.Z.1340

⁴⁹² “İhracı Yasak Olan Malları Kaçuranlar ”, İLERİ, 8 Temmuz 1919

eşyanın derdesti kabil olmayıp da sabit üzerine tahsil-i bedel halinde muhbirlere tevzi' ve muhbir dahi yoksa bedel-i mezburun tamamı hazine hesabına gümrük idaresince irad kayd olunur. Kabil tevzi' meblağın miktarı 50.000 kuruşa tecavüz ettiği takdirde nisfi hazine hesabına gümrük idaresince irad kay olunur. Ancak erbab-ı istihkakın alacağı mükafat-ı nakdiyenin mecmu' 50.000 kuruştan dün olmayacaktır. ”⁴⁹³

3.b- MÜTAREKEDEN İŞGALE KADAR İZMİR

Savaş sonrası ticari ilişkilerin ne hal alacağı, Anadolu politikasının nasıl olacağı tüccarlar arasında önemli bir sorun olarak kendisini göstermektedir. 1918'de İzmir'de bulunan Franz Karl Endres gözlemlerinde bu soruna dikkati çekmektedir: “ ... Anadolu'nun ticaret politikasının ne olacağı önemli bir sorundur; yani Batı'ya yönelim sorusu gündeme geldiği takdirde bu ancak ve ancak İzmir'le mümkün olabilir. Çünkü Anadolu'nun Batı kıyıları körfez zenginidir ve antik dönemden d3e bildiğimiz gibi, ticaret buna bağlı ulaşım birçok antik şehre büyük önem kazandırmıştır. Fakat bugünkü koşullar derin su (İzmir'in önünde bir kilometre boyunca 6 m. derinlik vardır) gerektirmekte ve ayrıca iç kesimlere bağlanan demiryolu ağı bu konuda İzmir'le rekabete şans bırakmamaktadır. İzmir'deki ulaşım koşullarının yeterli olmasına rağmen, bu koşulların tam kapasiteyle kullanıldığını söylemek mümkün değildir. İzmir kısa ve uzun vadede serbest liman olmak zorundadır; bunun en iyi referansı da sahip olduğu yaklaşık 3000 yıllık tarihidir. ”⁴⁹⁴

İşgalden birkaç ay önce (Şubat 1919) Osmanlı İhracat Komisyonu, Osmanlı Devleti'nden dışarıya ihraç edilecek malları belirlerken İmparatorluğun en önemli ihraç limanlarından biri olan İzmir Limanı için de gerekli önlemleri almıştı. İstanbul'daki İhracat Komisyonu'nun isteği üzerine İzmir Vilayeti İaşe Komisyonu bir bildiri yayımlayarak Vilayetten yabancı devletlere ihracı serbest olan eşyayı belirlemiştir. Bu bildiriye göre Vilayetten ihracı serbest olan eşya şunlardır ;

1. Tütün, afyon, palamut, üzüm, incir, incir hurdası, mazi, ketre, meyankökü, meyanbalı, bakla, halı, seccade, sicim, gül yağı, av hayvanları derisi, kuzu ve oğlak derileri, ham maden (kömür madeni, kükürt ve kalesit ve emsali müstesnadır) ,

⁴⁹³ BOA, MV, Dosya no:251-63, 20 Za 1337

⁴⁹⁴ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancılar Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir**, İzmir, 2001, s.370-371 (Franz Karl Endres'in İzmir'i:1918)

hurub? , kekik yağı, pamuk kırıntısı, kökboya, bağırsak, boynuz, kemik, kan kurusu?, defne yaprağı, çörek unu, paçavra, şişe kırıntısı, cehri, şarap, susam.

2. *Mezkur eşyanın ihracı için evvel emirde aynı kıymetinde mevad-ı atıyyenin celb ve ithali temin edilmelidir.*

Kükürt, göktaş, pirinç, kahve, şeker, gaz, kibrit, çay, işlenmiş deri, kundura, alet-i ziraiyye, ecza-ı müstehzerat, tıbbiye ve her nevi tenvir ve teshin ve elektrik alet ve edevatı ve malzemesi, her nevi kağıt, boş çuval, potas, sabun sodası, maden kömürü, her nevi yün, pamuk, keten, kenevir mamulat ve mensucati, her nevi boyalar, fes ve püskül, demir, bakır, kalay, çivi nişaiye, ispermaçet mumu, her nevi baharat.

3. *Birinci maddede gösterilen mevadı ihraç edecek olan tüccar sevk ve ihraç edeceği emval mukabilinde ale'l usul rüsumat dairesine verecekleri teminatın daire-i mezkurece terbin olunacak müddet zarfında ikinci maddede gösterilen mevaddan aynı kıymette eşyayı vilayete ithal edeceklerdir.*

4. *Birinci maddede gösterilen mevaddan maada hiçbir şeyin Memalik-i Ecnebiyye 'ye nakli caiz değildir*⁴⁹⁵.

İtilaf Devletleri'ne ait harp gemilerinin İzmir'e sokulmasını önlemek için körfez ağzına dökülen mayınlar nedeniyle dış ticaret dolayısıyla gümrük işlemleri, savaş yıllarında olduğu gibi limanda değil, başta Urla'dakiler olmak üzere, civar iskelelerde cereyan etmiş olmalıdır. İthal ve ihraç mallarına uygulanan % 30'luk gümrük vergisi, Vali İzzet Bey'in girişimleri ile 1919 Nisanı başında ihraç malları için kaldırılmış, sürekli ihraç yasağı kapsamında bulunan buğday, arpa ve benzerleri, un ve undan yapılmış ürünler, patates, pirinç, zeytinyağı, sabun ve özellikle hayvanat ve hayvansal gıdalar , kimyevi ürünler ve odun, kömür gibi yakacak maddeleri için senet şeklinde %100, bunlar dışındaki mallardan %20 teminat alınmasını Rüşumat Başmüdürlüğü'ne emredilmiştir. Ancak, Osmanlı ülkesi dahilindeki bir iskeleden diğer bir mahalle sevk edilecek hububatın Avrupa'ya kaçırılmasını önlemeyi amaçlayan bu uygulama sonucu, teminat akçesinin nakit olarak tahsili nedeniyle, tüccarın zor durumda kaldığı görüldüğünden teminat akçesi mukabilinde kefalet kabulü kararlaştırılmıştı. Gerçekte, ithalat ve ihracat yapan tüccarın sıkıntıları, bu değişiklikle giderilemeyecek kadar çoktu. Müttefiklerin 1919 Şubatı başlarında

⁴⁹⁵ AHENK, 18 Şubat 1335, nr:7005

kurduğu *Abluka ve Seyrüsefer Komutanlığı* 'nın, Osmanlı limanları arasında sefer yapan gemilere yönelik tasarrufları tüccarı hayli sıkıntıya sokmuştur. Edremit Körfezi'ndeki Bababurnu'ndan Antalya'ya uzanan sahil şeridinin kontrolü İtalyan donanması subaylarından Albay C.Grene'ye bırakılmıştı ki, seyrüsefere izin, mal yükleme ve ihraç vesikası verme, vaktiyle vize etmemiş olduğu depolanmış hububatın gümrük muameletine engel olma yetkisi dahilinde idi. Albay Grene görevine başlayınca ilk iş olarak gümrüklerde sıkı bir denetim uygulamıştır. Bunu müteakip gümrük tarifesinin kaldırılmasını ve eşya kıymeti üzerinden resim alınması konusunda İngiliz ve Fransız temsilcilerini ikna etmeye çalışmış ve Baş Müdüriyetin itirazına rağmen kabul ettirmiştir. Birkaç gün eşya kıymeti üzerinden % 11 resim alınması usulü uygulanmasına rağmen Başmüdür Agah Bey'in durumu İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirmesi üzerine tekrar tarife usulüne dönmüştür ⁴⁹⁶.

“*İzmir Seyrüsefer Komisyonu*” 20 Nisan 1919'dan itibaren İzmir'den ihracını yasakladığı eşyayı kamuoyuna duyurmuştur: “*Tahin, afyon yağı, buğday, un, Kula bulguru, darı, lubiya, nohut, mercimek, fasulye, sair hububat, patates, pirinç, zeytin, zeytinyağı, tuz, pekmez, soğan, bal, pastırma, arpa, sucuk, saman, kepek ve hayvana ait diğer gıda maddeleri, tıbbi ecza, sabun, hayvan derisi, kürk imaline mahsus bilimum hayvan derileri, kurutulmuş koyun derisi, tahta, bina inşaatına mahsus keresteler, çuval, kok kömürü, maden kömürü, madeni maddeler, gaz, benzin, makine yağları, yün, pamuk, susam, susam yağı.*”⁴⁹⁷

B. İŞGAL DÖNEMİ'NDE ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİN DURUMU

1. İŞGAL ALTINDA İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN TARIM VE İKTİSADİ İCRAATLARI

1.a- İSTANBUL HÜKÜMETLERİ'NİN TARIMA BAKIŞI

I.Dünya Savaşı , ziraat memleketi olan Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiş, üretim kaynaklarını azalmasına neden olmuştur. Savaş sonrasında imzalanan Mütareke ve onu takip eden işgaller durumu daha ağırlaştırmıştır.

⁴⁹⁶ Süleyman Vasfi Bey, “*Bir Gümrükçünün İşgal Anıları*”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.243

⁴⁹⁷ Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, 1999, s.131-132

İstanbul Hükümetleri'nin işgallere karşı izlediği ılımlı siyasete karşılık Anadolu halkı, varını yoğunu ortaya koyarak Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'ne başlamıştır. Bu var olma savaşı Anadolu tarımının tabiri caizse dibe vurmasına neden olacaktır.

Kamuoyu, geçiminin ve beslenmesinin ana kaynağı olan ziraatın durumu hakkında endişelenmekte ve basın aracılığıyla Hükümetin bir an önce etkili önlemler almasını istemektedirler⁴⁹⁸. İkdam gazetesi'ndeki köşesinde Cevat Rüştü ; *“ İT'nin 10 yıllık idaresinde uygulanan ziraat programı ne yazık ki kağıt üzerinde kaldı. Acaba bugün iktidar mevkiinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi programında ziraatın terakkisi için neler vaat ediliyor?”* diye soruyor ve devamla *“ Ormanların ve madenlerin işletilmesi ve fabrikaların tesisini ve ziraatın terakkisini bilhassa servet-i umeranın tezyidi mucib olacak teşebbüsât-ı hususiyse ve şahsiye arz olan mevani' külliye izale edilecek ve bu hususat hakkında vaz' olacak kavanin ve nizamatin hedefi ve irae teshilat olacaktır.”* diyor ki, *programındaki bu mevadiyene nazaran fırkanın erbab-ı ziraat ve sinaiye karşı Bulgaristan'da olduğu gibi himayekâr bir politika takip edeceği anlaşılıyor. Diğer bir madde de “Ecnebi sermayenin memlekete duhulu teshil olunmakla beraber ahali memleketin rekabet-i ecnebiye altında müttezarar olmasını temin için esaslı bir siyaset-i iktisadiye ittihaz edilecektir.”* Herhalde ziraat sahasında azim miktarda ecnebi sermayenin memlekette duhulu hakimiyet arazi nokta-i nazarından şayan-ı temil bir meseledir. *Hürriyet ve İtilaf Partisi memleketimiz için pek mühim olan arazi mesailini de kurcalayarak ; “arazi-i emiriye-i haliyanın suret ve şerait münasebe ile fırka ve göçebe ahaliye tevzi' hakkında bir kanun-ı mahsus tanzimi fırkaca mültezemdir.”* Diyor. *Halbuki arazi bizde arız ve amil tetkik ve tetbie muhtaç bir çok mühim mesail tevellüd ettiğinden gerek hukuk-u tasarrufiye-i arazi gerek tevhid ve taksim-i arazi ve gerek irad ve sermaye-i araziye ve mülkiyet-i arazi, kadaastro, tekalif-i araziye vesaire gibi hususatta mutalea ve temil olunarak memleketimizin hakikaten ihtiyacatından doğmuş sehl-i tatbik, nafi daha başka kanunlarında tanzimi arzu olunur.* ⁴⁹⁹ sözleriyle yapılması gerekenleri sıralıyordu.

⁴⁹⁸ *“ Memleketin Bugünkü Ziraati”, İLERİ, 25 Şubat 1919*

⁴⁹⁹ Cevat Rüştü, *“ Siyaset-i Ziraiye, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Ziraat Programı ”, İKDAM, 12 Mart 1919, nr:7933*

Hükümete yöneltilen bu tip eleştiriler karşısında Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa basına şu beyanatı vermektedir: “ *Ziraatımız ne halde? Ziraimiz, harpten evvelkinden daha atıl bir halde olmakla beraber hiçbir zaman bedbin olacak bir halde değildir. 1913’de, Arabistan dahil hesap edilmeksizin, 55 milyon dönüm kadar zırai arazimiz vardı. Halbuki şimdi yani 1918 ve 1919 senesinde, zer’ edilen arazinin mecmu’ 40 milyon dönümden fazla değildir. Buna mukabil harp zamanından haric kalan cihetlerinde hasılat-ı ziraiye harpten evvelkinden ziyadedir. Aydın Vilayeti’nde harpten evvel 2.500.000 dönüm yerine 4.500.000 dönüm arazide ziraat edilmektedir.* ”⁵⁰⁰

Hadi Paşa’nın beyanatında da anlaşıldığı gibi Hükümet kendisini ziraat konusunda yetersiz değil, tam tersi ziraatı geliştirdiğini düşünmektedir. İstanbul Hükümetleri’nin bu tür yaklaşımlarına rağmen tarım gün geçtikçe gerilemiş ve Hükümet’te bu gerilemeyi durduracak etkili önlemler alamamıştır.

1.b- İSTANBUL HÜKÜMETLERİ’NİN İKTİSADİ İCRAATLARI

Bu dönemde İstanbul Hükümetleri, Mütareke ertesinde olduğu gibi, bir yandan tükenen stokları yenileyerek halkın zorunlu gıda ihtiyaçlarını karşılamak , diğer yandan da fiyat artışlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İşgal Devletleri’nin ablukayı kaldırmasından sonra başlayan ticari ilişkilerle gıda ihtiyaçları sağlanmakla birlikte bu durum, Osmanlı parasının fahiş derecede dışarıya akmasına neden olmuştur. Hem bu durumu önlemek hem de Osmanlı parasının değerini arttırabilmek amacıyla ilk olarak Nisan 1336(1920) tarihinde, Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı Timolin(?) Efendi başkanlığında bir komisyon kurulmuştur⁵⁰¹. Ancak bu komisyon, paranın değerinin arttırılması konusunda başarılı olamamıştır.

Daha sonra bir *İktisat Heyeti* kurulması gündeme gelmiştir. Gerçi daha önce, 1919 yılı başından itibaren ülkede baş gösteren pahalılığın önünü almak, ithalatı kolaylaştırmak, ihtiyaçtan fazla üretimin ihracatını zorlaştıran nedenleri ortadan kaldırmak amacıyla bir komisyon oluşturulması fikri ortaya atılmış ve bu konuda ilk olarak Şubat 1919’da Osmanlı İthalat ve İhracat Heyeti kurulmuştu. Bu

⁵⁰⁰ “ *Ahval-ı Umumiyyemiz Arasında İktisadiyatımız, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa’nın Beyanatı* ”, YENİGÜN, 1 Kanunsani 1920, nr:286

⁵⁰¹ BOA, MV, Dosya no:218/154, 8 Ş 1338

Heyetin faaliyetlerinin yeterli olmaması üzerine Hükümet yeni çözüm arayışlarına girmiştir. Bu konuda Dahiliye Nezareti ile İstanbul şehremaneti arasında yazışmalar yapılmıştır⁵⁰². Bu fikir teatileri 1920 yılında semeresini verecek ve 24 Mayıs 1336/1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe giren İaşe Kararnamesi'nin 2. maddesi gereğince bir **İktisat Heyeti** kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu olan maddeye göre bu heyetin vazifesi şöyle ifade edilmektedir: “ *İthalat ve ihracatta muvazene temini ve mesail-i iktisat ve ticariye ve iaşenin tanzimi ve bunlara müteallik kavanin ve nizamat ve mukarreratın tatbik ve icrası için tedabir ittihazı zımninde Ticaret Nezareti'nin riyaseti altında müşarünileyhten 1, Maliye Nezareti'nden 2, Nafta Nezareti'yle Şehremaneti'nden müntehib 1 azadan mürekkep olmak üzere bir İktisat Heyeti teşkil olunacaktır.*”⁵⁰³

Adı geçen kararnamede zorunlu gıda maddelerinin fiyatlarının düzenlenmesinde belediyelerin sorumlu olduğu belirtilmektedir. Belirlenen fiyatlara uymayanlar için zabıta tarafından bir evrak düzenlenerek mallarına Belediye namına el konulabilecektir. Bu karara direnenler Ceza Mahkemelerine yada Divan-ı Harbe sevk edilebileceklerdir (4. madde). Kararnamede komisyonda görev yapacak zevata ödenecek maaşlarda belirlenmiştir; “ *2.maddede mezkur İktisat Heyeti'nin muamelat-ı ticariyesini ifa edecek katip ve memuriynin maaş ve mahsusat karşılığı olarak Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesinde açılacak fasıl-ı mahsusa 3 aylık olmak üzere 600 lira ve 5.maddede muharrer maşat ile müessesat-ı hayriyeye verilecek mahsusata karşılık olmak üzere Düyun-u Umumiye bütçesinde açılacak fasıl-ı mahsusa 3 aylık olarak 30.000 ve iş bu kararname ile tevdi' okunan vezaifden dolayı şehremanetine maktuen şehri 400 lira verilmek üzere maliye bütçesinin fasl-ı mahsusuna 1600 lira tahsisat vaz' olunmuştur(Madde-7)*”⁵⁰⁴

Çalışmalarına başlayan İktisat Komisyonu'nun ilk faaliyetlerinden birisi Aydıncık'ta yetiştirilen ve acı denilen zeytinlerin ihracına izin verilmesi olmuştur. Acı zeytin yerine tatlı zeytinlerin de ihraç edilmekte olduğu ve Aydıncık zeytinlerinin de acı olmadığı anlaşıldığından bilakaydüşart zeytin ihracı men edilmiştir. Ereğli'de günlük 1.552 bin ton kömür çıkarılmakta ve bu miktar da kara

⁵⁰² BOA, DH.UMVM., Dosya no:100/21, 5 C 1337

⁵⁰³ BOA, MV, Dosya no:254/110, 5 N 1338 ; “ *İaşe Kararnamesi* ”, ALEMDAR, 31 Mayıs 1920, nr:527-2827

⁵⁰⁴ “ *İaşe Kararnamesi* ”, ALEMDAR, 31 Mayıs 1920, nr:527-2827

ve deniz ihtiyacına ancak yettiğinden kömür ihracındaki memnuiyetin teyit ve ibkasına karar verilmiştir. Sac levhaların ihracı da men' edilmiştir ⁵⁰⁵.

İktisat Meclis-i Alisi'nce İstanbul'dan bi'lcümle Osmanlı limanlarına zeytinyağı ihracına müsaade edilmiş ⁵⁰⁶, ihracı memnu' olan gayri mamul kurşun, çinko ve demirin ihracına izin verilmiştir ⁵⁰⁷.

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne vaat ettikleri yardımların gerçekleşmemesi üzerine devletin artan mali sıkıntısının giderilmesi amacıyla İstanbul Hükümeti, 9 Ağustos 1921'de gümrük vergilerini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir⁵⁰⁸.

İstanbul Hükümeti 14 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe koyduğu *Gümrük İthalat Rüşumu Kararnamesi* ile sulh zamanına kadar Osmanlı Devleti gümrükleri mıntukasına ithal edilecek eşyadan Maliye Nezareti'nce oluşturulacak bir komisyon tarafından tespit edilecek kıymetleri üzerinden % 11 ithalat vergisi alınmasını kararlaştırmıştır (Madde-1,2) ⁵⁰⁹.

9 Ekim 1921 tarihinde Hükümet, Yunanlılar tarafından işgal edilen Trakya ve Anadolu'nun bazı kısımlarından gelecek ve oralara gönderilecek eşyadan gümrük resmi alınmasına karar vermiştir ⁵¹⁰.

27 Haziran 1922'de yabancı devletlerden ithal edilecek ekmeklik ve yemlik maddelere uygulanan vergi muafiyeti kaldırılarak adı geçen maddelere de ithalat vergisi alınmasına dair kararname yürürlüğe girmiştir ⁵¹¹.

Bu dönemde İstanbul Hükümetleri'nin iktisadi konularda aldığı son karar 23 Eylül 1922 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarihte yürürlüğe giren kararname layihası ile, sulh halinin sağlanıncaya kadar gümrüklere ithal edilecek eşyadan % 11 ithalat resmi alınması hakkında bir düzenleme yapılmıştır⁵¹². Ancak bu karardan kısa bir süre sonra Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği saltanatın kaldırılması kanunu ile Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmıştır.

⁵⁰⁵ İKDAM, 26 Haziran 1920, nr:8392

⁵⁰⁶ PEYAM-I SABAH, 18 Teşrinevvel 1920, nr:674

⁵⁰⁷ İKDAM, 29 Teşrinevvel 1920, nr:8492

⁵⁰⁸ BOA, MV, Dosya no:221/228, 19 Za 1339

⁵⁰⁹ BOA, MV, Dosya no:255/120, 7.M.1340

⁵¹⁰ BOA, MV, Dosya no:224/112, 4 S 1341

⁵¹¹ BOA, MV, Dosya no: 255/76, 7 L 1339

⁵¹² BOA, MV, Dosya no:255/120, 7 M 1340

2. I.TBMM HÜKÜMETLERİ'NİN TARIM VE İKTİSADİ İCRAATLARI

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nde 2 Mayıs'ta 3 numaralı kanunla Heyet-i Vekile/Bakanlar Kurulu kurulmuştur. Acil ihtiyaçları sağlayacak az sayıda bakanlıktan oluşan bu Kabinede (11 bakanlık) bir İktisat Bakanlığı (İlk İktisat bakanı Kastamonu mebusu Y.Kemal Tengirşek'tir.) da bulunmaktadır. Hükümet programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde durulacağı belirtilmesine rağmen⁵¹³ ülkenin bir Kurtuluş Savaşı içerisinde bulunması nedeniyle TBMM Hükümeti'nin bu dönemdeki başlıca amacı, yurdu işgalden kurtarmaktır. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de, hükümet o sıralarda üretim ve ticarete yatırım yapacak durumda değildir. Bununla birlikte TBMM'nin bu I.Dönemi'nde kabul ettiği 338 kanundan 86'sı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar olması⁵¹⁴, elindeki kısıtlı imkanlara rağmen bir şeyler yapabileceği azminde olduğunun somut bir göstergesidir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen yönetici kadro zaferden sonra prensip olarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı ilke olarak kabul etmiş ve Milli Mücadele içerisinde savaş kudretini arttırabilmek için memleketin bütün kaynakları seferber edilmiştir.

2.a- TARIM

TBMM açıldığı günlerde memleket genel manada tam bir yokluklar ülkesidir. En basit ihtiyaçlar dışarıdan ithal edilmektedir. Un, şeker, elbise gibi temel ihtiyaç maddeleri ithal edilmektedir. Ekonomik gelişme için hayati öneme sahip alt yapıyı gerçekleştirecek en basit teknikler bile mevcut değildir. Ekonomik hayat, üretime dayanmayan, ithal malların alınıp satıldığı bir pazarın şartları çerçevesinde oluşmaktadır.

Bu genel görünüş itibariyle TBMM ilk günden itibaren bu konuya özel bir ilgi göstermek zorunda kalmıştır. Öncelikli olarak tarıma yönelik adımlar

⁵¹³ Neşe Erdilek, “ *Hükümetler ve Programları* ”, TCTA, c:IV, İstanbul, 1985, s.968-969 : “ *Siyaset-i maliyemizde dahi hedefimiz, mücahede-i milliyemizde memleketin iktisadiyatını halkın refah ve saadetine mülayim, düşmanlarımızın tesmimat ve tecavüzatına karşı mukavim kılmaktır. Dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin menaf-i iktisadiyesi memleketimizin menaf-i esasiyesiyle telif ederek kabule hazırız.* ”

⁵¹⁴ **Türk Parlamento Tarihi** , Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923, c:I, Ankara, 1994, s.617

atılmıştır. Böylelikle hem üretim arttırılarak zorunlu tüketim maddelerinin ithalatı azaltılacak hem de halkın birinci derece geçim kaynağı geliştirilmiş olacaktır.

Meclisin açılışının daha ikinci gününde 17 milletvekilinin Meclis başkanlığına “ *Ağnam vergisi hakkında her tarafta değişik dedikodular dolaştığı halkın bundan rahatsızlık duyduğunu, bu nedenle acil olarak bu vergi miktarının tespit edilerek her yere duyurulması gerektiği belirten* ” bir önerge verilerek çiftçilerin önemli bir sorunu Meclis gündemine taşınmıştır⁵¹⁵.

Bu önerge verilirken çok geniş halk kitlelerini ilgilendiren bu vergi meselesinin suistimal edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Başkanlık divan seçimlerinin tamamlanmasından sonra ele alınan bu konu hakkında konuşan Celaleddin Arif Bey, sorunun ağnam resmi kanunun indirilmesi olduğunu, Mebusan Meclisi'nin İstanbul'daki son toplantısında bu miktar mart ve nisan aylarına ait geçici bütçe kanunu ile sekiz katı olarak önerildiğini, ancak Meclisin bunu kabul etmeyerek geçen yıllarda olduğu gibi dört katı alınmasını istediğini, bu konuda hükümet kararnameyi yürürlüğe konulmadığı için uygulamada karışıklık çıktığını, kendisinin İstanbul'dan Ankara'ya gelirken halkın bu konudaki yoğun şikayeti ile karşılaştığını söyleyerek Ağnam resminin geçen yıllarda olduğu gibi dört katı olarak alınmasını istemiştir⁵¹⁶.

Meclisteki genel eğilim de bu yönde olunca TBMM 24 Nisan 1920 tarihinde Çorum mebusu Ferit Bey'in kaleme aldığı ***Ağnam Resmi Kanunu***'nu kabul etmiştir. Bu kanun aynı zamanda yeni meclisin kabul ettiği ilk kanun olmuştur. 3 Şubat 1921'de resmi gazetede yayınlanarak ilen edilen bu kanunla ağnam resminin eskiden olduğu gibi dört katı olarak alınmasına karar verilmiş, böylece halkın güveni ve desteğinin sağlanmasında ilk adım atılmıştır⁵¹⁷.

Buna bağlı olarak yine çiftçinin üzerindeki yükün azaltılması amacıyla Aşar vergisinin taksitide bağlanması konusu da gündeme gelmiştir. Bu konuda Mecliste yapılan görüşmelerde özellikle üzerinde durulan nokta taksit sayısı olmuştur. Gümüşhane mebusu H.Fehmi Bey'in başını çektiği grup çiftçilere de mültezimlere sağlanan imkanların sağlanmasını ve aşar vergisinin 5 taksitte alınması gerektiğini savunmuşlardır. Buna karşılık Maliye Vekili Ferit Bey ise kış ortasına kadar

⁵¹⁵ Levent Evren, “ **1920-1930 TBMM Zabıt Ceridelerine Göre Türkiye Ekonomisi** ”, İÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.21

⁵¹⁶ **TBMM Zabıt Cerideleri** (Bundan sonra TBMMZC olarak gösterilecektir.), c:I, s.258

⁵¹⁷ Levent Evren, *agt*, s.21

köylünün elinde genellikle zahirenin kalmadığını, bu nedenle bu şekilde kış ortasına kadar borç bırakılırsa hem devletin sıkıntıya uğrayacağı hem de köylünün zor durumda kalacağını iddia etmiştir ⁵¹⁸. Yapılan müzakereler sonunda aşar vergisinin 3 taksitte alınması kabul edilmiştir ⁵¹⁹.

9 Ekim 1921’de **Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu** çıkarılarak buna işlerlik kazandırmak için bir nizamname yayınlamıştır. Bu nizamnameye göre; “ *Her mahallede en büyük mülki amirin başkanlığında, askerlik şubesi başkanı, ziraat fen memuru, jandarma komutanı ile müteberan-ı zürradan heyete seçilen iki üyenin de katılmasıyla birer Mükellefiyet-i Ziraiye Heyeti’nin kurulması ve bu heyetin haftada bir kez toplanıp tarımsal sorunları kendi aralarında görüşmesi* ” kararlaştırılmıştır.

Heyet mahalle köy ve ihtiyar heyeti aracılığıyla her hanenin, hayvan, arazi ve tohum miktarını bir deftere yazacak, köy ve mahalle ihtiyar heyeti her ay defterde ismi yazılı kişilerin ne cins ve ne miktar tohum “zer” ettiğini veya toprak işlediğini heyete bildirecektir. Çiftçilerin her çift hayvan başına yazlık ve kışlık olmak üzere 40 dönüm araziye hububat ekme zorunluluğu vardır.

Bu heyet çiftçinin Ziraat Bankası depolarındaki alet ve edevattan yararlanmasını da sağlayacaktır. Resmi şekilde kurulmuş imtiyazlı imtiyazsız her türlü müessesat ve cemiyetlerden 5000 lira sermayesi olanlar 100 dönüm, ondan fazla sermayesi olanlar her 1000 lira için 10 dönüm araziye ekme ve ektirmekle yükümlüdür ⁵²⁰.

TBMM 10 Ocak 1922’de çıkardığı bir kararname ile **Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu**’nun bazı maddelerini (Madde; 8, 10, 11, 14) değiştirmiştir. Değişikliğe göre tüm tüccar ve serbest meslek sahipleri, ticaret odalarındaki derecelerine, vergi gelir durumlarına ve mükellefiyet-i ziraiye heyetlerinin takdirine göre üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfa girenlerin 20 ve üçüncü sınıfa girenlerin de 10 dönüm ziraat yapması kabul edilmiştir. Bu konuda toprağı olmayanların da **Mükellefiyet-i Ziraiye delaletiyle** asker aileleri ile dul ve bekarların ihtiyacından fazla kalan arazisini kiralarak bu uygulamayı yerine getirtmeleri öngörülmüştür ⁵²¹.

Buna karşılık, Ankara mebusu Mustafa Efendi bu durumda toprak sahibi olanların zaten mecburen tarım yapacaklarını kalan toprakların genelde nadas için

⁵¹⁸ TBMMZC, c:3, s.279-288

⁵¹⁹ Levent Evren, *agt*, s.22

⁵²⁰ Levent Evren, *agt*, s.22-23

⁵²¹ Levent Evren, *agt*, s.24

bırakıldığını bu zorlama karşısında köylünün kendisi için ektiği toprağı para karşılığı anlaşarak müştereken gösterip suiistimal göstereceğinin ileri sürmüş ve bu durumun kaldırılması için önerge vermiştir ⁵²².

Milli Hükümet köylünün devlete olan borçları konusunda da imkanları doğrultusunda elinden geleni yapmıştır. 30 Nisan 1921 tarihinde çıkardığı bir kanunla 1918 ve 1919 senelerinde ihtiyaç sahiplerine verilmiş olan tohumluk ve yemlik hububatın ödenmeyen kalan kısmı affedilmiştir. Bu durum özellikle Erzurum, Erzincan ve Kars yörelerindeki çiftçiyi rahatlatmıştır. Kanun layihasında da belirtildiği gibi bu yörelerdeki çiftçi ekim mevsiminden sonra verilen bu hububatı ekememiş ve kışın ortaya çıkan şiddetli açlık karşısında da bu hububatı tüketmek zorunda kalmıştır⁵²³.

Milli Mücadele döneminde yiyecek ve ekecek tohumluk zahire ihtiyacı bazı dönemlerde hat safhaya ulaşmıştır. Bu nedenle Meclis bazı kanunlar çıkarmak zorunda kalmıştır. Örneğin 26 Şubat 1922 tarihli *Zahire ithalatından alınmakta olan gümrük resmi hakkında kanun* ile İzmit ve Zonguldak Limanlarına ithal olunacak ikinci ve üçüncü çeşit buğday unlarından alınmakta olan gümrük resmi 28 Temmuz 1920 tarihli kanun mucibince istifası icap eden miktara tenzil edilmiştir. Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unlarından alınmakta olan gümrük resmi tarifedeki resmi asliye indirilmiş ⁵²⁴ ve 18 Haziran 1922 tarihli *Zahire ithalatından alınan gümrük rüsumunun temdid-i mer'iyetine dair kanun* ile de süresi Eylül 1922 sonuna kadar uzatılmıştır ⁵²⁵.

26 Nisan 1922'de yayınlanan bir kararname ile de üretimin arttırılması amacıyla adi suçlardan hükümlü kişilerin tarlalarda çalışmak üzere bir ay süreyle geçici olarak tahliyeleri kararlaştırılmıştır. İki ay sonra bu süre üç aya çıkarılmıştır ⁵²⁶.

Tarım sektöründe yetişmiş uzman elemanların çoğaltılması ve bu şahısların eğitim ve öğretiminin daha iyi ortamlarda hazırlanması husus da Meclis gündeminde yer alan konular arasındadır. Bu konuda verilen kanun layihası tartışmaları sırasında Vehbi Efendi, Ragıp Bey gibi kimi mebuslar bu teklifin çok güzel olduğunu ancak

⁵²² TBMMZC, c:18, s.392

⁵²³ TBMMZC, c:10, s.60

⁵²⁴ TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, a.222

⁵²⁵ TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, s.282

⁵²⁶ Levent Evren, *agt*, s.24

Konya Ziraat mektebi ve numune çiftliklerinde gibi bu meselenin de sadece nazariyatta kalıp fiiliyata geçemeyeceğinden ve üretim yapamayacaklarından duydukları endişeyi dile getirmişlerdir. Mahzar Müfit bey ise; “ *Ziraat uzmanı yetiştirecek bir kurumdan irat beklemeyi bir türlü anlayamıyorum, mektepten ne irat alınacak? Efendiler, mektepten irat aranılmaz yeter ki milletin buna tevdi ettiği, tevzi edeceği parayı konuya harcayalım* ”, diyerek teoriyden yetiştirmenin önemini vurgulamıştır ⁵²⁷.

Yapılan müzakereler sonrasında 24 Ağustos 1922 tarihinde 254 numaralı kanun ile Türkiye dahilinde açılmış ve açılacak mıntıka ziraat mekteplerinin Ziraat Bankası tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştır ⁵²⁸.

Yine Ziraat Bankası'nın yurt dışından çiftçinin ihtiyacı olan malları getirmesi konusu Mecliste tartışma ortamı doğurmuştur. Vehbi Bey, Şükrü Bey gibi mebuslar bu hususa karşı çıkarak serbest olarak ticaret yapılmasını savunmuşlardır. İktisat Vekili Celal Bey ve Kütahya mebusu Ragıp Bey gibi mebuslar ise Ziraat Bankası aracılığıyla yapılan ticaret sayesinde daha geniş halk kitlelerinin bundan istifade edeceğini savunmuşlardır. Tartışmalardan sonra zirai ihtiyaçlar için çiftçilere, bağcılara dağıtılmak üzere Ziraat Bankası aracılığıyla dışarıdan getirilen ve ithal edilen tırpanlar ve makine kayışları ve yedek aksamı ve makinelere lazım benzin, benzol ve petrol ile karboniyeti ve kükürdün ve nakliyat elverişli her nevi otomobillerin gümrük ve istihlak resimlerinden muaf tutulması ve ithalde Ziraat Bankası namına zimmet kaydedilerek iktisat bütçesinden çiftçi ve bağcılara yardım namıyla açılacak bir hesaptan karşılanması kabul edilmiştir ⁵²⁹.

2.b- TİCARET

TBMM siyasi bağımsızlık kavgası verdiği dönemde kapitülasyonsuz, borçsuz ve ayrıcalıksız kısaca bağımsız bir ekonominin kurulabilmesinin de kavgasını vermeye başlamıştır. Bu nedenle Ankara Hükümeti'nin aldığı ilk kararlardan birisi ticarete yönelik olmuştur . İstanbul Hükümeti'nin 27 Mayıs 1919'da ihraç mallarında sınırlamalar getirmesinin aksine Ankara Hükümeti, 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın *bilakaydüşart serbestisini ve bu serbestiyi icra*

⁵²⁷ TBMMZC, c:22, s.323

⁵²⁸ Levent Evren, *agt*, s.26

⁵²⁹ TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, 1341-1925, Ankara, s.383 ; TBMMZC, c:24, s.75-80

heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceğini karar altına almıştır⁵³⁰. Bakanlar Kurulu'nun aldığı bu kararı Kuşadası Kuvayi Milliye Reisi Mahmut 30 Mayıs 1920 tarih ve 328 numaralı tezkere ile Meclise bir telgraf çekerek ticaretin kayıtsız şartsız serbest bırakılmasını eleştirerek bu kararın geri alınmasını istemiştir. 8 Haziran'da toplanan Bakanlar Kurulu bu konuyu görüşerek ihracatın sınırlandırılmasını gerektiren bir durumun olmadığına ve 10 Mayıs 1920'de alınan kararın yürürlükte olduğuna karar vermiştir⁵³¹.

Bu kararı müteakiben BMM, kendi onayı olmadan İstanbul Hükümeti'nin işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra imzalamış olduğu sözleşmeleri, antlaşmaları, vermiş olduğu maden işletme imtiyazlarını, ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra imzalanmış gizli antlaşmalarla doğrudan doğruya veya bilvasıta yabancılara verilmiş imtiyazat ve maadin bulma ve işletme ruhsatnamelerinin geçersiz olduğunu 7 Haziran 1920 tarihinde çıkardığı kanunla kabul etmiştir⁵³². Hükümet içinde bulunulan ekonomik sıkıntıların giderilmesinde kaynak olması amacıyla da Gümrük Vergisi'nin 5 misli yükseltilmesine dair 28 Temmuz 1920 tarihli ve 8 sayılı "*Gümrük Resminin Beş Misline Yükseltilmesine Dair Kanun*"u kabul etmiştir⁵³³. Bu kanunla mütarekeden sonra yurda gelen bol miktarda yabancı malın Anadolu'ya sokulmasında fazla gümrük resmi alınarak gelir elde edilmesi amaçlanmış, 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı diğer bir kanun ile de gümrüklerdeki ardiye resmi on katına çıkarılmıştır⁵³⁴.

Dış ticaret istatistikleri, yalnız gümrüklerden geçen mallara ait olup, transit namı altında hileli olarak memlekete sokulan malları ihtiva etmektedir. Gümrük memurlarının, muhtelif sebeplerden dolayı, vazifelerini tam bir serbesti içinde yapamamalarından istifade eden bazı açığöz tüccarın, eşyayı vapurlar içinde mubayaa etmek veya bunları İşgal Kuvvetleri'ne ait göstermek suretiyle gümrük resmi ödemeksizin ithalat yaptıkları bilinmekteydi. Resimsiz ithal edilmiş olan bu eşya, bilahare dahili ticaret beyannameleriyle memleketin diğer iskele veya mahallerine sevk edilmekte idi. Milli Hükümet bu gayri meşru ticarete bir son vermek ve devlet gelirlerinin zaiyatını önlemek amacıyla hariçten gelecek bilumum

⁵³⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-1, 10 Mayıs 1336, Karar no:4

⁵³¹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 8 Haziran 1336, Karar no:26

⁵³² TBMMZC, c:1, s.266

⁵³³ TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, Ankara, 1341-1925, s.9 ; TBMMZC, c:2, s.351-352

⁵³⁴ Türk Parlamento Tarihi, c:I, s.617

eşyanın resme tabi tutulmasını isteyen Maliye Vekaleti'nin 22 Temmuz 1920 tarihli tezkeresini aynı gün karara bağlamış⁵³⁵ , fakat İstanbul'da istihlake sunulan bu gibi eşya hakkında hiçbir muamele yapmak mümkün olamamıştır. Diğer taraftan Anadolu'dan yapılacak ihracat için Milli Hükümetin kontrolündeki limanlar sınırlı olduğundan, ihraç maddelerinin daha evvel işgal altındaki limanlara sevki icap etmekte idi ki, bu sevkıyat da Eylül 1920'den sonra gümrük resmine tabi tutulmuştur. Bu suretle bölgeler arasında serbest tedavülü sona ermiş, giren ve çıkan mallar memleket içi gümrük hudutlarında resme tabi tutulmuştur⁵³⁶.

TBMM her geçen gün artan ihtiyaçları karşılayabilmek için gelir kaynakları yaratmak amacıyla gümrük rüsumunu arttırmasından sonra 15 Ağustos 1920'de de o güne kadar ihracat resmine tabi bulunmayan maden kömüründen de ihracat resmi almaya karar vermiştir. Bu kömürlerin özellikle İstanbul'un ihtiyacını temin etmesinden dolayı ihracat resmi konulması o güne kadar düşünülmemişti. Bu karar ile maden kömürlerinden yıkanmış cinsinden 3 lira, yıkanmamış cinsinden 2 lira ihracat resmi alınmaya başlanmıştır. Kömür fiyatlarındaki artış veya düşüşe göre bu vergi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50 arttırma veya azaltılabilecektir⁵³⁷.

İhracatın kayıtsız şartsız serbest bırakılmasından sonra damızlığa ve çifte elverişli öküzlerin sayısının azalması nedeniyle 19 Ağustos 1920 tarihinde çıkarılan bir kararname ile bu tip hayvanlar ihracattan istisna edilmiştir⁵³⁸.

14 Eylül 1920 tarihli ve 22 sayılı *Men'i Müskirat Kanunu* ile Osmanlı Devleti'nde her türlü içki imal ve ithal ve istimali yasaklanmış, içki imal, ithal ve sevk edenlerden yakalanan malın her kilosu için 50 lira ceza alınması ve yakalanan malın imha edilmesi kararlaştırılmıştır⁵³⁹.

20 Eylül 1920 tarihinde TBMM listede yer alan ürünlerden kendi gümrük vergisi miktarını tespit etmiş ve bunun dışında "oktrava" adı altında alınan diğer tüm vergileri kaldırmıştır. Kabul edilen *İhracat Vergisi Kanuna* göre ihraç edilen malların değerleri üzerinden alınmakta olan ihracat vergisi kaldırılarak malın kilo olarak ağırlığı ve adedi üzerinden alınan ve bu şekilde geliri arttıran yeni bir vergi konulmuştur⁵⁴⁰. Adı geçen kanun ile Anadolu'dan yabancı devletlere veya işgal

⁵³⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 22 Temmuz 1336, Karar no:96

⁵³⁶ Vedat Eldem, age, s.141

⁵³⁷ TBMMZC, c:3, 212-217 ; TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, s.12

⁵³⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-4, 19 Ağustos 1336, Karar no:168

⁵³⁹ TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, s.23

⁵⁴⁰ TBMMZC, c.4, s.143-199

altındaki Osmanlı şehirlerine ihraç edilecek mallardan şimdiye kadar alınan %1 ihracat resminin bundan sonra da alınmaya devam edeceği belirtilmektedir. Ancak tarifede bulunan malların fiyatının artması veya azalması durumunda ihracat resmi Bakanlar Kurulu kararıyla % 50'ye kadar arttırılabilecektir. Tarifede belirtilmeyen mallar ise % 3 ihracat resmine tabii tutulacaktır ⁵⁴¹. Tarifede adı geçen mallar şunlardır: Arpa, buğday, mısır, kepek, dakik, susam, bulgur, fasulye, nohut, tereyağı, donyağı, kuyruk, zeytin, haşhaş, fındık, susam ve sair yağlar, beyaz peynir, kaşar peyniri, yumurta, sucuk ve pastırma, fındık, fındık içi, ceviz, ceviz içi, yapağı, tiftik, koza, ham ipek, afyon, öküz, manda, koyun, keçi, kaz, hindi, ördek, tavuk, cülud-u hayvaniye, adi av derisi, kıymetli av derisi, sansar derisi, halı ve kilim, tütün, kereste, odun, mamul kömür, haşhaş, cehri, sahlep, kuru üzüm ve incir, bi'lumum kuru meyveler, badem ve fıstık, acı badem içi, palamut, pamuk, mazı, mahlep, anason, kendir tohumu ve balmumu ⁵⁴².

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle ihracat vergisi hususunda ortak görüşe sahip milletvekilleri bunların oranı üzerinde tartışmışlardır. Bu tartışmalar esnasında Ragıp Bey memleketin en önemli ihraç ürününü halı ve kilimlerin oluşturduğunu ve bu hususta ayrı bir özen gösterilmesini hükümetten isterken, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey İzmir'de bulunan "Karper Oryantal" ismindeki İngiliz ve Amerikan sermayedarlarından müteşekkil bir şirketin doğrudan doğruya Anadolu'daki halı ve kilim imalini tekeli altında tuttuğunu dile getirmekte, bu şirketin Avrupa'da bütün halı ve kilim imal eden sanatkarlarımızın acınacak bir hale düştüğünü ancak hali hazırdaki durumun bunu araştırıp düzeltmeye imkan vermediğini, ama en kısa zamanda bu konuda gerekenin yapılacağını açıklamıştır ⁵⁴³. Gördes ve Demirci yöresinde imal edilen halılardan 6 ay suretle ihracat vergisi % 50 indirilmiştir ⁵⁴⁴. Ayrıca Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nin altı seneden beri devam eden seferberlik nedeniyle yük taşımaya ve süvariye elverişli hayvanatın mevcudiyetinin çok azaldığı bu nedenle ihracatının durdurulması gerektiği yönündeki istekler üzerine bi'lumum at cinsi hayvanın ihraç edilmesi yasaklanmıştır ⁵⁴⁵.

⁵⁴¹ **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-3, 19 Ağustos 1336, Karar no:166**

⁵⁴² **TBMM Kavanin Mecmuası, c:1, s.24-25**

⁵⁴³ İhracat Vergisi Kanunu TBMM'nde hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Bu kanun hakkındaki çeşitli görüşler ve tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **TBMMZC, c:4, s.145-198**

⁵⁴⁴ **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 22 Şubat 1337, sayı:682**

⁵⁴⁵ Levent Evren, *agt*, s.46

İhtiyaçtan fazla maden kömürlerinin ihracına 2 Ocak 1921 tarihli kararname ile izin verilmiştir⁵⁴⁶.

20 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen İhracat vergisi nedeniyle üreticiler ellerindeki malları satamaz duruma düşmüşlerdir. Aydın mebusu Esat Efendi, Söke, Koçarlı, Çine, Karacasu, Bozdoğan ve Milas ve Muğla cihetlerinde halkın elinde zeytinyağları ve saire mallarının kaldığını bunun nedeninin işgal altında bulunan Aydın'dan ve Ayvalık bölgesinden düşmanların külliyetli miktarda zeytinyağının İzmir ve Memalik-i Ecnebiyye'ye sevk ederek ucuz fiyata satması olduğunu ihracat vergisinin çok büyük zararları olduğunu vatan içerisinde ticaret hayatının sönmesine neden olduğunu göstererek bu verginin alınmasını öngören kanunun kaldırılmasını teklif etmiştir⁵⁴⁷. Umur-u İktisadiye Vekili de Bakanlar Kurulu'na gönderdiği 15 Mart 1337(1921) tarih 4979/250 numaralı tezkere ile dünyanın her tarafından baş gösteren iktisadi buhranın memleketimizde de hissedilmeye başladığını ve eldeki mevcut malların ihraç edilemediğini, fiyatların her geçen gün arttığını belirterek ya ihracat vergisinin sınırlandırılması yada ithalat eşyasından kaldırılmasını istemiştir⁵⁴⁸. Bu istekler üzerine önce 20 Eylül 1920 tarihli İhracat Vergisi Kanunu'na göre alınmakta olan vergi 17 Nisan 1921 tarihli ve 793 sayılı karar ile % 50 oranında indirilmiş⁵⁴⁹ ve daha sonra 3 Ağustos 1921 tarihinde de tamamen kaldırılmıştır⁵⁵⁰.

Memleketin içinde bulunduğu ekonomik durumu incelemek ve bu hususta gerekli tedbirlerin alınması için 5 Haziran 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi ile bir *İktisat Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonunda şu isimler bulunmaktadır: Maliye Vekili Hasan Bey, Nafia Vekili Ömer Lütfü Bey, İktisat Vekili Celal Bey, Hariciye Müsteşarı Suat Bey, İzmir mebusu Mahmut Esat Bey, Eskişehir mebusu Emin Efendi, Konya mebusu Hacı Bekir Efendi, Mersin mebusu Miralay Selahattin Bey, Çorum mebusu İsmet Bey⁵⁵¹.

20 Haziran 1921'de "*Yerli kumaş giyilmesi hakkındaki kanun tasarısı*" Meclis'te görüşülerek 7 maddelik bir kanun hazırlanmıştır. Kanunun 1.maddesinde,

⁵⁴⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, "*Maden Kömürlerinin İhracına Dair Kanun*", 2 Kanunsani 1337, sayı:482

⁵⁴⁷ Levent Eren, *agt*, s.47

⁵⁴⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:175-5

⁵⁴⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya no:172-8

⁵⁵⁰ TBMM Kavanin Mecmuası, c.1, s.168

⁵⁵¹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 5 Haziran 1337, Karar no:934

Meclis üyeleri, bütün hükümet memur ve görevlileri, jandarma, belediye mensupları, kısaca devletle ilişkisi bulunan kişilerin yerli kumaştan elbise giymeleri, yabancı kumaştan elbiseleri varsa buldukları daire başkanlarınca damgalanıp özel bir deftere yazılması ve eskিয়েceye kadar kullanılması karar altına alınmıştır. Henüz kuruluş sıkıntılarını yaşayan, cephelerinde askerlerinin bağımsızlık için savaştığı bir devletin elbise sorunuyla uğraşması, ilk bakışta tuhaf gelebilir. Gerçekte ise bu tutum, geleceğe uzanan temel bir ekonomik düşüncenin ipuçlarını vermektedir. Kurtuluş Savaşı'nın öncü kadrosu bu kararıyla, bir yandan ekonominin toplum hayatındaki önemini vurgulamakta, diğer yandan ise yerli sanayiye geliştirme isteğini, Türkiye'yi açık Pazar olarak gören yabancı tüccarlara karşı sessiz bir direnişi simgelemektedir⁵⁵².

Bir iki vilayette veba salgının taşımacılıkta kullanılan hayvanatı telef etmesi ve aynı zamanda işgal güçlerinin giderken koşum hayvanlarının bir kısmını götürmesi üzerine bu tür hayvanata olan ihtiyacı hariçten karşılamak zorunda kalan ahaliye destek olabilmek amacıyla 13 Ağustos 1922 tarih ve 1755 sayılı kararla *Hariçten memlekete ithal edilecek beygir, ester, merkep, manda, koyun ve keçinin gümrük resminden muafiyetlerine dair kanun layihası* kabul edilmiştir. Bu layihaya göre dışarıdan ithal edilecek her türlü binek, taşıma ve koşuma elverişli at, merkep, deve ve sair hayvanattan memlekete girişlerinden itibaren 3 sene hiçbir nam ve bahane ile vergi alınmayacağı kabul edilmiştir⁵⁵³.

Anadolu'da ithalat ve ihracatı milli ve ilmi bir şekilde düzenlemek ve istihlak üzerinden kazanılacak fazla sermayeyi istihsal sahasına kaydırmak amacıyla da *Milli Türkiye İthalat ve İhracat Şirketi* kurulmuştur. Bu sayede ticaret bir nebze hareketlenmiştir⁵⁵⁴.

Yukarıda ayrıntılarıyla belirtilen kanun ve uygulamalardan da anlaşıldığı gibi Milli Mücadele döneminde I.TBMM hükümetlerinin izlediği ekonomik politika bir taraftan ülke çıkarlarına ters düşecek amaçlar taşıyan yabancı sermayenin yurda girmesini engellerken, diğer taraftan da yerli sermayedar yaratma çabası içinde olduğunu göstermektedir. 1921 yılında maden işletmek isteyen yerli madencilere 10.000 liralık bir avans vererek, bunu sermaye olarak kullanıp işe başlamalarını

⁵⁵² M. Naci Bostancı, *Cumhuriyet'in Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, 1996, s.21-22

⁵⁵³ **BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, 13 Ağustos 1338, Karar no: 1755**

⁵⁵⁴ *"Anadolu'da İktisadi Hareketler"*, Türkiye İktisat Mecmuası, Eylül 1922, nr:8, s.220

istemiş, üretilen madenlerin bir kısmının da hükümet tarafından satın alınacağı garantisini vermiştir ⁵⁵⁵.

Ankara Hükümeti'nin bu politikası, yerli ve yabancı işbirlikçi çevreler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bazıları maden üretimini düşürürken, bazıları da kömürlere toprak katıp, Ereğli kömürlerinin kalitesiz olduğunu göstermeye çalışarak, yerli sermayedarlarının bu işe girişmesini engellemeye çalışmıştır.

Maliye Bakanı Hasan Bey “ *Hükümet, gerek imtiyazat şeklinde gerekse şimdiye kadar el vurulamamış medeniyet kaynaklarının ve diğer servet kaynaklarının işletilmesi için mümkün olan her şeyi yapmaktadır... Harp hali sona ermedikçe memleketin ekonomik koşulları doğal konuma ulaşmadıkça bu konuda önemli bir gelişmenin sağlanamayacağını* ” belirterek, savaşın sonucunun beklenmesini istemiştir ⁵⁵⁶.

3. SEVR ANTLAŞMASI VE İKTİSADİ YÖNÜ

Ekonominin millileştirilmesi düşünülürken 10 Ağustos 1920 yılında Cihan Harbi'nin galipleriyle imzalanan Sevr Antlaşması durumu daha da ağırlaştırdı ⁵⁵⁷. Ankara'daki TBMM ve onun Hükümeti bu antlaşmayı tanımamakla kalmadı, 19 Ağustos 1920'de aldığı bir kararla onu imzalayan İstanbul Hükümeti temsilcilerinin , hatta Şurayı Saltanat toplantısında bu antlaşmanın imzalanması için oy verenlerin vatan haini sayılmasını ve adlarının her yerde lanetle anılmasını kararlaştırdı ⁵⁵⁸.

Antlaşmanın mali ve iktisadi şartları çok ağır ve bağlayıcı idi. Antlaşmanın *mevad-ı maliye* başlığını taşıyan sekizinci bölümü ile *mevad-ı iktisadiye* başlığını taşıyan dokuzuncu bölümündeki maddeler Osmanlı ekonomisini yeniden düzenlemektedir. Bu bölümlerde yer alan maddeler incelendiğinde karşımıza çıkan tablo şöyledir: Devlet maliyesini ıslah ve murakabe maksadıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan murahhaslarından mürekkep bir “ Maliye Komisyonu” kurulacak ve bu komisyonda, istişari mahiyette bir Türk memuru bulunacaktı (Madde-231, 232).

⁵⁵⁵ TBMMZC, c:11, s.407

⁵⁵⁶ Levent Evren, *agt*, s.48

⁵⁵⁷ Sevr Antlaşması'nın tam metni için bakınız: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c:I, Ankara, 1953, s.525-691

⁵⁵⁸ Bilge Umar, *age*, s.212

Devlet varidatını idame ve tezyit için komisyon her türlü mali tedbiri alabilecekti. Hükümetçe verilecek her imtiyaz için komisyonun onayı şarttır. Lağvedilen kapitülasyonlar yeniden tesis edilecek ve bunlardan istifade etmemiş İtilaf Devletleri tebaası da yararlanacaktır (Madde-261). Harpten önce verilmiş olup ve harp içinde ilga edilen imtiyazlar ilgililere iade edilecektir(Madde-264) ⁵⁵⁹.

İtilaf Devletleri'nin İzmir'e ne kadar önem verdiğini Barış Antlaşması'nda onun için ayrı bir bölüm ayırmasından da anlaşılmaktadır. Sevr Antlaşması'nın 65-83.maddelerini içeren üçüncü bölüm, dördüncü kısmı İzmir başlığını taşınmaktadır. Burada öncelikle İzmir'in sınırları tüm ayrıntılarıyla belirtildikten(Madde-66) sonra bu sınırlar içerisinde güvenlik ve yönetimin Yunanistan'a devredileceğinin altı çizilmektedir(Madde-69). Aynı maddeden anlaşıldığına göre Osmanlı egemenliğinin simgesi olarak şehrin dışındaki bir kaleye Türk bayrağı çekilecekti. Dolayısıyla bu maddeden anlaşılan İzmir'deki Türk idaresinin fiilen sona erdiği'dir. Çünkü 70.maddede açıkça belirtildiği gibi İzmir ve çevresinin yönetiminden asıl sorumlu olan Yunan Hükümeti idi. Antlaşmanın 83.maddesine göre de antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlamak üzere beş yıl sonra İzmir Yunanistan'a *ilhak* edilecekti. Böylece "*Türkiye'nin 69.maddede musarrah hakk-ı hakimiyetine hitam* " verilecekti.Kaldı ki Osmanlı Devleti bu durumu, antlaşmanın imzalandığı anda kabul ettiğini beyan ediyordu: "*Türkiye bu takdirde İzmir şehriyle ve altmış altıncı maddede musarrah arazi üzerindeki bilcümle hukuk ve tasarrufundan Yunanistan lehine feragat ettiğini şimdiden beyan eder.*"

Antlaşmanın İzmir ile ilgili diğer hükümlerinde ise; İzmir şehrindeki ırk, dil, lisan itibariyle azınlıklar himaye edilecek , ticaret ve transitin serbestine sahip olunacaktır (Madde-75). Yunanistan İzmir'in belirlenen sınırları içerisinde bir gümrük hattı kurabilecek hatta bölgeyi Yunanistan'ın gümrük usulüne tabii tutabilecektir. Yine Yunanistan Hükümeti Türk akçesinin değerini düşürecek hiçbir bir girişimde bulunmayacağını ifade ediyordu⁵⁶⁰.

Sevr Antlaşması'nın bu hükümleri Osmanlı İktisat Komisyonu'nun faaliyet alanını iyice daraltmıştır. Bundan sonra komisyon daha ziyade ihtiyaca göre malların ihracına izin verilip verilmeyeceğiyle ilgilenebilmiştir. İktisat Komisyonu'nca İstanbul'dan bilcümle Osmanlı limanlarına zeytinyağı ihracına izin verilmesi

⁵⁵⁹ Nihat Erim, *age*, s.605-621

⁵⁶⁰ Nihat Erim, *age*, s.552-558

kararlaştırılmıştır ⁵⁶¹. Zeytin tanesi, mısır, yağ, un , gayri mamul kurşun, çinko ve demirin ihracı memnu' idi. Bu nedenle bu maddelerin kaçakçılığının artması zerine⁵⁶² İhracat Heyeti'nce bunların Memalik-i Ecnebiyye'ye ihracına karar verilmiştir ⁵⁶³.

Yunanistan ise Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İzmir'i Yunanistan'a hemen katmak için harekete geçmişti. Ekonomik yapıya ve yönetime egemen olmak böylece İzmir'i Yunanistan'ın bir parçası durumuna getirmek istiyorlardı. Bu amaçla İzmir ve çevresindeki Türkleri eğitimden yoksun bırakmak, ekonomik durumlarını zayıflatmak ve hatta onlara zorla Yunan yönetimini kabul ettirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Sevr'in imzalanmasından hemen sonra ilk iş olarak İzmir'in yönetimine el koydular. İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiserliği genel sekreteri Petros Gunarakis, yanında komiserlik emrinde alışan Naipzade Ali Bey olduğu halde 11 Ağustos (1920) günü Hükümet Konağı'na gitti. Vali Vekili Ahmet Besim Bey'e, yönetimin Yunanlıların eline geçtiğini ve yarından sonra devir-teslim işleminin yapılması gerektiğini söyledi. Durumun çevredeki kazalara telle bildirilmesine karar verildiyse de bağlantı sağlanamadı ⁵⁶⁴.

Yönetimin Yunanlılara devredildiği sırada Türk halkının taşkınlığına yol amamak için gerekli önlemler alındı. 12 Ağustos günü İzmir Hükümet Konağı Yunan jandarmaları tarafından işgal edildi. Bütün dairelerin kapılarına Yunan gözcüler dikildi. Yalnız kimlik tespiti amacıyla dairelerin kapılarına birer Türk polis memuru konuldu. Devir-teslim işi bittikten sonra Türk hakimlerinin işine son verildi. Yerlerine Türkçe bilmeyen Yunanlı hakimler atandı. Eğitim, evkaf ve eytam daireleriyle, şer'iyeye mahkemesinin dışında kalan bütün dairelere Yunanlı memurlar atandı. Kolluk kuvvetlerinin yerine de Yunanlı görevliler getirildi. Bütün karakollar işgal edildi. Birçok memur açığa alındı. İşlerine son verilmeyen memurlar da görevleri başında eli kolu bağlı oturmak zorunda bırakıldılar.

Devir-teslim bittikten sonra bir protokol imzalandı. Bu protokole, İzmir'de kurulan yeni Yunan yönetimine Osmanlı memurlarını yerlerinde bırakıp bırakmamakta serbest olduğu hakkını veren bir madde eklenmişti. Bu madde yüzünden vaki vekili ile Yunanlılar arasında tartışmalar çıktıysa da sonuç değişmedi.

⁵⁶¹ PEYAM-I SABAH, 18 Teşrinevvel 1920, nr:674

⁵⁶² İLERİ, 18 Nisan 1920, nr:823

⁵⁶³ İKDAM, 29 Teşrinevvel 1920, nr:8492

⁵⁶⁴ Engin Berber, *age*, s.295

Protokolün imzalanmasından sonra Ahmet Besim Bey'in vali vekilliği sıfatı da kaldırıldı.

Yüksek Komiserlik , İzmir'in işgalinden kısa bir süre sonra "fiilen" eline aldığı vilayet yönetimini, bu protokolle "resmen" üstlenmiş oluyordu. Protokolün uygulanmasıyla kazalarda pek çok memur aç ve açıkta kaldı. Dul, yetim ve emekliler artık aylıklarını bile alamaz duruma düştüler. İlçeler ile vilayet arasında bağlantı da kesilmişti. Yunanlılar, İzmir Vilayeti'ne el koyunca Yunan yönetiminin dışında kalan Alaşehir, Salihli, Kula, Eşme, Gördes, Demirci, Kırkağaç ve Soma gibi ilçeler vilayet makamından yoksun kaldılar. Bu yüzden yeni bir vilayet merkezinin kurulması için bir takım çalışmalar olduysa da bundan bir sonuç alınamadı. İşgal süresince de bu sorun çözümlenemedi ⁵⁶⁵.

4. İŞGAL YILLARINDA ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİN DURUMU

4.a- ÜRETİM

4.a.1- OSMANLI DEVLETİ

Dört yıllık bir savaşı 30 Ekim 1918'de mütareke ile bitiren Osmanlı Devleti'nin ekili alanları savaş öncesi döneme göre doğal olarak büyük bir gerileme içerisinde olmuştur. Mütareke Anadolu toprakları üzerindeki mücadeleyi bitirmemiş aksine yakın bir zamanda başlayacak olan işgallere karşı bu kez ulusal bir savaşın içerisine girmesine olacaktı. Bu mücadele Cihan Savaşı'nın aksine bizzat bu topraklar üzerinde cereyan edeceği için en önemli üretim kaynağı olan tarımı sekteye uğratacaktı. Milli Mücadele'nin başlangıç yılı olan 1919'da Osmanlı Devleti genelinde ekim alanları ve ekilen ürünleri 1914 rakamları ile karşılaştırsak karşımıza çıkan tablo şöyledir (Tablo III-43)

Anadolu halkının en önemli gıda maddesini sağlayan buğday ekim alanı 1914 yılına göre 1/3 azalarak ancak 8.619.680 dönüm alana ekim yapılabilmektedir. Buğdayı ikinci sırada 3.868.883 dönüm ile arpa izlemektedir. Arpa ekim alanı da 1914'deki 12.070.950 dönüm arazinin ancak 1/3'in oluşturabilmektedir. Yaygınlıkla hayvan yemi olarak kullanılan çavdar ve yulaf gerilemeden nasibini almıştır. Çavdar ekim alanı 1/5 oranında azalarak 470.002 dönüm ekilebilmişken yulaf daha az bir gerileme görülmektedir. Yulaf ekim arazisi 1914'e göre % 46

⁵⁶⁵ Zeki Arıkan, *age*, s.105-106

daralmıştır. Bir diğer önemli tahıl ürünü olan darı ise 1919'da 155.690 dönüm araziye ekilebilmiştir. Bu rakam 1914'de yaklaşık 5 kat daha fazladır (1.009.832 dönüm). Mısır ekim alanı 1.008.047 dönüm ekilebilmişken 1914'de bu alan 9 kat daha fazladır(9.328.695 dönüm). Önemli bir gıda maddesi olan fasulye ise 1919'da 143.448 dönüm araziye ekilmiştir. Fasulye ekim alanı 1914'e göre %60 daralmıştır. 1919'da sebze ekimi yapılan alanlarda oldukça sınırlı kalmıştır.

Bu ekim alanlarından elde edilen ürün miktarları hakkında bu şekilde ayrıntılı bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte sınırlı da olsa bazı münferit ürünlerin miktarları hakkında bilgiler mevcuttur. Örneğin 1919'da ekim alanları olarak en fazla alanı kaplayan buğday ve arpa rekoltesi şöyledir; İmparatorluğun toplam buğday rekoltesi 2.453.680.000 kilodur. Bu miktarın % 11.3'ünü oluşturan 277.340.000 kilosu Aydın Vilayeti'nden elde edilmiştir. Toplam arpa üretim miktarı ise 1.669.820.000 kilo olup bunun %14.8'i yani 247.150.000 kilosu Aydın Vilayeti'nden alınmıştır⁵⁶⁶.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlamasından sonraki yıllara ait ekim alanları ve üretim miktarları hakkında elimizde somut bilgiler mevcut değildir. Bu durumu savaş dönemi olmasının doğal bir sonucu olduğu için yadırgamıyoruz. Yine de döneme ait bazı yabancı kaynaklarda sınırlı veriler bulunabilmektedir. Bu bilgiler arasında Anadolu'nun 1921 yılına ait pamuk üretiminin 15.000 balya ve 1922 yılına ait afyon üretiminin 2.400 sandık olduğu görülmektedir⁵⁶⁷.

İhraç ürünlerinin üretim miktarlarını bu şekilde belirledikten sonra *hububat* ve *bakliyat* üretimine geçebiliriz. Harpten evvel 66 milyon dekar alanda hububat ekimi yapılıyorken bu alan harbin sonunda 35 milyon dekara gerilemiş, memleket açlık tehlikesine maruz kalmıştır. Ekmeklik hububata arpa, yulaf ve hatta süpürge tohumu ve palamut karıştırılmış, bu yüzden halkın sıhhati bozulurken fiyatları da artmıştır⁵⁶⁸.

Hububat üretiminde en büyük gerileme buğdayda görülmektedir. 1919'da buğday üretimi, harpten evvelki seviyesinin yarısına düşmüştür. 1923 yılına kadar da bu seviyesini sürdürmüştür. Arpa üretiminde ise buğdaya göre daha az bir

⁵⁶⁶ Captain C.H. Courthope-Monroe, *age*, s.29

⁵⁶⁷ G.Bie Ravndal, *age*, s.97-98

⁵⁶⁸ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.160-161

gerileme olmuştur. Savaş öncesi dönemde ortalama 1.700 ton olan üretim 1919'da 1.284 tona gerilemiştir. Arpa üretiminde bu kısmi düşüş ertesi yıllarda daha da belirginleşerek buğday gibi yarıya inmiştir. Savaş öncesi 1913-1914'de 264 ton bakliyat üretimi gerçekleşmişken bu miktar 1919'da 150 tona gerilemiştir. Düşüş 1920-22 arasında da devam etmiştir (Bkz:Tablo III-45).

Mütareke döneminde *maden* üretiminin durumuna bakacak olursak karşımıza yine iç açıcı bir tablo çıkmamaktadır. Bu dönemde hem düzenli olarak üretimi yapılabilen hem de en fazla üretim elde edilen maden borasit olmuştur. "Borax Company Ltd." adlı bir İngiliz şirketi tarafından, Bandırma ile Balıkesir arasında, Sultançayır mevkiinde işletilen borasit madeni, diğer madenlerden farklı olarak Mütareke'den hemen sonra yeniden faaliyete geçerek üretimini geliştirmeyi başarmıştır ⁵⁶⁹. Borasiti krom, zımpara ve çinko izlemektedir. Krom ve çinkodan sadece 1920 ve 1921 yıllarında ürün alınmışken zımpara madeninden 1921 ve 1922 yıllarında üretim gerçekleştirilebilmiştir (Bkz:Tablo III-46).

Krom madenine öteden beri ilgi gösteren Almanlar, Cihan Harbi'nde üretimin tamamına el koymak fırsatını bulmuşlardır. Harp yıllarında toplam üretim 100 bin tonu açmış, fakat sevkıyat zorlukları yüzünden bunun mühim bir kısmı elde kalmıştır. Milli Mücadele yıllarında krom istihali tamamen durmuş, ocaklar ancak 1924 yılında faaliyete geçmişlerdir ⁵⁷⁰.

Sonuç itibariyle Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında diğer bütün madenlerde faaliyet ya tamamen durmuş veya çok yavaşlamış bulunuyordu.

4.a.2- İZMİR VE ÇEVRESİ

İmparatorluğun ve aynı zamanda İzmir yöresinin en önemli ihraç ürünlerinin mütareke ve milli mücadele dönemindeki üretim miktarlarını savaş öncesi üretim miktarlarına göre kıyasladığımız zaman karşımıza çıkan tablo şöyledir:

1914 yılında İzmir ve çevresinden 51.800.000 kilo üzüm elde edilmiştir. 1919 yılında bu miktar % 42 azalarak 30.500.000 kiloya gerilemiştir. İşgallerin başlaması ertesi yıl bu miktarın da yarıya düşmesine neden olmuştur. 1921 ve 1922'de önceki yıla göre artış olmakla beraber hala savaş öncesi miktarlara ulaşamamaktadır(Bkz;Tablo III-44). Bu genel üzüm üretimi içerisinde önemli bir

⁵⁶⁹ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s. 179

⁵⁷⁰ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.177

çekirdeksiz üzüm türüne aittir. 1919'da 29.892.000 kilo olan çekirdeksiz üzüm ertesesi yıl 16.130.000 kiloya düşmüştür. 1921 ve 1922 yıllarında ise artarak 30.000.000 kilonun üzerine çıkmasına rağmen yine de savaş öncesi üretimin gerisindedir⁵⁷¹. Ancak üretimdeki bu azalmayı küçümsememek gerekmektedir. Çünkü Anadolu'nun en önemli üzüm yetiştirilen bölgesinin bu yıllar içerisinde sadece işgal altında olmayıp Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın cereyan ettiği en önemli savaş alanı olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamalıyız. Bu gerçeği aşağıda belirteceğimiz incir tütün ve zeytinyağı üretimleri içinde hatırdan tutmamız gerekmektedir.

Savaş öncesi dönemde, 1914 yılında, İzmir ve çevresinin incir üretimi 17.600.000 kilodur. Mütareke'nin başlangıç yılı olan 1919'da ise bu miktar 16.500.000 kilo gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi çok az bir gerileme söz konusudur. Üzümde görülen belirgin düşüş incirde ilk yıllar için geçerli değildir. 1920'de üretim miktarı önceki yıla göre % 20 artarak 20.900.000 kiloya çıkmıştır. 1921'de artan incir üretimi 1922'de keskin bir düşüş içerisinde görülmektedir. 1922 yılı üretimi sadece 6.160.000 kilodur (Bkz:Tablo III-44).

1919 yılında tütün üretimi ise, savaş öncesi döneme göre yarı yarıya azalarak 21.515.000 kilo olarak gerçekleşmiştir (1914 yılı üretim miktarı 43.869.000 kilo). Ertesi yıl üretim % 26 artarak 29.143.000 kiloya yükselmiştir. Bu yükseliş istikrarlı olmamış 1921'de 15.578.000 kiloya düşmüştür. 1922'de ise tekrar artarak 20.544.000 kilo olmuştur (Bkz:Tablo III-44).

Batı Anadolu'da yetiştirilen bir diğer önemli ürün zeytindir. Zeytinden çeşitli şekillerde yararlanılmakla birlikte en fazla yağı kullanılmaktadır. 1914 yılında 20.000 kilo zeytinyağı elde edilmişken 1919'da sadece 6.000 kilo zeytinyağı elde edilebilmiştir. Ertesi yıl 1914 rakamına yakın bir üretim miktarı görmekteyiz:17.000 kilo. 1921'de düşen zeytinyağı üretimi 1922'de 22.000 kiloya yükselmiştir.

Pamuk üretimi 1919-20'de 15.000 balyadır. Bu miktar savaş öncesi, 1914'de 135.000 balya idi. Dolayısıyla pamuk üretiminde cihan harbiyle başlayan düşüş mütareke ve işgal döneminde de devam etmiştir. Savaş öncesinde İzmir pamuk üretimi de 25-30.000 balya* iken 1919'da bu miktar 3.000 balyaya

⁵⁷¹ “ Çekirdeksiz Üzüm Ticareti ”, Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 18.Sene, 24 Nisan 1924, s.131-133

* 1 balya= 150 kg. F.Courdoğlu ise bu rakamın 40-45.000 balya olduğunu belirtmektedir; F.Courdoğlu, *age*, s,162

gerilemiştir⁵⁷². Sonraki yıllarda (1921-22) pamuk üretimi artmaktadır. Ancak bu artış bile savaş öncesi rakamlarını yakalamaya yetmemektedir .

1919'da afyon üretimi 4.000 sandık olarak gerçekleşmiştir. 1913-14 yılı ortalaması 5.700 sandık idi. 1920-22 arasında afyon üretimi düşmeye devam etmiştir. 1922'de 3.500 sandık afyon üretilmiştir.

İzmir yöresinin bir diğer önemli ihraç ürünü olan Palamutun 1919'da 1 milyon kantarı aşan bir üretimi tahmin edilirken Yunanistan'ın İzmir'i işgali bu tahminleri değiştirmiştir. Bu işgal mahsulün birçok yerlerde toplanmasını engellemiş ve daha sonra vesait-i nakliyenin angaryaya alınması çiftçilerin mallarını İzmir'e getirememesine neden olmuş ve birçok yerlerde depo edilmiş mallar yanmış⁵⁷³, sadece 15.000 kilo palamut elde edilebilmiştir. Savaş öncesi dönemde yıllık ortalama palamut üretimi 60.000 kilo olduğunu düşünürsek 1919'da büyük bir kayıp vardır. Bu da palamut üreticisini büyük zarara uğratmıştır. Ertesi yıl palamut üretimi bir nebze artarak 25.000 kiloya çıkmıştır. 1921'de 18.000 kiloya düşen palamut üretimi 1922'de belirgin bir şekilde artarak 29.000 kiloya çıkmıştır .

Son olarak meyankökü üretimine baktığımız zaman, savaş döneminde yıllık ortalama 30.000 kilo olan üretiminin 1919 ve 1920 yıllarında hiç gerçekleşmediğini görüyoruz. 1921'de 20.000 kilo meyankökü üretilmişken ertesi yıl bu miktar 24.000 kiloya çıkmıştır(Bkz:Tablo III-44).

4.b- DIŞ TİCARET

4.b.1- OSMANLI DEVLETİ

I.Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatını büyük bir çöküntüye uğratmıştır. Bu döneme ait elimizde resmi Osmanlı istatistikleri olmamakla beraber dönemle ilgili bazı muhtelif yabancı gözlemcilerin eserlerinde verilen bilgiler ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne ait tasnif içerisinde gördüğümüz Fransızca, İstanbul ve Galata Gümrükleri'nin ithalat ve ihracat verilerini kullanarak dönemin Osmanlı dış ticareti hakkında bir değerlendirme yapabilmekteyiz⁵⁷⁴.

⁵⁷² Captain C.H. Courthope-Monroe,*age*, s.33

⁵⁷³ “ *Aydın Vilayeti'nde Palamut ve Palamutçuluk* ”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:6 Temmuz 1922, s.134-135

⁵⁷⁴ **BOA,T.ZT.İHR. ,Dosya No:789/55, 789/66**

İthalat: Harbin sona ermesinden sonra büyük bir çöküşe uğrayan Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatı, Mütarekeden sonra yavaş yavaş dikkate değer bir surette artmaya başlamıştır. Sevindirici gibi görünen bu gelişmenin rakamları incelendiğinde ithalatın ihracattan fazla olduğu görülmektedir. Bu da demektir ki bu sıkıntılı ve zor dönemde de Osmanlı parası dışarı akmaya diğer bir deyişle Osmanlı ekonomisi küçülmeye devam etmektedir.

Bu durumu Vakit gazetesinde Mehmet Asım; “ *Herhangi bir millet, istiklal-i iktisadiyesini, muhafaza edebilmek için ithalat ve ihracat yekunlarının muvazenesini daima nazar-ı teftiş altında tutması iktiza eder. İhracatı ithalata ne-kabil ve aradaki boşluğu doldurmak için vesait-i iktisadiyeye teşebbüs etmeyen bir millet pek elim akıbetlere intizar eder.* ” ifadesiyle vurgulamakta ve çareyi de şöyle göstermektedir: “ *Hükümet istihsalatı ve ihracatı teşvik ve teshil etmek, millet ise paralarını elinde sıkı tutarak ziynet ve süs kabilinden olan ikinci derecedeki ihtiyacata tekabül eden şeylerin iştirasından sarf-ı nazar etmelidir.* ”⁵⁷⁵ sözleriyle eleştirmektedir.

Mütarekenin hemen sonrasında Osmanlı Devleti'nin ithalatı Kasım ayında 573.827 guruş, Aralık ayında % 50 azalarak 280.849 guruş gerçekleşmiştir⁵⁷⁶.

1919 'da İstanbul ve Galata Gümrükleri'nden toplam 214.651.592 kilo ve 9.276.237.298 guruş değerinde ithalat gerçekleşmiştir . Bir başka kaynakta ise 167.798.564 kilo ve 758.160.568 kuruş kıymetinde ithalat yapıldığı belirtilmektedir ki bu rakamlara ihtiyat ile yaklaşmak gerekmektedir. Miktar olarak bir yakınlık olmakla birlikte bu miktarın değeri konusunda büyük bir tutarsızlık vardır⁵⁷⁷.

İthalatın değeri yine ihracat rakamlarından fazladır. Bu ithalatın devletlere göre kıymet dağılımına bakıldığı zaman toplam ithalatın % 71.8 gibi büyük bir kısmını beş devletin paylaştığı görülmektedir. Bu beş devlet sırasıyla İngiltere, İtalya, Amerika, Fransa ve Yunanistan'dır. Bu sıralama hiç şaşırtıcı değildir. Bilakis ticaretin sadece galip devletlerce yapılmasını öngören Mütareke hükümlerine uygunluk göstermektedir(Bkz; Tablo III-47,48).

İlk sırada yer alan İngiltere'den yapılan ithalat 2.669.326.438 guruş kıymetinde olup bu toplam ithalat kıymetinin % 28.7 gibi büyük bir kısmını

⁵⁷⁵ Mehmet Asım, “ *İthalat ve İhracat Bütçesi*”, VAKİT, 13 Eylül 1919, nr:669

⁵⁷⁶ TASVİR-İ EFKAR, 25 Ağustos 1919, nr:2823

⁵⁷⁷ “*Bir Senelik İthalat ve İhracat* ” VAKİT, 1 Nisan 1920, nr:861

kaplamaktadır. İngiltere'nin bu ithalatını savaş öncesine ait 1913 yılı rakamlarıyla kıyasladığımız zaman büyük bir artış söz konusu olmakta ve toplam ithalat içerisindeki payını da % 10 oranında arttırdığı görülmektedir. İngiltere'yi 1.846.596.878 guruşluk ithalatla takip eden İtalya toplam ithalat kıymetinin % 19.9'unu oluşturmaktadır. Savaş öncesi dönemde İtalya'nın payı % 6'lar seviyesinde olup hiçbir zaman ilk üç arasında yer almamaktaydı. Ayrıca 1919 yılının ithalat değeri 1913 yılının yaklaşık 6 kat fazladır. Üçüncü sırada toplam ithalat kıymetinin % 8.7'sini oluşturan Amerika gelmektedir. Amerika, bu dönemde, siyasi hayatta olduğu gibi, Osmanlı ticaretinde yükselen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş öncesi dönemde bu devletten yapılan ithalat cüzi miktarlarda cereyan etmiştir.

Toplam ithalat içerisinde dördüncü sırada yer alan Fransa'nın payı % 8.4'tür. Fransa'dan gerçekleştirilen 784.841.318 guruşluk ithalat, savaş öncesindeki 1913 yılı ithalat kıymetinin iki katıdır. Bu da demektir ki Fransa Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracatı %100 oranında arttırmıştır. Toplam ithalat içerisinde % 6.1 ile Fransa'nın arkasından gelen Yunanistan'ın değer artışı çok daha belirgindir. 1913 yılında Yunanistan'dan yapılan 13.718.057 guruşluk ithalata karşılık 1919'da 570.319.318 guruşluk ithalat gerçekleştirilmiştir. Bu somut rakamlar bize I.Dünya Savaşı sonrasındaki yeni oluşumda Yunanistan'ın ne kadar kârlı çıktığını ispat etmektedir.

Bu beş devletin dışında diğer devletlerden yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı %28'dir. Bu devletler içerisinde Mısır(%5.5), İspanya(%5.4) ve Rusya(%2.4) dışındakilerin payları % 1 civarında hatta daha da altındadır. Bu devletlerden bazıları şunlardır; Almanya(%1.2), İsveç(%1.5), Avusturya(%0.6), Belçika(%0.1), Hollanda (%0.8), Bulgaristan (%0.8), İran (%0.4), vb.

1920 yılının tamamına ait ithalat rakamlarına sahip değiliz Ancak elimizde İstanbul ve Galata Gümrüklerinden gerçekleşen ilk 6 aylık döneme ait ithalat miktar ve kıymetleri bulunmaktadır. Buradaki veriler bize bir fikir vermek açısından yararlı olacaktır⁵⁷⁸.

1919 yılında ithalatta ilk beş sırada yer alan ülkeler bu yerlerini 1920 yılının ilk 6 ayında da, Yunanistan dışında, korumuşlardır. Yunanistan'da

---

⁵⁷⁸ BOA, T.TZT.İHR., Dosya No:789/66, 11.R.1338

gerileme görülürken Rusya ile olan ticarete artış gerçekleşmiştir. Yunanistan'daki gerilemenin nedeni muhtemelen ticaretini kontrolü altına aldığı İzmir Limanı'na kaydırmasından kaynaklanmaktadır.

1920 yılının ilk altı ayında İngiltere'den yapılan ithalat kıymeti neredeyse önceki yılın rakamlarına ulaşmıştır. İngiltere toplam ithalatın % 33.5'ini sağlamaktadır. İngiltere'yi 1.153.688.908 guruş ile takip eden İtalya önceki yılın ithalat kıymetinin % 62'sini ilk yarıda yakalamıştır. Üçüncü sırada % 13.3'lük pay ile yer alan Amerika 881.037.673 guruşluk ithalatla 1919 yılındaki ithalat kıymeti şimdiden aşmıştır. Dördüncü sırada yer alan Fransa ise toplam ithalat kıymetinin % 9.7'sini oluşturmakta ve önceki yılı %80'i altı ayda elde etmiştir. 1919'da toplam ithalat kıymetinin sadece % 2.4'ünü sağlayarak 8.sırada yer alan Rusya, 1920'nin ilk altı ayında % 5'lik pay ve % 150'lik bir artış gerçekleştirmiştir (Bkz;Tablo III-47,48).

Bu ilk beşin dışında yer alan diğer devletlerden bazıları şunlardır: İspanya(%3.2), Hollanda(%2.9), Japonya(%2.0), Yunanistan(%1.7), Belçika(%1.7), Avusturya(%1.7) .

1921 ve 1922 yıllarına ait toplam dış ticaret rakamlarına sahip değiliz. Ancak bu iki yıl içerisinde İngiltere'ye gerçekleştirilen ithalat kıymetlerini G.Bie Ranvdal'ın *Turkey* adlı eserinde görebilmekteyiz. Ranvdal'ın verdiği bilgilere göre 1921 yılında İngiltere'ye toplam ithalat 6.398.063 £ , 1922'de ise 4.6156.545 £ dir⁵⁷⁹. İngiltere'den ithal edilen eşya arasında bulunan pamuklu kumaş için 1921'de 100.045.277 £ ve 1922'de 106.637.069 £ ödenmiştir⁵⁸⁰.

İhracat: Mütareke sonra ablukanın kaldırılmasıyla başlayan ticari ilişkilerde Osmanlı Devleti'nin ihracatı önceki yıllarda olduğu gibi ithalatının çok gerilerinde kalmaktadır. Kasım 1918'de 649.653 guruş kıymetinde gerçekleşen ihracat, Aralık ayında 95.745 guruşa düşmüştür⁵⁸¹.

1919 yılında İstanbul ve Galata Gümrükleri'nden 102.956.264 kilo ve 3.842.767.219 guruş kıymetinde gerçekleşmiştir. Ancak bu yıla ait başka bir veride ise 55.022.113 kilo ve 1.421.876.579 guruş kıymetinde ihracatın gerçekleştiği belirtilmektedir⁵⁸². Rakamlar arasındaki bariz bir fark hemen dikkati çekmektedir.

⁵⁷⁹ G.Bie Ranvdal, *age*, s.174

⁵⁸⁰ **Türkiye İktisat Mecmuası, nr:35, 19 Teşrinsani 1339, s.363**

⁵⁸¹ **TASVİR-İ EFKAR, 25 Ağustos 1919, nr:2823**

⁵⁸² **“ Bir Senelik İthalat ve İhracat ”, VAKİT, 1 Nisan 1920, nr:861**

Biz İstanbul'daki İtilaf Devletleri Komiserliği'nin verdiği rakamların daha doğru olduğunu düşünüyoruz ve onların verileri ışığında değerlendirme yapacağız.

İhracatta ilk beş sırada yer alan devletler toplam ihracatın % 64.5'ini oluşturmaktadır. Bu devletler sırasıyla, İngiltere, Rusya, Amerika, Fransa ve Hollanda'dır. Bu devletler arasında en dikkat çekici olanı Rusya'nın %16.1 ile İngiltere'nin hemen arkasında ikinci sırada yer almasıdır.

İngiltere'ye gerçekleşen ihracat toplam ihracatın % 17.7'sini oluşturmaktadır. Bu pay ithalattaki payının gerisinde yer almaktadır. İngiltere'den alınan mala karşılık bu devlete ancak bu değerın ¼'i kadar mal satışı yapılabilmektedir. 1919'da İngiltere'ye yapılan ihracat kıymetini savaş öncesine ait 1913 verileri ile karşılaştırdığımız zaman % 50 oranında bir artış görülmektedir. İkinci sırada yer alan Rusya'ya 622.086.397 guruş kıymetinde ihracat gerçekleşmiştir. 1913 yılında ise bu değerın çok altında, 83.104.094 guruş kıymetinde ihracat yapılmıştı. Bu yükselişte Çarlık rejimi yerine kurulan yeni Sovyet Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği dostane siyasetin etkisi olsa gerektir.

İthalatta olduğu gibi ihracatta da üçüncü sırada yer alan Amerika'nın bu ticaretteki payı % 12.9'dur. Amerika'ya yapılan ihracat kıymeti ithalat kıymetinin ancak % 60'nı oluşturmaktadır. Bu da demektir ki Amerika ile olan ticarete mal satışı değil, mal alışı daha etkilidir. Bu yargı diğer devletlerle olan ticarete de kendisini göstermektedir. Çünkü Osmanlı dış ticaretinin karakteristik özelliği ithalatın daima ihracatından daha fazla gerçekleşmesidir.

Dördüncü sırada % 9.0'luk pay ile Fransa bulunmaktadır. Fransa'ya yapılan ihracat kıymeti savaş öncesi 1913 yılı kıymetinin gerisinde kalmıştır. Fransa'yı %8.8 ile Hollanda takip etmektedir. Hollanda'ya yapılan 339.200.770 guruş kıymetindeki ihracatı diğer dört devletten ayıran önemli bir fark dikkatimizi çekmektedir. Bu fark, Hollanda'ya gerçekleştirilen ihracat kıymeti, diğer devletlerde olduğu gibi ithalatın gerisinde kalmayıp onu kat be kat geçmesidir.

İhracat sıralamasında yer alan bu beş devlet dışında ihracat yapılan diğer devletler Romanya(%6.5), İtalya(%5.0), Yunanistan(%1.9) ve İsviçre(%1.3) dışındakilerin toplam ihracat içerisindeki payları %1'i geçememektedir (Bkz:Tablo III-50,51).

1920 yılında 429.690.434 kilo ve 16.939.626.740 guruş kıymetinde ihracat gerçekleşmiştir. Bu rakamlar önceki yıla göre ihracatın 4 kat arttığını göstermektedir. İhracatın %75'ini beş devlet oluşturmaktadır. İlk beş sıralamasında önceki yıla göre, bazı değişiklikler söz konusudur. Birinciliğini sürdüren İngiltere'ye gerçekleşen ihracat kıymetinde önceki yıla oranla büyük bir artış vardır. Bu artışı diğer devletlerde de görmek mümkündür. İngiltere'ye yapılan ihracat, toplam ihracat kıymetinin % 28.7'dir. İkinci sırada yer alan Amerika'nın toplam ihracat içerisindeki payı % 15.3'tür. Amerika'ya ihracat önceki yıla göre yaklaşık 5 kat artmıştır. Amerika'yı çok az bir farkla, % 15.1'lik pay ile İtalya izlemektedir. İtalya'ya ihracat önceki yıla göre 12 kat artmıştır. Beşinci sırada % 3.9'luk pay ile yer alan devlet İngiltere himayesindeki Mısır'dır. Mısır'ı ilk kez Osmanlı ticaretinde ilk beş içerisinde görmekteyiz. Mısır'a ihracatta yaklaşık 6 kat artmıştır.

Toplam ihracatın % 25'i oluşturan devletler arasında Rusya(% 3.4), Hollanda(% 3.2), Yunanistan (% 2.6) ve Belçika(% 2.2) dışındaki diğer devletlerin payı % 1.5 seviyesinde veya daha altında gerçekleşmiştir (Bkz:Tablo III-50,51).

1921 ve 1922 yıllarına ait toplam dış ticaret rakamlarına sahip değiliz. Ancak bu iki yıl içerisinde İngiltere'ye gerçekleştirilen ihracat kıymetlerini G.Bie Ranvdal'ın *Turkey* adlı eserinde görebilmekteyiz. Ranvdal'ın verdiği bilgilere göre 1921 yılında İngiltere'ye toplam ihracat 3.703.686 £, 1922'de ise 3.891.515 £ dır⁵⁸³.

4.b.2- İZMİR VE ÇEVRESİ

Osmanlı İktisat Heyeti'nin Şubat ayında İzmir'in ticari hayatı için aldığı önlemler 15 Mayıs 1919'da şehrin Yunanistan tarafından işgali ile kesintiye uğramıştır. Bu işgal bölgenin ekonomik canlılık ve verimliliğine büyük bir darbe vurduğu gibi toplumsal yapı üzerinde de önemli hareketlenmelere ve nitelik değişimlerine ortam sağlamıştır. İşgal bölgesinde oluşan Yunan baskısı, bu bölgede yaşayan Türklerin önemli bir kısmının Anadolu'nun daha iç bölgelerine göç

⁵⁸³ G.Bie Ravndal, *age*, s.174

etmelerini gerektiren bir süreç başlatmıştır ⁵⁸⁴. Bu süreçte Türklerin boşluğunu doldurmak ise Rumlara kalmıştır.

İşgalin üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen bu işgalin ortaya çıkaracağı ekonomik sonuçlara dikkat çekerek, önlemler alınmasını isteyen İkdam sütunlarındaki şu haber de o günleri yansıtmaları açısından ilgi çekicidir: “Şimdiye kadar yapılan milli toplantılarda verilen kararlarda ve her taraftan çekilen protesto telgraflarında keyfiyet-i işgalin yalnız bizim hakkımızdaki siyasi sonuçlarına temas edilip bunun ekonomik sonuçları üzerinde durulmamaktadır. Hiddet-i milliyenin ilk fevranında akd edilen içtimalarda keyfiyet işgalin mazeret ve fecaiti suret-i umumiyede protesto edildikten sonra sıra, bu galeyana ve fevranın muhtelif sınıf-ı millet üzerindeki tesiratının ezharına gelmiş idi. İşte bu da tesirat-ı milliyenin ikinci safhasını teşkil ediyordu.

Tesirat-ı milliyenin bu safhasında, İzmir’in işgalinden hukuk ve menafına halel gelmiş muhtelif sınıflar, İzmir’deki bu yeni vaziyetten dolayı gerek halen duçar oldukları ve gerek müstakilen maruz kalacakları hasar ve mezaratı beyan ve teşhir-i delillerini izah ve İzmir’deki Yunan işgalinin ref’ini talep ve iddia etmek lazım gelirdi.

Ahali-i İktisat Fırkası’nın dalaleti ve tüccar, esnaf, müstahsil, müstahlik bi’lumum sınıf ahalinin ve şehrimiz müessasat-ı milliye ve iktisadiyenin iştirakiyle dün Beyazıt Meydanı’nda bir miting akd edileceğini haber aldığımız zaman bu mütteyiniğin balada beyan ettiğimiz surette, millet sınıf-ı iktisadiyesine mahsus bir mütteyiniği olacağı tahmin ederek galeyana millinin kendi tabii vazifesini takip etmekte olduğuna hükmederek müsterih ve memnun olmuş idik. Fakat muhafızlığın emri üzerine tehir edilmesinden müsterih olduk.

İzmir’in ehemmiyet-i iktisadiyesi Türk Anadolu’sunun bahri sefidde bir ithalat ve ihracat iskelesi olmasında idi. İzmir’in işgali kendi ithalat ve ihracatı ile o şehri yaşanan ve hal-i terakkide idare eden Anadolu’yu şehri mezkurdan ayırdı. Müstahsil ve müstahlikleri Türk olan Anadolu için Yunan İzmir’i bundan sonra elbette iskelelik hizmetini ifa edecektir. Binaenaleyh bu suretle İzmir şehri ve civarındaki o evvelki muazzam ticarethaneler, fabrikalar, müessasat-ı maliye pek büyük zarar ve hasara duçar kalacaktır. Bunun neticesi olarak esbap-ı emlak

⁵⁸⁴ Kemal Arı, “ Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri ”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.274

ve sermayedarlar, sanatkar, amele vesaire gibi bir çok sınıf-ı iktisadiye halen bir çok zarar ve ziyana duçar olacağı gibi bunların istikballeri de tamamen mahvolacaktır. Hem de bu sınıflar sadece Türk ve Müslüman olmayıp bunların içinde Düvel-i Muazzama-ı İtilâfiye milletlerinden ve tebeasından dahi vardır. Hukuk ve menfaat birliği bu sınıf-ı iktisadiye ye dahil olan muhtelif gruplara ve devletlere mensup efradı bir gaye etrafında birleştirdiğimden, İzmir'in işgalinden mütevellid netayic-i iktisadiye yalnız bizim ve Türkiye'de sakin olan muhtelif grupların bir meselesi olmayıp İtilaf-ı Düvel-i Muazzama'nın da pek ziyade alakadar etmesi lazım gelen bir mesele-i mühime teşkil etmektedir. ”⁵⁸⁵

Basında yer alan bu tip uyarılara rağmen, Yunanistan kısa bir sürede şehrin kontrolünü eline aldıktan sonra İzmir'in ticari hayatında da etkili olmaya çalışmıştır. Yunanistan'ın bu amaçla ilk icraatı İzmir Belediyesi'ne bağlı olarak görev yapan İzmir Gümrük İdaresi'ne el koymak olmuştur. İşgalle birlikte İmparatorluğun en fazla gelir getiren yerlerinden birisi olan İzmir Gümrüğü'nün gelirleri artık İstanbul'a gitmezken , işgal günü ve takip eden günlerde yapılan talan, yıkım ve hırsızlıktan Türk ve Müslüman küçük esnafının mağaza ve dükkanları başta olmak üzere pek çok mal varlığı talan edilmişti⁵⁸⁶. Bu talandan Gümrük İdaresi de nasibini almıştır. İzmir gümrüğü Argiroplos tarafından kontrol altına alınırken, çalışmalar işgal öncesindeki gibi devam etmiş, ancak gümrük idaresinden görevli bazı Türk memurlarının işlerine son verilirken, yerlerine Yunanlı ve Rum memurlar alınmıştır⁵⁸⁷.

Yunanlıların Gümrük İdaresi'ne yaptıkları tecavüzat karşısında vali İzzet Bey Dahiliye Nezareti'ne 11 Teşrinsani 1335 tarihli şu telgrafı göndermiştir;

“5 Teşrinsani 1335 tarih ve 8296 numaralı tezkere-i çakiraneme zeyildir,

⁵⁸⁵ “ *İzmir'in İşgalinden Mütevellid Netayic-i İktisadiye* ”, İKDAM, 26 Mayıs 1919, nr:8008

⁵⁸⁶ Bilge Umar, *age*, s.177

⁵⁸⁷ Süleyman Vasfı, *agm*, s.249-250

Yunanlıların yaptığı tecavüzat karşısında mümessiller nezdindeki girişimlere cevaben Fransız temsilciliğinden aldığım cevapta mesele hakkında lazım gelen kararların tehir etmeyeceği ve makam-o vilayetçe mevzu' şikayet olan muhazere kariben nihayet verileceği iş'ar olunduğu diğer mümessillerden de bu yolda bilgiler vuku' bulunduğu ve bu ahvalden istidal edilen neticeye pek yakın zamanda Gümrük Pasaport Liman muamelatına Düvel-i İtilafiye tarafından vaziyet edilerek Yunan müdahalat ve izacatına ita' katına son verileceği maruzattır.

Aydın Valisi İzzet''⁵⁸⁸

İzmir'deki Yunan kuvvetlerinin Osmanlı Devleti'nden erzak temin etmesini engellemek maksadıyla hububat ihracı men' edilmiştir. Ancak alınan bu karar neticesinde Afyonkarahisar ve civarında külliyetli miktarda zahirenin elde kalmasının bölge ziraat ve ticaretini zora sokması üzerine 8 Kanunevvel 1335 tarihinde buradaki zahirenin İstanbul'a sevki için tedbirler alınması istenmiştir ⁵⁸⁹. İzmir'deki iktisadi hayatın her geçen gün ağırlaşması üzerine Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 15 Haziran 1336(1920) tarihinde bir telgraf gönderilerek mevcut duruma çözüm getirilmesi için ya Yunan İdaresi'nin kaldırılması yada Kuva-ı Milliye'nin bölgeden uzaklaştırılması için gerekli önlemlerin alınması istenmektedir ⁵⁹⁰.

Bu arada Yunan işgalinden sonra Rum göçmenlerin İzmir'e akın etmesi şehirdeki ekonomik dengeyi iyice bozmuştur. Başlangıçta gelen göçmenler daha çok, Batı Anadolu köy ve kasabalarının kendilerini güvenlikte hissetmeyen Rum halkından idi. Diğer taraftan Yunan Hükümeti de, Batı Anadolu'yu Yunanlılaştırmak için , Yunanistan'dan buraya çok sayıda göçmen göndermekte idi; bizzat Yunan Başbakanı Gunaris'in 12 Kasım 1921 tarihinde düzenleyip İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a sunduğu bir notada belirtildiğine göre, Ocak 1921'e kadar İzmir çevresine 126.000 Yunan göçmeni getirilip yerleştirilmişti ⁵⁹¹.

Yunanistan ve Adalar'dan Anadolu'ya dönen Rum göçmenlerinin durumlarını iyileştirmek yolunda , Yüksek Komiserlik'in bölgede yapmış olduğu çalışmaların başında, çiftçi ailelerin topraklarını ıslah için kredilendirmesi geliyordu. Yunanistan'ın 1920 Ağustosuna kadar çiftçilere dağıttığı kredi miktarı 3 milyon

⁵⁸⁸ BOA, DH.KMS, Dosya no:52-5/10, 17 S 1338

⁵⁸⁹ BOA, DH.KMS, Dosya no:57-1/49, 15. Ra. 1338

⁵⁹⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya no:42/19, 6 L 1338

⁵⁹¹ Bilge Umar, *age*, s.234-235

500 bin drahmiye ulaşmıştır. Verilen kredilerle iskan bölgelerindeki tarım alanlarının % 80'i işlenebilir hale getirilmiş, şiddetle ihtiyaç duyulan pulluklar, ABD'den ithal edilerek ucuz bedellerle, hatta bazı durumlarda ücretsiz olarak çiftçi ailelere dağıtılmıştır. Kurulması kararlaştırılan İzmir Yunan Üniversitesi'nde makineli tarıma geçişi özendirecek olan Ziraat Fakültesi'nin bulunacağı Tepeköy'deki 30 bin dönümlük arazi ıslah edilerek deneme çiftliği haline getirilmiş, burada çiftçilere kısa dönemli kurslar verilmiştir ⁵⁹².

23 Kasım 1919'da Trakya ile ticareti serbest bırakan Yunan idaresi Mayıs 1921'de Trakya ile yapılacak ithalat ve ihracata gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır. Anadolu'ya ticari mal gönderilmesinden vergi alınmaya başlanırken Yunanlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirmiş oldukları malları vergiden muaf tuttuklarını, gümrük idaresinin çeşitli etkileriyle gümrük oranları ve uygulanış şekillerini değiştirdiklerini, Türk-Yunanlı memurlar arasındaki iletişimsizliğe neden olan uygulamalar meydana gelmektedir ⁵⁹³. Bu tür uygulamalardan dolayı gümrük memurları görevlerini tam olarak yapamıyorlar, fırsatçı bir kısım tüccar da ya malı daha gemilerdeyken alıyor ya da bu koordinesizliği değerlendirerek malların Yunanlılara ait olduğunu beyan etmek suretiyle gümrük vergisinden muafiyet yollarını kolluyor ve kazançlarını arttırıyorlar.

Vergilendirme ve vergi toplama işlemleri İzmir'de işgalden önce yapıldığı şekliyle devam ediyordu. İşgalden evvel toplanan vergilerin fazlalıkları tahsilatında eksiklik olan bölgelerin bu açığını kapatmakta kullanılıyorken, işgal döneminde Yunan makamlarının bu konudaki uygulamaları ile ilgili açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir ⁵⁹⁴.

Her geçen gün kötüye giden İzmir'in ekonomik hayatı ile ilgili İstanbul'daki İngiliz ticaret firması sekreteri Courthope Munroe'nun 21 Mart 1921'de yazdığı raporda ilgi çekicidir: “*İzmir'in ithal ve ihraç ticareti büsbütün durgundur. Yunan askeri gereksinimleri dışında hiçbir iş yapılmıyor. Kötü Yunan yönetiminden önce İzmir Limanı'na 15-20 gemi gelirken şimdi ancak birkaç gemi geliyor. Bizzat kentin durumu oldukça kötüdür ve Avrupalı ve yerel halk pek ilgisiz görünüyor. Ülkede*

⁵⁹² Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1919-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997, s.327-328

⁵⁹³ Süleyman Vasfi Bey, *agm*, s.253-254

⁵⁹⁴ Bülent Durgun, **1919-1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998, s.164

yasa diye bir şey yok. Yetki ve güç sahibi tek kişi Yunan Yüksek Komiseri Steryiadis'tir. Türk belediyesi iş yapamaz bir duruma gelmiştir... Pazarlar تنها ve boştur. Fakir sınıflar ancak en gerekli gıda maddelerini satın alabiliyor. ⁵⁹⁵

İşgal sonrasında Yunanlıların idaresine geçen şehrin dış ticaret işlemleri devam etmiştir. İzmir ve çevresinin bu dönemine ait dış ticaretin durumunu dönem ile ilgili birkaç veriyi kullanarak yapabiliriz. İlk olarak Vedat Eldem'in İzmir'in işgal dönemi dış ticaretiyle ilgili verdiği rakamlara bakıldığında zaman 1919-1921 arasında ihracatın ithalattan fazla olduğunu görüyoruz. Bu durum İzmir'in geleneksel ticari durumuna uygunluk göstermektedir. 1921-22 yılında ise az da olsa ithalat değerinin ihracatın önüne geçtiğini görüyoruz (Bkz:Tablo III-40).

İkinci olarak bu yıllarla ait İzmir Gümrük İdaresi'nin ithalat ve ihracat verilerine baktığımız zaman ise karşımıza daha farklı bir tablo çıkmaktadır. 1919'da İzmir Gümrük İdaresi'nin ihracat geliri sadece 7.472.818 kuruş görünmektedir. Buna karşılık ithalat geliri ise 127.530.965 kuruştur. Arada büyük bir fark mevcuttur. Ertesi yıl ihracatta büyük sıçrama yapılarak 156.111.139(10 aylık) kuruşa yükselmiştir. İthalat az da olsa ihracatın gerisindedir. 1921 yılında ise denge yine bozulmakta 134.603.863 kuruşluk ithalata karşılık 26.446.324 kuruşluk ihracat geliri elde edilebilmiştir (Bkz:Tablo III-41).

TABLO III-40
İZMİR'İN İŞGAL DÖNEMİ DIŞ TİCARETİ

YIL	İTHALAT(milyon	lira)
İHRACAT(milyon lira)		
1919-1920	16.8	31.4
1920-1921	19.2	33.4
1921-1922	28.4	25.1

Kaynak: Vedat Eldem, *Mütareke ...*,s.142

⁵⁹⁵ Selahi Sonyel'den alıntı; Selahi Sonyel, *agm*, s.69

TABLO III-41
İZMİR GÜMRÜK İDARESİ'NİN GELİRLERİ

YIL	İTHALAT	İHRACAT
	(krş)	(krş)
1919	127.530.965	7.472.818
1920	149.632.792(10 aylık)	156.111.139(10 aylık)
1921	134.603.863	26.446.324

KAYNAK:Süleyman Vasfi Bey, *agm*, s.251

Mütarekeden sonra İzmir'deki Alman, İngiliz ve Fransız tüccarlarının ticari kaygılarına Amerikalı yatırımcılarda katılmışlardır. Anadolu'nun ticari kaynağından pay kapma mücadelesinde Amerikalı girişimciler büyük umutlarla I.Dünya Savaşı'ndan evvel Almanların kullandıkları propagandaları - " Türk toprağını işgal etmemiş ülke "- işleyerek İzmir'in iktisadi hayatında rol almaya çalışmaktadırlar. Bu dönemde İzmir'den Amerika'ya ihraç edilen ürünlerin başında tütün gelmektedir. Tütünü üzüm, incir, meyankökü, tiftik, halı-kilim, zımpara cevheri, zeytinyağı, afyon, palamut, yün, tohum (Kenevir, pamuk, haşhaş ve susam), sakız ve yün gibi yörenin klasik ihraç malları izlemektedir. Amerika'dan İzmir'e ithal edilen mallar arasında ise alkol, bira, çizme ve ayakkabı, pamuklu ve yünlü kumaş, pamuk ve yün ipliği, cam ve madeni eşya, kömür, kahve, çay, şeker, boya, ilaç ve kimyasal maddeler deri, keten eşyalar, kiremit ve tuğla, mobilya, müzik aletleri, dikiş makineleri gibi mamul maddeler bulunmaktadır ⁵⁹⁶. İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracat 1921'de 10.406.552 ve 1922'de 9.837.774 dolar olarak gerçekleşmiştir ⁵⁹⁷.

İzmir ve Ege Bölgesi'nin ihraç amacıyla yaptığı üretimin Yunanistan'ın ihraç ürünleriyle hemen hemen aynı olması iki bölgenin ticari ilişki düzeyini asgari seviye tutuyordu. Bununla birlikte İzmir'in işgal döneminde Yunanistan ile ticari ilişkilerinde artış gerçekleşmiştir. Çoğunlukla göçmen taşıyan Yunan gemileri, silah

⁵⁹⁶ **İzmir 1921 (Uluslar arası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi Raporu)**, Çeviri:Aykan Candemir, İzmir, 2000, s.2-3

⁵⁹⁷ E. G. Mears, **Modern Turkey**, Washington, 1924, s.336, 351, 354

ve mühimmatın yanı sıra bazı durumlar bölgenin ihtiyaç duyduğu malzemeyi de getirmektedir⁵⁹⁸.

İzmir'in işgal dönemindeki ticareti görünümünde devletlerin rolüne bakıldığı zaman karşımıza çıkan tablo, savaş öncesi yıllara benzerlik göstermektedir. Bilindiği gibi İzmir ve çevresi ticaretinde İngiltere'nin tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Bu üstünlüğün işgal döneminde de devam ettiğini aşağıda 1921 ve 1922 yıllarında İngiltere'nin İzmir'den yaptığı ithalat ve ihracat değerlerine bakıldığı zaman da görülmektedir (Bkz:Tablo III-42).

TABLO III-42
İNGİLTERE'NİN İZMİR'DEN İTHALAT VE İHRACATI

	İTHALAT(£)					
	İHRACAT(£)			İTHALAT(£)		
%	İzmir	Osm.Dev.	%	İzmir	Osm.Dev.	%
1921	2.640.017	3.703.686	71.2	1.678.737	6.398.063	26.2
1922	2.155.056	3.891.515	55.3	932.839	4.615.545	20.2

Kaynak: Bie Ravndal, **Turkey, A Commercial and Industrial Handbook**,
Washington, 1926, s.174

İzmir ve çevresinin önemli ihraç ürünleri arasında yer alan meyankökü ihracatına baktığımız zaman 1919'da 6.254.000 kıyye meyankökü ile 744.000 kıyye meyanbalı ihraç edilmiştir. İki yıl sonra , 1921'de ise, meyankökü ihracatı artarken (7.898.000 kıyye) meyanbalı ihracatında ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir(47.200 kıyye). Çünkü meyankökü vilayetin en ziyade Menderes nehri havzasında ve Söke mıntıkasında bulunmakta ve Menderes'in güney kısmı Yunan işgali haricinde bulunduğundan dolayı İzmir yoluyla ihracat durmuştur. Söke'de üretilen ballar İngiltere'ye, Almanya'ya, Fransa'ya, Belçika'ya ve bir miktarı da Kanada'ya ihraç olunmaktadır⁵⁹⁹.

Savaş öncesi dönemde İzmir'in en önemli ihraç ürünlerinden olan üzüm ve incir, önceki yıllara göre gerilemekle beraber, işgal döneminde de üstünlüğünü

⁵⁹⁸ Bülent Durgun, *agt*, s.167

⁵⁹⁹ “*Aydın Vilayeti'nde Meyankökü Mahsulü*”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:4 Nisan 1922, s.101

devam ettirmektedir. 1921, 1922 yıllarında yabancı devletlere ihraç edilen üzüm ve incir kıymetleri⁶⁰⁰ ;

	1921	1922
İncir	2.152.985	918.159 İngiliz lirası
Üzüm	747.677	372.872 İngiliz lirası

1919'da 10.000 ton zımpara İzmir Limanı'ndan ihraç edilmiştir. Bunun 5.000 tonu İngiltere'ye, 4.000 tonu Amerika'ya ve 1.000 tonu da Avrupa'ya ihraç edilmiştir⁶⁰¹.

Aydın Vilayeti mahsulatından olan ve sabun fabrikalarının ihtiyacından fazla olduğu Meclis-i İdare-i Vilayet ve belediye ile mahalli ticaret odasının kesinleşen zeytinyağlarının ihracına 1920 Haziranında izin verilmiştir⁶⁰².

Yukarıda bahsettiğimiz ticari hayata rağmen işgal döneminde İzmir ticareti genel olarak durgun geçmiştir. Bu durgunluğa dönemin basında yer alan haberlerle de sık sık dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Bu yazılar arasından seçtiğimiz bir-iki örnek bize, o yıllardaki durumu tüm çıplaklığıyla göstermektedir:

Haziran 1921; "*İktisadi faaliyet drahminin tenezzülünden dolayı hemen hiç yok. Bir çok tüccar iflas etmek üzeredir. Bundan dolayı yerli Rum tüccardan pek çokları Yunanlıların gelip bu vaziyete sebebiyet verdiklerinden dolayı gayri memnundurlar ve Türk idaresini istiyorlar. Ziraiyat iyi değildir. İstiryadis yağ ihracının memnu' olduğunu ilan etti. Tüccar bundan çok zarar görüyor. Kasaplık hayvan sair havaliden müsaade tahtında geliyor. Bunun için pek çok rüşvet vermek lazımdır.*"⁶⁰³

Mart 1922; "*Aydın Vilayeti mahsulat-ı araziyece en zengin vilayetlerdendir. Üzüm, incir, palamut, pamuk, tütün, meyankökü gibi ürünler memleketin yegane servetini teşkil etmektedir. İzmir, Saruhan, Aydın sancakları dahilinde Yunan işgali altında kalan 25.000 km.lik araziden istihsalat-ı sabıkanın % 40'dan fazlası kaybolmuştur. Çiftçiler perişan bir halde işgal dışı mıntıklara göç etmişlerdir. İzmir, Saruhan, Aydın livalarında mevcut 2196 köyden büyük bir kısmı ihrak ve kısmen tahrip suretiyle imha olmuştur. Bu sebeple İzmir'in*

⁶⁰⁰ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, sayı:3, Kanunsani 1340, s.185

⁶⁰¹ Captain C.H. Courthope-Monroe, *age*, s.68

⁶⁰² "*Aydın'dan Zeytinyağı İhracı*", İKDAM, 17 Haziran 1920, nr:8385

⁶⁰³ Zeki Arıkan, *age*, s.255, 3 Haziran 1337 tarihli Akşam gazetesinden alıntı.

arkasında İzmir'in hayatını idameye çalışan mevcudiyet-i ziraiye de darbe almıştır. İzmir üretim yüzünden dert ve elem içinde çarpınırken kambiyo buhranları, ithalat-ı emtia fiyatlarının yükselmesi vaziyeti büsbütün altüst etmiştir. İzmir'de hayat tahminden fazla pahalılaştı. Bütün ticarethaneler matemli ir ev halini irae ediyor. Yapılabilen ufak tefek işler ticarethanenin kirasını, masrafını bile çıkaramıyor ”⁶⁰⁴.

Nisan 1922; “... Memleketin her tarafında tahripkar bir siyasetle köyler yakılmış, tarlalarda çalışacak çiftçi azalmış, mahsulatı işleyecek eski eller kalmamıştır. Türkleri büyük bir kısmı iç bölgelere çekilmiştir. Bağlar, bahçeler, tarlalar faaliyetleri %80 kaybetmiştir. Nefs-i İzmir'de bile şehre yakın arazide Türkler ziraatla meşgul olmaktan kaçınıyorlar. Bu durum İzmir'in ticari hayatını da olumsuz etkilemektedir. Zaten İzmir'de mahsulat-ı araziye üzerine ticaret hayatı en ziyade komisyonculuğa sınırlı bulunduğu bugün yüzlerce ticarethaneler şeklen açık, maddeten kapalı bir vaziyette bulunmaktadır. İzmir'de Yunan işgalinden sonra göze çarpan en mühim nokta Memalik-i Ecnebiyye'den ithalatın önceki senelerle mukayese edilemeyecek kadar azalmış olmasıdır. Bugün bile İzmir'de ithalat malları depolarda beklemektedir. Memlekette devam eden mali buhran nedeniyle tüccarlar mallarını gümrükten çıkaramamaktadırlar ”⁶⁰⁵.

4.b.3- FİYATLAR

Harp içerisinde, bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan kağıt paranın devamlı olarak kıymetten düşmesi, eşya fiyatlarının alabildiğine yükselmesine neden olmuştu. Piyasadaki buhran devam etmesi Anadolu piyasalarını da derinden etkilenmiş ve taşradaki tüccarlar İstanbul'a mal yollamamaya başlamışlardı. Çünkü bu günlerde İstanbul piyasaları ile taşra piyasaları arasında derin fiyat farkları ortaya çıkmıştır⁶⁰⁶.

Savaş öncesi dönemde İzmir piyasasında kıyyesi 34-51 pare arasında satılan buğday⁶⁰⁷, Mütareke'nin hemen ertesinde, Kasım ayında 12-15 kuruşa satılıyordu⁶⁰⁸.

⁶⁰⁴ “Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:3, Mart 1922, s.74-75

⁶⁰⁵ “İzmir'de İktisadi ve Ticari Vaziyet”, Türkiye İktisat Mecmuası, nr:4, Nisan 1922, s.106-107

⁶⁰⁶ “Vaziyet-i Ticariye”, SÖZ, 3 Nisan 1919, nr:138

⁶⁰⁷ ANADOLU, 19 Kanunsani 1914, nr:675

⁶⁰⁸ KÖYLÜ, 18 Teşrinsani 1334, nr:9137

1918'in Aralık ayında fiyatlarda kısmi bir düşüş görülmekle beraber bu durum uzun süreli olmamış ve artışlar devam etmiştir.

1919 yılında fiyatların daha da yükselmesi, halkın alım gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu karmaşa ortamında bir de vurgunculuk ve karaborsanın yayılması, halkı yiyeceği ekmeği bile bulmakta sıkıntıya sokmuştur. “Harp bitti ama buhran-ı maişet(geçim sıkıntısı) bitmedi.” düşüncesi herkesin zihnini meşgul etmektedir ⁶⁰⁹. Bu yıl içerisinde İzmir piyasasında işlem gören bazı malların en düşük ve en yüksek satış değerleri şöyledir ⁶¹⁰:

Buğday (yerli)	16-24.5 kuruş	Arpa (Yerli)	7.5-14 kuruş
----- (Uşak)	14-25 kuruş	----- (Uşak)	7.5-“4 kuruş
----- (Mersin)	17-18 kuruş	Yulaf	6-8 kuruş
Pamuk	65-105 kuruş	Afyon	600-1100 kş
Burçak	5.5-9.5 kuruş	Haşhaş	29-35 kuruş
Pamuk tohumu	4-7.5 kuruş	Susam	30-51 kuruş
Üzüm	20-25 kuruş	İncir(Hurda)	5-18 kuruş
İncir	15-20 kuruş	Bakla	7-11 kuruş
Nohut	12-20 kuruş		

Bu gidişat 1920 yılından sonra durmuştur. Çünkü Mütareke sonrasında ablukanın kaldırılmasıyla ticaret yolları tekrar faaliyete geçmiş ve ülkenin ihtiyacı olan mallar bol miktarda gelmeye başlamıştır. Hükümet, zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarındaki fahiş artışı düşürebilmek için bir yandan nakliye ve hamaliye ücreti tarifelerinde indirime giderken⁶¹¹, diğer yandan ekmeğin fiyatlarını sabit tutabilmek için Romanya ve Bulgaristan’dan un ithal edebilmek için Düyun-ı Umumiye İdaresi ile anlaşmaya çalışmaktadır ⁶¹². Bu girişimlerin sonucu olarak da piyasalarda nispi bir ferahlık ve fiyat istikrarı sağlanmıştır. Bu durum ülke içinde Türk parasının tedavül kudretinin yükseldiğine işaret ediyorsa da, dış piyasalarda sağlam dövizlere ve altına nazaran kıymeti durmadan düşmeye devam etmiştir⁶¹³. Hükümet, bu gidişatı engellemek için 18 Mart 1338(1922) tarihinde 12 maddelik bir

⁶⁰⁹ PEYAM, 3 Teşrinevvel 1919, nr:302

⁶¹⁰ Buradaki veriler 1919 yılına ait İkdam, Anadolu, Tanin, Ahenk gazetelerinden alınan verilerle oluşturulmuştur.

⁶¹¹ BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/25, 18 Z 1337

⁶¹² BOA, DH.UMVM, Dosya no:100/32, 27 Ra 1340

⁶¹³ Vedat Eldem, Mütareke..., s.145-144

kararname yayınlayarak ciddi bir adım atmıştır. Bu kararname ile Osmanlı parasına değer kazandırabilmek amaçlanmış ve 1338 sene-i maliyesinden (1922) itibaren geçerli olmak üzere Hazine işlemlerinde ve devletin hesap kayıtlarında “Osmanlı lirası”nın esas alınması ve “kuruş”un onun küsuru olacağı kabul edilmiştir. Aynı zamanda tedavülde olan “pare” kaldırılmıştır ⁶¹⁴.

Türk parası kıymetinin devamlı olarak düşmesine rağmen, fiyatlarda istikrara doğru gidiş sezildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Bu gidişi Mütareke yıllarında bazı maddelerin toptan, ithal ve ihraç fiyatlarına bakarak da takip etmek mümkündür (Bkz:Tablo III-52).

Toptan fiyatlar, 1920 sonlarında patlak veren iktisadi buhran sebebiyle bütün dünyada düşmeye başlamış ve bu hareketin etkileri 1922 ve 1923 senelerinde de devam etmiştir. Dolayısıyla toptan eşya fiyatlarındaki gerileme sadece ülkemize has bir durum değildir. Sadece Anadolu’da fiyatlarla birlikte paranın kıymeti de düşmüş olduğundan, bu gerileme bariz bir şekilde görülmemektedir ⁶¹⁵.

TABLO III-43

OSMANLI DEVLETİ’NDE 1914 VE 1919 YILLARINDA EKİLİ ALANLAR

EKİLEN ÜRÜNLER	1914 (Dönüm)	1919 (Dönüm)
Buğday	25.432.273	8.619.680
Arpa	12.070.950	3.868.883
Mısır	3.238.695	1.008.047

⁶¹⁴ BOA, DH.EUM.MH. , Dosya no:227/89, 26 B 1340

⁶¹⁵ Vedat Eldem, Mütareke., s.145-146

Yulaf	958.576	524.856
Sebzeler	-	600.220
Çavdar	2.374.816	470.002
Darı	1.009.832	155.690
Fasulye	362.150	143.448
Kızıl buğday	-	69.775

Kaynak: 1914 yılı verileri *1330 Tarım İstatistiği*'nden 1919 yılı verileri ise; Captain C.H. Courthope-Munroe, .H. Courthope-Munroe, *General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the 1919*, London, 1920, s.28'den alınmıştır.

TABLO III-44

**MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BAŞLICA İHRAÇ
MADDELERİNİN ÜRETİM MİKTARLARI**

Sene	Üzüm(İzmir) (Kilo)	İncir(İzmir) (Kilo)	Tütün(Genel) (Kilo)	Pamuk(Genel) (Balya)	Z.yağı(İzmir) (Kilo)	Afyon(İzmir) (Sandık)	Palamut (Genel) (kilo)	M.kökü (Genel) (Kilo)
1919	30.500.000	16.500.000	21.515.000	15.000 *	6.000	4.000	15.000	-
1920	18.400.000	20.900.000	29.143.000		17.000	3.700	25.000	-
1921	33.900.000	21.340.000	15.578.000	30.000	5.000	3.200	18.000	20.000
1922	37.400.000	6.160.000	20.544.000	80.000	22.000	3.500	29.000	24.000

Kaynak; Üzüm için; H.Nezih Bey, *age*, s.22, İncir için; "Aydın Vilayeti'nde İncir Mahsulü ve İncircilik", *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:5, Mayıs 1922, s.134, Tütün ve Pamuk için; Faik Courdoğlu, *age*, 127,154, Z.yağı, afyon, palamut ve meyankökü için; V.Eldem, *Mütareke...*, s.142, 163-164

TABLO III-45

**MÜTAREKE YILLARINDA ANADOLU VE TRAKYA'DA HUBUBAT VE
BAKLİYAT ÜRETİMİ
(Bin ton olarak)**

SENE	Buğday	Arpa	Mısır	Bakliyat
1913-14	3.903	1.700	325	264
1919	2.154	1.284	280	150
1920	-	-	270	-

* 1919-1920 yılına ait pamuk miktarı

1921	2.042	980	295	132
------	-------	-----	-----	-----

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s.161

TABLO III-46
MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MADEN ÜRETİMİ
(Bin ton olarak)

SENE	Krom	Çinko	Borasit	Manganez	Zımpara	Kükürt	Cıva	Linyit
1919	-	-	4.762	70	-	550	50	180
1920	3.860	1.700	12.686	-	-	-	-	-
1921	7.511	2.100	9.474	-	690	-	-	-
1922	-	-	5.181	-	1.848	-	-	-

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s.178-181

TABLO III-47

ÜLKE İTİBARIYLA İSTANBUL, GALATA VE HAYDARPAŞA GÜMRÜKLERİNE YAPILAN

İTHALAT MİKTAR(Kilo)
(1919-1920)

ÜLKE	1919	1920(Ocak-Haziran)
Almanya	55.697.795	1.603
Amerika	30.309.247	14.520.830
İngiltere	31.740.521	19.039.837
Avusturya	1.386.522	1.614.302

Batum	4.435.023	2.783.127
Belçika	265.020	3.294.337
Bulgaristan	5.505.543	1.079.266
Mısır	12.144.193	-
İspanya	3.204.258	1.585.078
Fransa	5.548.463	7.911.946
Yunanistan	9.978.181	4.633.194
Hollanda	2.781.875	4.201.678
İtalya	17.956.382	14.608.709
Japonya	2.137.076	2.954.746
İran	222.391	59.971
Romanya	4.464.830	2.802.391
Rusya	13.543.148	12.095.962
İsviçre	865.351	325.921
İsveç	225.973	766.657
Hindistan	-	22.435
Diğer	12.239.800	9.918.310
Toplam	214.651.592	104.220.300

KAYNAK:BOA, T.TZT.İHR. DOSYA NO:789/55 VE 66, 11 R 1338

TABLO III-48

ÜLKE İTİBARIYLA İSTANBUL,GALATA VE HAYDARPAŞA GÜMRÜKLERİNE
YAPILAN

İTHALAT KIYMETİ(KURUŞ)
(1919-1920)

ÜLKE	1919	1920(Ocak-Haziran)
Almanya	115.030.430	58.200

Amerika	808.506.281	881.037.673
İngiltere	2.669.326.438	2.209.743.926
Avusturya	59.828.239	116.040.265
Batum	105.217.728	100.988.079
Belçika	14.908.572	116.421.120
Bulgaristan	79.190.102	4.458.322
Mısır	513.116.015	-
İspanya	501.050.114	210.771.098
Fransa	784.841.318	642.489.446
Yunanistan	570.319.318	118.417.656
Hollanda	81.843.315	191.943.016
İtalya	1.846.596.878	1.153.688.908
Japonya	80.253.961	132.437.193
İran	42.056.280	17.434.750
Romanya	36.126.034	37.642.041
Rusya	228.686.861	330.771.096
İsviçre	34.320.101	33.450.607
İsveç	141.261.897	19.362.722
Hindistan	-	1.404.000
Diğer	563.757.416	264.516.898
Toplam		

KAYNAK:BOA, T.TZT.İHR. DOSYA NO:789/55 VE 66, 11 R 1338

TABLO III-49

ÜLKE İTİBARI İLE İSTANBUL, GALATA VE HAYDARPAŞA GÜMRÜKLERİNDEN YAPILAN İHRACAT MİKTAR(Kilo)
(1919-1920)

ÜLKE	1919	1920
Almanya	1.121.596	668.619

Amerika	5.405.380	134.585.855
İngiltere	12.650.105	46.443.428
Avusturya	1.027.328	3.845.400
Batum	432.134	8.067.114
Belçika	625.751	11.175.152
Bulgaristan	2.665.379	18.650.796
Mısır	944.612	25.484.806
İspanya	-	1.765.213
Fransa	7.171.157	26.093.139
Yunanistan	2.388.989	20.941.435
Hollanda	4.291.721	12.979.237
İtalya	2.145.561	31.253.346
Japonya	-	3.183.494
İran	18	215.505
Romanya	5.044.682	32.549.415
Rusya	8.172.081	25.431.579
İsviçre	559.218	2.309.996
İsveç	299.181	857.298
Diğer	48.011.371	23.189.607
Toplam	102.956.264	429.690.434

KAYNAK:BOA, T.TZT.İHR. DOSYA NO:789/55 VE 66, 11 R 1338

TABLO III-50

ÜLKE İTİBARI İLE İSTANBUL, GALATA VE HAYDARPAŞA GÜMRÜKLERİNDEN YAPILAN İHRACAT KIYMETİ(KURUŞ)
(1919-1920)

ÜLKE	1919	1920
Almanya	25.408.933	5.779.587
Amerika	498.848.735	2.595.381.063

İngiltere	683.943.156	4.868.540.690
Avusturya	29.841.460	232.441.163
Batum	41.662.007	321.023.738
Belçika	41.693.200	388.517.382
Bulgaristan	138.280.058	145.030.714
Mısır	56.706.663	660.891.370
İspanya	548.900	251.485.389
Fransa	347.857.053	2.029.421.502
Yunanistan	73.237.397	443.827.311
Hollanda	339.200.770	544.412.689
İtalya	193.383.352	2.569.620.279
Japonya	-	183.292.401
İran	3.000	75.264.650
Romanya	252.139.012	250.401.781
Rusya	622.086.397	584.579.931
İsviçre	50.149.151	57.559.182
İsveç	30.040.174	86.582.569
Diğer	417.737.801	645.573.349
Toplam	3.842.767.219	16.939.626.740

KAYNAK:BOA, T.TZT.İHR. DOSYA NO:789/55 VE 66, 11 R 1338

TABLO III-51

MÜTAREKE YILLARINDA BAZI MADDELERİN TOPTAN, İTHAL VEYA İHRAÇ FİYATLARI
(kg/krş olarak)

SENE	BUĞDAY		ARPA	K.ÜZÜM	TÜTÜN	PAMUK	İNCİR
	Yerli	İthal	(Toptan)	(İhraç)	(İhraç)	(İhraç)	(İhraç)
1919	11.9	11.0	7.5	30	81	51.1	20
1920	12.3	11.2	8.2	32	95	66.3	23
1921	10.1	8.1	6.6	31	77	41.2	21
1922	9.2	8.4	5.9	30	78	59.0	24

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 145

IV.BÖLÜM

KURTULUŞ'TAN CUMHURİYETE EKONOMİK YÖN ARAYIŞLARI (1922-1923)

A. LOZAN KONFERANSI VE İKTİSADİ MÜCADELE

Milli Mücadele'nin askeri yönüne 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması ile son verilmiştir. Şimdi Ankara Hükümeti'ni bir başka mücadele alanı beklemektedir ki bu alan Barış Antlaşması'nın siyasi arenası olacaktır.

Barış Antlaşması'nın görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanılmasına karar verilmişti. Ankara Hükümeti Lozan Konferansı'na gidecek delege seçimi günlerinde bir başka önemli konuyu da karar bağlayacaktır. Artık Anadolu üzerinde çift başlılığa son vermek ve Barış Görüşmelerinde tek vücut olarak hareket edebilmek için Osmanlı Devleti'nin hukuki varlığına son verecek olan adımı atar; 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılır. Daha sonra heyetin seçimi yapılır. İsmet Paşa, Rauf Bey'in başını çektiği grubun muhalefetine rağmen, TBMM'nde Dış İşleri Bakanı seçildikten sonra, Lozan'a gidecek heyete baş delege olarak atanmıştır⁶¹⁶. Heyet; baş delege, iki temsilci delege (Rıza Nur ve Hasan Saka), 21 müşavir, 2 basın müşavir, 1 Genel sekreter, 1 tercüman ve 8 katipten oluşan kalabalık bir gruptu⁶¹⁷. Böylelikle 22 Kasım'da Lozan'da başlayan görüşmelerde İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti Anadolu'nun geleceği ile ilgili kararlarda söz sahibi olacak tek yetkili merci olmuştur.

Bu konferansta Türkiye'nin karşısında yedi devlet bulunuyordu: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan .

Lozan Konferansı'nın açılış töreni, 20 Kasım 1922'de İsviçre Devlet Başkanı'nın bir nutku ile başlamıştır. Bundan sonra İngiliz baş delegesi bu toplantı da görüşülecek konular hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu açılış programında Türkiye'ye yer verilmemesine karşı baş delege İsmet Bey kürsüye gelmiş ve birinci derecede Türk devletinin bağımsızlık ve egemenlik davasına verdiği önemi belirterek özgürlük için haklarımızın tanıtılacağını kesin bir üslupla ifade etmiştir⁶¹⁸. Bu jest daha ilk günde konferans heyetleri üzerinde büyük bir etki yapmıştır .

21 Kasım 1922'de toplanan genel oturumda üç komisyon seçilmiştir. Birinci komisyon, topraklara, askerliğe, boğazlara ait işler komisyonu, ikinci komisyon Türkiye'de yabancıların tabi olacağı usul komisyonu ve üçüncü komisyonda mali ve

---

⁶¹⁶ Rauf Bey, Lozan'daki görüşmeleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bir rövanşı gibi görüyordu. Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Devleti adına imzaladığı için zaman zaman eleştirilere maruz kalan Rauf Bey, kariyerindeki bu olumsuzluğu silebilmek için Lozan'da Avrupa'nın kurt politikacılarının karşısına kendisi gibi deneyimli bir politikacının çıkmasının daha doğru olacağını ve Mondros'un intikamını alınabileceğine inanıyordu. Bakınız; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c:II, Ankara, 1950, s.681-682

⁶¹⁷ Lozan'daki Türk Heyeti'nin isimleri için bakınız: Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Ankara, 1973, s.49-50

⁶¹⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara, 1987, c:II, s.59

iktisadi meseleler komisyonudur ⁶¹⁹. Çalışmalar başladığında İtilaf devletlerince Türk Heyeti'ne hiçbir zaman kabul edilemeyecek teklifler ileri sürmüşlerdir.

1-LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE ANKARA HÜKÜMETİ'NİN İKTİSADİ YAKLAŞIMI

Ankara Hükümeti, İsmet Paşa başkanlığında kalabalık bir heyeti Lozan'a müzakereler için görevlendirmiştir. Lozan'a hareket etmeden önce İsmet Paşa, TBMM'nde heyetin takip edeceği hareket tarzını şöyle özetlemektedir: “*Arkadaşlar, Yüksek Heyetinizin güvenine mahzar olarak Sulh Konferansına Murahhas Heyetimiz gidiyor. Murahhas Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları şimdiye kadar cihanca bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri milli istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki Misak-ı Milli ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Misak-ı Milli ve Yüksek Heyetinizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Milli ile akdedilmiş anlaşmalar çerçevesinde hukukumuzu savunacağız. Ümit ediyoruz ki hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki isteklerimiz kolaylıkla açıklamağa muvaffak olacağız. İnşallah sulh konferansı insaniyetin, hakkı kabul*

hususunda çok inşafı ve çok ileri olduğuna tanık olur. Heyetimiz için Yüksek Meclisin daimi yardımları ilahi kararın tecellisine vesile olacaktır.” ⁶²⁰

İsmet Paşa'nın bu konuşmasının ardından söz alan milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda heyete desteklerini açıkça ifade ederlerken ortak amacın “Misak-ı Milli, İstiklal-i tam-ı milli” olduğunun da altını tekrar tekrar çizmektedirler. Türk Heyeti'nin Misak-ı Milli etrafındaki bu birleşimini İngiliz Yüksek Komiseri ve Lozan delegesi Rumbold'da şu sözleriyle tasdik etmektedir; “*Bir elde Misak-ı Milli, diğer elde kılıç*” ⁶²¹.

Heyet, Meclis'in öneriyle birlikte Bakanlar Kurulu'nun da bir takım talimatlarını almıştır. Bu talimatların en önemli maddelerinden birinin kapitülasyonların diğerinin de Ermeni yurdunun kabul edilemeyecek olmasıdır. Bu konularda herhangi bir olumsuzluk yaşanması durumunda konferansın terk edilmesi,

⁶¹⁹ M.Cemil , **Lozan**, I-II, Ankara, 1933, s.19

⁶²⁰ Cengiz Kürşad, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Hey'etine Verilen Talimatlar*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Temmuz 1970, sayı:34, s.15

⁶²¹ Selahi R.Sonyel, “*Lozan'da Türk Diplomasisi*”, **Bellekten**, sayı:149-152, c:38, Ankara, 1974, s.53

yani dolayısıyla savaşın tekrar başlaması talimatı, yeni Türk Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine verdiği önemi çok açık göstermektedir ⁶²².

Lozan görüşmelerinde iktisadi konularda en önemli sorun şüphesiz ki kapitülasyonlar olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi Ankara'dan yolan çıkan Türk Heyeti'ne kapitülasyonların kesinlikle kabul edilemeyeceği direktifi verilmişti. Ankara'nın bu yaklaşımı Milli Mücadele'nin başlarında 28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli kararlarıyla zaten belirlenmişti. Şimdi bu kararının arkasında duran Ankara Hükümeti ile I.Dünya Savaşı'nın galipleri ile, ki kendilerini hala bu statüde görüyorlardı, sıkı bir politik savaş yaşanacaktır.

Lozan görüşmelerinin ilk devresinde iktisat komisyonunda kapitülasyonların dışında tartışılan diğer konular; Düyun-ı Umumiye'ye olan *Osmanlı borçları*, *gümrük tarifeleri* ve *ticaret antlaşmaları*dır. Bu konularda yapılan görüşmelerde alınan proje kararlardan bazıları şunlardır;

Osmanlı borçları konusunda İtilaf Devletleri borcun tamamının Türkiye tarafından ödenmesini talep etmişlerdir. Bu talep karşısında Türk heyetinin tezi ise borçların tamamını kendilerinin ödemesini kabul etmeyerek, İmparatorluktan ayrılan diğer devletlerle Türkiye arasında paylaşılması gerektiği olmuştur. Başlangıçta Türk heyetinin bu tezine şiddetle karşı çıkan müttefik devletleri zamanla kabule yanaşmışlardır ⁶²³.

Gümrükler hakkında ise, Türkiye Gümrüklerine gelen ithali yasak malların “eş'arı ahire kadar” kaydıyla gümrüklerde muhafaza edilebilmesi görüşülmüştür. Bundan başka tarife usulü gereğince 15 misli resme tabii olan eşyadan alınan rüsumun 5 misli irad ve 10 misli de depozito olarak alınması kararlaştırılmıştır ⁶²⁴. Aynı zamanda ithali memnu' eşya sınırlandırılacaktır. Dahilde milletin hayat-ı gıdaiyesi ve faaliyet-i iktisadiyesi için elzem olan maddelerin dışında hiçbir çeşit malın ithaline izin verilmeyecektir. Ülkede istihsal ve imali mümkün olan her nev'i eşyanın ithali men edilebilecektir. Yalnız servet-i milliyeyi muhafaza kaydıyla ipepli kumaş vesaire gibi ziynet eşyası üzerine yasaklar kaldırılacaktır ⁶²⁵.

---

⁶²² NUTUK, c:II, s.

⁶²³ İsmet İnönü, *age*, s.89

⁶²⁴ “*İthali Memnu' Eşya*”, İKDAM, 20 Kanunvevel 1922, nr:9253

⁶²⁵ “*Mali ve İktisadi Hafta*”, İKDAM, 9 Kanunsani 1338, nr:9273

Lozan'da *ticaret antlaşmaları* meselesi, Hasan Bey'in (Saka) başkan seçildiği tali komisyonda ilk kez 29 Ekim 1922'de görüşüldü. Komisyonun ilk toplantısında Hasan Bey, Türkiye'nin iktisadi serbestliğe çok ehemmiyet verdiğini ve kapitülasyonların ilga edilmesi üzerine gümrük tarifelerince serbest olduğunu, iktisadi şartların değişikliğine göre ticaret usulünü düzenleyecek hükümler için pek kısa bir müddet kabul etmek ve bu sebeple iktisadi meseleleri siyasi maddelerden ayırmak lazım geleceğini, muhtelif memleketlerin ticaret şartları ayrı olduğundan bütün devletle eşit muamele verilemeyeceğini anlatmıştır⁶²⁶. Buna karşılık diğer devletler ise kapitülasyonların, devleti sürekli bağladığını ileri sürerek bir "intikal (geçiş) dönemi" yani "ödün" istemişlerdir. Onlara göre, ticaret alanında, Türkiye'nin diğer devletler gibi, özgürlükten yararlanması doğal olmakla birlikte, bu hakkını ancak, gelecekte kullanabilirdi.

Komisyon görüşmelerinde ticarete dair Fransızlar, gemi işletmeğe dair İngilizler tarafından çeşitli projeler verilmiştir. Bu projelerde, önceki yıllarda olduğu gibi, ayrıcalıklarının devam ettirmeye çalışmışlardır. İngiliz delegesine göre, Türkiye'nin bu yeni koşullara uyabilmesi için ve ticaretin de, daralmaması için, bir 15-20 yıllık süreye gereksinimi vardı⁶²⁷.

Bu talepler karşısında Türk heyeti, her devletle kurulacak ticari ilişkilerde, ayrı ayrı imzalanacak ticaret antlaşmalarına bağlı kalacağını taahhüt etmiştir. Aynı zamanda imzalanacak ticaret antlaşmalarının Milletler Cemiyeti Antlaşması'nda belirlenen ticarete karşı adilane muamele esasını ihlal etmeyecek surette akdi kabul edilecektir. Antlaşma yapmayan devletlere karşı ise tarife müddetinin tespitinde Türkiye tamamen serbest olacaktır. İhracatımıza karşı devletler en ziyade muzahher müsaade millet esasını tatbik edeceklerdir. Antlaşmalar iki sene için yapılacaktır. İki seneye kadar ticaret mukavelesi için hazırlanılmadığı takdirde altı aydan aya uzatma hakkına sahip olunacaktır⁶²⁸.

Ankara Hükümeti'nin iktisadi konulardaki bu makul önerileri Lozan'daki müttefik devletleri tarafından, diğer konularda olduğu gibi, nazar-ı dikkate alınmayacaktır. Taraflar arasındaki fikir ayrılığındaki temel noktayı baş delege İsmet Paşa'nın şu sözleri özetlemektedir: "*Biz, Büyük Millet Meclisi Türkiye'si, o*

⁶²⁶ M.Cemil, *age*, c:II, s.167

⁶²⁷ Beşir Hamitoğulları, "*İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması'nın Etkileri*", **Lozan'ın 50.Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1978, s.170

⁶²⁸ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, c:I, Ankara, 1990, s.318-319

halet-i ruhiyyede idik ki, İmparatorluk mağlup olmuştu ve zaten İmparatorluk, memleket içinde de düşmüş lağvedilmişti. Biz, 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında konferans toplandı. Sırası geldikçe ben, Baş Murahhas olarak, Mudanya Mütarekesi'nden buraya geldiğimi söyledim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesi'ni hatırlatmağa çalışırdı. Mesele, aramızda hallolmadan, itilafı kaldı. ” İsmet Paşa'nın bu yaklaşımını İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey;“ Efendiler,Lozan Konferansında iki zıt fikir cereyanı vardır. Bu muhalif iki fikir cereyanı birbirine el'an yaklaşmamıştır. Ve yakınlaşması için çok müşkülât olduğuna kanaatim vardır. Çünkü mesele esastan anlaşılammıştır. Tarafların görüşlerinde yakınlaşmaları sulhun biran evvel akdini intaç edecekti. Zihniyet farklarını ifade etmek lazım gelirse, birisi mukabil tarafın zihniyettir ki Hükümetimizi ve milletimizi Mondros Mütarekesi akdedildiği zamanki vaziyetimiz nokta-i nazarından muhakeme ediyorlar. Diğeri bizim nokta-i nazarımızdır ki biz de Mudanya Mukavelenamesi noktasından muhakeme ediyoruz... ”⁶²⁹ ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'da İzmir İktisat Kongresi'ndeki açış konuşmasındaki “ Konferanstaki muhataplarımız bizimler üç-dört senelik değil, üç yüz, dört yüz senelik hesabı rüyet ediyorlardı. ”⁶³⁰ sözleriyle teyit etmektedirler.

Lozan Konferansı, baş delege İsmet Paşa'nın ifade ettiği gibi başından sonuna kadar bu fikrin çatışması ile geçmiş denilebilir. TBMM temsilcileri, büyük bir sabır ve dirayetle ve özellikle aralarında desteğini daima hissettikleri Gazi'nin ve Meclisin eksilmeyen fikir, duygu ve maddi yardımlarıyla bir çok konularda Türk tezini başarıya ulaştırmışlardır.

2. LOZAN GÖRÜŞMELERİNDE İTİLAFA DEVLETLERİNİN İKTİSADİ YAKLAŞIMI

Yukarıda gerek Türk Heyeti baş delegesi İsmet Paşa'nın gerekse Ankara Hükümeti Başbakanı Rauf Bey ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinde açıkça belirtildiği gibi İtilaf Devletleri, Konferansın başlarında şu fikirle hareket etmek niyetinde idiler: Türkiye'yi I.Dünya Savaşı'nın galipleri tarafından yenilmiş, fakat sonradan istilaya karşı gelerek Yunanistan'ı yenmiş bir devlet sayıyorlarsa da, yine

⁶²⁹ Cengiz Kürşad, *agm*, s.16-17

⁶³⁰ A. Gündüz Ökçün, *age*, s.253

de İtilaf Devletleri alışageldikleri ayrıcalıklı iktisadi şartların devam etmesini istiyorlardı⁶³¹.

Lozan'da İtilaf Devletleri'nin ekonomik düşüncesinin ilk tohumlarını Milli Mücadele içerisinde gerçekleşen Londra Konferansı'nda da görmek mümkündür. Bu konferans sırasında Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Emin (Yalman) İtalya temsilcisi Kont Sforza ile bir mülakat yapmıştır. Bu mülakatta Kont Sforza, Ahmet Emin'in Ankara Hükümeti'nin iktisadi istiklal meselesinde kararlı olduğunu söylemesi üzerine Türk delegelerine hitaben şu sözleri söylemiştir: “ *Böyle yaparsanız bütün alemi aleyhinize çevirirsiniz. Arazi için harp etmenizi herkes anlar. Fakat hiç iktisadi şartlar için harb edilir mi?* ” . Ahmet Emin İtalyan elçisinin bu sözlerini yorumlarken İtilaf Devletleri'nin gerçek düşüncelerini gözler önüne sermektedir: “ *Arazi için dövüşünüz. İsterseniz topraklarınızı tevsi' ediniz. Fakat bu topraklarda iktisadi hakimiyet, yani umumiyetle hakimiyet meselesini işe karıştırmayınız. Bu hakimiyet bizimdir. İktisaden bizim efendiliğimizi kabul etmezseniz hepimiz aleyhinize döneriz. Toprağın lafzen sahibi olmak, fakat mahsulü yabancılara vermek. Sahipler fiilen iktisadi esir mevkiinde bulunmak... Bizim layık görüldüğümüz akıbet işte budur.*

... Bugün milletimizin en hassas olduğu nokta, bizim için tam bir iktisadi istiklal. En zengin yabancı araziye lafzen sahip olmaktan çok cazip bir şeydir. ⁶³²

Kont Sforza'nın Ahmet Emin'e söylediği sözlerin benzerini iki yıl sonra Lozan'da Lord Curzon İsmet Paşa'ya hitaben söyleyecektir: “ *Konferanstan bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bu yanımdakinde. Unutmayın ne reddederseniz hepsi cebimdedir. İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi birer birer çıkartıp size göstereceğiz.* ”⁶³³

⁶³¹ A.Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat- 4 Mart 1923**, Ankara, 1989, s.9

⁶³² Ahmet Emin, “ **İktisadi Esarete Karşı** ”, VAKİT, 7 Şubat 1923, nr:1853

⁶³³ İsmet İnönü, **age**, s.89-90

İngilizlerin deneyimli politikacısı Lord Curzon'un bu sözleri de bize Lozan'daki İtilaf Devletleri'nin yaklaşımını somut bir şekilde göstermektedir. Bu konudaki bir başka somut yaklaşım ise Müttefiklerin konferansın ilk evresinde hazırladıkları mali projede kendisini göstermektedir.

İngiltere, Fransa ve İtalya mali uzmanları tarafından Paris'te hazırlanan ve Lozan'da Türk Heyeti'ne sunulan projenin esasları şunlardı:

“ 1- 1914 tarihiyle muahedenin imza edildiği tarih arasında müttefikler tebaasının harp hadiselerinden, vesairden dolayı uğradıkları hasarlara karşılık Türkiye Hükümeti müttefiklere 15 milyon altın Osmanlı lirası tazminat verecektir. Türkiye, müttefiklerden, Türk tebaasının harpten dolayı uğradığı hasarlar için bir meblağ istemeyecektir. Yunanistan bundan hariçtir.

2- Türkiye Hükümeti Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne 37 sene zarfında her sene 900.000 altın Osmanlı lirası senevi taksit tediye etmek suretiyle bu 15 milyonu ödeyecektir. Bu senevi taksitlere 15 milyonun yüzde beş faizi ve yüzde bir amortismanı dahildir. İlk taksitin bitme müddeti 1 Mayıs 1924 tarihidir.

3- Türk Hükümeti Düyun-ı Umumiye'yi bu taksitlere karşılık gösterecektir. Bu karşılığın varidatı, istifa edildiği son iki sene zarfında senevi taksit olan 900.000 liranın yüzde on beşinden fazla olacaktır. Düyun-ı Umumiye İdaresi Türk Hükümetiyle anlaşarak hamiline tahvilat çıkaracaktır. Bu tahvilatın yekunu 15 milyon lira olacaktır. Bu tahvilatta Türk Hükümeti'nin imzası bulunacak ve adı “Düyun likidasyonu” olacaktır. Bunların şekli ve fiyatı Düyun-ı Umumiye Meclisi tarafından tayin edilecektir. Bu tahvilat her çeşit resim ve vergiden affedilecektir.

4- Kendi lehine Türkiye'den arazi ifrağ edilmiş olan devletler bu arazi dahilindeki devlete ait emlaka para vermeden sahip olacaklardır. Askeri ve mülki tekaüde hakkı olan ve Türkiye'den başka bir tabiiyet altında bulunanlar tekaütlük hakları için Türkiye'den hiçbir şey istemeyeceklerdir.

5- Türkiye'nin Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a olan borçları müttefikler tarafından tasfiye edilmiştir. Bu devletlerin Türkiye'den ve Türkiye'nin bu devletlerden hiçbir alacağı kalmamıştır.

6- Altı aylık kağıt paralar karşılığı olan müttefikler tarafından haczedilmiş bulunan 6 milyon altın beş sene zarfında 15 milyon lira tazminata karşılık olarak tutulacak ve Türkiye 900.000 liralık taksitleri zamanında ödemediği takdirde her sene

Türkiye'ye bu altınlardan 900.000 lirası iade edilecektir. Beşinci sene taksitinin ödenmesinden sonra bu 6 milyonun geri kalan kısmı Türkiye'ye geri verilecektir. Eğer herhangi bir sebepten dolayı taksitlerini ödemez veya eksik öderse bu altınlar derhal taksitler hesabına geçirilecektir. Düyun-ı Umumiye İdaresi bu altın aylık kağıt paralardan artık mesul olmayacak ve bunun ödenmesi mesuliyeti Türkiye'ye Hükümeti'ne ait olacaktır.

7- *Türkiye Hükümeti 1922'ye kadar bankaların verdiği avansları, taahhütleri, reji ile olan temettü taksimini de tanyacaktır.* ⁶³⁴

Görüldüğü üzere müttefiklerin mali projeleri son derece ağırdır. Aynı zamanda onların bu konferanstan beklentilerini de gözler önüne sermektedir.

3. LOZAN ANTLAŞMASI'NIN İKTİSADİ YÖNÜ

24 Temmuz 1923'de nihai olarak imzalanan Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümleri antlaşmanın 64-98'inci maddelerini toplayan üçüncü kısmında yazılıdır. Bununla birlikte mali hükümlerin bulunduğu ikinci kısmın ikinci faslındaki 58-59'uncu maddelerle beşinci kısmın ahkam-ı umumiye başlığını taşıyan üçüncü faslında bulunan 137, 138 ve 140'ıncı maddelerde iktisadi konuları ihtiva etmektedir⁶³⁵.

1. *Kapitülasyonlar:* Osmanlı Devleti, XV.yy.dan itibaren gündemine oturmuş olan kapitülasyonlardan zaman zaman kurtulmaya çalıştıysa da bunda uzun vadede başarılı olamamıştır. Lozan'da Ankara Hükümeti'nin bu konuda izlediği istikrarlı siyaset semeresini vermiş ve kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır.

2. *Osmanlı Borçları:* Osmanlı Devleti XIX.yy'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa Devletlerinden borç alımına başlamıştır. TBMM, 1 Kasım 1922'de saltanatı tavsiiye ederek Osmanlı Devleti'nin tarihin derinliklerine gömerken geriye kalan borçlar ve borçların tahsilatını yapan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin geleceği de, doğal olarak Barış Konferansı'nın en can alıcı tarafını oluşturmuştur. Türk heyeti, konferansın ilk gününden itibaren Müttefikler tarafında borcun tamamının

⁶³⁴ Ali Naci Karacan, *age*, s.173-174

⁶³⁵ M.Cemil, *age*, c:II, s.441

kendilerinin ödemesi düşüncesine karşı çıkmışlardır. Lozan Antlaşması'nın borçlarla ilgili hükmü, Türk tarafının tezine uygun bir şekilde hayata geçirilmiştir. Buna göre Türkiye, borçların kendisi ile birlikte Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer devletlere paylaştırıldıktan sonra payına düşen kısmı ödemeyi kabul etmiştir.

Taksimi kararlaştırılan borçlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cihan Harbi'ne girdiği 2 Kasım 1914 tarihine kadar imzaladığı istikrazlardan, o tarihte tedavül edenler olacak, ancak hususiyetlerine binaen Mısır ve Kıbrıs vergileriyle temin olunan istikrazlar bu yekuna dahil olmayacaktır. Taksime tabi tutulan Osmanlı borçları, Türkiye ile Balkan ve Trablusgarb Savaşları sonucunda, lehlerine İmparatorluktan arazi ayrılan devletler ve Lozan antlaşması mucibince, İmparatorluktan ayrılan arazi üzerinde yeniden teşekkül eden devletler arasında bölünmüştür. Taksim şöyle yapılmıştır. Balkan Savaşları'ndan evvelki istikrazlar, Osmanlı İmparatorluğu ile bu savaşlar sonunda Osmanlı Devleti'nden toprak alan devletler arasında bölünmüş, bu ilk taksimden sonra Osmanlı Devleti üzerinde kalan istikrazlar toplamına, Balkan Savaşları ile Dünya Savaşı arasında yeniden akdedilen istikrazlar ilave olunarak, toplam Türkiye ile yeni teşekkül eden devletler arasında bölüşülmüştür.

Her devlete isabet eden borç, bunların iktisap ettikleri yerlerin İmparatorluğun toplam geliri içindeki hisseleri nispetinde hesaplanmış ve bu hisselerin, hesabında Osmanlı Devleti'nin 1910-1911, 1911-1912 bütçe gelirlerinin ortalaması esas tutulmuştur⁶³⁶.

Borçların hangi para ile ödeneceği hususu antlaşmada belirtilmemiş, bunun halli Türk Hükümeti ile Düyun-ı Umumiye Meclisi arasında konferans sonrasındaki ikili görüşmelere bırakılmıştır.

3. *Gümrük tarifeleri:* Lozan'da İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sır-Hırvat-Sloven Devletleriyle imzalanan *Ticaret Sözleşmesi* ile gümrük tarifeleri konusunda Türkiye, Osmanlı Devleti'nin 1 Eylül 1916 tarihinden itibaren İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'ya uyguladığı Gümrük Tarifesi'nin beş yıl süre ile yürürlükte kalması görüşünü benimsemek durumunda kalmıştır(Madde-1). 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı tarifesinde yazılı olan ve Türk kağıt parasıyla ödetilen vergiler belirlenen koşullar

⁶³⁶ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994 s.227-228

çerçevesinde kambiyo fiyatına göre zaman zaman değiştirilecek ve düzeltilecek olan arttırma katsayılarına tabi tutulacaktır. Bu sayılar 1 Mart 1923 tarihinde yürürlükte bulunan katsayılar olacaktır(Madde-2). Memnuiyetler/Yasaklar ise şöyle sayılmıştır(Madde-3):

- 1- Ülke beslenmesi için zorunlu kaynakları korumak ve ulusun ekonomik faaliyetlerini güçlendirmek,
- 2- Devletin güvenliğini sağlamak,
- 3- İnsanları, hayvanları ve bitkileri bulaşıcı hastalıklara, hayvan ve bitki hastalıklarına karşı korumak,
- 4- Afyon ve başka uyuşturucuların yurda sokulmasını önlemek ,
- 5-Türkiye’de kullanımı yasaklanmış alkollü maddelerin girmesini önlemek,
- 6- Altın paranın veya altın madeninin dışarı çıkarılmasını yasaklamak,
- 7- Devlet tekelleri kurmak ve işletmek

Bunlar için lüzum görülebilecek memnuiyetlerden başkalarını kaldırmayı ve mukavele müddetinde tekrar koymayı devlet taahhüt ediyordu. İstihlak, oktrova ve sair vergiler, Türkiye’de yapılan ve yetiştirilen şeylerden alındığı nispette olacak(Madde-4), ihracat resmi devletlere göre farklı olmayacak ve bu da Türkiye’ye özgü bir mütekabiliyete bağlı olacaktır (Madde-5).

Tarifede ve ticari işlerde, komşu memleketlere ayrı muamele müstesna olmak üzere, yukarıda belirtilen beş maddede yazılı şeylerde akitleri diğer bir devlete ait olan daha müsaadeli bir muameleden istifade ettirecektir(Madde-6)⁶³⁷.

Bu maddelerin kabulü ile Türkiye, dışalım ve dışsatımda bazı olağanüstü durumlar dışında herhangi bir düzenlemeye gidemeyeceğini kabul etmiş olmaktadır⁶³⁸.

3. Ticaret Antlaşmaları: Türk Heyeti’nde müşavir olarak bulunan Zekai Bey ile Mustafa Şeref Bey, ticaret antlaşmalarının müzakeresinde Türk delegesi olarak bulunmuşlardır. Yapılan müzakereler sonrasında Türkiye’nin devletlerle ayrı ayrı ticaret antlaşmaları imzalaması kabul edilmiştir. Lozan Antlaşması’ndan sonra Ticaret antlaşmaları imzalanan devletler şunlardır: Almanya (5-9-1930), Amerika(22-4-1930), Belçika(17-11-1928), Bulgaristan (2-6-1931), Danimarka(2-6-

⁶³⁷ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, çeviren: Seha L. Meray, c:1, Kitap:2, İstanbul, 1993 ; **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslar arası Temelleri: Lozan, Montrö**, Derleyen:Reha Parla, Lefkoşe, 1987, s.64 -71

⁶³⁸ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1990, s.35-36

1931), İspanya(18-5-1931), Finlandiya (8-8-1931), İngiltere 3-9-1930), İsveç(26-9-1931), İsviçre(1-7-1932), Macaristan(13-11-1930), Romanya(16-1-1931), Sovyet Rusya(9-9-1931), Yunanistan(5-11-1931) ve Norveç(1-5-1933) ⁶³⁹.

B. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE “MİSAK-I İKTİSADİ”

1. İKTİSAT KONGRESİ’NİN TOPLANMA NEDENİ VE HAZIRLIKLAR

1.a. İKTİSAT KONGRESİ’NİN TOPLANMA NEDENİ

Lozan Barış Antlaşması’nın henüz imzalanmadığı, ülke sınırlarının resmen belirlenmemiş olmasına ve yönetim kademeleri tüm dikkat ve mesailerini dış politikaya çevirdikleri bir dönemde nispeten ikinci derecede düşünülebilecek bir hareket olan iktisat kongresinin toplanması fikrinin altında şüphesiz ki bazı amaçlar saklıdır. Öncelikle İktisat Kongresi’yle kalkınma için özel teşebbüsün esas alınacağı görüşünün ağırlıkla işlenmesi ve ekonominin yabancı sermayeye açık olduğunun belirtilmesi vasıtasıyla batılı devletlere Lozan öncesi siyasi ve sosyal yakınlaşma için bir mesaj iletilmek istenmiştir ⁶⁴⁰.

İkinci olarak bu kongreyle, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek, bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak ve üçüncü olarak da, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak kaygısı yatmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği düşünülebilir ⁶⁴¹. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey kongrenin toplanma amacı ve niteliği hakkında basın mensuplarına verdiği demeçte konu ile ilgili şunları söylemektedir: “ *Kongre memleketin teşkilat-ı iktisadiyesinin inkişafı esbabını müzakere edecek, zürra, ticaret, amele ve sanayi erbabı sendikaları teşkilatı vücade getirecektir... Avrupa amelesini ve zürraına Türkiye’nin giriştiği milli mücadelesinde yegane maksadın* ” kendi mevcudiyetini müdafaa için çalıştığı ve *Avrupa iktisat amilleri ile zürrainın istila fikri ile meşbu hükümet ricali tarafından sürüklenmekte oldukları sergüzeştlere muhalefet etmeleri için bir beyanname neşri*

⁶³⁹ M.Cemil, *age*, c:II, s.171-172

⁶⁴⁰ M.Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, 1996, s.30

⁶⁴¹ Yakup Kepenek, *age*, s.33

Kongrenin ruznamesine dahildir. Kongre Türkiye’de yeniden teessüs eden idarenin bir iktisat idaresi bulunduğunu ve buna istinat ettiğiinden Türkiye zürra ve işçilerinin Hükümete zahir olması icap edeceğine dair Türkiye halkına bir beyanname neşredecektir.’’⁶⁴²

İzmir İktisat Kongresi’ni çok yakından izleyen resmi ve akademik nitelikli Orient Moderno adlı yayın organı ise bu kongreyi “*ekonomik Misak-ı milli*” olarak kabul etmiş ve Türklerin Türkçe kullanmayan ulusal yasalara uymayan kurumlar istemediğini, ancak bu koşullarla yabancı sermayeden yana olduklarını ve her türlü tekele karşı olduğunu belirtmişti ⁶⁴³. Gerçekten de kongrenin toplanacağını bildirilmesinin sonra İstanbul’da toplanan Milli Türk Ticaret Birliği 21 Ocak 1923 tarihli toplantısında, koruyucu bir gümrük sisteminin yabancı müdahalesi engellenerek düzenlenmesi, kabotaj hakkının Türk bayrağını taşıyan gemilere ait olması, yabancı sermayenin muzır olmayacak şekilde memlekete girebilmesi gibi, önemli kararlar almış ve bu raporu önce İzmir İktisat Kongresi’ne sonra ise Hükümete sunmuşlardır ⁶⁴⁴.

İzmir İktisat Kongresi gerçekten Türkiye’nin en önemli, belki de en anlamlı davranışlarından birisi olmuştur. Bu kongreyi herhangi bir kongre gibi ele almak, kabul ettiği kararlara bakıp değerlendirme yapmaya kalkmak yanıltıcı olabilir. Kongrenin zamanı, 1923’ler Türkiye’sinin içinde bulunduğu siyasal ve iktisadi ortamın gerilimli bir dönemdir ⁶⁴⁵.

1.b. İKTİSAT KONGRESİ’NİN HAZIRLIKLARI

Kongrenin hazırlıkları İktisat Vekili başkanlığında Ankara’da yapılan bir toplantı ile başlamıştır. Bu toplantıda konu ile ilgilenmesi ve çalışmalarını yönlendirmesi amacıyla bir heyetin görevlendirilmesi kararı alınmıştır . Heyet-i Faale (=Hazırlık Heyeti) adında kurulan bu heyete üye olarak Osmanzade Hamdi Bey, Ertuğrul Bey, Enver Bey (İzmir), Necati Bey, Reşat Bey (Saruhan), Vehbi Bey,

⁶⁴² HAKİMİYET-İ MİLLİYE , 9 Kanunsani 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.2-3’den alıntı

⁶⁴³ Orhan Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması (1919-1938)* , İstanbul, 1995, s.67

⁶⁴⁴ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara, 1981, s.435

⁶⁴⁵ Prof.Dr. Yüksel Ülken, “ *İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları* ” , 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri , İzmir, 1985, s.182

Hacı Bekir Efendi (Konya), Posta ve Telgraf Müdürü Sabri Bey ve tüccardan Ali İhsan Bey'ler seçilmişlerdir⁶⁴⁶.

Heyet-i Faale Hacı Bekir Efendi başkanlığında yaptığı toplantılar Türkiye'nin iktisadi durumunu inceleyen ve kongrenin ele alacağı sorunları belirten bir rapor hazırlamıştır⁶⁴⁷. İktisat Vekaleti'ne sunulan bu raporda kongrede ele alınması istenen konular beş maddede toplanmıştır:

1. Türkiye'de kredi meselesi
2. İstihsalin tanzim ve tezyidi
3. Gümrük meseleleri
4. Vergiler
5. Vesait-i nakliye

Kongrenin geniş çaplı olması düşünüldüğü için Anadolu'nun dört bir yanından çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi zümrelerini temsilen delegeler seçilmesi istenmiştir. Seçimlerde temsilcilerin servetlerine bakılmayacağı özellikle belirtilmiş, kongreye seçilmemiş olanlarında düşüncelerinin memnurlukla karşılanacağı bildirilmiştir⁶⁴⁸. Bu istek doğrultusunda illerde seçimler yapılmıştır.

Çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi zümrelerinin kendi aralarından Kongre'ye delege seçimlerinde kaza birimi esas olarak alınmıştır. Düzenlenen talimatname gereğince, Kongre'ye her kazadan 8 kişinin gönderileceği kabul edilmiştir. Bunlardan birisi tüccar, birisi sanatkar, birisi amele, birisi şirket, birisi banka, üçü çiftçi mümessili olacaktır. Mümessillerin seçiminde servete bakılmayacaktır. Kongre üyeleri arasında kırkı aşkın milletvekili ile "Ankara devair müdürleri" de⁶⁴⁹ dahil olmak üzere toplam 1135 delege İktisat Kongresi'ne katılmaya hak kazanmıştır⁶⁵⁰.

İktisat Kongresi'nin İzmir'de gerçekleşeceği yer olarak Kemeraltı'ndan gümrük tarafına uzanan yön üzerinde İkinci Kordon'da evvelce Aram Hamparsomyan'ın üzüm-incir işletme mağazası olan Osmanlı Bankası deposu uygun görülmüştür⁶⁵¹. Akşam gazetesi'nde 19 Şubat günü yayınlanan bir makalede kongre salonu şöyle tasvir edilmektedir: "*Bugün İktisat Kongresinin mahal-i in'ikadı olan*

⁶⁴⁶ İktisat Kongresi ile ilgili gazete haberleri bu konudaki en kapsamlı eser olan A. Gündüz Ökçün'ün **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Ankara, 1981, adlı çalışmasından alıntı yapılarak gösterilecektir. **HAKİMİYET-İ MİLLİYE, 16 Kanunsani 1923**; A. Gündüz Ökçün, *age*, s.65

⁶⁴⁷ Heyet-i Faale raporunun tam metni için bakınız; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.67-84

⁶⁴⁸ Yaşar Aksoy, **Atatürk'ün Ekonomi Devrimi, Kalpaklı Kalkınma**, İzmir, 1998, s.41

⁶⁴⁹ A. Gündüz Ökçün, "**1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar**", **İktisat Tarihi Yazıları**, Ankara, 1997, s.284-285

⁶⁵⁰ A.Afetinan, *age*, s.10

⁶⁵¹ Yaşar Aksoy, *age*, s.42

eski Gümrük civarındaki Hamparsomyan depolarını gezdim. Yanımda bulunan Belediye azasından Vehbi Bey Kongre mahallinin ve meşherin her tarafını gezdirdi. Vehbi Bey Kongrede icra olunacak tertibatı tanzime memur komisyon meyanında bulunuyor. Bu sebeple bendenize Kongre ve meşher hakkında izahat-ı lazime verdi. Kongrenin in'ikad edeceği mahal fevkalade vasideir ve İzmir'de bundan daha vasi ve müsait bir yer yoktur. Alt katı Kongre azalarının müzakeresine, üst katı samiine tahsis edilmiştir. Bu binanın tarz-ı inşası Kongre için o derece müsaittir ki hemen hemen bir tiyatro binasına teşbih edilebilir. Mevki-i riyaseti bir sahne itibar edersek, samiine tahsis edilen üst kat bu sahnenin üst etrafına dairen medar ihata eden localar tarzındadır . Gerek mevki-i riyaset ve gerek Kongre azalarının müzakeresine mahsus olan mahal yüzlerce kıymettar halılarla, şanlı bayraklarımızla tezyin edilmiştir. Burası hemen hemen dört beş bin kişiyi istiaba elverişlidir. Binanın ittisalinde bulunan diğer aksamı sergiye tahsis edilmiştir.”⁶⁵²

Şubat ayının 10.gününden itibaren ülkenin her tarafından “halk delegeleri” İzmir’e gelmeye başladılar. İzmir’in otellerinde, dost ve hemşeri evlerinde veya tütün depolarında ağırlanan delegeler heyecanla kongrenin açılacağı günü beklemeye başladılar.

17 Şubat günü saat 10.00’da açılan kongre, çalışmalarına üç açış konuşmasıyla başladı. İlk konuşmayı bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa yapmış, O’nu İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey(Bozkurt) ve Kongre Başkanlığı’na seçilen Kazım Paşa(Karabekir) takip etmiştir ⁶⁵³.

Yeni Türkiye’nin iktisat politikasını belirleyecek ve iktisadi kalkınmasını sağlayacak önerilerin saptanması için toplanan kongrenin önemini , Gazi, kongreyi açış konuşmasında ortaya koyarken şöyle diyordu; “ İlk kez böyle bir kongre toplanıyor. Ülkenin ihtiyacını, ulusun yeteneğini ve kudretli dünya ekonomisi organizasyonunu göz önünde tutarak gereken önlemleri saptamalısınız... Aziz Türkiye’imizin iktisaden yükseliş yollarını aramak ve bulmak gibi vatani yaşamsal ve ulusal ve kutsal bir amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin, sayın halk temsilcilerinin huzurunda bulunmaktan çok mutluyum.”

⁶⁵² C.S, “ İzmir’de Hayat, 13 Şubat 1923 ”, AKŞAM, 19 Şubat 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.213-214

⁶⁵³ Yüksel Ülken, “ İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları ” 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri(21-23 Kasım 1985), İzmir, 1985, s.177

Atatürk'e göre, halkın dertlerini bizzat halkın ağzından dinlemek, halkın özelemlerini ülkeyi tanıyan halk temsilcilerinden işitmek doğru yolun çizilmesine temel olmalıdır; “ *Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehip(seçilmiş) olarak geliyorsunuz. Bu itibarla, memleketimizin, halini, ihtiyacını, milletimizin elemlerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın lisanından, söylenmiş telakki olunur. Ve bunun için de en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir.*”

Ayrıca, Atatürk, ısrarla ayrıcalık taşıyan yabancı şirketlerin millileştirilmesi üzerinde duruyor, gayri meşru rekabeti besleyen kapitülasyonlara son vermenin gerektiğini söylüyor ve böylece ulusal görüşü iktisat siyasetine temel yapma zorunluluğunu açıklamıştır⁶⁵⁴.

Karma iktisat sözünü ilk defa dile getiren İktisat Vekili Mahmur Esat Bey ise konuşmasında iktisadın önemini ve ülkenin içinde bulunduğu gerçeği keskin bir dille ifade ediyordu; “*Görünüşte ülke bizimdi. Fakat ülke iktisaden bizden çok yabancılardan ülkesi , bir sömürgesi idi.*” Başta Atatürk olmak üzere yeni yönetici kadronun tam duyarlılık gösterdiği ulusal egemenliği iktisadi egemenlikle özdeşleştiren Mahmut Esat Bey, dosdoğru şöyle diyordu; “ *Ben ulusal egemenliği ulusal iktisat egemenliği olarak algıladım.*”⁶⁵⁵

Son olarak kürsüye Kongre Başkanı Kazım Paşa gelmiş ve konuşmasında genel bir giriş yaptıktan sonra iktisat denilince ne anladığını şu sözlerle ifade etmiştir; “ *İktisat dediğimiz zaman ben şu üç maddeyi temel olarak kabul ediyorum: Birincisi, insanlarımızı, hayvanlarımızı, istihsalatımızı hüsn-i muhafaza etmeliyiz, ikinci mühim esas, İstihsalatımızı çoğaltmak, şimendüferlerimizi, vapurlarımızı, bilhassa yollarımızı yaparak taşraya sevketmek, harice atıp memlekete para çekmek. Üçüncü mesele pek mühimdir... Bu muhterem bacılarımıza, hanımlarımıza terettüb eder; Sarfiyat ve istihlakı azaltmak.*”⁶⁵⁶ Kazım Paşa'nın konuşmasından sonra kongre delegeleri çalışmalarına başlamıştır.

Kongreye verilen önem basında çıkan yazılarda da kendini göstermektedir. Akşam gazetesi sütunlarında Ahmet Muhiddin, İktisat Kongresi'ni milli

⁶⁵⁴ Atatürk'ün konuşmasının tam metni için bakınız ; A.Afetinan, *age*, s.57-69

⁶⁵⁵ Mahmut Esat Bey'in konuşmasının tam metni için bakınız; A.Afetinan, *age*, s.71-79

⁶⁵⁶ Kazım Paşa'nın konuşmasının tam metni için bakınız; A.Afetinan, *age*, s.80-82

mücadelede özel bir yere sahip olan Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne benzetirken⁶⁵⁷, İzmir milletvekillerinden Tahsin ise İzmir kongresini, 1848 yılında Macarların Avusturya boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarını temin ettiklerinde ilk önce memleketlerinin iktisadiyatını düşünerek bir iktisat kongresi düzenleyerek ekonomik düsturlarını çizmesine benzetmektedir⁶⁵⁸.

2. KONGRENİN FAALİYETLERİ

Kongre'de kabul edilen çalışma usulüne göre, önce Kongre'ye katılan dört zümre encümenler halinde ayrı ayrı toplanmışlar ve Kongre Genel Kurulu'nda tartışılmak üzere mukarrerat layihaları hazırlamışlardır. Her grubun hazırladığı mukarrerat layihaları Kongre Genel Kurulu tarafından 24 Şubat-4 Mart tarihleri arasında sekiz toplantıda ayrıntılı şekilde görüşülmüştür. Genel Kurul görüşmeleri sırasında, her zümrenin encümeni tarafından hazırlanan mukarrerat layihalarının bazı maddeleri değiştirilmiş, bazı layihalara yeni maddeler ilave edilmiştir⁶⁵⁹.

Tartışmaların son derece hararetli geçtiğini Genel Kurul Başkan Vekili Selahattin Bey'in (Ayvalık), Kongre'nin son gününde *sanayi grubu* temsilcisi olarak yaptığı kapanış konuşmasından anlamaktayız: “ *Esna-ı müzakerede ve tahsis müzakeratın hararetli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeğe imkan müyesser olmadığından gerek azamız meyanında gerek samiin localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek söz geçti ise aflarını istirham eder ve İzmir'den infıkak suretiyle ayrılacak arkadaşlarımıza hayırlı selametler temenni ederiz..*”⁶⁶⁰

Kapanış oturumunda diğer grup temsilcileri ise şu dileklerle kongreye veda etmişlerdir; *İşçi grubu* adına konuşan Kütahya delegeşi Aka (Gündüz) Bey, “ *Bugün Türk işçisine yeni bir hedef gösteriyorlar: Memleket iktisadiyatının istiklali.. Türk işçisi de buna çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle hazırdır. İzmir'e ve memlekete zafer ve halası getiren kağrı gıcirtılarından sonra İzmir'den iktisat zaferini*

⁶⁵⁷ Ahmet Muhiddin, “ *İzmir İktisat Kongresinde-Kongreye Dair* ”, AKŞAM, 3 Mart 1923; A. Gündüz Ökçün, *age*, s.30'dan alıntı;

⁶⁵⁸ HAKİMİYET-İ MİLLİYE, 7 Şubat 1923 ; Gündüz Ökçün, *age*, s.37-38'den alıntı

⁶⁵⁹ A. Gündüz Ökçün, *agm*, s.285-286

⁶⁶⁰ A. Afetinan, *age*, s.84

götürecek olan Misak-ı İktisadi’de kadın, erkek Türk işçilerinin yemini vardır.” Çiftçiler grubu adına konuşan Manisalı Kani Bey, “ Emin olabilirsiniz ki, saban tarladan ayrılmadıkça çiftçiler de müşterek Misak’tan ayrılmayacaklardır.” Ticaret grubu adına Alaiyelizade Mahmut Bey , “ Burada toplandık, tanıştık, dertlerimizi dökerek müşterek çareler bulduk. Çalışmamız Türkiye iktisat erbabı arasında edebi, kuvvetli, temiz bir ittihat ile neticelendi. Yani arkadaşlar kongre bu vatanın ufkunda parlayan saadet ve inkişaf nurlarına kavuşmak için cihanın düşman kuvvetlerini bir Türk nuru ile boğmak için toplandı. Kahül hamd zaferini ikmal ederek dağılıyor.”

Ve *İşçi kadınlar* delegesi adına İzmirli Rukiye Hanım ise, “ *Türkiye’de memleket işlerine kadınların da iştirak etmesi ilk kez vuku’ buluyor. Bu şerefın bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti, yaşasın Türk işçi ve köylüleri, yaşasın çalışkan Türk işçi kadınlığı* ” sözleriyle heyecanlı bir konuşma yapmıştır ⁶⁶¹.

İktisat Kongresi’nde kabul edilen ilkeler ikiye ayrılmaktadır. Tüm kongre delegelerinin ittifakla onayladığı **Misak-ı İktisadi** ilkeleri, ulusun bundan böyle göz önünde tutacağı ekonomik doğruları karar altına almış tıpkı Misak-ı Milli kararları gibi bunu dünyaya ve halka duyurmuştur. Misak-ı İktisadi, milli ekonomi anayasasından başka bir şey değildir. Kongrenin ikinci önemli işlevi ise çiftçi, tüccar, sanayi ve İşçi gruplarının hazırladıkları ve birlikte kabul ettikleri mesleki ilkelerinin benimsenmesi ve duyurulması olan **İktisadi Esaslar** dır ⁶⁶².

2.a. MİSAK-I İKTİSADİ

Atatürk tarafından iktisadi alanda “Erzurum Kongresi” olarak nitelendirilen İktisat Kongresi’nde kabul edilen **Misak-ı İktisadi** on iki maddeden ibarettir ve “ halkımızın iktisat aleminde bizzat kendisini mücehhez bulundurması için murahasalarının verdiği bir ahit ” olarak mütalaa edilmektedir ⁶⁶³.

Misak-ı İktisadi on binlerce basılarak ülkenin her köşesine dağıtılmıştır. Köylerde halka anlatılması, evlerin ve dükkanların uygun yerlerine asılması, hatta hutbelerde okutulması için delegeler tarafından topluca alınıp yurdun dört bir

⁶⁶¹ Yaşar Aksoy, *age*, s.44

⁶⁶² Yaşar Aksoy, *age*, s.45

⁶⁶³ A.Gündüz Ökçün, *agm*, s.287

köşesine götürülmüştür. Hakimiyet-i Milliye ve İkdam gazetelerinin 7 Mart 1923 tarihli sayılarında belirtildiğine göre, Misak-ı İktisadi ilkelerinin daha sonra basılacak tüm kitapların ilk sayfalarına “gayet okunaklı” bir şekilde yerleştirilmesi uygun görülmüştür⁶⁶⁴.

Misak-ı İktisadi'nin konumuz ile ilgili maddeleri ise, dış ticaret ve üretim politikasında dikkat edilmesi gereken uyarıların yapıldığı 4.madde ; “ *Türkiye halkı, tahribat yapmaz, sarfettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır.*

Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçar. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışır.”, ile orman ve maden üretimine verilmesi gereken önemin gösterildiği 5.maddedir ; “ *Türkiye halkı servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.* ”

Misak-ı İktisadi kararlarının kabulü ve neşri basında iki farklı düşüncenin oluşmasına neden olmuştur. Bir kısım yazarlar bu kararları kongrenin en kıymetli eseri olarak kabul edip Türk milletine “milli bir mefkûre” kazandıracağını ifade ederken⁶⁶⁵, diğerleri ise “hayal kırıklığı” olarak nitelendirmişlerdir⁶⁶⁶. Suphi Nuri, İleri gazetesindeki makalesinde bu düşüncüyü son derece somut bir şekilde şu sözlerle ifade etmektedir: “*İzmir İktisat Kongresi vazifesini ikmal ederek dağıldı. Türkler ve hatta ecnebler bu Kongre'den pek çok faideli kararlar bekliyorlardı. Yarınki iktisadiyatımızı tanzim ve idare edecek olan yeni, fenni ve milli kararları sabırsızlıkla bekliyorduk. Kongre, nihayet, on iki maddelik bir (Misak-ı İktisadi) kabul etti. Bu Oniki maddeyi birkaç. Defa okuduğumuz halde, bir türlü iktisadiyatımızın neden ibare olacağını anlayamadık. Bu Misak'ın ismi dini veya ahlaki olmalı idi. İktisadi diyebilmek için köklü bir takım iktisadi kaideler, programlar, ahkam görmek isterdik. İzmir Kongresi iktisadi siyasetimizi kavrayamadı, takdir edemedi, bulamadı, tespit eyleyemedi: İktisadi faaliyetimiz dün ne ise yarın da odur. İzmir'den yeni veçheler alamadık. Hasılı, deafatle*

⁶⁶⁴ Yaşar Aksoy, *age*, s.45

⁶⁶⁵ “ *İktisadi Misak* ”, TAN , 9 Mart 1923; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.366-367'den alıntı.

⁶⁶⁶ Hüseyin Cahid, “ *Misak-ı İktisadi* ”, TANİN, 16 Mart 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.367-370'den alıntı.

okuduğumuz Misak-ı İktisadimizden büyük bir faide bekleyemeyeceğiz. Çünkü bu bizim iktisadi noksanlarımız, siyasetimiz, atimizi tatmin etmiyor. ”⁶⁶⁷

Gerçekten Misak-ı İktisadi'nin 12 maddesinin dikkatle incelenmesi durumunda görüleceği gibi İktisat Kongresi'nin sonuç bildirisini, ekonomik bir doktrin önermemekte, daha çok ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasını istemektedir. Bu yüzden bildirisinin tüm maddelerinde Türk milletinin geleneksel güzel adetlerinden söz açılmakta ve ekonomik yaşamda Türk'ten yana kararlı tutum,

bir ahlaki tercih olarak sunulmaktadır. Misak'ta ağırlıklı olarak ahlaki esaslara değinilmesi yanında “iktisat mı, ahlak mı ?” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir ⁶⁶⁸. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus siyasi belirsizliğin hüküm sürdüğü bir dönemde böyle bir adım atılmakla halkın Kurtuluş Savaşı sonrası bir ekonomik boşluğa düşmeyip aksine bir ekonomik atılım içine girmesini sağlayarak Türk kavramına ekonomik bir içerik yükleme kaygısı olmasıdır. Atatürk ve arkadaşlarının 1923 Şubatında Türk milletine sınıf egemenliklerini simgeleyen, “ekonomik doktrinler” yerine “ekonomik milli bilinç” aşılama istemesi ve bunu da bir halk kongresi yoluyla halkla birlikte karar altına almalarını, o dönemde yapılabileceklerin en doğrusu ve en anlamlısı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

2.b. İKTİSAT ESASLARI

İktisat Kongresi'nde kabul edilen ve Misak-ı İktisadi'ye göre ekonomik hayatın daha ayrıntılarına değinen ve 281 maddeden oluşan ***Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Grupları İktisat Esasları*** ise Hükümete sunulmak üzere hazırlanmış milli bir layiha niteliğindedir. Gerçekten de bu esaslar ve doğrudan doğruya Kongre Başkanlığı'na verilen diğer bir çok layiha TBMM Başkanlığı ile Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur ⁶⁶⁹.

İktisat Esasları'nın maddelerini konumuz açısından incelersek karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır ⁶⁷⁰.

⁶⁶⁷ Suphi Nuri, “ *Misak-ı İktisadi* ”, İLERİ, 16 Mart 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.371'den alıntı.

⁶⁶⁸ N.S., “ *Ahlak mı, İktisat mı?*”, AKŞAM, 8 Mart 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.370-371'den alıntı.

⁶⁶⁹ A.Gündüz Ökçün, *agm*, s.288

⁶⁷⁰ İktisat Esasları'nın tam metni için bakınız: A.Afetinan, *age*, s.21-55

1. Çiftçi Grubunun Ekonomik İlkeleri : Reji, tarımsal, maarif, asayiş, aşar, Ziraat Bankası ve tarımsal itibar, yollar, orman, tarımda hayvan sorunları, çiftçilik, tarımda makine gibi 9 konuda çoğunlaşan çiftçi grubunun gündeminde ilk sırayı reji sorunu almıştır (Madde-1; Reji idare ve usulünün yok edilmesi) .

Böylece yabancılara verilen bu Osmanlı imtiyazının kaldırılma isteğiyle, hedeflenen siyasi bağımsızlığa ekonomik bağımsızlığın eklenmesi özlemi halka doğru yaygınlaştırılmaktadır. Kongre kararlarının yaptırımcı olmayıp tavsiye edici nitelikte olmasına rağmen , başta reji sorunu olmak üzere nice kararın ileriki yıllarda Cumhuriyet Hükümetlerince uygulaması dikkat çekicidir.

2.madde hem konumuz açısından hem de geniş bir çiftçi kesimini ilgilendirdiği için önemlidir; “ *Tütün ziraat ve ticareti serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün rüsumunun müstehliklerden(tüketicilerden) münasip surette istifası(bağışlanması. ”* Görüldüğü üzere ilk iki madde kongrenin yapıldığı İzmir ve çevresinin temel tarımsal ürünü olan tütünü direkt olarak ilgilendirmektedir. İşgal, yangınlar ve Rum köylülerin çekilmesiyle birlikte hırpalanmış topraklarıyla başbaşa kalan Türk çiftçileri, reji sisteminin kaldırılmasından sonra tütün ziraatının, ticaretinin serbest olmasını, hatta işlenmiş tütünün ön plana çıkarılarak kar payını arttırılmasını ve tütün rüsumunun köylünün sırtından çıkarılmamasını istemektedirler.

Aşar meselesi başlığı altında Aşar vergisinin kaldırılmasının istenmiş, bu durumda Devlet Bütçesi’nde oluşacak açığın münasip şekilde kapatılması için tüm ülkeye yaygınlaştıracak bir ılımlı vergi konulması düşünülmüştür.

Ormanlar meselesi başlığı altındaki 9 maddede ormanların korunması (Madde-1), çoğaltılması (Madde-2), Köylü ve bilumum çiftçilerin ve çiftlik sahiplerinin binalarını ve aletlerini yapmak için muhtaç oldukları kerestelerin parasız ve müşkülatsız miri ormanlarından kesilmesine izin verilmesi (Madde-3), köy ormanlarında köylüye baltalık ayrılması(Madde-4), köylüler tarafından ihya edilecek baltalıklardan on beş sene müddetle her nevi vergiden muaf tutulması (Madde-6), ağaç bayramı yaratılması ve her vatandaşın en az bir ağaç dikmeye mecbur tutulması (Madde-7), ipekçiliğin teşvik edilmesi için dut bahçelerinde ağaç kesilmesinin yasaklanması(Madde-9) gibi ilkeler üzerinde durulmuştur.

Ziraatta hayvanat meselesi bölümünde (toplam 19 madde) ise her cins damızlık hayvanın ıslahı ve çoğaltılması (Madde-1), damızlıkların kesinlikle kesilmemesi, ve harice çıkarılmaması ve dışarıdan getirileceklere bilaresim(vergisiz) ithali (Madde-4), köylünün hayvancılık konusunda eğitilmesi (madde-5), tiftik keçilerinin çoğaltılması ve damızlığa elverişli olanlarının kestirilmemesi ve muvakkat bir zaman için vergiden affı (Madde-11), ağnam resminin (hayvan vergisi) takside bağlanması (Madde-17) gibi konuları karara bağlayan çiftçi grubu, arka arkaya gelen savaşlar ve kıtlıklar nedeniyle hayvancılığı tükenen Anadolu’da yeniden bir silkinış yaratma hedefini gütmektedir.

Çiftçiliğe ait bazı maddeler bölümünde ise memleketimizde çok miktarda yetiştirilip dahilde sarf ve istihlak edilen ziraat ve hayvanat ürünlerinin yabancı mallara karşı korunması kararıyla yerli üretimin arttırılması hedeflenirken (Madde-4) , tarım usullerini iyi bilen göçmenlerin tarımca geri bölgelere yerleştirilmesi isteğiyle (Madde-6) de, özellikle Rumeli ve Yunan adalarından “mübadele” yoluyla gelecek olan soydaşların tarıma ve Türk ekonomisine katkısını sağlama amacı taşımaktadır. Yabancılara mülkiyet hakkı tanımamak şartı ile hazine arazilerini kullanan köylülerin mülkiyetine de sahip olması kararı ise (Madde-9) Osmanlı ekonomisindeki yabancı nüfuzunun İmparatorluğu sürüklediği sona karşılık yeni dönemde aynı akıbetle karşılaşmamak için alınan yerinde bir önlemdir. Ne yazık ki bu karar ittifakla kabul edilmemiştir (Çiftçi ve sanayi grubu ittifakla, tüccar grubu ekseriyetle katılmış, işçi grubu reddetmiştir.).

2. Tüccar Grubunun Ekonomik İlkeleri : Bu grubun istekleri, *bankalar, kambiyo ve borsa işleri, Cuma tatili, maden meseleleri, ormanlar, deniz ticareti, ticareti kolaylaştırma işleri, inhisar (tekel) sisteminin kaldırılması, kanunların ıslahı, itibar teşkilatı, ticaret odaları, dış ticaret kuruluşları, şirketler, ticarete ait geçici kanunlar, ekonomi eğitimi, temettü vergisi, ulaşım sorunu ve iletışin sorunu* gibi 18 ana başlıkta toplanmıştır.

Madenler konusu, İktisat Kongresi’ni en fazla meşgul eden konulardan birisi olmuştur. Kıymetli madenlerin derhal paraya dönüştürülerek ekonomiye çekidüzen verme düşüncesi, ülke içindeki bazı madenleri ön plana çıkarmayı uygun görmüştür. Bu sebeple tüm madenlerin bir envanterinin çıkartılması (madde-1), maden bilgi ve istatistiklerinin sürekli neşri (Madde-2), harp ve işgal dolayısıyla işletilmesi mümkün

olamayan madenlerden Hükümetin istediği rüsum-ı mukarrere yani cerip harcının (borç ve harçlarının) affı ve fakat bu muafiyetten ancak Türk halkının yararlanabileceği (Madde-4) , zımpara madeninin işletilmesi ve satışının teşvik edilmesi (Madde-5), maden kömürlerimizin yabancı ithal kömürlere karşı himaye edilmesi (madde-6), maden kömürlerinin yabancılara karşı korunması (Madde-7), Zonguldak ve Soma kömür havzalarının ıslah edilmesi, bu yörelere ulaşan şimendifer hatlarının ve seferlerinin daha elverişli ve muntazam hale getirilmesi (Madde-8) öncelikli konular olarak ittifakla karar altına alınmıştır.

Ormanlar konusunda alınan en önemli kararlar orman haritalarının çıkarılması (Madde-1), hızar ve fabrikaların dışarıdan getirecekleri tüm alet ve edevatın gümrük muafiyetine sokulması (Madde-3), kereste kaçakçılığının yasaklanması (Madde-6), baltalık kanunun köylünün ihtiyacı karşılayacak surette tadili (Madde-9), orman alanlarının tren yollarıyla ihracat limanlarına bağlanması (Madde-12), Orman Nizamnamesi'nin ıslahı (Madde-14), düşmanın yakıp tahrip ettiği kasaba ve köylerin yakınlarında bulunan taş, kireç, tuğla, kiremit ve kerpiç ocaklarının beş sene müddetle vergiden affı (Madde-15) şeklinde belirlendi.

Kabotajda bağımsızlık ilan edilerek kendi limanlarımızda Türk bayrağından başkasına ticaret izni verilmemesi *Ticaret-i Bahriye Meseleleri* başlığı altında toplanan deniz ticaretinde alınan ilk ve en önemli kanundur.

Gümrük işlemlerinin milli çıkarlarımız ve milli tüccarlarımızın güçlenmesi yolunda yeniden örgütlenmesi, güçlü bir gümrük ağının oluşturulması, kara ve deniz gümrüklerimizi mahveden kaçakçılıkla kesin mücadele yollarının belirtilmesi şimdiye kadar Osmanlı Hükümetleri'nin pek üzerinde durmadıkları konulardı.

İnhisar (tekel) sisteminin siyasi entrikalara dayanması sebebiyle reddedilmesi de İktisat Kongresi'nin aldığı tarihi kararlarından birisi olmuştur. Yabancı sermayenin ülke mahsulü, ticareti ve sanayisi üzerinde inhisar kurmaması özellikle vurgulanmıştır. Tüm ticaret kanunlarının yeniden gözden geçirilmesi ve ihtiyaca göre düzenlenmesi de yeni devletin ekonomik altyapısını oluşturacak bir düzeni müjdeliyordu.

3. Sanayi Grubunun Ekonomik İlkeleri : Sanayi grubu gümrüklerde himaye usulü, teşvik-i sanayi kanunu, yollar ve nakliyede özel tarife, sanayi bankaları,

sanayi eğitimi, sanayi odaları gibi 6 ana konuda yoğunlaşarak isteklerini diğer gruplarının da desteği ile karar altına aldırıştır.

Gümrüklere himaye usulünün getirilmesi şu şekilde istendi : Sanayi için lazım olan makine ve makine yedek parçalarının gümrükten muaf tutulması, ülke içindeki imal edilmeyen önemli maddelerin hafif bir gümrük vergisiyle yurda getirilmesi.

İktisat Kongresi çalışmaları sonunda alınan bu kararlar zaman içerisinde hayata geçirilmeye çalışılacaktır. Kongrenin *koruyucu gümrük politikası izlenmesi kararı* etkisini kısa zamanda göstermiştir. 1923 Nisan'ında Ankara Hükümeti, İstanbul'da da gümrük vergilerini kendi adına toplamaya başlamıştır ⁶⁷¹.

Kongrede alınan kararlar o tarihlerde kuruluş aşamasında olan Halk Fırkası içinde önemli olmuştur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olacak olan bu fırka programını hazırlarken ekonomi politikasını oluştururken İktisat Kongresi kararlarından yararlanmışır ⁶⁷². Nitekim Atatürk'ün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla 8 Nisan 1923'de "dokuz umde" adıyla bilinen beyannamede bunun izleri görülmektedir. Halk Fırkası'nın ilk parti programı olarak da kabul edilen bu beyannamenin ziraat ve ticarete ait maddelerini incelediğimizde yukarıda belirttiğimiz İktisat Kongresi kararlarının bir özetini görebiliriz;

“ Umde-5: 1. Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan nokta esaslı surette ıslah edilecektir.

2. Tütün ziraat ve ticaretini milletin azami nef'ine (çıkarına) göre temin edici tedbirler alınacaktır.

3. Müessesat-ı maliye çiftçilere, sanayi ve ticaret erbabına vesair bilcümle erbabı mesaiye kolaylıkla para ikraz edecek surette ıslah ve teksir olunacaktır.

4. Ziraat Bankası'nın sermayesi tezyit olunacak, çiftçilere daha kolay ve daha vasi yardım edebilmesi temin olunacaktır.

⁶⁷¹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994, s.132

⁶⁷² Ahmet Cevdet, *“ İktisat Kongresinden Halk Fırkası İçin Faide ”*, İKDAM, 15 Şubat 1923; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.358'den alıntı.

5. Memleketimiz çiftçiliğine ziraat makineleri vasi mikyasta ithal olunacak ve çiftçilerimizin alât ve edevatı ziraiyeden kolaylıkla istifade etmeleri temin kılınacaktır.

6. Mevad-ı iptidaiyesi memleketimizde bulunan mamulat ve masnuatı memleket dahilinde vücuda getirmek için himaye ve teşvikat icrası ve mükafat itası suretlerle azami tedabir alınacaktır.

10. Ormanlarımızdan terakkiyat-ı fenniyyeye muvafık surette istifadeyi, madenimizin en nafi tarzda işletilmesini ve hayvanatımızın ıslah ve teksirini temin edecek esaslar vaz olunacaktır .”⁶⁷³

4. KONGRE MÜNASEBETİYLE İZMİR’İN HALİ

Kongre süresince İzmir şehri hiç şüphe yok ki hareketli günler yaşamıştır. İzmir sokakları adeta kongre üyelerinin toplantı mekanları haline gelmiştir. Ahali derdini dinletmek ve söz söylemek gayretiyle delegelerin peşinden sokaklara dökülmüştür. Ancak bu hareketlilik şehrin gündelik ekonomik yaşantısında bir takım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Kongre münasebetiyle İzmir bir kat daha pahalılaşmıştır. Kongreyi izlemek üzere şehre gelen gazeteciler kongre hakkındaki izlenimlerini yazarken bu duruma da dikkat çekmektedirler : “ ...Koskoca şehirde adam akıllı yemek yiyebilecek iki lokanta bile yok... En adi Sirkeci lokantalarına kabil-i kıyas olan birinci sınıf iki lokanta sabahtan gece yarısına kadar dolu... Bir tabak et otuz, adi bir kuru fasulye yirmi, bamya gibi yaş sebze otuz kuruş... Şekl-i hazırı ile İzmir İstanbul’dan la-âkal yüzde elli pahalı. Hatta burada üzüm ve incir bile perakende alındığı takdirde İstanbul’dan pahalıya satın alınıyor. Esasen güzel lokum inciri de piyasa da yok. Biraz yenecek gibileri de 30-40 kuruştan aşağı olmadığına ve İstanbul’dan 30 kuruşa mümasillerini tedarik etmek kabil olduğuna nazaran, insanın İzmir’den İstanbul’a giderken hediyelik götüreceği incirleri İstanbul’un Yemiş Çarşısından alması daha muvafık olur.”⁶⁷⁴ .

Bir başka makalede de “ İktisat Kongresi dağıldı. Kongrenin müstakbel hayat-ı iktisadiyemiz üzerinde tesirâtı ne olacağını şimdiden tahmin etmek zordur.

⁶⁷³ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul, 1938, s.257-258

⁶⁷⁴ “ Kongre Mukarreratı Ne Olacak? ”, TEVHİD-İ EFKAR, 6 Mart 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.285’den alıntı

Fakat İzmir'in hayat-ı Umumiyesi üzerinde hasıl ettiği ilk neticeleri "pahalılık" tabiri ile hülâsa etmek mümkündür.

Hakikaten İktisat Kongresine memleketin muhtelif mıntıklarından bini mütecaviz insanın def'aten gelişi bilhassa otel ve lokanta müşterilerini birdenbire arttırmış ve bunun neticesi olarak otellerde yatak ücretleri ve lokantalarda yemek fiyatları hayli yükselmiştir. İstanbul'da bir gecede (40-50) kuruş ile bulunabilecek bir yatak için İzmir'de bu fiyatın iki misli yani (100) kuruş, kezalik İstanbul'da lokantalarda (50) kuruş ile yenebilecek bir yemeği tedarik etmek için İzmir'de (70-80) kuruş vermek lazım gelmektedir."⁶⁷⁵ ifadesi durumu açıklamaktadır.

Bununla beraber, İktisat Kongresi'nin açılması İzmir Limanı'nın ticaretine olumlu bir etki yapmamıştır. İzmir'de henüz daha büyük ölçekli ticaret işlemleri başlamamıştır. Bunda en önemli etkenin barış antlaşmasının daha imzalanamamış olması yatmaktadır. Üstelik bu tarihlerde Lozan görüşmelerinde taraflar arasındaki meselelerin halledilememesinin getirdiği tıkanıklık iyice kendisini hissettirmektedir. Tıkanıklığın aşılammaması ve Konferansın 4 Şubat'ta dağılması üzerine Türk Hükümeti, İzmir Limanı ile ilgili aldığı kritik bir kararı Başbakan Rauf Bey imzalı telgrafla İsmet Paşa'ya iletmiştir. 6 Şubat tarihli bu telgrafta *İzmir Limanı'nın 1000 tondan savaş gemilerine kapatıldığı ve limandaki yabancı savaş gemilerinin derhal limanı terk etmeleri istendiği belirtilmekte ve İsmet Paşa'dan keyfiyetin ilgili devletlere duyurulması istenmektedir*⁶⁷⁶. Bu karar ortamı daha gerginleşmiştir.

Rauf Bey'in telgrafını Fransız Hariciyesi'ne iletten İsmet Paşa Fransız Dış İşleri Bakanı Poincare'nin yanıtı 7 Şubat'ta Ankara'ya iletmiştir. İsmet Paşa imzalı telgrafta, Fransa'nın bu tebliğe muavenet edilmeyerek gemilerini çekmeyeceği ve eğer bir saldırıya uğrarlarsa kendilerini müdafaa edecekleri bildirilmektedir⁶⁷⁷. Fransa'nın bu restine karşılık aynı gün cevap niteliğinde gönderilen telgrafta İzmir Limanı'na mayın döşendiği, ancak ticaret gemileri için bir geçit mahalli bırakıldığı belirtilerek ilgililerin uyarılması istenmiştir⁶⁷⁸.

Türk Hükümeti'nin bu hareketi Avrupa kamuoyunda savaş rüzgarlarının doğmasına neden olmuştur. Başta İngilizler olmak üzere Müttefikler, barışa kadar savaş gemilerinin hareketlerini sınırlamayacaklarını iddia etmişler, bir yandan Türk

⁶⁷⁵ VAKİT, 17 Mart 1923 ; A.Gündüz Ökçün, *age*, s.291-292'den alıntı.

⁶⁷⁶ Telgrafın tam metni için bakınız; Bilal N. Şimşir, *age*, c:II, s.503

⁶⁷⁷ Bilal N. Şimşir, *age*, s.508-509

⁶⁷⁸ Bilal N. Şimşir, *age*, s.509

Hükümeti'ne nota verirken, öte yandan da inadına İzmir'e savaş gemileri göndermişlerdir. Silahlı bir çatışmaya ramak kalmış gibiydi. İngilizler, İstanbul'da gerileyince arkasından İstanbul'u boşaltmaya zorlanabileceklerini düşünüyor ve İzmir Limanı'na kadar gelerek bir çeşit kuvvet gösterisinde bulunuyorlardı. Bu durum karşısında İsmet Paşa, Bükreş'ten 10 Şubat'ta Başbakanlığa gönderdiği telgrafta, haklı olarak, gereksiz bir silahlı çatışma olayının Lozan'da harcanan emekleri ve sağlanan sonuçları silip götürebileceğinden duyduğu endişeyi belirtmektedir ⁶⁷⁹.

Gerginliğin hafifletilmesi için Başbakan Rauf Bey, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine sözlü mesajlar ulaştırmış, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı düşmanca niyetler beslemediğini duyurmuş ve İzmir'deki gerginliğin giderilmesi için Müttefiklerin gereken önlemleri almalarını rica etmiştir. Rauf bey'in bu yoldaki sözlü mesajı Adnan Bey (Adıvar) aracılığıyla ile İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Henderson'a ulaştırılmıştır. Bunun üzerine Henderson, 12 Şubat günü Londra'ya çektiği telgrafta, gerginliği gidermek için İzmir'deki İngiliz savaş gemilerinin geri çekilmesini önemli Hükümeti'ne önermiştir. Henderson, 15 Şubat günü İzmir'de Mustafa kemal Paşa tarafından İktisat Kongresi'nin açılmasından ve İsmet Paşa'nın Köstence'den İstanbul'a gelişinden önce, İngiliz savaş gemilerinin çekilmeleri için de ısrar etmiştir. Dolayısıyla 11 ve 12 Şubat günleri İzmir bunalımının artık yumuşamaya ve giderilmeye yüz tuttuğu anlaşılmaktadır ⁶⁸⁰.

Barış görüşmelerinin kesilmesinin ardından yaşanan bu gerginlik ve durumun belirsizliği İzmir'deki karamsarlığı daha da arttırmış , az sayıdaki ticaret erbabının dış piyasalarla iş yapma cesaretini kırmıştır.

Dış politikadaki bu belirsizliğe karşın iç politikada hareketli günler yaşanmaktadır. Lozan Konferansı'nın birinci devresinde Ankara Hükümeti'nin isteği üzerine Türk ve Yunan delegeleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke arasında mübadele yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararın uygulanmasından en çok etkilenecek bölgelerden birisi hiç şüphesiz ki İzmir ve hinterlandı yani Batı Anadolu topraklarıdır.

Mübadele kapsamına dahil olan Rumların İzmir'den ayrılmaları İzmir'in ekonomik hayatında önemli bir boşluk yaratacaktır. Önceki bölümlerde bahsedildiği

⁶⁷⁹ Bilal N. Şimşir, *age*, s.513

⁶⁸⁰ Bilal N. Şimşir, *age*, c:II, s.516

gibi İzmir ekonomisi içerisinde gayrimüslim unsurlar, özellikle Rumlar, etkin bir güç olarak bölge ekonomisini ellerinde tutmaktaydılar. Avrupa ile ticari bağlantıları sağlayan bu kesimin İzmir'den ayrılmak zorunda kalmaları bir süre İzmir'in dış ticaret ilişkilerini kesintiye uğratmış, ticaretle bağlantılı meslek gruplarında iş gücü açığını doğurmuştur⁶⁸¹.

Mübadele içerisinde yer alan bir başka önemli konu da “emval-i metrûke” işleridir. Bölgeden ayrılan Rumların geride bıraktığı taşınmaz mallarının ne olacağı, işgal yıllarında mallarına el konulan bölgenin yerli ahalisinin mallarını tekrar almak istemeleri İzmir ve çevresinde asayişsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu da ekonomik hayatı etkileyen bir başka önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. İŞGAL SONRASI ÜRETİM VE DIŞ TİCARETİN DURUMU

1. ÜRETİM

Dünya Savaşı ve onu izleyen Ulusal Kurtuluş Savaşı dış ticaret hacminin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştu. Bu düşüş ihracata dönük tarım sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti'nin öncelikli hedefi, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak ve eski pazarları yeniden kazanmak olacaktır. İktisat Vekili M. Esat Bey'in İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında söylediği gibi, Türkiye için bundan sonra yüzyılın “İktisat savaşı” başlayacaktır. Ancak bu savaş hiçte kolay olmayacaktır.

Hükümet üretimi arttırabilmek için çeşitli önlemler almasına rağmen iktisadi hayatta beklenen canlanmanın olmaması kamuoyunda Hükümetin ve İktisat Vekaleti'nin eleştirilmesine neden olmuştur. M. Ragıp ; “ *Hükümet umuru iktisadiye de pek acemice hareketlerde bulunuyor. İş başındakiler yaranın nasıl tedavi olacağını bilemiyor. Kat'i bir azim gösterilmiyor. Tereddütler içinde yaşıyoruz. İktisat Vekaleti affedilemeyecek acemilik içinde bu sene memleketeye büyük zararlar yaptı. İzmir mebusları memleketin ikbal ve istikbal-i iktisadiyesi için hiçbir teşebbüsatta bulunmuyorlar.*” demekte⁶⁸² ve İzmir Fransız Ticaret Odası'nın yayınladığı Bülteni'nde de “ *Anadolu'nun ihtiyacı gerçekten büyüktür.*

⁶⁸¹ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.166-167

⁶⁸² İbnü'l Cemal M.Ragıp, “ *İzmir'in Vaziyet-İktisadiyesi* ”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, Teşrinevvel 1923, nr:32, s.313

Fakat bu vasi en zengin mıntika Yunanlıların gelişiyle mahvolmuştur. Bu memleketin tekrar ithalat kuvvetini kazanması için yeni ürünler yetiştirmesi lazımdır. Bir de gümrüklerde uygulanmakta olan tarife ithalatı geliştirmeye müsait değildir. Zorunlu tüketim mallarından bile çok yüksek vergi alınıyor. Lüks tabir edilen mallara karşı konulan gümrük vergisi adeta memnuniyete şayandır. Ticaret ümit ediyoruz ki, gümrük tarifesi tekrar gözden geçirilecek ve bu suretle gümrük vergileri biraz düşürüldükten sonra, gelişmeye başlayacaktır ” denilmektedir ⁶⁸³.

C.M imzalı yazıda ise; “ *Halkımızın iktisadi cephesi, Tanzimat’tan meşrutiyete kadar sırf eski devirlerin bekaya ve tasarrufuyla hayatını idame etmiş meşrutiyetle beraber yalnız istikrazlarla kapatılmaya çalışılan müthiş bir buhranı iktisadi Türk heyet-i içtimaiyesini esastan sarsmıştır. Meşrutiyet, nihayet harb-i umumi ile hitam bulan muhtelif siyasi sarsıntılarla iştigal etti ve Türkiye’nin iktisadi hayatında faal olarak esaslı bir şeyler yapmaya muktedir olamadığı gibi iktisadiyece tatbik edilecek iktisat siyasetini de bir türlü vuzuhla tayin edemedi. Milli mücadele kendisini işte bu vaziyet karşısında bulmuştur.*

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti dünya mücadelelerinin en şiddetlisini ve en çetini olan hayat ve istiklal kavgamız sırasında bile iktisadiyat sahasına azami ehemmiyet vermiş, ihracat resmini lağv ederek iktisadi hayatın devam ve faaliyetini temin için alakadarları askerlikten bile muaf kılmak, tohumluk tevzi’ etmek, ziraat bankalarını ıslahla köylüye daha fazla yardıma koşmak gibi mazide eseri bulunmayan bir tedbirler ittihaz etmiştir.

Düne kadar mühmel bırakılan iktisat siyasetimiz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin umdeleriyle artık bariz bir şekil iktisap etmiştir. Ziraat, ticaret ve sınaimizin inkişafı için her şeyden evvel lazım gelen zirai, tüccara, sınai erbabına kolaylıkla ve iyi şartlarla ikrazatta bulunmak meselesi bugünden ihzar edilmiş, gümrük ve şimendüfer siyasetinde takip edilecek kat’ı Hatt-ı hareket tespit edilmiştir. ”⁶⁸⁴ denilmektedir.

Bütün bu eleştirilere rağmen Hükümet, kendi kendine yetebilmek ve zorunlu tüketim maddelerinin üretimi arttırabilmek için elindeki kısıtlı imkanları

⁶⁸³ “ *İzmir’de Vaziyet’i İktisadiye* ”, Türkiye İktisat Mecmuası, Temmuz 1923, nr:19, s.89

⁶⁸⁴ C.M , “ *İktisadiyatımız ve İntihabat* ”, HAKİMİYET-İ MİLLİYE, 18 Nisan 1923, nr:793

tarım sektörünü memnun etmeye seferber etmiştir. Çalışmaların semeresi ise ancak 1924 yılından itibaren görülmeye başlayacaktır⁶⁸⁵.

1.a- TÜRKİYE'NİN ÜRETİM MİKTARI

Mütareke sonrasında üretime ait bilgilerin oldukça sınırlı olması döneme ait bir yorum yapma imkanını da güçleştirmektedir. Bu nedenle burada, 1923 yılına ait elde edebildiğimiz birkaç rakamı vermekle yetiniyoruz. Pamuk; 160.000 balya, Tütün; 26.090.033 kilo⁶⁸⁶, Palamut; 32.000.000 kilo, Afyon; 22.000 sandık ve Meyankökü 28.000.000 kilo⁶⁸⁷. Bu verileri Mütareke dönemindeki üretim miktarları ile kıyasladığımız zaman hepsinde de artış sağlandığını görmekteyiz.

1.b- İZMİR VE ÇEVRESİNİN ÜRETİM MİKTARI

İmparatorluğun zengin bölgelerinden birisi olan İzmir ve çevresi Dünya Savaşı'ndan nispeten zararsız çıkmışsa da , işgal ve askeri hareketler, bilhassa Menderes Vadisi boyunca bağlar, incir ve sebze bahçelerinde büyük tahribat yapmış, bölgeyi harabeye çevirmiştir. İzmir, Saruhan ve Aydın sancakları dahilinde Yunan işgali altında kalan yaklaşık 25.000 km.lik araziden elde edilen ürünün % 40'dan fazlası kaybolmuştur. Bu bölge içerisinde mevcut 2196 kısmen yangın ve kısmen de tahrip suretiyle yok olmuştur⁶⁸⁸.

Bu durumu 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havalıyı terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihsal seviyesine getirmek uzun zaman almıştır⁶⁸⁹. Burada zor şartlar altında geçen 1923 yılının üretim

---

⁶⁸⁵ Çağlar Keyder, *age*, s.60 : Belirli ürünlerdeki gelişme 1924'de kendisini göstermiştir. Örneğin, ihracat potansiyeline bütünüyle ulaşmamış pamukta savaş öncesinin en yüksek düzeyi olan 1914 üretimi hemen aşılmıştır. Daha 1924'de pamuk üretimi 1914'e oranla % 18 daha fazladır. Tütünde de benzer gelişme görüldü; 1924'de savaş öncesi maksimum üretim aşıldı. Pamuk ve tütünden sonra en önemli ihraç ürünleri olan üzüm ve incir ise daha yavaş bir yükselme grafiği gösterdiler. Bu ürünlerin savaş öncesi rakamlarını yakalaması ancak 1927 ve sonrasında gerçekleşecektir.

⁶⁸⁶ Faik Courdoğlu, *La Turguie Economique*, Anvers, 1928, s.154, 127

⁶⁸⁷ Vedat Eldem, *Mütareke..*, 165-166

⁶⁸⁸ “ *Güzel İzmir'de Vaziyet-i İktisadiye* ”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, nr:3, mart 1922, s.75

⁶⁸⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, s.60

miktarları hakkında sadece genel bir fikir verebilmek gayesiyle saptayabildiğimiz birkaç ürünün miktarlarını vermekle yetiniyoruz.

Bölgenin en önemli ürünlerinden olan üzümünden 1923’de 36.608.000 kilo ve incirden 20.480.000 kilo istihsal sağlanmıştır⁶⁹⁰. Bu miktarlar Mütareke dönemindeki üretim miktarlarına kıyasla olumlu görünse de Dünya Savaşı öncesindeki miktarların ancak yarısını oluşturabilmektedir⁶⁹¹.

Üzüm ve incirden sonra bölgenin bir diğer önemli ürünü olan zeytinden 8.000.000 kilo hasılat elde edilmiştir. Bu miktarın % 37.5’i (3.000.000 kilosu) İzmir, % 25’i (2.000.000 kilo) Edremit ve % 18.7’si (1.500.000 kilo) Ayvalık yöresine aittir⁶⁹². 1923 yılı zeytininden 8.000 kilo yağ çıkarılmıştır⁶⁹³.

2.DIŞ TİCARET

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan Anadolu’nun işgal dönemi Mudanya Mütarekesi ile kapanmıştır. Mütareke sonrasından Cumhuriyet’in ilanına kadar geçen zamanın dış ticaretinin inceleneceği bu bölümde karşımıza önemli bir güçlük çıkmaktadır. Bilindiği gibi Mudanya Mütarekesi 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. 1922 yılının bütününe ait dış ticaret rakamları önceki bölümde gösterilmişti. Elimizde bu yıla ait aylık dış ticaret rakamları bulunmadığı için bu bölümün başlangıcı olan Mütareke sonrasının 2.5 aylık dönemine ait bir değerlendirme yapabileme imkanına sahip değiliz. 1923 yılındaki durumu ise çalışmamızın bitiş noktası olan 29 Ekim 1923 tarihi ile sınırlayamadık. Çünkü bu yıla ait elimizde bulunan *1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği*’ndeki veriler yılın tamamına aittir. Dolayısıyla bu bölümde işgal sonrası Anadolu’nun dış ticaret durumu için 1923 yılına ait bu resmi veriler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

2.a-TÜRKİYE’NİN İTHALAT VE İHRACATI

2a.1- İTHALAT

⁶⁹⁰ Faik Courdoğlu, *age*, s.82, 87

⁶⁹¹ Üzümde savaş öncesi üretim değerlerine ancak 1929’da (51.000.000 kilo), incirde ise 1927’de (32.000.000 kilo) ulaşılabilecektir. 1930-1931 İstatistik Yıllığı, Ankara, 1931, s.190

⁶⁹² Faik Courdoğlu, *age*, s.102

⁶⁹³ Vedat Eldem, *Mütareke..*, s.166

1923 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ithalat miktarı 486.488.629 kilo, 89.511 adet, 1.488 ton, 5.113 m³ ve 145.258 baştır. Bu ithal edilen bu miktarın değeri 14.478.867.131 guruştur⁶⁹⁴. Son on yılını savaşlarla geçiren Anadolu toprakları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti için bu rakam hiçte küçümsenecek bir rakam değildir. Bu rakamları Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı öncesine ait 1913 yılı ithalat miktar ve kıymeti ile kıyaslarsak ithal edilen ürünlerin miktarının 1/5 oranında azaldığını söyleyebiliriz. Bu karşılaştırma yapılırken Osmanlı Devleti'nin 1913 sınırları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'deki sınırları arasındaki farkı da gözden ırak tutmamak gerekliliğinin altını çizmekte fayda vardır. 1923 yılındaki ithalat miktarının 1913'e göre azalmasına karşılık değerindeki göreceli artış guruşun kıymetindeki farklılıktan meydana gelmektedir. Bu nedenle sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek için 1913 ve 1923 yıllarına ait kuruş olarak gösterilen ithalat değerlerini Osmanlı Altın Lirasına çevirerek bir değerlendirme yapılması uygun görülmüştür⁶⁹⁵. Buna göre ortaya çıkan tablo şudur:

1913	1923	Fark
39.775.519 OL	20.479.303 OL	% - 48.6

Yukarıdaki rakamlardan da net bir şekilde görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 yılında gerçekleştirdiği ithalat kıymeti 10 yıl öncesinin ancak yarısını, % 51.4'ünü oluşturmaktadır

2.a.1.a-ÜRÜNLERE GÖRE

Türkiye ithalatının kıymet olarak % 72 gibi büyük bir kısmını beş ürün grubu oluşturmaktadır. Bu beş grup içerisinde 1923'de ilk sırayı alan ürünler pamuk ve pamuklu mensucattır. Toplam ithalatın % 38.8 gibi büyük bir kısmını oluşturan bu grup ithalat, önceki bölümlerde gösterildiği gibi Osmanlı Devleti ithalatında da daima ilk sıralarda yer almaktaydı. Bu grup ürünlerin ithalat miktarı 25.030.070 kilo olup bu miktarın değeri 5.393.976.818 guruştur. İkinci sırada yer alan şeker ve şekerlemeler ithalatı 1.509.409.821 guruş kıymetinde olup toplam ithalatın %10.8'ini oluşturmaktadır. Şekerlemeler ithalatını üçüncü sırada 161.408.351 kilo ve 1.464.273.148 guruş kıymetinde hububat ithalatı takip etmektedir. Toplam ithalat

⁶⁹⁴ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, İstanbul, 1340, s.6

⁶⁹⁵ 1913'de 1 OL=102,6 kuruş, 1923 yılında ise 1OL=707 kuruş değerindedir. Hesaplamalarda bu değerler kullanılmıştır.

kıymetinin % 10.5'ini oluşturan hububat ithalatının arkasından % 6.4 ile yün ve yün ipliği mensucatı ithalatı gelmektedir. Yün ve yün ipliği mensucatı ithalatı için 889.727.789 guruş ödenmiştir. Beşinci sırada % 5.5 ile maden ve maden mamulâtı ithalatı bulunmaktadır. Maden ve maden mamulâtı için 262.867.351 guruş harcanmıştır.

İthalat kıymetinin % 28'sini oluşturan diğer ürünler ise; canlı hayvanlar, meyve-sebze, içecekler, bitkisel yağlar, makine araç ve gereçleri, kimyevi maddeler, ecza ürünleri, lastik ve lastik mamulâtı, cam ve porselen gibi züccaciye eşyaları, kereste, tütün kağıt, hazır elbise ve moda eşyası, patlayıcı maddeler, ve mücevherattır (Bkz; Tablo IV-57,58).

Türkiye'nin 1923 yılında ithal ettiği ürün sıralamasını, 10 yıl önceki İmparatorluğun 1913 yılı ithalatıyla kıyasladığımızda karşımıza aşağıda gösterilen tablo çıkmaktadır(Tablo IV-52). Tabloda gösterildiği gibi 1913 ve 1923 sıralamasında ilk beş arasında yer alan eşya grupları aşağı-yukarı aynı yerlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla kuruluş yılında Türkiye ithalatının, İmparatorluk dönemindeki ithalatın genel özellikleri devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

TABLO IV-52
1913 ve 1923 YILLARINDA TÜRKİYE'YE İTHAL EDİLEN İLK BEŞ
ÜRÜN GRUBU

1913' Osmanlı Devleti'ne İthali Yapılan İlk Beş Ürün Grubu ⁶⁹⁶ Grubu ⁶⁹⁷	1923'de Türkiye Cumhuriyeti'ne İthali Yapılan İlk Beş Ürün
1.Yünlü ve pamuklu mensucat(%35.3)	1.Pamuk ve pamuk mensucatı(%38.8)
2.Hububat(%12.5)	2.Şeker ve şekerlemeler (%10.8)
3.Maden(%7.1)	3.Hububat(%10.5)
4.Şeker ve şekerlemeler(%6.9)	4.Maden(%5.5)
5.Madeni yağlar(%6.4)	5.Sanayiye mahsus zıvt ve yağlar(%4.6)

Kaynak: 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği ; 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

2.a.1.b- DEVLETLERE GÖRE

14.478.867.131 guruş kıymetinde gerçekleşen toplam ithalatın yaklaşık olarak % 60'nı beş devlet oluşturmaktadır. Bu beş devlet sırasıyla İtalya, İngiltere,

⁶⁹⁶ 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁶⁹⁷ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

Fransa, Amerika ve Almanya'dır. Osmanlı ithalatında yıllardır birinci sırada yer alan İngiltere bu kez karşımıza ikinci sırada yer çıkmaktadır. Buna karşılık İtalya ilk kez ithalatta ilk sırada yer almaktadır. İthalatta bulunulan diğer devletler arasında Belçika, Rusya, Mısır, Suriye, Avusturya, Çekoslovakya, İran, Hindistan, Hollanda, Bulgaristan, Yunanistan, Japonya, Macaristan, İspanya, Lehistan, İsviçre ve Irak bulunmaktadır(Bkz;Tablo IV-61) .

İtalya; 1923'de İtalya'dan Türkiye'ye ithal olunan eşyanın kıymeti 3 milyar guruşa yakın olup (2.835.294.104 grş) ithalat-ı umumiye kıymetinin % 19.58'i dolayındadır. İthalat miktarı ,47.834.191 kilo, 3 m³, 15.670 adettir. Başlıca ithal olunan eşyanın kıymetçe % 6'sı pamuk ipliği ve mensucacı, % 3'ü hububat ürünleri, % 3'ü kağıt ve mamulacı, % 3'ü yün ipliği ve mensucacı, % 2'si limon, meyve, konserve ve ezmeleri, % 2'si mamul deri ve kösele mamulacı, %2'si keten ve kendir iplikleri, ipçi mamulacı, kanaviçe, % 2'si işlenmiş taşlar, alçı, çinko, züccaciye eşyası, elektrik edevatı ve lambaları, 52'si demir ve çelik mamulacı, % 2'si hazır boyalar, debbağata mahsus hulasalar, karbonat, potas, süt kostik, amonyak ve benzerleri ile kibrit, kükürt, baz hamızlar, % 1'i baharat, kahve, şeker, reçel ve şuruplar, % 0.41'i et konserveleri, sucuklar, pastırmalar, % 0.41'i sınai ipek, ipek ipliği, ibrişim ve ipek mensucacıdır.

İngiltere'den ithal edilen eşyanın 2.5 milyar kuruş kıymetinde ve genel ithalat değerinin %17.3'i nispetindedir. İthalat miktarı, 66842.560 kilo, 184 m³, 464 adettir. Bunun % 66'sı pamuk ipliği ve pamuk mensucacı, % 12.5'i yün mensucacı, % 4.64'ü bıçakçı, çilingir eşyası ile makine alet ve edevatı ile vesaire demir mamulacı, pirinç ve alüminyum eşya, kalay, cıva, % 4.6'sı cilalı tuğla, ateş tuğlası, porselen edevat-ı sıhhiye ve elektrik aletleri aksamı, %3.61'i mahrukat, % 2.16'sı biber, baharat, kahve, çay, şeker, şeker tortusu, reçel, % 1.90'ı ip, halat, keten mensucat, % 1.85 çivit, cila, lake, yağlı ve sulu boylar, potas,süt ve süt ürünleri, amonyak vb asitler, % 1.73'ü lastik ve lastik mamulacı, % 0.48'i deri kösele ve mamulacı, % 0.28'i bezir, kolza yağıdır.

Fransa;Fransa'dan gelen eşya 1 milyar kûsur milyon kuruş kıymetinde (1.322.935.282) ve umum ithalat kıymetinin % 9.13'ü nispetindedir. İthalat miktarı; 32.214.596.kilo, 1.755 m³, 13.646 adet, 258 adettir. Bu eşyanın % 19.11'i yün iplik ve mensucacı ile elbise, % 14.1'i pamuk iplikleri ile mensucacı, % 10.7'si kösele,

işlenmiş deri ve mamulâtı, % 9.90'ı hububat ve otları ile mamulâtı pirinç ve ararot, % 7.28'i bezir yağı, koka ve Amerikan fıstık yağıyla nebati yağlar, % 7.2'si lastik ürünleri, her şekilde katranlı bez, % 4.4'ü boyalar, debbağata mahsus hülâsalar, ıtriya, ecza-ı kimyeviye, % 4.3'ü bazı baharatlar, % 2.25'i ipek ve ipekli ile mamulâtıdır.

Amerika'dan ithal olunan eşya toplan ithalatı kıymetine nazaran % 7.63 olarak 1 milyar guruştan fazladır (1.105.935.161 guruş). İthalat miktarı 70.919.859 kilo, 31 adettir. Bunun % 46.32'i hububat ve unlar ile irmik, nişasta, pirinç, % 17.77'i pamuk ipliği ve mensucatı, % 11.92'i nebati yağlar ve balina, fok balıkları yağları ile sair hayvani yağlar, petrol ve petrol ürünleri ve emsali madeni yağlar, parafin ve linyit kömürü, balmumu, yer sakızıdır.

Almanya'dan Türkiye'ye ithalat 922.207.265 guruşa baliğ olup, ithalat-ı umumiyenin % 6.36'nı teşkil etmektedir. İthalat miktarı , 19.127.333 kilo, 18.649 adettir. İthalatın % 23.9'u pamuk mensucat, %18.4'ü ray, çilingir eşyası ile sair demir ve çelik mamulâtı, % 11.6'ı kağıt ve mukavva, % 8.5'u toprak ve porselen züccaciye eşyası, makine ve % 2.7'ı ateşli silahlardır.

Suriye'den ithalatın kıymeti 788.008.744 guruş olup, toplam kıymetini % 5.44'ü nispetindedir. İthalat miktarı 11.661.284 kilo, 1 ton, 7.959 adettir. Bunun % 64'ü pamuk ipliği ve mensucatı, %9'u petrol, maden yağları, mum ve sabun, % 4.5'u baharat, şeker, lokum, % 2.7'i demir ve çelik mamulâtı, hırdavatçılık eşyası, % 2.4'ü hena, sinai çivid, hayvani ve madeni yağlar ve sulu boyalarla süt, karbonat, amonyak , magnezyum ile kükürt, % 2.4'ü yaş ve kuru deriler, % 2'si limon, meyve konservesi, % 1.5'u tereyağı, havyar, % 1.1'i at, aygır, deve, kuzu ve oğlak.

Belçika'dan Türkiye'ye ithal olunan eşyanın kıymeti 731.383.640 guruş olup, toplam ithalat kıymetinin % 5.12'ni içermektedir. İthalat miktarı 30.018.803 kilo, 565 adet, 2 baştır. Bunun % 20'si pamuk ipliği ve mensucatı, % 6'ı bezir, pamuk ve susam yağları, % 5'i ispirto, % 5'i tebeşir ve elektrik kömürü, aspestos, ateş tuğlası, toprak ve porselen eşya, elektrik lambaları, fotoğraf camları, v.s. camlar, % 3'ü kahve, kakao, çay, şeker, % 2'i demir ve çelik mamulâtı, av silahları, elektrik kablosu, kurşun boru, levha, pirinç eşyası, % 2'i keten ipliği ve mensucatı, % 2'i yağlar, peynirler, balık konserveleri.

Mısır'dan ülkemize gelen eşyanın kıymeti 668.251.235 guruş olup toplam ithalat kıymetinin %4.61'i nispetindedir. İthalat miktarı 23.398.958 kilo, 1872 adet, 22 baştır. İthal eşyanın başlıcaları % 30 şeker ve tortusu ile baharat, kahve, çay, % 30'u pamuk ipliği ve mensucatı, % 20'i pirinç, susam, kola, nişasta, irmik ile bazı hububat çeşitleri, % 9'u portakal, hurma, amerikan fıstığı vesaire taze meyve ve sebzelerle konserveleri, %6'sı hayvanat derileri, %5'i keten, kendir, kanaviçe, çuval, % 2'i tönbekü, % 2'i kudret helvası, şap.

Bulgaristan'dan ithal olunan eşyanın kıymeti 494.477.519 guruş kıymetinde olup ithalat-ı umumiyenin %3.31'i nispetindedir. İthalat Miktarı 58.615.798 kilo, 89.096 baş ve 333 adettir. Bunun % 65.5'i hububat ve bakliyat, %14.5'i sığır cinsinden büyük baş hayvanlar ve kümes hayvanatı ile % 6.5'i yakacaktır.

Hollanda'dan gelen eşyanın kıymeti 383.760.316 guruş olup ithalat-ı umumiyenin %2.65'ini teşkil eder. İthalat miktarı 9.977.114 kilodur. Bunun %30'u pamuk ipliği, pamuklu mensucat, şeritçi eşyası, % 22'i biber ve envai baharat ile şeker, kahve, çay, melas, kakao ve yağı, % 5 'i toprak, ağaç ve hazır boyalar, yağlar, renkli boyalar, tutkal, jelatin, potas, süt ve süt ürünleri, amonyak ve benzeri ürünler , kibrit, kurşun ve benzeri ürünler, marina balık yağı, % 4'ü bazı yün mensucatı ve mamulatı, % 3.5'u her nevi kağıt ve mukavva, %1 'i kauçuk, alüminyum, kurşun eşya, hırdavatçılık eşyası, demir ve çelik mamulatı.

Romanya'dan Türkiye'ye ithalatı 379.952.945 guruş kıymetinde olup ithalat-ı umumiyenin % 2.62'i nispetindedir. İthalat miktarı 30.531.428 kilo, 11.327 adettir. Bunun % 51.31'i petrol, benzin, gazolin gibi madeni yağlarla, sınaiye mahsus yağlar, % 22'i sığır cinsinden büyük baş hayvanlar, % 15'i hububat ile fasulye, nohut, patates, dakik ve nişasta , % 2.6'ı pamuk mensucatı, % 1.91'i kereste.

Rusya'dan ithal edilen eşyanın kıymeti 303.916.565 guruş olup ithalat-ı umumiyenin % 2.09 nispetindedir. İthalat miktarı, 31.419.010 kilo, 4 ton, 16 adettir. Bunun % 49'u hububat, % 40'ı petrol ve petrol ürünleri ile madeni yağlar, sabun, % 3.7'i deri, % 3'ü siyah ve kırmızı havyar ve dildir.

2.a.2- İHRACAT

1923 yılında Türkiye'nin toplam ihracat miktarı 367.085.597 kilo, 8.468 adet, 27 ton, 128 m³ ve 356.569 baş olup bunun değeri 8.465.118.974 guruştur

(Bkz:Tablo IV-59,60)⁶⁹⁸. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyetin bu ilk yılındaki bu ihracat değeri ithalatın % 40 gerisinde gerçekleşmiştir.

On yıl önceki İmparatorluğun ihracatı ile genç Cumhuriyetin ihracatını karşılaştırdığımız zaman;

1913	1923	Fark
20.967.523 OL	11.973.294 OL	% -42.9

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılında gerçekleşen ihracatı İmparatorluk döneminin ihracatının % 57.1'ini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ihraç mallarını yine hammadde kaynakları oluşturmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetin kurulduğu bu ilk yılda ithalatta olduğu gibi ihracatta da İmparatorluğun etkileri devam etmektedir. Ancak yeni bir devletin kendisine has programlarını uygulayabilmesi için gerekli zamanı göz önünde bulundurarak, ilk yıllarda bu durumu doğal karşılamak gerekmektedir.

2.a.2.a- ÜRÜNLERE GÖRE

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılında 8.465.118.974 guruş değerinde gerçekleşen ihracatının % 75.7'sini beş ana grup ürünler oluşturmaktadır. Bunlar arasında iki ürün grubu, toplam ihracat değeri içindeki payları ile açık ara önde görünmektedirler. Bunlar meyve-sebze ile tönbekü ve tütündür. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi ilk sırada meyve-sebze ihracatı gelmektedir. Bu grup toplam ihracat değerinin yaklaşık ¼'ini, % 24.9'unu oluşturmaktadır. Bu grup içerisinde kuru üzüm ve incir yine en önemli ihraç malları arasında yer almaktadır.

Meyve-sebze ihracatını çok az bir farkla tönbekü ve tütün izlemektedir. Toplam ihracat değerinin % 24.5'ini oluşturan bu ürünleri %9.8 ile yün ve yün ipliği mensucatı takip etmektedir. Bu grup ihraç mallarının bir özelliği de aynı zamanda ithal edilen ürünler olmasıdır. 1923 yılı ithalat ve ihracat değerlerine baktığımız zaman neredeyse aynı rakamları görmekteyiz. Ancak buradaki problem satılan ve satın alınan miktarlar arasındaki büyük farklılıktır. Çünkü 2.600.964 kilo ithal edilen yün ve yün ipliğine ödenen para ile, ithalat miktarının yaklaşık 2.5 katına eşit miktarda ihraç edilen (6.730.107 kilo) yün ve yün ipliği mensucatından

⁶⁹⁸ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, s.6

elde edilen gelir aynıdır. Bu da demektir ki Türk mallarının satış değeri , aynı ürünlerin ithal değerinden daha ucuza satılmakta ve Türk paraları dışarı akmaktadır.

Toplam ihracat kıymeti içerisinde dördüncü sırada bir başka sanayi ürünleri hammadde kaynağı olan hazır boya, kimyevi ve tıbbi ürünler almaktadır. Afyon, cehri, meyankökü ve palamut gibi ürünlerin bulunduğu bu grubun toplam ihracat kıymeti içerisindeki payı % 8.5'tir. Beşinci sırada % 8.0'lık pay ile yine sanayi için hammadde görevini gören pamuk ve pamuk mamulâtı bulunmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz ilk beş sırada yer alan ihraç ürün grupları dışında ihracı yapılan ürünler arasında şunlarda bulunmaktadır: Canlı hayvanlar ve hayvanattan elde edilen ürünler, hububat, ipek ve ipek iğliği mensucatı, maden ve madeni ürünler, bitkisel yağlar.

Türkiye'nin 1923 yılında ihraç ettiği ürün sıralamasını, 10 yıl önceki İmparatorluğun 1913 yılı ihracatıyla kıyasladığımızda karşımıza aşağıda gösterilen tablo çıkmaktadır(Tablo IV-53). Tabloda gösterildiği gibi 1913 ve 1923 sıralamasında ilk beş arasında yer alan eşya grupları aşağı-yukarı aynı yerlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla kuruluş yılında Türkiye ihracatının, tıpkı ithalatında olduğu gibi, İmparatorluk dönemindeki ihracatın genel özelliklerini devam ettirmektedir.

TABLO IV-53
1913 ve 1923 YILLARINDA TÜRKİYE'DEN İHRAÇ EDİLEN İLK
BEŞ ÜRÜN GRUBU

1913' Osmanlı Devleti'nden İhracı Yapılan İlk Beş Ürün Grubu⁶⁹⁹	1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nden İhracı Yapılan İlk Beş Ürün Grubu⁷⁰⁰
1.Yün, tiftik, pamuk vs(%28.5)	1.Meyve-sebze(%24.9)
2.Meyve-Sebze(%26.6)	2.Nebati yağlar(%24.5)
3.Hububat(%9.4)	3.Yün, yün ipliği mensucatı(%9.8)
4.Ecza maddeleri (%8.3)	4.Tıbbi ve kimyevi maddeler(% 8.5)
5.Hayvanattan elde edilen ürünler(%4.5)	5.Pamuk ve pamuk mamulâtı(%8.0)

Kaynak:1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği ; 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

2.a.2.b- DEVLETLERE GÖRE

⁶⁹⁹ 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁷⁰⁰ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

1923 yılında toplam 8.465.006.174 guruş kıymetinde gerçekleşen ihracatın % 66'sını beş devlet oluşturmaktadır. Bu devletler sırasıyla İngiltere, İtalya, Fransa, Amerika ve Almanya'dır. İthalatta da aynı devletleri hatta ilk iki dışında aynı sıralamayı görmüştük. İthalatta birinciliğini İtalya'ya kaptıran İngiltere, önceki yıllarda olduğu gibi, bu kez birinci sırada yer almaktadır. İhracatta bulunulan diğer devletler arasında Belçika, Avusturya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Hollanda, Mısır, Romanya, Yugoslavya, Lehistan ve İran bulunmaktadır (Bkz;Tablo IV-61). Bu devletlere yapılan ihracatın ürünlere göre dağılımı şöyledir;

İngiltere'ye ihracatımız 1.5 milyar kuruş kıymetinde olup toplam ihracat içerisindeki yeri kıymetçe 18.61'i nispetindedir. Bunun % 28.7'i yapağı, tiftik, keçi kılı, halı ve kilim, % 5.60'ı üzüm, incir, fıstık, kabak çekirdeği, ceviz, fındık, badem v.s kuru meyveler, % 4.38'i ağaç boya, cehri, palamut, afyon, % 3.26'ı pamuk, % 1.78'i kürk imalna mahsus deriler, % 1.36'ı kuş yemi, nohut, bezelye, bakla, fasulye, % 0.73'i yaprak ve kıyılmış tütün, % 0.77'i zımpara, mermer ve granit eşya, % 0.77'i kereste, % 0.48'i zeytinyağı, tahin, % 0.26'ı bakır ve pirinç mamulüdür. İhracat miktarı, 80.006.887 kilo, 80 adettir.

İtalya'ya ihraç ettiğimiz eşya 1.5 milyon guruş kıymetinde (1.520.067.117) ve ihracat-ı umumiyenin % 17.95'i nispetindedir. Bunun % 54'ü tütün, % 14'ü üzüm, incir ve kuru meyveler, % 11'i pamuk, % 5'i ipek kozası, % 0.4'ü demir hurdaları, köhne bakır, pirinç tutya mamulü, % 3'ü ham yapağı, tiftik, % 2.3'ü palamut, afyon, zamklar, % 0.2'i ham deriler, hayvanat döküntüleri, balmumu, % 0.41'i sığır cinsinden büyük baş hayvanlar, % 0.29'u yumurta, yumurta akı ve sarısı ve balıklardan ibarettir. İhracat miktarı, 46.732.076 kilo, 4 ton, 18.610 adettir.

Fransa'ya giden eşyanın kıymeti 1 milyar kuruştan fazla (1.050.421.874) ve umum ihracatımıza nispeti % 12.40'dır. Başlıca ihracatımız % 26.9 ham pamuk, % 20.2'i cehri, palamut, afyon gibi tıp alanında kullanılan kök ve nebatlar ile ardıç ve kayın ağacı katranı, % 14.4'ü kuru üzüm ve incir, badem, ceviz, fındık ile zeytin, % 12.6'sı kuru koza ve ham ipek, %9.1'i yumurta, yumurta akı ve sarısı, peynir, % 4.36'sı tiftik, yapağı, yün mensucat, perdesi, Türk ve şark halı ve kilimlerdir.İhracat miktarı 26.831.735 kilo ve 130 adettir.

Almanya'ya vaki olan ihracat 762.577.816 guruş kıymetinde olup, umum ihracatımızın %9'na tekabül eder. Başlıca ihraç ettiğimiz eşya % 69.3 tütün,

% 11.11'i palamut, meyanbalı, afyon, % 10.5'i üzüm, incir, fındık, badem, % 1.5'i ham pamuk ve aynı nispette ham yapağı, tiftik, keçi kılı, halı ve kilim, % 1.6'i köhne demir, bakır, pirinç mamulâtı ile bakır cevheridir. İhracat miktarı 11.810.420 kilodur.

Amerika'ya ihracatımızda 674.960.246 guruş kıymetinde ve ihracat-ı umumiyenin % 7.97'i nispetindedir. Bunun % 37.95'i üzüm, incir, fıstık, hurma, badem, ceviz, fındık v.s. kuru meyveler, % 18.66'ı tütün, %1 7.32'i yapağı, tiftik, yün halı ve kilim, % 10.68'i palamut, afyon, ağaç boya, tababette kullanılan bitkiler, % 6.51'i mamul deriden, post ve kürkler, ayakkabılardır. İhracat miktarı 22.791.253 kilo ve 10 adettir.

Romanya'ya ihracatımız 72.817.020 guruş olup ihracat-ı umumiyenin %0.86'ı nispetindedir. Bunun %32'i üzüm, incir, hurma, fındık, badem, kestane, zeytin ve taze sebze, % 15.68'i köhne demir mamulâtı ve hırdavatçılık eşyası, % 7.06'ı ağaç boya, cehri, palamut, itriyat ve tababette kullanılan ilaçlar, % 2'si maden kömürü. İhracat miktarı, 10.119.516 kilo ve 3461 adettir.

Rusya'ya ihraç ettiğimiz eşyanın kıymeti 173.244.489 guruş kıymetinde olup umum ihracatın % 2.04'ü nispetindedir. Bunun % 49'u hırdavatçılık eşyası, % 12'i palamut, ağaç, ve kök boyalar, debbağata mahsus hülâsalar, kükürt, künlük, % 9.3'ü pamuk, pamuk ipliği ve mensucatı, % 8'i kağıt, kitap matbua, defterler, mukavvalar, % 5'i limon, incir vesair meyveler, % 4'ü mutfak tuzu. İhracat miktarı 8.181.991 kilo ve 2.406 adettir.

Mısır'a ihracatımız 247.518.564 guruş olup ihracat-ı umumiye kıymetinin % 2.92'i nispetindedir. Bunun % 30'u meyve, zeytin, % 10'u kereste, % 9'u tiftik, yün, halı, % 8'i hayvanat ürünleri, % 7'i yazma, kalemkar mensucatı, % 6'ı tütün ve sigara, % 2'i palamut, afyon, ağaç boya. İhracat miktarı 22.250.114 kilo , 21.133 adettir.

Bulgaristan'a ihracatımız 106.479.800 guruş olup ihracat-ı umumiyenin % 1.25'ini teşkil etmektedir. Bunun % 17.2'i ham yapağı, tiftik, keçi kılı, %13.01'i ham pamuk, pamuk ipliği ve mensucatı ile urgan ve sicim, % 10.68'i zeytinyağı, % 6.35'i ağaç boya cehri, palamut, madeni boya, zift, katran, asfalt ve künlüktür. İhracat miktarı 5.223.407 kilo , 257 adet ve 178 baştır.

Hollanda'ya ihracatımız 665.498.921 guruş kıymetinde olup ihracat-ı umumiyenin %7.86'ı nispetindedir. Bunun % 40'ı tütün, %25'i kuş yemi, kavrulmuş nohut (leblebi), % 24'ü üzüm, incir, fındık, badem, % 18'i palamut, afyon, % 4.3'ü yaş ve kuru, tuzlu deri, % 1.8 tiftik, yapağı ve halı. İhracat miktarı 9.857.306 kilodur.

Belçika'ya ihraç ettiğimiz eşyanın kıymeti 222.699.433 guruş kıymetinde olup, umum ihracatın % 2.63'ünü içermektedir. Başlıca ihraç eşyamız % 30 tütün, % 3 üzüm, incir, kuru meyve, % 20 palamut, afyon, % 20'i tiftik ve yapağı ve halı. İhracat miktarı 6.554.178 kilodur.

Suriye'ye ihracatımız 604.592.718 guruş olup ihracat-ı umumiyenin % 7.14'ü nispetindedir. Bunun % 3.4'ü sığır cinsinden büyük baş hayvanlar, % 14'ü arpa ve yulaf unu ile irmik ve bulgur, % 8'i tiftik, yapağı, halı ve kilim, % 4.7'i tütün, sigara, % 3.20'i baz nevi baharat ile pekmez, helva, % 2'i pamuk ve % 2'si palamut, afyon, cehridir . İhracat miktarı 26.671.295 kilo, 125 m³, 296.787 adettir.

2.b- İZMİR'İN İTHALAT VE İHRACATI

Bilindiği gibi İzmir Limanı, Osmanlı Devleti'nin en önemli ihracat limanı olma özelliğini, mütareke ve işgal dönemi haricinde, sürdürmüştür. İşgal günlerinde Liman ve gümrüğün Yunanlıların kontrolüne geçmesi bölge ticaretini kesintiye uğratmakla birlikte ticari hayat kısmen devam etmiştir.

9 Eylül 1922'de Türk ordusu şehrin kontrolünü ele geçirerek işgale son vermişse de yanıp yıkılan şehrin ticari hayatının canlanması hemen gerçekleşmemiştir. Bir yandan savaşın getirdiği yaralar sarılmaya çalışırken diğer yandan siyasi manevralara karşı hazırlıklı olmak gerekiyordu. Ankara Hükümeti Lozan'da barış masasına oturduğunda karşılaştığı pek çok sorunlar arasında İzmir Limanı'nın durumu da bulunmaktadır.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasından sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ce görülen lüzum üzerine İzmir ve İzmit limanları hakkında bazı sınırlamalar yapmak mecburiyetinde kalınmış ve bu iki limana 1000 tondan fazla hacimde harp gemilerinin kabul edilmeyeceği ve mevcut gemiler içinde 1000 tondan

ziyade olanların bu limanları terk etmesi lazım geldiği Dış İşleri Bakanlığı tarafından ilgili devletlere tebliğ edilmiştir ⁷⁰¹.

Barış görüşmelerinin kesilmesinin ardından yaşanan bu gerginlik ve durumun belirsizliği İzmir'deki karamsarlığı daha da arttırmış , az sayıdaki ticaret erbabının dış piyasalarla iş yapma cesaretini kırmıştır.

2.b.1- İTHALAT

1923 yılında İzmir Limanı'na toplam gerçekleşen ithalat miktarı 54.364.794 kilo, 6.946 adet, 3.465 m³ ve 1.683 baştır. Bu miktarın değeri 1.944.014.873 kuruştur. Bu kıymetin toplam Türkiye ithalatı içerisindeki payı % 13.9'dur (Bkz;Tablo IV-57,58).

İzmir Limanı'na gerçekleşen ithalat değerini savaş öncesine ait 1913 yılıyla karşılaştırdığımız zaman karşımıza çıkan tablo şudur:

1913	1923	Fark
5.515.322 OL	2.749.667 OL	% - 50.2

Görüldüğü gibi genel ithalatta olduğu gibi İzmir ithalatında on yıl öncesinin rakamlarının ancak yarısına ulaşılabilmiştir.

2.b.1.a-ÜRÜNLERE GÖRE

İzmir ithalatının % 70'ini beş ana grup ürünler oluşturmaktadır. Bu ürünler arasında ilk sırayı pamuk ve pamuk mamulâtı almaktadır. Bu ürünlerin toplam İzmir Limanı ithalatındaki payı % 38.5 gibi büyük bir orandır. 746.271.872 guruş olan bu ithalat Türkiye'nin toplam pamuk ve pamuk mamulâtı ithalatının % 13.8'ini karşılamaktadır.

İzmir ithalatında ikinci sırada yer alan ürünler şeker ve şekerlemelerdir. 280.182.483 guruş kıymetinde olan bu ithalat, İzmir'in toplam ithalatının % 14.4'ünü oluşturmaktadır. Bu ürünlerin toplam Türkiye ithalatı içerisindeki payı ise % 18.5'tir.

Şeker ve şekerlemeler ithalatını 125.911.111 guruş ile maden ve maden ürünleri takip etmektedir. Maden ve maden ürünlerinin İzmir'in toplam ithalatındaki payı % 6.4'tür. Toplam Türkiye maden ithalatındaki payı ise daha yüksektir: % 16.2

⁷⁰¹ *1339 Sene-i Maliyesine Mahsus Milli Nevsal*, 2.Sene, Ankara, 1339, s.304

Dördüncü sırada yün ve yün ipliği mensucatu bulunmaktadır. 100.083.204 guruş kıymetinde gerçekleşen bu ürünlerin toplam İzmir ithalatındaki payı % 5.1, Türkiye yün ve yün ürünleri ithalatındaki payı % 11.2'dir.

İzmir toplam ithalatında beşinci sırada 88.214.418 guruş ve % 4.5 ile hububat ürünleri yer almaktadır. İzmir'e ithal edilen hububat kıymetinin toplam Türkiye hububat ithalatındaki payı % 6.0'dır.

Bu ürünler dışında İzmir'e ithali yapılan daha pek çok ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin bazılarının İzmir ithalatı içerisindeki paylarının az olmasına karşılık toplam Türkiye ithalat değeri içerisindeki payları oldukça yüksektir. Örneğin toplam Türkiye tönbekü ve tütün ithalatının % 44.5'ini İzmir Limanı'ndan yapılan ithalat oluşturmaktadır. Tütün ve tönbekü gibi İzmir'e ithali gerçekleştirilen ve toplam Türkiye ithalatındaki payları % 20 ve üzerinde olan diğer ürünler şunlardır: Gübre (% 46.1), keten, kendir vs iplik imaline mahsus bitkiler (% 23.9), İpe, ipek ipliği mensucatu(% 21.1), Yakacak(% 32.3), makine alet ve edevatı(% 20.3), araba, vagon(% 24.7), tıbbi ve kimyevi maddeler(% 20.6) (Bkz:Tablo IV-57,58).

İzmir Limanı'na 1923 yılında gerçekleştirilen ithalat ürünlerini, 10 yıl önce(1913) İmparatorluk dönemindeki ithal ürünleri ile karşılaştırdığımız aşağıdaki listeye bakıldığı zaman 10 yıl öncesi ve sonrası arasında benzerlikler hemen göze çarpmaktadır(Tablo IV-54). Dolayısıyla 1923'de İzmir Limanı'na ithali yapılan ürünler geleneksel çizgiyi devam ettirmektedir.

TABLO IV-54
1913 ve 1923 YILLARINDA İZMİR LİMANI'NA İTHAL EDİLEN İLK BEŞ ÜRÜN GRUBU

1913'de İzmir Limanı'na İthali Yapılan İlk Beş Ürün Grubu ⁷⁰³	1923'de İzmir Limanı'na İthali Yapılan İlk Beş Ürün
1.Yünlü ve pamuklu mensucat(%32.2)	1. Pamuk ve pamuklu ürünler(%38.3)
2.Maden(%8.4)	2. Şeker ve şekerlemeler(%14.4)
3.Şeker ve şekerlemeler(%7.4)	3. Maden(%6.4)
4.Makine aletleri(%6.7)	4. Yün ve yün ipliği mensucatu(%5.1)
5.Madeni yağlar(%6.0)	5. Hububat(%4.5)

Kaynak:1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği ; 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁷⁰² 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁷⁰³ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

2.b.1.b- DEVLETLERE GÖRE

1923 yılında İzmir Limanı'ndan gerçekleşen 1.928.985.091 kuruşluk ithalatın yarısını iki devlet oluşturmaktadır; İtalya (%31.5) ve İngiltere (% 24.2) . Uzun yıllar İzmir ticaretini tekelinde bulunduran İngiltere bu kez liderliği İtalya'ya bırakmıştır. Bu iki devleti % 7.7 ile Fransa, % 7 ile Mısır ve % 5.6 ile Hollanda izlemektedir (Bkz:Tablo IV-62)⁷⁰⁴. Burada dikkati çeken durum Mısır'ın % 7'lik pay ile dördüncü sırada yer almasıdır. Ancak İngiltere ithalatının bir kısmını Mısır üzerinden gerçekleştirdiği için Mısır'ın bu payının içinde İngiltere faktörünü görmek gerekmektedir.

Bu beş devletin dışında ithalat yapılan diğer devletler şunlardır: Almanya, Amerika, Belçika, Suriye, Yunanistan, Bulgaristan, Avusturya, Macaristan, İran, İsviçre, İspanya, Rusya, Çekoslovakya, Hindistan, İsveç, Romanya...

2.b.2- İHRACAT

1923 yılında İzmir Limanı'ndan 60.154.980 kilo, 2941 adet mal ihraç edilmiştir. Bu ihracatın değeri 3.476.160.360 guruş değerindedir. Toplam Türkiye ihracatı içerisinde İzmir Limanı'nın payı % 41.6 gibi büyük bir orandır ki bu oran İmparatorluk dönemindeki payının da üzerindedir. Dolayısıyla İzmir Limanı ihracattaki üstünlüğünü Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılında da devam ettirmektedir.

Bu senenin ihracat değerini savaş öncesi dönemdeki 1913 yılı değeriyle karşılaştırdığımız zaman karşımıza çıkan tablo şudur:

1913	1923	Fark
5.147.537 OL	4.916.776 OL	% - 4.5

Görüldüğü İzmir Limanı'ndan gerçekleştirilen ihracat kıymeti on yıl öncesine göre sadece % 4.5 gibi cüzi bir gerileme gerçekleşmiştir. Bu durum yukarıda gösterilen genel ithalat ve ihracat rakamlarındaki gerilemeye

⁷⁰⁴ 1339 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340, s.86-87

uymamaktadır. Mudanya Mütarekesi ertesinde yaşanan gerilimlere rağmen Liman ticari etkisini devam ettirmiştir.

2.b.2.a- ÜRÜNLERE GÖRE

İzmir Limanı'ndan ihraç edilen ürünlerin kıymet olarak % 85 gibi neredeyse tamamını beş ürün grubu oluşturmaktadır. Bu gruplar içerisinde birinciliği % 44.3 –ki bu oran İzmir ihracatının yarıya yakın bir bölümünü oluşturmaktadır.- ile meyve-sebze ihracatı almaktadır. İzmir'den yapılan meyve-sebze ihracatı, Türkiye toplam meyve-sebze ihracatının $\frac{3}{4}$ 'ünü yani % 74'ünü sağlamaktadır. Bu grup içerisinde en çok kuru üzüm ve incir gelmektedir ki bu ürünler aynı zamanda bölgenin en önemli üretim kaynaklarını oluşturmaktadır (Bkz:Tablo IV-59,60).

1923 yılında İzmir Limanı'nda 35.285.669 kilo ve 1.142.403.771 kuruş değerinde üzüm ihraç edilmiştir. İhraç edilen ülkeler arasında İngiltere, İtalya, Amerika, Hollanda, Belçika, Mısır, Almanya, Suriye bulunmaktadır. İncir ihracatı ise 21.795.193 kilo ve 475.070.629 kuruş kıymetindedir. İhraç edilen ülkeler arasında İngiltere, İtalya, Amerika, Fransa, Belçika ve Mısır bulunmaktadır (Bkz:Tablo IV-63,64).

Bölgenin bir diğer önemli üretim kaynağını oluşturan tütün İzmir ihracatında meyve-sebzenin hemen arkasında ikinci sırada yer almaktadır. İzmir toplam ihracatının % 28.1'ini oluşturan tütün ve tönbekü ihracatının toplam Türkiye ihracatındaki payı ise % 45.1'dir(Bkz:Tablo IV- 59,60). 1923'de İzmir Limanı'ndan İtalya, Amerika, Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda'ya 8.301.961 kilo ve 1.188.092.107 kuruş kıymetinde tütün ihracatı yapılmıştır (Bkz:Tablo IV-63,64).

Üçüncü sırada %10.4 ile tıbbi ve kimyevi maddeler ihracatı bulunmaktadır. İzmir'den ihracı gerçekleşen bu ürünlerin değeri toplam Türkiye ihracatının yarısını (% 50.9) oluşturmaktadır. Bu grup ihraç malları arasında bulunan afyon, cehri, palamut ve meyankökü gibi ürünlerin bölgede yetiştirilen ürünler olması ihracattaki önemlerini bir kat daha arttırmaktadır.

İzmir'in toplam ihracatında dördüncü sırada % 7.1 ile yün ve yün ipliği mensucatu gelmektedir. Toplam Türkiye ihracatındaki payı ise % 30.3'tür. Bu ürünlerin hatırlanacağı gibi, aynı zamanda ithalatı da yapılmaktadır.

İzmir ihracatında beşinci sırada % 3.7 ile pamuk ve pamuk mamulâtı ihracatı yer almaktadır. Bu ihracatın toplam Türkiye ihracatındaki payı % 19.3'tür. Bu yılda 1.560.772 kilo ve 158.433.828 kuruş kıymetinde pamuk ihracatı gerçekleşmiştir.

Bu ürünler dışında İzmir'den ihracı yapılan daha pek çok ürün bulunmaktadır. Bu ürünlerin bazılarının İzmir ihracatı içerisindeki paylarının az olmasına karşılık toplam Türkiye ihracat değeri içerisindeki payları oldukça yüksektir. Bu ürünler arasında şunlar bulunmaktadır; Nebati yağlar(% 45.1), gübreler(% 24.1), cam, taş eşya mamulâtı(% 47.6), sanayiye mahsus zift ve iç yağları(% 31.5) (Bkz:Tablo IV-59,60).

İzmir Limanı'ndan 1923 yılında gerçekleştirilen ihracat ürünlerini, 10 yıl önce(1913) İmparatorluk dönemindeki ihraç ürünleri ile karşılaştırdığımız aşağıdaki tabloya bakıldığı zaman 10 yıl öncesi ve sonrası arasında benzerlikler hemen göze çarpmaktadır(Tablo IV-55). Dolayısıyla 1923'de İzmir Limanı'ndan ihracı yapılan ürünlerin geleneksel çizgisini devam ettirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

TABLO IV-55
1913 ve 1923 YILLARINDA İZMİR LİMANI'NDAN İHRAÇ EDİLEN İLK BEŞ ÜRÜN GRUBU

1913'de İzmir Limanı'ndan İhracı Yapılan İlk Beş Ürün Grubu ⁷⁰⁵ Grubu ⁷⁰⁶	1923'de İzmir Limanı'ndan İhracı Yapılan İlk Beş Ürün
1.Meyve-sebze(%37.8)	1.Meyve-sebze(%44.3)
2.Yün ve pamuklu mensucat(%12.1)	2.Tönbe kü ve tütün(28.1)
3.Hububat(%11.8)	3.Tıbbi ve kimyevi maddeler(%10.4)
4.Ecza maddeleri(%8.8)	4.Yün, yün ipliği mensucatu(%7.1)
5.Boya maddeleri(%7.8)	5.Pamuk ve pamuk mamulâtı(%3.7)

Kaynak:1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği ; 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

2.b.2.b-DEVLETLERE GÖRE

1923 yılında İzmir Limanı'ndan yapılan ihracatta ilk sırayı İngiltere almaktadır. Toplam İzmir ihracat kıymetinin % 32'sini oluşturan İngiltere'yi %17.1 ile İtalya, % 15.7 ile Amerika, % 11 ile Almanya ve % 10.4 ile Hollanda izlemektedir(Tablo IV-62) ⁷⁰⁷.

⁷⁰⁵ 1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁷⁰⁶ 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

⁷⁰⁷ 1339 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340, s.86-87

İzmir ihracatının 1/3'ini oluşturan İngiltere'ye kuru üzüm ve incir, zeytin, zeytin yağı, tütün, palamut, pamuk, halı, meyankökü ve afyon gibi bölgenin geleneksel ihraç ürünleri satılmıştır. Bu ürünler içerisinde miktar olarak en fazla ürün 22.752.081 kilo ile kuru üzümdür ki bu toplam üzüm ihracat miktarının % 64.4 gibi büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Üzümü 9.236.135 kilo ile kuru incir takip etmektedir. Kuru incir ihracatında da İngiltere'nin payı yüksektir; % 42.3. Halı ihracatında İngiliz tekeli görülmektedir. 1923'de toplam 153.833.231 kuruş kıymetindeki halı ihracatının % 55.7'si İngiltere sağlamıştır. Diğer ihraç ürünlerinde İngiltere'nin payı düşüktür (Bkz:Tablo IV-63,64).

Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında Anadolu ile ticaretini geçmiş yıllara göre arttıran en dikkat çekici ülke *İtalya* olmuştur. İzmir Limanı'nda ihraç edilen tütün miktarı içerisinde İtalya'nın payı % 38.7 gibi büyük bir orandır. Kuru üzüm ihracatında İngiltere ve Hollanda'nın, kuru incir ihracatında da İngiltere ve Amerika'nın arkasından üçüncü sırada, pamuk ihracatında Fransa'nın hemen arkasından ikinci sırada yer almaktadır. Diğer ihraç mallarında daha gerilerde bulunmaktadır.

1923 yılında İzmir Limanı'ndan Amerika'ya yapılan ihracat 17.735.901 kilo ve 612.332.979 kuruş değerindedir. Bu ihracat değerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmını incir (8.338.295 kilo) ve palamut (6.147.885 kilo) oluşturmaktadır. Bu iki ürünü tütün ve üzüm takip etmektedir. Kuru incir ihracatında miktar (% 38.2) ve kıymet (%36.8) olarak İngiltere'nin hemen arkasında yer almaktadır.

İzmir ihracatında dördüncü sırada yer alan Almanya'ya ihraç edilen ürünler arasında üzüm, incir, tütün, palamut, afyon, pamuk, halı ve zımpara madeni bulunmaktadır. İhracat miktarının yaklaşık olarak yarısını palamut (4.249.794 kilo) oluşturmaktadır ki bu miktarla İzmir Limanı'ndan gerçekleştirilen toplam palamut ihracatında Amerika'nın hemen arkasında ikinci sırada bulunmaktadır.

İzmir ihracatında beşinci sırada bulunan Hollanda'ya 6.050.400 kilo ve 406.486.274 kuruş kıymetinde ihracat gerçekleşmiştir. İhraç edilen ürünler arasında üzüm, incir, tütün, palamut, afyon, pamuk, halı ve zımpara madeni bulunmaktadır. İhracat miktarının $\frac{3}{4}$ 'ünü tek bir ürün oluşturmaktadır: üzüm. Kuru üzüm ihracatında İngiltere'nin hemen arkasında % 12.6 ile ikinci sırada yer alan Hollanda, afyon ihracatında ilk sırada görülmektedir. 1923 yılında toplam 141.061

kilo afyon ihraç edilmiş, bu miktarın % 61'i yani 85.771 kilosunu Hollanda ithal etmiştir (Bkz:Tablo IV-63,64).

Fransa'ya İzmir'den kuru üzüm ve incir, zeytin ve zeytinyağı, tütün, palamut, pamuk, halı, meyankökü ihracatı yapılmıştır. Bu ihraç malları arasında zeytinyağı ve pamuk ihracatında en fazla paya sahiptir.

Belçika'ya kuru üzüm ve incir, tütün, palamut, pamuk, halı, zımpara madeni, meyankökü ve afyon ihracat edilmiştir. Zımpara medeni ihracatında ikinci, meyankökü ihracatında üçüncü, kuru üzüm ihracatında dördüncü, incir ihracatında ise yedinci sırada yer almaktadır.

İzmir Limanı'ndan ihracat yapılan diğer ülkeler arasında ise Mısır, Bulgaristan, Rusya, Romanya, Suriye, Almanya ve Yunanistan bulunmaktadır.

2.b.3- FİYATLAR

I.Dünya Savaşı içerisinde, bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan kağıt paranın devamlı olarak kıymetten düşmesi, eşya fiyatlarının alabildiğine yükselmesine neden olmuştur. Bu yükselme, Dünya Savaşı'nı takip eden Milli Mücadele döneminde had safhaya ulaşmıştır. Bir taraftan mal yokluğu, diğer taraftan karaborsanın artması halkın alım gücünü iyice düşürmüştür. Bu sıkıntıyı Anadolu'da fiyatlarla birlikte paranın kıymetinin de düşmesi daha da körüklemiştir.

Bilindiği gibi Milli Mücadele döneminde, ekonomi alanında en fazla kayıp Yunan işgali altındaki Batı Anadolu topraklarında yaşanmıştır. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaşa son verilmiş olmasına rağmen bölgenin ekonomik aktivitesini canlandırmak kolay olmamıştır. Çünkü 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havalıyı terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihlal seviyesine getirmek uzun zaman alacaktır.

Bu güçlükler, aynı zamanda İzmir piyasasındaki mal satış fiyatlarının da doğrudan etkileyen sebeplerdir. 1923 yılında İzmir borsasında işlem gören bazı tüketim maddelerinin fiyatlarına baktığımız zaman önceki yılların etkisinin devam ettiğini söyleyebiliriz (Bkz:Tablo IV-56).

1923 yılının başlarında 13-15 kuruş arasında satılan buğday fiyatları sonraki aylarda az farkla da olsa yükselmiştir. Benzer bir durumu arpa, pamuk fiyatlarında da görmekteyiz. İzmir piyasasında en pahalı işlem gören ürün, bölgenin geleneksel ihraç ürünleri arasında bulunan afyon olmuştur. Afyonu bir diğer ihraç ürünü olan palamut takip etmektedir. Bu iki ürünün fiyatları belirgin bir artış içerisindedir.

Bölgenin hem üretim hem de ihraç ürünleri arasında yer alan üzüm ve incir fiyatları ise; 25-27 kuruştan işlem gören incirler yıl içerisinde fiyatını yükseltmesine karşılık üzüm de tersi bir durum görülmektedir. Fiyatı düşen tek ürün üzüm olmuştur. 40-60 kuruş arasında satışı yapılan üzümler yıl sonuna doğru 20-30 kuruş arasında gerilemiştir. Yıl içerisinde fiyat istikrarı sağlayan iki ürün susam ve burçak olmuştur.

TABLO IV-56

1923 YILINDA İZMİR BORSASI'NDA İŞLEM GÖREN BAZI ÜRÜNLERİN FİYATLARI

	Aralık 1922 (kuruş)	Şubat 1923 (kuruş)	Haziran 1923 (kuruş)	Ekim 1923 (kuruş)
Buğday(Yerli)	12-13.20	13-15	15-16,25	14,5-15,75
Buğday(Uşak)	-	13-15	-	15,5-16,75
Buğday(Mersin)	-	-	-	-
Arpa(Yerli)	8-8.20	9,5-11	8,5-9,5	11-12
Arpa(Uşak)	-	10-10,5	-	11-12
Burçak	11	7,5-8	7,5-8	-
Pamuk(yerli)	90-95	90-100	97,5-107,5	107,5-117,5
Üzüm	52-58	40-60	20-40	-
Afyon	-	1125-1175	1220-1330	-
Palamut(işlenmiş)	-	240-250	-	260-300
Palamut(tırnak)	-	280-300	-	290-300
İncir	-	25-27	-	37
Susam	28-29	26-28	26-27,5	27-28,5

Kaynak: 1923 yılının muhtelif gazeteleri

**TABLO IV-
57**

**1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NA GERÇEKLEŞEN
İTHALAT MİKTARI**

EŞYA		TÜRKİYE		İZMİR	
Deri Hayvanlar		145.258	res	1.683	res
Hayvanattan elde edilen ürünler		5.006.706	kilo	200.436	kilo
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler		161.408.351	kilo	5.854.818	kilo
Meyve- Sebze		19.625.423	kilo	2.139.296	kilo
Şeker ve şekerlemeler		54.075.641	kilo	9.381.590	kilo
İçecekler		2.400.918	kilo	34.994	kilo
Bitkisel yağlar		3.251.527	kilo	34.878	kilo
Tönbekü ve tütün		185.094	kilo	72.392	kilo
Tohum, bitkiler, ot ve bitki döküntüleri		1.796.812	kilo	12.748	kilo
Hayvanat derileri ve döküntüleri		3.245.030	kilo	445.068	kilo
Mamul deri, kösele ve kürkler		2.477.218	kilo	289.721	kilo
Gübreler		40.835	kilo	2.350	kilo
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi, kalburcu, fırıncı mamulâtı		8.473.971	kilo	3.231.108	kilo
Kağıt ve tatbikatı		14.175.975	kilo	1.820.676	kilo
Pamuk ve pamuk mamulâtı		25.030.070	kilo	3.541.095	kilo
Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus bitkiler(pamuk müstesna)		6.193.649	kilo	1.587.674	kilo
İpek, ipek ipliği ve mensucatı		111.225	kilo	15.246	kilo
Yün, yün ipliği ve mensucatı		2.600.964	kilo	358.808	kilo
Hazır elbise, moda eşyası		49.399	adet	6.138	adet
		811.733	kilo	52.182	kilo
Lastik, lastik mamulâtı		1.593.227	kilo	75.967	kilo
Yakacak		63.242.025	kilo	2.211.563	kilo
Camlar, taşlar, porselen eşya		17.272.409	kilo	4.016.737	kilo
Maden ve mamulâtı		33.991.651	kilo	6.743.726	kilo
Makine ve makine aletleri		2.637.768	kilo	575.979	kilo
		773	ton	4	ton
		715	adet	86	Adet
Araba, vagon, gemi		612.947	kilo	283.713	kilo
Saatçi mamulâtı ve müzik aletleri		30.718	adet	1.699	adet
		235.658	kilo	34.373	kilo
Sinaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve mumlar		49.696.214	kilo	5.701.447	kilo
Patlayıcı maddeler		1.553.774	kilo	331.644	kilo
Hazır boya, boya, kimyevi maddeler ve ecza-ı tıbbiye, itriyat ve reçineler		13.361.717	kilo	2.465	m ³
		5.113	m ³	5.200.396	kilo

Diğer eşya	9.394 adet	722 adet
	1.681.519 kilo	114.169 Kilo

Kaynak:1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

TABLO IV-58
1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NA GERÇEKLEŞEN
İTHALAT KIYMETİ(Kuruş)

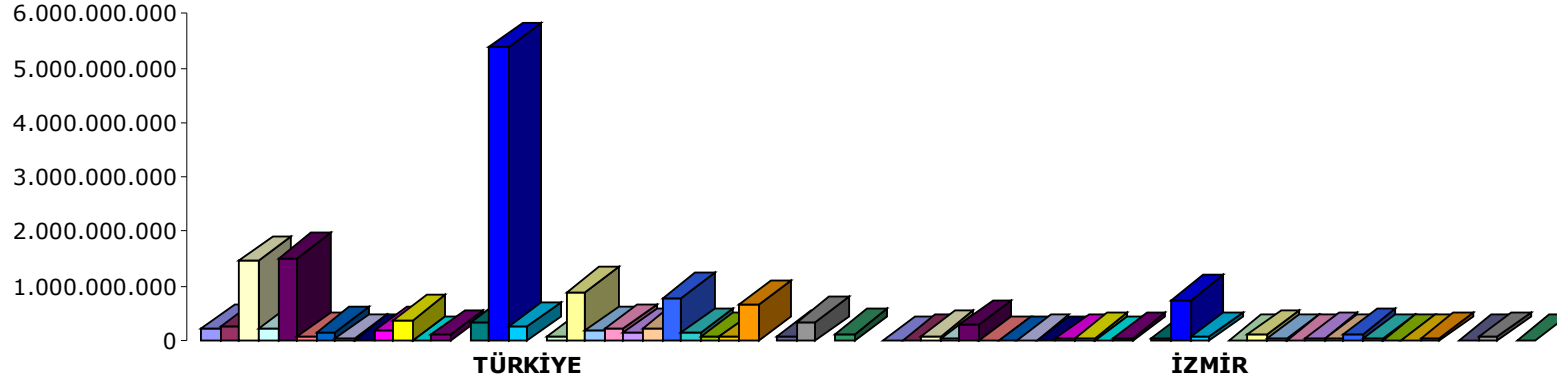
EŞYA	TÜRKİYE	İZMİR
Deri Hayvanlar	222.878.516	2.056.000
Hayvanattan elde edilen ürünler	255.731.301	13.008.119
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler	1.464.273.148	88.214.418
Meyve- Sebze	207.195.235	24.502.145
Şeker ve şekerlemeler	1.509.409.821	280.182.483
İçecekler	63.212.794	2.242.830
Nebati yağlar	150.190.795	1.853.863
Tönbekü ve tütün	18.858.082	8.452.255
Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri	10.121.305	171.705
Hayvanat derileri ve döküntüleri	172.392.651	22.105.634
Mamul deri, kösele ve kürkler	377.144.149	44.352.851
Gübreler	40.835	18.850
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi, kalburcu, fırıncı mamulâtı	94.469.166	40.191.262
Kağıt ve tatbikatı	316.859.486	41.703.078
Pamuk ve pamuk mamulâtı	5.393.976.818	746.271.872
Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus bitkiler (pamuk müstesna)	259.451.255	62.012.850
İpek, ipek ipliği ve mensucatı	75.471.838	15.964.556
Yün, yün ipliği ve mensucatı	889.727.789	100.083.204
Hazır elbise, moda eşyası	177.702.057	26.263.516
Lastik ve lastik mamulâtı	204.487.902	12.499.255
Yakacak	144.469.672	46.792.743
Camlar, taşlar, porselen eşya	227.870.694	34.023.631
Maden ve mamulâtı	775.096.645	125.911.111
Makine ve alet-i mekanikiye	133.647.805	27.204.228
Araba, vağon, gemi	68.623.950	16.974.337
Saatçi mamulâtı ve müzik aletleri	57.550.915	6.588.985
Sınaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve mumlar	653.010.419	53.994.146
Patlayıcı maddeler	88.463.729	15.143.415
Hazır boya, boya, kimyevi maddeler ve ecza-ı tıbbiye, itriyat ve reçmeler	346.050.369	71.575.614
Diğer eşya	120.487.990	13.655.917

Kaynak: 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NA GERÇEKLEŞEN İTHALAT KIYMETİ(Kuruş)

Deri Hayvanlar	Hayvanattan elde edilen ürünler	Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler
Meyve- Sebze	Şeker ve şekerlemeler	İçecekler
Nebati yağlar	Tönbe kü ve tütün	Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri
Hayvanat derileri ve döküntüleri	Mamul deri, kösele ve kürkler	Gübreler
Kereste, ağaç mamulati, sepetçi	Kalburcu, fırçacı mamulati	Kağıt ve tatbikatı
Pamuk ve pamuk mamulati	Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus	Bitkiler (pamuk müstesna)
İpek, ipek ipliği ve mensucati	Yün, yün ipliği ve mensucati	Hazır elbise, moda eşyası
Lastiki lastik mamulati ve meşma	Yakacak	Camlar, taşlar, porselen eşya
Maden ve mamulati	Makine ve alet-i mekanikiye	Araba, vagon, gemi
Saatçi mamulati ve müzik aletleri	Sinaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve	Mumlar
Patlayıcı maddeler	Hazır boya, boya, kimyevi maddeler	Ve ecza-ı tıbbiye, itriyat ve reçmeler
Diğer eşya		

GRAFİK – 17

315

TABLO IV-59

1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN İHRACAT MİKTARI

EŞYA		TÜRKİYE		İZMİR	
Deri Hayvanlar		356.569	res	2.029	res
Hayvanattan elde edilen ürünler		7.477.224	kilo	33.944	kilo
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler		18.497.862	kilo	2.236.154	kilo
Meyve- Sebze		74.466.442	kilo	1.614.541	kilo
Şeker ve şekerlemeler		1.199.445	kilo	45.977	kilo
İçecekler		151.201	kilo	16.100	kilo
Bitkisel yağlar		4.792.750	kilo	2.183.806	kilo
Tönbekü ve tütün		24.924.025	kilo	8.041.222	kilo
Tohum, bitkiler, ot ve bitki döküntüleri		11.744.262	kilo	1.110.111	kilo
Hayvanat derileri ve döküntüleri		3.994.548	kilo	307.641	kilo
Mamul deri, kösele ve kürkler		709.161	kilo	106.909	kilo
Gübreler		982.084	kilo	82.694	kilo
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi, kalburcu, fırıncı mamulâtı		26.383.883	kilo	11.241	kilo
Kağıt ve paçavra		3.327.508	kilo	276.250	kilo
Pamuk ve pamuk mamulâtı		9.915.359	kilo	1.480.329	kilo
Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus bitkiler (pamuk müstesna)		592.662	kilo	4.353	kilo
İpek, ipek ipliği ve mensucatı		232.814	kilo	2.564	kilo
Yün, yün ipliği ve mensucatı		6.730.107	kilo	734.310	kilo
Hazır elbise, moda eşyası		7.615	ade t	912	ade t
		26.168	kilo	100	kilo
Lastik ve lastik mamulâtı		110.434	kilo	12.419	kilo
Yakacak		103.121.488	kilo		
Camlar, taşlar, porselen eşya		5.586.184	kilo	4.700.003	kilo
Maden ve mamulâtı		19.501.518	kilo	4.185.478	kilo
Makine ve makine aletleri		302.128	kilo	37.795	kilo
		8	ton		
		19	ade t		
Araba, vagon, gemi		215.381	kilo	5.300	kilo
Saatler ve müzik aletleri		816	ade t		
		46.296	kilo	280	kilo
Sınaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve mumlar		285.422	kilo	65.176	kilo
Patlayıcı maddeler		864	kilo		
Hazır boya, kimyevi maddeler ve ecza-yı tıbbiye, ıtriya ve reçineler		128	m³		
		32.704.834	kilo	23.607.013	kilo
Diğer eşya		37	ade t		
		10.475.800	kilo	9.253.270	kilo

Kaynak:1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

TABLO IV-60
1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NDAN GERÇEKLEŞTİRİLEN
İHRACAT KIYMETİ(Kuruş)

EŞYA		TÜRKİYE	İZMİR
Deri Hayvanlar	5	250.082.19	0 1.883.57
Hayvanattan elde edilen ürünler	0	244.172.60	3 1.278.44
Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler	8	163.245.81	6 21.483.85
Meyve- Sebze	2	2.082.338.72	3 1.542.307.39
Şeker ve şekerlemeler	5	25.606.80	3 1.075.59
İçecekler		5.375.316	0 753.50
Nebati yağlar	3	162.252.73	9 73.247.73
Tönbekü ve tütün	1	2.048.251.73	6 979.657.90
Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri	3	58.112.63	9 9.756.54
Hayvanat derileri ve döküntüleri	7	150.658.45	4 21.944.23
Mamul deri, kösele ve kürkler		120.293.135	0 5.585.67
Gübreler		694.977	2 167.64
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi, kalburcu, fırçacı mamulleri	3	105.118.94	0 374.75
Kağıt ve paçavra	8	67.924.84	1 1.375.54
Pamuk ve pamuk mamulâtı	8	670.119.33	8 129.523.26
Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus bitkiler (pamuk müstesna)	4	18.274.45	5 207.00
İpek, ipek ipliği ve mensucatı	7	205.539.27	0 869.90
Yün, yün ipliği ve mensucatı	1	821.455.36	8 249.389.03
Hazır elbise, moda eşyası		6.818.587	0 263.80
Lastik ve lastik mamulat		3.082.493	0 680.82
Yakacak	3	159.035.35	
Camlar, taşlar, porselen eşya	4	26.879.96	4 12.799.97
Maden ve mamulâtı	1	217.953.20	0 24.030.55
Makine ve makine aletleri	5	13.086.34	0 1.485.00
Araba, vagon, gemi		8.640.549	0 295.00
Saatçi mamulâtı ve müzik aletleri musikiye		9.035.649	0 98.000
Sınaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve		11.503.56	0 3.632.77

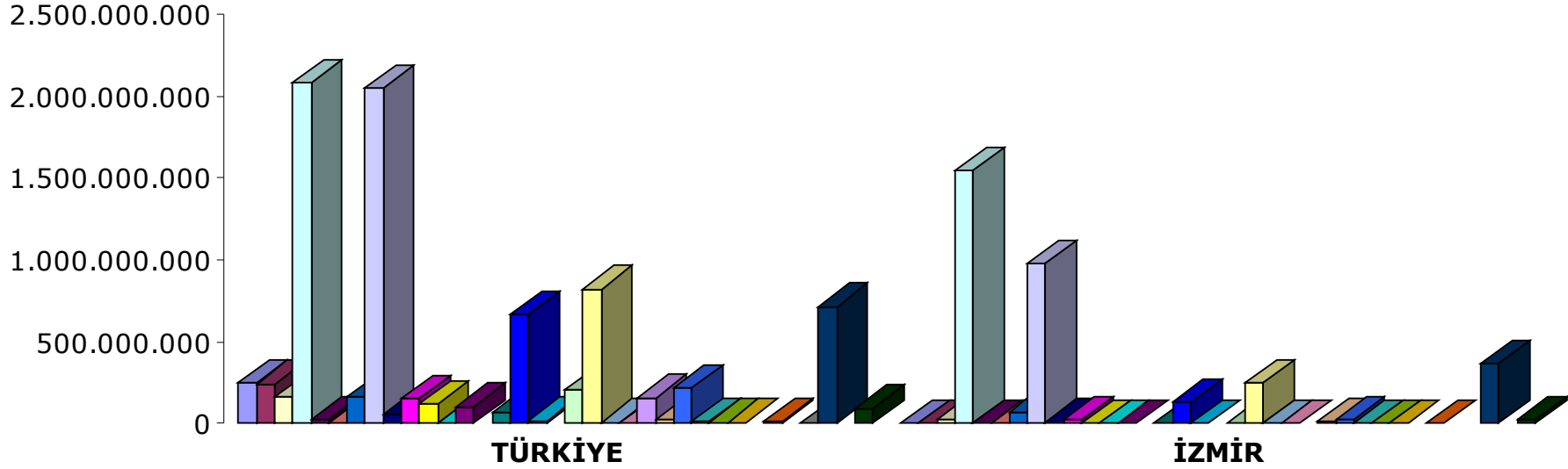
mumlar	1	5
Patlayıcı maddeler	61.220	
Hazır boya, boya, kimyevi maddeler ve ecza-ı tıbbiye, itriyat ve reçineler	2 715.574.51	5 364.312.38
Diğer eşya	7 92.930.19	9 27.680.45

Kaynak: 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

317

1923 YILINDA TÜRKİYE VE İZMİR LİMANI'NDAN GERÇEKLEŞEN İHRACAT KIYMETİ(Kuruş)

Deri Hayvanlar	Hayvanattan elde edilen ürünler	Hububat ve bunlardan elde edilen ürünler
Meyve- Sebze	Şeker ve şekerlemeler	İçecekler
Nebati yağlar	Tönbekü ve tütün	Tohum, nebatat, ot ve nebatat döküntüleri
Hayvanat derileri ve döküntüleri	Mamul deri, kösele ve kürkler	Gübreler
Kereste, ağaç mamulâtı, sepetçi,	kalburcu, fırçacı mamulâtı	Kağıt ve paçavra
Pamuk ve pamuk mamulâtı	Keten, kendir vesair iplik imaline mahsus	bitkiler (pamuk müstesna)
İpek, ipek ipliği ve mensucatı	Yün, yün ipliği ve mensucatı	Hazır elbise, moda eşyası .....
Lastik lastik mamulâtı	Yakacak	Camlar, taşlar, porselen eşya
Maden ve mamulâtı	Makine ve makine aletleri	Araba, vagon, gemi
Saatçi mamulât, alet ve edavat alet-i	Musikiye	Sınaiye mahsus zıvt ve iç yağları ve
Mumlar	Patlayıcı maddeler	Hazır boya, boya, kimyevi maddeler
ve ecza-ı tıbbiye, itriyat ve reçineler	Diğer eşya	

GRAFİK – 18

TABLO IV-61
1923 YILINDA TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATI (ÜLKE İTİBARIYLA)

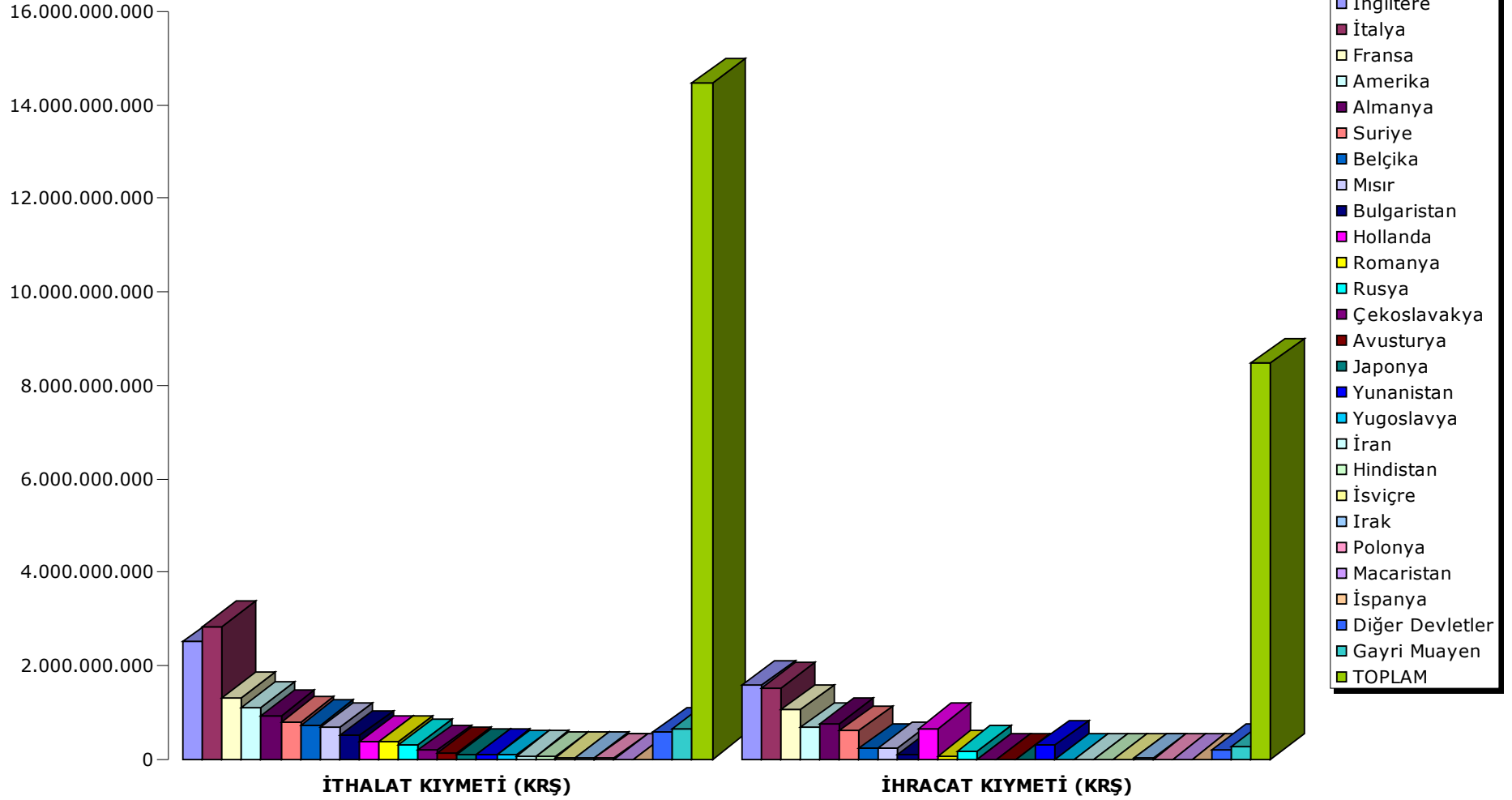
ÜLKE	İTHALAT KIYMETİ (KRŞ)	GENEL İTHALAT İÇİNDEKİ YERİ %	İHRACAT KIYMETİ (KRŞ)	GENEL İHRACAT İÇİNDEKİ YERİ %
İngiltere	2.506.347.741	17,31	1.575.667.027	18,61
İtalya	2.835.294.104	19,58	1.520.067.117	17,95
Fransa	1.322.935.282	9,13	1.050.421.874	12,40
Amerika	1.105.935.161	7,63	674.960.246	7,97
Almanya	922.207.265	6,36	762.577.816	9
Suriye	788.008.744	5,44	604.592.718	7,14
Belçika	731.383.640	5,12	222.699.433	2,63
Mısır	668.251.235	4,61	247.518.564	2,92
Bulgaristan	494.477.519	3,41	106.479.800	1,25
Hollanda	383.760.316	2,65	665.498.921	7,86
Romanya	379.952.945	2,62	72.817.020	0,86
Rusya	303.916.565	2,09	173.244.489	2,04
Çekoslovakya	188.034.493	1,29	-	-
Avusturya	128.475.022	0,88	832.690	0,009
Japonya	102.210.573	0,07	-	-
Yunanistan	92.734.590	0,64	288.185.052	3,40
Yugoslavya	84.465.631	0,58	8.477.595	0,10
İran	63.539.182	0,43	5.895.786	0,06
Hindistan	52.560.378	0,36	479.800	0,005
İsviçre	34.079.489	0,23	-	-
Irak	26.674.385	0,18	14.892.481	0,17
Polonya	16.811.395	0,11	168.000	0,001
Macaristan	2.170.213	0,01	-	-
İspanya	16.000	0,01	-	-
Diğer Devletler	574.470.453	3,98	196.360.673	2,31
Gayri Muayyen	656.821.867	4,53	273.169.072	3,22
TOPLAM	14.465.534.188		8.465.006.174	

KAYNAK: 1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği

1923 YILINDA TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATI (ÜLKE İTİBARIYLA)

GRAFİK – 19

TABLO IV-62

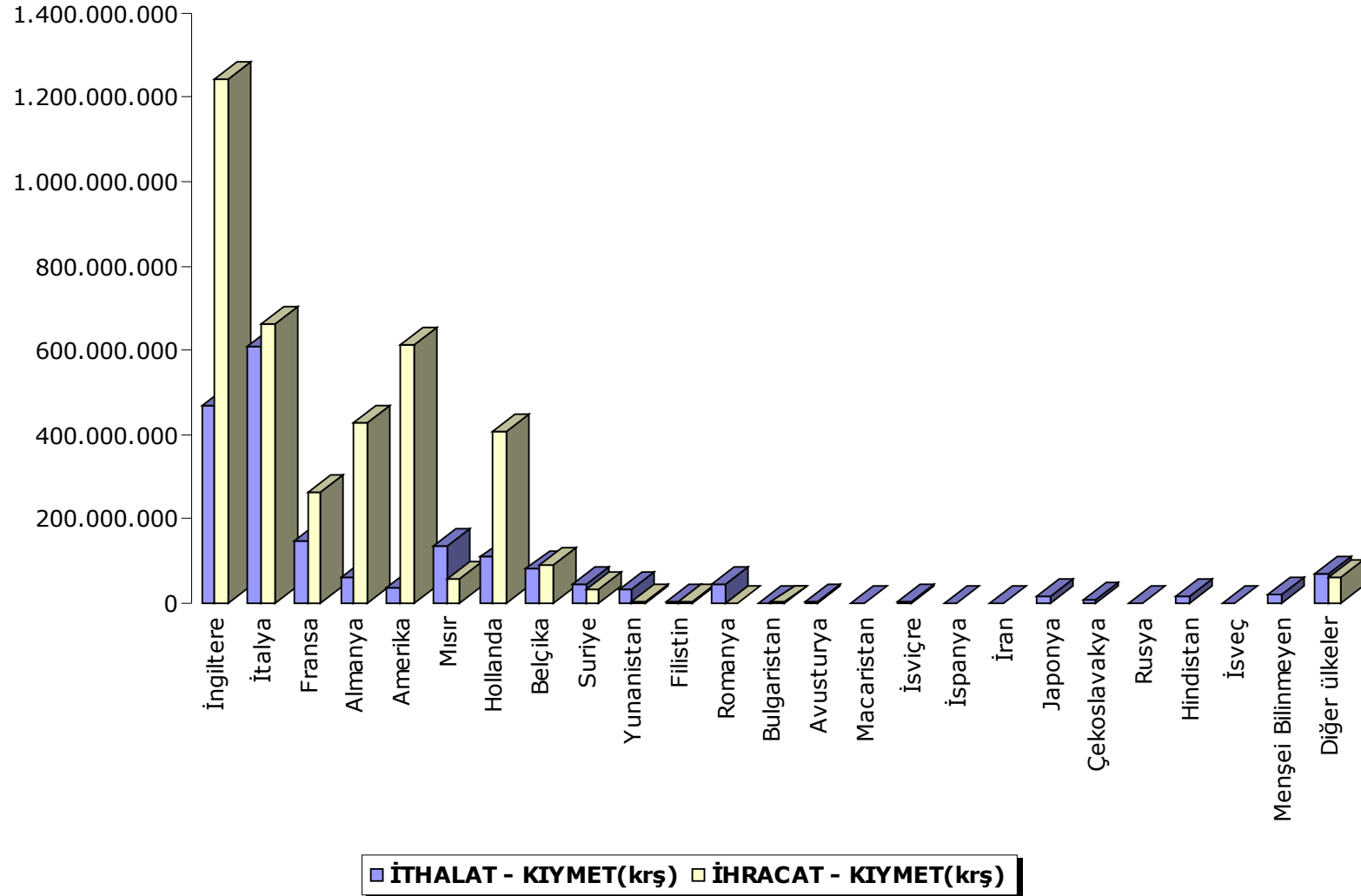
**1923'DE İZMİR LİMANI'NDAN GERÇEKLEŞEN İTHALAT VE İHRACATIN
DEVLETLERE GÖRE MİKTAR VE KIYMETİ**

ÜLKE	İTHALAT		İHRACAT	
	KIYMET (krş)	MİKTAR (kilo)	KIYMET (krş)	MİKTAR (kilo)
İngiltere	468.048.341	24.919.906	1.243.383.045	0
İtalya	608.731.303	15.719.437	663.227.676	3
Fransa	148.567.653	3.549.691	265.467.143	3
Almanya	63.281.380	2.266.736	429.456.077	7
Amerika	37.708.164	2.058.539	612.332.979	1
Mısır	135.375.944	4.519.864	58.112.706	6
Hollanda	109.243.955	3.769.003	406.486.274	0
Belçika	81.705.183	5.063.266	89.069.940	8
Suriye	45.538.222	1.293.467	34.142.611	2
Yunanistan	32.027.346	1.427.540	3.845.114	
Filistin	3.486.795	97.374	3.365.019	
Romanya	46.834.454	5.317.468	1.965.172	
Bulgaristan	1.075.506	106.298	2.341.339	
Avusturya	5.100.677	132.005		
Macaristan	793.996	3.987		
İsviçre	3.250.252	92.150		
İspanya	983.506	19.190		
İran	1.395.545	8.280		
Japonya	16.825.424	199.356		
Çekoslavakya	9.034.636	268.620		
Rusya	51.000	85		
Hindistan	15.395.725	414.962		
İsveç	777.910	20.191		
Menşei Bilinmeyen	21.051.647	348.227		
Diğer ülkeler	70.700.527	3.053.168	61.659.633	3

Kaynak: 1923 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340, s.86-87

1923'DE İZMİR LİMANI'NDAN GERÇEKLEŞEN İTHALAT VE İHRACAT (ÜLKE İTİBARIYLA)

GRAFİK – 20

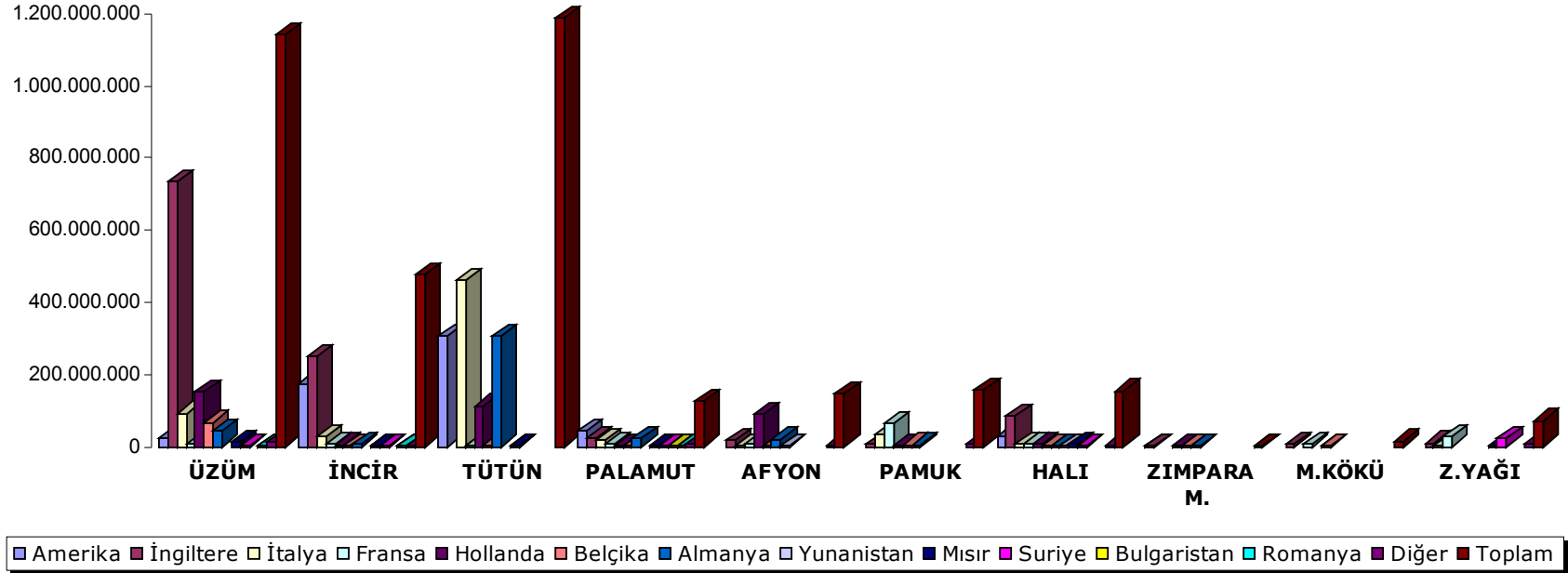
TABLO IV-63

1923 YILINDA İZMİR LİMANI'NDAN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(KİLO)

ÜLKE	ÜZÜM	İNCİR	TÜTÜN	PALAMUT	AFYON	PAMUK	HALI	ZIMPARA MADENİ	M.KÖKÜ	Z.YAĞI
Amerika	637.890	8.338.29	1.964.908	6.147.88			45.23			
İngiltere	22.752.081	9.236.13		4.157.91	17.60	179.614	559.71	648.55	2.232.78	286.57
İtalya	2.862.807	2.199.31	3.424.874	2.898.80	2.19	387.299	30.53			75.284
Fransa	290.863	201.12	5.059	916.397	7.12	717.613	16.05		1.922.83	855.85
Hollanda	4.469.127	149.65	773.640	306.163	85.77	18.233	19.03	101.60		
Belçika	2.007.411	140.40	59.687	387.181	76	45.652	13.82	295.06	280.16	
Almanya	1.299.516	411.51	2.071.117	4.249.79	14.25	40.455	6.41	107.20		
Yunanistan					54	60.230	1.55			
Mısır	558.482	863.36	2.676	17.917			22.96			75.431
Suriye	23.362	3.207		144.685			1.25			676.58
Bulgaristan				330.738						
Romanya	16.481	2.254		117.944						
Diğer	367.649	249.93		1.004.97	12.78	111.676	35.28			179.61
Toplam	35.285.669	21.795.19	8.301.961	20.688.39	141.06	1.560.77	751.83	1.152.42	4.435.78	2.149.34

Kaynak: 1923 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340, s.90-99

1923 YILINDA İZMİR LİMANI'NDA İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN MİKTARI(Kilo)

GRAFİK – 21

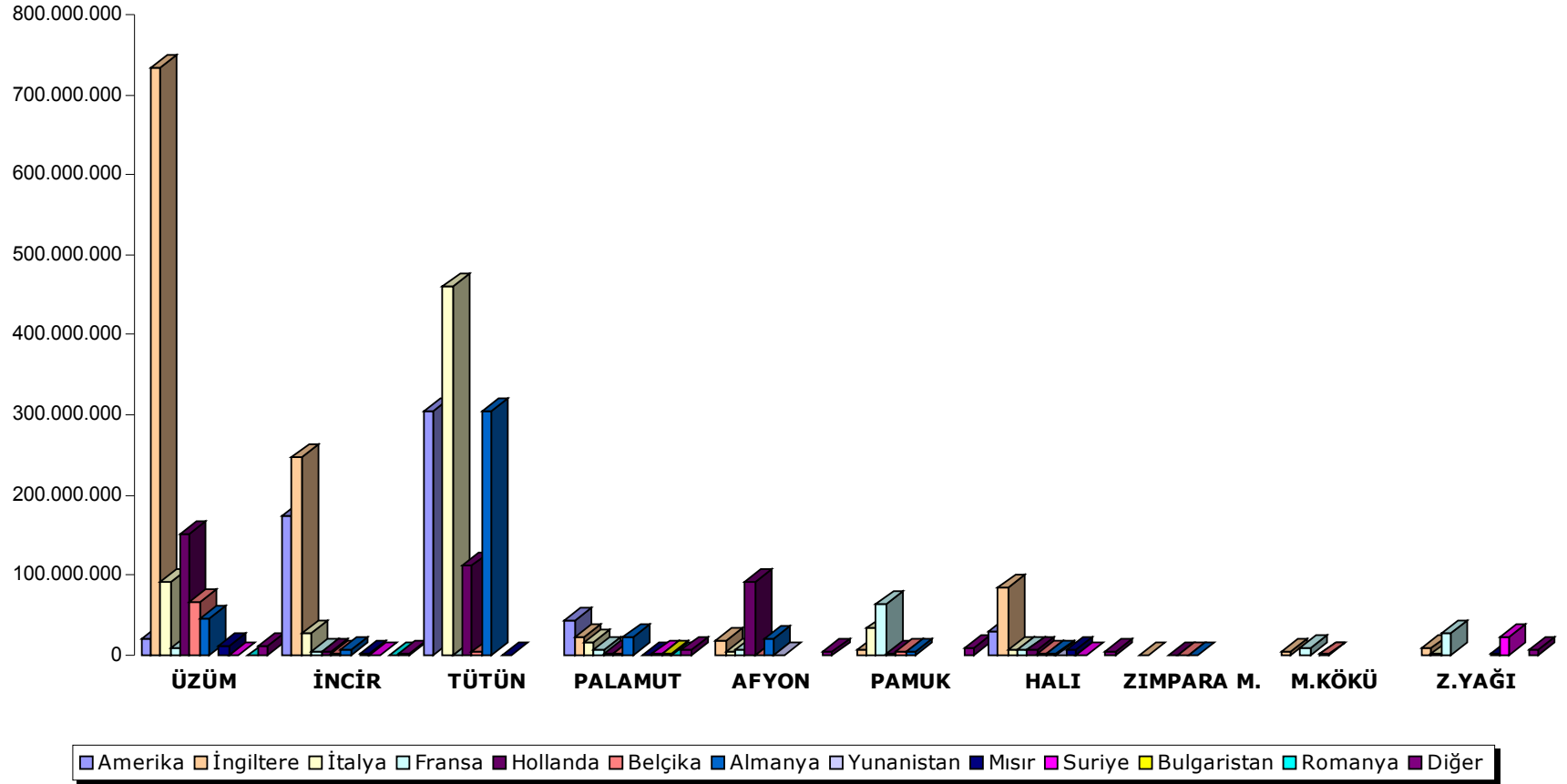
TABLE IV-
64

1923 YILINDA İZMİR LİMANI'NDAN İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(Kuruş)

ÜLKE	ÜZÜM	İNCİR	TÜTÜN	PALAMUT	AFYON	PAMUK	HALI	ZIMPARA MADENİ	M.KÖKÜ	Z.YAĞI
Amerika	0 20.988.92	174.921.038	304.274.475	3 43.545.87			2 30.562.00			
İngiltere	6 734.128.28	248.055.287		0 22.657.95	18.807.160	7.829.200	7 85.723.16	8 447.62	5 5.241.33	4 9.506.01
İtalya	1 91.907.40	26.596.883	460.226.885	8 16.771.56	3.678.994	33.313.710	8 7.740.25			0 2.282.48
Fransa	5 8.708.30	7 5.407.76	0 503.90	1 6.068.93	6.335.478	64.251.380	8 6.340.43		1 8.563.15	28.636.830
Hollanda	4 152.328.38	5 5.077.87	112.823.425	1 1.442.17	90.891.054	1.458.640	4 7.918.79	8 123.36		
Belçika	3 66.004.17	0 3.337.70	8 4.875.60	1 1.958.60	0 769.00	5.055.500	1 2.044.97	9 678.64	8 1.169.84	
Almanya	5 44.891.20	5 7.772.64	304.986.415	7 22.404.34	20.053.848	4.174.660	2 2.724.94	2 256.57		
Yunanistan					0 547.30		4 28.95			
Mısır	3 11.445.22	4 1.879.77	0 401.40	7 141.06			7 6.070.10			2 2.631.88
Suriye	3 576.13	5 77.51		0 1.404.11			0 376.00			22.068.427
Bulgaristan				1 1.488.32						
Romanya	0 494.43	4 36.06		8 586.21						
Diğer	1 10.931.31	1 1.908.08		4 7.898.47	4.760.995	8.698.578	2 4.303.62			5 6.512.98
Toplam	1.142.403.771	475.070.629	1.188.092.107	126.367.631	145.843.829	158.433.828	153.833.231	7 1.506.21	14.974.334	71.638.618

Kaynak: 1923 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340, s.90-99

1923 YILINDA İZMİR LİMANI'NDA İHRAÇ EDİLEN BELLİ BAŞLI ÜRÜNLERİN KIYMETİ(Kuruş)

GRAFİK – 22

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgeleri XVI. yy.dan itibaren Avrupa ile ticari ilişkilere girmişlerdir. Bu duruma rağmen XVIII.yy'ın sonlarına kadar merkezi otorite ticaret metalarının hareketini kendi denetimi altında tutabilmiştir. İmparatorluğun bütününün Avrupa'yla ticari ilişkileri ise ancak 1830'larda yoğunlaşmaya başlamıştır. 1830'ların sonuna gelindiğinde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'dan yaptığı ithalat iki kattan fazla artmıştı. Bab-ı Ali'nin 1838'den itibaren önce İngiltere ve daha sonra diğer güçlü Avrupa devletleri ile imzaladığı ticaret antlaşmaları Avrupa ticaretiyle bütünleşme eğilimini daha da kolaylaştırmıştır. Bu antlaşmalar bir yandan ticareti düzenleyip ithalat ve ihracatta gümrük oranlarını düşürürken, diğer yandan da Osmanlı hükümetinin elindeki ticareti denetlemesine olanak veren hakların birini alıyordu. Artık hükümet istediği tüccara tekel hakkı veremeyecekti. Böylelikle ticaret, merkezi otoritenin denetimi dışına çıkarılmış ve yabancı tüccarlar Osmanlı topraklarında serbestçe faaliyette bulunma hakkını elde etmişlerdir. Üstelik yerli tüccarlar ticaret vergileri dışında bir de iç gümrük ödemek zorunda olduklarından, sadece ticaret vergilerine tabi olan yabancı uyruklu tüccarlar sonuçta toplamda daha az vergi ödeme ayrıcalığını elde etmişlerdir.

Ticaretteki gelişmenin sonuçları özellikle Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde hissedilmiştir. XIX.yy'ın sonlarında Batı Anadolu bölgesinde, ekonomik hayatta belirli tarım ürünlerinin üretimine yönelik ve bu ürünlerin iç ve dış piyasalara sürülmesi, değerlendirilmesi gibi konularda uzmanlaşmaya gidilmiştir. Dışa bağımlılığın en belirgin örneğini yansıtan ekonominin tek yönlü gelişimi demek olan bu durum, üretici kitlelerin ticaret sermayesinin yönlendirilmesi ve güdümüne girildiğini göstermektedir. 1864-1901 yılları arasında İzmir Limanı'ndan yapılan ihracatın % 42-63 arasında değişen bölümünü yalnız kuru üzüm, kuru incir, palamut ve afyon oluşturuyordu. Batılı sermaye çevrelerinin(Başta İngilizler, Fransızlar olmak üzere), girişimcilerin, Levantenlerin XIX.yy'ın ikinci yarısında geniş ölçekte makineleşme gerektirmeyen ihraç olanağı yüksek olan üzüm, incir, palamut ve zeytin gibi ürünlerin üretimine yönelmeleri yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. Yabancılarla taşınmaz mal sahibi olma hakkını veren 1867 tarihli kanunun çıkmasından sonra, sözkonusu unsurlar bir yandan Batı Anadolu'da geniş

topraklar olarak büyük çiftlikler kurmuşlar, diğer yandan da yöredeki tarım hayatına makineleşmeyi getirerek üzüm, incir, haşhaş gibi ürünleri yetiştirmeye başlamışlardır. Zamanla güçlenen ve başarılı olan bu girişimcilerin bazıları Liverpool, Londra, Manchester tüccar ve sanayicilerine hisseler satarak büyük tarım şirketleri oluşturmuşlardır.

Bazı ürünlerdeki büyük ölçüde tek ülke piyasasına bağımlılık o ülkeyle olan politik ilişkilere yada bunalımlara bağlı olarak dış ticarete dalgalanmalara yol açıyordu. Bu durumdan en çok zarar görenler toprağa bağlı üreticiler oluyordu. XIX.yy'ın sonlarına doğru kuru üzümde İngiltere ve Fransa, incirde İngiltere, pamukta İspanya ve Avusturya-Macaristan, zeytinyağında İngiltere en büyük alıcı ülke konumundaydılar. İzmir'de sözkonusu ürünlerin piyasası genellikle bu ülkelerin taleplerine göre belirleniyordu. XIX.yy'ın ikinci yarısında, İzmir piyasasında, İngiltere en büyük alıcı ve satıcı olarak toplam dış ticaretin yarısından fazlasını eline geçirmiş ve bu avantajlarından yararlanarak giriştikleri spekülasyonlarla yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Yüzyılın sonlarına doğru ise, İngilizlerin kendilerine tek rakip olarak gördükleri Fransızlardan başka Alman sermayedarlar da Batı Anadolu bölgesinin ekonomik hayatına girmeye başladılar. Bu durum, kıyasıya bir rekabeti de beraberinde getirdi.

1908'de İttihat ve Terakki iktidara geldiğinde, yerli burjuvazi Müslüman halkın ticari ve sınai girişimlerinin desteklenmesini isteyecek düzeyde bulunuyordu. Ne var ki, kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılamayacağından, İttihatçıların ilk yıllardaki “devletçiliği” sınırlı düzeyde kaldı.

II.Meşrutiyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracatına bakıldığı zaman karşılaşılan tablo şöyledir: İthalatta önceki yıllarda gerçekleşen değerler devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ithalat daima ihracattan fazla gerçekleşmektedir. İmparatorluk, Avrupa sanayisi için gerekli hammadde kaynaklarını ticaret antlaşmalarının etkisiyle ucuz fiyata satarken işlenmiş sanayi mallarını satın almaktadır. İthalatta İstanbul Limanı, ihracatta ise İzmir Limanları üstünlüklerini devam ettirmektedirler.

İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikasının en önemli başarısı 1913 yılından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihte İttihat ve Terakki, Bab-ı Ali baskını ile siyasi iktidarı doğrudan doğruya ele geçirince Alman iktisat ekolünün etkisiyle bu sorunu

aşabilmek için “ulusal bir iktisat politikası” gütmeğe başlamıştır. Gerçekten de XIX.yy başlarında İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığında geri bir iktisadi yapıya sahip olan Almanya’da Fichte, Gentz, Müler, List gibi düşünürlerin etkisiyle devlet organizmaya benzetilerek bir bütünsellik içerisinde görülmüş; liberal iktisadi öğretiyeye ters düşen dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapı gündeme gelmişti. Bu esinlenişte hiç kuşkusuz Almanya ile Osmanlı Devleti arasında XIX.yy sonunda başlayıp, I.Dünya Savaşı’na kadar geçen süre içinde oluşturulan yakınlaşmanın da etkisi büyüktür.

Savaş ile birlikte ekonomide liberal söylemleri bir kenara bırakan hükümet, iktisadi yaşama bizzat katılmaya ve ekonomik ilişkileri “Milli İktisat” yaklaşımı ile çözüme uğraşısı içerisine girmiştir. Savaş başlar başlamaz kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, koruyucu bir dış ticaret politikası uygulama alanına konulmuştur. Hükümet bu yıllarda hem yeni gümrük tarifesi kanunları çıkaracak hem de kağıt para basacak duruma geldi. Dört yıllık savaş süresince hükümetin ve hükümetin desteklediği bankaların teşvikiyle yeni avantajlar kazanan Türk sermayesi hızlı bir ekonomik faaliyet içine girdi.

Ancak I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin hem ithalatını hem de ihracatını etkilemiştir. 1914-15 yılında 23.600.000 liralık ithalat yapılabilmişken ertesini yılda bu ithalat değerinin ancak ¼ ine tekabül eden bir ithalat vuku’ bulmuştur. 1916-17’de önceki yılın iki katı değerinde bir ithalat gerçekleşmiştir. 1917-18’de artış devam etmiş ve 15.080.000 liralık ithalat yapılmasına rağmen bu rakam savaş öncesi dönemin çok gerilerinde kalmaktadır.

İthalatta Avusturya-Macaristan ilk sırada yer almaktadır. 1913-14’de Osmanlı ithalatındaki payı % 14.7 olan Avusturya, 1916-17 mali yılında bu payı üç kat arttırarak % 55.5’e yükseltmiştir. Savaş öncesinde Almanya’nın Osmanlı ithalatındaki payı % 11.2 iken, 1916-17’de bu pay % 35.7’ye çıkmıştır. Bulgaristan 1913-14’de Osmanlı ithalatında çok cüzi bir yer işgal ederken savaş nedeniyle sağlanan müttefiklik bu ticaretin artmasına neden olmuştur. Müttefiklik Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan’ın Osmanlı ithalatındaki paylarını arttırmalarını yardımcı olurken Romanya için durum daha farklı bir çizgide gelişmiştir. Çünkü Romanya, Osmanlı Devleti’nin müttefikleri arasında ithalattaki

payı gerileyen tek devlet durumundadır. 1913-14 mali yılında Osmanlı ithalatının % 4.6'sını oluşturan Romanya iki yıl sonra ancak % 2.5'ini sağlayabilmiştir

Geleneksel Osmanlı ihracatının belirgin bir özelliği ihracattan elde edilen gelirin ithalatın gerisinde olmasıdır. 1913-14 mali yılında bu geleneksel çizgi devam ettirilmekle beraber ertesi yıl, az bir fark da olsa, ilk kez ihracat kıymeti ithalatın üzerine çıkacaktır. 1915-16'da 4.300.000 Osmanlı lirası ithalat kıymetine karşılık 4.900.000 Osmanlı lirası ihracat geliri sağlanmıştır. 1916-17 yılı da bu çizgide devam etmiş ihracat kıymeti ithalattan 2.100.000 Osmanlı lirası fazla gerçekleşmiştir. 1917-18'de ihracat tekrar ithalatın gerisine düşmüştür. Ancak aradaki fark çok fazla değil sadece 190.000 liradır.

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmadan kısa bir süre önce 28 Ekim 1914 tarihinde İzmir Limanı'nı ticarete kapatmıştır. Bu durum Mütareke'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihine kadar devam etmiştir. İzmir Limanı'nın kapalı olduğu sürede ticari faaliyet Bandırma Limanı yoluyla cereyan etmiştir. İzmir'in üzüm ve incir gibi dış ticaretinde önemli yere sahip ürünleri demiryolu ile Bandırma'ya ve oradan da vapurla İstanbul'a sevk edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Bandırma Limanı, Batı Anadolu'nun faaliyet-i iktisadiyesi için yegane bir çıkış kapısı görevini yerine getirmiştir.

Dünya Savaşı şüphesiz ki İzmir'in ekonomik durumunu derinden etkilemiştir. Halk sabahtan akşama kadar fırınların önünde ekmek bekliyordu. Ekmek, bakla unu, palamut tozu ve süpürge tohumundan yapılıyordu. Şeker yoktu. Pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan ballar, şeker yerine tüketiliyordu. Savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen bu yıllarda İzmir'de ekonominin millileştirilmesi yönünde önemli atılımlarda yapılmıştır. Bu dönemin ekonomisinde etkili olan Milli İktisat'ın İzmir uygulamalarında dikkati çeken özellik bölge ticaretinde etkili olan Rumları siyasi ve iktisadi yönden alınacak tedbirlerle tasfiye etmeye yönelik olmuştur. Balkan Savaşları'ndan sonra Rum ve Yunanlılara karşı başlatılan boykot hareketiyle birlikte, İttihat ve Terakki Partisi bir Türk burjuvazisi yaratabilmek için çaba göstermeye başlamış, bölgeye özgü bankalar ve kooperatifler kurulmuştur.

I.Dünya Savaşı'na son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması gerek Osmanlı Devleti gerekse Batı Anadolu için yeni bir sancılı dönemin başlamasına ortam hazırlamıştır. Bu dönemde dış ticaret hacminin büyük

ölçüde düşmesi ihracata dönük tarım sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Yine bu dönemde Anadolu üzerinde iki farklı idarenin söz sahibi olması uygulamalardaki farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemde İstanbul Hükümetleri'nin başlıca gayeleri, en kısa zamanda barışı sağlamak ve bu amaçla bir barış antlaşması imzalamak olduğundan, iktisadi alanda gösterdikleri faaliyetler yetersiz kalmıştır. Aynı zamanda alınacak bütün kararlar İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'nin onayına sunulmak zorunda bulunulduğundan, İstanbul Hükümetleri'nin serbestçe hareket edebilmeleri de mümkün değildi. Bu nedenle İstanbul Hükümetleri bir yandan ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek ve halkın maddi ihtiyaçlarını karşılamak , diğer yandan da fiyat artışlarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Ankara Hükümeti ise, programında mali ve ekonomik meseleler üzerinde durulacağını belirtmesine rağmen ülkenin bir Kurtuluş Savaşı içerisinde bulunması nedeniyle bu dönemdeki başlıca amaç, yurdun işgalden kurtarılması olmuştur. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de, hükümet o sıralarda üretim ve ticarete yatırım yapacak durumda değildir. Bununla birlikte TBMM'nin bu I.Dönemi'nde kabul ettiği 338 kanundan 86'sı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar olması, elindeki kısıtlı imkanlara rağmen bir şeyler yapabilme azminde olduğunun somut bir göstergesidir.

İstanbul Hükümeti'nin 27 Mayıs 1919'da ihraç mallarında sınırlamalar getirmesinin aksine Ankara Hükümeti, 10 Mayıs 1920 tarihinde ihracatın *bilakaydüşart serbestisini ve bu serbestiyi icra heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceğini* karar altına almıştır.

Bu kararı müteakiben Büyük Millet Meclisi, kendi onayı olmadan İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920 tarihinden sonra Babıali'nin imzalamış olduğu sözleşmeleri , antlaşmaları, vermiş olduğu maden işletme imtiyazlarını, ruhsatnameleri ve mütarekeden sonra imzalanmış gizli antlaşmalarla doğrudan doğruya veya bilvasıta yabancılara verilmiş imtiyazat ve maadin bulma ve işletme ruhsatnamelerinin geçersiz olduğunu kabul etmiştir. Hükümet içinde bulunan ekonomik sıkıntıların giderilmesinde kaynak olması amacıyla da Gümrük Vergisi'nin 5 misli yükseltilmesine dair bir kanunu kabul etmiştir. Bu kanunla mütarekeden sonra yurda gelen bol miktarda yabancı malın Anadolu'ya

sokulmasında fazla gümrük resmi alınarak gelir elde edilmesi amaçlanmış, 2 Ağustos 1920 tarih ve 10 sayılı diğer bir kanun ile de gümrüklerdeki ardiye resmi on katına çıkarılmıştır.

TBMM her geçen gün artan ihtiyaçları karşılayabilmek için gelir kaynakları yaratmak amacıyla gümrük vergilerini arttırmasından sonra 15 Ağustos 1920’de de o güne kadar ihracat vergisine tabi bulunmayan maden kömüründen de ihracat vergisi almaya karar vermiştir.

Mütareke döneminde Yunanistan tarafından işgal edilen Batı Anadolu toprakları üzerinde Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın en önemli savaşları cereyan etmiştir. İşgal altında üretim ve ticari hayat durmamakla beraber savaş öncesi döneme göre durgunluk ve gerileme yaşanmıştır.

Bu nedenle Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Ankara Hükümeti’nin öncelikli hedefi, savaş öncesi üretim düzeylerine ulaşmak ve eski pazarları yeniden kazanmak olmuştur. İktisat Vekili M. Esat Bey’in İzmir İktisat Kongresi’nin açılışında söylediği gibi, “Türkiye için bundan sonra yüzyılın İktisat savaşı” başlayacaktır. Ancak bu savaş hiçte kolay olmayacaktır.

Hükümet, kendi kendine yetebilmek ve zorunlu tüketim maddelerinin üretimi arttırabilmek için elindeki kısıtlı imkanları tarım sektörünü memnun etmeye seferber etmiştir. Çalışmaların semeresi ise ancak 1924 yılından itibaren görülmeye başlayacaktır.

Savaş nedeniyle yakıp yıkılan Batı Anadolu’da bir de 1922 sonrasında Rumların kitle halinde havalıyı terk etmesi ve geri kalanların da mübadeleye tabi tutulması bölgedeki üretici nüfusun azalmasına neden olmuştur. Boşalan ve harap olan yerleri iskana açmak, mübadilleri üretici konuma getirmek ve çiftçileri üretim araçlarıyla donatmak külfetli olduğu kadar uzun vadeli bir işti. Dolayısıyla bölgeyi tekrar eski istihlal seviyesine getirmek uzun zaman almıştır.

Dış ticaret açısından ise İzmir Limanı önemini devam ettirmiştir. 1923’de İzmir Limanı’nın toplam Türkiye ithalatı içerisindeki payı % 13.9’ken toplam Türkiye ihracatı içerisindeki payı % 41.6 gibi büyük bir orandır. İthalat ve ihracatta bulunulan ülkeler arasında İtalya, İngiltere, Amerika, Almanya, Fransa ve Hollanda ilk sıralarda yer almaktadır. İşlenmiş sanayi ürünleri ithal edilirken , sanayi için hammadde kaynağı olan ürünler ihraç edilmiştir. İhraç malları arasında üzüm ve incir

başı çekmekte, bunları tütün, afyon, palamut, meyankökü, pamuk, zımpara madeni, ve halı izlemektedir. Dolayısıyla gerek ithalatta gerekse ihracatta İmparatorluk dönemindeki genel özellikler Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılındaki dış ticaretinin görünümünü de belirlemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Malzemesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Ticaret, Ziraat, Nafia Nezareti ,T.TZT.İHR / İhracat Komisyonu Dosyaları, 45 dosya

BOA, A.MKT.MHM / Sadaret Mektubi Mühimme Kalem

BOA, Dahiliye Nezareti , DH.UMVM / Umur-u Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Belgeleri

-----, DH.KMS, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri

-----, DH.MB.HPS, Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri

-----, DH.EUM.AYŞ/ Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalem Belgeleri

-----, DH.EUM.MH / Muhasebe kalem Kataloğu

-----, DH.EUM.THR / Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat

BOA, MV/Meclis-i Vükela Mazbataları

BOA, Yıldız Tasnifi, Y.E.E/Yıldız Esas Evrakı

-----, Y.A.HUS / Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

-----, Y.A.RES / Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

-----, Y.PRK.TŞF / Yıldız Perakende, Teşrifat

-----, Y.PRK.ML/Yıldız Perakende, Maliye Nezareti Maruzatı

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararları ; İktisat, Maliye

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, 1923

Düstur, c:I-VII (1325-1336/1908-1920)

Meclis-i Mebusan Kanun Layihaları, c:1 , 1330

Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları, c:I-IV, (1908-1912)

Takvim-i Vekayi (1908-1922)
TBMM Gizli Zabıt Cerideleri, c:I-IV
TBMM Zabıt Cerideleri, C:1-28

İstatistik , Yıllık ve Rehberler

Memalik-i Osmaniye'nin 1323 Senesine Mahsus Maden İstatistiği, İstanbul, 1325
Memalik-i Osmaniye'nin 1324 Senesine Mahsus Maden İstatistiği, İstanbul, 1326
Memalik-i Osmaniye'nin 1325, 1326, 1327 Senelerine Mahsus Maden İstatistiği, İstanbul, 1330
Memalik-i Osmaniye'nin 1323 Senesine Mahsus Orman İstatistiği, İstanbul, 1326
Memalik-i Osmaniye'nin 1325 Senesine Mahsus Orman İstatistiği, İstanbul, 1329
1325 Senesi Asya ve Afrika-ı Osmani Ziraat İstatistiği, Orman ve Maden Nezareti , İstanbul, 1327
Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul, 1332
Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Ticaret ve Ziraat Nezareti, İstanbul, 1333
Memalik-i Osmaniye'nin 1289 Senesi İstatistiği, BOA, Y.PRK.ML, Dosya no:1/25, 1294 S 19
Memalik-i Osmaniye'nin 1290 Senesi İstatistiği, BOA, Y.PRK.ML, Dosya no:1/16, 1294 S 19
1295-1299 Yılları Arasında Muhtelif Gümrüklerden Yapılan İthalat, BOA, YEE, Dosya no:4/44, 1300 Z 9
1295 Senesinin İthalat ve İhracatına Mübeyyin Rüsumat Emanetince Tab ve Temsil Edilmiş Olan İstatistik Cetveli, BOA, Y.A HUS, Dosya no:168/119, 1298
Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Ticaret ve Nafia Nezareti, İstanbul, 1316
1323 Sene-i Maliyesi Şehremaneti İptidasından Sene-i Mezkure Şubat Nihayetine Kadar Dersaadet Gümrüklerinden Eşya-ı Ticariyenin Cins ve Miktarı İle Kıymetlerini Mübeyyin Bir Senelik İstatistik, İstanbul, 1324
1324 Senesinde İhraç ve İthal Olunan Eşyanın Cins ve Miktarı ve Kıymetlerini Mübeyyin Bir Senelik İstatistik Cetveli, İstanbul, 1325

1325 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul,1326
1326 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul,1328
1327 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1329
1329 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1331
1339 İzmir Vilayeti İstatistiği, İzmir, 1340
1339 Ticaret-i Hariciye İstatistiği, İstanbul, 1340
İzmir Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası İhracat ve İthalat İstatistikleri, İzmir, 1316-
1324(1900-1908)
Aydın Vilayeti Salnameleri 1296-1326
Hüseyin Rifat, *Aydın Vilayeti 1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*, İzmir-1914
Nevsal-i Milli 1330, İstanbul, 1330
Milli Nevsal, 1923, 1924
H.Hüsnü-C.Sami , *Nevsal-i İktisat, 1321 Sene-i Maliyesine Mahsus Aydın Vilayeti'nin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye ve Sair Ahvalinden Bahis*, İzmir, 1905
Ticaret Layihaları, 1326, 1327, 1332

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Ahali (1912 -İstanbul)
Ahenk (1908-1918, 1923 - İzmir)
Alemdar (1918-1921 - İstanbul)
Anadolu (1916, 1918-1919 - İzmir)
Ati (1918-1919 - İstanbul)
Ceride-i Havadis (1919-1921 - İstanbul)
Dersaadet (1921)
El-Meşkate (1912 - Şam)
El-Muktebes (1910 - İstanbul)
El-Müfit (1910 - Beyrut)
Feyz-i Hürriyet (1908 - İstanbul)
Hakimiyet-i Milliye (1922-1923 - Ankara)
Halka Doğru (1913 - İstanbul)

Halka Doğru (1919 - İzmir)
Hikmet (1910 - İstanbul)
Hizmet (1908 - İzmir)
Hukuk-u Beşer (Aralık 1918-Mayıs 1919 - İzmir)
Hukuk-u Umumiye (1908 - İstanbul)
Hürriyet (1909 - İstanbul)
Islahat (1921-1922 - İzmir)
İkdam (1908-1923 - İstanbul)
İleri (1919-1923 - İstanbul)
İntibah (1909 - Yanya)
İstanbul (1918-1919)
İstiklal (1918-1919 - İstanbul)
İttihat (1908-1910)
İttihat ve Terakki (1908)
Köylü (1908-1910, 1913-1917, 1918 - İzmir)
Kürsi-i Millet (1910 - İstanbul)
Meslek (1925 - İstanbul)
Metin (1908 - İstanbul)
Millet (1908 - İstanbul)
Mizan (1908-1909, 1919 - İstanbul)
Musavat (1918-1919 - İzmir)
Müdafaa (1910-1911 - Girit)
Neyyür-ü Hakikat (1908-1911 - İstanbul)
Osmanlı (1908 - İzmir)
Osmanlı Terakki Ziraati (1894)
Osmanlı Ziraat ve Ticaret (1907-1908)
Payitaht (1921)
Peyam (1914-1919 - İstanbul)
Peyam-ı Sabah (1920-1921 - İstanbul)
Sabah (1908-1909, 1914-1916, 1918-1921 - İstanbul)
Sada-yı Hak (1921 - İzmir)
Selamet (1919 - İzmir)

Selamet-i Umumiye (1910 - İstanbul)
Söz (1919 - İstanbul)
Sulh ve Selamet (1919 – İzmir)
Şark (1922 - İzmir)
Şura-yı Ümmet (1908-1909 - İstanbul)
Tanin (1908-1923 - İstanbul)
Tarik (1919 - İstanbul)
Tasvir-i Efkar (1909-1919, 1923 - İstanbul)
Tercüman-ı Hakikat (1908 - İstanbul)
Turan (1914-1915 - Selanik)
Vakit (1917-1920, 1922-1923 - İstanbul)
Vatan (1923 - İstanbul)
Yeni Gazete (1908, 1918 - İstanbul)
Yeni Gün (1919, 1922 - İstanbul)
Zaman (1909, 1918 - İstanbul)
Ziraat ve Ticaret Gazetesi (1924-1925 - İstanbul)

Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (1926-1928)
Journal of The British Chamber of The Commerce of Turkey and The Balkan States, İstanbul, 1908, 1909, 1912, 1913 yılları
Türkiye İktisat Mecmuası(1922-1923)
Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası (1908-1911)
Correspondance d'Orient, İstanbul (1908-1914)
Haftalık Mecmua (1918 - İstanbul)
İctimaiyat Mecmuası (1917)

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, çev: Fatmagül Berktaş, İstanbul, 1996
-----, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, çev.Nurcan Yavuz, İstanbul, Basım yılı yok

- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, c:I, Ankara, 1959, c:II, İstanbul, 1974
- Aksoy, Yaşar, **Kalpaklı Ekonomi**, İzmir, 1998
- Altınay, A.Refik, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri**, İstanbul, 1989
- Arıkan, Doç.Dr. Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Ankara, 1989
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, c:II, Ankara, 1950
- Atay, Çınar, **Tarih İçinde İzmir**, İzmir, 1978
- Aybar, Celal, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi (1878-1913)**, Ankara, 1939
- Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1989
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara,
- Baytop, Prof.Dr.Turhan, **Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri**, İstanbul,1963
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, c:I/2,Ankara, 1983
- Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri : Lozan, Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler (Suriye, İran, Irak, SSCB, Bulgaristan, Yunanistan)**, Derleyen:Reha Parla, Lefkoşe, 1987
- Belin, F., **Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler**, çev.M.Ziya, İstanbul, 1931
- Berber, Engin, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)**, İstanbul, İstanbul, 1997
- , **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997
- Berkes, Prof.Dr.Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi**, c:I-II, İstanbul, 1969
- Bilget, Adnan, **Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)**, İzmir, 1949
- Boratav, Prof.Dr.Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, 2003
- Bostancı, M. Naci, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, İstanbul, 1996
- Bülent Şenocak, **Levantın Yıldızı İzmir**, İzmir, 2003
- Carles, George, **La Turquie Economique**, Paris, 1906
- Cemil,Mehmet, **Lozan, I-II**, İstanbul, 1933
- Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul, 1986
- Clarke, H. **History of British Colony at Smyrna**, İstanbul, 1860

- Collas, M.B.C, **La Turquie en 1864**, Paris, 1864
- Courdouglu, Faik, **La Turquie Economique**, Anvers, 1928
- Courthope-Monroe, C.H. **General Report on the Trade and Economic Conditions of Turkey for the year 1919** , Department of Overseas Trade, London, 1920
- Çavdar, Prof.Dr.Tevfik, **İttihat ve Terakki** , İstanbul, 1991
- Çavdar, Prof.Dr.Tevfik, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye** , İstanbul, 1971
- Çavdar, Prof.Dr.Tevfik, **Milli Mücadele'nin Ekonomik Kökenleri**, İstanbul, 1974
- Diker, Mahzar, **Türkiye'de Ormanlık, Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, 1947
- Divitçioğlu, Sencer, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul, 1972
- Duran, Faik Sabri, **Osmanlı Coğrafya-ı İktisadisi**, İstanbul, 1915
- Dursun , M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, İzmir, 1994, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel
- Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın 50 Yılı** , İzmir, 1995 Yay.Hazırlayanlar: Funda Barbaros-Yaşar Aksoy-Gülcan Parker-Beyza Sümer
- Eldem, Prof.Dr.Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, 1994
- Eldem, Prof.Dr.Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994
- Ergil, Prof.Dr.Doğu, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981
- Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c:I, Ankara, 1953
- Farley , J. Lewis, **The Recourse of Turkey**, London, 1863
- Fehmi, Hasan, **Coğrafya-ı Zirai, Smai ve Ticari**, İstanbul, 1311, II.kitap
- Gündüz, Prof.Dr. Ökçün, **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraie) 1914-1922**, Ankara, 1983
- Gündüz, Prof.Dr. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1981
- Güran, Prof.Dr. Tevfik, **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1997,
- Güran, Prof.Dr. Tevfik, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913, 1914**, Ankara, 1997
- Gürsoy, Melih, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz**, İzmir, 1993
- Hikmet ,Mehmet, **Coğrafya-ı Umrani** , İstanbul-1312, s.54
- H.Nezih Bey, **İhracat Maddelerimiz**, İzmir, 1928

- Hüseyin, **Memalik-i Osmaniye'nin Ziraat Coğrafyası**, İstanbul,1303
- Issawi, Charles, **An Economic History of the Middle East and North Africa**, New York Columbia University Press, 1982
- Issawi, Charles, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, Chicago, 1980,
- İbrahim Fazıl, **İktisadi Zırai**, II.Kısım, Bursa, 1330
- İnal, Selahattin, **Türkiye'nin Palamut Meşesi Varlığı**, İstanbul, 1955
- İnan, Prof.Dr.Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, 1989
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Ankara, 1992, c:I
- İzbrak , Reşat, **Bitki Coğrafyası**, Ankara, 1976
- İzmir 1921**, Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi Raporu, çeviri: Aykan Candemir, İzmir, 2000
- İzmir Ticaret ve Sanayi Odası, **Mıntıkamızın Kitabı**, İzmir , 1930
- Heuschling, Xavier, **L'Empire de Turquie**, Paris, 1860
- Kadri, Hüseyin Kazım, **10 Temmuz İnkılabı ve Netaici** , İstanbul, 1992
- Kadri, Hüseyin Kazım, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Hatıralarım**, Hazırlayan; İsmail Kara, İstanbul, 1991
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İstanbul, 1995
- Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul, 1993
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c:VI-VIII, Ankara, 1998
- Kars, H.Zafer ,**Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu**, Ankara, 1984
- Kasaba, Prof.Dr.Reşad, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, İstanbul, 1993
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir, 2002
- Kepenek ,Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1990
- Keyder, Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, 1982
- Orhan Koloğlu, **Türk Çağdaşlaşması (1919-1938)** , İstanbul, 1995
- Kurmuş, Prof.Dr.Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, 1982
- Lewis , Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1988, çev:Metin Kıratlı
- Lütfü, M.Ziya, , **İzmir Mıntıkası Ticaret ve Ziraatı**, İzmir, 1929
- Mears, E.G., **Modern Turkey**, New York ,1924
- Memalik- i Mahrusa-i Şahane fi sene 1300**, İstanbul, 1302
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Ankara, 1990

- Nebioğlu, Osman, **Bir İmparatorluğu Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Ankara , 1986
- Okyar, Osman- İncılık, Halil, **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara, 1971
- Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editörler:Çağlar Keyder-Faruk Tabak, İstanbul, 1998
- Owen, Roger, **The Middle East in the World Economy 1800-1914**, Landon-New York 1993
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Ankara, 2002
- Ökçün, Gündüz, **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, İzmir, 1998
- Önsoy, Prof.Dr.Rıfat, **Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, 1988
- Pakalın, M.Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c:II, İstanbul, 1993,
- Palairat, Michael, **Balkan Ekonomileri 1800-1914, Kalkınmasız Evrim**, çev:Ayşe Edirne, İstanbul, 2000
- Palmer, Alan, **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (Bir Çöküşün Tarihi)**, çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 2003
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)**, Ankara, 2000
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, Ankara, 1984
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **Osmanlı Ekonomisi, Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul, 1994
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul, 2003
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarih**, İstanbul, 1988
- Pamuk, Prof.Dr. Şevket, **XIX.yy Osmanlı Dış Ticareti** , Ankara, 1995
- Pınar, İlhan, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir, Yabancılar Gözüyle Döneminde İzmir**, İzmir, 2001
- Osmanoğlu , Ayşe, **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)** , İstanbul, 1994
- Quatert , Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı (1881-1908)**,
- Owen, Roger, **The Middle East in the World Economy (1800-1914)**, London, 1993

- Ravndal, G.Bie, *Turkey; A Commercial and Endustrial Handbook*, Washington, 1926
- Rougon, F., *Smyrne, Situation Commerciale et Economique* , Paris-Nancy, 1892
- Scherzer, Karl Von, **İzmir 1873**, İzmir, 2001, çev.İlhan Pınar,
- Schmidt, Jan, **From Anatolia to Endonesia, Opium Trade and The Dutch Community of İzmir, 1820-1940**, İstanbul, 1998
- Sevimay, Hayri, **Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi**, İstanbul 1995
- Sevinç, Necdet, **Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı**, c:1, İstanbul, 1978
- Sorgun, Taylan , **İmparatorluktan Cumhuriyete, Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor**, İstanbul, 1998
- Su, Kamil , **Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti**, Ankara, 1981
- Sultan Abdülhamid, Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul, 1990
- Şıvgın, Hale, **Trablusgarb Savaşı**, Ankara, 1989
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I,II**, Ankara, 1990
- Tabakoğlu, Prof.Dr.Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, 1994
- Taçalan, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul, 1970
- Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1996
- Tariş Tarihi**, İzmir, 1993
- Tarişbank Tarihi, Milli Aydın Bankası T.A.Ş.**, Yayına Hazırlayanlar: Prof.Dr.Hüsnü Erkan, Sabri Yetkin, Özlem Yıldırım, Oktay Gökdemir, N.Oğuzhan Altay, İzmir, 1993
- Tevfik Tarık, **TBMM Hükümetleri Tarafından Neşrolunan Kanunlar**, İstanbul,1338
- Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, İstanbul, 1994
- Toprak, Prof.Dr.Zafer, **İttihat- Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, 2003
- Toprak, Prof.Dr.Zafer, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi; Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, İstanbul,
- Toprak, Prof.Dr.Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1950)**, İstanbul, 1983
- Tunaya, Prof.Dr.T.Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, 1995
- Tunaya, Prof.Dr.T.Zafer, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1989

Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlanı**, İstanbul 1996,
Trak , Selçuk T., **İktisadi ve Ticari Türkiye**, c:III, İzmir, 195
Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, İstanbul, 1938
Türkiye 1288, Paris, 1872
Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İstanbul, 1974
Unat, Faik Reşit , **Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu**, Ankara, 1988
Yalçın, Prof.Dr.Aydın ,**Türkiye İktisat Tarihi** , Ankara, 1079
Yalman, A.Emin, **Turkey in the World War** , Haven, Yale Un., 1930
Yerasimos, Stefenos , **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, c:I-III, İstanbul, 1980

Makaleler

Akın, Dr.Rıdvan, “ *Birinci Meclis'in Sosyal Politika Gündemi ve Milli Mücadele Dönemi'nde Türk Halkının Sosyo-ekonomik Durumu* ” , **Türkler**, Ankara, 2002, C:16, s.116-127
Aksoy, Yaşar, “ *İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar ve İzmir Ticaret Odası'nın Öyküsü*” , **DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı:3, İzmir, 1993, s.47-66
Akşin, Sina, “ *İttihat ve Terakki Üzerine* ” , **A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 26/1 Mart 1971, s.153-182
Anvaç, Yrd.Doç.Dr.Elvan, “ *XIX.yy Sonu-XX.yy Başı Batı Anadolu Ticari Halıcılığı* ” , **Osmanlı**, Ankara, 1999, c:3, s.522-527
Arı, Dr.Kemal, “*Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu*”, **DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sayı:3, İzmir 1993, s.29-46
-----, “ *Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri* ” , **Üç İzmir**, İstanbul, 1992, s.273-282
Arıcanlı, Tosun, “ *19.yy Anadolu'da Mülkiyet , Toprak ve Emek* ” , **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editörler:Ç.Keyder-F.Tabak, çev.Zeynep Altıok, İstanbul, 1998, Tarih Vakfı Yurt yayınları, s.101-119
Arıkan, Prof.Dr.Zeki, “ *XVIII-XIX.yy larda İzmir*”, **Uluslararası 21.yy Eşiğinde İzmir Sempozyumu (9-10 Ekim 2000)**, İzmir, 2001, s.50-60

- Arıkan, Prof.Dr.Zeki, “ *II.Meşrutiyet Döneminde İzmir* ”, Üç İzmir, İstanbul, 1992, s.219-225
- Bayur, Prof.Dr Yusuf Hikmet , “ *II.Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Gözlemler* ”, **Belleten**, no:23, Ankara, 1959, s.26285
- Barkan, Ömer Lütfi “ *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi* ”, **Tanzimat I**, İstanbul, 1999, s.
- Baykara, Tuncer, “*Kökboya*”, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir, 1999, s.181-188
- , “*Cehri Üzerine Notlar* ”, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, İzmir, 1999,s.189-194
- Bediz, Danyal, “*Ege'nin İktisadi Coğrafyasına Bir Bakış*” , **Fikirler**, Ağustos 1939, sayı:191, s.5-9
- Boztemur, Dr.Rıdvan, “ *XIX.Yüzyılda Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu* ”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, s.383-388
- Çavdar, Prof.Dr.Tevfik, “ *Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir* ”, **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Kasım 1985**, İzmir, 1985 s.121-140
- Duran, Bünyamin, “ *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler* ”, **V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul) Tebliğleri**, Ankara, 1990,s.319-342
- Ekinci, Necdet, “ *İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Mali Politikasına Bakış* ”, **Belleten**, cilt:55, sayı:214, Ankara, 1991, s.757-796
- Eldem, Vedat, “ *Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları*” **Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Der.Osman Okyar)**, Ankara, 1975, s.101-117
- Ergin, Feridun, “ *I.Dünya Savaşı'nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler* ” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c:III, Ankara, 1986, s.
- Frangakis-Syrett, Elena, “ *18.yy'dan 20 yy Başlarına kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış*” , **Uluslararası 21.yy Eşiğinde İzmir Sempozyumu (9-10 Ekim 2000)**, İzmir, 2001, s.71-89
- Frangakis-Syrett, Elena, “ *Western and Local Entrepreneurs in İzmir in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* ”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı**

- Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, Haz: Prof.Dr. Tuncer Baykara, İzmir, 1994, s.77-92
- Frangakis-Syrett, Elena, “*İzmir’de Pamuk ve Kumaş Ticareti(18.Yüzyılın İkinci Yarısından 19 Yüzyıl Başlarına)*” , **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** , Editörler: Çağlar Keyder-F.Tabak, İstanbul, 1998, s.101-118
- Genç, Mehmet, “ **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi** ”, **V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul) Tebliğleri**, Ankara, 1990, s.13-25
- Güran, Prof.Dr.Tevfik, “ **Tarım Politikası (1839-1913)** ”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, c:3, s.305-311
- Güran, Prof.Dr.Tevfik, “ **Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler(1839-1876)** ”, **150. Yılında Tanzimat** , Ankara, 1992, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, s.219-234
- Hamitoğulları, Doç.Dr. Beşir, “ **İktisat Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşmasının Etkileri,**” **Lozan’ın 50.Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, 1978, s.164-188
- İlgen, Abdülkadir, “ **Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde İzmir ve Kazalarında Ekonomik Gelişmeler** ”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sayı:16, İstanbul, 2003, s.41-60
- Kasaba, Reşad, “ **İzmir** ”, **Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri, 1800-1914**, yay.Çağlar Keyder- Özveren ,Y.Eyüp -Quatert, Donald, İstanbul, 1994, s.1-22
- Keyder, Çağlar, “ **Osmanlı Ekonomisi ve Osmanlı Maliyesi** ”, **Toplum ve Bilim**, s:8, Kış 1979, s.35-43
- Keyder, Çağlar, “ **Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Tarım Var mıydı?**” **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editörler:Ç.Keyder-F.Tabak, çev.Zeynep Altok, İstanbul, 1998,s.1-16
- Kıray, Mübeccel, “**Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri; Tarihsel Perspektif İçinde İzmir** ”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, c:I, Ankara,.476-490
- Kızlak, Prof.Dr.Fahrettin, “**Osmanlı Devleti’nde Madencilik**”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, c:3, s.312-321
- Kurmuş, Orhan, “ **1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler** ” , **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1978 Özel Sayısı, s.182-209

Kürşad, Dr.Cengiz, “ *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Lozan Murahhas Heyeti’ne Verilen Talimatlar* ”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz 1970, sayı:34, s.12-32

Kütükoğlu, Prof.Dr.Mübahat, “ *Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü* ” 1888-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri 21-23 Kasım 1985, İzmir, 1985, s.99-120

Kütükoğlu, Prof.Dr.Mübahat, “*XX.yy Başlarında İzmir Ticareti*” *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Haz: Prof.Dr. Tuncer Baykara, İzmir, 1994, s.25-58

Kütükoğlu, Prof.Dr.Mübahat, “ *Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri* ”, *150. Yılında Tanzimat* , Ankara, 1992, Yayına Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, s.91-138

Maliye ve Tetkik Kurulu, “ *Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX.yy Sonunda Üretim ve Dış Ticaret* ”, *Maliye Bülteni*, sayı:659-660,

Martal, Abdullah, “ *XIX.yy’ın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo-ekonomik Durumunda Gerçekleşen Değişimler*” *DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı:3, İzmir, 1993, s.117-132

-----, “ *16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi* ”, *Üç İzmir*, İstanbul, “992, s.265-271

Okyar, Osman, “ *Tanzimat Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine* ”, *Tanzimat’ın 150.Yılı Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989 Ankara, TTK , Ankara, 1994, s.243-254

Ökçün, Prof.Dr.Gündüz, “ *1885 Öncesi Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış*”, *1888-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Kasım 1985, İzmir, 1985, s.13-21

Ökçün, Prof.Dr.Gündüz, “ *Memalik-i Osmaniye’nin Zırai Programı (1910)*”, *Reşat Aktan’a Armağan*, 1982, s.29-42

Ökçün, Prof.Dr.Gündüz, “ *XX.yy Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları*”, *Abadan’a Armağan*, s.803-895

- Önsoy, Rıfat, “ *Tanzimat Dönemi İktisat Politikası* ”, *Tanzimat’ın 150.Yılı Uluslararası Sempozyumu*, 31 Ekim-3 Kasım 1989 Ankara, TTK , Ankara, 1994, s.255-262
- Öz, Doç.Dr. Mehmet, “ *Osmanlı Klasik Döneminde Tarım* ”, *Osmanlı*, Ankara, 1999, s.66-73
- Öztürk, İsmail - Anvaç, Elvan, “ *İzmir’in Batı Anadolu Halıcılığındaki Yeri* ”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, sayı:3, Mart 2001, s.124-127
- Özveren, Eyüp, “ *Büyük Buhanda Bir Liman Kenti: İzmir, 1929-1932* ”, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, s:6, Mart 2003, s.264-272
- Pamuk, Şevket, “ *19 yy. Osmanlı Dış Ticareti* ”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* , İstanbul, 1985, c:3, s.653-665
- Pamuk, Şevket, “ *Kapitalist Dünya Ekonomisi ve Osmanlı Dış Ticaretinde Uzun Dönemli Dalgalanmalar, 1830-1913*”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s.161-204
- Pamuk, Şevket, “ *Küreselleşme Sürecinde Osmanlı Ekonomisi (1820-1914)* ”, *Türkler*, Ankara, 2002, c:14, s.241-252
- Sarc, Ömer Celal , “ *Tanzimat ve Sanayimiz* ” *Tanzimat I*, İstanbul, 1999, MEB yayınları, s.423-440
- Schiffer, Reinholt, “ *Avrupalıların XIX.yy Başlarındaki İzmir İle İlgili Görüşleri*”, çev.Çiğdem İpek, *DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, , sayı:2, İzmir, 1992, s.339-364
- Sonyel, Dr.Selahi R., “ *Lozan’da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923)*”, *Belleten*, c:38, sayı:149-15552, Ankara, 1974, s.41-116
- Su, Kamil, “ *Sevr Antlaşması’nın İzmir’de Uygulanması* ”, *Ulusal Kültür*, sayı:5, Temmuz 1979, Ankara, s.127-134
- , “ *Sevr Antlaşması ve “İzmir Vilayet Merkezi ” Sorunu* ”, *Ulusal Kültür*, sayı:6, Haziran 1979, Ankara, s.54-68
- Sürgevil, Sabri, “ *İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti’nde Fiyat Hareketleri* ”, *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989, İstanbul) Tebliğleri*, Ankara, 1990, s.123-128
- Şener, Doç.Dr. Abdüllatif , “*Tanzimat ve Meşrutiyet’te İktisadi ve Mali Politikalar*”, *Osmanlı*, Ankara, 1999, c.3, s.548-564

- Şener, Abdüllatif, “ *Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması* ”, **Tanzimat’ın 150.Yılı Uluslararası Sempozyumu**, 31 Ekim-3 Kasım 1989 Ankara, TTK , Ankara, 1994, s.215-242
- Tabak, Faruk, “ *Bereketli Hilal’in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü*”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Editörler:Ç.Keyder-F.Tabak, çev.Zeynep Altok, İstanbul, 1998, Tarih Vakfı Yurt yayınları, s.139-159
- Tabakoğlu, Prof.Dr.Ahmet , “ *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi* ”, **Türkler**, Ankara, 2002, c:14, s.207-240
- Tabakoğlu, Prof.Dr. Ahmet, “*Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları* ”, **Osmanlı**, c:3, Ankara, 1999, s.17-44
- Tekeli, İlhan, “ *Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19.Yüzyıldaki Dönüşümü* ”, **Üç İzmir**, İstanbul, 1992, s.125-141
- Tengirşek, Y.Kemal, “ *Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti*”, **Tanzimat I**, İstanbul, 1999, s.289-320,
- Toprak, Doç.Dr. Zafer, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Ekonomisinde Gelişmeler (Tarım-Ticaret-Sanayi)*” , **1888-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Kasım 1985**, İzmir, 1985 s.22-27
- Ülken, Prof.Dr.Yüksel, “ *İzmir İktisat Kongresi ve Ekonomide Yön Arayışları* ” **1888-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Kasım 1985**, İzmir, 1985 s.177-189
- Üniver, Yrd.Doç.Dr.Süleyman, “ *Milli Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi* ”, **Türkler**, Ankara, 2002, c:16, s.128-136
- Wallerstein Immanuel -Hale Decleli-Reşad Kasaba, “ *Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisi İle Bütünleşme Süreci* ” , **Toplum ve Bilim**, no:23, Sonbahar 1983, s.41-54
- Wallerstein, Prof.Dr Immanuel – Faruk Tabak, “ *Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz ve Avrupa Dünya Ekonomisi (1580-1800)* ”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, s.202-209
- Yaman , A.Emin, “ *Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi* ”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, 1993, c:3, s.
- Yavuz, Erdal, “ *1908 Boykotu* ”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, c:4, Ankara, 1978, s.163-181

Yetkin, Yrd.Doç.Dr. Sabri, “ *II.Meşrutiyet Sonrası Milli İktisat’ın Oluşum Sürecine Liman Kent (İzmir-Ege) Perspektifinden Bakış* ”, Osmanlı, Ankara, 1999, c:3, s.600-607

Yorulmaz, Şerife , “*Osmanlı Liman Şehirlerinde Tüccar ve Levantenler* ”, **Türkler**, Ankara, 2002, c:14, s.283-292

Yorulmaz, Şerife, “*XIX.yy’da Bir Ticaret Kenti;İzmir*” , DEÜ Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı:3, İzmir, 1993, s.133-148

Tezler

Bakanlar, Mehmet, **Milli Mücadele’nin Maddi Kaynakları (1919-1922)**, İ.Ü , Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1994

Balçık, Mustafa, **İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998

Baykara, Tuncer, **XIX.yy da Aydın Eyaleti**, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1965-1966

Berber, Engin, **Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, , DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi,İzmir, 1993

Duran, Bünyamin, **Osmanlı Devleti’nin Tarım Politikası ve Bu Politikanın Tarımsal Gelişmeye Etkisi** , DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1987

Durgun, Bülent, **1919-1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi Durum**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1998,

Elmacı, M. Emin, **II.Meşrutiyet’ten Lozan’a Kapitülasyonlar**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001

-----, **Bosna Hersek’in Avusturya Tarafından İlhakı ve Doğurduğu Tepkiler**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996

Gökdemir, Oktay, **Aydın Vilayeti’nde Tütün Rejisi** , DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1994

- Karabulut, Umut, **Ticari Açıdan İzmir Limanı (1923-1929)**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003
- Kişi, Raziye, **II.Meşrutiyet'in İlk Yılları İzmir'de İktisadi Hayat (1908-1911)**, HÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990
- Martal, Abdullah, **XIX.yy'ın İkinci yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret**, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel İktisat Anabilim dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1992
- Sürgevil, Sabri , **1914-1918 Yılları Arasında İttihat ve Terakki'nin İzmir Politikası**, EÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1984
- Yetkin, Sabri , **1903-1908 Tarihli Kassam Siciline Göre İzmir'in Topografik, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1991
- Yorulmaz, Şerife, **Aydın Vilayeti'nde Maden ve Maden İşletmeleri (1850-1908)**, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1995
- Yürekli, Sıtkı, **Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX.yy Dış Ticareti Üzerine Bir Deneme: İzmir Limanı Örneği (1865-1912)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, nr:2318, Ankara, 1992

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

« ۱ » ندرت

بامرد
افسرد
پادشاه
زبون
ایک

« ۱ » ندرت

اجزای مجموع فلک دنیا و موادک لیته سید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نوی
شعری

بغدی ، رقیه ، ابریک ، ناسه ، بعد ، سر ، فصول ، خود ، رحمت ، بقدر ، بزینا ، بکردیم
دجیون سار دایره ، نانی ، بیخ ، باغ ، زبویانی ، چغندر ، طوطی ، کبوتر ، بال ، یا حیدره ، صحریره
آیه ، صفا ، بولون ، یک ، دوت و حیوانات مخصوصه هر نوع غنیه
Springe

حیوانات

معمولات

حایره

صغیردیس ، قنچه کوه کوه ، ماشه قیصره ، کفله هر نوع پوسته
کوانه و هر نوع مازنه ناسه

چول ، خرد ، دانی

سند کوی ، قور کوی ، هر نوع فیرات معینه

اسپرز ، بیدک ، خام بیدک ، ناگور ، تریه ، هر نوع مازنه ، کسریه

EK-1

P. L. DERMOND, édit. (poste autrichienne), Smyrne

223. Smyrne. — Les quais et le bureau des passeports

EK-4

“1900’lü Yıllarda Liman İdare Binası ve Rıhtım”, 19.yy İzmir Fotoğrafları, İzmir, 1997

EK-5

“Liman-Rubellin 1880”, 19. yy İzmir Fotoğrafları, İzmir, 1997

Rubellin, 1880 - Cam negatiften albümin baskı 25.6 x 19.7 cm.

İlk Üzüm Ürününün İzmir'e Gelişi
1905 - İzmir - 14 x 9 cm.

EK-6

"İlk Üzüm Ürününün İzmir'e Gelişi", 19.yy İzmir Fotoğrafları, İzmir, 1997

EK-7

“İç Liman ve Pasaport”, 19.yy İzmir Fotoğrafları, İzmir, 1997

EK-8

“İncir İşçileri”, 19.yy İzmir Fotoğrafları, İzmir , 1997

EK-9

“İncir İşletmesi, 1900 civarı”, 19.yy İzmir Fotoğrafları, İzmir, 1997